V-тий Рік Коломия за 1 января 1894. 1. нр.

Виходить 1. і 15. д. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція і Адміністрація на Замковій ул.

Чи можлива і потрібна солідарна політична акція всіх руских партій?

Від часу, коли кождому стало ясно повне фіаско т. зв. нової ери, даються чути з усіх боків голоси, щоби скликати зїзд мужів довірія зі всіх руских партій для обдуманя солідарного поступованя Русинів у політичних справах. Особливо остатним часом, одно віче за другим повторяє резолюцію, взиваючу до такого зїзду і навіть остатне віче нашої радикальної партії в Коломиї дня 4 с. м. рішило, що узнає такий зїзд пожаданим.

Таким чином фактично усі три головні рускі партії заявилися за потребою такого зїзду, а тим самим за солідарною політичною акцією Русинів. Та, на жаль, поки що ані народовці, ані москвофіли не зважилися виступити з ініціативою в сій справі, так що заініціоване єї лишаєся хиба нам, радикалам.

Вважаючи усяку політичну акцію серіозною, ми радикали рішилися попробувати, чи з тої муки у нас, на Руси, дійсно може бути який хліб, і скликуємо на 2 февраля до Львова тісніщий комітет з видніщих політичних діячів з усіх руских партій для порозуміня над скликанем ширшого зїзду мужів довірія з усіх руских партій. З оглядом на те вважаємо потрібним обговорити сю справу тут і застановитися над тим, на скілько солідарна політична акція Русинів усіх партій можлива і потрібна.

Руска справа в Галичині аж остатним часом починає ставати справою руского народу — справою політичного і економічного поступу мас народу, значить починає набирати характер загально-европейский. До недавна, скажім се отверто, руска справа була виключно справою т. зв. рускої інтелігенції, а передовсім рускоro попівства. Від самого початку розбудженя ширшого руского руху в Галичині, то б то від 1848 р. аж до 70-х років в усій т. зв рускій справі ишло виключно про те, щоби руске духовенство здобуло собі таке суспільне становиско, яке мало латинске духовенство. Усю політичну акцію вело те духовенство виключно з оглядом на свої станові інтереси, а мас народу вживано тілько для надання тим цілям більшої ваги і сили.

Аж від 70-х років, з появою на арену партії україноφільскої, тепер народовскої, стала підносити голос і світска руска інтелігенція, добиваючися зрівнаня свого суспільного становиска з польскою світскою інтелігенцію, вживаючи так само, своім способом, мас руского народу до переведеня тих цілів. Кождому ще в памяти боротьба нашого духовенства зо світскою рускою інтелігенцією, в перших початках теперішної народовскої партії, за те, хто з них має верховодити над масами руского народу. Остаточно руске духовенство мусіло помиритися з фактом, що світскої рускої інтелігенції ставало все більше й більше, що в неї все ж таки найшлося більше вдачі і зрозуміня політичних справ, і що вона, живучи по містах — центрах культури й духового руху, була все ж таки більша просвічена, — і мусіло уступити йій духовий провід в руху рускої інтелігенції, світскої і духовної; але ж, з другого боку, світ-

а інтелігенція, відірвана по містах від с народу, мусіла признати, що на ма- нар ду може мати вплив тільки че- з духовенство, що живе близче того роду; а тим самим мусіла світська рус- інтелігенція в немалій мірі піти під д духовенству і попустити з первісних оїх либер льних світських поглядів. Та- м чином вийшло, що руска справа ала справою рускої інтелігенції в за- лі, світської і духовної вкупі, котра від го часу, а особливо від часів Володи- ира Барвінского, того клясичного пред- авителя того союза рускої попівства світ ю рускою інтелігенцією для ласних станових цілів, — веде руску олітику з характером боротьби рускої нтелігенції" в загалі за здобуте собі з найліпшого становиска в Галичині. статним і найбільше клясичним подви- ом ві для тої ціли була т. зв. нова ера.

Рівночасно з тим організова ем рус- ої інтелігенції в Галичині, родився і ріс чаток смерти тої організації. Вічне ве- зне рускої справи, як справи виключно дної верстви, ставало помалу неможли- им і смішним. Маси народу, приходячи оть помалу до свідомости під впливом олітичного життя, починають помалу тра- ити охоту бути все помелом рускої ін- елігенції та служити тільки для здобу- ання їй ліпшого становиска, і показу- оть, через Ковбасюків і т. и. мужицких ослів, охоту заступати свої власні інтере- и, як то вийшло на верх напр. при спра- і урегульованя сервітутів.

А тимчасом, коли наші народні ма- и на-помацки йшли за своїми інтере- ами, — політичне житє в инчих евро- ейских державах звернулося з великою илою на дорогу безпосередної боротьби ас народу за поліпшенє свого економіч- ого і політичного становиска. Рух той ідбився і на Австрії, а далі й на Га- ицкій Руси. Він викликав у нас у 70-х роках між тодішною рускою молодіжю сильний духовий рух, соціалістично-ра- дикальний. Критика тих радикальних по- ступовців і, з другого боку, сам хід по- літичного житя в Австрії змусили стар- шу руску інтелігенцію до того, що в свої політичні програми, хоть тільки для фраз і форми, стала приймати і деякі до до- маганя в справі добробиту народних мас. Що такі домаганя в сотнях шумно го- лошених програм Русинів обох старших партій були дійсно тільки фразами, свід- чить найкраще нова ера, де за деяке по- ліпшенє становиска рускої інтелігенції, світської і духовної, рускі політики жер- твували і політичні свободи руского на- роду і его економічний добробит, і на- віть показалися готовими самі поборю- вати масовий рух народу. (Пригадайте виступи в перших часах нової ери, „Прав- ди" і „Дѣла" против народних віч, не- давну статю „Дѣла" про конечність мо- нополю рускої інтелігенції, яко осібного найвищого стану, до веденя рускої по- літики, кадила „Правди"[1] деспотизмови („батьківскій руці"), свято-юрским єзу- їтам і польскій шляхті і т. д. і т. д.) Тут завважаємо, що ми не кладемо но- ву еру во вину виключно народовцям, бо вона є моральною дитиною дотепе- рішної політичної діяльности обох пар- тій (адже ж звісно, що т. зв. москвофіль- ска партія завше провадила сервілістич- ну політику), а тілько смак „міродайних сфер" рішив, що в куми до тої дитини запросили передовсім народовців.

А про те все европейский політич- ний масовий рух ріс і росте в Галичині між руским народом, і чим раз більше став ясно, що всяка політична акція са- моі інтелігенції без народу і против на- роду — не політика; що інтереси рус- кої інтелігенції яко стану чинять дуже невидну краплину в морі інтересів усе- го народу; що така політика — просте жебрацтво безсильних і для поступу на- роду не маз ніякого значіня. Зрозуміла се передовсім радикальна частина рус- кої інтелігенції і кинулася завзято бу- дити й організувати маси народу до без- посередної участи его в політичнім жи- тю. Згодя стало й богато інтелігентних людей инчих руских партій розуміти се, хоть у перших початках ті люде сильно виступали против того змаганя радика- лів. Після перших гучних тостів у честь нової ери, настав помалу в усіх близчих і дальших участників того пиру Katzen- jammer. Усі розумніщі Русини старших партій стали помалу доміркувватися, що коли політика ведеся як справа рус- кого народу, для добра того народу, то-ж ніяк ві робити поза плечима того наро-

ду, а треба, щоби вона стала роботою усего народу; стали домірковуватися, що кожда політична партія тілько в такім разі може мати вагу і силу, коли за неї стануть організовані маси народу, що приймуть програму тої партії за свою. Особливо у нас, галицких Русинів така популярізація політики доконечна, позаяк окрім демосу і чиновницкої інтелігенції, світскої і духовної, у нас нема инчих станів.

Таким чином аж тепер, бачиться, руска політична робота стала добиратися до тої точки, з котрої давно повинна була почати, хоть і сим початком нема нам що так дуже одушевлятися, бо ж у многих Русинів старших партій, се ще тілько неясна фантазія. Отже ж першим кроком до зреалізованя тої фантазії міг би бути задуманий зїзд мужів довірія.

Всяка політична акція в Галицкій Руси має дві сторони: одна спеціальна — національна руска, і друга — загально-світова. Русини не є нацією державною і навіть доси ще не здобули собі обезпеченого національного биту, як напр. Поляки, або Чехи, а ще до того в Галичині не є виключними жителями краю і чинять, культурно і економічно, слабшу частину населеня краю. То-ж усяка політична робота якої-небудь рускої партії мусить числитися з тим національним станом руского народу і тямити про те, що має діяти серед такого народу, на котрім, окрім загально-світових утисків суспільно-економічних, тяжить іще й утиск національний і що маси того народу мають не тілько таких ворогів, котрих родить класовий антагонізм у кождій суспільности, а й ворогів з мотивами чисто національними, так що навіть однаковість загально-світових змагань такої самої партії напр. у польскім народі ще не хоронить еї від антагонізму против такої самої партії в рускім народі, тілько через те, що та партія руска. Возьмім напр. клерикальну партію. Загально-світові римско-католицкі цілі у партії клерикальної рускої і польскої ті самі, і для ідеї запановання католіцізму, зовсім не доконечне винародовленє Русинів і перемінень їх на Поляків, а все ж таки польскі клерикали раз-у-раз намагають на те, щоби крім окатоличеня руского народу, ще его й винародовити, а по крайній мірі вдержати его під гегемонією Поляків. До недавна навіть соціалістична польска партія в Галичині ще не була вилічилася з того національного шовінізму супротів руских соціалістів, вважаючи їх частиною польскої соціалістичної партії. Так само і руска народовска партія мусить чимало тратити на чистоті своїх національних ідеалів через своїх прихильників у Поляків, котрі національне українофільство народовців хотять коньче повернути в користь польскої історичної ідеї. Навіть якби Галичину загорнула Росія, то тоді польска москвофільска партія, котра, звісно, зараз повстала би, давила би руску москвофільску партію, і москвофіли Поляки мали би в Галичині може й більший верх над Русинами, ніж тепер.

З сего виходить неминуче, що всяка руска партія, хотячи бути справді рускою, т. є. працювати для культурного розвитку руского народу, після своїх ідей, і використати природну вдачу нашого народу до зреалізованя своїх світових ідей, мусить доконче опертися на масах руского народу, а позаяк ті маси у нас складаються виключно з бідних мужиків і робітників, то-ж кожда руска партія мусить бути рішучо демократичною.

До успішного розвитку кождої такої рускої партії з характером демократичним треба найперше змоги як найширшої свободи руху між народом, як найширшої свободи агітації і організації має коло програми якої партії, а до того всего треба як найширшої політичної свободи в державі. Значить, для всякої рускої партії треба: повної свободи слова, печати, зборів, товариств, повного пошанованя свободи особи, права домового і т. д. бо тілько в таких умовах усяка партія може найлекше перетягати маси на бік своєї програми.

Далі, для всякої рускої партії треба, консеквентно, щоби ті народні маси, на котрих партія опирався, мали як найбільшу політичну вагу в краю і державі, значить як найбільший вплив на законодавство і адміністрацію, а до того маси можуть дійти тілько через загальне, безпосередне голосованє. Значить, через заведенє загального, безпосередного голо-

сования усяка руска партія може тілько зискати.

Хотячи ж, щоби масу народу могли занятися політикою та ідеями якої небудь партії, треба доконче дбати про те, щоби ті маси мали з чого по людски жити і щоби мали при чім розвитися культурно. Значить, в основі програми всякої рускої політичної партії мусить стояти — піднесеніе добробиту мас рускоro народу. Як показала дотеперішна практика, то межи нашими партіями нема такої великої ріжниці в поглядах на те, якими способами, на тепер, двигати народні маси економічно. Власне домагання мінімальної програми нашої радикальної партії майже всіми Русинами инчих партій були признані і приняті, так що на ті точки економічної програми годяться фактично всі рускі партії.

З сего виходить, що Русини всіх партій могли би поступати солідарно в справах розширеня політичних свобід, заведеня загального голосованя і для здобутя лекшого економічного істнованя масам наших мужиків і робітників.

Коли-ж те все, як сказано, є в інтересі всіх руских партій, то вже сам розум каже, що лекше дійти до того при солідарній акції всіх, ніж у-ростич. Коли радикал, добиваючися напр. загального голосованя, бачить, що коло того самого заходиться і москвофіл і народовець і клерикал, то бувби хиба божевільний, щоби в тій роботі над заведенем загального голосованя перешкоджав москвофілам, народовцям і клерикалам тілько через те, що вони москвофіли, народовці чи клерикали. Противно — він мусить признати, що всім йим треба в сій точці з'єднатися і солідарно діяти.

Так дивляться на політичну роботу в усіх просвічених державах світа, де як найріжнородніщі і найбільше противні собі партії не жахаються солідаруватися для спільних цілів. А в Русинів таке солідарне поступованє для здобутя спільних цілів тим більше потрібне, що людей, спосібних до політичної діяльности і в загалі інтелігенції, працюючої для народу в усіх партіях дуже мало, і шкода кождісінької сили і часу, потрачених на марних спорах там, де би без них могло обійтися.

Такими думками ми радикали руководилися, порішивши взятися до скликання зїзду мужів довірія всіх руских партій. Ми гадаємо, що такий зїзд зможе установити солідарну акцію Русинів усіх партій в поданих вище напрямках, не касуючи істнуючих партій і полишаючи кождій партії свобідну руку в усіх инчих справах. Розуміеся, що кожда партія мусить мати на зїзді один голос і тілько те обовязувало би всі партії, на що би всі вони згодилися.

Беручись за скликанє тісніщого комітету для устроеня зїзду, ми переконані, що рускі діячі инчих партій приймуть сей наш почин прихильно і дивлячись тілько на саму справу, приступлять до діла.

Др. С. Данилович.

Листи на Наддніпрянску Україну.

Додаткові листи.

II.

Нові листи д. Вартового в „Буковині". Їх повний характер. Рішуча заява радикальної програми політичної і соціальної. Зміна поглядуна нас гріших. Наша прихильність до Москви і до Австрії. Сентіментальність постанови д. Вартовим справи про згоду між народовцями і радикалами в Галичині. Єго історичний недогляд: радикалізмріч стара в українскому руху, аконсерватизмі ново-ерство — нова; ренегатский елемент в українскому консерватизмі і ново-ерстві. Отчаянно-брехливий елемент в борні новоерців проти радикалів. Єго вплив на Україні. Початок кінця есговливу в нових листах д. Вартового. Точки згоди радикалів і д. Вартового. Точки незгоди: дрібниці і непорозуміне Порожнеча миротворства д. Вартового. Наш проект практичного миротворства. Єго неймовірність. Точки незгоди самого д. Вартового з народовцями. Непреміннність війни єго зо львівскими народовцями. Потреба самостоячої організації поступових націоналів українских. Народовска лівиця.

Кінець кінців: з ким мир, а з ким війна?

Всі наші попередні листи були давно написані, коли ми прочитали в нрах 29—32 „Бу-

ковини" нові листи д. Вартового під тим же заголовком. Спершу ми думали дещо змінити в наших листах після сих нових листів, але, роздумавшись, зоставили нами написане, як було, а з поводу новонаписанного д. Вартовим поговорити осібно. Хто з увагою перечита старі і нові листи д. Вартового, той побачить, що автор трохи, а по правді, то й значно змінив свої думки, а надто спосіб трактувати справи, — так що старі й нові листи его показують власне дві фази в розвитку думок автора, котрий видимо дещо перечитав нове й передумав на ново. Позаяк на Україні есть люде, котрі стоять ще на фазі старих листів д. Вартового, то нехай і наша передня розмова з ним зостанеся так, як була вона написана (Зовсім в духу перших листів д. Вартового написана „Profession de foi молодих Українців", напечатана в „Правді", „Ділі" й „Буковині"). А з новими думками д. Вартового, чи з повими відтінками йіх, ми поговоримо осібно.

Перш усего перенішемо до себе початковий уступ з XIII-ого листу:

„Перші XII „Листів з України наддніпрянскої" писали ся ще тоді, як „Буковину" пускано в Россію, і писали ся з оглядом на цензуру. Тим чимало зістало ся там недобалаканого. Між иншим сказано там (в листі про програму молодих свідомих Русинів-Українців), що мусять Русини-Українці дбати про те, щоб відмінив ся сьогочасний режім у Россії та щоб підніс ся добробут народній. Одже в слова про те, щоб відмінювати режім россійский, ми клали не инше яке розуміння, а тільки те, що сей режім мусить відмінити ся радикально і першим ступенем до того мусить бути конституція. Так само і що до добробуту народнього, то розуміли ми, що свідомі Українці-Русини ніяк не можуть погодити ся з тим, щоб і далі на Вкраіні панував такий лад, де заможний експлуататор за малим не верхи їздить на убогому працьовникові.

„Не тільки як просто люде, але й як українскі національ мусимо ми дбати і про иншій соціально-економічний лад. Без політичної волі неможлива есть річ бороти ся за свої національні права й виборювати йіх; без добробуту народнього неможлива есть річ довести робітний народ до національного самопізнання: се можливо тільки тоді, коли у мужика буде час і змога на те, щоб освічувати ся, а тепер сього нема, бо усе його життя йде на важку працю за сухий шматок хліба.

„Ось через віщо мусимо ми усякими способами розповсюджувати у Россії ідеї конституційні — не тільки друком, але й просто словом. Ми повинні виразно собі сказати, що для нашого діла нам треба конституції і що кожен свідомий Русин-Українець повинен бути конституціоналістом. Поставивши собі сю тезу яко необхідну, ми від разу перестанемо хитати ся на всі боки, вишукуючи всяких штучних способів запобігти ласки в уряду: ласки в него ми не запобіжимо ніколи, а просто мусимо відмінити самий уряд та й годі. Ото-ж на нашому вкраінско-рускому прапорі поруч з словами „самостайність українско-рускої нації" мусять стояти слова конституція в Россії, яко спосіб здобути пові кращі порядки.

„Третьою тезою на тому-ж прапорі мусить бути добробут народній, і щоб досягти його, мусимо поки що робити на тому полі, яке зоставляє нам россійский уряд, а як здобудемо конституцію, то й на ширшому, бо-ж добробут народній розуміємо ми не яко які паліятівні полекшіння там чи там мужикові, а яко такий лад, де не буде ні експлуататорів, ні експлуатованих, хоча заздалегідь і не можемо сказати, які саме форми людских відносин дадуть нам той лад.

„З отсими трьома тезами на своєму прапорі ми й повинні виступати перед людьми і єднати ся з тими, хто прихильний буде до них. А коли ми будемо виразно з таким прапором виступати, то певне здобудемо прихильности від поступових россійских елементів (опріч, звісно, тих псевдо-поступовців Москалів, що не можуть ніяк погодити ся з думкою про українску національну самостайність) і зможем гуртом, в купі з ними, швидше подужати реакцію і здобути собі людскі права".

Хто зрівня отсей уступ з відповідними місцями попередніх листів д. Вартового, а надто в справі соціальній, той побачить, що тут есть не сама тілько редакційна (для цензури) відміна. В нових словах д. Вартовий по соціальній справі просто стає на точку практичних соціалістів, не дожидаючись, поки в конець вияснить ся спор між індівідуалізмом та колектівізмом. Зрештою ми не станемо спиритись з д. Вартовим про генезу его думок, а вдовольняємось (радіючи!) і тим, що і в політичній справі, і в соціальній він згодився з думками наших радикалів.

Дуже приблизився д. Вартовий до них і в других точках. Ми, особисто, мусимо занотувати, що він став значно милостивіщий і до нас. Нещасний Драгоманов вийшов у него вже не зрадником, котрий „за шмат гнилої московскої ковбаси продасть матір-Україну", а хоть і „москвофілом", або „прихильником до Москви", та все таки таким, котрий „зостаєся на вкраінско-рускому грунті, не зрікаєся своєї народности і працює йій на користь і добро, як те робив Микола Костомаров".

Хоч нам трошки ніяково, а ми мусимо сказати два слова з поводу такого суду д. Вартового, не ради себе, а ради того, що есть уже і згодом ще буде більше земляків, котрі опиняться в такому ж стані, як і ми. Не без користи буде вияснити той стан. Хоч для нас компанія з Костомаровим аж западто почесна, та ми мусимо зректись тої чести, вказавши д. Вартовому на ріжницю часів, в котрі склались думки знаменитого історика і наші, а також на ріжницю обставин особистих і історичних. Костомаров був українский славянофіл, выросший виключно на російскім грунті,

дальше котрого справи єму виявлялись досить неясно, мало торкали его. Почувши себе Українцем, Костомаров надав славянофільству своему федеральний характер, та все таки виявляв собі славянство чимсь осібним від иншого світа і непремінно звязаним з Росією. З такими думками він виложив програму кирило-методіевского брацтва, навіть не натякнувши й словом на долю неславянских народів ні Росії, ні Австрії і Балканских сторін, з котрими, як напр. з Румінами і Мадярами треба ж було знайти якийсь лад у Славянских Сполучених Штатах, провектованих Костомаровим від Адріатика до Берингового моря *).

Ми ж, за дозволом д. Вартового, зовсім ніякий — філ, ні україноф іл, ні славяноф іліл, а просто Українець зо вселюдскими тенденціями, або людина української нації (homo nationis ukrainicae, на манір того, як були колись christianus nationis anglicanae, gallicae, germanicae etc.) а до того така людина, котрій доля судила познакомитись не в книгах тілько, а в житю з земляками австрійскими, зблизитись з ними, поділитись з ними радістю і горем (більше, звісно, горем!) і ва решті працею. По праці в остатні роки ми мабуть чи не більше стали Галичанином, ніж російским Українцем, а що до „прихильности“, то ми стілько ж „прихильник до Москви“, як і до Австрії.

Вся наша прихильність до Москви субєктівно національна зводиться на те, що ми радо читаємо Пушкина, Гоголя, Тургенева і т. и., — так майже таких „москвофілів“ тепер чимало і між Французами, Англичанами і т. и. А обєктівно — політична прихильність наша до Москви зводиться лишень на те, що ми, не бачучи ніяких сурьозних підстав для українского державного сепаратізму в Росії, шукаємо виходу для українского автономізму в лібералізмі, спільнім з освіченими Великорусами, як також і членами других народів Росії. Тілько ж і д. Вартовий не дума инакше про сю справу!

Подібно тому ми прихильник і Австрії. В одміну Костомарова і товаришів, ми зовсім не думаємо про політичну єдність Славян, як про справу по меншій мірі занадто далеку від нашого віку, і також мало інтересуємось поділом Австрії, як і Росії. Ми думаємо тілько про те, як би могла поліпшитись доля наших земляків-Русинів в Австрії через уживане тих свобод, які вже за ними признанені, і через політичні реформи ще будучі, з котрих деякі, напр. загальне виборче право, вже требують собі значні масси австрійских народів, як Німців та Чехів. Хоч і не маючий австрійских політичних прав, ми все таки літературно працюємо на свою долю для такого поступового „австрійства“ серед прикарпатских Русинів *).

Звернувши більше уваги на сю річ в праці нашій і наростаючого гурту наших товаришів, руско-українских радикалів, д. Вартовий мусить признати одну, на перший погляд чудненьку, а з решітою натуральну прояву, — а власне, що ми, хоч отверто признаємось, що читаємо з більшим смаком якого небудь Тургенева, ніж плохих сучасних українских бєллетристів (бо раз виробленого літературного смаку заховати годі!) — на ділі далеко менше Росіяне, ніж $^{99}/_{100}$ придніпрянских україно-філів, котрі, в противність всім своім фразам, все таки головами й серцями живуть у Росії і навіть галицких справ на стілько не знають, що не потраплять з ким із Галичан їм брататись, і коли хто з них почнуть на що рахувати в Австрії, то потраплять власне на тамтошню Побєдоносцевщину. Чи ми, при такій нашій прихильности до Австрії і до Москви вкупі, посуваємо наперед український автономізм, чи ні, — нехай роздума сам д. Вартовий.

А тілько роздумавши над сею справою і деякими з нею близько порідненими, д. Вартовий і зможе вірно оцінити теперішній руско-український радикалізм, котрим він в усякім разі заінтересувався.

Д. Вартовий вже рішуче признає заслуги того радикалізму, та все таки дивиться на него неісторично і не практично, а до того й підходить до справи дуже сентіментально, і через те не може власне дати ради і в тій точці, котра так болить его, а власне в справі „братовбійчої борні“ межи галицкими народовцями і радикалами.

Seid einig... einig... einig...! кличе нас д. Вартовий словами Шіллерової особи, котра кликала до того самих швейцарских конфедератів, а зовсім не конфедератів, Гесслера і Ейнзідлерских монахів у купі! Останне було б скрайнім сентіменталізмом, котрий би привів до руїни власне справу швейцарских конфедератів.

Д. Вартовий, починаючи обговорювати борню галицко-українских партій, нагадує борню козацко-українских партій у XVII ст. Порівнаннє недоладне! Не будемо говорити про те, що навіть на ту стару боротьбу не можна дивитись з самого лишень сентіментального погляду. Відкинувши тодішні гурти чистих егоістів, і тоді натурально було, що одні українскі козаки думали вратувати „матку-Україну“ союзом з Москвою, другі — з Польщею, треті — з Туреччиною (подібні незгоди були тоді скрізь по світу), — треба зважити, що основи незгоди но-

*) Завважаємо, що попікшись на кир.-метод. брацтві, Костомаров опісля своіх політичних думок не висказував ясно.

*) Певно, колись і Галичина політично зблизиться з Україною російскою, як і всі Славяне між собою, та се мабуть буде тілько тоді, коли виробиться якась всеєвропейска федерація. Але се справа далека, а тепер на черзі стоїть перероб готових уже держав так, що б в них людім було жити зносно.

вих партій власне не такі, і ще натуральніщі. Незгоди нових партій розкладаються на лінії горізонтальній, а не вертікальній. Ханенко, Дорошенко, Самойлович і т. п. власне не ріжнились політичними, чи культурними думками, а лишень думками про практичні способи ратування козацтва заграничними союзами, чи підданствами. А тепер скрізь есть партії консервативні, чи поступові по справам нутрішним: політичним, культурним і соціальним. Einig... вони не можуть бути, бо й такий миролюбець, як Христос казав же: „не мир принісѧ, але мечь!“ Сам д. Вартовий признає користь від критики радикалів, котра зробила те, що „теми українского життя пошвидчав“, тоді як перед тим воно „ставало якимсь задубілим і мертвим“.

А до того д. Вартовий невірно уявля собі найелементарну історію галицко-українского радикалізму. Він дуже помиляєся, коли виводить его тілько з 1890 р. з часу заосновання формальної „руско-українскої радикальної партії“. Ми вже нагадували дійсну історію радикалізму в Галичині, з поводу статі д. Арабажина. Не будемо тепер повторятись. Скажемо лишень, що радикалізм в Галичині появився власне в 1862—64 рр. в купі з творами Шевченка. Тодішні молоді народовці були власне радикали: документ тому напр. брошура д. Ом. Партицкого „Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка“, котра і тепер продаєся в Галичині. Сей радикалізм почали затемнювати старші Рутенці або москвофіли, як Лавровский, Качала, Ом. Огоновский і др. котрі пристали до народовців з ріжними „дипломатичними“ цілями і котрих народовці приняли до себе те ж по дипломатії. Але з народовецких видань від часів „Мети“ аж до самої „Правди“ Вол. Барвінского можна виписати цілу хрестоматію досить радикальних уступів. Вся біда лишень у тому, що народовці самі не брали в сурьоз тих фраз — і перелякались страшно, коли в 70-ті роки молодші люде, підперши старі „українско-хлопоманскі“ думки новим інтернаціональним соціалізмом, задумали винести сі думки із стін кружкових у масси народу, не боючись переслідувань, майже завше противузаконних у Австрії.

Народовці перші підняли „братовбійчу борню“, приставили до москвофілів, котрі в 1877 р. з поводу першого процесу Павлика і Франка публично пожалкували, що в Австрії нема Сібіру. Хай д. Вартовий прочита в „Правді“ тодішні статі напр. Володимира Барвінского — Мойсея теперішніх львівских народовців, — то й побачить, хто перший підняв розбрат, ба навіть, хто при тому явився рішучим ренегатом пріщіпам української демократії, — „хлопоманії“ чи „народовства“.

Не глядючи на те ще, в 80-ті роки теперішні старші галицкі радикали (Павлик, Франко і др.) пробували знайти спільний з псевдонародовцями грунт, пишучи в „Правді“, „Ділѣ“, „Батьківщині“, але скоро виявилось, що вони мусять самі або стати ренегатами, або відійти на бік, а напр. Павлика так „Дѣло“ просто „вилімінувало із суспільности“ *).

Що-ж оставалось робити радикалам (т. є. консеквентним народовцям), як не скласти зовсім осібно свій гурт, свої органи, а далі полемізувати з народовцями, при чім їм прийшлось боронитись навіть від того, що тепер обуряє самого д. Вартового, то б то від брехні, буцім то вони не признають самої національности українскої. Що-ж? ліпше б було, як би всі галицкі радикали 70-тих років вибрали собі долю д. Белея, котрий з редактора радикального „Сьвіта“ став редактором консервативного „Дѣла“? Хай скаже про се просто д. Вартовий, і тоді тілько можна буде з ним розмовляти ясно про „братовбійчу війну“, котру б то „осуджує уся сьвідома українско-руска інтелігенція на Вкраіні російскій“.

Д. Вартовий натяка на те, що подібна війна іде і в російскій Україні. Про се ні нам, ні ему не вільно говорити докладно. Треба ждати часу, коли quidquid latet adparebit, а поки навіть терпіти багато крутенини і брехонь. Тілько ж все таки ми можемо нагадати досить звісні факти. Так всі знають про рішучий для свого часу радикалізм Шевченка і „хлопоманії“ 60-тих років. Далі ще в 1873 р. кілька десятків російских українолюбців послали во Львів, з поводу заходів о. Качали основати консервативно-українофільску партію, союзну з польскими магнатами і клерикалами, отвертий лист, в котрому виложили пріщіпи ті ж самі, що лежать в основі теперішніх радикальних програм (Лист, напечатаний в свій час у „Правді“, перепечатали ми в наших Австро-руских Споминах). В 1876 р. значні кружки Українців заложили отверто соціалістичне видане „Громади“, і я можу запевнити д. Вар-

*) Я від себе нагадаю д. Вартовому, що народовці не терпіли й мінімум моіх народо- і свободо-любних переконань, при спільній праці з ними. Так напр. за час мого редагованя „Батьківщини“, в першій половині 1889 р., — котру я вів, як може переконатись д. Вартовий, по самим поміркованим, хоть звісно, твердим, поступовим пріщіпам, яких мусить держатися усяке народолюбне видане і з якими певне згодився б і д. Вартовий, — мені прийшлося претерпіти страшенні муки в борні з народовцями майже за кожду стрічку, написану по тим найпоміркованим пріщіпам. Д. Вартовий ледви й повірить, що один із тих пріщіпів, ізза котрих народовці найбільше воювали зо мною, — віротерпимість! Нарешті народовці стали рішучо домагатися від мене: або перемінити ті свої пріщіпи і робити, як вони скажуть, або зложити редакцію. Я, звісно, вибрав остатнє,— і народовці росписалися в своім поступку зо мною у 24 ч. „Батьківщини“ за 1889 р. Сеж був час, коли народовці найдружелюбніще відносилися до мене, як і я до них. Д. Вартовий може собі здумати, як поступали народовці зо мною на Kriegsfuss-і, котрий трівав з самого нашого виступу в 70-х рр. — М. Павлик

тового, що редактор „Громади“ не був ні ініціатором ві, ні найбільше радикальним в тих кружках, а одним із номіркованіщих.

Але не забаром у тих радикальних українских кружках сталась „невидержка“, котра дійшла до того, що дехто з закладчиків „Громади“ почали брататись з ві ворогами, як Вол. Барвінский і К-о, зближатись з людьми, котрі не мали нічого спільного з поступовим рухом 70-х років, а далі почали всякими способами спиняти зріст політичних думок на Україні для якогось „культурництва“. На решті на тому мертвому болоті, котре по троху прикрило українство в 80-ті роки і котре признає за таке сам д. Вартовий, виросли квіточки „нової ери“, перед котрою навіть програма Качали 1873 р. була поступонством *).

Д Вартовий все чомусь обмина сю „нову еру“, а тим часом вона гра рішучу ролю в тій „братовбійчій війні“, яку він осуджує в імені всіх Українців. Нова ера була суммою і вінцем розмаітого ренегатства проти пріндіпів українского руху 60-х і 70-х років, ба навіть проти всіх живих основ українства, по крайній мірі з 40-х років. Між инчим ся нова ера в своєму початку, в 1891 р. проявила себе в такому факті:

В Коломийщині самі селяне Русини поставили кандидатом на виборах у раду державну д-ра Даниловича, котрий був одним з тих радикалів, що підпирали народовецких кандидатів на сеймових виборах 1888 р. Ми готові признати, що радикали між виборцями в Галичині числяться в меншости (більшість там і доси мають з рештою не народовці, а москвофіли). Тілько-ж в країнах з розвитою політичною совістю, як напр. в Швейцарії або Англії, більшість ніколи не хоче зовсім подавити меншостів, а дає і їм голос в парламентах. Для того тепер у Швейцарії вводиться спеціальне „пропорціональне представительство“, а перед тим політичні партії держались звичаю вписувати в свої листи кандидатські і певне число кандидатів опозіційних партій. В Англії часто в певних округах партії не ставляють своїх противукандидатів, а не так давно була там дуже поучительна пригода: появилась серед селян (крестян по нашому) агітація, що б зложити осібну свою партію, то ж кілько панів зложили гроші на кошти виборів, що б кандидат тої партії (Arch) пройшов у парламевт: нехай, мовляв, він там вискаже, чого власне хоче нова партія.

Що ж сталось у нашій Коломийщині в часи „новоі ери“? Поляки не поставили свого кандидата проти д. Даниловича, а поставили его народовці і побідили за поміччю поліції, Поляків, Жидів, і — москвофільских попів! А тим часом один радикальний депутат в парламенті не помогодив би народовцям, коли б нова ера справді мала на цілі здобути реальні уступки для народу, а не притлумити его опозіцію магнатско-клерикальній партії, то б то не була тенетами, в котрі піймались і ліпші з народовців!

Ми вже казали і ще скажемо, що радикали, виступивши рішуче проти „новоі ери“, виратували честь українского прапору і в Галичині, і в Росії, і певні, що се не забаром признають за ними не тілько д. Вартовий, а й більше консервативні україполюбці, коли ближче пізнають справу.

З сего огляду ясно видно, що по своїм пріндіпам руско-українскі радикали зовсім не нова фракція, котра буцім „відбилась зовсім на свій шлях“ недавно, три-чотирі роки назад, а властиво стара, основна партія демократично-українска-колишня хлопоманска, народовецка і т. д., — а що власне теперішні народовці, україпофільскі консерватори, новоерці і т. д. суть раскольниками, а то і просто ренегатами, деякі навіть в моральному смислі сего слова. Бо що ж можна сказати напр. об тих, хто в 1888 р. писав проти взуіцтва галицких епископів, а в р. 1890 виробляв нову еру, в котрій ті епископи признані духовними і політичними головами Русинів?! Про других ренегатів поки промовчимо.

Чуючи за собою такий гріх, новоерскі крутії і ренегати кинулись боротися з радикалами такими способами, як уневняти українску громаду, а надто в Росії, куди важко доходити австрійско-руским виданям, що буцім то радикали просто москвофіли, зрадники своїй нації і трохи не прямі сторонники „культури російских урядників“.

Навіть по першим листам д. Вартового видно, що в кругах людей нових і дальших від центрів українского руху 70-х років такі брехні почали було пускати корні. Але не забаром правда мусила вияснитись, та й нова ера Романчукова мусіла лопнути, що б замінитись новішою ерою „Правди“ д. Барвінского, то б то чистісіньким ультрамонтанским клерікалізмом, проти котрого рішуче виступа і д. Вартовий.

(Конець буде). **М. Драгоманов.**

*) Нагадаємо, що в 80-ті роки по всій Росії пройшла спеціальна мгла, котру прекрасно характеризував поет Жемчужников у словах:

вдругъ стало неизвѣстно,
Что глупо, что умно, что честно, что безчестно, —

і в котрій героем часу мусів стати Щедринский „Иванъ Непомнящій“.

Соціалістичний рух у Галичині р. 1893.

Основи соціалістичного руху між робітниками коло промислу — дві, а іменно: організації чисто політичні і робітницкі товариства для образованя своіх членів.

Політичні організації соціально-демократичної партії, обперті на мужах довірія, вдо-

воляючо сповняють завдачу в двох більших осередках краєвого руху — у Львові і Кракові. В обох сих городах партія видає свої часописі і хоть круги мужів довірія мали противудіяти однобічному скупленю сил агітаційних і пропагандових коло редакцій тих часописів, то все ж таки вони купляться найуспішніще коло найбільших партійних трібун. Тим способом не робиться фальшивих кроків, що були можливі тоді, коли редакції не мали над собою нікого, хто би дивився на їх діяльність і за внеказувані думки могли потягатись до відвічальности аж перед краєвими конгресами. Таким чином редактори не можуть накидати своїх особистих поглядів і переконань. Кружок мужів довірія, а побіч него комітет агітаційний і редакційний, дбають про те, щоби партійні часописі видавалися в дусі загалу, виразом котрого є мужі довірія, вибрані поодинокими групами чи фахами робітницкими.

Галицкий конгрес, що відбувся у Львові перед двома роками, як раз у свій час поставив основи руху на інституції мужів довірія, спинаючи таким чином нарікання, слушні чи неслушні, на самовільне або централістичне поступованє редакцій часописів. Такою постановою конгрес випередив інші партійні організації в Австрії, що після того приняли таку саму програму дійства.

Заходами мужів довірія обох краєвих організацій — західно- і східно-галицкої — скликано річний галицкий конгрес, що мав менчу завдачу, чим попередній. Лишня була організація на нових основах, непотрібні поправки в існуючій організації, — отже він мав завдачу більше обопільного повченя, як власне треба вести агітацію і пропаганду, як користуватися ріжними досвідами і находити способи оборони против довільного, вподі самовільного застосованя законів до соціалістів адміністративними властями.

Сегорічний конгрес зовсім не займався пропагандою серед мужиків. Сю справу бодай порушено на першім конгресі у Львові, та тепер про неї не було й бесіди, хоть из передущих років у західній частині краю остались сліди тайних соціалістичних мужицких організацій у краківскім і бохеньскім повіті, не кажучи про сотки агітаційних брошур, роскинених серед мужиків инчих повітів. Може сегорічний конгрес, з оглядом на те, що соціалістичні організації инчих країн занялися мужиками, почув у собі гризоту совісти та поповнить хиби в організації в країні переважно хліборобскій — маючи приклад у радикальнім хлопскім руху серед Русинів, що чим раз більше стає коллєктівістичним *).

Делегати польских соціалістів на соціалістичному конгресі у Відні застерегли собі, що територіальні границі не можуть спиняти їх діяльности. Після того краківска організація розвила сильну агітацію в австрійскому Шльонску в огромних фабриках архикнязя Альбрехта і сусідніх Ротшільдів. У тих фабриках послугуються переважно польским робітником яко менче вимагаючим, зі шкодою для инчих робітників, німецких і моравских. У польского робітника, для котрого недоступні були промови й виданя в чужих ему мовах, опинилося в руках оруже, скованє у власній мові, і організації в Вітковіцах, Устрою і Тишьцу належать до найкріпших і найкраще устроених польских організацій, доказ чого — численні збори і відбиратєлі соціалістичних видань.

Маніфестації 1 мая вийшли величніще, чим минувшого року тим, що було більше участників (6 тисяч у Львові, 7 у Кракові) і устроєно пробне народне голосованє картками за виборчим правом до ради державної. Таких карток с підписами зібрано у Кракові 6, у Львові 15 тисяч. Свято маєве вийшло слабше там, де організації обиралися на робітниках, занятих в закладах державних. Ужито усяких способів, щоби спинити обхід: грозьби, дозвіл дармованя за платою по варстатах дня 1 мая, аби тілько не діяльна участь у маніфестації.

Від мая по кінець юля організації розвили чималу діяльність за правом загального голосованя до ради державної Передлітавії. Загріті були всі результатом тілько що покінчених виборів у німецкий парламент і приготовами виборів у французкий парламент. По всім краю, на знак, дня 18 юня відбулися віча (у Сончу й Станіславові навіть під голим небом), на котрих агітовано за виборчим правом, кладучи за приклад виступ бельгійских робітників і результат їх боротьби за таке саме право. Резолюції тих віч, переслані президії парламенту причинилися до того, що правительство мусіло на осінній сесії ради державної поклести на чергу переміну виборчої ординації, уступаючи широким народним масам. Правительство упало через той внесок, але ж соціалістична партія рішила боротися до остатного і в даним разі против противних депутатів ужити як оружя — загального стрейку. Збори, скликувані скрізь після промов галицких послів против проектові виборчої реформи і за внімковим законом у Чехах, викликували бурю догани тих Поляків, як нових Тарговичан і нагадувано їм 1846 р.

Дві конференції краєві мужів довірія у Кракові, дві у Львові, відбувшіся торік, застановляли ся над способом вести боротьбу і справа сим разом крутилася головно коло здобутя права загального голосованя.

На цюрихский конгрес Галичина вислала 4 делегатів из Кракова, Львова, Станіславова і від одної з організацій жидівских робітників.

В остатнім чвертьрічю, вдоволяючи ухвали краківского віча, стали ми видавати газету в жидівскому жаргоні „Der Arbater“ (Робітник), що здобуває собі чим раз ширші круги читателів і стоїть власним коштом і силами.

В початках 1893 р. зібралася конференція варстатових робітників державних залізниць

*) Нагадаємо, що д. Я. К. — Поляк. Ред.

ниць у Галичині — найбільших у нас промислових закладів. Як результат нарад подано просьбу в генеральну дірекцію за скасованє плати від штуки і назначенє найменчої платні ціною в 4 кілограми мяса в кождому місці. Ті самі організації ввели в житє фахове товариство залізнодорожних робітників, за почином головного товариства у Відні. Такі товариства увійшли в житє в усіх місцях, де є більші залізнодорожні варстати, инчі подали свої статути до потвердженя як філії головного австрійского залізнодорожного товариства. Численні фахові товариства, основані у Кракові і Львові доказують, що вплив політичних організацій не стає тілько на виробі одиниць, свідомих прав своїх товаришів, а рівночасно бажає узброїти йіх до боротьби за поправу свого матеріального биту в границях даного фаху.

На східно-галицкій краєвій конференції покладено зібрати фонди на видаванє, в рядигоди, агітаційних брошур. Початок зробила була перше група молодіжі, видавши промову Д' Амічіса „O kwestji społecznej", а друкуєся „Program zasad" с поясненєм. Краківска група видала збірку новелл Недзвєдзкого, що печатались у „Naprzodzie".

В загалі можна сказати, що соціально-демократичному рухові в Галичині, адміністративні власні перешкоджали в р. 1893 далеко більше, ніж передними роками. З того ясно, що єго чимало бояться, та сумніваємося, чи ті переслідованя зроблять своє в партійній діяльности, що раз-у-раз росте експанзівно і інтензівно. Зараз у початку року застановлено у Львові дві газети: „Robotnik" і „Siła" під видом, що вони доповняються і, як тижневник, повинні зложити кавцію. Газети мали осібних редакторів і видавців. Рекурси в сій справі ще не рішено.

Краківский зїзд розігнано з ратушевої салі через толкованє §. 2 закона про збори, що кождий запрошуючий мусить знати усіх запрошених, і 5 запрошуючих засуджено по 5 день арешту. Карано за збиранє підписів на картках (referendum) як за кольпортажу газет (!) та апеляція скасувала вирок суду низчої інстанції. На тиждень перед 1-им мая не пропущено ні одного виданя — летучого, чи періодичного. Навіть дословний передрук відозв, що торік перейшли цензуру, сего року конфісковано (Краків). Страта грошева, як на партійні засоби, чимала, та і моральна не-аби яка. Бесідників, висланих зі Станіславова до Товмача, арештовано і в кайданах відіслано до суду; при тому адміністраційний урядник твердив, що в Товмачі нема конетітуції!! Можна сказати, що субєктівними процесами против редакторів соціалістичних видань, процесами за кольпортажу, публичне насильство (відмова від праці 1 мая), процесами за підбурюванє против суспільних кляс кишіло сего року, особливо у Кракові, Львові, Тернополі і Станіславові.

Партія чимало втратила через прогнанє діяльних членів із львівскої політехніки та краківского університету за агітацію серед робітників, а процес, що був у Львові за напятнованє політехнічних властей, показав досить сумний образ. Ми стратили те ж техніка Станіслава Козловского, прогнаного из політехніки у Львові, що вмер у Львові від утрати сил.

Перейдім до робітницких товариств. П. намістник дуже піклувався ними. Вони мають образувати і забавляти робітників. П. намістник хотів йіх як стій переробити на політичні товариства, або відняти у них образуючий характер: скасувати відчити й розмови про всякі справи суспільного житя. Аж міністер унутрішних справ мусів повчити п. намістника, що се крок хибний. Тоді дірекції поліцій і староств видали рескріпти, що про всякі збори (вечірниці, відчити, розмови, забави) треба повідомляти власти, і комісарі строго слідять за тим, що говориться на тих зборах. Словом, поліційний догляд над житєм товариств — повний. В октябрі 1893 р. через розмови в „Sile" станіславівскій увязнено 8 членів, що доси сидять у слідстві, не вважаючи на інтерпеляцію посла Пернерсторфера у раді державній, що навів чималі надужитя властей, про що можна читати у стенографічних справозданях із засідань парламенту з 30/11 1893 р.*).

У Кракові для противудійства „Sile" основано єзуіцке товариство під проводом кс. Баденього, і соціально-християнске під проводом кс. Стисіньского. Оба ті товариства живуть из кільканацятьма членами, дикуючи пливучим вкладкам і пиву, котре роздають даремне, та не допускають членів з соціально-демократичними переконаними. Мусимо напятнувати вчинок фабриканта Ліпіньского в Саноку. Він предложив своїм робітникам до підпису письмо, що не будуть належати до „Siły", або покинуть фабрику. 36 слюсарів мусіло відійти серед зими, не хотячи жертьувати свої політичні переконаня.

Подано до міністерства (?) статути політичного товариства з правом устроюваня віч по всій Галичині, Буковині і Шльонску.

Фаховий робітницкий рух у Галичині робить гарне вражінє, коли зважити побідну застанову праці столярами Бяльскими, пекарями

*) Між арештованими у Станіславові, був і наш товариш Щ. Творовский, котрого арештовано вже чисто по фантазії певних урядників. Після 2 місяців вязниці випущено єго на волю, як зовсім невинного і арештованого — через помилку! Гарна помилка. А хто-ж буде за неї платити і відповідати? (Т. Творовский стратив місце в нотаря, за чим агітував і дехто зі Станіславівских Русинів-народовців, — звісно: чим же би вони показали своє раболіпіє?!) Опроче, в Галичині таких урядових „помилок", особливо против Русинів, було більше, за остатних 16 літ, і з сего ясно, як важно для Русинів усяких партій добиватися карної відвічальности урядників за безпідставні арешти і т. п. Ред.

Краківскими і робітниками коло будівлі у Львові, де сповнено домагання робітників. Галицкі залізно-дорожні робітники вислали представителя на залізнодорожний конгрес у Цюриху.

Соціалістичний рух серед робітників у Галичині має чисто клясову основу, то значить нема в нім бесіди про сварку чи згоду національну або язикову, нема закидів і оборони притиску одної народности другою, чи третьою, а про те в нім беруть участь из щирости для справи—і се мабуть причина — Поляки, Русини, Жиди й Німці. Проява радіена і не завдаюча брехні голошеним окликам *).

Загальний огляд краєвого руху навчає нас, що західна Галичина розвила більшу діяльність від східної, не вважаючи на сильніщий напір противних елементів. Приписати се треба хиба живішому настрою, революційній традиції і звинности мазурского люду. Нарешті годі проминути, що там нема роздору в партії, противудійства, що є у Львові і в загалі знеохочує до всякої партійної діяльности, ломить принціпи, дісципліну і не кладе на то місце нічого, окрім видумок на особи, безосновних закидів зради робітницкої справи і т. в. нісенітниці (Автор має на думці т. зв. „незалежних“ польских соціалістів. Ред.) **Я. К.**

Львів, у декабрі 1893.

Політіка прінціпіальна і політична.**)

Ні для кого не секрет, що „новоерска угода“ тріснула по всім своїм швам і що галицко-руска суспільність, навіть значна частина народовців, всилюються вилізти з сего не так то теплого кожуха, котрий на неї натягнуто в значній мірі сюрпризом. Численні голоси, котрі требують нової політіки, більше прінціпіальної, вказують між иншим на потребу згоди між усіма гал. рускими партіями коло певних політічних прінціпів, замісць тої боротьби між ними, ведомої просто поліційним способом, яку загострила була „нова ера“. Натурально, що ті елементи, котрі або заслі-плен' новою ерою, як своїм ділом, або мають з неї особисту вигоду, змагаються всякими способами заглушити ті голоси. Між такими пробами звертає на себе увагу редакційна стаття в остатньому числі „Правди“ за 1893 р. „Принціпіальна політвка“.

Інтересний в сій статі замір знайти для „нової ери“, котру ві сторонники оправдували оппортуністичними раціями, — знайти власне прінціпіальну підставу, виставити саму ту еру, не як „пробу“, як признався недавно сам д. Романчук, а як прінціпіальну політіку, котра мусить вестись і на далі. Попробуємо признати щирість такої постанови справи і поглянути на ті прінціпи новоерскої політіки, які виклада „Правда“.

В сім викладі на першім місці ми здибуємось з заявами, що новоерска программа „прінціпіально стала окремо від москвофільских і радикальних елементів“, що для гал.-руских „розважних, консеквентних“ політіків настоїть потреба навіть „елімінування сносеред рускої суспільности“ тих обох елементів, „що вносять в ню лише заколот і спиняють (як? чим?) всяку позитивну роботу для просвіти і економічно-культурного подвигнення руского народу“. *)

Які ж прінціпіальні підстави для такої программи? Рацією окремішности народовців від москвофілів і потреби елімінуваня остатніх з посеред гал.-рускої суспільности ставиться звичайно те, що москвофіли не признають самостоячості малорускої національности і через те власне і не Русини, а зрадники і чужинці на рідній землі. Тут виставляється прінціп національний. Ну, а яка ж буде рація елімінуваня радикалів? Очевидно, не національна, бо наші радикали не тілько признають самостоячість національности Русинів, але навіть випереджують народовців заявами потреби всеукраінекої політіки і виступають навіть проти нової ери між иншим через те, що вона, взявши в свою політичну програму католицкий клерікалізм, відрізує гал.-руских уніатів від р.-украінских православних, протестантів і вільнодумців, навіть від Буковинців. Очевидно, що для

---

*) Ми вже нераз мали нагоду зазначити, що з боку частини проводирів соціально-демократичної партії в Галичині тут більше добрих заяв, ніж діла — а бувають і зовсім противні заяви. На ділі та партія майже виключно польска по тенденції (відбудоване „людової“ Польщі) і способам пропаганди (доси не вжито напр. украінекої мови). Звісно, треба бажати, щоби воно було инакше, але ж так певне буде аж тоді, коли й робітники-Русини, що беруть участь у соц. організаціях, почуються більше Руснпами та порозуміють, що їм треба вязатися і з селянами-Руснпами. Звісно, тоді й польским соціалістам у Галичині треба буде покинути й думку про відбудоване їх Польщі на Руси. Нам бачиться, що між причинами слабшої вдачі соціалістичної пропаганди у східній Галичині треба покласти і неувагу польских соціалістів на рускнй характер тої частини краю. Ред.

**) Ся стаття надійшла вже за пізно, щоби ві можна було напечатати на 1-ому місці. Та ми звертаємо на неї особливу увагу нашої публіки, бо вона зачіпає власне самі основи спільної діяльности Русинів і таким чином поповняє статю Дра Даниловича. М. П.

*) Звертаємо увагу закордонних миротворців на сі „елімінуючі“ заяви новоерского органу після тих „тоненьких“ слів, котрі він було промовив перед тими миротворцями. — „Елімінувати з посеред суспільности!“ — сильно сказано! Хоть би і Пилипу II испанскому!

елімінуваня радикалів беруться принціпи не національні, а соціально-політичні і церковні.

Де ж тут консеквенція — перша ознака принціпіальности, та ще й розважної?

Ми не станемо багато говорити про те, що елімінуване радикалів ніяк не сходиться принціпіально з „дбалостю про розвиток селянства і міщанства гал.-рускаго“, котру і „Правда“ мусить ставити в чело точок новоерскої програми. Селянство і міщанство руске в Галичині — то плебс, трохи не пролетаріат, а з того часу, як истнують в цівілізованому світі назви теперішніх політичних партій, завше дбалість про плебс і пролетаріат звалась радикалізмом, котрий навіть від такої дбалості про „корінь“ суспільности получив і своє имя. Хотіти у нас щось робити на політичному полі для плебсу і в той же час елімінувати радикалізм — се або явна дурниця, туманоголовство, або дуже немудрий оппортунізм, надія щось виманити в правлящих тепер сфер. неприхильних радикалізмові в загалі, а рускому почасно. Не глядючи на свою новеньку пошану до принціпіальности, „Правда“ своєю полемікою проти заяв д. Романчука, а також кінцем своєї статі, де вже говорить про те, як „спонукати Поляків і правительство“, щоб „підмагали і засобляли“ Русинам, — все зверта на такий оппортунізм.

„Правда“ недовольна тим, що д. Романчук не досить цінить ті здобутки, котрі принесла гал. Русинам „нова ера“ на полі школьнім, і видимо віруе в те, що і далі політика елімінуваня „елементів заколоту“, в тім числі і радикальних, принесе нові здобутки на полі національно-культурнім.

Не треба бути дуже великим радикалом, щоб не дуже радіти новоерским овочам на полі національно-культурнім. Напр. як бучно возвіщено було в „Правді“ про ухвалу заложити в університеті львівскім нову руску катедру, котру „Правда“ звала катедрою рускої історії. І на чому ж стоіть уже цілий рік ся справа? „Правда“, очевидно передаючи погляди своіх польско-урядових патронів, або прислужуючись їм, заявила, що ціль нової катедри мусить бути боротьба „з современними огнями“, а в той же час казала, що для того будуть покликані „знамениті наукові сили“. Де ж ті сили? Очевидно, що вони або не пішли на таку невдячну для современного ученого роботу, або міродайні сфери не знайшли в них гарантій, що вони будуть досить енергічно гасити современні огні. Не трудно предвидіти, на чому скінчиться вся так бучно возвіщена справа? На тому, що на нову катедру сяде яке небудь непотичне безсильство, котре додасть від себе голосок до того хору реакції, котрий співа і без неї в нашому „національному“ університеті. Для інтересів нашої національної культури було б ліпше, як би той голосок співав собі по польскому, а не по рускому!

Але хто небудь скаже: все таки хоч нова катедра руска буде виготовлена; колись (через 30—40 років!) ту катедру може заповнити щось ліпше. Але се вже оппортунізм над оппортунізмом! І для такого оппортунізму здобутків на полі культурнім. Русини мусіли б елімінувати радикалізм, то б то всякі змаганя збудити в своєму народі охоту до самостоячести на полі соціальному і політичному, напр. пристаючи до політики теперішнього коаліційного міністерства і польского кола?! Прекрасна принціпіальність, премудра практичність!

Вже таким прекрасним елімінуванем радикалізму підрізуеся і вага елімінуваня москвофільства в принціпіальній програмі новоерскій. Очевидно, що коли принціпи позволяють новоерцям елімінувати радикалів, котрі признають самостоячість руско-українскої національности і працюють для неї, — то нема рації елімінувати по крайній мірі тих москвофілів, котрі холодні до тої самостоячости, але напр. теж самі приймають політику уніацкого клерікалізму, або навіть самі раді елімінувати радикалів. Зовсім чудно, чому „Правда“ знаходить неслушними заяви „Дѣла“ і д. Романчука об тім, що в програмах їх і рутено-москвофілів есть спільні точки. Коли ж вони справді есть! То чи ж буде принціпіально-політично не признавати їх через ріжницю поглядів національно-літературних, коли згода в тих поглядах між народовцями і радикалами не перешкоджа потребі для народовців елімінувати радикалів? Як світ стоіть, то ніхто ще не бачив такої неконсеквенції, такої неполітичности. Скрізь на світі антідемократичні, антірадикальні елементи в політиці виступають солідарно, то і в нас натурально буде, коли напр. елемент „Правди“ зійде ся з москвофільскими реакціонерами в елімінуваню радикалів. Та будьте певні, так воно і буде, як напр. дійде до виборів послів у сойм, чи в раду державну; так воно і було вже в коломийскому окрузі, коли кандідував новоерець д. Підляшецкий і радикал д. Данилович.

Але тепер „Правда“ бореся власне не з старим москвофільством, а з тим новим рухом, котрий проявля себе в деяких провінціональних вічах, на котрих поставлена була справа незалежної принціпіальної політики Русинів галицких і, як умова для неї, солідарізація людей з ріжних партій руских коло певних принціпів політичних, і в котрих, вічах, сходились деякі народовці, москвофіли і радикали. Сей рух щось нове і серед народовців і серед москвофілів.

Ми не раз говорили про сю справу і не закривали очей на трудности такої солідарізації. Але все таки ми мусимо признати в тих вічах нову і сімпатичну прояву, власне принціпіальної і в той же час політичної політики, до котрої з годом мусить пристати значна частина Русинів. Солідарізація між Русинами ріжних поглядів затруднюеся не тілько тою незгодою, котра натурально виходить з ріжниці самих поглядів, але й тим, що в гал. рускі справи вмішуються посторонні елементи, котрі хотять послужитись Русинами для своіх вла-

сних цілів. Такі елементи в першій лінії сторонники історичної Польщі, а також російські шовіністи-реакціонери. Т. зв. „стара партія“ Русинів галицких грішна певною солідарностю з остатніми, так само як народовці від часів нової ери грішні солідарностю з першими. Очевидно, поки обидві партії не відділять себе по крайній мірі від явно грішних елементів, доти між ними ніякої солідарности не може бути! Коли говорити про саму печать, то треба просто сказати, що такій ізоляції мусить підпасти однаково „Правда“, як і „Галичанинъ“. Видиться, до того і хотять іти заміри видавати нові газети на провінції.

Коли така ізоляція настане, то певна солідарність між Русинами ріжних поглядів буде значно влекшена. Звісно, вона потребує розділу сфери змагань власне політичних від сфери думок і сімпатій національних, літературних і релігійних. Ми вже при початку нової ери, в ряді статей „Неполітична політика“ чимало говорили про неслушність змішування сих ріжних сфер і тепер не будемо повторятись тим паче, що есть ознаки, що подібні до наших думок самі тепер зростають у людей ріжних кругів у Галичині. Звісно, боротьба між ріжними напрямками серед Русинів по справам етнографічним, літературним і релігійним не може перестати, але з політичного погляду треба бажати: 1) щоб та боротьба велась незалежно від чужих елементів, для котрих Русини можуть бути лишень струментом для осягненя власних сим чужинцям цілів, 2) щоб вона велась способами чистими, літературними, а не поліцейскими. Та боротьба мусить обернутись в конкуренцію перед громадою самих Русинів, конкуренцію, в котрій кожда група мусить доневнити, котра з них найбільше зробить для літератури і освіти серед Русинів. Ми певнісінькі, що самостоячість національности Русинів на тому не стратить, а вигра. Инакше думати значило б не мати віри в ту самостоячість

Означений вище розділ сферь політичної і літературної поставив би політику галицко-руску власне на політичне поле і тут би неприємінно привів до солідарности ріжних груп тим скорше, що політика та неприємінно прийняла б характер більше меньше радикальний, бо Русини, як елемент політичний, істнують тілько, як плебс. А в наші часи при найменшій добрій волі і політичній просвіті, не так важко зрозуміти точки програми плебейскої політики. Хай тілько всі Русини, котрі хотять посвятити себе політичній діяльности, напр. бути послами, перш усего поставлять собі за ціль бути сторонниками політичних і соціальних інтересів плебсу, то безприємінно всі вони прийдуть до певної спільної програми.

Говорючи таке, ми зовсім не думаємо, щоб так легко було тепер руским політикам стати на таку точку. Для того треба їм обороти в собі вироблену віками рутенску псіхіку, котра стала свого роду фізікою. Русини мусять перш усего радикально відвикнути від думки, що хтось посторонний їм щось да'сть, а привчитись до думки, що все вони мусять взяти собі самі. Далі руські політики мусять відважно приготовитись видержати період бурі теж віками нароспих вітрів історичної польщизни і метерніховщини, котрі не хотять признати, що Русини істнують для себе самих, а не для кого сторонього...

В усякім разі добрий знак уже й те, що тепер все таки піднімаються між Русинами ріжних партій голоси про потребу нової політіки, принціпіальної і дійсно політичної. Сей рух має перед собою будущину, коли не сегодні, то хоч завтра.

P. S. До справи принціпіальної політики належить почасти і справа про відносини руских депутатів в раді державній, обсуджена в 23—24 ч. „Народа“ 1893 р. Двоє з головних сотрудників „Народа“, найблизчі між собою, высказались там не однаково. Се трохи невесело, та коли вже так сталось, то позволю собі і я сказати свою думку, до того маючи на оці і всеукраінскі інтереси.

Не будучи посвячений в тайни віденьскої парламентаристики, я не берусь судити про те, куди ліпше пристати Русинам, чи до союзу славянского, на чолі котрого стоїть клюб молодочехів, чи до союзу „диких“. З принціпіального боку скажу, що я згоджуюсь з судом д. Франка про молодочехів і не можу згодитись з тим, що мовляв не наше діло, що будуть робити Чехи (між иншим і з Німцями), як добються свого державного права, бо мовляв, то „їх діло“. Тепер така нонінтервенція діло просто неможливе в цівілізованім світі. Адже ж можна було сказати, що то діло Турок, як вони обертались з Болгарами в своїй державі, та тілько ми ж бачили, що „болгарскі горрори“ описали в 1876 р. Англичанин та Американець. Англичанин же Гладстон підняв крик на ввесь світ, а Росіяне об'явили війну Турції і обрізали еї, — і всі прекрасно зробили.

Ще менше возможна нонінтервенція серед членів одніеї держави, як Австрія. Тут напр. Мадяре добились свого державного права, инакше мадярского централізму, і се стало приміром і підмогою централізмові німецкому проти Чехів, Словінців, Хорватів і Сербів, — і централізмові польскому проти Русинів. Чешске державне право не переміпило б сего невигідного стану для менших народів Австрії, в тім числі і Русинів. Ось через що справа чешска і наше діло. Наше воно, то б то спільне всім народам Австрії, і через те, що чешскі автономні тенденції власне не можуть вигоріти в формі чешского централізму, по крайній мірі не можуть вигоріти нормальним парламентарним способом. Досить того, що всі австрійскі Німці не згодяться на те, щоб земляки їх в землях колишньої корони св. Вацлава були поставлені перед Чехами в такий стан, як Русини перед Поляками. Те, що есть резонного в чешских тенденціях, може бути переведено в діло лишень при широкому, для всіх справие-

дливому федералізму, що може настати тілько за спільною акцією серед всіх народів Ціслітаніі, а також, певно, і Транслітаніі. Така акція буде значно відмінятись від політики теперішніх молодочехів. От власне до такої акції мусіли б приставати Русини. Звісно, в теперішній раді державній такі думки мало можуть знайти собі прихильників, та теперішня рада державна в загалі—безнадійва для Русинів. Нашим послам треба користуватися з трібуни, що б говорити скрізь стіни ради державної до громади, до народів. Лишень, коли перейде більш демократична реформа виборча, можна сподіватись, що в раді державній буде досить елементів для нової політики, в котрій і посли руского народу можуть прийняти участь в практичній роботі. Поки що Русини мусять рішуче виголошувати принціпи такої акції, справді народно-федеральної політики. Де і як будуть Русини виголошувати і пробувати таку політику, чи в яких клюбах і союзах, чи осібно, се для нас діло побічне, — треба тілько, щоб вони мали собі за ціль власне такий політичний ідеал, а не які старомодні корони, та централістичні „державні права“, більші чи менші.

З сего погляду ми не можемо згодитися з словами д. Франка против того, щоб „Русини пустились на бистрі хвилі політики авантурної, що зовсім не так конечне для такого слабосильного народа, як ми“. По меньшій мірі для нас сі слова неясні і навіть страшні, бо дуже нагадують стілістіку правдянску, то ми боімось, коли б хто не зрозумів їх зовсім у правдянскому смислі.

Зо сказаного вище виходить, що, по нашій думці, Русинам личить власне політика досить сміліва, бо нова, а ві певно многі назвуть тепер авантурною. Навіть зоставивши на боці, що всяка принціпіальна акція потрібує свого роду авантурности (та й Колумб і Галілей безспорно були авантурниками!) ми звернемо увагу читателів на те, що ми справді тепер народ слабосильний, та ми не малий народ, як напр. Словінці. Ми слабі лишень через те, що наші проводирі не вміють збудити великі сили нашого зовсім немалого народу в Австріі, в Венгріі, в Росіі. Спеціально в рос. Україні нікого не заінтересувш клерікальною оппортуністікою яких небудь старословінців, котрих нам тепер ставить у примір політичної мудрости „Правда“. Та навіть, як би подібною оппортуністікою Галичане собі що небудь і придбали, то воно останеся без хісна навіть для Буковини, а тим паче для Венгерскої Русі.

Тим часом треба ж кому небудь подумати і про сю Русь. Ось напр. тепер Румини Трансільваніі починають спільну акцію всіх пригнічених мадярскым централізмом народів, обертаються і до венгерских Русинів, але не находять ніякої відповіді серед тамтошньої інтеліґенціі. Кому ж слід обізватись за неї, коли не галицким Русинам? Так ось ще нова авантура — боротьба проти теперішньої сістеми політичної, зліпленої в 1867 р. не тілько в Ціс-, а й у Транслітаніі!

А вже ж кому небудь треба братись за такі авантури!

Доля так присудила, що тепер сей обовязок лежить на Галичанах, бо тепер тілько в Галичині єсть надія провести в сойм і в раду державну руских депутатів скілько небудь незалежних. Хай би в соймі галицкім і в раді державній появились тепер хоч по 1—2 голоси, котрі проговорили б і за Галичан, і за буковинских і венгерских Русинів, та й за Українців, та поставили ясно принціпи демократично-федеральної політики, то, коли б за тими голосами пішла енергічна агітація по всім нашим країнам, щоб збудити народню свідомість, тоді вже б через 5—10 років, певно, ми перестали б бути і слабосильним народом!

Чи ж знайдуться тепер серед руских послів хоч 1—2 таких голоса?

Тут ми приступаємо до справи руских посольских клюбів.

Ми думаємо, що, при теперішньому стані парламентарному Галичан, сі клюби — власне могила всему живому. Ще в соймі галицкім, як би можна було поновити клюб до-новоерский з більш виразною „хлопскою“ програмою, то з того могла б бути яка небудь користь, бо соймові посли вибирались в остатне при певному настрою, благоприятному до прінціпа незалежности Русинів і до охорони хлопских інтересів. Але теперішній народовский клюб у соймі не представля собою нічого, окрім могили посла Окуневского. Посли ж рускі в раді державній, ввбрані в імя нової ери, вже зонсім ніщо инше, як руіна, бо сама нова ера розвалилась. Найліпше б розвалитись і клюбові тих послів, як поділились напр. молодословінці від старословінців, що зостались в консервативному клюбі гр. Гогенварта.

Солідарність послів певної країни і нації діло добре, коли єсть на ділі солідарність прінціпів. А коли ві нема? Ясно, що тоді клюби краєво-національні тілько спиняють поступовіщих, сміливіщих, чесвіщих людей. Ясно значить, що громада галицка мусить напирати на своіх послів у раді державній, щоб вони розділились відповідно своім тенденціям, а коли вони того не хотять, то шукати собі нових людей, а ті вже розважуть в свій час з ким і в імя чого солідарюватись.

Поки ж що, вменем по крайній мірі російских Українців ми позволимо собі сказати: братя Галичане, дайте нам хоч по 1—2 незалежних і сміливих демократів і поступовців за депутатів в соймі і раді державній!

М. Драгоманов.

Непорядки в Полтавщині.

(Допись з України).

10 ноября 1893 р. в Константиноградскому повіті Полтавскої губерніі в селі Больших (Великих) Черечинах розігралась обурююча

історія. В безпорядній сутолоці, що представляє російське житє, появляються питомо-російські появи. Це так названі чорні, холерні й инші непорядки, що кінчаються вемириннями, порками й инчими душу обурюючими екзекуціями й муками. Цим разом розігралась — я хотів сказати, якась не докінчена історія, та поспішаюсь оговоритись — як кажуть загально — історія, що не має початку, т. є. початок ей якийсь фантастичний, — все вийшло в наляканій уяві людей, та фінал історія мала зовсім реальний, звичайно-трагічний. В цьому разі адміністративний механізм дійствує з фатальною неминучістю.

В початку ноября в Константиноградському повіті проявилась чумна епізоотія. По розпорядку губернскої земскої управи і адміністрації на місце вислано партію ветеринарів. Як звісно, закон предписує в тому разі обовязкове вбиваніе скоту. Як ні раціональна та постанова, як спосіб повної ізолації, та на ділі з неї завше виходили непорозуміня, та, мабуть і на далі вони не перестануть. Мені прийшлося чути від товариша, що на власні очи бачив убиваніе скоту, про глубокопотрясаючу картину такого вбиваня. Иноді така доля постигає цілу масу скоту — бо постанова розширюється на бодай трохи підозрітий скот. Можна порозуміти, як відносяться крестяне до того діла, що в їх очах виходить і непрактичним і, при їх сердечних відносинах до скоту — глубоко несправедливим. Коли уявити собі, в яких умовах прикладаєся та постанова, коли згадати, що в більшости случаїв домаганя закону, переходячи по довгій драбині адміністративної врархії, на місці звичайно виходять як голий розгін, такий характерний для російского житя, то понятні стануть случаї ненастанних непорозумінь у тому роді. Я тут мушу добавити ще про деякі обставини, що узброюють розум против прикладу вбиваня. Одна з них доказ против не тілько в очах крестян, а і в очах інтелігентних людей. Як звісно, сірий, украінский скот не так хорує чумою, і хоч хорує, то може одужати.

Та покиньмо тут толкувати для поясніня непорядків — на думку загалу, на місці справді не вийшло ніяких непорядків. Скот убито. В губернскій управі получено звістку про благополучний конець діла. Та зараз опісля получено телеграму на имя губернатора про те, що вийшли непорядки. Діло в тому, що хоч на місці й не було непорядків, та крестяне ворушились через особливі обставини. Це село на границі Катеринославскої губернії, відки чума заглянула до нас у Полтавску губернію. Крестяне не могли взяти в толк, чому в Катеринославскій губернії нічого не робиться, а у них у селі вхопилися таких строгих і ненавистних їм способів. Побачивши, що народ ворушиться, предсідатель повітової управи Гриневич і справник виїхали з Черечин, хоч відважніщий становий остався на місці, не потерпів зовсім і тепер, кажуть, сміеся над дезертирами. Губернатор велів вислати військо, поїхав сам і хоч на місці не найшов, як кажуть загально в Полтаві, навіть признаків непорядків, але ж Немезіда, що виходить у російских умовах якоюсь блюдолизницею, що збожеволіла на вгадливости перед питерскими вищими сферами і піддаєся усім случайним вітрам — домагалася пімсти. Раз рушено війска, раз доклад записано в протокол, як доклад про непорядки — як могла скінчитись історія инакше, як вона скінчилася? В результаті одинацять чоловік вибити різками (кажуть, що давали по 75 ударів та що вибито і одну бабу) і сповнено увесь цікл екзекуції, т. є. розставлено війска по кватирам. Як кажуть, солдати вели себе як банда розбійників, виганяючи хозяінів з їх домів.

Якже ж переміняються умови житя! Ще недавно ми були переконані, що йдемо к світлу, волі, к таким умовам житя, де будуть лишні усі прояви насильства, але ж опісля... ми стали понирати во тьму віків. Те, що було висміяно, осоромлено — чинить необхідний елемент нашого житя, і чим більше тим гірше. Порють у Вороніжскій губернії, в Чернигівскій (Анастасьев), у Харьківскій, в Орловскій, в Нижегородскій (Баранов). Теорія, узасаднююча доконечність тілесної кари, як способу переважно опалистого, твердила, що такий спосіб спасенний в особливих случаях. Остатним часом ті случаї звичайні в нашому житю.

Як ні страшне наше житє, але ж треба сказати в оборону теперішнього покоління, що остатним часом воно загально осуджує те житє. Так і в Полтаві скрізь чути вирази обуреня. Земці толкують про вираз Гриневичу догани на земских зборах. На губернатора (Татищева), славутного безстидника і негідника, в минувшому році, коли зроблено таку ж екзекуцію в Зіньківскому, по случаю холерних непорядків, прокуратори (по Полтавскому суду) жалувались у Петербург, та відти їх урозумлено. Звісно, що Закревский, прокурор Харьківскої Судебної Палати, з поводу Харьківских усмирінь, таки те ж представляв і з однаким-же результатом.

Та що з тих обурень?! Сегодня (лист дано на почту 22 ст. ст. декабря 1893. Ред.) мені росказував один знакомий, що зустрітившись на зборах з губернатором, він мусів обмінятися з ним стисненем руки і, хоч з омерзінем, а... стиснув йому руку з пошаною. Предсідателю Управи Гриневичу на певних зборах майже підносили назву падлюки, і дивився, через якийсь час ті ж самі негодуючі засіли з ним до карт — відносини присущі виключно товстошкірю російского чоловіка.

Одно певно: як ні малокультурний російский чоловік, але ж він з омерзінем відноситься до тілесної кари. Це на перший погляд покажеся навіть трохи і чудним, по крайній мірі деякі оборонці тілесної кари як на доказ покликуються на те, що в німецких школах бють — річ в наших очах доволі невіроятна і котра велить задуматися. Чим пояснити: російский чоловік при своїй некультурности не ми-

риться з тілесною карою — заграничний в звісний случаях мириться? Пояснення мабуть у значній мірі можна найти в діалозі двох глопців у статі „За рубежомъ“ Щедрина. В тій розмові хлопець без штанів дорікає хлопцеві в штанах, що він продав душу чортові. І хоч з бігом часу факт запродажі душі чортові сповняєся і в Росії, та все ж таки подекуди можна твердити, що російский чоловік не боїться чорта... За те він боїться станового. Являєся питанє, що вийде з того покоління, котре мусить келейно обурюватись, збираючись по частним кватирам, в гостинних і в кабінетах, і не має змоги виразити свого обуреня явно, публично. Нещасний стан, нещасне поколіне!

Той стан веде неминучо до зінсутя. Бути присутним як німий свідок того, що в душі осуджуєш, значить йти на зустріч власному зінсутю. Де вихід і що треба зробити суспільности для того, щоби визволитись від душачої ві мари — ми тут не будемо говорити.

В слідуючому листі подамо звістку ще про одну „чортову“ випадку, перенятy нами від Заходу — це про одиночну тюрму, устроєну в Петербурзі, т. зв. „Крестъ“, побудований на лад західно-европейский і на основі остатних виводів позітівної науки, в котрій про те, а може й через те власне людей доводять до повної погибелі. Чудна доля — так односторонне перейматн від Заходу.

Третє радикальне віче

в Коломні відбулося 4-ого с. м. при участи тілько до 250 селян (через тріскучі морози і пильну працю перед різдвяними святами). За те всі бесідники, і з інтелігентних, і з простих говорили дуже гарно і в загалі се віче було одно з найкращих руских віч у Галичині. Окрім близчих партійних справ, як справа „Хлібороба“ і політичного радикального товариства „Народна Воля“ — що в кілька місяців після заснованя вже має 500 членів — та инчих громадскнх потреб, на вічу порушено і загальніщі економічні справи — справи грунтові та урядовий проект заведеня примусових хлопских спілок і рентових господарств. Віче висказалося против урядового проекту через те, що він зовсім обезземелив би селян, зробивби їх ще більше залежними від уряду і польскої шляхти, що скрізь мали би верх у тих товариствах спільно з теперішними своїми помічниками — писарями і т. п. Намісць того віче ухвалило викуп землі на власність громад і оборону робітника сільского перед великою власністю. Далі, як звичайно, обговорено і загальне, безпосередне голосованє, про котре тепер мусить бути мова у соймі галицкім, що зібрався 10-ого с. м. Найбільше політичного інтересу мала точка про „теперішне положенє Русинів“. Віче рішило таку резолюцію:

„Народне віче в Коломні заявляє, що будучність Русинів лежить виключно в політичній і соціальній організації руских робітників і селян на радикально-демократичних основах і що вся робота поодиноких руских партій має лиш на тілько вартість, на кілько иде до тої цілі і тілько з огляду на ту ціль можна би Русинам з ріжних партій в поодиноких случаях спільно поступати. З огляду на теперішню ситуацію віче заявляє, що супротів змагаючогося остатним часом серед Русинів політичного сервілізму, а рівночасно реакції ему серед чесніщих Русинів усіх партій, конечна в рішуча боротьба с тим сервілізмом вважає пожаданим скликанє зїзду мужів довірія з усіх руских партій для обдуманя способів спільної боротьби з тим напрямком, загрожуючим усім народним свободам“.

Відповідно до того, коломийскі радикали від себе приватно (бо у нас політичним товариствам заборонено таким займатися) рішили скликати до Львова на 2 февраля с. р. довірочні збори, про котрі сказано в передовій статі. Натомісць Виділ „Народної Волі“ рішив як найскорше скликати подібні народні віча до Косова, Снятина, Станіславова, Отинії і Бродів, де „Народна Воля“ кладе свого кандидата до сойму (на місце умершого о. Сірка). У Брідщині кандидує ново-елець п. Барвінскій, про котрого митрополит Сембратович заявив, що мусить бути вибраний через те, що добрий католик і що року сповідаєся у св. Юра. Звісно, за Барвінским будуть усі галицкі сили і чини, але-ж у Бродах йим піде не так гладко, бо там селяне, — по більшій части москвофіли, — досить свідомі і в масі рішучо противні йій і попи-москвофіли. З сего не виходить, щоби радикальна кандидатура мала там шанси побідити, а все ж таки важно повести там агітацію за радикальну програму. Селяне брідского повіту прихильні економічно-політичній частині тої програми, — як то показалося на першім вічу в Бродах 1891 р. де вони горяче підперли бесідника-радикала (М. Павлика) і приняли усі его внески, не вважаючи на протести ц. к. комісаря і кучки рускої інтелігенції обох партій. А серед інтелігенції рускої у брідскім повіті повний хаос. Завважаємо, що бродский повіт один з найбідніщих, найбільше спролетарізованих і до того під боком Росії...

Крутійска політика.

Хто знає політичну діяльність львівских народовців, мусить признати, що то цілий калейдоскоп крутійства, що скінчилося апотеозою крутійства, т. назв. „новою ерою“. Під конець минувшого року, офіціяльний провідник тої крутійскої трагі-комедії, д. Романчук заявив був кілька раз, що „нова ера“ не принесла Русинам нічого хосенного і що через те Русини не можуть мати довірія і до правительства. Хто розуміє, що таке політика, мусів побачити в таких заявах д. Романчука тілько акт „искупленія“ себе самого, після чого опозіційно настроєний загал Русинів міг сказати:

д. Романчукови одно: иди в мир, і не согрішай. Такий смисл мала й та толерантна поведінка супротів д. Романчука на опозіційних вічах у Стрию, Жовкві й Дрогобичі, в котрих брали участь Русини усяких партій і станів. Тим часом орган львівских народовців намагає представити се діло так, немов би то опозіційний загал Русинів признавав у д. Романчуку свого проводиря для — „нової ери“. Ось що пише „Дѣло“ про те „вотум довірія“ для д. Романчука на вічах у Жовкві й Дрогобичі: „Єсть се рѣчь великои ваги, бо вѣдъ часу памятнои промовы посла Романчука въ соймѣ въ 1890 роцѣ — отсе перший разъ рускій зборы, зложений зъ людей усякихъ сторонництвъ рускихъ, одиодушно высказують свое довѣріе провѣдникови народу руского и народовцѣвъ, мимо того, що провѣдникъ той, посолъ Романчукъ, не вѣдступивъ и не посмѣвъ бы вѣдступити вѣдъ тыхъ головныхъ точокъ, якій проголосивъ въ своѣй промовѣ въ соймѣ 1890 року“. (нр. 284 з 1893 р. передова стаття).

Д. Романчук може й не похвалить сего крутійского маневру „Дѣла“, що так нагло роскрив его карти, і зробить дещо таке, щоби здавалося, що й він опозіціоніст — се у него за „нової ери“ річ звичайна, але ж ми мусимо рішучо запротестувати против такої обурюючої політики львівских крутіїв супротів загалу Русинів. Львівскі народовці вже досить дали доказів на те, що, своїм політикованем, тілько можуть завести власних прихильників у болото. Коли з ними иншим Русинам можна ити спільно в політиці, то тілько як из рядовими. Сам д. Романчук вичерпався з крутійством і тепер став зовсім не спосібний на проводиря навіть народовців, а не то всіх опозіційно настроених Русинів. Правду кажучи, такий генерал для галицко-рускої армії ще навіть не народився, а політику можуть вести серед своіх дівізій: Барвінскі, Дудикевичі, Олесніцкі, Трильовскі, а зовсім не Романчуки. Крутійству остатних мусить раз бути конець!!

Під конець сеї уваги мусимо зазначити, до чого вже дійшла народовска опозіція „новій ері“. На вічу в Дрогобичі 29 декабря 1893 р. один із найчільніщих народовців, Др. Евг. Олесніцкий, критикуючи фідеікоміси, сказав таке:

„Всі партіі поступові противні фідеікомісам і в своіх програмах домагаються знесеня йіх. Як же-ж супротів того назвати поступованє посла, котрий вибраний з сільскої курії, і хоч заявляв себе Русином, не лиш голосує, але промовляє за заведенем нових фідеікомісів у Галичині? (Голоси: Барвінский! зрадник! сумно!)

„Правительственний комісар (Русин-Попович, Нападівич) звертає ся в тій хвилі до предсідателя, щоби зборонив бесідникові промовляти в той спосіб про послів“.

„О. Давидяк (предсідатель, москвофіл) відповідає, що діяльність послів вільно критикувати.

„Др. Олесніцкий говорить серед того дальше: Так є, Барвінский! І яким богам служить сей брідско-каменецкий посол, що без сорому на лиці сам топче ті інтереси, котрі повинен заступати і боронити?

„Правительств. комісар забороняє бесідникові говорити на той темат.

„Др. Олесніцкий. Даруйте, пане комісаре! Я не знав, що той посол тішиться особлившою протекцією правительства. Але загал висказав свій осуд всенародний і, може бути, сей голос народу приглушить у совісти сего посла ті панекі опілески, для котрих станув против інтересів мужика (Голоси: Славно!“).

Щоби нам не сказано, що се ми видумуємо на п. Барвінского, завважуємо, що таке до-слова напечатано в „Ділі“ нр. 283 з р. 1893. Що-ж, хиба й Др. Олесніцкий москвофіл, як вражі радикали, що здавна таке констатували у д. Барвінского з его „Правдою“?... Інтересно, що скажуть на се „ново-ерскі“ крутії у Росії... **М. П.**

Житє і Слово

Вістник літератури, історії і фольклору.

Видає Ольга Франко. Рік перший, книжка І. за місяць январь і февраль Львів. З друкарні Інституту Ставропигійського 1894. За редакцію відповідає Іван Франко. Велика $^1/_{8}$, ст. 160.

Ось нарешті виданє, і при тому поступове, що повинно вдоволити чималі круги Русинів-Украіщів та стати краще, ніж видання політичні, від котрих ширша публіка руска в Галичині відвертаєся, або такі чисто літературно-наукові, що власне не зачіпають живих справ — а се треба сказати про виданя як народовців, так і москвофілів (звісно, остатних іще більше).

Вже судячи по І книжці, „Житє і Слово“ подасть ріжним кругам руских читателів те, що кому до вподоби. Вже в першій книжці, доволі місця заняла беллетристика (початок повісти із сучасного житя, Івана Франка п. з. Основи суспільности, поеми Осипа Маковея п. з. Новик, перекладу д. В. Щурата Пісні про Роланда, гарний переклад Ів. Франка Тірольских Елегій звісного ческого радикала Гавлічка, що й тепер мають політичне значіне, вірш Ів. Франка З подорожних замітток (обстанова гал. мужиків) і вірші Уляни Кравченко Житє і Слово). З того найцікавіщі твори Франка і Маковея, та дуже гарні й вірші д. Уляни Кравченко.

Пісня про Роланда переведена зо старофранцузкого досить плавно, та ми не знаємо, чи богато читачів зацікавиться нею. А вона займає стосунково найбільше місця. Чи не краще булоби давати переклади кращих творів новіщих західньо-европейских писателів — таких, що їх не пропустили би у Росії? Воно потрібно власне для ширшої читаючої публіки, для котрої менче доступні инчі праці в „Житю і Слові".

Праці наукові займають більшу половину книжки. Найцінніщі з них для руско-украінскої публіки: Старі хартії вільности, М. Драгоманова (початок) і Будда і Буддізм Л. Фера, переклад Ів. Франка. (Праця Дра Бігеляйзена п. з. Нові напрями в дослідах мітологічних те-ж зачінає важну справу, та вона видалася нам доволі безцвітною). Далі, спеціально для історії украінскої літератури дуже важна статя М. Драгоманова п. з. Матеріали до історії украінских віршів (початок), де автор указує початки новіщої украінскої літератури, далеко передніщі аніж твори Котляревского. Автор зводить тексти віршів, непечатані доси і печатані (у першій книжці Житя і Слова поміщено вірші про речі церковні) і поясняє їх своїм звісним, інтернаціонально - порівнявчим методом.

Деяке, хоть косе значіне для історії нашої літератури має статейка Ол. Колесси п. з. Сліди впливу В. Жуковского в поезіях Б. Залевского.

Спеціально для історії Галичини важні рубрики: До історії галицько-руського селянства, де поки що подано документи про Бунт аграрний в Якубовій Волі 1819 р., Урицких „князів" при кінці XVIII в. і Панщину у Мшанці, — та Із переписки наших літературних і політичних діячів (поки що поміщено: 5 дуже цікавих листів Федьковича до станіславівскої молодіжі, 2 листи Вол. Шашкевича і 1 лист Ст. Качали).

В рубриці Із уст народа надруковано: пісні — Співане, співанки, голос, Смерть богача, Лукіян Кобилиця, і легенди — Початок і конець світа, Відки взялися жаби — все з Галичини, по части з Буковини. Тут редакція думає давати матеріали доси мало збирані, як: казки, легенди, анекдоти, місцеві перекази. Правопись для тих матеріалів — радикально-фонетична, як у „Громадских" виданях.

Переважно галицкий характер має мати й рубрика п. з. Із старих рукописів. Во вступі редакція полемізує з Ом. Огоновским, що не признає впливу на народ давної літератури на Руси на ненародній мові. На перший раз напечатано, із буковинскої збірки XVIII в. легенду про Соломона і чорти в бочці, з поясненем Ів. Франка.

Книжка кінчиться рубриками: Критика і бібліографія і Нові книжки. В остатній розібрано працю О. Колесси Юрий Коссован, у першій надруковано статейки: М. Драгоманова — Наукові методи проф. Сумцова, затим Польский фольклорний журнал („Wisła") огляд Л. Василевского і В. Щурата Нові досліди про весільні обряди, де розібрано французку працю Хв. Вовка п. з. Rites et usages nuptiaux en Ukraine.

Нарешті в й спеціальна рубрика житеписів п. з. Сучасні діячі словянскої науки і літератури. Як перша подана Ів. Франком біографія Мих. Петр. Драгоманова. В початку книжки поміщено портрет сего діяча — дуже вдатний. Ми думаємо закупити той портрет осібно і розіслати передплатникам „Народа" і „Хліборобa" даром.

Видане „Житя і Слова" і на око гарне і коштує усего на рік (за 6 книжок, що два місяці) 5 гульд. у Австрії, 12 руб. у Росії. Адрес редакції і адміністрації: Львів, Глубока ул. 7.

Говорючи про видане „Житя і Слова", ми не можемо не порівняти его из „Записками Наукового Товариства ім. Шевченка". Нам бачиться, що „Житє і Слово" вже першою книжкою представляється куди краще, особливо як пор'вняти фонди і число людей, що заходяться коло обох видань: там цілий корпус будущої руско-украінскої Академії, тут — усего кілька робітників; там товарискі фонди, до котрих раз-у-раз доплівають нові датки й записі, — тут марні приватні фонди. Опроче, ми щиро бажаємо „Запискам Тов. ім. Шевченка" дігнать, або й перегнати „Житє і Слово".

М. П.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

V-тий Рік. Коломия за 15 января 1894. 2. пр.

Виходить 1. і 15. н. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція і Адміністрація на Замковій ул.

Країна козаків у Північній Америці, або Аляска.

Як нерозумний син України, Богдан Хмельницький протягнув руки до московського царя Алексія Михайловича, тогді розумний люд нашого вільного краю пішов блукати од царя і ярма московського, хто куди: хто на Дунай, хто за Кубань, і хто ще куди од чорного царя. В кінці XVIII віку, козакам вже звістна була дорога из Камчатки на Курильські висни; відтіля вони зайшли на своїх байдаках і так далеко, де тепер San Diego і Mendacino в Каліфорнії, і Astoria в Орегоні. Що це за бравії і вільнії люде пливуть в Америку, — що не знають нікого монарха? І в перший раз, і може в остатній, в людській історії Россія змалпалась з Англією, і прогнали одважних моряків з їх байдаками назад в Камчатку. В той час Петро I-ий вже учився строіти байдаки на Дону, і він післав строіти байдаки в Камчатку, де вже наші Українці — брати Чернови, кораблестроітелі, були готові. І Русскіе покорили дикарів у Камчатці (так Устрялов пише).

В 1724 року, одправили Москалі Німця, капітана Берінга, і він поплив, а поводаторами були камчатські моряки, шукати нові землі. Їм вже ті землі були звісні, і як Берінг рухляв в ліжку, Чирихов с козаками знаходили висни.

С того часу, семїі вільного народу из Камчатки селились на нових виспах Північної Америки, прозванних Алеутськими виспами. На запріс недавно Американського губернатора Аляски: який ви народ? — вони сказали: мы козаки-Алеути, мы не Русскіе.

Од Шеликова до Баранова, сторона була благословенна: всі були робітниками, управлялось роботящим людом, а не панами і кпязями, котрих після царь післав. На ціх остатніх обіди і фацеції, потрібно було, завели грошей, і люде не видержали тої тягости, через що царь продав Аляску за 7 міліонів долярів — взяв гроші в свою кишеню. І іздав указ: як хто не захоче йіхати назад під царську управу, в Сібірь або Петербург, той буде назван „иноплеменцемъ“ (Русскія Вѣдомости, Москва, март 25, 1891).

Того і треба було для янкесів, і вони вписали наших крівних Полтавців і Чорноморців на виспах Атигпака, Кадіяка і Алеутськім архіпелазі — Індійцями. Тяжко їм було під сим назвиськом с часу 1867 року до 1885: їх били батогами, як арештантів, обікрадали їх, поки всякими проходами я добрався до справи. І їм прислали доброго губернатора Альфреда P. Swineford'a 1885 року. Він начав голосити зо мною перед всім світом, що народ в Аляєці не Індійці. І добрі люде — а не уряд республіканський — од щирости дали багато грошей на школи і лад в Аляєці: завели тепер чимало фабрик і копане золота і серебра. Усякі роботи там завели, діти їх учаться в публичних школах по англійськи, а вдома по своєму: аз, буки, глаголь і проч. В церков россійську вони мало ходять молитися за московського царя: „бо

попи московської віри — пяниці і блудодії", — так вони пишуть мені, — „нехай царь, як хоче, кидає в море 60,000 талярів в рік на його церкви і віру в Аляєці, а вдома люд вмирає з голоду; ми не хочемо ходити в царську церків, молитися за царя, а ходимо в ту, де добрі і щирі люде, і добру нас учать і хліб нам дають". А я їх научаю: „віруйте в те, що дає душі утіху і радість, а не соблази і печаль".

Час прийде, і не забаром, що наші брати в Аляєці, — їх тепер 20,000 на всіх виспах, — будуть розумні і богаті; настроять своїх байдаків, і будуть так звичайні на морі, як Греки на своїх виспах в грецькім архипелазі, бо Аляскапські виспи є велика школа для моряка, і їх особисте житє на виспах (вони все мають, чим треба жити) не зопсує їх, чим зопсовані другі люде.

Незабаром вони напливуть до Камчатки на своїх байдаках, як вільний народ, на прощу до могил своїх дідів, і скажуть невільникам в Сібірі, як добре живеться тут вільному народу.

В своїй Країні
січня 1, 1894.

Агапій Гончаренко.

Ще про о. Агапія Гончаренка.

Про автора поміщеної вище статейки о. Агапія Гончаренка, ми писали докладніще у 19-20 нрах „Народа" за р. 1893, у статі п. з. „Україна" в Америці, де росказано єго житє і наведено єго лист та українські писаня, оповіщені в єго газеті „Свобода" за 1872 – 73 рр. Для нових пренумерантів, повторимо коротко, що о. Агапій Гончаренко був арештований в Атенах, по наказу російського уряду, за оповіщенє у „Колоколѣ" Герцена статей про російске духовенство, — та втік із корабля в Константинополі, за підмогою одного високого військового достойника-Українця, побував у Лондоні, на Атоні, де висвятився, затим обійхав майже увесь Восток, Італію, де належав до тодішніх революційних кругів, і врешті, за порадою Бакуніна, виїхав в Америку і осівся в Сан-Франціско, в Каліфорнії, де став видавати, по російски і по англійски, газету „Свобода", призначену головно для оборони людности в Аляєці та на островах, про котрі сказано вище. Сим своїм заступництвом о. Гончаренко дуже прислужився тамошним бідним людям — як виходить — потомкам українских козаків. За оборону їх інтересів і в загалі за свою діяльність, котра й тепер дуже ненаручна російському уряду, — о. Гончаренко нажив собі чимало ворогів, підісланих із російського боку, що не раз нападали на него і инакше старалися звести єго зо світа. За те у чесних Американців, навіть найвищих достойників, о. Гончаренко усе мав велику пошану і навіть пряму поміч у своїх заходах на користь робучої людности Аляски і т. и. О. Гончаренко робив те все добро людям головно в надії, що через них, з Америки, через Аляску й Сібір, вийде колись політична воля в Росії, значить і на Україні, котру він так возлюбив і котру й доси голубить у серці, не вважаючи на тяжкі невзгодини свого особистого житя.

Зо 20 літ тому, о. Гончаренко купив собі хутір, у Каліфорнії у княжестві Аламеда коло города Haywards, і назвав той хутір „Україною", або „моєю Країною", як він єї зве повище. Там є поверх 50 акрів поля і хата з написом на верху „Свобода". Тут о. Гончаренко працює зо своєю жінкою, Італіанкою, коло городів і пасіки, і з того живе, а як треба, то сповняє церковні треби людям усіх словянских народностів, що до него обертаються. На те він має в одній із печер олтар, де править службу божу, завше молячися за спасіне України і на погибіль російському деспотизму.

О. Гончаренко немов ожив, як Українець, получивши від нас звістку із признанєм єго діяльности, а також наші коломийські видання, та став нам писати по українському — між инчим обіцяв нам прислати для „Народа" свої Споминки, що вже давно списані по англійскому лежать у рукописі.

Нижче ми позволяємо собі подати, з деякими пропусками, єго останий лист до нас, де є деякі нові подробиці з житя сего завзятого українского стоянника за волю. Для пояснінія дечого в тому листі, завважаємо на перед таке: о. Гончаренко поприсилав нам усякі газети й книжки, з цікавими речами про тамошні сторони, далі портрети свої й инчих осіб, хати і инчих видів „України". Між ними є й дуже гарний портрет із написом на другім боці, рукою о. Гончаренка: „Вид обнародованія Гончаренком, октября 7, 1893 ріка, царского указа, о изгнаніи Евреев из Сибири" — про котрий згадано далі, та котрого ми не розуміємо гаразд. На портреті тім чотири особи сидять на скелі:

Гончаренко, видавець (Editor) Claude H. Wetmore, та дві дами: Drs. M. min Adeleine E. Knapp і Mrs. Charlotte Perkin Stetston Editor — у трох остатних у руках склявки з напитком, а в першого до того якісь папери на колінах. Нещасні втікачі із Сахаліна, про котрих сказано в листі — звичайні проступці, котрих за геройські втеки прощено в Америці (Дивіть про них статейку о. Гончаренка п. з. Волі, вічної, святої волі, у 23-24 нрах „Народа“ за 1893 р.) Собачатами зве о. Гончаренко царских прислужників.

М. П.

„Січня 1, 1894. Благословиши вінець літа благости Твоея Господи. Мій рідний Добродію Михайло Павлик. Віншую Вас з Новим Роком.

Ваш лист од 30 Листопада — я одібрав 19 Грудня. Я дуже був рад, що Ви одібрали мої посилки, я хочу, що б свої рідні мене пізнали, я був дуже єдинокий в чужих землях всю мою жизнь, і од тяжкої праці мало чого чув.

Ви вже читали: обнародоване мною царського указу, і бачите, що я зробив як чоловік. Я знав, що жиди з Сібірі вивезуть з собою великі історичні документи.... З Отаревим і Бакуніним ми погнівались раз, їм хотілось знати, якою дорогою я маю свої стосунки з Сібірю, а я їм одмовив — по мужицьки: „не скажу!“ На мене напали, як тигри, в Нью Йорці агенти барона Гірша; я давно бачив, що Гірш і Со в combinat'i (наречені), з деспотизмом царським. Царський уряд зо всеї сили прецця завірити світ, що хто кидає царську Россію — кепський чоловік. Гірша агенти те саме говорять о молодіжі жидівській; бо вони остатні мають свій розум. Я ніддержую молодість жидівську політично, скільки міг моя. І як вони подякували за мою працю?!...

Велике спасибі Вам — ще раз, — що Ви назвали мене в „Народі“ поступовцем, я смиренний evolutionist, не revolutionist. „Тише їдешь — дальше заїдешь“. Я тихенько сторожив за Сахалінськими, і тримав переписку о них з добрими людьми, а не собачатами. Chief Crowley of Police в Сан-Франціско одчинив двері тюрьми нещасним і щасливим, і промовив: „ідіте в світ божий“. І вони 10 вийшли на святу волю і присягли — Declaration of citizenshif, і прийшли деякі до мене, на прощу: „Богу помолитись“. Іосиф Якушевский, по роду близько Кракова, не далеко од Австрійської границі, мав при собі скільки хусточок из Австрії, на його напав лінейний, не як офіцер, а як злодій, і начав душити хлопця, щоб одібрати хусточки, і Якушевский дав йому в груді пулю. Якушевскому тепер 26 років; по праці столяр, він сидів на Сахаліні 6 років, його каторга на 15 років. На папері о Аляскі, він написав своєю рукою: „Pływacki“, назвиско його дядька в Кракові, і благав мене — щоб засвідчить в краковских дневниках на имя Pływacki, що „Іосиф Якушевский втік з ада Сахалінского і тепер в Америці“.

Москалі і царські льокаї хочуть шановним горожанам добити, що Гончаренко передержує злодіїв. Це моя religion: всі гонимі — мої парафіани...

Висилаю Вам сьогодня фотографію моіх пещер, погляньте в stereoscope: де стілець — там моя „Святая Пещерная Каплиця;“ а вище в других пещерах шпихлір гостинців од ворогів моіх: там є 30 фунтів дінаміту, що прислали мені по експрессу; і всякого звичаю трути — на мою згубу. В октябрі недавно, дві дами, тварі їх були покриті густими намітками, приїхали в Haywards до Graybiel купити види моєї Країни, і дали йому дві шклянки повидлів в гостинець для мене. В едній шклянці в повидлах є „prunic acid“, chemist analysist знайшов.

Чого Москалі од мене хочуть? я не знаю! Вони кажуть: „старый чортъ Гончаренко долго живетъ“; я їм одмовляю: моєї матері батько Алексій Штефан жив 107 років, його сестра Ковалевска-Каленичка 115 років; а по лініі матері Богун наймолодший вмер, батько матері — моєї матері — 84 роки, я зовсім видом похожий на його, в світлицях татка був його образ — а мині тільки тепер 61 рік. В Кієві, на Глибочиці, в Хрестовоздвиженскім приході, хто захоче, нехай роспитає там всю мою родословную. Нехай знайде: Приймаченкова — сестра моєї матері; Ковалевский-Каленик двоюродний брат моєї матері; Войтенкові — близькі родичі. Чи памятають вони: Андрія, сина Онуфрія і Евдокії Алексієвни Штефанової, котрий пішов в Кієво-Пещерську Лавру, був книгодержцем у митрополита Філарета, і послі Агапієм поїхав в 1857 року в місію в Атени; а за границею мене знають чужі люде ліпше чим царські літописці.

23 роки тому, як моя жінка учила дітей Алеутських, прийшов до нас Петро Щедрінца (?), по роду из висли Кадіяка, по праці переплетчик книг, його батько був виходець из Чернигова, він подарував мені из Аляски слонової кості паличку і сказав: „дарую Вам

цю стамбулту". Тепер Ви розумійте смак тої палочки, що я вкладаю Вам в звязці газет. Из Стамбула через арабську школу — перейшло назвисько в Україну, а из Українцями в Аляску.

В моіх пещерах давно колись жили якісь люде — не Diggers Indians — ці були лінивці; а я думаю Atzeis, ті самі, що в South America. Я злайшов в пещерах всякої міри камінні мущирі і инструменти робити мущирі і стріли. Єдну стрілу вкладаю в связку газет, в гостинець для Вас. Провертіте дірочку і повісьте до дзигарка.

Моє щире: з Новим роком Добродію І. Франку, і всім рожденним і ненарожденним родакам моім.

Ваш смиренний поступовець
А. Гончаренко.

Про народну просвіту.

Торік вийшла в Цюриху (коштом Цезара Шмідта) невеличка, але преважна книжка п. з. Handbuch der deutschen Volksbildungsbestrebungen. Gewidmet den Volksbildungsvereinen und allen Volksfreunden von H. S. Volker (Підручна книжка німецких народо-просвітних прямовань. Посвящена товариствам для народної просвіти і всім приятелям народу Г. С. Фолькером. Велика ⅛ ст. 131). Автор, — Швейцарець, добрий знавець простого німецкого народу і справи німецкої народної просвіти на всім просторі німецких країн, — заводить критично до куня народо-просвітні, чи против-просвітні погляди і змагання головних партій, реакційних і поступових, та подає бібліографію і свої власні погляди і плани по таким справам: **Суть народної просвіти** (вага, сумніви); **суть популярности** (популярна форма, популярний зміст): **способи народної просвіти** (Шкільна народна просвіта: народна школа, школа для дальшого розвитку; навчане рефератами; навчане печатю: вага печаті, добір печатних творів: вимоги — національні, моральні, релігійні, наукові, соціальні, вимоги від видань для молодіжі; роди печати: календарі, газети і часописі, навчаючі письма, забавляючі письма, письма для молодіжі, письма для просвітителів народу; розширюване друкованих річей; народні й загально-доступні бібліотеки; ріжні просвітні способи: вистави, музеі, образи, музикальні продукції, театр, народні вечірниці; **від чого залежить успіх народо-просвітних прямовань?** (від доброго добору просвітних способів, від згідної просвітної праці усіх станів, від одноцільного поступования просвітних товариств і приятелів народу); **найважніщі (німецкі) товариства для народної просвіти. В додатку** подано: причинок до бібліотеки для просвітителів народу (справозданя просвітних товариств, взірцеві списи видань для молодіжі і народу, варгі чиганя видавництва для просвітителів народу: про книжки і бібліотеки, про шкільні справа, про народну просвіту в загалі); взірець при осуді видань для народу, план науки для шкіл для дальшого розвитку, план праці для виділів (комітетів) просвітних товариств і для приятелів народу, план народних вечірниць.

Як бачимо, самі важні справи. Праця Фолькера, високо поставлена знавцями німецкої просвітної справи, — важна не тілько для Німців, а і для всіх національностів, де люде займаються народною просвітою. Вона повинна бути в руках усякого просвітителя народу і всякого просвітного товариства, особливо у нас, Русинів-Українців, у котрих справа народної просвіти мусить стояти на першому плані, та серед котрих, на лихо, і говориться про неї і робиться зовсім без толку і без плану. Книжка коштує з пересилкою 1 гульд.

Для тих Українців, що не вміють по німецки, працю Фолькера варто би усю перевести. Поки що ми подаємо тут результат дослідів автора по остатним рубрикам, наміченим у него.

Взірець при осуді народних видань.

І. Докладний опис видання (Автор, заголовок, рік появи, величина, число сторін, ціна).

ІІ. Відділ, до котрого треба втягнути видане.

К=Календарі
Г=Газети й часописі
Н=Навчаючі видання
З=Забавні видання
М=видання для молодіжі
Пр.=видання про народну просвіту

1. Німецка література
2. Історія культури й искуства
3. Історія, оповідання, життєписі
4. Наука про краї й народи, описи подорожів
5. Природні науки
6. Про здоровле
7. Про виховане
8. Господарство хліборобске і домашне
9. Наука про товари і торговлю
10. Ремесло і промисл
11. Рахунки, рисунки, будівництво
12. Національна господарка
13. Наука про закони і державу
14. Всячина.

III. Осуд.

А. По популярности.

1). Форма: мова проста, ясна і зерниста (не надута і не скучна; не вживати довгих речень, замотаних періодів і далекої играшки словами; не перескакувати дотепно на инче поле; найменче вживати лишніх чужих слів та ще чужою правописю писаних).

2). Зміст: для порозуміня мусить стати народна школа (Плохо: все, до чого треба більшого знаня, особливо важко перевариві виписи з наукових творів).

Б. По внутрішній вартости.

а) видання для народу.

3). З національного огляду на рідну мову і батьківщину незрадливо. (Плохі противу-німецкі і такі видання, що сіють роздор і ненависть між німецкими народностями і країнами).

4). З морального огляду: виховуючі серце (Плохо: подрібна виставa дикости, простацтва і всяких негідних учинків; хвала не мов святому лінивству, святошництву і погорді усего земного; фальшиві чувства і звірска змисловість).

5). З релігійного огляду: терпимі (Плохо: усе, що має на собі виразну печать певного віроісповідання, що проповідує релігійну ненависть і нетерпимість).

6). З наукового огляду: природно вірні (Плохо: все, що може ширити забобони, віру в чудеса (віру в відьми і чортів), словом, що противно законам природи).

7). З соціального огляду: посуваючі на перед свободу народа (Плохо: прямования ворожі народові, власне велико-капіталістичні визискуючі і задурюючі народ, а також анархістичні).

б). видання для молодіжі мусять окрім того:

8). дихати миролюбивістю і здоровою любовю життя (не затроювати діточу душу широкою виставою нужди і злого).

9. не будити в дитині чужих їй (змислових) жадоб, а заохочувати до наслідованя світлих первообразів.

10). не брати на перед (передполагати) ніякого досвіду і ніякої самостійної думки, ставати на випробованому (виключати усе сумнівне, пересадне, химерне, капризне і підбурююче).

в) видання для просвітителів народу

не мусять бути ані популярні, ані змістом відповідати наведеним горі вимогам, а тілько мусять бути користні для просвітителя народу, познакомляючи єго добре з відносинами і подаючи єму збрую против ворогів народу.

В. Що до зверхної форми.

11). Не за мале письмо, без безвкусних, ненатуральних картин. Загальний осуд: чи рекомендувати і кому?

План науки для шкіл для дальшого образованя.

1). Мова: історичні образи з німецкої минувшини, історія народу (не війни), на кілько ві потрібно для знаня нашого часу, образки німецкої культуря; подача способів і доріг для самостійного дальшого образованя учеників; практичні завдачі: проби листів, умови, грамоти, квіти, просьби і т. п. Виключені: граматика, правописні вправи (а про те при кождій науці треба вважати на правильність мови і правописі), історія полководців, вичисловане імен і цифр.

2). Ремісницкі, чи хліборобскі рахунки, а именно калькульоване і бухгальтерія. Виключені усякі рахунки, що не йдуть до хліборобства і ремісла.

3). Природні науки: воздух, вода, мняка земля, попіл из живучих істот, хемічна будова звірів і рослин, вижива, зріст і множене рослин (Пізнане найпростіщих рослин і каміня має служити помостом для виходів-Ausflüge). Знане будови людского тіла, вижива і ніклованє про здоровлє чоловіка, чи звірів, природні закони розвитку живучих істот, попанованє користних, нищене шкодливих звірів; закон про збереженє матерії і сили; показ і пояснінь найважніщих машин; призвідці погоди (світло, тепло, вітер, тиск воздуха, осадка, електро-магнетичні прояви). Виключені: само описуване природи, втовкмачуване імен і цифр.

4). Фахова наука про хліборобство (у краєвих школах, у звязку з природними науками): найважніще про обробку землі, будову рослин, звіроводство (Відвідуване добре веденых господаретв). Безцільно: наука про форми, рисунки, краснопись.

4. б). Фахова наука про ремісло (в місцях промислових, у звязку з природними науками), наука про товари і машини, ремісницкі (циркльові) рисунки (Відвідуване промислових місць).

5). Національна господарка для хлопців: про витвір ужиточних річей і обмін, про торговлю і товариства.

5. б). Домашнє господарство для дівчат: домашні роботи, добре вжите пожиточних річей, кухарство (практично), вихованє дітей (не треба: жіночих ручних робіт, котрих доволі вчать у народній школі).

Права і обовязки в сімьї, суспільности, громаді і державі (моральність).

Предмети науки для хлопців і дівчат, для хліборобскої і реміснцкої людности треба обробляти осібно. Виклади з наук природних і фахових (їх можна би й разом викладати) треба доповняти пробами і малюнками та скріпляти численними виходами в природу і до взірцевих господарств чи фабрик.

План праці для виділів (комітетів) просвітних товариств і для приятелів народу.

А. Для виділів (комітетів) товариств.

1). Підпомаганє справи народних шкіл і старанє про обовязкові школи для дальшого образованя.

2). Устроюванє навчаючих і заразом забавляючих віч, вечірниць, виходів і т. п.

3). Основуванє безплатних бібліотек і читалень.

4). Дослід видань, розширених у границях товариства і вплив при розширюваню календарів, газет, книжок і картин.

5). Придбанє даром прочитаних газет, книжок і часописів і віддаванє відповідних до народної бібліотеки.

6). Підпомаганє часописі товариства датками.

7). Розширюванє відповідних летучих листків і творів власного і чужого видання.

8). Читанє найважнїщих видань за і против народної просвіти, а іменно справоздань просвітних товариств і популярних видань фахових реліґійників.

9). Спів-участь у доборі популярних видань.

10). Підпомоганє відвідуваня вистав, музеїв, музикальних вистав, рослинних огородів і театру.

11). Змаганє до скупленя і усуцільненя просвітних товариств для одноцільного поступованя в усіх важних справах.

12). Піддержуванє просвітних товариств, особливо ж товариства для масового розширеня добрих видань і німецкого шкільного товариства.

13). Вербованє писателів, учителів, лікарів, студентів, одним словом образованих людей для завдач товариства.

14). Втягуванє представителів ріжних народних партій до Виділу для забезпеки довірія у народу.

15). Зобовязанє послів до проведеня державних завдач: свободи печаті, будови шкіл, підпомоги слабих економічно против визиску.

16). Плеканє народної мови і народної пісні.

17). Поборюванє усяких прямовань, ворожих народній просвіті словом і письмом, а іменно: против-німецкої ворожні, неморальности, нетерпимости, забобонів і визискуваня народу.

18). Помножуванє грошевих доходів придбанєм нових членів і просьбами про запомоги до приватних людей, громад, товариств, інституцій і урядів.

Б. План праці для приятелів народної просвіти.

Підмога просвітних товариств в усіх працях, а іменно:

1). Піддержанє шкіл.

2). Жвава участь у зборах товариства.

3). По змозі спів-праця у відчитах і виставах.

4). Користуванє бібліотекою і способами народної просвіти.

5). Підпомога управи товариства в розслїджуваню розширених видань у границях товариства і при запроводі добрих видань.

6). По змозі дарованє книжок і часописів.

7). Участь у предприятях, що йдуть до духового і економічного піддвигненя народу.

8). Підпомаганє народної просвіти словом і письмом і поборюванє ворожих їй прямовань: а іменно ворожні против німецтва, неморальности, нетерпимости, забобонів і визискуваня народу.

9). Точна плата членскої вкладки.

10). Придбанє нових членів або самому, або через управу товариства, увагу котрої треба звертати на відповідні особи.

ПЛАН УЛОГИ НАРОДНИХ ВЕЧІРНИЦЬ.

1. Примір після Фр. Шлінкерта (Pädagogium VII. Ig. ст. 288).

Запросини на безплатну

забаву для селян

в шинку п. . . . . в . . . . .

в неділю, дня . . . . 1893 р.

Їйда й напиток держать у купі тіло і ду-

шу, праця опоясує їх ніби залізним обручем; але ж треба й розривки, бо инакше не одному заплісніє серце в тілі і потім чоловік стане такий, як порохно в лісі. Через то ми постановили, щоби зійтися в неділю, дня 23 с. м. у коршмі п. . . . . в . . . . . о 3 год. по обіді. Там буде показано богато забавного і навчаючого і при тім будуть співати співанки; виступлять: пп. . . . . .

А буде таке:

Коротка промова,	Співане.
Співане,	Як зложилася австрійска держава,
Мужицкий лікар	Що дієся в ночи,
Hosenknofjocherl	Праця голови,
Стрієць перед небесною брамою,	Царівна з голубим знаком,
Пряхи *	Байдужний,
Усякий дощ *	Співане,
Пожарний телеграф і телефон *	Кінцеве слово.

Просимо уклінно всіх; нехай приходять усі і з більших газдівств і приводять из собою жінки, слуги і служниці, бо й так вони дома все поробили і за нікого не треба платити — значить нема ніякого кошту, тілько слухати.

---

2. Примір, вільно по „народним забавним вечірницям" товариства для ширсня народної просвіти в Берліні:

Народні забавні вечірниці

у неділю дня . . . вечір о 7. год.
в салі п. . . . . в . . . .

Програма:

1. Счинає голова
2. К. Крейцера „Шукане Бога", відспіває хор
3. Вилет на місяць зо світлянимн картинами *
4. Довший перестанок
5. Самоспів, панни . . .
6. Порада при виборі ремесла *
7. Гра на двох скрипках, пп. . . . .
8. Фріц Рейтера „Läuschen un Rimels", виголосить п.
9. Хорова пісня.

Шановних членів і їх рідню, як і всіх мешканців нашого місточка, пані й панів, просимо отсе уклінно з тою увагою, що вступу не платиться. Діти не мають доступу.

---

*) Усі, так назначені викладч — навчаючі і вони умисне всунені в середину.

**) В перестанки свобідний рух і гутірка межи присутними для того, щоби тіло виправилося, і господар та услуга могла сповнити єго бажаня. (Unterhaltungsabende, ст. 27.)

При улозі плану поділу нехай послужить просвітним товариствам отсей перегляд усего того, що в загалі надобиться для народних вечірниць.

1) Короткі, популярні виклади, именно з історії, науки про свій рідний край, про здоровле і вихованє, винаходи і національну господарку;
2) Наглядна наука именно з поля природних наук, хліборобства і ремісла;
3) Читанє і пояснюванє навчаючих уступів из книжок, газет і часописів:
4) Показуванє світляних картин і пояснюванє показуваного;
5) Показуванє добрих видань і образів с тим, де їх можна купити і за кілько, коротка з-устна рекомендація (Серед перестанків присутні оглядають те).

переважно навчаючі.

6) Одно- й більше голосові пісні, міщані і мужескі хори, в супроводі інструментів, або без них;
7) Усяка інструментальна музика;
8) Співанє народних пісень;
9) Вистава поя из співогрів, опер або драматичних штук. *)
10) Виклад поетичних творів у наріччях або гірньо-німецких;
11) Жартобливі виклади і відчити (також і з наділеними ролями);
12) Фарииництво (Taschenspielerkünste) і їх поясненє;
13) Гімнастика, живі картини і т. п.

більше забавні.

Ось вам і спис — може й сухий і скучний для деяких наших читателів, — але-ж, по нашому, він важний і потрібний у нас, бо по крайній мірі у Галичині, на Буковині та в Америці між нашим народом се справа реальна. І у нас те все, про що росказано в горі, — річи не зовсім нові. У нас, у Галичині, подібний просвітний рух, у 80-ті роки навіть був досить широко розрісся, поки не упав під упливами усяких „нових ер", що відвели нашу інтелігенцію від простого народу. Тепер, коли вже доневнено, що з тих „нових ер" вийшла тілько шкода для народної просвіти і самосвідомости, пора би рускій інтелігенції знов узятися за давніщу працю коло народу, та тілько з більшою видержкою, з більшим толком і пев-

*) Добрий звід вистав, пригожих для народних вечірниць, є в нрі 11 (1891) „Просвітного Товариства" (Bildungs-Verein) у Берліні;

ніщою цілю. Звісно, то не значить, щоби наша інтелігенція мала махнути рукою на політику, як радять деякі наївні писателі, напр. у „Зорі“. Власне, для змоги кращої просвітної праці над народом, руску інтелігенцію жде завзята боротьба, плече-ó-плече з народом, за его політичні права, політичні свободи, без котрих у нас не можлива і половина того, про що росказує горожанин свобідної держави — Швейцарії.

З поводу праці Фолькера треба ще завважати, що те все, що він виставляє, слід у нас іще провірити критично та одягти в нашу питому одежу, — то б то показати, що з нашої літератури й штуки можна вжити для тих цілів, а що ще треба би доробити, чи поперекладати з чужих мов. Ми в свій час попробуємо подати до того свій план, — а поки що просимо знавців сеї справи з наших земляків помогти нам у тому. **М. П.**

Листи на Наддніпрянску Україну.

Додаткові листи.

(Конець).

Тепер, після нових листів д. Вартового, ми можемо сказати, що по крайній мірі в справах політичних і соціальних нема практичної ріжниці в думках наших радикалів і тих націоналів, в имені котрих говорить д. Вартовий. Теорітична ж ріжниця зводиться хиба на те, що одні йдуть до цілів національних (автономія і розвиток нашої нації) виходячи від принціпів всесвітнього поступу, а другі йдуть до сих принціпів, виходячи від основ національних. Можна спиритись чисто вауковим способом про те, яка вихідна точка вірніща, певніща для поступу, користніща для національности, — але воюватись з поводу такої незгоди було б справді братовбивством, або навіть самовбивством.

З сего погляду ми власне не розуміємо, чого хоче від радикалів д. Вартовий, сопоставляючи їх з народовцями, а надто галицкими, в своєму критичному огляді. Він закида радикалам речі або дрібні, або чисті непорозуміння (докторальний тон в загалі, самохвальство в „Хліборобі“, висміюваніе анонімів і псевдонімів, і деяких буцім то достойних пошани людей, вишукуваніе у народовців ретроградних ідей, захвалюваніе усего московского і т. д.) Про дрібниці нема що говорити. Радикали самі бачать їх у себе і в своїх може більше, ніж д. Вартовий, і по товарискому поправляють їх і навіть печатають в „Народі“ поправки сторонніх. Про більшу частину закидів, котрі робить радикалам д. Вартовий через непорозуміне, вже було говорено в „Народі“, і д. Вартовий мабуть просто не мав пригоди прочитати того. В усякім разі ми не маємо рації повторятись. Вкажемо хиба на деякі грубіщі помилки й непорозуміня д. Вартового.

Так д. Вартовий зовсім невірно приписуе нам, що ми засуджуємо „гуртом усю народовску пресу, як нікчемну“ (про те, що б ми „обороняли все московске“ просто сором говорити!) На ділі ми напр. і в „Вѣст. Европы“, в „СП. Вѣдомостяхъ“, „Кіевскомъ Телеграфѣ“ в 70-ті роки, в петербурскому „Дѣлѣ“ в 80-ті роки вказували все добре, що могли знайти в праці і органах народовців. В рецензіях в „Народі“ було показано не раз добре і в „Зорі“ і в воюючій против нас „Правді“. Ми не винні, що сего доброго ми знайшли не багато і що поряд з ним знайшли мертве й гниле, від котрого ми б хотіли бачити чистою нашу рідну ниву. Далі ми ніколи не думали смятись над літературними анонімами і псевдонімами. Ми тілько, з поводу того, як новоерці завіряли, буцім то в російскій Україні есть „ціла партія австрофілів“, що та Україна есть якась свого роду велика Венеція, котра хоче відділитись від Москви й прилучитись до Австро-Польщі, вказували на те, що ми нігде не бачимо австро-українских Маццині, Меніних, Гарібальді, а лишень дві-три маски, котрі в галицких часописях иноді махають проти Росії паперовими мечами, і виводили з того тезу, котру між иншим треба знати і громадянам і урядам у Росії, як і в Австрії, а власне, що ніякого політичного сепаратизму в Російскій Україні нема. Не вже ж ми сим прогрішились перед чим, або перед ким небудь, а не зробили україно-любцям, а надто російским, дійсної прислуги?

В „Народі“ була іронічна замітка з поводу ліберальної замітки одного народовця про осібність моралі від релігії, і ті, хто знає, як той же самий народовець не так давно, в статі, підписаній дуже прозорими буквами, рекомендував еп. Пелеша, як представителя української національної політики, — мусіли прекрасно зрозуміти смисл сеї замітки (Се лишень один з многих примірів хамелеонства того народовця, котрого д. Вартовий вважа за поступовця тілько через те, що, видимо, мало ознакомлений з его діяльностю. Такий „поступовець“ може тілько компрометувати дійсних українских поступовців). Одна з цілів полемики „Народа“ проти народовців — се показати мішанину і несталість їх думок і заяв і між иншим доводить діло до того, щоб теперішня мішанина думок і людей в народовецких галицко-українских кругах, — котра иноді доходить до зовсім скандальної promiscuité і навіть до свого роду простітуції, — скінчилась тим, щоб думки й люде „розділилися на ся“: що б чисті ретрогради, ультрамонтане і т. д. пішли в один гурт, а люде, спосібні до поступу, в другий.

Не можемо обминути одну дрібницю, розмову про котру скінчимо чимсь сурьознішим.

Д. Вартовий недовольний з того, що галицкі радикали буцім то дуже довіряються „авторітету Драгоманова“ і вважаєся збити той авторітет найголовніще нагадом на те, що Драгоманов давно вже не був у Росії. Ми мусимо запевнити д. Вартового, що его думки про наш „авторітет“ перш усього досить фантастичні, а окрім того скажемо, що нічого так самі не бажаємо, як передати нашу публіцистичну роботу в більше компетентні руки, і що ми ведемо ві лиш на виразне бажане певних земляків наших. Що ми мусимо помилятись, — ми се знаємо, та ось біда: напр. д. Вартовий живе в Росії, а явно не зна фазів українского руху в 70–80-ті роки і через те, як ми показали, помиляєся на кождому стушні своїх листів, писаних, коли не „докторально“, то дуже рішучо. Другі явно не знають галицких справ, котрі часто доволі темні і д. Вартовому. Ми, викладаючи певну сістему політичних думок про галицкі і українскі справи, виведену нами з наочних студій, котрі ми вважаємось піддержувати всякими можливими для нас способами, не раз кликали наших противників оспорити ві також систематичною критикою. І що ж? Напр. з 1889 р. — не кажемо вже про раніщі часи — ми получили чимало лайок, навіть клевет, чимало фраз на дешеву тему: „д. Драгоманов вже не був у Росії, не зна справ у Галичині“ і т. д., перекручувань наших слів, і ні одної сістематичної критки наших думок і навіть ні одної фактичної поправки нашої помилки!

Сам д. Вартовий виставля проти нас тільки вину не нашу, а якогось кружка радикалів, котрий би то, повіривши нам, що буцім то народовецка печать нічого не варта, почав читати „Галицкую Русь“. Але перш усього ми за чужу вину не відповідаємо, а далі ще треба розіорати сю страшенну вину. Про те, що б який небудь радикальний кружок поділяв реакційні тенденції „Галицкои Руси“, звісно й говорити. Далі треба ж памятати, що між тенденціями „Гал. Руси“ і народовецких редакцій нема ріжниці, окрім у точці про відносини національности малорускої до великорускої. „Галицкая Русь“ виразно говорила, що вона підписуєся під „програмою Романчука“ за виємкою лишень сего одного пункта. „Православіе (ушія), самодержавіе (батьківска рука „Правди“) и народность“ („національни святощі“) однаково — основи програми як галицких москвофілів, так і народовецких органів, — так що ті радикали, котрі читали „Гал. Русь“, по части тенденцій не дуже оскоромились. Певно ж вони читали „Гал. Русь“ не ради тенденцій, а ради фактичних інформацій про Галичину, а надто економічних.

По правді ж кажучи, таких інформацій иноді більше знайдеш в органах москвофільских, ніж в народовецких, а надто новоєрского часу. Ставши партією урядовою, народовці мусять накривати соромливим покровом болячки австрорускаго життя, тоді як москвофіли, все таки як опозіція, хоч дуже не мудра, иноді їх відкривають. Д. Вартовому з товаришами нема иншого способу привернути своїх сусід радикалів до читаня народовецких органів, як склонити сі органи до того, що б вони консеквентно критикували австрорускє жите з точки демократичної.

Тепер у Галичині починаєся ще один курьоз, послідки котрого, чого доброго, хто небудь те ж поставить нам в вину.

Скрізь в Австрії ведеся поступовими партіями агітація за загальне виборче право, котре між инчим одно тілько може дати Русинам достойне місце в соймі і парламенті. Галицкі радикали ведуть сю агітацію серед свого народу, як можуть, енергічно. Москвофіли починають приставати до тої агітації, а народовці, а надто львівскі і їх органи, їй противляться. Коли галицкі москвофіли рішучо приймуть в свою програму загальне виборче право, то не тілько демократам в наддніпрянскій Україні інтересно стане читати їх органи, а може й галицким радикалам прийдеся в сій точці вступити в компроміс з москвофілами, хоч стала солідарність м ж сими партіями неможлива. В Галичині случиться подібне тому, що бачимо скрізь в політичному світу, — напр. у Швейцарії, де соціалісти і консерватисти, не зрікаючись своїх ріжниць, солідарно добиваються пропорціонального представительства, котрого не хотять самтотні радикали (буржуазні), що мають, при звичайній виборчій сістемі, в своїх руках парламентску більшість. Звісно, радикалам галицким, котрих національні думки однакові з народовецкими, було б ліпше йти вкупі з народовцями в сій справі, — так що-ж робить, коли народовці противляться виборчій реформі, котрої требує вся демократія в Австрії?

Коли д. Вартовий зна в російскій Україні „авторітетних“ людей, то нехай би він намовив їх порадити галицким народовцям переміннти їх явно скандальну политику хоч в сій точці. Се було б і актом практичного миротворства російских Українців перед галицкими народовцями і радикалами!

Ми назвали вище миротворство д. Вартового сентіментальностю. Ми назвемо его ще й зовсім порожнім. Посередник проміж воюючими державами, мировий судьдя, не говорить сторонам: send enuge... братія, любите другъ друга! і т. п. а ставить перед ними ясні точки для миру. Д. Вартовий сего не робить і через те все его миротворство не має ніякої вартости. Хай би справді д. Вартовий і другі „авторітетні“ патріоти українскі, котрих болить „братовбивча війна“, попробували напр. намовити галицких народовців пристати до агітації за загальне виборче право, а окрім того в скоро будучих виборах депутатів у сойм, а далі в державну раду, відступили радикалам певне число посольских місць, хоч мінімальне.

Горе тільки, що ми наперед не віримо в щасливий кінець такої, чи подібної миротворчої програми серед народовців, а надто львівських, котрі ніяк не зважаться рішуче стати до опозіції (фракція Романчука, „Діло“) або навіть розірвати з польскими панами і ультрамонтанами (фракція д. Барвінского, „Правда“). Ми навіть бачимо перед собою перспективу „братовбивчої війни“ між самим д. Вартовим і львівскими народовцями. Д. Вартовий у своїх остатніх листах став власне на ту точку, на якій „азъ грѣшный“ своєв перед Галичанами в 1872-73 рр. Він торкнувся критично народовецкої преси і товариств і показав такі яскраві приміри ретроградности дд. К. Устіяновичів, Верхратских, „Просвіти“ і т. п. які і в „Народі“ не часто показуються. Вже „Діло“, перепечатавши закиди д. Вартового против радикалів, з додатком і свого перцю, — про его критику народовців замітило: „мнимі хиби народовців не зовсім справедливі“ (Так самісінько „Правда“ 1872-75 рр. говорила про мою критику!)

Що ж далі буде? Хиба д. Вартовий спинить свою критику ради миру?! Він розказав, як цензура „Просвіти“ заборонила, як „атеістичну“, прислану з України брошурку — переклад статі Лєскова, писателя, котрий в Росії належить до консервативних, процущеної там цензурою. Коли хто скаже на те д. Вартовому: seid einig... mit den Censoren der Proswita! то д. Вартовий відповість: „се така-ж дурниця, як проповідати: вівці, обніміте вовків!“ Коли д. Вартовий, як можна думати, чоловік енергічний, то він помимо „Просвіти“ надрукує ту брошурку, далі другу, третю, відповідні своїм поступово-радикальним думкам. Москвофіли закричать про нігілізм. Народовці тоді мусять заявити, що вони „воліють ліпше взяти розбрат з Україною, ніж піти за такими лжепророками“ (див. статю Вол. Барвінского против нас у „Правді“ 1876-77) і навіть, що б оправдити свою анахтему против д. Вартового, знайдуть у него „москвофільство“, напр. в тім місці его нових листів, де він ставить російску пресу вище галицкої. І підуть д. Вартовий і приятелі его в „козлища“ на страшному суді народовецкому!...

Чи не ліпше було б йім і не ждати того суду?

Ми вже мали пригоду сказати д. Хв—ові, що справу рішучого розриву між галицкими народовцями-консерваторами і щирими поступовцями серед українских націоналів уважаємо за непремінну. Остатні листи д. Вартового ще більше вневняють нас у тому. Даремні будуть усі заходи людей, як д. Вартовий, звести напр. „Діло“ із его туману, або „Правду“ із крутійства і ультрамонтанского клерікалізму, а тим часом сей туман, крутійство і клерікалізм будуть де далі все більше компромітувати український рух і в Росії. Коли в тамтошніх кругах україполюбских ознаки галицкого народовства знайдуть собі достаточно прихильників, то кругам тим прийдеся або затягтись в конечну деморалізацію, або „розділитися на ся“ і тоді щирі поступовці з тих кругів муситимуть шукати собі осібних від „Діла“, „Правди“, а може й від „Зорі“, органів у Галичині. Чи вони згодяться на чому небудь з галицкими радикалами, що б закласти спільний орган, чи заложать свій осібний орган, — се в суті все одно. Можна тілько бажати, що б се сталося як найскорше, і що б при тому поступові націонали українські вислали від себе своїх людей у Галичину для впорядкування там свого органу.

Еміграція — річ тяжка, але при певних обставинах необходима. З самого XVI ст. свобода Англії і Шотландії, далі Франції, Германії, Італії, Венгрії, не обійшлась без еміграції і еміграційної літератури. Не обійдеся без того і свобода України. Тепер же наближаються часи досить гострі. Вся західня Европа, до котрої voleus nolens привязана і Галичина, тепер очевидно увійшла в період зросту радикальних рухів. Россія не може зостатись довго при теперішній реакції і анатіи, бо инакше, окрім усего иншого, почне вмирати з голоду і т. п. Український національний рух в Росії не може стати консервативним, по програмі Качали, Романчука, Барвінского і т. п. бо инакше сам на себе накладе руки. В Росії довго українске поступовство не могтиме себе заявити навіть літературно. Остаєся ему одно — шукати собі трібуни і грунту для праці в Галичині...

Чим скорше, тим ліпше!

Ми мусимо додати, що тілько тоді, коли російско-українскі поступові націонали рішучо зорганізуються як осібний від галицких народовців гурт, може статись і спасенний поділ між самими сими народовцями. Ми знаємо, що далеко не всі ті народовці, а надто на провінції, згоджуються з тими міродайними кружками, котрі захопили в свої руки львівскі редакції і товариства, та посольскі місця. Особливо напр. явне ультрамонтанство „Правди“ та опозиція народовецких політіків загальному голосованю обурює многих народовців. Тілько ж ся народовецка лівиця не знаходить в себе сили показати свою незавісимість і все плететься за львівскою правицею, котрою керують люде або недоглядні і необразованні, або чисті крутії і кар'єристи. Може організація рішучих поступовців з російскої України спасе з сеї народовскої лівиці тих, хто ще спосібний спастись. А на переробку на ліпше львівского генерального штабу народовців — даремна надія. Воловодитись з ними — даремна трата часу.

Так як же? спита хто небудь. Попередній лист ви кінчили на мир, а тепер говорите про війну? Тілько ж ми ніколи не стояли за мир зо всіма на світі. Се було б сентіментальностю, або просто дурістю. Як і в попередньому листі, так і тепер ми стоїмо за мир, або за толеранцію між відтінками, так сказати квантітативними, серед українских патріотів і посту-

повців, між рішучими відрубниками української національности і тими, хто признає ві близчі звязки з Москалями, чи з Поляками, між поступовцями радикальніщими, чи поміркованіщими. Але ми рішуче стоїмо за чистоту думок кваліятивну і значить за рішучий розбрат українских поступовців з усяким ретроградством і щирих людей між ними з крутійством. Ми думаємо, що нові листи д. Вартового приблизили час і такого миру і такого розбрату.

Парнж **М. Драгоманов.**
30 Августа 1893.

Від редакції. Як бачите з дати, Листи п. автора скінчені ще перед пяти місяцями З того часу серед частини галицких народовців дещо змінилося на ліпше. Противники загального голосованя, народовці усі рантом заявились були за проектом гр. Тафого, що досить близький був до загального голосованя. Але-ж з упадком гр. Тафого і его проекту, дотеперішні народовскі провідники, опять покинули думку про загальне голосоване, і отсе недавно у соймі д. Романчук поклав внесок тілько на безпосередні вибори по селам, на основі теперішної ординації виборчої з поділами на курії, тим часом, як уся свідома людність у Галичині, Русини і Поляки, селяне і міщане систематично домагаються загального голосованя. З народовців навіть опозіціоністи обзиваються за загальним голосованем досить несміливо і неясно, між тим як усі москвофіли рішучо стали добиватися загального голосованя, за котре подала петіцію в раду державну навіть „Русская Рада", то в руках давніщих москвофільских реакціонерів, — з більше чим 25.000 підписів.

Більше рішучо виступили провінціальні народовскі опозіціоністи против ново-ерства д. Барвінского і др. Між иншим, на віču в Дрогобичі 29. декабря 1893 р. Др. Евгеній Олесніцкий, адвокат зі Стрия, один з найчільніших народовців, критикуючи фідеікоміси, сказав таке:

„Всі партії поступові противні фідеікомісам і в своіх програмах домагаються зниссня йіх. Як же-ж супротів того назвати поступованє посла, котрий вибраний з сільскої курії, і хоч заявляє себе Русином, не лиш голосує, але промовляє за заведенем нових фідеікомісів в Галичині? (Голоси: Барвінский! зрадник! сумно!).

„Правительственний комісар (Русин-попович, Нападієвич) звертаєся в тій хвилі до президателя, щоби зборонив бесіднікові промовляти в той спосіб про послів".

„О. Давидяк (председатель, москв. філ) відповідає, що дільність послів вільно критикувати.

„Др. Олесніцкий говорить серед того дальше: Так є Барвінский! І яким богам служить сей брідско-каменецкий посол, що без сорому на лиці сам тоиче ті інтереси, котрі повинен заступати і боронити?

„Правительств. комісар забороняє бесіднікові говорити на той темат.

Др. Олесніцкий. Даруйте пане комісаре! Я не знав, що той посол тішпться особлившою протекцією правительства. Але загал висказав уже свій осуд всенародний і, може бути, сей голос народу приглушить у совісти сего посла ті панскі оплески, для котрих станув против інтересів мужика (Голоси: Славно!" (Дивіть Дѣло 1893, 283).

Ми бажали би горяче, щоби та народовецка опозіція ново-ерству видержала, і тоді прихильники думок д. Вартового з Українців найшли би тут натуральних союзників, і поступове українске народовство вибилось би на свою первісну дорогу.

Політичний огляд.

Львів д. 24 янв. 1894.

Від часу остатнього мого огляду в суспільности рускій і в широкому політичному світі сталося чимало дечого такого, про що слід нам тепер поговорити. Коротко скажу про віча в Дрогобичі і в Коломиі. Не маваи спромоги бути на жаднім з тих віч, я мушу ограничити сяіна тім, що знаю про них з газет. Віче дрогобицке особливо інтересне з многих поглядів: раз тому, що се було перше віче народне в Дрогобичі, і органи власти політичної, не привикши мабуть до смілійшого політичного слова на дрогобицкій території, остаточно розвязали віче; по друге тому, що на тому вічу пресінь раз явив ся перед ширшою публікою, в тім числі й перед своіми виборцями, бурмістр і посол дрогобицкий д. Охримович і проговорив — не скажу вже, що й як, але досить, що проговорив де кілька слів; в кінці інтересне було се віче головно тому, що хоча з записних радикалів не було на нього майже нікого (крім деяких мужиків-радикалів), то проте польска опінія публична голосно признала се віче радикальним, навіть в далеко більшій мірі, ніж напр. віче коломийске. Що більше,

аранжерів сего віча, дра Олесніцкого, о. Давидяка і др. „Gazeta Narodowa“ прямо виставляє провідниками радикалізму в Галичині. Звісно, правди в тім польскім голосіню хіба тілько, що програма віч, устроєних стрийскими дічами, зовсім похожа на програму віч радикальних. Та се показує не те, що др. Олесніцкий стоїть під комендою радикалів або радикали під комендою дра Олесніцкого, а тільке те, що потреби і бажаня рускаго народа в Стрийщині і в Коломийщині (і в Рогатинщині і в Бріджині і т. д.) однакові і що доходячи до якоі-такоі свідомости свого стану народ той і его інтелігентні провідники мусять висказувати ті потреби в однаковий спосіб.

В загалі треба сказати, що рускі народні віча більше чим що небудь инше ворушать опінію публичну в краю і поза его границями — звісно, коли вони численні, ведені гідно і розумно і ухвалюють резолюції, котрі свідчать справді про добре зрозуміне потреб народу і данои хвилі. Вічу дрогобицкому закинув би я з того погляду одно: що на порядку дневнім нарад не поставлено справи адміністрації камеральних дібр у Галичині. Справа се для дрогобицкого Підгіря дуже пекуча і само порушене еі викликалоб у тамошніх селян великий інтерес. Знаючи по троха сю справу, я мав намір порушити еі на вічу в Дрогобичі, та на жаль, не міг на ньому бути. От тим то звертаю увагу аранжерів віч по нашім Підгірю на сю справу і на конечність поставленя еі на дневнім порядку.

У Львові від 10 янв. радить галицкий сойм краєвий. Доси не ухвалено нічогісінько такого, щоби варто було згадки; всі справи ще в комісіях, тай то важного не богато. Згадати годиться хіба про внески: д. Романчука о зміну ординації виборчоі до сойму в тім напрямі, щоб заведені були безпосередні вибори з куріі сільских громад і побільшене число послів селянских та міщанских, і графа Ст. Бадені, щоб змінити дотеперішній розклад тягарів поношених на школи людові (громади дають $^3/_4$ а двір тільке $^1/_4$); зрівнати в тім згляді двори з громадами. Внесок д. Романчука мотівований і оброблений в дусі недавнього проекту гр. Таафе, звісно, з поправками корисними для селянства. Внескодавець — як сказано було в „Ділі“ — навмисно дав сьому внескови як найскромнійший обсяг і як найделікатнійшу форму, щоб добитися від польскоі шляхти тоі правди, чи дійсно вона — як голоситься у Відні — так дуже прихильна розширеню права виборчого, а тільке бажала би сю справу розпочати в соймі, чи се тільке пуста бляга. Внесок д. Романчука прийнято троха делікатнійше, чим попередні внески Телішевского і Антоневича: его не відкинено а limine. Та нема сумніву, що він буде вбитий без гомону; сего можна догадуватися вже з того, що его відіслано не до осібноі комісіі, як домогався д. Романчук, і не до правничоі, як домагалися інші посли, а до адміністраційноі, котра займаєся шпиталями, дорогами і т. і. Та не досить того. Газети польскі а за ними й рускій прихвостень газети урядовоі, порівнуючи внесок Романчука з внеском гр. Бадені, розвели широку розмову на тему „принціпіальноі“ (т. є. фантастичноі) політики д. Романчука і „практичноі“ — гр. Бадені. „Kurjer Lwowski“ висміяв безглузде такоі дискусіі, бо-ж внесок Романчука з многих поглядів далеко практичнійший від внеску гр. Бадені і замітив, що колиб Романчук і гр. Бадені помінялися ролями, то ті самі польскі часописі ще з більшим правом моглиб величати графа і ганьбити „гайдамацкі замахи“ Романчука.

З інтерпеляцій найхарактернійша була та, котру вніс др. Окуневский в справі „реформи руских духовних семінарій“. Замість піднести в них рівень науки і загальноі освіти уряд вишнув їіх з головних міст (Відня і Львова) до таких міст, як Станіславів і Перемишль, що очевидно мусить вплинути на обниженє рівня освіти рускаго духовенства. Інтерпеляція та тим головно інтересна, що еі повинен був вислухати також митрополіт (він сидить у соймі), за котрого згодою довершена була ся „реформа“. Та митрополіт почувши, о що ходить, вийшов із соймовоі салі, а опісля, як кажуть, робив гіркі докори послам народовцям і грозив, що виступить против них з курендами, коли не перестануть робити єму такі прикрости. — Ей, Ваше Пресвященство! — мав відповісти один з послів на ті виговори розжалуваного князя церкви, — Ваші куренди доси нам не помогли і тепер не пошкодять!

Як звісно, супроти зміни в центральнім правительстві, витвореня коаліції партій правительственних і повстаня супроти неі коаліції словянскоі повстало і в рускім клюбі у Відні питанє: що Русинам з собою зробити і куди пристати? Наради клюбові у Відні не довели ні до чого. Д. Романчук і Телішевский радіі були пристати до слов. коаліції, та д. Барвінский рішучо заявив, що сего не вчинить, за ним пішли й о. Мандичевский, Охримович і

Підляшецкий. При такій незгоді д. Романчук уважав за найкраще — політику Фабіуса Кунктатора, і от ухвалено, що рішенє в тій справі западе аж у Львові, по нараді з послами соймовими. Д. Романчук бажав сего не без укритої думки, що в соймовім клюбі швидше найде більшість за собою. Тимчасом перечислився. Кількодневі наради всіх послів народовецких (без москвофілів), соймових і до ради державної, не довели мабуть ні до чого. Я не знаю ані ходу, ані ухвал тих нарад, та ось „Gazeta Narodowa“ доносить, що ухвалено ще раз відложити рішенє в тій справі і полишити єго послам віденьским, котрі-ді можуть докладнійше розглянутися в ситуації, а „Галичанинъ“ довідуєся, що таки ухвалено не приступати до коаліції. Остаточно обі сі звістки легко погодити: обі вони означають побіду д. Барвінского над д. Романчуком, бо-ж, як уже сказано, в клюбі віденьскім Барв. має велику більшість за собою і рішучо мав заявити Романчукови і Теліщевскому: Ви собі робіть і ухвалюйте що хочете, а я буду поступати так, як я знаю. Супроти сего, розуміється, всі дебати над тим, чи приступати до слов. коаліції чи ні, являються зовсім безпредметовими, а навіть свентуальна ухвала соймового клюбу в дусі д. Романчука не мала ніякого значіня супроти „ясно витиченої програми“, або як кажуть злі язики „gebundener Marschroute“ д. Барвінского.

Виступ радикалів з запросинами до мужів довіря всіх трьох партій на довірочний зїзд для наради над тим, як і з кого би скликати ширший зїзд мужів довіря з усеї галицкої Руси для встановленя спільної програми ділання всіх Русинів, наробив тут чимало колоту. Явився він дуже на руку Gazet-і Narodow-ій, котра сістематично ганьбить обі старші партії рускі а підносить рухливість радикалів, хоча, звісно, в роботі радикалів бачить страшенні небезпечества для краю і держави. От вона й затрубила на алярм, що ось, мовляв, радикали обнимають провід в справі рускій, скликають мужів довіря, котрим певно навяжуть і свою програму. Ще заким появилася отака статя в „Gaz. Nar.“, деякі народовці прочували сі і дуже неприхильно говорили про виступ радикалів, котрі, мовляв, наймолодша, найменше чисельна партія, а бере ся проводити старшим. Не можучи сказати нічого проти самої думки зїзду, вони на перший плян висунули справу ініціативи. А коли я сказав, що ініціатива радикалів тут ні при чім, бо справу заініціювали давно народні віча, почавши від турецкого і що скликанє тісного кружка людей для прелімінарних нарад над тим, чи, коли, де і ким має бути скликаний властивий зїзд мужів довіря і котрих власне мужів — ані про сам зїзд, ані про єго евентуальні ухвали нічого ще не становить, — я все таки чув одну відповідь: „треба було порозумітися зі старшими, ну, з Романчуком, на котрого голос будь що будь може зїхатися й пів Галичини, а не хапатися вам самим“. В кінці піднесено й питанє що до запрошених осіб: по якому їх запрошувано? Чому напр. не запрошено о. Січинского, а запрошено Маркова? На се я не міг нічого відповісти, не знаючи, якими поглядами на запрошені особи кермувалися коломийскі товариші.*) В усякім разі можна думати, що з послів на спрошену радикалами нараду майже ніхто не прибуде, та ледви чи буде хто й з львівских народовців, з котрих більшість хилиться на бік д. Барвінского, а девіза Барвінского є не поєднанє партій, а боротьба на житє і смерть з москвофілами і радикалами. Чую також, що і з москвофілів на ту нараду ніхто не прийде. „Галичанинъ“ про запросини навіть не згадав. Впрочім д. Романчук спросив свій осібний зїзд своїх власних мужів довіря на д. 1 февраля. На сей зїзд, розуміється, не пустять ані одного радикала, та певна річ, що радикалови ніщо би й робити на нім. Та ми сумніваємося, чи такими покутніми зїздами д. Романчук зможе полатати свій авторітет, в остатніх часах дуже а дуже захитаний.

Іван Франко.

З житя Русинів в Америці.

В 1 нрі за 15. дек. 1893 р. газети „Просвѣщеніе“, що видає у Відні д. Купчанко, напечатано ось який цікавий лист д. Коханика із Шітсбурга:

„Молю васъ, господинъ редакторъ газеты „Просвѣщеніе“, помѣстѣтъ въ вашой газетѣ сіи мов слова: Въ Америцѣ правятъ тепер демо-

*) Маркова і Белея ми мусіли запросити, як репрезентантів „Галичанина“ і „Дѣла“, а о. Січинского, як і д. Барвінского, не запросили тепер тим, що вони є рішучо против солідарної акції Русинів. Опроче, ми народовців зовсім не скривдили, бо запросили їх рішучих аж 10, у тому числі й д. Романчука, а всего тілько 5 москвофілів. Усіх запрошенних, разом із запрошуючими — 24. З того радикалів 5, піврадикалів зо 2 і 2 безбарвні. М. П.

краты, то есть люди, которй держатъ съ бѣднымъ народомъ. За се демократовъ не любятъ американскй республйканцй и щобы помститися на бѣдномъ народѣ, республйканцй позастановлали роботу въ своихъ фабрикахъ, бо республйканцй суть богатй паны и маютъ найбольше фабрикъ. Теперь бѣднй роботники та заробники ходятъ совсѣмъ безъ роботы та страшно бѣдуютъ, не маючи съ своими родинами изъ чого жити. А кто изъ нихъ пойдетъ до фабрикантовъ и взагалѣ до богатыхъ людей — республйканцевъ роботы просити, щобы съ своими женами и дѣтьми изъ голоду не умерти, то тѣ паны республйканцй отновѣдаютъ имъ: „Идѣтъ до демократовъ, на которыхъ вы давали ваши голосы при выборахъ, — най они вамъ помогаютъ". Но демократы, якъ сказано, суть сами бѣднй и для того не могутъ помогчи тысячамъ и тысячамъ бѣдныхъ роботниковъ и заробниковъ, и сѣ нещастнй люди гинутъ теперь безъ роботы и заробку изъ голоду.

Для того молю моихъ дорогихъ русскихъ братьевъ и сестеръ въ Европѣ, а особливо моихъ бѣдныхъ угорскихъ, галицкихъ и буковинскихъ братьевъ и сестеръ, абы они не думали ити теперь сюда, до Америки, бо тутъ теперь далеко тяжше житье, якъ въ ихъ краяхъ. Въ послѣднемъ часѣ тутъ погибло много нашихъ людей изъ голоду а колькадесять нашихъ людей, которй верталися сими днями изъ Америки назадъ до Европы, потопилися въ мори разомъ съ кораблями, которй розбрвала и потопила страшна буря на мори, бо изъ Америки треба ѣхати до Европы черезъ два моря, и то 12 до 30 дней и дольше. Кто будетъ потребовати где-що больше узнати о теперѣшномъ нашомъ тяжкомъ состоянью въ Америцѣ и тому подобномъ, най напишетъ менѣ сюда письмо, за перевозъ которого платится 10 крейцаровъ (на марку). А мой адресъ такій: Mr. George Kochanik in Pittsburgh. Pa. — 84. Bransvill Av. Ss. P. O. B. 124. (North-America).

„Въ заключеніе своего письма скажу вамъ, господинъ редакторъ „Просвѣщенія", що вашу газету дуже любятъ читати и слухати наши тутешнй люди за то, що она обстаетъ за правами и интересами бѣдного народа, що она пишетъ по правдѣ и противъ всякихъ несправедливостей на свѣтѣ и що она защищаетъ нашу святу православну вѣру. До православной вѣры тутъ въ Америцѣ вертаются теперь дуже многй уніаты и даже римскй католики и строятъ собѣ тутъ дуже хорошй, великй православнй церкви. Мы въ мѣстѣ Питсбургѣ купили грунтъ и матеріалъ для церкви и заплатили за то 5.000 долларовъ, т. е. больше якъ 10 000 зол. рень. Яко приходскій священникъ ѣдетъ теперь до насъ русскій православный священникъ отецъ Поповъ изъ Вологодской епархіи, въ Россіи, которого намъ прислалъ петроградскій русскій православный святѣйшій правительствующій синодъ.

„Петроградскій русскій православный святѣйшій правительствующій синодъ а особливо головный начальникъ, оберъ-прокуроръ дѣйствительный тайный совѣтникъ Константинъ Петровичъ Побѣдоносцевъ и его товарищъ или заступникъ тайный совѣтникъ Владиміръ Карловичъ Саблеръ сдѣлали и дѣлаютъ надзвычайно много для сохраненья, поднесенья и укрѣпленья св. православной вѣры и церкви въ Америцѣ и, дякуючи ихъ неутомимому старанію и Божой и ихъ помощи, въ послѣднихъ рокахъ присоединилося до св. православной вѣры больше якъ 10.000 душъ русскихъ уніатовъ и римскихъ католиковъ и другихъ римско-католическихъ и лютеранскихъ Славянъ, именно Словаковъ, Хорватовъ, Чеховъ и т. д. Даже сами Американцй и Англичане приступаютъ до нашой св. православной вѣры, такъ сподобуется имъ моленіе и пѣніе (спѣванье) въ нашихъ православныхъ церквахъ и проповѣдованіе и ученіе нашихъ православныхъ душпастырей.

Велика заслуга надлежится въ сѣмъ отношенію нашому теперѣшному православному епископу отцу Николаю Филадельфійскому, который есть родомъ изъ Россіи и нашому православному протоіерею отцу Алексѣю Товту, въ мѣстѣ Вилькесбаррѣ, который есть родомъ изъ Угоршины. Сѣ оба пастырй Христовй ходятъ безпрестанно отъ мѣста до мѣста, отъ села до села и взагалѣ всюда, где лишь жіютъ наши русскй и вообще славянскй люди, и проповѣдуютъ имъ слово Боже, укрѣпляючи сердца ихъ въ вѣрѣ въ всемогущого Господа Бога и навертаючи заблужденныхъ до святой православной вѣры. Слухаючи тѣ проповѣди, народъ масами присоединяется до святого православія, строитъ собѣ церкви и школы, заводитъ у себе читальнй, Общества тверезости и вспомогательнй Общества и провадитъ вообще розумне, трудолюбиве, ошадне и побожне житье. Симъ способомъ многй наши люди спасли себе и своихъ дѣтей отъ нужды и голодной смерти, якими имъ угрожало теперѣшне загальне нужденне состояніе бѣдныхъ робочихъ людей въ Америцѣ.

За симъ кончу свое письмо, дякую вамъ напередъ за его объявленье въ вашой милой намъ газетѣ „Просвѣщеніе" и сердечно кланяюся вамъ и всѣмъ нашимъ русскимъ братьямъ и сестрамъ въ Европѣ.

Вашъ щирозычливый и вдячный братъ и единовѣрецъ

Георгій Андреевичъ Коханикъ.

Пйтсбургъ, 3-го р. листоп. 1893 г.

Як бачите, царскі агенти вже добираються і до американских Русинів. Головна тут вина уніяцкого митрополита у Львові, що не позволив ити у Америку чесніщим жонатим попам із Галичини, а тим часом туди між Русинів найіхали деякі нежонаті попи із Галичини і чимало попів із Угорщини, котрі знищили добрі початки руско-українскої організації в Америці, що завів був о. Іван Волянский спільно з Володимиром Семіновичем і иншими світ-

скими Русинами-Українцями із Галичини, та стали страшенно здирати наш нарід, зовсім не дбаючи про него. Не дивниця, що декуди наші американскі Русини вже попереходили на православіе і горнуться до московства. Опроче там ще зовсім не пригас і український дух, збуджений попередними діячами, і тепер навіть став підноситися, дякуючи священникови Константкевичеви із Галичини і особливо В. Семіновичу, що за той час скінчив медицину і став доктором у Шамокині.

Як бачите з надрукованого повище листу (а д. Купчанко завважує, що подібні листи він дістає і з инчих сторін Америки і що его „Просвѣщеніе" вже тепер має там 60 пренумерантів) — і на вільній американскій землі мусить розігратися боротьба між українством і клерикально-деспотичним московством серед наших галицких та угорских Русинів. Не треба й додавати, що українство зможе там перемогти тілько в такім разі, коли воно буде радикальне і крайне вільнодумне. Над сим треба попрацювати Русинам-Українцям з усіх земель, бо чейже тепер усі вони переконаються, власне на Україні, що тут їм треба вмішуватися навіть у руско-американскі справи, а не тілько в рускі справи Австро-Угорщини. Тепер усяке народне діло — жива річ, живе тіло: удар его в одним кінці — заболить у другім, а не допильнуй ув одним — змарніе і в другім.

М. П.

„Світлі" боки французко-російского жениханя.

Під таким заголовком надрукована була торік статейка д. В. Л-ского, де шан. автор виказував фактами з російского жития, що в тім жениханю усе тілько чорне. Ми самі, пишучи про те раніше, виставили чорні боки того жениханя, а все-ж таки надіялися, що з розгоріня дружби межи Россією і Францією може вийти і дещо світле. І ой листок Вольной Русской Прессы в Лондоні таки підтвердив наші догади.

Там подано, що бланкістска група соціалістів видала в день приходу російских моряків осібний (108) нр. своєі газети Le Parti Socialiste, і на першій стороні напечатала, по французки і по російски відозву до російских моряків, де заявляє сімпатію фр. соціалістів рос. народу і наводить §§ з „деклярації прав чоловіка і горожанина" з 1793 р. як примір того, чого добиватся рос. народу. Редакція „Листка" завважує до того:

„Русскіе моряки всегда принадлежали къ тѣмъ группамъ защитниковъ родины, которыхъ не зачѣмъ было учить правамъ человѣка, а нужно было только напомнить имъ о нихъ. Будемъ надѣяться, что и напоминаніе французскихъ бланкистовъ упало на благодарную почву".

Тут же подана й „Депеша корреспондента „Таймса" о прибытіи русской эскадры въ Тулонъ":

„Какъ только русскіе моряки были спущены на берегъ, многіе изъ нихъ — притомъ какъ офицеры, такъ и матросы — отправились первымъ дѣломъ въ книжные магазины. Тамъ они запаслись запрещенной въ Россіи литературой, которую одинъ изъ мѣстныхъ книгопродавцевъ нарочно для этого случая выписалъ изъ Женевы. Литература эта состояла изъ переводовъ на русскій языкъ хорошо извѣстныхъ новѣйшихъ трактатовъ по соціологіи и политической экономіи демократическаго и соціалистическаго характера."

Редакція „Листка" додає, що рос революційні видання спроваджені були умисне для рос. моряків не з одної Женеви. Окрім того у „Листку" є й звістка про непорядки в пет. Технологічному Інституті їзза того, що богато студентів не згодилися на офіціальну депешу до Французів. В 1-ому „Листку" Вольной Русской Прессы є ще такі звістки: „Что стоитъ человѣческая жизнь въ Россіи", „Пороть!!" та звістки про богато політичних висланих.

„Листки" Фонда Вольной Русской Прессы будуть виходити і далі. Сю справу поручено Ф. Волховскому. Адрес такий: **Russian Free Press Fund**, 15, Augustus Road, Hammersmith, London, W. Ціна „Листкам" за кожді 4 екз. 4 копійки. Можна обертатися і через нашу редакцію.

М. П.

П. Т. Земляки!

Підписані зложили редакцію для виданя словаря технічних лікарских слів в рускім язиці і видавництво бібліотеки популярних розвідок з медицини для ужитку і просвіти простонародя, а позаяк на тім полі у нас досіль майже нічого не зроблено, видавництво натрафлає на великі трудности їзза недостачі усталеної термінології (номенклятури) тай матеріалів до сіноніміи діялектових і локальних. Проте підписані обертаються отсе до П: Т: Земляків, а в першій лінії до П: Т: Колегів заводових, лікарів практикуючих у східній Галичині і на Україні — з просьбою, щоб зволили на подану понизче адресу надсилати ласкаво і скоро звістні ім слова рускої номенклятури лікарскої, вживані в їхній околиці простонародем до означеня хоріб, або назви анатомічні частей людского чи звірячого тіла.

Пожадані також находячіся в руках П. Т. Земляків популярні медичні видавництва на нашій мові, головно українскі, котрих було кільканацять, та ко-

дрі у нас ледво з титулів звісні, а в книгарских складах у Росії, як лично у Київі переконалисьмо ся, тепер не істнують; отже в осягненю тих видавництв можемо числити тілько на жертволюбивість та добру волю П. Т. Земляків живучих обаполи Збруча.

Надіємось також, що наше жіноцтво теж прийме ся за сю реальну роботу і не відмовить нам помочи, як не відмовляє етнографам і для них списує народні пісні і т. п.

Др. Михайло Олійник,
лікар у Відні (Allgemeines Krankenhaus).

Др. Яків Невестюк,
лікар у Мостах (о. п. Мости Великі).

З свого боку редакція горяче поручає сю справу ш. Землякам і просить рускі часописі повторити сю відозву.

КОНФІСКАТА.

Перший наклад сего ну конфісковано нам за уступи в статі Ів. Франка, про що росказано в отсім судовім вироку.

„Ч. 836. В Імени Єго ц. к. Величества Цісаря! Ц. к. Суд окружний яко Трибунал прасовий, рішив по мисли §. 489. 493 ак. и §. 36 уст. прас. що поміщений в другім чеслі з року 1894 часописи „Народ“ артикул під заголовком „Політичний Огляд“ в уступах 3-тім и 4-тім починаючих ся від слів „в ту саму пору“ а кінчачих ся на словах „ut figura docet“ містит в собі знамена проступку з §. 305 и 302 уст. кар. а в дальших уступах 5-тім и 6-тім починаючихся від слів „в Празі відбуває ся тепер“ а кінчачи ся на словах „сміло пійдемо рука в руку“ знамена проступку з §. 300 и 305 уст. кар. и з артикула VIII устави з 17 грудня 1862 Ч. 8 дн. зк. держ. же в слітстві того заряджена ц. к. прокураторію державною конфіската того чесла есть законно оправданою. Дальше єго розширене запрашають ся и скопфискований наклад має бути знищений.

Поводи

В первім уступі автор обговорючи розруху в Сецилії старає ся их оправдати, виступає ворожо против шлахті, класі капіталістів, порівнує их з стосунками галицкими и знаходит их подібними и представляє річ в спосіб здібний очитаючих ненависть й погорду против шляхті и клясі посідаючий розбудити, що все містит в собі признаки проступків з §. 302 и 305 код. кар. — а в других уступах знова відступає автор против ц. к. прокураторії державної в Празі и против ц. к. рядови таможе в спосіб здібний розбудити ненависть и погорду для тих властей, а заразом старає ся представити обжалованих членів общества „Omladina“ яко жертви, запускаєсь перед оголошенем вироку в непозволену законну критику розправи карпов и заохочує своїх читателів и приклонників партії радикальної до вступованя в слід обжалованих, и тим читаючих до чинів противозаконних побудити стараєсь, що все містит в собі признаки проступків з §. 300 до 305 код. кар. и арт. VIII устави з 17 грудня 1862 Ч. 8 дн. з. дер., з тих причин отже заряджено ц. к. прокураторії державної конфіскату яко законно оправдану, затвердити и дальше розширене викриминованих уступів запретити належало.

Рішене що до знищеня скопфискованого накладу, послідовало по мисли §. 36 уст. прас.

З ц. к. Суду окружного.
Коломия дня 4. февруаря 1894.

Конфіската „Народа“ сталася як раз на відїзді редактора з Коломиї у Львів і Броди — на зїзд мужів довірія з усіх партій та виборчу агітацію. За ті дві неділі, в неприсутність редактора в Коломиї, годі було видати другого накладу, бо в нас, у такім разі, по закону, власти спинили би були видавництво. То-ж просимо нас звинити за опізненє. Про зїзд мужів довірія і вибори в Бродах напишемо в слід пр. Поки що скажемо, що як перша справа досить повелася для радикалів, так друга скінчилася, як ми й ждали, новим упадком радикального кандидата. Та все таки для справи радикалізму в бродскім повіті зроблено добрий початок — пропагандою радикальних ідей і видавництв.

Памятьь конфіскованих уступів даємо статейку, що може помістится — відозву Дрів Олійника і Невестюка. Против судового вироку відкликуємося до публичної розправи.

17 февр. Ред.

Переписка. Вп. А. Г. З „Галичанином“ не можемо входити в ніякі зносини.

Вп. М. Ш. у В. Просимо подати нам свою адресу.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

V-тий Рік. Коломия за 1 февраля 1894. 3. нр.

Виходить 1. і 15. в. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція
і Адміністрація
на Замковій ул.

Про американску Русь.

(Кореспондеція „Народа“)

Шамокін Па. 15 січня 1894.

Пробіцяв я, що пару словами дам Вам знати про тутешні відносини Руско-Американскої Руси.

Головну ролю в жатю американских Русинів грає церков, котра тепер поділилася з грек. католицкої на 3 части, а то: найбільша часть народа остала при грек. католицкій релігії, менша часть перейшла на православіе, а ще менша на так званих нами шгундистів.

Ся послідна релігійна секта числить найменше приверженців, бо вона почалась несповна яких пару місяців назад, отже немала часу розвинутись, хотяй між Литвинами і Поляками вона досить широко розгалузена. Сторонники сеї релігійної секти „неузнають жадних обрядів церковних, ані тайн, а тоже не мають попів. Сходять ся вони в оден дім, де мають Ковчег завіта, читають евангелию, апостоли і т. д. і голосять проповіди. Кажуть вони, що апостоли були єдиними наслідниками Христа, а по них остали тілько исповідники віри Христової, отже ученики; на тій підставі ніхто з них не може бути ні вивисшеним, ні пониженим, проте напр. відпускати гріхи має право оден другому, коли винний, а радше сповідаючий ся сердечно, щиро жалує за гріхи. Вино і хліб, себто кров і тіло Христове вони пють з чаші, оден другому подаючи, як у Лютрів; хрестять вони самі, супружество беруть цівільне після законів тутешних і т. д. Секта тая завезена зістала з Франції Поляками і хоть звільна, а все ширить ся дальше і між наш народ.

Православіе почалось переходом о. Товта, угорского гр. кат. попа з Мінеаполіс, Міннесота, на православну віру, де тойже перебував через довгий час, поки не трафилась єму нагода дістатися в Пенсільванію, т. є. в само серце руско-американскої Руси. Пригода єму к тому лучилась в такий спосіб: Священник, котрого имени не подаю, а котрий був парохом в Вільзберах, за своє вельми неморальне житє, мусів утікати з плебанії вікном перед розлюченим народом, і розуміеся, утік, щоб більше не показатись. З того скорвстав о. Товт і прийіхав з Мінеаполіс до Вільзбер і маючи там своіх знакомих краянів, оселився без всяких перешкод. Він пробуває там досі. Позаяк вільзберска церков була католицка, то в коротці наступило на ново посвящене єї епископом з Сан-Франціско, на котре то посвящене прибув тоже хор моряків з кораблів, як раз втоді перебуваючих в пристанях америк. О. Товта платить уряд російский по 125 дол. місячно і дає помешкане, — за те о. Товт за сповідь, хрестини і т. д. нічого не може брати, а за инші услуги парохіянам має означену малу таксу. При церкві є Українець дяко-учителем, тоже оплачований епископом. Є там заложена школа для дітей і читальня, братство самопомочи, одним словом порядки, які наші галицкі священники запроваджують. При тім священник має научати людей, щоб брали папери американскі, а радше приймали обивательство американске. Крім парохії в Вільзберах є ще других пару в Мінеаполіс, Чікаго, Стрітон, Іллінойз, Альбані, Н-ій уже зорганізовані, а скрізь по між колоніі рускі менше або більше число приклонників православія, де до них дойіжджають православні священники, в разі потреби.

Православіе, яко опир для католицтва, много вилинуло на наші відносини церковні тут в Америці. Особливо епископи і кєьондзи католицкі, коли почули про православіе

в сей час спустили з протекціонального тону, а Рим навіть позволив вибрати руским попам генерального вікарого для себе і заразом перестав напирати на жонатих священників, щоб вертали з Америки. На разі квестія жонатих попів в Америці зовсім затихла; навіть епископ Райн, котрий колись так завзято ввступив проти о. Волянского, яко жонатого попа, не тілько приняв з Шонандору жонатого попа, Лавришина під свою юрісдікцію, але навіть дав му демісоріалія і грамоту місійну, бо він прийшов тут до Америки не за дозволом свого епископа в Уграх, но діставши від того відпустку на купелі, дмухнув аж до Америкв, де обняв парахію по уступленю нежонатого Андруховича, котрий мимоходом повівши, оставив тут дуже сумну славу по собі: бо много річей коштовних пропало з церкви, а чашу церковну по єго відході знайдено аж на стриху в домі парохіяльнім, при чім задовжив він церков на висше 5.000 долярів, котрі гроші собі забрав; за крадіж був арештований і за кавцією, а радше порукою 5.000 дол. випущений на волю, почім утік до краю, а ручитель мусів кошта за него платити.

З Угорскої сторони є уже 20, а може й більше священників — майже всі жонаті, з винятком кількох. Значна часть їх поприходила тут без всяких паперів від своїх епископів, словом поутікали з своїх парохій до Америки, і тут поніддавались під епископів латинских; та щеб то нічого, але на тім не конець: вони, щоб лучше приподобатись епископам, церкви, доми парохіальні і т. д. все те позаписували на епископів переважно Айрішских (ірландских), так, що тепер хотьби і нарід хотів позбути ся свого священника, то не годен, бо єго власність належить сегодня не до него, но до Айріша, а тим ділом тілько епископ може єго усунути, або другого приняти. За тим пішли й инші драчі на народ. Треба платити на удержане епископа і оплачувати дісценза за оповіди від 5 дол. до 10 дол. а тоже складки на костели католицкі в декотрих місцях, як Маганой Сіті і др. наставники при углярнях не питаючись чи хочеш чи ні стягають силою при виплаті певний процент від виплачуваної суми на костели айрішскі; а, розуміеся, крім тої дачки на чуже, треба і на свою церков платити.

Крім висше згаданих ненормальних стосунків, є ще инші, ось як в Газельтон-Пенсильванія. Там люде не злюбили свого першого попа, котрий піддав церков і усе на епископа айрішского, не могучи єго позбути ся. Незадоволені будують зараз обік нову церков і спроваджують собі иншого священника, таким способом до 1000 людей удержує дві церкви і двох попів. Крім того не ма тут між угорскими попами найменшого ладу: оден другому робить пакости, які тілько може, щоб єго вигризти, а свого брата або шваґра на єго місце поставити. Розуміеся, через то народ страшно деморалізуеся.

Крім того менше-більше легального визискування народу, іде і нелегальне: так напр. оден з угорских священників спровадив много образів, представляючих о. Миколая, але в двоякім виді — оден був з бородою, а другий без бороди, і ходив по хатах і продавав, кому попало: коли католик-Словак, то продавав без бороди, а коли гр. католик, то з бородою.

Одним словом більшого безладя в справах церковних і релігії не може собі представити. Тут ніхто жадної власти духовної не узнає. Засуспендований піп сміеся з митрополита, або свого епископа в кулак і робить своє, що му ся подобає. Напр. одного тут перебуваючого галицкого попа суспендував митрополит, а крім того уже другий раз американскій епископ не тілько засуспендував, але і виклив прилюдно з амбони в костелі, а на другу неділю те саме виклятий піп учинив в своій церкві з епископом — і зроби му що хочеш?!

Треба ще до того зауважити, що тут уряд зовсім немішаеся до релігійних справ. Отже угорскі попи друть за все, що ім ся захоче — ось недавно тому помер оден Русин в Ляндсфорді, закликано попа угорского з сусідства, щоб поховав тіло, той приіхав і застав кондукт похоронний на дорозі до церкви, затримав го і зажадав 30 дол. за похоронене тіла. а що то був бідний чоловік, то не було з чого заплатити зараз; а піп нехотів ждати, тілько зараз „давай та давай“, — а коли ніхто не квапився давати, бо небіщик немав нікого з родини, а сам по смерти не заробить, тож піп казав церкву замкнути і тілько в костелі словацкім задзвонено, і без попа похоронено тіло. Чиж не має підстави ширитись тут штунда?!

Митрополит тим часом спить собі сном блаженних у Львові, а тут діеся самоволя, яка кому до вподоби. Ввесь нарід признає, що всему безладю в церкві руско-американскій винец митрополит своею нерішимостю, а іменно тим, що не хотів висилати жонатих священників до Америки, а нежонатих мало заголошувалося.

І ціла справа між Андруховичом і Шенандарською парохією зовсім инший оборот взяляб була, колиб митрополит рішучо був поступив, висилаючи о. Волянского до Америки в цілі заведеня ладу в Шенандорі. Перша помилка з сторони митрополита була, що висилаючи о. Волянского, недав му жадного препорученя, ані власти, ані не означив, де має завести лад і в який спосіб. О. Волянский приїхавши, задав Андруховича до суду; в суді зажадали паперів від о. Волянского, на якій підставі він втручаєся в справи церкви Шенандорскої, таких паперів митрополит єму не дав, тож адвокат порадив, щоб віднестись до митрополита телеграфічно о вияснене, суд на се пристав, а митрополит місто рішучої відповіди, відтелеграфував, що о. Волянский вислався для порядку, але де і якого, не сказав. З того скористали адвокати противної сторони, і вивели справу, що то не значить в Шенандорі завести лад, ані нема сказано який лад, отже можливо, що о. Волянский має десь якийсь свій маєток і там певно він хоче завести собі лад, і т. д. і признали Андруховичови право посіданя шенандорскої церкви, за котру опісля народ мусів заплатити до 7.000 долярів Андруховичови, поминувши довги, які на ній оставив Андрухович. От маєте взорець, як то залагоджуєся справа тутешної церкви через Львів...

Тут оден однісенький вихід: посилати до Америки жонатих священників, чесних, бо тільки чесний священник може обійтись без всякої зверхности, а митрополича власть тут тілько значить, що нич; а жонатих тому, що жонатий священник, по перше, маючи родяну, більше дбає о свою моральність; по друге, власть митрополича досягає єго морально; бо маючи жінку і діти, він мусить більше обглядати ся на задні колеса, — а трете, маючи недостатком жонатих священників, скорше можна вибрати священника здібного і відповідного для Америки. На се можна згодитись тим більше, що коли священники угорскі загрозили Римови, що перейдуть на православіе, як їх захоче відкликати, Рим мав згодити ся на їх жаданє, а бодай епископи угорскі не то що не відкликають тут уже перебуваючих жонатих попів, але противно єще більше їх висилають. Спитатись тепер, звідки взяли право угорскі епископи висилали жонатих попів? а чом тої власти немає митрополит? Бо тамті рішучо поступають, а наш митрополит, як хотять Єзуіти, без огляду на те, що і православіе і штунда обтинають кінці гр. кат. церкви.

До попереднього додам, як вже і згадав я, що квестія жонатих попів тут уже зовсім пережилась, бо як я вказав, найперший ворог жонатих священників, Райн, епископ Філядельфійский, приняв під свою юрісдікцію о. Лавришина з Шенандору, і подібно зробили всі епископи тутешні, чого найлучшим доказом є, що на 20 попів угорских найменше 15 є жонатих і всі вони піддались під юрісдікцію латинских епископів і ті їх приняли. Де то в виду того факту може бути ще квестія жонатих і нежонатих священників? І противно тілько наших чотири галицкіх попів є нежонатих, і два чи 3 угорских непіддало ся під власть католицких епископів, бо народ би не позволив записати церков і церковний маєток на католиків, через то епископи їх би неприняли, помимо того, що нежонаті.

Можнаб сю справу іще і в другий спосіб полагодити, а именно через установленє генерального вікарого, для тутейших попів. І дійстно, Рим на те позволив, ба навіть відбувся ніби вибір генерального віварого, 4-го жовтня м. р. в Оліфанті Па. Але і тут нерішимість митрополита в значній части справу попсувала Перше те, що дав приказ о. Обушкевичови в Оліфанті скликати попів тутешних на синод чи як там повісти, а до о. Констанкевича знов написав, що попередна єго заява нічого не значить, бо в тій справі прийдуть нові прикази. Тим часом о. Обушкевич скликав попів і частина їх зїхалась; друга частина, видячи, що тут в Америці нема відповідного попа на се місце, не приїхала, бо з жонатих попів на се становиско неможна вибирати, отже остало тілько 3 попів до вибору, бо галицкіх не рахую. На 20 попів, пробуваючих в Америці, зїхалось 11 угорских і 2 галицких. Позаяк много з тих попів не мали жадних паперів від своїх епископів, тілько дістали демісоріалія і грамоти місійні від тутешних епископів, отже о. Констанкевич вперше заквестіонував, чи в виду того, що до него митрополит писав, сей збір есть важний, бо інструкції під тим взглядом мають надійти, а друге повів, щоб всі присутні попи вилегітімувались, чи вони дійстно є попами, бо се на щоденнім в Америці порядку, що який небудь органіста або і дяк убереся за попа і править службу божу людям. Розуміеся, що зібрані тому всему спротивились, бо то проти них було повіджено, отже таки відбули голосованє. З того упало 9 голосів на Ханата, угорского попа, 3 на Обушкевича, а оден відтягнув ся від голосованя. Тогди о. Констан

кевич заложив своє veto і тепер ходить чутка, що Рим має таки затвердити о. Ханата на генерального вікарого. Той о. Ханат відзначався ось тими прикметами: перше, не уміє говорити по руски, хиба церковщиною з ломаними словами російскими; друге, єсть чистої крови мадяронь, немов Фірцак, помимо того, що як він, так і прочі угорські священники кричать, що вони патріоти, але між собою і в дома між родиною говорять без виняткy по мадярски. А не споминай про працю над народом. Найновійші вісти дійшли мене, що о. Ханат дійстно зістав признаний, і то телеграфічно, генеральним вікарієм. Не можна поминути і того факту, який зайшов між єго парафіянами і ним самим 2-3 місяці тому. Як нарід довідав ся, що о. Ханат записав церков і будинки парафіяльні на айрішского епископа Вібера, зробив бунт таки у церкві і коли о. Ханат докінчив службу божу і йшов до дому, громада людей, головно Галичан напала на него і один, Ковальчик, таки хотів го на добре потурбувати, но партія угорска тому запобігла. Се ясний доказ, що наші Галичане, ніколи, як не позволили записати маєтку церковного на католицких епископів, так не позволять записати на угорского попа, хоть би він був навіть чим більшим, ніж генеральним вікарієм.

Наш галицкий народ о много вище стоїть освітою над угорскими Словако-Мадярами, бо мало є тут таких угорских Русинів, щоб говорили по руски, а майже усе говорить або ломаною словаччиною, або мадярским язиком, то і не дивота, що Галичане мадяронів угорских попів ненавидять, подібно як і самих Мадярів. Се нехай буде в мементо для митрополита, щоб не шанував, в разі пресії з Риму, щоб наші попи галицкі піддались Ханатам, бо з піддашем ся наших попів мадярскому генеральному вікарію кінчилась би і їх карієра між тутешними галицкими людьми. І дійстно, воно справедливо, бо парохія удержує попа, отже і має право вибирати собі попа, якого хоче, а не, щоб який там ніби угорский, нехай би і з титулом вікарія, мав їм накидати, кого єму бажаєся. Зовсім небулоб сеї замішанини в справах церковних, коліб митрополит вислав був тут якого поважаного попа з краю, зовсім індіферентного, бо на се і угорскі попи згодились би, позаяк вони між собою ділить ся на партії: одні Цряшівці, а другі Мункачівці і провадять між собою борбу, — отже булиб пристали на чоловіка індіферентного, а статочного. Розуміється, і Галичане люде тоже.

Друга, справа котра Вас більше може інтересувати, то буде Соединеніе русских брацтв в Америці. Подібне соєдиненіе заложив був ще О. Волянский, котре з англійска звалось Юнія русских Брацтв. Є се, а радше повинна се бути інституція чисто фінансова. Але так не є, як покажу понизше. Мая 23-го в Скретоні відбувались загальні збори того соєдиненія, на котрі кожде брацтво висилало, відповідно до числа, на кождих 50 членів, одного делегата; позаяк брацтв до соєдиненія належить вище 70, отже сноре число того люду зібралось. Але зараз на початку статути зістали знасиловані тим, що всі попи влізли на збори і навіть засіли собі осібно наоколо стола, геть на боці від народу, хотяй статути кажуть, що на зборах можуть бути тілько актуальні члени. Розуміється, що делегатам галицким така робота не подобалась; але почались провірування делегатів, тут наткнулись попи на делегатів з Вільзберів, котрі перейшли посполу з цілим брацтвом на православіє. Розуміється, всі попи угорскі, мов Індіане на здобичу, кинулись виганяти тих делегатів, яко шизматиків, помимо того, що то були делегати угорского брацтва і самі були з угорскої Руси. Наші Галичане уймились за ними. В імени галицкої партії заявив п. Пирч, інтелігентний Русин, що попи перші повинни вийти з засідання, бо вони не є членами, отже немають найменшого права бути на нарадах, а тут не є жаден собор попівский, а загальні збори свіцкого соєдиненія руских брацтв і рішати, чи Вільзберскі делегати мають остати чи ні, мають право делегати, а не інквізіція попівска. Почувши ті слова, кинулись угорскі попи з витягненими пястуками в сторону, де сидів п. Пирч, але коли побачили, що за п. Пирчом повстала ціла громада делегатів галицких, справа скінчилась на проклонах мадярских. Від сего часу замішанє і крик не уставали: угорскі попи кричали кождий своє, предсідатель своє, і, хто тілько хотів з людей неблагонадежних дістати слово, того закричали попи угорскі. Нарешті предсідатель зміг привернути по трохa ладу між зібраними і відчитано параграф статута, в котрім стоїть, що то є римо — і греко-католицких брацтв соєдиненіе, отже мовляв, православні не мають права бути в соєдиненію. На се о. Константкевич, галицкий піп, подав внесенє, щоб змінити дотичний параграф статута в той спосіб, щоб назву Соєдиненіе римо — і греко-католицких брацтв переміняти на назву „Союз руско-американског

народу“ і щоб приймати членів без ріжниці віри, мотивуючи, що між Словаками є Русини лютеранскої і кальвінскої віри, а, як бачимо, між делегатами є і православні, — а ми не повинни релігії тикати до справ цівільних і фінансових, бо коли Русин признаєся сином матери Руси, чи він такої чи якої там віри, ми повинни кождого приймати, бо тут так дієся у всяких товариствах і як раз Америка тим славить ся, що квестія релігійна тут не істнує, отже єли ми хочемо бути гідними свободи Американскої, ми повинни, подібно як Американе поступати, тим більше, що і в старім краю живе кілька сот тисяч православних на Буковині, а міліони в Росії, і нікому не приходить до голови, в товариствах політичних або фінансових робити ріжницю між членами такої або сякої віри: а тим більше тут в Америці ми неповинни ділитись після релігії, де нас тілько є горстка. Се внесене понерло більше людей з галицкої сторони. Д. Талпаш із Шамокіна між иншим повів, що нарід не повинен за те терпіти, що попи робять, бо православіе не булоб між нами, колиб го попи не запровадили, а тепер вони викидають з товариства людей невинних, „бо що дурний чоловік знає? як ніц новість, так він і робить і нині Ви, отцове, — говорив він дальше. — проклинаєте і прозиваєте наших братчиків шизматиками, а перед пару місяцями Ви самі, коли пішла чутка, що Вас, жонатих, відкличе Рим, не моглисте ся нахвалити православія, яко єдиної спасенної віри; колиж Рим узнав Вас, жонатих священників, за правих тут в Америці і лишив Вас у сумокою, то тепер Ви наново дзвоните в католицкі дзвони, а православні якось рантом похрипли для Ваших делікатних ушей“. Д Свала з Оліфанту по кільканадцяти разах заголошеня ся о слово, вимір на попах, що му позволили 3 слова повісти. Ті слова були ось такі: „Неяло ся Вам, сліпим, видющих водити“, — бо і дійстно між нашим народом чимало знайдеся простих людей з так здоровим хлопским розумом, що дійстно нераз приходить ся чоловікови глубоко задумати ся, звідки звичайний чоловік, котрий не кінчив жадних вищих шкіл, а часом і незнає ні читати ні писати, а має такий ясний погляд на бігучі справи? Розвязка лежить у тім, що той нарід, вандруючи по чужині, богато всячини видів і немало чував, що єму заступає всякі науки.

Справа в кінци скінчилась тим, що делегати таки пішли за голосом прочих попів і видалено православних з засіданъ. Від того часу між народом живе думка заложити чисто свіцке спомагаюче товариство, до котрого попи, котрі неплатять членских вкладок, не можуть належати — як раз думка о. Константкевича. Причина до завязаня того товариства не тілько є тая, щоб сполучити всіх Русинів в одну громаду, але головно тая, що таке „Соединеніе“ між иншими має тоже старатися о просвіту народу, а теперішне соединеніе того не виповняє, хоть нібито „Русско-Американскій Вѣстникъ“ має бути тим світлом, що має осіяти голови тутешної Руси. Хто прочитав одно число Вѣстника, тому нетреба згадувати, що то за скарбник науки: бесіда така, стиль і все можливе так зложилось, що гіршої галіматії годі виписати. Той Вѣстникъ має бути редагований в бесіді, як пише Галицкая Русь і як не Галицкая, так цензура зложена з попів давала директиву редакторам Вѣстника, — а дух має бути „церковно-релігійно-просвітительно-народний“, — бо треба знати, що при Вѣстнику є цензура з попів старої партії, котрі все не в релігійнім або не в церковно-моральнім дусі написане конфіскують.

Отже з початку, поки на столі редакторскім лежали столітні проповіди, видані на Угорщині, доти і поміщувано проповіди, а коли вони затратились десь, то проповіди сама редакція мусіла фабрикувати. До редакції належав і один з нашої галицкої інтелігенції, яко заступник галицких Русинів д. Нирч, але цензура не перепускала его статей, котрі уважано за соціалістичні тому, що в тих статях згадувано про робітників і їх працю, а язик простонародний, котрим писав редактор з угорскої сторони, котрий майже тут в Америці научив ся писати і читати по руски, поправляв на язичіе, щоби було писано так як Галицкая Русь пише і не так. І зважте, за тую дрянь Соединеніе річно платило до 5.000 долярів, бо газета належала до Соединенія. Проти тому повстали світліші галицкі хлопи — ужию сеї назви, щоб відріжнити їх від інтелігентних Русинів, — за що належить ся їм повне признане, і запротестували, щоб таку суму грошa видавати за нічо. Через те газета тепер перейшла на руки д. Жатковича, редактора з сторони угорскої Руси, а Соединеніе доплачує єму 50 дол. місячно. Отже наші галицкі Русини хотять, як згадав-єм, заложити нове товариство, а з тим і нову газету, котраб дійстно була газетою просвітною для народу і писана була в язиці народнім і котра б не мала жадної цензури.

Пишучи отсе письмо до Вас, довідав я ся

пару день тому о. Константкевич зістав через власть митрополичу уповажнений, за его заслуги, носити відзнаки крилошанскі. Дійстно, сим разом митрополит в справах Американскої Руси непомолив ся, бо о. Константкевич в повні заслужив на признане митрополиче за его ревну діятельність як на поли релігійнім так і в справах просвіти народної і на поли організації галицких Русинів. Єсть бо се священник з енергією і вельми симпатичний для загалу тут пробуваючих Русинів. Як колись до о. Волянского, так тепер до о. Константкевича і з найдальших сторін Америки нарід наш відносить ся за порадою як духовною, так і свіцкою При тім о. Константкевич є добрим організатором, о чім свідчать Шамоки і прилегла околиця. Як попередно було згадано в краєвих часописях, є тут всякі можливі порядки.

На сім кінчу перегляд наших відносин за час, відколи незгадувано про нас в часописях краєвих.

На конець мушу ще спростувати Вашу думку о наших колишних народних торговлях, бо як рік тому читавем, Др. Я. подав в „Kraju“ петербурскім, що торговлі упали. Так воно не є, бо торговлі тілько поділились з одного заряду осібно кожда на свій і позміняли имена, а то тому, що Андрухович, як я Вам писав, підступом замкнув одну торговлю, отже за незаплачені довги ві всі другі сторн мусілиб були відповідати, яко бувша спілка. Але самі стори остали, як і перед тим: отже в Оліфанті стор істнує до днесь і розвиваєся добре; тоже в Шамокині і на Екецельзіор, Плімовт, и Джермен переняв а радше сплатив людям акції оден чоловік, бувший субєкт, і на свою руку провадить стор; так само в Шенандорі. А крім тих позакладано нові стори: два нові в Шамокині, оден в Шенандорі, і то бувші субєкти в сторах русєвх, — оден а радше 2 нових сторів заложено в околиці Оліфанту. Отже народні стори піднесли наше руске купецтво в Америці помимо того, що одна компанія мусіла розпастись на менші.

Др. Володимир Сіменович.

Підновлена рутенщина.

(Бесѣда. Литературне приложеніе съ иллюстраціями къ журналу „Страхопудъ“ на 1893 г. Редакторъ-издатель: О. А. Мончаловскій.)

Ми прочитали отсе цілий річник „Бесѣды“ за 1893 р.! Зважились ми на сю нелегку роботу, бо хотілось нам придивитись, що ж нарешті дала молода фракція старої галицкорускої партії, не точно названої „москвофільскою“. А окрім того, признаємось, цікавість нашу підбила і „Правда“, котра з поводу літературно-язикових заходів тої фракції, закричала: Hannibal ante portas!

Прочитали ми річник „Бесѣды“, — і пригадали собі історичні депеші німецкого цісаря Вільгельма I с під Парижу в Берлін: Vor Paris nichts neues! — В молодій Рутенії — все по старому!

Нічого нового нема навіть у тому, що редакція „Бесѣды“ обявила, що з 1893 р. вона пише „русскимъ литературнымъ языкомъ“. Такі заяви ми читали не раз, починаючи з самого „Слова“ 1867 р., — та від заяви до діла ще далеко.

Галицка публика, може, знає, що ми особисто і деякі наші товариші по „Народу“ зовсім не противні пробам писати в Галичині російским „литературнымъ языкомъ“, котрий так зблизився з велікоруским, що его можна тепер назвати великоруским. Се ми заявили ще в 1876 р. в „Другу“, де була напечатана в оригіналі і повість Успенского, після котроі редакція „Друга“ хотіла печатати і другі подібні речі, та сему перешкодила звісна катастрофа. Ми противні були лишень „рутенщині“, звісній мішанині мов, мертвому „язычію“, котрому відповідає і ціла сістема мертвих, кастових і сервілістичних думок, — і завше казали, що Галичанам зостається одно з двох, щоб іх література була живою: або писати своєю живою народною мовою, звісно, розвиваючи ві в ві ж характеру, або цілком узяти теж живу великоруску літературну мову і пристати до живих принціпів і інтересів російскої літератури, котрі тепер власне загальноевропейскі.*)

Через се заява редакції „Бесѣды“, що вона розрива рішуче з „рутенщиною“, могла б нас лишень врадувати, як би вона дійсно виповнилась. Та прочитавши цілий річник „Бесѣды“, ми бачимо, що ся заява так і осталась пустим словом. Се ми і постараємось показати в сій нашій реценаіі, котру пишемо стілько ж в інтересах літературної справи галицкої в за-

*) Ми думаємо, що принявши з російскої літератури принціни реалізму і демократизму, певна частина галицких „общерусів“ обернулась би і до свого краєвого народу і его мови по крайній мірі хоть в популярній літературі.

галі, як в інтересі самої фракції „Бесѣды“. Ми можемо присягнути перед остатньою, що пишемо ми тепер не як Українець, а як чоловік, котрий сам списав не один лист російскою „літературною“ мовою.

Перш усего в самім 1-ім числі „Бесѣды“ поряд з виступом проти рутенщини, ми знаходимо зовсім стару рутенску лінгвістичну теорію, котрій відповіда і погляд на літературну мову. В „Письмѣ къ Другу“ редактор обявля, мов би то відмінн „гал. русскаго нарѣчія“ від „русскаго литературнаго языка“ зводяться на такі дрібниці: якъ зам. какъ, ти — в кінці глаголів зам. ть і т. н., що він може „писать по русски на основаніи галицко-русскаго нарѣчія“, — а до того, що „каждое галицко-русское слово, разъ оно русское, а не польское, (??) имѣетъ право войти въ общую сокровищницу русскаго языка и увеличивать его богатство“, — що через те він буде писати „на томъ языкѣ, на которомъ писалъ Пушкинъ, Гоголь и — Шевченко!“ Ми можемо запевнити ред. „Бесѣды“, що ні один не то лінгвіст, а просто образований чоловік в Росії з сим усім не згодиться. Шевченко напр. писав і по великорускому (повісти), але ж знав, що се не одно з мовою его українских поезій, — і се так добре знають і Великоруси, що печатають осібно „Кобзаря въ перенодѣ русскихъ поэтовъ“. Звісний учений Буслаєв привів в своій „Историч. хрестоматіи русскаго языка“ і українскі народні пісні, та з своїм перекладом, чого не бійсь не зробив з примірами „областныхъ великорусскихъ нарѣчій“. Лінгвістична теорія редактора „Бесѣды“ в Росії може вважатись лишень абсурдом, бо инакше російскому читателеві, котрий не вичив спеціально „малорусскій языкъ“, (чи, коли хочете, „нарѣчіе“) прийдеся читати книги і газети з лексіконом малоруским.

Так він і мусить поступити, коли візьметься читати саму „Бесѣду“, — бо там на кожному ступні здибає слова малорускі і навіть спеціально галицкі, як напр. рудый, сбоже, сбожевой, отгомовъ, радше, ялся і т. д. і такіж граматичні форми, напр. зовсім осібне від великоруского вживане частичок отъ („отъ недѣли“, треба б сказати съ Воскресенія, або съ начала недѣли), на (напр. „ограничиваясь на церковную жизнь“, — треба б сказати: ограничиваясь церковною жизнію) і т. н. Всі такі вирази и „русскомъ литературномъ языкѣ“ будуть просто барбарізмами і незрозумілими, а коли „Бесѣда“ підсуне читателеві Великорусу таку фразу, як напр. „русская землица жалобой покрылась“, — то введе его в qui pro quo, бо жалоба по великорускому значить одно (die Klage, Beschwerde), а малоруском жалóба (воно ж і польске!) у Великорусів відповіда позичене в Німців слово трауръ. Другий разъ галичанізми „Бесѣды“ просто розсмішать російского читателя, як напр. „мы не станемъ запускаться“, бо слово запускать нагадає Росіянину: „Запускать свиней въ огородъ“, „пальцы въ бороду“ і т. д.

Такі малорускі, спеціально галицкі і вкінці видумані барбарізми тим більше кидаються в очі знаючому „русскій литературный языкъ“, що поряд з ними ми бачимо спеціальні провінціальні великоруссізми, простонародні вирази, архаізми і навіть uniса, котрі вишукали сотрудники „Бесѣды“ у російских писателів і котрих вони натикують в свою мову не до ладу і навіть не розуміючи їх смисла. Всі оці ась, знать, дескать, молъ, страсть (дуже), не озорничай, дремадолит (unicum!) і т. д., в оповіданях, де дія йде під Львовом, або в Мукачеві, також до ладу, як були б до ладу гуцулізми в повісти Писемского коло костромских провінціалізмів, — і показують лишень повний брак літературного і язикового такту писателів „Бесѣды“, тим більше разячий, що вони докоряють „украінским сепаратистам“ крайне наслідуване дрібнвць народньої мови. Навіть коли б сей докір був і правдивий (подібне була і з Великорусами, славянофіламн-народниками, так що напр. Тургенев жалівсь, що мусить читати повість Кохановскої з „Областнымъ Словаремъ“) — то украінофіли і великоруссофіли можуть оправдуватись тим, що вони збирають скарбницю національної, чи племінної мови, — а мозаіка костромізмів, гуцулізмів і салдатізмів у писателів „Бесѣды“ не має ніякого оправданя, окрім браку нюху на органічність мови і ві відповідности до реальних обставин літературного твору. А що скажеш, коли при всему сему надибаєш і на такий перл, як непрогомонѣвшая находчивость? Автор его перемішав малоруске гомонíти і великоруске простонародне угомониться (литер. успокоиться), не зрозумів слова находчивость і скомпонував барбарізм і безсмислицю якупі!

Замір сотрудників „Бесѣды“ русить, або навіть русапётствовать, як сказали б у Росії, при їх незнаню, перемішуваню галицких і великорусских смислів слов і браку нюху, доводить їх до неправильностів, неточностів і

безсмислиць, як напр. звонилъ (стучалъ) зубами, сырость пробила мнѣ платье (прошла мнѣ сквозь платье) и мою кожу (!!), ветчина як щось осібне від окорока і поряд з ним, житейскія дрязги (заголовок оповідань, — певно, замість Мелочи изъ жизни, бо дрязги значить спеціально сварки ізза дрібниць), отмѣнно посмотрѣть (отмѣнно по великоруски = vortrefflich!), туземное счастіе (туземный по великор. = einheimisch! і т. д. Нам такі вирази нагадують одного Великорусаміщанина, котрий хотів говорити по панскому і казав таке: „выпили мы по одной, по другой, — а тамъ и началась у насъ этта библіотека!“ — то б то бійка. Та заголовок, котрий дав своїм творам один сотрудник „Бесѣды“, котрий хотів ні мало, ні багато, як запуститись в конкурренцію з „Стихотвореніями въ прозѣ“ Тургенева, — „беззвучныя пѣсни“ мабуть ще ліпше сеї библіотеки! „Беззвучныя пѣсни“ д. Яворского одначе ще перегнав сам редактор „Бесѣды“, котрий в 24 ч. обертається до своїх „возможныхъ и невозможныхъ сотрудниковъ“. Що він хотів сказати словом „невозможныхъ“, Господь знає. — а тілько по російскому слово невозможный в прикладі до сотрудника значить невиносний, такий, котрого треба вигнати! Дд. сотрудники „Бесѣды“, дякуйте за комплімент!

І така чудернацка мова звеся „языкомъ Пушкина і Гоголя“! Excusez du peu! — або по рускому: позвольте і пожалуйте! Се щось гірше ще, ніж мова д. Дідицкого; в остатній була все таки, і при мішанині певна, літературна виравність.

Але може хто скаже: так не вже ж таки за 30 років в галицких „общерусів“ не ма ніякого поступу, ніякої відміни?

На се одповімо: як не бути? єсть!

Перш усего безспорним поступом єсть скасуване старої рутенскої правописи, — котру з рештою так оплакує сама „Бесѣда“. Далі в новому макаронізмі „Бесѣды“ все таки мало польщизни і церковщини, — так що по крайній мірі кількость елементів старого макаронізму з одного боку вменшилась, хоч з другого прибавились великорускі провінціалізми і салдатізми. Через се все таки мова „Бесѣды“ робить вражінє мертвої і для Росіянина власне— смішної. Колишній рутенский літератор школи Дідицкого нагадував напр. холмского дячка, котрий перед новим православним протопопом хотів показатись „чистымъ русскимъ“, — а теперішній нагадує унтер-офіцера, все таки „изъ хохловъ“, котрий прожив трохи в Калузі, чи Орлі і всилюється говорити по офіцерскому. Не знаю, чи се поступ, але відміна безспорно єсть. Чи варто було на неї тратити 30 років, — те ж не знаю, тим наче що старого Рутенця все таки можна було зрозуміти, хоч за помічю чотирьох лексіконів, а молодого иноді зовсім не второнаєш!

Яка мова, — така і душа, такий і зміст літератури. Погляньмо ж на зміст „Бесѣды“, почавши з поезій і беллетристики. Зрештою і тут нам прийдеся звертатись до мови, — бо власне змісту майже ніякого в тих поезіях і беллетристиці не ма.

Поезії не мають ні почуття, ні думки живої, а дають „наборъ словъ“ і найбанальніщих. В тих віршах, які в Відні напр. розносять на новий рік запальщики газу і коминочисти, більше поезії. Очевидно, що поети „Бесѣды“ вчились у авторів подібних віршів, а зовсім не в Пушкина, або Лермонтова, котрі в них лишень на язиці, — „сердце же ихъ далече отстоитъ“ від тих геніїв, котрі в свій час учились, думали, боліли з своєю громадою і віком. Щось подібне до почуття видно в „Спаси меня“ д. Яворского (стор. 43), подібне до думки видно в „Homo sum“ єгож (67) і в „Современное“ д. Галина (265), та й то втоплено в воді, або в неточности слов. Та і яка можлива жива поезія у писателів, котрі не мають носа до мови, ні навіть уха до прозоді? По части остатньої курьозно, що поети „Бесѣды“, маючи охоту „русить“ кидаються частенько до ритму Кольцова, котрий ішов за великорускими простонародними піснями; до того ж сей ритм і досить легкий. Через те, мабуть, в Росії поети не часто вживають єго і лишень в спеціальних випадках, коли хотять „народничать“. В поетів „Бесѣды“, котрі зросли далеко від Вороніжа і Калуги і котрі не чують ухом навіть великорускої прозодії, — таке народництво на чужий лад виходить дуже незручне. Дайте напр. у Росії прочитати оттакі стихи д. Яворского à la Кольцов:

Спитъ деревушка
Во снѣ, во глухомъ.

Коли прочитати по ритму „дерéвушка“ і „вó глухомъ“, то пожалуй і не розбереш, що таке говориться, — а коли прочитати по природній прозодії слов: спитъ деревушка, во снѣ, во глухóмъ“, — то вийде або проза, або другий ритм, не відповідаючий попереднім стихам, написаним в Кольцовскому ритму, — то б

то вийде — оо / — оо / — оо / —, замісць оо — оо і т. д. Що тут робити?

Д. Галин написав „Пѣсня — Подражаніе Кольцову", де вправивсь ліпше з віршом, — та написав:

Что жъ ты мачиха-судьбина
Жизнь мнѣ коротаешь? —

не знаючи, що по великорускому „коротать жизнь" не значить „сокращать", а значить „доживать" жизнь, то б то написав безсмислицю!

Нарешті випишемо тут для російских читателів, до котрих могла через газети певних партій дійти чутка, що в Галичині появились „чисто русскіе поэты", ось яку поезію д. Вергуна (стор. 259):

Ахъ ты, ночь кроткая, ночь полнолунная,
Ночь полна (sic!) нѣгъ и волшебнаго сна,
Всѣхъ твоихъ прелестей сереброструнная (се [ніч така!)
Не воспоетъ, знать (?) цѣвница моя.
Мнѣ и не надо ихъ (!!) сколь разъ сонливую
Я твою ласку и трепетъ (?) узрю,
Сквозь слёзы счастія, радость тоскливую (ну, [радость!)
Чувствую зависть и горечь свою..... (?!!?)

От уже справді можна сказати:

Сіи стихи читай
И, какъ хочешь, понимай!

Колись (коло 1860 р.) у Кієві один прикашик магазину, памятаєся, Г. Иванов, випустив збірку поезій, з котрих ми памятаємо початок одної:

Прибрежье скалъ, волненье грусти,
Залогъ сердечной суеты,
Я вамъ не слалъ разлуку страсти,
Чтобъ въ сердцѣ стали пустоты.

Незабаром по виході сих поезій, приятелі автора вговорили єго взяти з оборону єго книжку, бо читаючий Кієв почав качатись від сміху. От би редакції „Бесѣды" розшукати екземпляр тих поезій на взорець д. Вергуну і т п.

Перейдемо до беллетристики „Бесѣды".

Найдовша в „Бесѣдѣ" повість се д. Д. В. Вергуна — „Коробка". Фабула єї така: була в Галичині пара, Полька і сполячений Русин, котрих автор зве на російский лад Генріета Владиславовна і Никита Кирилович; пара ся побралась і жила досить мизерно, аж ось Генріета получила нежданно спадчину, а чоловік єї, з радости збожеволів. Генріета помістила єго ві Львові в шпиталь кульпарківский і один раз, відвідуючи чоловіка, побачила там хору даму, обвішану ріжнобарвними шматками материй.*) Сівши в вагон, щоб їхати до дому Генріета вбачила даму, котру взяла за згадану збожеволілу і коли в ночній пітьмі вагону на Генріету впала коробка тої дами, то їй привиділось, що хора єї бє; вона стала кричати, а дама собі, подумавши, що з тою сталась епілепсія. Обох дам висадили з вагону,— і їх почав обдивляти доктор, котрий їхав у теж місто. Доктор сподобався Генріеті, — помврив обох дам, — а в місті получилась телеграмма, що Никита вмер. Доктор жениться на Генріеті і знаходить мужа і другій дамі, — але сі дами трохи не посварились з поводу коробки, котру кожна хотіла мати собі, як корінь їх щастя. Нарешті дам мирить професор, поділивши між ними коробку.

Сей зміст може характеризувати літературні інтереси і смаки беллетристів і редакції „Бесѣды". Ми ж в усій повісти знаходимо лишень одно характерне місце, — а власне те, де говориться, що герой, студент і потім доктор прав, — „на досугѣ занимался переводомъ анекдотовъ изъ нѣмецкаго повѣшалаго журнала, которые послѣ усердно зубрилъ на изустъ, чтобы могъ воспроизвести ихъ опять въ какомъ либо изъ посѣщаемыхъ имъ кружковъ". В сих словах характеристика $^3/_4$ галицкої журналістики! Сам д. Вергун, підписавший свою повість: „пересказалъ N N", — очевидно взяв основу єї з якого небудь німецкого, або польского журналу, популярного серед гаусмейстерів.

Ми мусимо спинитись на мові „Коробки", бо вона має спеціменн всіх показаних вище ознаків рутенщини „Бесѣды". Автор хоче бути гумористом à la Гоголь і Островский, — але ж бере манеру і мову лакеїв і купчик'ів з творів тих юмористів за взорець собі самому, — з чого виходить комізм, котрого, певно, автор не ждав. При тому автор хоче, видимо, „русить", натика в свою мову спеціально великоруских виразів, котрі також до ладу в оповіданю з галицкого житя, як лем, або с тобов в повісті, дія котроі іде на Волзі. А позаяк автор не розуміє тих виразів, не зна навіть звичайно „общерусскаго языка", ні єго грамматики, — а окрім того все таки наносить в свою мову галицкі форми і слова, то можна собі уявити, що в єго виходить за мова. Ми пропустимо

*) Д. Вергун зве сей шпиталь „желтый домъ", не знаючи, що се вираз спеціально петербурский, котрий також до ладу в єго повісти, як був би кульпарківщина в петербурскій!

галицкі вирази, — а приведемо кілька приміpів „руссізму“ д. Вергуна: ась нѣтъ! зам. анъ нѣтъ, бо ась = чого? — Не въ домекъ зам. необъяснимо, бо не въ домекъ = не можна догадатись і т. д. Де д. Вергуну володіти сим спеціальним жаргоном, коли він не розуміє таких простих слов, як уживчивость (Umgänglichkeit), котре він змішує з живучесть (Lebensfähigkeit) і навіть устроеніе, превратный, або наіть смыслъ і т. д. і т. д. Нехай погляне автор в лексікон проти виписаних слов! Через се, а також через загальну очевидну недотепність автора, в єго єсть фрази, котрих зовсім розібрати не можна, напр. на стор. 33 кінець другого à linea. А що сказати про фразу „имѣлъ не мало грыжи“, коли грыжа по російскому значить певна анатомічна болізнь, при котрій кишки продавляються в низу живота (der Bruch)?!

Ми попробовали в кількох місцях перелічити помилки д. Вернуна проти „литературного языка“ і на стор. 33, налічили водній неповній колонні 15 помилок, окрім показаної вище вже фрази, котра не має зовсім смислу. Ми перекинули кілька листків і на стор. 66 налічили в 1-ій колонні 10 помилок, а в 2 ій — 20! Видить бог, — се вже занадто багато! Коли автор запротестує, — ми готові всі сі помилки виписати з поправками, з тим щоб сі поправки були напечатані в „Бесѣдѣ“.

Подібна до твору д. Вергуна і вся инша беллетристика писателів „Бесѣды“. Щось подібне до живого немов мигтить в початку оповідання „Нужда“, — хоч тема єго вже бита і в Галичині після перекладу „Повені“ Зола в „Гром. Другу“, — та далі автор зводить на ніщо.

Читаючи таку беллетристику по при похвальбах, що ось, мовляв, „наша русская литература“ має такі таланти, як Толстой, Достоевскій і т. н., яких і в світі нема, — питаєш себе, чому ж галицкі „русскіе“ вчаться писати не в тих талантів, а в німецких журналах, призначених для гаусмейстерів? Очевидно, через те, що сотні років рутенско-лакейскої школи так препарували мозок в цілому класі людей, що ніякий Гоголь, ні Толстой не перемінить їх і за 100 років.

Философію житя і літератури в „Бесѣдѣ“ подає д. О. А. М-ій в „Письмахъ къ Другу“, в кожному числі. Се „скрежетъ зубовный“ проти всего світа, чому він не йде, або ліпше, не стоїть в купі з д. О. А. М-им. Ніякої вихідної точки критика, ніякої програми не знайдеш. Все зводиться на „историческія русскія начала“, — подібно, як у львівских народовців на „національно-народні святощі“, — і остається ще менше ясним, ніж ті святощі, бо остатні хоч зводяться на „нову еру“, або на „новіщу“, — а историчні прінціпи д. О. А. М-ого зовсім темні, бо навіть знамениту „историчну правопись“ він сам же перемінив на нову російску.

Науку в „Бесѣдѣ“ показує опять той же д. О. А. М-ій та ще д. Свистун. Д. О. М-ій печата „Історію русской литературы“. На ділі ніякої історії там не ма, а єсть виборки з пари російских хрестоматій нових поезій з деякими біографічними замітками, виборки без усякої системи, навіть хронологічної. Як сам д. О. А. М-ій зча історію рос. літератури, видно з того, що він навча Галичан, що Огарев, виїхавши за границю в 1858 р., перестав писати поезії і що Достоєвский покараний був з декабристами. В остатнєму наш історик помилився лишень на 24 роки, — помилка пуста на яких 70 років нової р. літератури! Вибір з поезій д. О. М-ій робить найменше характерний, — ad usum delphini, біографичні замітки робить невинні: поети російскі, навіть Полежаєв, не знали ніякого лиха ні од уряду, ні од громади. — „Все обстояло и обстоитъ благополучно! — і Пушкин не писав ніколи своїй жінці трагичних слов: „чертъ меня дернулъ родиться въ Россіи съ душей и талантомъ,“ і Ів. Аксаков не кричав од болю житя під „николаєвскими порядками“, котрі тепер поновляються:

Когда же власть твоя пройдетъ,
О молодость, о тягостное бремя!?

Коли вже редакція „Бесѣды“ справді совісно хотіла познакомити австрійских Русинів з історією нової рос. поезії, то не розуміємо, чому вона просто не перепечатала одповідних голов зо звісних у Росії книг Полевого і Скабичевского? Було б і дешевше і більш подібне до історії!

Перше місце по ученості займає в „Бесѣдѣ“ д Свистун, котрий і сам видимо довольний собою і котрого редакція вихваляє. Він дав у „Бесѣду“ предовге „разсужденіе“ — „Жіноча неволя“, при чому сам поставив свій заголовок в „—“. Се „разсужденіе“ ділиться на частини так логічно, що ми мусимо виписати тут сей поділ для тих, хто не бачив „Бесѣды“: I. Источникъ галицко-русскаго соціализма, II. Общественное положеніе русской

ѣнщины въ допетровское время, III. Проникновеніе въ Русь западныхъ воззрѣній на жизнь опредѣленіе (?) женщины, IV. Западный ворфотъ и наклонность къ увеселеніямъ у русскихъ 18 вѣка, V. Женскіе типы въ русской поэзіи первой половины 19-го вѣка, VI. ачала западнаго соціализма, VII. Французскіе философы XVIII вѣка, VIII. Начала анархизма, IX. Фурьеризмъ, Онизмъ (sic!) и т. д. . Борьба католицизма съ соціализмомъ во ранціи, XI. Польскій соціализмъ первой половины 19 вѣка, XII. Начала русскаго соціализма. Русскіе масоны и декабристы, XIII. торый періодъ русскаго соціализма, XIV. усскіе шеллингисты и гегеліанцы, XV. Русскій оманъ второй половины 19 вѣка, XVI. Трей періодъ русскаго соціализма. Нигилизмъ, VII. Украинскій національный сепаратизмъ соціализмъ, XVIII. Западно-европейскій соіализмъ и анархизмъ, XIX. Общая характеистика соціализма и анархизма. Соціализмъ анархизмъ у галицкихъ русскихъ, XX. Соременное состояніе женскаго вопроса.

Як бачите, логика і навіть хронологія тут не обрѣтается въ авантажѣ!" Се звичайний порядок рутенских елукубрацій, котрих при-ири можна було колись бачити в передових татях і фелетонах „Слова", а тепер можна ачити в „Дѣлѣ", „Галичанинѣ" і др. Ученость Свистуна одповіда сему порядку. Окрім то-о, що можна було переписати з праць д. Ліановского про початковий соціалізм у Поля-в, все инше насіпано з джерел припадкових, книжок і газет зовсім слабих, застарілих, оверховних, тенденційних, з додатками видуок самого автора. Д. Свистун напр. навча ою публіку, що Роб. Оуен (або по д. Свиуну, Онъ!!) казав, що „человѣкъ не въ состояніи розличить добро отъ зла", — що „поѣдователей Прудона вазываютъ коммунистами ъ собственномъ смыслѣ слова", — що „соціазты говорятъ о какомъ то договорѣ первобытныхъ обществъ" і т. д. і т. д. Одкого він ро се все довідався, — Господь зна! Редакія „Бесѣды" перепечатала наш суд про ливій примір, який дає пр. Огоновский молодіжі оіми легкими науковими методами. Ми можемо запевнити ш. редакцію, що виписаних ще знаходів д. Свистуна досить, щоб здобути му премію на конкурсі літературних шарланів.

Можна б ждати, що хоч про Росію д. Свистун навчивсь чому небудь докладно, напр. ро рух, котрий проявивсь м. і. в „декабристах" 1825 р., з котрого виходить уся нова Росія, навіть з урядовими реформами Александра II. Так наш учений, котрий корить соціалістів за „недостатокъ историческихъ свѣдѣній", сам спромігся тілько на два джерела про сю важну справу: на брошуру Герцена „Du developpement des idées revolutionnaires en Russie", писану вже 40 років назад, коли не було публіковано ніяких документів про сю справу, та на статейку в „Przegląd Polski" — „Nihilizm rosyjski przedstawiony w histor. rozwoju". Коли б д. Свистун прочитав хоч два—три сучасних ділу документів в „Русской Старинѣ", або в „Р. Архивѣ" (в остатному напр. Записки Горбачевского про „общество соединенныхъ Славянъ" на Україні 1825—1826 рр., про котре д. Свистун говорить з плачевним незнатєм) або хоч загальне діло Пипина — „Общественное движеніе при Александрѣ I." (котре тепер вийшло і по німецкому), то не написав би своіх нісенітниць, між инчим може і такого, що все лихо пішло од одного Пестеля, а на него вливали — Поляки.

Зрештою, ні! — написав би! бо така вже рутенска голова! По думці д. Свистуна, все лихо на Русі од Поляків, котрі прехитро усім світом крутять. Поляки ще в XVII ст. через Малорусів пустили яд у Москву і „ослабили древне-русскій непорочный образъ семейной жизни" (мабуть той, котрий описує Москаль же Котошихин і малюють нам документи краєві!), Поляки породили декабристів, українских сепаратистів, нігілістів і т. д., — ну, словом, звичайна рутенска філософія миші у Крилова, котра казала: „сильнѣе кошки звѣря нѣтъ". Кумедно, що така філософія іде поряд з тим, що рутенець для всяких історичних інформацій возьмеся перш усего за польскі джерела та часто на них і стане, — а філософію політично-соціальну в прикладі до російских справ візьме все таки у польских консерваторів, як сталось і з д. Свистуном в суді над російским ліберальним і демократичним рухом через увесь XIX в.

Кінець і ціль праці д. Свистуна такі ж рутенскі, як і порядок ві, ученість і філософія. Свою працю д. Свистун закінчив 8-ю тезами про справу „жіночої неволі" і 10-ю про соціальну. Про першу тези не говорять нічого ясного, окрім того, що „Настоящей женской неволей являются нынѣшнія ежегодно (де ежегодно? скажемо ми, — еженедѣльно, коли не ежедневно!) перемѣняющіяся французскія мо-

ды". Тез знаменитий, достійний, щоб его памятала історія більше, ніж Лютерові!

По соціальній справі д. Свистун одкрив теж Америку і Австралію. Він гласить:

„Отраженія соціалистически-анархическаго направленія видны у австрійскихъ русскихъ въ слѣдующихъ явленіяхъ:

1) Въ мнѣніи проф. Омеляна Огоновского, что ученые философіи и всякимъ наукамъ должны учиться у простонародія...

2) Въ пренебреженіи приличіемъ и эстетикою, обнаруживающемся у нѣкоторыхъ украинскихъ писателей и нашедшей приміненіе въ извѣстной читанкѣ Барвинскаго".

Прочитавши таке в кінці довгезної роботи д. Свистуна, ми пригадали собі мамо волі Гейне: O, König Wiswamitra і т. д.! Треба бути архирутенцем, щоб зачепити увесь світ од старого Платона до молодої пані Прухнікової, од страшного реферата котрої про книгу Летурно L'évolution dans le famille (що продаєся в усіх книгарнях Австрії) виратовали Галичину з Владимерівою премудрі цензори, — і все се, щоб ушпигнути дд. Огоновского і Барвінского!

Ось вам цілий рік новорутенскої літературної праці! Судіть же самі, скілько в ній нового. Судіть також, чи користна вона для австрійскої Руси, — а я присягаюсь, що вона не тілько не потрібна для Росії, — а просто буде там смішна. Редактор „Бесѣды" противупоставить нам суд про его газету „Московскихъ Вѣдомостей", тілько ж ми, охотно вірючи щирости замірів редактора, мусимо его остерегти: в тих кругах, до котрих належать „Моск. Вѣдомости" і котрі неточно звуться в Австрії славянофільскими (бо власне славянофілів у Росії нема вже од 1863 року, а есть лишень московскі централісти, петербурскі буланжісти і т. п.), есть дві фізіономії для „братьевъ-славянъ", таких, як сотрудник „Бесѣды", — одна інтімна, а друга публична.

Роскажемо анекдот, котрий знаємо од совісного наочного свідка. Дія йде в кабінеті Ів. Аксакова, котрий веде розмову з сотрудником его газети „Русь", нашим свідком. Лакей заявля, що приїшов N N, „братъ-галичанинъ". — — Эхъ, принесло дурака! — бурчить Аксаков, — только помѣшалъ!" — І все таки приймa гостя і бере в него статю для „Руси" проти украінофілів. Двох з поіменованих в тій статі між „сторонниками Ягеллонской иден на Руси", „честний" Аксаков сам прекрасно зна і сам не вірить тому, що про них говорить „братъ-галичанинъ", — а все таки печата статю. Того требує апріорна доктріна, інтерес партії!

Доктріна і партія требують, щоб і в „Моск. Вѣдомостяхъ" хвалили „Бесѣду" д. Мончаловского. Але хай д. М-ий не покладаєся на такі похвали; — а коли хоче дійсно почути правдивий суд середнього Росіянина про его газету, то хай переіде р. границю і в першому місці знайде кого небудь, маючого хоч гімназічну освіту, — та прочита з ним хоч „Коробку". Він тоді сповнить дельфійску заповідь в редакції о. Наумовича: „Русине, познай себе, буде з тебе!"

Ми мусимо сказати під кінець, що таки в „Бесѣдѣ" 1893 р. есть одна галицка робота і не без загального інтересу, і написана порядно, а головне, досить чистою рос. літер. мовою, — се статя д. Щурата „Аѳонъ". Д. Щурат мусить бути „українским сепаратистом", бо его роботи, писані доброю галицко-українскою мовою, ми читаємо і в „Правді", і в „Житю і Слові". Звісно, в гетеризмі д. Щурата, котрий появляється в тих двох виданях та ще й в „Бесѣдѣ", — є чимало рутенщини, та в остатнєму випадку сей гетеризм приносить свою користь. Він показує, що серед „українских сепаратистів" в Галичині більше літературно-наукової виправности, ніж в „чисто русскихъ", — а окрім того, що між „сепаратистами" тими есть люде, котрі справді можуть писати досить чисто „русскимъ литературнымъ языкомъ". Люде ті не вганяються заразом за двома зайцями, — знають, що „языкъ Пушкина и Шевченка" не одно, — і мають нюх і ухо і на один і на другий....

М. Драгоманов.

Жіноча Бібліотека.

Видає Наталія Кобринська

Книжка І.

Наша Доля.

Збірник праць ріжних авторів.

Ціна 50 кр. — 1 корона. Стрий 1893. З друкарні А. Міллера сина. 1/8 ст. 104.

Розгоріне „сира бора" між прихильницями видання дальшого „Жіночого Альманаха", з д. Кобринською на переді, і прихильницями та прихильниками видавання жіночої газети, припинено поки що рішенцем самої д. Кобринської, що отсе вибрала середну дорогу та стала видавати „Жіночу Бібліотеку". Воно й добре тим, що все ж

таки періодичне видане мусить розійтися ширше, ніж Альманах, тай більше розрушати і скупити наше жіноцтво, і може бути вартніще газети добірніщими і краще обробленими статями, ніж у біжучій газеті та ще й при таких слабих силах, які тут можуть достатчити самі Галичанки, в загалі ще мало підготовлені до такої праці. Найспосібніща до того з Галичанок поки що все ж таки д. Кобринска, вже звісна як писателька повістюк, наукових статей і особливо як видавниця „Першого Жіночого Альманаха“ у 1887 р. В 4 нрі „Народа“ за р. 1890 у статі п. з. Перші ступні руско-українского жіноцтва ми докладно оцінили „Перший Жіночий Альманах“, вважаючи его славним початком ширшого жіночого руху у нас, і на Україні *.

На лихо, перша книжка „Жіночої Бібліотеки“ — після 6-ти літнього поступу на світі — вийшла краще „Першого Жіночого Альманаха“ хиба тим, що по неї зголосилося на перед 175 осіб, переважно жінок **) котрих д. редакторка вважає передплатниками і котрі зложили на друк книжки 188 гульд., тимчасом як „Перший Жіночий Альманах“ розійшовся дуже мало і звісно, приніс видавницям тілько дефіціт. В усім инчім „Наша Доля“ далеко слабша від „Першого Жіночого Альманаха“ і формою, і змістом. Маса друкарских і инчих помилок, недостача інтерпункцій, неможлива мова в переважній частині праць, особливо у самої д. Кобринскої, з варварскими конструкціями — просто не дають змоги добитися до змислу поодиноких речень. Читаючи мову статей дд. Кобринскої, Ярошинскої і т. п., досадуєш, як так можуть писати талантливі жінки, що живуть серед моря прекрасної рускої мови — мови руских селянок з їх чудовими піснями, оповіданями і т. п.?! Очивидно, нещасне виховане наших жінок — у Галичині німецко-польско-рутенско-церковне, на Буковині німецко-руминско-церковне, так обезчуствило їх змисл до натуральности в мові, що проста мова нашого селянства відбиває ся о них, як горох о стіну. Сего ж рішучо не мусить бути в дальших видавництвах для нашого жіноцтва, коли ті видавництва мають гарно впливати на піднятє літературного смаку у нашого жіноцтва. Тепер літературні твори навіть для найвищої інтелігенції визначають ся артизмом, — а вже ж виданя для простого народу, для молодіжі і для жіноцтва мусять бути взірцем ясноти, популярности і красоти мови.

Завважаємо мимохідь, що „Наша Доля“ слабша від „Першого Жіночого Альманаха“ і що до участи в ній авторок. У „Першім Жіночім Альманаху“ взяли участь 17 авторок, — самих Русинок-Украінок, — 49-ма працями — в „Нашій Долі“ усего 9 авторок і авторів і 10 праць. Тай то з авторок Альманаха тут появляються знову тілько дві — Н. Кобринска та Ганна Барвінок; решта 7 — усе нові люде, і то 2 мущини (д. Олекса Ходовицкий і Др. Дамян М.) та 5 жінок: Евгенія Ярошинска, Ольга Кобилянска, Марія Реваковичівна, Анва Грималюк-селянка (котра, натурально, єдина з Галичанок та Буковинок написала свою статейку гарною народною мовою) і Рахеля К. — очивидно жидівка. Сим ми, звісно, не думаємо докоряти „Нашу Долю“, а все ж таки брак навіть тих 15-ти писательок, що помістили свої твори в Альманаху, доказує, що „Жіноча Бібліотека“ поки що не заінтересувала їїх. Звісно, треба бажати, щоби воно на далі було инакше.

Але-ж і самий зміст „Нашої долі“ слабший змісту „Першого Альманаха“. Се треба сказати найперше про головну статю самої д. Кобринскої п. з. Жіноча справа в Галичинаі, поміщену на самім переді. По заголовку, можна би думати, що се обективний показ теперішного стану жіночої справи в Галичині та нарис ясної програми дальшої діяльности провідниці того руху, а тимчасом то предовга (на повній третині книжки!) і зовсім не інтересна для загалу полеміка з „ворогами“ жіночого руху у нас, між котрих на найгіршому місці поставлені — не смійтеся! — рускі радикали і особливо редакція „Народа“! Д. Кобринска формально пішла на редакцію „Народа“ приступом, немов би ми були мужеским департаментом для жіночої справи у нас і немов би та справа без нашої погибелі не могла й ступня ступити. Д. Кобринска доказує нашу пагубність для жіночої справи всякими можливими способами: перекручуванєм фактів, умисними пропусками, благорозумним промовчуванєм того, що їй не-наручно, хибним повязанєм фактів, без огляду на час і наші порівнаня справ, усякими шпильками і крайне сміливими підозріннями наших чорних намірів — одним словом, зовсім неблагопобно. Ми тут не думаємо мірятися з д. Кобринскою, бо треба би написати других 35 сторін битого друку, та ми мусіли би хиба не шанувати наших читателів, бо вонп ж мусять тямити те, що ми за 4 роки писали в обороні прав нашого жіноцтва, і певне знають, що можна ж служити жіночій справі і трохи на инчий лад, ніж д. Кобринска, та що не конче ворог жіночої справи той, хто відноситься критично до тої справи і до самої д. Кобринскої. Тут скажемо тілько, що такими безтактними статями д. Кобринска ледви посуне на перед жіночу справу у нас. Усяка справа, а тим більше така разна, як жіноча, потребує у провідників обективної застанови, супокою і безпристрастного осуду навіть свого противника, — а тут д. Кобринска все те погубила, за ненавистю до мущин, що сміють торкатися до справи, в котрій вона має себе за спеціалістку, та ще й торкатися иноді не так, як вона!... Сего всего д. Кобринска рішучо мусить избу-

*) Впрочім, — для історії, — мусимо завважати, що остаточним редактором і коректором „Першого Жіночого Альманаха“ був Иван Франко.

**) Впрочім найбільше — 20-ма гульденами, підпоміг „Нашу Долю“ Др. Т. Окуневский (посол).

тися, коли справді хоче вести у нас жіночий рух. Тут діло зовсім не в критиці, котру ми признаємо. При обективности і правдивости статя д. Кобринскої, навіть з рішучою критикою редакції „Народа“ за статі в жіночій справі, могла вийти інтересна і користна для мущин, як і для жінок.

Та ми все ж таки не думаємо вменчувати дійсних заслуг д. Кобринскої коло розрушання у нас жіночої справи, і навіть єї працю у „Нашій Долі“, як і працю инчих авторів і всеї книжки. В самій передовій статі д. Кобринскої серед полемічного піску проблискують зерна щирого золота — енергії і ясної думки. Окрім передової статі д. Кобринска подала „Статут Товариства „Охоронка“ (Приют) для основування по селах приютів для тих дітей, що ще не ходять до школи: се тут вайцінніща праця д. Кобринскої і до того для реальної справи. Окрім того, д. Кобринска написала огляд жіночого руху за остатні роки в Австрії (Німки, Боснія і Герцоговина, Чешки, Польки і Русинки) в рубриці п. з. Звістки з заграници і краю, більшу половину котрої зашовнила д. Ольга Кобилянска, оглянувши жіночий рух в Америці, Японії, Англії та Ірландії, Швеції, Норвегії і Данії, Франції, Іспанії, Німеччині і Росії. Д. Кобринска написала також, спільно з д. Марією Реваковичівною, статейку п. з. Домашній жіночий промисел, увагу до рубрики „Народні пісьні“ — очивидячки про сімю — де поміщено дві народні пісні: руску-Про мачоху і жидівску-Про свекруху, в перекладі на руске д. Рахелі К. Тут цікаво признане д. Кобринскої, що нема такого лиха, щоби не було в теперішній сімї — інституції, котру спасителі суспільности з мущин і жінок мають за угольний камінь суспільного ладу.

З инчих авторок д. Евгенія Ярошинска написала досить толкову статейку п. з. Чого нам боятись?! де безпрестрастно збиває неслушний опір мущин жіночій справі; д. Анна Грималюк подала свій відчитець, що мала в Тишковецкій читальні, де виказує неслушність відносин між чоловіками й жінками по селах, і врешті д. Ганна Барвінок помістила тут своє оповіданє п. з. Праправнучка Баби Борьця, де показує проблиски розуміня жіночої справи серед українских селянок, до рівности жінок чоловікам! Із жіночих праць у „Нашій Долі“ дійсну літературну вартість має тілько се оповіданє — по крайній мірі мова єго прекрасна, хоть коректа така плоха, що иноді можна сказитися. З мужеских праць має літературну вартість тілько Швачка, прекрасний вірш д. Олекси Ходовицкого — передрукований зі збору єго творів.

Найбільший науковий інтерес у „Нашій Долі“ мають „Літературні замітки“ д. Дра Даміяна М. що розібрав отсі твори заграничних писателів: I. Friedrich Nitzsche. Also sprach Zarathustra 1892; II. Gerhardt Hauptmann „Einsame Menschen“ Berlin 1892; III. H. Ibsen: Baumeister Solness IV. Gottfried Keller „Sieben Legenden“, Zürich Orlikon 1893 (Sämtliche Werke, 5 Bände) і V. Guy de Maupassant „Le Horla“. Paris 1890. Др. Даміян М. очивидно знає, про що росказує, розуміє людске житє і дивиться на него з гуманно-поступового становиска. Такої статі не міг написати наш пересічний Рутенець — Др. Даміян М. Поляк, хоть і близький тепер до руского житя в Австро-Угорщині. Та ми не знаємо, чи статя єго умістна у „Нашій Долі“, то б то чи покористуються нею, як слід, читателі єї. У нас усі наведені писателі незвісні публиці, тим менче жіночій, і, на нашу думку, про такі справи у нас писати би, скажемо так — живим мясом, починати їх ab ovo. Не знаємо те ж, чи в загалі вартий що-небудь такий Філософ, як Ніче...

Ось вам і вся „Наша Доля“. Вона, як сказано, вийшла дуже слаба, і не тілько в прирівнаню до „Першого Жіночого Альманаха“, а і з огляду на дійсний рух серед Галичанок, що все ж таки поступили за тих 6 літ і в думках і на ділі, як се доказують ріжні товариства з гуманітарно-культурними та просвітними цілями. Тілько ж слабизні „Нашої Долі“ годі дивуватися, коли зважимо, що у нас жіноча просвіта в загалі стоїть ще дуже низько, або краще — наші жінки в загалі ще зовсім не просвічені. З Галичанок тілько Др. Софія Окуневска-Морачевска має університетску просвіту, і то спеціальну, медицинску, та Др. Окуневска поки що майже не бере участи в літературнім руху серед Русинок. Д. Кобринску, — найспосібніщу і найрозумніщу з Галичанок, — зайдає повна недостача школи, навіть елементарно-письменскої, та попівско-польске вихованє, що тілько могло вбільшити в неї чисто жіночі хиби, отъ нихже первая есть — та, що д. Кобринска бере все особисто і найменчу критичну увагу про єї діяльність має за „непризнаванє жіночих талантів“ — за атентат на єї особу, а всіх, що з нею в чім-небудь не годяться, за своїх особистих ворогів. Се все органічні хиби, котрі дуже важко перемогти в собі, а все-ж таки д. Кобринскій не вадилоби попробувати сеї штуки та взятися в руки. Воно й доконечне, коли вона не хоче загирити свого дару божого...

З усего, сказаного нами, виходить, що нашому жіноцтву потрібно головно: науки, науки й науки, і в тім найперше того, щоби вони покидали своє жіноцтво, в звичайнім розуміню, або, сказавши по просту, своє бабство, з єго безконечними дрібницями, а ставали людьми. От через що ми думаємо, що критичні відносини до жіноцтва і до їх діятелів у нас зроблять їм далеко кращу службу, аніж поклони перед ними, та примиканє очей на їх хиби.

Само собою розуміеся, що як ні слаба перша книжка Жіночої Бібліотеки, а все ж таки се видавництво слід підперти горяче усім прихильникам вочоловіченя жінок. Таке виданє все-ж таки дуже потрібне і може бути ліпше,

та тілько тоді, коли загал просвіченої Руси-Украіни поможе ему матеріально і морально.

9 января 1894. **М. Павлик.**

P. S. Як бачите, ся статейка була давно написана і призначена ще до 1-го нру „Народа“ за с. р. Та ми ей доси не друкували, надіючися, що хтось компетентніщий скаже в „Народі“ своє слово про „Жіночу Бібліотеку“. Тим часом, про видане висказалося чимало Галичан і Галичанок — по більшій частині приватно — і всі вони висказалися ще різче, ніж ми. Особливо інтересно, що перший випуск видання остро осудили самі передові Русинки. Ось напр., що нам пише одна з них у листі з 20 января с. р.:

„Статя п. Кобринскої в „Нашій Долі“ таке на мене зробила вражіне, що е дуже гострим стилем написана, коли противно тая справа повинна бути обоятно розібрана, або випадало дати заголовок тій статі „Сварка (напад!) на редакцію „Народа“. Також богато тратить ся книжка на ефекті, що в ній сила блудів друкарских. На сі слова п. Кобринскої не можу ся згодити, що ніби то „улюблена фраза всіх муцин говорити: „які ви, жінки, дурні!“ Я не знаю, чи се кому може бути приємно і справляти сатісфакцію, говорити щось подібного, а хоть би і на правду се була Ваша (муцин) фраза, то мабуть не далеко утікла від правди, і нема ся чого гороіжити за се!“

Іще різче виражаеся про „Нашу Долю“, в листі до нас із 4 февр. с. р., друга видніща Русинка: „я певне спротивилась би всіма силами виданю такої книжки, як „Наша Доля“. Надоньку ж мій! чи не могла вона що мудріщого надрукувати?! А як не мала, то на що було видавати сю книжку, котра не то що нікому не заімпонує, але лиш мусить викликати сміх, бо, судячи цілком безсторонно, ціла книжка і торби січки не варта. До чого було братись за полеміку, до котроі не маеся ані „вчуння, ані вдатку“ і котра вийшла так як проста лайка (пропускаємо два різкі сущники). Ліпше не зачинати діла, як так его скінчити, бо тепер мущини по правді можуть насміватися з жінок, котрі думають, що і така книжка, як „Наша Доля“ може щось доказати, або кому заімпонувати“.

Ми навели вище факт острого осуду „Нашої Долі“ з боку чільних Русинок, — зовсім не противниць д. Кобринскої, — як добру ознаку того, що наші Русинки, признаючися отверто до хиб серед нашого жіноцтва — таки способні до поступу. Із свого боку, ми не хотіли би, що би наші слова, сказані про д. Кобринску, були хибно порозуміті. Ми вказали на хиби д. Кобринскої зовсім не для того, щоби від неі відвернути наше жіноцтво (що по части й сталося під вражінем „Нашої Долі“), а для того, щоби вона раз признала ті свої хиби і, збувшися йіх, тим хористніще могла працювати для дійсного посту пу серед нашого жіноцтва.

Моя бродска Одіссея.

Під конець 1893 р. умер посол соймовий із селянскої курії бродского повіту — о. Иван Сірко, гр. к. парох у Гаях старобродских, — і мусів бути вибраний инчий посол. Мені були трохи звісні селянскі справи в бродскім повіті — з віча, що відбулося в Бродах 24 декабря 1891 р., де селяне сміливо і добре виказали свої кривди. З того, що ті селяне горяче приняли мої радикальні промови і внески в політичних і економічних справах, а також із приватних розмов я слушно виводив, що в бродскім повіті е грунт для радикалізму, і я завше мав те на увазі. Тілько-ж далеч бродского повіту від Коломиі, повний брак часу і т. п. не позволили мені пильно занятися тим повітом, і до смерти о. Сірка, при помочи деяких моіх товаришів, мені новелося тілько придбати кілька пренумерантів „Хлібороба“ — головно в селі Чехах, відки селяне вже здавна грали важну ролю в повіті. Оттим то мені, на саму звістку про смерть о. Сірка, і в голову не прийшло кандидувати там. Думка кандидувати в бродскім повіті появилася в мене аж тоді, як я прочитав у газетах, що там кандидуе д. Олександер Барвінский, кандидатуру котрого підніс митрополит Сембратович, і котрий, по думці сего князя церкви і ново-ерскої політики, мусить бути вибраний через те, що він, Барвінский, добрий католик і що року сповідаеся у св. Юра. „В мене, — подумав я, — як раз найменче таких кваліфікацій на посла; більшого контрасту ново-ерцеви Барвінскому, а при тому і більшого ненавистника св. Юра і его теперішних союзників ледви чи найдете в Галичині (не дурно-ж св. Юр мече громи в видання, ведені мною!), — значить, мені конче кандидувати, хотьби для самої геци!“

Я сказав свою думку коломийским товарищам, вони похвалили еі, і „Народна Воля“ оголосила мене від себе кандидатом.

Але-ж моя кавдидатура не подобалась у Львові, куди я вибрався на скликаний нами, на 2 февраля с. р. зіізд мужів довірія з усіх партій с тим, щоби зараз же після зіізду йіхати на агітацію в Броди. Речником невдоволених моею кандидатурою явився Др. Т. Окуневский. Він заявив, що, — по думці его, народовців і москвофілів львівских, — як раз моя кандидатура поможе побідити Барвінскому, бо противники Барвінского з інтелігентних народовців і москвофілів не будуть голосувати на мене, а уряди світский і духовний тим завзятіще стануть підпирати Барвінского, супроти мене. Через те, по думці д. Окуневского і компанії, не тілько я повинен зречися кандидатури в користь д. Громніцкого — нотаря в Бродах, на котрого згодилися львівскі народовці і москвофіли, — але й усі видніщі радикали повинні пойіхати в Броди та агітувати за Громніцким! Д. Окуневский, котрий скептично дивився на скликаний нами зіізд, признав тому зііздови єдину рацію — ту, як би зібран

вговорили мене зречися своєї кандидатури в користь Громніцкого. Д. Окуневский і виступив на зйізді с сим однісіньким словом, та вже після закритя зйізду, так що ся справа не могла бути трактована офіціально, і тілько приватно деякі зібрані, особливо посли-москвофіли стали мене вмовляти в дусі д. Окуневского, запевняючи, що д. Громніцкий прекрасний чоловік і що через те за ним пойіде агітувати і д. Окуневский і инчі посли. Я рішучо заявив, що для чоловіка, хоть може й прекрасного, але зовсім незвісного в нічому, я не зречуся, — і пойіхав у Броди.

Про те, щоби я був вибраний, мені, звісно, і не снилося, — я поклав собі з гори кандидувати тілько для пріпціпу — для пропаганди радикальної програми, против програми новоерскої, як і старої москвофільскої, що, — як я переконався ще в 1891 р., — своєю пустою формалістикою опутала уми власне найкращих селян бродского повіту. Опроче, я й не міг вийти, бо „Народна Воля“ не могла мене підперти матеріяльно, як зовсім бідна, тай моральний вплив єї в Бродщині не міг бути великий, і моі товариші обіцяли мені тілько одно: що прийідуть громадно на віче в Бродах, коли я те віче устрою і коли сам добуду на се гроші. Я-ж мусів йіхати в Броди буквально з кількома гульденами в кешені...

Надіявся я на себе і на знакомих селян, особливо членів селянского виборчого комітету — єдиного на всю Бродщину, бо через кандидатуру Барвінского та инчі місцеві відносини, селяне різко повстали против попів обох партій, і не то не допустили нікого з них до свого комітету, але й розгонили систематично усякі передвиборчі збори попів і світскої інтелігенції. Про се було писано в „Дѣлѣ“ і „Галичанинѣ“ і воно робило в Галичині сензацію, як єдина доси проява у виборчій практиці — з виімкою хиба виборчої практики в Коломийскім повіті 1889 р., де моі товариші спільно з селянами перевели кандидатуру д. Окуневского.

В Бродах мене стрітили 4 члени селянского комітету, до декого з котрих я писав з Коломиі і дехто з котрих мене ободряв і зазивав прийіхати. Але-ж мені мало-по-мало прийшлося переконати, яка страшенна деморалізація серед самих членів селянского комітету. Зараз при першій стрічі зо мною, два з них завважали мені, що між ними є шпіон. То був один писар громадский. І справді — сама фігура і поведінка єго, витерта і запито-акторска, зразу мене відпихнула від него. Ми на силу відкрутилися від него, але-ж він від тоді разу-раз, до самого кінця виборів, слідив за мною і за тими, що сходилися зі мною.

З трома инчими членами комітету, мені довелося пробути зразу дві ночи і два дні, і від них я дізнався чимало цікавого. Найперше, переконався я, що антагонізм між попами і селянами в бродскім повіті, сильний, і не тілько з економічних поводів (треби, орудуване церковними справами), але й з поводів моральних. Переконався я, що ще більший антагонізм між селянами і дворами, що чільніщі селяне, під вплівом „Хліборобa“ і думок нашої радикальної партії, що попадалися їм у москвофільских виданях, дійшли до повного розуміня ваги аграрних стрейків і навіть соціалістичного ладу в аграрних справах. При тому мені прийшлося й розчаруватй деким із попів, що 1891 р. хвалились передомною, як руководителі аграрних стрейків, а після того в церкві нераз проклинали тих селян, що домагалися від панів більшої плати. Ясно було, що селянам брідского повіту треба зовсім не Барвінского, не о. Яреми, не Громніцкого і навіть не Должицкого.

Дізнався я, що Барвінского загал селян страшенно ненавидить, як фонетика, та прихильника митроп. і великих панів; що про кандидатуру о. Яреми і Громніцкого не може бути й бесіди, і що єдиний кандидат, на котрого перше, — не знаючи, що я кандидую, — згодився був селянский комітет, — адвокат брідский Др. Должицкий, те ж не має кваліфікації на селянского посла. Селяне згодили ся були на него тілько під моральним примусом: не було в Бродщині ліпшого інтелігентного Русина, він один тримався з селянами, а врешті він один поміг селянам матеріально — перевести правибори і він один приймав у себе селянский комітет, між тим, як инчі бродскі Русини напр. прогнали той комітет із бродскої рускої читальні, так що, без кватири Дра Должицкого, той комітет не мав би навіть де збиратися й радити.

Не тілько сі три члени комітету, але й инчі комітетові признавали, що селяне в сих виборах тілько економічно залежні від Дра Должицкого, а морально вони зразу стали по моім боці, остро критикуючи Дра Должицкого як чоловіка і публичного діяча, — котрим він зрештою доти й не був.

Настрій між селянами бродского повіту був загалом такий користний для радикалізму, що я міг зовсім отверто розвивати перед усяким радикальну програму заступництва робучого народу в соймі, єго організації і далішого розвою. Тут я не почув від нікого слівця противного: всі, с ким я про те не росказував, годилися на все, навіть на наше становиско до віри і церкви; всі казали, що то добре і що такого заступника треба селянам бродского повіту. А вже більше розвиті селяне москвофіли, так ті не тілько годилися зі мною, не тілько похваляли те, що я пропагував, але де в чому навіть мене переходили, остро критикуючи свій генеральний штаб у Львові, що не займається таким, як радикали. До чого ті москвофіли заінтересовані були змістом радикалізму, видно буде найкраще с того, що вони мені не робили закиду навіть из того, що я фонетик, тим часом як на Барвінского за фонетику найбільше уйідали. І коли Барвінский зважив за користне для себе, всі виборчі відозви і агітаційні брошури за своєю кандидатурою друкувати тілько етімологією, — всі розширені відозви за мною були друковані тілько фонетикою, і ніхто против того не виступав. (Конець буде.) **М. Павлик.**

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

V-тий Рік Коломия за 15 февраля 1894. 4. нр.

Виходить 1. і 15. з. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція
і Адміністрація
на Замковій ул.

Наші пекучі справи.

(Новорічна розмова з земляками).

Сповняючи старий дневникарский звичай, хотілось нам побалакати з земляками на новий рік про деякі наші пекучі справи, котрі ми б хотіли поставити на громадский обсуд у протягу сего року, — та ход житя примусив і нас і „Народ“ говорити про друге, то ми так спізнились, що хиба наша розмова може вважатись за новорічну, коли починати новий рік по старому, з 1-го марця, та чому б і не так?! То всміливши, — починаємо!

З якого боку не приступай до наших національних і громадских справ, а все виходить, що нема в нас справи важнішої, як просвіта народня. Під сим словом ми розуміємо, звісно, не окрушки школярскої науки, по більшій части застарілі, котрими наша інтелігенція (a non intelligendo!) ділиться часами з меншим братом вривочними брошурками і відчитами, — а систематичне освідомлінє народу про житє природне і людске, освідомлінє, оперте на точну новоевропейску науку природну і моральну.

Даремне хто небудь думав би, що сама політично-соціяльна агітація серед народу з поводу біжучих політичних пригод і інтересів може дати те освідомлінє. Противно: та агітація лишень тоді буде кріпка, коли лягатиме на грунт, виготовлений науковою освітою. Ми роскажемо про те вражінє, яке ми винесли колись в 1870—71 р. у Берліні, коли в перший раз побачили організації робітників-соціалістів. Ми вбачили там, що грунт соціалістичної агітації лежить не в великих празникових мітінгах, де оратори виголошували загальні прінціпи, — а в буденних менших зборах, котрі що суботи відбувались по мійским кварталам і де говорилось про звичайні справи товариств, про політику, але де читалися і наукові виклади про той, чи инший бік громадского житя і велись з поводу йіх діскусій. Та мало того: нам кинулось в око, що кожне таке товариство мало свою бібліотеку, з котрої члени брали собі що суботи книги на дім. Ми поінтересувались, що то за книги, — і побачили, що то як раз ті самі, переклади з котрих були тоді в моді серед старших гімназіастів і молодших студентів у Росії, книги реалістичного напрямку. Ось де причина тому, що німецкий робітник твердо стоіть за свої інтереси і в політиці, що єго не зібєш ніякими поліційними, чи панскими заходами.

Звісно, цілком перенести подібні книги в наш народ не можливо, — та все таки треба перенести в него основи новішого світогляду, виложені науково, хоч і коротко, на найголовніщих фактах. То буде правдива народня освіта!

Сказавши таке, ми оглядаємось по бокам і шукаємо самих просвітителів народу, — і на жаль майже не бачимо йіх. Мало того, напр. на російскій Україні бачимо прямо, що де далі просвіта все більше пада між самими просвітителями. До російско-українскої інтелігенції тепер цілком підходить пессімістична фраза Горація:

Aetas parentum, pejor avis, tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiorem.

В сему нас допевняють молодші, або новіщі писателі українскі, котрі виступають і в галицких виданях. На одному з таких недавніх виступів ми і спинимось, бо він має звязок з тою просвітньою справою, про котру ми хочемо поговорьти тепер.

Не так давно нам довелось показати брак елементарного знатя історії в одному віршу д. Сердешного, котрий пресурйозно заявляє, що з християнством прийшла в римский світ політична воля. Тепер ми звертаємо увагу на допись д. Сердешного „З правобережної України“ (Відповідь о. Рожанківскому) в „Правді“ за падолист 1893 р.

Перш усего кидаєся в очі „галантерейность обращенія“ між д. С. і редакцією, кажучи словами гоголевого Осипа. Печатаючи статейку о. Рожанківского, редакція „Правди“ досить виразно заявила свою згоду з духовним автором, а д. Сердешний починa з слов, що „не думає, щоб редакция була згодна з думками о. Рож-ого“. Не менш галантерейна, але до того далеко менше наївна редакція печата допись д. Сердешного та додає, що „свобідна і основна діскусія може прояснити непорозуміння обопільні“.

На самім ділі між деякими Українцями і „Правдою“ й о. Рожанківским і т. п. спор почавсь зовсім не за непорозуміння, а за пріпціпіальну незгоду, котра стоїть в тому, що Українці вже піднялись до признаня свободи совісти і думають, що віра мусить бути справою приватною, вільною, а „Правда“ і К° стоять за „реформу“ галицкої церкви в духу ультрамонтанско-польскім, заходом державної сили. В сему власне і лежить суть „так званого клерикалізму“ галицкого, як тоненько говорить „Правда“ в антракті своєї товстенької агітації за реформу.

І д. Сердешний дійшов до пріпціпу релігійної вільности, та тілько боронить его так, що о. Рожанківский може его роздавити зразу. Він виходить з „християнства, яке проповідує толерантність до чужих думок та релігій.“ Чи читав д. Сердешний коли евангелія і апостолів? Хай же покаже там він хоч рядок, котрий би проповідував толеранцію, — а ми ему поки що нагадаємо лишень два місця найнетолерантніщих:

В первому Христос посила на проповідь 12 учеників і каже їм таке: „а коли хто не прийме вас і не буде слухати вас, то виходючи з відти, обтрусіте порох ног ваших, як свідоцтво проти них. Истинно кажу вам: ліпше буде Содому і Гоморру в день суда, ніж тому городу!“ (Марка, VI, 11.) В другому ап. Павло (II Коринт., VI, 14) навча християн: „не підклоняйтесь під чуже ярмо з невірними, бо яке може бути товаришуване праведности з беззаконієм? Що спільного в світла з темрявою? Яка згода між Христом і Веліаром? і т. д. А через те вийдіть з товариства їх і одділіться, говорить Господь, і не доторкайтесь до нечистого“ (Вихід, LII, 11).

Инакше християнин, вірующий в те, що він один має в себе правду, котра одкрита ему самим богом, і говорити не міг. То через те ап. Павло і писав: „Дивіться, братя, щоб хто з вас не пішов за філософією і пустою прелестю, по переказам людским, по стихіям світу, а не по Христу, — бо в нему одному живе вся повність божества“ (Колос. II, 8—10).

Якаж тут толеранція?! І не дурнож власне в християнскому світі пролито було стілько крови з поводу віри, як нігде инде. Се фатальна ознака торжества боговдохновенного монотеізму, хоч він мав і свої заслуги в історії цівілізації. Правда, один час деякі християнскі учителі II—III ст., говорили та й то не так про толерантність до чужих думок та релігій, як проти того, щоб римска власть вмішувалась в справи віри. Так коли християнска церква запанувала в римскім царстві, то їй стало мало толеранції 313 р. об'явленної нехрещенними Ліціпієм і Константином, — а вона примусила хрещених імператорів до політики переслідуваня. Боже мій! але ж се мусять знати і гімназісти.

Од часів св. Августина, з его знаменитим coguntur intrare! всі великі учителі церковні, західні, як і східні — проповідували нетолеранцію, і д-

Рожанківский, стоячи на виразній церковній точці, стоіть твердо, як дуб. Досить твердо стоіть він і тоді, коли зве думку про приватність і волю релігії видумкою жидівского лібералізму. Жидівского — за богато сказано, а все таки навіть в слові „жидівский“ єсть зерно правди. Деякі жиди, котрих переслідували в середні віки і християне і магометане, (являючись в сій точці учениками жидівского ж Второзаконія), мусіли дійти, як і деякі християне II—III ст., до думки про толеранцію, на сей раз більше виразну. Ми розуміємо жидівску казку про 3 перстні, котра од середніх віків дійшла до знаменитого „Натана“ Лессінга. Трохи згодом думка про три перстні перейшла де в кого в Італії в думку про трьох обманщиків (tres impostores). Далі появились в Візантійщині і в Італії новіщі платоністи, котрі вийшли за границі всяких церков і стали навчати, що єсть „одна віра на світі при ріжноті обрядів“. Ось де зерно наших думок і законів про толеранцію.

Спершу навіть Лютери і Кальвини не хотіли толеранції; за нею стояли в XVI ст. тілько маленькі, всіма переслідуємі секти, як баптисти та аріане, з котрих остатні власне вже розривали з релігійним авторітетом, а з других християн так звані політики, котрі ставили інтереси держави і нації вище інтересів релігії, то б сближались до скептицизму. Дали силу думці про толеранцію і провели еї в закони в XVII—XVIII—XIX ст. власне скептики і філософи, ліберали, явні вороги християнства.*) Помогли тут упять і жиди, а надто в Австрії, де вони захопивши банки і прессу, мали великий уплив на буржуазію і багато причинились до лаіцізації політики, тілько звісно, добившись того, що було головне для них: толеранції для йіх громад, тепер мало дбають про цілковитий поділ віри од держави.

О. Рожанківский цілком правий, коли, стоючи на церковній точці, одкида жидівский лібералізм, і буде правісінький навіть тоді, коли стоятиме за святу інквізіцію, — бо католицка церква не зрікається ні одної картки своєї історії, ні одного слова, сказаного своїми учителями і шефами. Та також само держить себе і церква православна, — і д. Сердешний, поки зовсім не вискочить за границі церковні, ніколи не доведе консеквентно прінціпу навіть толеранції, а тим паче повного прикладу прінціпу, що релігія єсть річ приватна, — і всякий клерикал єго безпремінно розіб'є.

В усякім разі ми дозволимо собі дати нашим спорщикам в сій справі раду: коли вони дійсно хотять вести про неї „основну діскусію“, то нехай перейдуть од абстракції до справ конкретних в церковній політиці в Галичині, а власне до таких: чи слід там тожсамити політику національну з конфесійною, чи добра річ та „реформа“ уніяцкої церкви і еї способи, котрі підпера „Правда“, як дивитись на істнуючі там закони про церковні маєтки, про поставу попів громадам, про слюби, запись родин, похорони, кладовища і т. и.? Тоді тілько українскі ліберали і галицкі клерикали можуть хоч зрозуміти одні других, а в місті з тим вкорочено буде і те крутійство, котре показує перед обома сторонами „Правда“. А то тепер і в сій, як і в других справах, між „Правдою“ і еї деякими українскими сотрудниками виходить прекумедно: наівні Українці сиплять загальними фразами досить радикальними, „Правда“ іх печата, — а в усіх конкретних справах виступа як раз противно!

Окрім того од д. Сердешного можна побажати якої небудь ясности думок в церковно-релігійній справі, — а то він тепер сидить в тумані поділу „православія офіціального од православія, яко чистої народно-обрядової религії“. Ми можемо запевнити д. Сердешного: хай обійде всю цівілізовану Европу та проговорить отсю свою фразу на мові італіанскій, французкій, німецкій, англійскій і т. и., — то й побачить, що ні один західний европеєць просто не второпа того, що єму хотять сказати. Се тілько в Росії всякі туманноголові самобутники:

*) Подробиці в сій справі д. Сердешний може знайти, без великого заходу, в відповідних томах Laureat Etudes sur l'histoire de l'humanité, або й у Janet-Histoire de la science politique dans ses rapports avec la morale.

славянофіли, народники, українофіли і т. и. повигадували подібні фрази та й думають, що вони сами хоч розуміють їх.

Ми вже мали пригоду сказати, на основі етнографічних студій, що в нашому народі релігійно-обрядові думки і звичаї складаються з ріжних елементів: із старого політеізму, із маніхейско-богумільского дуалізму, із православія, котре єсть компроміс між грецко-жидівским монотеізмом філософів і пророків і популярним політеізмом ріжних народів старого світа. Там-сям на сей конгломерат налягли думки і обряди римско-католицкі, магометанскі, талмудичні, протестантскі. Що тепер ми мусимо признати в сій мішанині за чисто народне? Скорше б усего спомини культа Перуна і Волоса скотского бога! То почнімо ж реформу нашого церковного життя, скидаючи з него офіціальне православіе для такої „чистої народно-обрядової релігії“ і не біймося гомеричного сміху навкруги нас!

Ми приближились до дуже важної справи, мабуть чи не важнішої, ніж сама справа толеранції. По галицко-украінскій пресі можна бачити, що толеранція і навіть фраза про те, що релігія єсть приватна річ, есть одною із ширм, за котру ховаються власне клерикали, коли вони не сміють явно показати свій клерикалізм, або коли вони бояться ясної в таких справах думки, (див. напр. „Дѣло“). До одної з таких категорій ми мусимо залічити і д. Сердешного, — хай вибачить він нам, бо він все таки віруе в народню ортодоксію і в якихсь попів, котрі б то і під московским урядом не одірвались од неї.

В суті своій толеранція і навіть формула: релігія єсть річ приватна, определя лишень вишній бік справи, а не внутрішній, розділя сфери думки і віри і сферу примусу державного, але не розріша того, що ж людім думати, чому вчитись? Ось через що в деяких сторонах римскі католики, вповаючи на силу своєї організації і богатство, зовсім нічого не мають проти поділу церкви і держави і навіть, як в Америці, зручно ним користуються. (Не так давно один звісний і в науці ніи католицкий сказав мені отверто: ми стоімо за вільність там, де ми в меншости, і за авторитет там, де ми в більшости). А з другого боку і соціал-демократи, виставляючи прінціп, що віра — річ приватна, не перестають ширити серед народом свої „матеріалістичні“ думки. Словом: толеранція зовсім не значить індіфферентізм до того, чому навчати народ, чому навчають єго на вкруги. Добродії, котрі як д. Сердешний, в остатні часи говорили од імені украінских народолюбців, в суті сказали дуже мало, коли поставили своім прінціпом саму толеранцію. Варто було б почути од них їх позітівні прінціпи в культурних справах.

Ми не хотіли б ловити д. Сердешного на неясних словах, але не можемо не завважати єго поклонів перед „православієм, яко чистою народно обрядовою релігією“, і перед тими попами, які зостались ій вірними і під московским урядом. Зоставивши навіть на боці справу церковної іерархії, справу преважну, бо вона веде за собою думку про поділ людей на стани, по божій волі, — ми спитаємо д. Сердешного, чи згоджуєся він напр. на ту релігійно-обрядову науку, яку мусять нести в народ всякі православні попи, офіціальні і неофіціальні, — яких напр. на Украіні нема, але які єсть напр. у великоруских старообрядців? Наука та складається, як відомо, з преданія і з писанія церковного. Возьмім само остатне. Щож таке знаходимо ми в перших картках бібліі, з викладу котрих починається християнска наука, як не звод двох космогонічних митів, незгідних проміж собою (іеговистичний, Битія, I, II, 1—4) і елогистичний (тамож II, 4 і далі), а головно незгідних з точною наукою? Ну, що робитиме напр. д. Сердешний хоч з твердю, котра по вавилонско-жидівскій космографії ділить води верхні од нижніх і т. д.? Далі йде знамените оповіданє про втрату Адамом і Евою раю, — оповіданє грубе по своій ідеї про заздрого бога, ідеї, проти котрої повстали уже Греки в одній з своіх дійсно святих книг (Прометей Есхила), — і джерело науки про ненависть до жінки по всему світу жидівскому, християнскому і магометанскому, — і т. д. і т. д. У пророків і в новому законі знайдуться кілька гуманно-альтруістич-

них думок, хоч виложених у формах, не одповідаючих нашим часам, — та за те й скілько злости против тих, хто не приймa віри пророків і апостолів, а в остатніх явний політичний індіфферентизм і освяту всякої власти і всякого панства.

Яку пожиточну для народа науку можна тепер збудовати на такому грунті? Колись давно, як протестантскі церкви виломлювались з під авторитету католицтва, вони витягли зерна протестантства з науки пророків і апостолів, а з першої навіть і зерна політичного лібералізму, — але робили се часто з явним насилуванєм текстів, — і все таки не будь у Европі, поряд з біблейством і евангелізмом протестантів, іще й руху клясичного новонарождіня наук і боротьби класової, то не бачили б ми Швейцарії, Нідерландів, Англії, Америки, не бачили б Беконів, Коперників, Декартів, Вольтерів і т. и. і доси б у Европі палили Дж. Брунів, мучили Галілеїв і др.

Спитаємо: на чому патріоти в роді д. Сердешного думають збудовати освіту нашого народу: на церковних переказах, чи на точній і вільній науці?

Таке питанє пора вже поставити собі рішуче українским народолюбцям, зваживши, що в Росії наш народ або спить в обіймах офіціального і неофіціального православія, або видумує „своїм розумом“, котрому приходиться переварювати в наші складні часи такий матеріял, як біблія, секти истеричні, як Мальованщина. Власне заслугують пошани всі оті Рябошапки, Мальовані, котрі доходять до нових думок, стілько, скілько стає ім розуму і освіти. Але чого варті тисячі людей з гімназіальною і університецкою освітою, і між ними спеціалісти народолюбства, котрі нічогісінько не роблять, щоб унести в народ правдиву освіту, або ще й самі блукають у тумані, який видно в думках д. Сердешного?

В Галичині справа стоїть не ліпше. Тут нема навіть „штунди“. Правда, там нема і Мальованщини, — та за те там ширится досить систематично і не без успіху римско-католицкий клерикалізм, котрому сприяють і лицеміри народовецкі. Радикали пробують боротись против того клерикалізму, та не дуже енергічно і зручно. Головну увагу вони звернули на іозефінский патент, котрий уже застарів та й не чіпа коріня справи: клерикального світогляду. Єсть навіть радикали, котрі не охоче дивляться на прінціпіальну постанову справи сеї, — а в усякім разі дуже мало роблять в сім напрямку. Доказ тому можна бачити в малім числі брошур і навіть статей газетних позітівно-просвітного змісту в виданях галицких радикалів. Очевидно, що ми тут натикаємось на звичайні галицкі хиби: вялість, брак організації та й самих осіб для неї, — а до того ще й на брак ясної думки про те, що треба робити.

Тим часом заклад у Галичині просвітного товариства, котре б систематично несло в народ науку позітівну і вільний дослід, — одна з найпотрібніщих тепер річей. Ми вже не раз про те говорили з 1873 р. В остатні роки галицкі радикали говорили про заклад такого товариства Постуи, та чомусь та справа не вигора. А таке товариство мусіло б притягнути до себе і робітників з Росії, де між Українцями єсть вже кілько людей, котрі беруться за популярну літературу, хоч блукають по кривим дорогам, то наслідуючи досить плохі московскі (напр. переробка плохої брошури про Сократа), то вганяючись за поверховним і мало освіченим націоналізмом (напр. брошура д. Чайченка про Квітку). В російскій Україні тепер наросло чимало писателів, котрі досить виробили собі мову, і пишуть чимало, — але без усякого хосна для кого небудь, а тим паче для маси народу. По більшій части вони „грають-воропають“ віршами, нанизують навіть сонети, певно приймуться і за родно і тріолети і другі форми панских літератур, — та лихо лишень, що в сих низках нема власне поезії і сили, як нема остатньої і в більшій частині перекладів, що роблять такі писателі. Тим часом у нас нема власне чорного хліба в літературі: нікому написати навіть зручну кореспонденцію, компіляцію, зробити переклад заграничної популярної літератури. Колись, років з 20 назад, я зібрав колекцію популярних брошур італіанских, німецких,

французких, англійских, виложених позітівно-науковим способом, иноді виданих спеціальними товариствами вільнодумців, — і лишив ту колекцію кружку старших і молодших народолюбців, котрі присягались, що попереклядають ліпші з тих брошур. Де вони ті брошури? Де вони ті народолюбці? Ті, котрі настали на їх місце, певно і не чули про такі заміри, иначе б серед „воропаньня“ згадували б і про популярну літературу і не йшлиб сліпо за московскими оріґіналами.

Треба сю справу підняти на ново,— і ми ставимо ві на суд громадский на новий 1894 рік. Пора вже виходити із нашого лишенька тяжкого, котре вигляда із писань як д. Рожанківского, так і д. Сердешного. Пора ясно признати, що тілько увільнене народної просвіти од всякого нагніту старого світогляду може дати нашому пароду силу вистояти в теперішніх трудних обставинах.

Всі ми хочемо од народу національної і політичної самосвідомости, всі тепер мусимо навіть признавати право народних мас на соціальну рівність, всі хочемо бачити серед народу технічну науку і умілости. Тілько ж всі сі прекрасні речі суть здобутками світогляду, діаметрально противного старому, консервативно-клерикальному. Всі вони витікають із свободи досліду і привязуються до ідеї поступу. Не передавши і народові сего синтезу, котрий ми вже всосали в себе volens-nolens, ми власне нічого не можемо робити в народі міцного по части просвіти навіть аналітичним способом. Та народ сам напрошуєся на той синтез.

Возьмім напр. хоч техніку. Народ бачить чудові для него машини, залізні дороги, телеграфи, аеростати і т. и., бачить і те, що ті всі нові вигади служать більше проти него, ніж для него, — і народ просто ошоломлений всім тим. Звідки те все, до чого? — пита він себе, — і по більшій части одповіда: од норта! — до кінця світу! І такі одповіді зовсім одповідають основним прінціпам старого консервативно-клерикального світогляду, котрий віками розвивала в народі стара інтелігенція, котрий вона проповідує і тепер. Ясно, що для того щоб вивести народ з такого ошоломління, треба подати єму основи нового, вільнодумно-поступового світогляду.

А се не можливе без рішучої боротьби з основами старого, консервативно-клерикального світогляду. Звісно, боротьба ся мусить тепер вестись не так, як у XVIII ст., не такими способами, яких примір показує La pucelle d'Orléans Вольтера, до котрих одначе иноді прибіга сам народ, висміюючи дуже вже допікших єму представителів старого світогляду, а иноді і їх святощі. (Фольклористи знають про се добре, маючи в себе *Κρυπτάδια*, записані не звідки, як з „народніх же уст.“) Боротьба та мусить вестись способом власне одповідним основі нового світогляду — теорії поступу. Треба перенести і в маси народу здобутки нової науки про релігії, а головно про релігію жидівско-християнску, — треба показати і ім, яке власне місце займає та релігія в загальній еволюції людскій, чим вона служила поступу, а чим спиняла єго.

Тілько новина діла може наводити кого на думку, що се так трудно, — дійсно ж зовсім не трудніще росказати народу генезу напр. 10 заповідів, або состав евангелій, ніж механіку напр. парової машини, та й для народа такий виклад буде не менше, коли не більше інтересний, бо сам народ вже ходить навкруги таких справ. Все лихо лишень в тому, що сама наша інтелігенція, хоч уже вижила силою самої звички з основ старого світогляду, в тім числі і релігійного, ще не поставила собі ясно думки, навіть морального характеру, — то б то, що „правда одна для пана і для мужика“, що навіть безчесно годувати мужика тим, що вже вважа для себе не обовязковим пан. А далі лихо в тім, що і в сих, як власне і в других наукових справах, наші просвітителі самі непросвічені, в данім випадку ще й через те, що просвітити іх про парову машину подумало і само начальство, поставивши в кожній гімназії учителя фізіки, а почасти біблії та евангелій начальство дало лишень таких учителів, котрих наука також відноситься до справжної теології, як алхимія до теперішної химії і фізіки. Самі ж наші просвітителі, навіть учені,

занадто ліниві для того, щоб набувати собі науку опріч тиєї, котру дає ім „попечительне начальство“, — то вони собі обходяться в таких справах як небудь, а коли прийдеться просвіщати народ,— то вивертаються або так легко, як д. Сердешний у справі толеранції, або любісінько говорять народові те, чому самі вже не вірять. Се лихо звязуєся в нас ще з другим, з ним порідненим, — а власне, що у нас, для того щоб прочитати університетску лекцію, або написати реферат для спеціально наукового виданя, вважаєся потрібним все таки повчитись, посидіти коло справи, — а що б написати політичну статю, популярну брошуру, або статю для дітского журналу, всякий вважа себе спосібним без всякої науки!*) Наші мудрі проводирі приставляють навіть до таких робот трохи не „младенців сосущих“, одриваючи їх од грудей, коло котрих ім би ще треба пробувати.

Чи ж так і мусить бути далі?

Се питанє ставимо ми на суд земляків наших з поводу всіх тих справ, котрі ми зачепили в сій спізнілій новорічній розмові.

М. Драгоманов.

---

*) Ми маємо таку єретичу думку, що для популярізації науки треба часто бути більше самостоячим ученим, ніж для виробу спеціальних почасних рефератів, — бо для першого треба вміти вибрати як раз найхарактерніщі прояви, вирази і т. и., а такий вибір може зробити лишень той, кому добре звісні всі закутки науки. До того популяризація требує широкого загального образованя. Найбільше се все розуміють в Англії, де за популярні книжки і лекції беруться первокласні спеціалісти вчені. В нас же звичайно автори гімназіальних учебників компілюють університетскі курси, а популяризатори гімназіяльні учебники, — і то ще в лішних випадках, напр. в популяризації по наукам натуральним. А вже що робиться в нас з популяризацією наук моральних, — того ніяке перо не спише! Примір хоч би недавня брошура д-ки Загірної про Сократа. А ще ж д-ка Загірна більш других старанна! А що ж сказати про тих, хто напр. у „Дзвінку“ годує теперішніх дітей розмовами з мітології по книжці Ламе Флері, котра вже і для наших прабаб була застарілою?! — або хто наносить у той „Дзвінок“ помилки проти елементарної географії і історії навіть Украіни, чому приміри ми показували в „Народі“?

Моя бродска Одіссея.

(Далі).

Треба було тілько піддержати той користний настрій селян до радикалізму — вічем, що певне було би вплинуло і на виборців у користь того кандидата, котрий був би подобався вічу. А побіч усіх инчих кандидатів — Барвінского, Должицкого, Громніцкого і т. д., що появлялися за той час — я тут був певний. Ніхто з тих кандидатів ані не вмів би, ані не хотів би сказати того, що я, — та зрештою усі вони просто боялися віча, а д. Барвінский, так той боявся навіть появитися в Бродах, перед виборцями, бо єму справді грозив скандал — такі люті були на него селяне. Мене-ж вони знали і з віча 1891 р., і з недавних приватних розмов зо мною, і навіть зо слів урядників, що отверто говорили про мене чільніщим селянам: „my wiemy — chłopi go lubią — bo to filozof: on by tu na wiecu wszystkich porwał za sobą“. Я бувби на вічу побідив тим певніще, що мою кандидатуру були би підперли тут і товариші, і найголовніще товариші-селяне. Так думали і чільніщі бродскі селяне, котрі те ж домагалися віча. На лихо, кошти віча мусіли впасти на мене, — а ті кошти були чималі: сама саля коштувала би до 25 гульд. і більше ніж других тілько треба було видати на подорож у Броди моіх товаришів-селян і инчих бідніщих товаришів із далека, — я-ж тоді зовсім не мав грошей і не міг їх ні відки добути: добув я потрібну на се суму аж особисто у Львові, та коли вернувся з нею у Броди, 10-го февраля — вже годі було устроіти віче: вже був за короткий час навіть на місцеві обставини (вибори мали бути 15-го), а головно, тоді в усім повіті тепліня так була попсувала дороги, що селянам просто не було змоги добитися в місто. Добивалися в місто, з трудом, тілько люде, що спеціально посвятилися виборам, і то тілько одиниці — маса ж заінтересованих виборами, то б то усі агітатори і виборці вибиралися в місто аж 14-го рано, а тим часом мусіли дома поробити якийсь лад. Віче ждало повне фіаско, тай то дуже дороге...

Таким чином, передомною оставалися тілько: селянский комітет, передвиборчі збори виборців і особиста агітація, помимо всего того.

Найгіршою перешкодою моій кандидатурі був, як вийшло, селянский комітет, в руки котрого я був попався майже вповні. Состав і вчинки більшости членів того комітету — такі, що я їм не приберу й назви. Звісно, я все те викривав мало-по-малу, бо зразу я майже всім тим людям вірив сліпо, і в думку мені не прийшло, щоби могли бути такі люде, та ще й рускі селяне, про котрих я доти в загалі думав дуже гарно, як про взірці моральности. Серед бродскоі виборчоі кампаніі мені прийшлося тут страшенно розчаруватися. Та, роскажу факти — нехай судять самі читателі.

Я вже згадав про писаря, те-ж хлопского сина, котрого инчі члени комітету згори оголо-

сили шпіоном і котрого дійсно всі береглися. Чиім шпіоном, або краще чиім агітатором був власне той чоловік — напевне сказати трудно — скорше всего ему ходило тілько про гроші, все одно, від кого би їіх не вирвати — хоть від усіх. Фактом є, що той чоловік найбільше був причепився до мене, нераз присягаючи мені, що він радикал, що буде підпирати тілько мою кандидатуру, щиро, не так, як инчі „зрадники і лотри", що, мовляв світять вам ув очи, а самі служать шпіонами в старостві і т. п. Звісно, я слова ему не вірив, бо він-же так само забігав і до дд. Громніцкого та Должицкого, і до староства і его сторонників. Найбільше він використав Дра Должицкого і, звісно, скінчив тим, що кинувся агітувати за — Барвінским, — певно-ж, не за дурно...

Та в селянскім комітеті було й більше селян-шпіонів — на всі лади і на всі боки. Один з них, — найбільше вплівовий у повіті і найспосібніщий агітатор, — до-разу сам віддався в услуги староству і, — що найсумніще, — за виразною порадою инчих членів комітету. Зробив він се під моральним примусом певної кари, котрої тоді слушно боявся і котру ему, на певний конець, значно вменчено, — і зробив те ніби для відводу очей і вмиротворення староства. Той чоловік, — як потім вийшло, — приставлений був спеціяльно до мене, щоби паралізувати мою кандидатуру — відводити від мене людей і т. п. Він у мене зразу і днував і ночував і, звісно, годувався на мій кошт. Стан того чоловіка — хоть ледви письменного, але щирого і розумного, с котрим мені довелося найбільше балакати і навіть полюбити его — був справді трагічний: против мене він морально не міг виступати і не виступав довго, а тим часом противна сторона страшенно его давила, ба, навіть свої, — ті самі, що ему дорадили таку муку, те-ж иноді ховалися від него з головним, підозріваючи его врешті на правду, що він про все доносить старосту. І я майже переконаний, що врешті він таки щиро став служити старосту, а думаю так по тому, що на кілька день перед виборами він майже не бував у мене, а коли й зайшов, то вже не говорив зо мною отверто і був дуже мрачний...

Инчих членів селянского комітету схарактеризує найкраще те, як вони поступили зо мною. На перед скажу, що в них не оказалося і тілько щирости зо мною, що в того нещасного невільно-добровільного шпіона.

Як тілько я появився в Бродах, — серед членів селянского комітету, — по ініціативі мого молодого товарища, пішли розмови про те: чи Должицкий, чи я? Про о. Ярему та Громніцкого не було й думки, а що до Барвінского, то була одна ненависть і певність, що він не вийде — не сміє вийти. За мною промовляв моральнвй бік — спосібність оборони селянских інтересів, котру мені признавали всі до самого останку. За Должицким, котрого самі селяне вважали навіть за плохого адвоката — те, що він уже видав був чимало грошей на правибори і в загалі піддержував вибори матеріяльно. Членів селянского комітету гризла сама думка про те, що їім виходило зрадити его, то б то зірвати з ним зносини, перше покористувавшись его грішми. Се все таки свідчить про певну чесність у них. Нарешті справа була поставлена так: що важніще — чи дотеперішна матеріяльна втрата Должицкого, чи втрата всего рускаго народу на тім, як би він дістав із Бродів плохого заступника? і хто ліпше заступав би той нарід — я, чи Должицкий?? Звісно, тут не було сумніву, та все таки аж після довгих толків межи мною і комітетовими, і ще більше між ними самими, не ремогла думка, що краще д. Должицкому махнути рукою на те, що вже видав, ніж селянам на мене, а підпирати Должицкого тілько для матеріяльної підмоги з его боку, — і дня 6-го февраля по обіді явився у мене секретар селянского комітету, Василь Черняк тай заявив мені, що селянский комітет ухвалив піддержувати мене, при чім завважав, що на засіданю було їіх шість. Тілько-ж, додав він, мусите взяти на себе дальші кошти виборів. Я згодився і запитав: кілько-ж? „Та тепер, каже, зо 30 гульденів, а потім, що буде треба". Я відповів, що на разі не маю грошей, але завтра певне вручу їіх або Вам, або кому скажете. Мені ще 5 го февраля пояснили, і я се й сам добре розумів, що грошей конче треба для агітаторів по селах, котрих ми начислили 22 і котрі 6-го февраля всі були зійшлися в Броди і мусіли зараз же вертати домів. „30 гульденів на 22 люда — то-ж мало що більше, як по 50 кр. на одного: мінімальна денна плата за втрату заробку, та на непремінні видатки підчас чималого труду на кождого — адже бродский повіт величезний: 103 села! 22-ом по 50 кр., виходить 11 гульденів у день, а за 9 днів — 99 гульденів — мінімальний видаток для офіціяльних селянских агітаторів. У мене-ж тепер просять навіть менче як трету частину — нужденних 30 гульд., тай тих нема у радикального кандидата — редактора двох радикальних газет і т. д. і т. д.!" Я мало не сказився; я чув, що кандидатура моя від тепер зовсім пропаща: мені стало ясно, що члени селянского комітету і агітатори мусять вернутися до Должицкого, а відси піти й далі... Та я зробив „gute Miene zum bösen Spiel" і, завважавши, що воно й завтра чей не буде пізно, сказав, що я ті гроші дам завтра Иванови Карчемному, — котрого мені вказав В. Черняк. Догадка моя була аж надто вірна: найбільші прихильники моєї кандидатури, люде зовсім щирі, казали мені з роспукою, що воно фатально, що агітатори мусіли піти від мене з порожніми руками. Та ми всі потішались, як могли, і всіми силами старалися направити лихо. І справді, бачилось, нам повелося замазати се фатальне враженє перед членами селянского комітету. Тої ж ночи молодий товариш мій приніс мені радісну звістку, що члени селянского комітету твердо стали на моій кандидатурі і що голова їіх, Иван Карчемний торжественно і перед усіми велів

мені переказати. Мене-ж, увійшовшого на часинку в посольску амбіцію, страшенно мучила думка про те: чи дістану я завтра тих 30 гульденів? Мені вони значили тільки, що князеви престол...

Та, на превелику мою радість, дня 7-ого, коло полудня, дістав я зі Львова телеграфічно 50 гульд., що позичив і прислав мені зовсім чужий чоловік. Того-ж дня вечір, після ряду конспірацій перед „ангелами сторожами", мене повів найбільший виборчий селянский конспіратор Филип Черняк до якоісь нужденної коршмини на самім краю Бродів, котру вибрано для наших сходин через те, що там ніхто не знав ні одного члена селянского комітету. Там я застав тільки Івана Карчемного, котрий мене ждав нетерпеливо кілька годин, бо я, через „ангелів сторожів", мусів задержатися аж до сумерків.

Иван Карчемний — дяк і повірник небіжчика о. Сірка, стан, по его смерти, провідником селян. Він сказав мені, що о. Сірко був єдиний піп на всю Бродщину, котрий твердо держався з селянами і за котрим через те селяне були би пішли в огонь. По смерти о. Сірка, і селянам, і ему самому, Карчемному, прийшлося зовсім зірвати з попами і виступити самостійно. Дошлось і львівскому генеральному штабови москвофілів за те, що зовсім не дбає про селян, хоть і тратить марно чимало грошей. „Сякі-такі! на шампанске вино тратять у Штадмілєра (аристократека реставрація у Львові) і по 5 гульд. кидають кельнерам за те, що їм сурдут подадуть! Ви гадаєте — я не видів?!" — говорив д. Карчемний, попиваючи плохе, передміске бродске пиво. Особливо д. Карчемний, — як і всі селяне-москвофіли, — люті були на „Русскую Раду" за те, що рекомендувала їм Громніцкого. Тут д. Карчемний розказав мені першу стрічу членів селянского комітету з Громніцким. Зараз після смерти о. Сірка, прийшли ми, — каже, — до Громніцкого: я, Василь Черняк і инчі. Перше слово его було: „Добре, любоньки, але я згори кажу, що не дам на вибори ані крейцаря". „Та ми й не прийшли за грішми, а прийшлисмо почути від Вас слово". „То, любоньки, я Вам скажу таке: ми, Русини, не нарід". „А хто-ж ми?" „Повторяю: ми не нарід — Поляки нарід. а ми доти не будемо народом, доки не зробимо згоду з Поляками". На се, Василь Черняк зірвався на ноги і тупнувши ногою, крикнув: „А най мия шляг трафить!" „Що? може Вам се не приємно? спитав д. Громніцкий. Але я став укоськувати Василя: „та сідай, кажу, — пан ревт кажу буцім. мають рацію: ми справді мусимо зільлятися з Поляками — аж тогди ми будемо народом". Се перше слово згори зарізало Громніцкого перед селянами — а ті львівскі . . . . пхають нам его! Ні! ми не знаємо „Русской Рады"! Що нам „Р. Рада"?! — викрикав д. Карчемний, як і всі инчі селяне. Ще більше нарікав д. Карчемний на львівских москвофілів через те, що во..и пальцем не кинули для его оборони в недавнім процесі, де его засуджено на 6 неділь тюрми, — зовсім безневинне, буцім то за звязки з Росією. Здовлено було якийсь лист, що-ді видав австрійским властям тайний російский агент у Радзівілові — „брат Галичанин", Білецкий. Вони-ж, москвофіли-селяне бродского повіту, не мають нічого спільного з офіціальною Росією, ані з генеральним штабом москвофілів у Львові: — вони радикальні москвофіли, або й радикали. Всі селяне бродского повіту готові пристати до радикалів, і пристануть, будете мати все — тільки пришліть нам до Бродів одного інтелігентного радикала — адвоката, чи доктора, бо в цілім бродскім повіті нема й одного інтелігентного Русина, до котрого селяне могли би прихилитися. А селяне наші вже й тепер сила: от, на злість староству, перевелисмо правибори так добре, що маємо 190 своїх певних голосів, а тільки решта 50—60 неневних, або Барвінчуків. Умисне не вибиралисмо ані попів, ані учителів, ані вітів. ані в загалі залежних людей, — вибралисмо самих незалежних селян — на 2¹/₄ ста виборців маєте тільки 6 попів. та й с тих деякі певне не стануть до голосования. Нас кілька камендантів. а між ними головно я, маємо все в своїх руках: по нашому росказу станеся." Тут д. Карчемний ще раз запевнив мене, що я кандидат селянского комітету, тільки що се треба держати в тайні ще кілька день, а про око робити инакше, бо инакше усе кинулось би на нас і на Вас, і могли би попсувати справу. А тимчасом видайте відозву за собою: мовляв, селянский виборчий комітет бродского повіту, в порозуміню з „Народною Волею" поручає селянам Вас; передрукуйте отсе, що сказано за Вас у відозві від „Народної Волі", скажіть про ріжницю між собою і Барвінским, а ще додайте, що будете боронити св. церкву і обряд. „А-я, а-я, конче!" додав Филип Черняк. Я сему остатньому рішучо відмовив, кажучи, що нехай пани те роблять, я-ж можу тут ити тільки до того, щоби селяне взяли церкву, з усіми ей справами, в свої руки. „То добре, — кажуть, — не пишіть. А підпишіть оттак, як на першій нашій відозві за Должицким (гадаєте — ми ей ширили?!): іменем селянского виборчого комітету — Иван Карчемний голова, Василь Черняк секретар і Михайло Гаврилюк, заступник голови". На мій сумнів що до двох остатних, Иван Карчемний заявив, що він-же голова комітету і провідник селян, має право промовляти і за тих двох і бере сю справу на свою відвічальність. За се поручив і Филип Черняк. Я так вірив щирости моїх собесідників, таку вагу клав на членів селянского комітету і їх агітаторів, — від котрих ще тоді справді залежало усе, — та так боявся втратити їх для марних кількадесять гульденів, тим марніших, ще инчі могли-ж їм дати в десятеро більше, — що забув і за віче, і під конець нашої розмови дав д. Карчемному 25 гульд. на агітацію, обіцяючи решту пізніше (других 25 гульд. зараз пішло на уплату готелю, їди і т. и. біжучі видатки); він-же, Карчемний на прощане, дав мені руку і слово чести, що буде зо мною до остатку — „на ща-

сливу долю для всего рускаго народу". Я ще сказав обом, що завтра рано їду до Львова по гроші, — і ми розійшлися: вони — не розберу з якою думкою, я — в надії, що ану-ж таки буду вибраний послом, енергічною діяльністю членів селянского комітету та їх агітаторів? — іллюзія, котру незабаром розбив цілий ряд подій — і препоганих...

По дорозі у Львів, у Красному, я стрітив мого молодого товариша, — що був у Львові в моїй справі, — і Василя Черняка та Мончаловского, котрі їхали зі Львова у Броди. На вид Мончаловского в такім товаристві, мені стало дихо: я вже був певний, що плохо з моєю кандидатурою. Та мене трохи ободрив Василь Черняк, давши мені знак, щоби при Мончаловскім не говорити про мою кандидатуру, і я вспів моєму товаришеви і Василеви Черняковi передати тільки найпотрібніщі звістки. У Львівi-ж мені сказано, що Василь Черняк і Василь Нечай — котрий найбільше розумів аграрні справи і с котрим я про те найбільше говорив — були в „Русской Радѣ", певне найбільше за тим, щоби вона не потверджувала Громніцкого, при чому однако заявили, що про мою кандидатуру нема й бесіди — я мовляв, добрий тільки, як пострах для Барвінского. Я, в наївности своїй, узяв і се за хитрість членів селянского комітету, котрі поклали держати мою кандидатуру в тайні і висунути ві аж на самий остаток, коли инчі кандидати покажуться неможливими, а для сего очивидячки працювали самі члени селянского комітету. Один поважний член „Русской Рады" сказав мені, що на него ті посланці зробили найгірше враженє: das sind Spitzbuben! — каже; через те „Р. Рада" їм не повірила і послала Мончаловского на розвідини. Тут же, у Львові я прочитав у газетах, що сего-ж дня, як я приїхав у Львів, — у Бродах передвиборчі збори, скликані „Р. Радою" і „Народною Радою", на котрих мають представитися виборцям кандидати. Я-ж про те нічогісінько не знав, та не знали й члени селянского комітету ще 7-го вечір, по крайній мірі ніхто мені про те не сказав. В усякім разі, ті москвофіли, котрих я стрітив у Красному, певне знали про те — та не сказати мені, мабуть умисне. Я-ж був би як стій вернувся в Броди тим самим поїздом, що й вони. Се був з мого боку найфатальніщий промах — хоть і безмовні вини. „Ой! чому вас не було?! — говорили мені потім чесніщі селяне-москвофіли, — булибисте всіх розбили на прах!"

Получивши у Львові дещо грошей з провінції по телеграфу, — від тов. Мійского 50 гул. і з дому, з Коломиї 35 гульд., у тому гульд. 10 від „Народної Волі", — я все-ж таки вернувся в Броди, бо мав там і инчі звязки для виборів, помимо селянского комітету, тай цікаво було мені вивідати, як далеко іде слово і честь его членів. Я ще тоді їм вірив і надрукував у Львові поручену мені відозву (звісно, етімологією, бо то все були етімологи), та з остороги узяв ві всю с собою, в Броди, не давши нікому ні одного примірника.

Зараз після мого приїзду в Броди рано 10-го февраля, явився у мене в готелю д. Иван Карчемний — у-перше за ввесь час мого побуту в Бродах — немов переляканий і очивидно збитий з пантелику. Перше слово его було: „дуже зле сталося!" „Що таке?" Показалося, що він прочитав відозву селянского комітету за мною в „Дѣлѣ", редакція котрого, без мого відома, взяла собі екземпляр з друкарні ім. Шевченка і надрукувала виовні. „Зле сталося! — повторяв д. Карчемний, — Должицкий і старостве казяться! радьте: що робити?" „Що-ж, кажу, прочитайте ще раз відозву — ось вам екземпляр, і після скажіть, чи Ви з нею не годитеся?" Прочитавши відозву, д. Карчемний заявив, що зовсім годиться з нею і стоїть при моїй кандидатурі, та за скоро вона пущена в публіку — треба якось поправити лихо". „Що-ж? кажу, тут правда одна: я доси не пустив ні одного примірника, а „Дѣло" взяло собі примірник само і надрукувало; в такім дусі й можете написати в „Дѣлѣ", і я напишу". „Добре, каже, я уложу письмо дома і принесу Вам, до перегляду, а відозву трохи передержте і через 2 дни пустимо ві". — Він іще раз заневнив мене, що моя кандидатура стоїть добре і що буде піднерта усими силами явно перед самими виборами, особливо в ніч із 14-го на 15-ий. Тільке-ж, на такий конець, ладьте ще 100—150 гульденів. Та, я вже і без остатної уваги не вірив д. Карчемному. Він пішов і за хвильку явився у мене ще раз, толкувати про мою кандидатуру, та тут же за ним убіг і писар-шиіон, що тоді, потай мене, росписувався за Должицкого, і д. Карчемний — про око, як сказав мені наперед, — став перед писарем заневняти мене, що й він, Карчемний не може відступити від кандидатури Должицкого, а тільки якби більшість комітету і більшість народу заявилася за мною — він не піде против волі народу. Але-ж після того д. Карчемний не явився у мене з письмом до „Дѣла", і в „Дѣлѣ", і в „Галичанинѣ" написав, що селянский комітет не ставив мене, що він про ніяку відозву не знає а знає тільки одного кандидата, Должицкого. З протестами против моєї кандидатури і відозви за мною зараз поїхав у Львів Василь Черняк, котрий навіть заявив у „Галичанинѣ" і в „Дѣлѣ", буцім то мене й на очи не бачив, що видасть мені процес і т. и. Тут же, Василь Черняк і Ив. Карчемний заявили, що селянский комітет кладе кандидатуру селянина Михайла Гавриюка (значить, рівночасно з кандидатурою д. Должицкого!). Д. Карчемного я більше не бачив у себе...

Після того, я рішучо мусів зірвати з членами селянского комітету тим більше, коли дізнався, що, як тільке я виїхав у Львів за грішми, комітет той видав другий „Отзывъ" за Должицким і розширив его, а член комітету, Михайло Гаврилюк, бувши председателем передвиборчих зборів 8-го февраля, напав на мене публично, як на „вкусь біду", що виступає против церкви і т. и. через що, мовляв, про мою кандидатурою не слід і говорити — і се

все в очи д. Карчемному і инчим членам комітету, що не писнули за мною і слова! Коли я потім питав тих людей, як могли вони позволити Гаврилюкови говорити таке після нашої „сдѣлки“ 6 і 7-го февраля, мені відповідали: „Та як ми могли знати, що він таке вивалить? і як ми могли на зборах заткати дурневі рот?!“ [1]).

Опроче, передвиборчі збори 8-го февраля не дуже лихо вийшли для моєї кандидатури, не вважаючи на те, що мене не було. Селяне, стоявші з боку від членів селянского комітету, самі піднесли мою кандидатуру, на що М. Гаврилюк напав на мене, як на „протестанта“, і єго піддержали й попи. Та селянин, прихильний мені, відповів на се: „Нехай буде і протестант, але він буде добре нас боронити, не так, як ті, що тут говорили, котрих возьні вигонять із судової салі“ і т. и. Счинився чималий шум і рух між присутними селянами за мною, і провідники зборів та правительственний комісар [2]) вважили за найліпше, на тім закрити збори. Так що, правду сказавши, морально перед більшістю селян побідив усе ж таки я, бо за Барвінским не піднеслася ані одна рука, Громніцкий зарізався своєю кавдидатскою промовою вже тим одним, що виступив против селян за те, що знимаються против дворів (Громніцкий зараз після того й зрікся своєї кандидатури[3]), а Должицкий показався просто сміхованцем, от хотьби тим, що на інтерпеляцію, що він думає про окружні акушерки, відповів, що він іще парубок і не потребує акушерок для себе. В загалі, промови Громніцкого і Должицкого не подобалися навіть інтелігенції, а селяне-москвофіли остро критикували і одного, і другого, і виразно заявили, що вони не довольні тими промовами. Се все були селяне, що знали мої думки про заступництво селян. Коли зважити, що за Должицким піднялося усього кільканацять рук (і то деякі піднимали по дві!) і що єго, як несеріозного чоловіка, ніяк не хотіла потвердити навіть „Русская Рада“, а спільний кандидат „Р. Ради“ і оппозіції в „Народній Раді“, д. Громніцкий, після своєї скандальної кандидатскої річи зрікся, а против Барвінского заявлялося все — то виходило, що єдиним селянским кандидатом був власне я (про М. Гаврилюка більшість виборців і не чути не хотіла, тай сами члени селянского комітету вважали єго мало не за ідіота. „Він, — кажуть, — добрий господар, але на посла він зовсім дурний. Та що казати про Гаврилюка, коли й небіжчик о. Сірко признавався, що й він у соймі був за дурний: там каже, треба добре важити кожде слово“. І справді, о. Сірко зовсім мовчав у соймі). От через що навіть сі невдачні для мене збори, вкупі з відозвою від селянского комітету, що появилася в „Дѣлѣ“ 9-го февраля, викликали в кругах, прихильних Барвінскому, страшенну паніку, — і як би усі ті, що присягали мені, були додержали слова — я був би певне вибраний, не вважаючи на всі инчі плохі для мене обставини.

Та передомною були ще одні передвиборчі збори — 14-го Февраля вечір, у театральній салі — збори, заповіджені Должицким давно на перед, на котрих він мав виголосити своє повне Вірую і на котрі і я мав явитися з кандидатскою бесідою. Прихильники мої, навіть москвофіли-селяне, і сам я клалисмо на ті збори велику вагу. Там мусіли бути усі виборці, по крайній мірі усі противники Барвінского, і се мала бути моя головна битва-побите Должицкого і всіх инчих кандидатів, про що не сумнівалися ні мої прихильники, ні, тим менче, мої противники. Отже власне з боязни перед моєю кандидатскою бесідою, д. Должицкий і єго прихильники в остатній хвилі відкликали ті публичні збори в театрі і назначили їх перше в приватній кватирі д. Должицкого, а коли я і другі з'ягійкали на те — в найбільшім нумері готелю Райнера. Позаяк ті збори скликав д. Должицкий, і вони вже були на половину приватні, то я обернувся через него до зборів, с тим, що хочу бути на зборах і виголосити свою кандидатску бесіду, та просив мені зараз відповісти. Должицкий відповів, що „не! може відповіди витрясти з рукава“; після того я обертався до зборів, на руки председателя, разпо-разу, і получив резолюцію аж на четверте моє письмо, де я завважав зборам, що нечемно людям не відповідати та що чиста справа не повинна би ховатися від людей і з нею мусить бути плохо, коли моі контркандидати бояться впадку від моіх кілька слів. (Тому, щоби мене допущено, противився найбільше д. Должицкий, що навіть дуже лютий був на селян, котрі того домагалися!) На се моє письмо, котре було відчитане зібраним, — відповів мені председа-

---

[1]) Ч. Гаврилюк зробив таке зо мною мабуть у віддяку за те, що я так делікатно обійшовся з ним 1891 р., то є, не сокрушив єго, як був повинен, за єго глупости, що він говорив після віча, в бродскій „Народній Торговлі“, про етімологію та фонетику. Се було піднесено, с признанем, у допасі з Бродского повіту, в „Галицкой Руси“.

[2]) Правительственний комісар явився тут против закону — та против того виступив тілько д. Мончаловский; більшість зібраних не піддержала єго енергічно — а тут і председателем вибрано чоловіка, що зовсім не знався на такім. Ч. Гаврилюк до-разу стратив голову і через те на зборах в загалі не було порядку.

[3]) Д. Громніцкий мотивував свої зреки тим, щоби „не розстрілювати голосів“, то значить зрікся в користь Барвінского, бо не міг же він зречися в користь мою, або д. Должицкого, с котрим те-ж воював?! Тої самої днини — як мені росказувано, — староста бродскій дав бенкет, на котрім був і д. Громніцкий. Що й о. Ярема, — гімназіяльний катехит у Бродах, — зрікся те-ж у користь д. Барвінского — про те не може бути сумніву.

тель збору, Др. Антоневич, що зборя рішили, навіть не допустити мене до нумеру. „Отсего мені тілько й було треба!“ — завважав на сю ухвалу писар-шпіон, що те-ж найшовся в тій „чесній компанії“... Як погодили таку брутальну ухвалу дд. Антоневич і Должицкий, перший зо своїм посольским, другий зо своїм кандидатским становиском — уму непостижимо. Як би я був скликав такі збори і д. Должицкий схотів явитися на них зо своєю кандидатскою бесідою, я вважав би був ділом нечесним противитися тому і, якби бодай частина зборів таки ухвалила не допустити д. Должицкого — я був би в тій хвилі зрікся говорити перед такими зборами, бо сеж изнасилуване елементарної свободи виборів, свободи зборів і слова, якими мусять визначатися власне виборчі збори — по закону вільні навіть від ц. к. цензорів! А то тим більше, що на тих зборах люде, і власне члени селянского комітету виразно домагалися, щоби пустити мене і послухати і моєї кандидатскої бесіди. Мене найдужче зачудувало те, як міг бути предсідателем таких зборів Др. Антоневич, посол опозіціоніст та ще до того такий, що кількадень перед тим горяче промовляв за згодою москвофілів з радикалами?!

Опроче ті збори закінчилися скандально і для москвофілів. Тут виступили против себе два москвофільскі кандидати: Др. Должицкий і селянин Михайло Гаврилюк. Після їх кандидатских бесід, їх випрошено на двір, щоби збори свобідно могли рішитися за одним, чи за другим. Більшість зібраних заявилася за Гаврилюком, та коли покликано з на двору кандидатів — явився один Должицкий: Гаврилюк десь нечез, як камінь у воду. Що там було між ними, годі напевне дізнатися: одні казали, що Гаврилюк образився тим, що его випрошено на двір, другі, що він уступив Дру Должицкому, с котрим дійсно жив у приязни. Досить того, що селяне і особливо члени комітету були обурені на Гаврилюка: „Ми, — кажуть, — гадали, що хоть він чоловік, а він от що! Назвав Вас бідою, а сам він, як видно, ще гірша біда. Дурак! ідіот!“

Збори і сам предсідатель їйх, — що приїхав зі Львова, як відпоручник „Русской Рады“ с тим, щоби потвердити Гаврилюка, — найшлися в фатальнім положеню. Та, от стали злизувати свою першу ухвалу, і потвердили Дра Должицкого — против свого переконання! І сю плоху штуку закінчили ще й многолітєвієм для Дра Должицкого, або краще козлогласованієм, побідоносні звуки котрого гірко відбивалися в моїй душі (я стояв у тім самім готелю). „Ох, наївний чоловіче, — думав я собі, — борися за волю тих людей... та й сами вони голосять світови, що борються за волю, а вони тілько що здоптали ногами твої елементарні горожанскі права, чого не сміли би зробити і найгірші ц. к. урядники. Раби! кати, усякої свободи! Та тут же й посол — посол: оборонець горожанских прав!.. О, Рутеніє, безграничне твоє раболіпіє — ще не зараз тобі заворяє свобода!“ Я мало не лопнув из жалю, думаючи таке — сам-самісінький...

Та, відвернуся трохи від сих сумних картин, і скажу про инчі способи для моєї кандидатури.

Я від разу не спускався на самих членів селянского комітету. Мав я своїх власних агітаторів.

Моє пізнанє з инчими агітаторами почалося трагі-комічною сценою. Зараз другого дня мого першого приїзду в Броди, — 4-го февраля вечір являєся в мою кватиру невеличкий бродский урядничок, одягненний по урядовому і навіть з урядовими паперами під пахою, і зразу говорить щось таке, що я втратив право кандидувати, а коли я єму указав на мій податковий аркуш, — котрий я на всякий случай, узяв из собою, — предкладає мені свої услуги, як агітатор, що, мовляв, близько сходиться с селянами в повіті і має вплив. „Я, каже, не беру нічого на перед, а возьму, що хто мені дасть після“. Та, не вспів він мені виложити свого плану, — як до нумеру влетів немовлятяний жидок, і став мені викладати словами й рухами, як то він береся згорнути для мене голосів богато-богато, на що, звісно, треба й богато грошей. Жидок так живо був занятий надією на „богато грошей“ від мене, що зразу не завважав урядничка, котрий на своє щастє, сів був плечима до дверей. Та, коли я жидкови заявив рішучо, що голосів не думаю купувати, — він, як стій протверезився і завважав урядничка: „A! wie geht's, pani N. N. і ви тут!“ сказав жидок, по панібратски ударивши урядничка рукою по плечі. „A güter Puretz!“ — завважав він, обернувшися до мене. Я поглянув на урядничка: він сидів, мов убитий тою стрічею. Не вмів я розібрати, чи він шпіон, чи справді хотів агітувати за мною, та жаль мені его стало, і я як стій придумав конець на оба случаї, тай кажу жидкови: „Учепився мене, що я не маю права кандидувати! Чиста брєхня! — я ж маю с собою податковий аркуш!“ (Жидкови заімпонував мій податковий аркуш, і він мені притакнув). А урядничкови, що піднявся від стола, я заявив досить різко: „скажіть пану старості, що в мене є податковий аркуш, і що я можу єму служити, та тілько в день! Зрештою, я прошу Вас, більше не являтися у мене, бо я в загалі не люблю урядової шапки!“ Урядничок виніся, не сказавши слова, — і більше я его не бачив...

Жидкови дуже заімпонував мій рішучий тон та єму немов би жаль стало урядничка і він став захвалювати его, як звісного агітатора — звісно, за тими кандидатами, що платять. Він став мені викладати докладно, як то в Бродах купуєся голоси і що без того тут не обходяться ні одні вибори, і не обійдуться і отсі. Та я на силу витолкував жидкови, що не дам на таке грошей, і волію не дістати ні одного голосу, аніж купити хоть один.

Жидок усе-ж таки не зараз відчепився

від мене, і на другий день привів мені ще одного агітатора — Русина Николу Коса, шевця з Фільварок великих під Бродами. Я називаю єго через те, що він став явним і найщиріщим моїм агітатором, ішов за мною в огонь і воду, не вважаючи на тяжкі переслідування — про котрі скажу низче — і, як я переконався, поступав зо мною зовсім чесно, — найчесніще з усіх людей, яких я там пізнав. Звісно, я добровільно платив єму те, що він тратив на заробку і що єму було треба иноді на частунок людей, с котрими треба було говорити про мою кандидатуру при склянці пива, — але-ж, но за те, Никола Кіс пропагував мою кандидатуру з пріпціпу, для радикальної справи, котру він, як чоловік бідний і досить розвитий — служив у війску і був возьним, поки не окалічів на ногу, з війска — порозумів зараз і котрій став служити усім серцем. Він обійшов усі села навколо Бродів, — розуміеся, на кільско єму служили слабі ноги, — говорив там майже з усіми виборцями, а поряд из тим обходив усі Броди, усі шинки і закуточки і говорив про мене з усіми людьми, яких тілько надибав, та роздавав їім, а, як було треба, то й читав відозви за моєю кандидатурою і т. п. Єго скрізь люде приймали дуже добре: їім усім подобалася моя кандидатура і вони обіцяли, — не один из них і мені самому, — що будуть голосувати на мене. Таких виборців було немало і з дальших сторін бродского повіту, що заходили до мене, по рекомендації чесніщих членів селянского комітету. Від нихто я й видав у Бродах 13-го февраля, відозву, що особливо подобалася селянам. Никола Кіс звичайно читав ту відозву селянам, подибавши їх де в шинку, та ледви прочитував слова про те, що я видав патент про церковні треби, — селяне спиняли єго криком: „то наш батько! такого нам треба на посла! — Гей, жиде, давай по гальбі пива!“ (ніби Косови й инчим моїм агітаторам). Як сказано, Коса скрізь люде приймали дуже радо. Тілько в однім шинку, — Москалихи, — викликав колот — шваґер д. Карчемного, що виступив протів моєї кандидатури і навіть дав Косови два рази в лице, після чого в шинку зробився гвалт, на котрий надійшов жандарм і заборонив Косови ширити відозви за мною.*)

Мушу в загалі сказати про те, хто то і як переслідував Коса, бо се найкраще схарактеризує бродскі вибори.

Якось-то Кіс став перед брамою староства і почав роздавати мої відозви виборцям, що виходили відти з картами легітімаційними. „Та що робиш? — питає єго якийсь панок, сторонник Барвінского. „А те роблю, що й онті: вони роздають відозви за Барвінским, а я за своїм кандидатом“. „Я зараз велю тебе арештувати“. І справді кличе жандарма, а той арештує Коса і веде до старости. Так-і-так! мельдує. „Що то?! — крикнув п. староста, що був тоді в кепскім гуморі — таже то вибори, то можна: марш! — крикнув він обом, і жандарма навіть трутив у шию. Жандарм почервонівся по вуха. „А видите, каже єму Кіс, — треба вам було того?

Після скандалу у Москалихи, Кіс зайшов до мене і питає, чи жандарм має право заборонити єму роздавати мої відозви і чи не може єго арештувати за те? Я відповів єму, що нехай роздає сміливо, а якби що до чого, — я єго визволю.

Іде мій Кіс і роздає відозви таки на улиці. Що то?! — питає инчий жандарм. Кіс сим разом узявся на хитрощі і відповідає: „Відозви за п. Барвінским.“ „A proszę, proszę rozdawać!“ Більшість господарів затиснула зуби, та один каже: „Та бо се не за Барвінского, а за Михайла Павлика!“ „Dawaj zaraz tutaj! — кричить жандарм — czytaj, co to jest!“ І знов бере мого Коса до п. старости. П. староста велить єго відвести на постерунок жандармерії і продержати там кілька годин. Саме тоді, як жандарм наводив Коса згори, зі сходів, я ішов до старости в тій справі і, дізнавшися, що Кіс арештований, зараз пішов і зателеграфував до намістника про сі надужитя, а потім прийшов до старости, домагатвся законного трактования моєї кандидатури, на рівні з кандидатурою д. Барвінского. П. староста приняв мене дуже гречно і запевнив, що зараз накаже, щоби воно так сталося. І справді, Коса випущено через хвильку. Та се не хоронило єго від дальшого переслідуваня, і не могло хоронити, мимо найщиріщої волі п. старости. Треба сказати, що бродский староста, гр. Руссоцкий один из ліпших старостів. Він легаліст і, як граф, досить незалежний чоловік. Що єму який-небудь Барвінский? Він волів би гр. Цетнера, або якого инчого Поляка, — та єму наказано згори перевести вибір Барвінского. Для того треба було усяких способів. Як те все помирити з легалізмом? тай як задержати офіціяльну виборчу машину?

А та машина ишла з великим розгоном і мала на ціли головно поборюване моєї кандидатури, бо Должицкого чомусь то не страхалися. На моіх агітаторів, на мої відозви, котрі були дуже широко розширені і робили фурор*), — з усею силою кинулися шандарми й менчі урядники в уніформах, та пильно зривали їіх зо стін по шинках і т. п., агітуючи

*) Звісно, Кіс подав у суд жалобу на шваґра д. Карчемного. Коли остатному сказав се Кіс — той зачудувався: „то, каже, не може бути!...

*) Відозв за Должицким дуже мало ширено, та вони й не були понятні для маси мужиків, бо були написані „язычіемъ“. На відозви за Барвінским не звертали уваги. То була опортретована житєпись д. Барвінского, написаная тихим патріотом „Домонтарем“, вичисляюча заслуги Барвінского від колиски аж до „нової ери“, до котроі він буцім то притяг і Українців!! — далі полеміка д. Барвінского

за Барвінским. То були між иичими: секвестри — Пакушевский, Садовский, Колик, Вельда, Бердеріх; писар від староства Садовский і т. п.).

Для оправданя того запалу треба сказати, що я своєю кандидатурою, та ще й пробутком своїм у Бродах, наробив чимало клопоту властям і в загалі прихвльникам Барвінского. Я, такий окричаний Антихрист, противник усего „благонамѣренного", упав у Броди, мов бомба в неприятельский табор, котра ось-ось лопне. З моїм приїздом у Броди, між селянами знявся чималий рух, і все „благонамѣренне", а найбільше причастне виборам, затрепетало. П. староста дуже сердився на мене, і его агенти, ба й деякі мої контр-кандидати, то просили мене, щоби я зрікея, або „дав спокій сего року, а на другий рік, мовляв, певне буду вибраний, бо мене люблять хлопи", — то й грозили мені, що староство мене вишле з Бродів, щоби я не бунтував селян. Я переказував старостуу: „Нехай спробує — побачить, що буде. Я-ж кандвдат, і сегодня я бандидат, а завтра можу бути послом". Завважаю зараз, що власне через грозьбу вислати мене з Бродів, я найдужче рішив: бути в Бродах до самого кінця виборів і, розумієся, не зрікатися кандидатури, бо, тілько так я міг бути зовсім свобідний. Я голосив усім, що не виїду з Бродів і в жаден спосіб не зречуся, чим доводив до скаженнии і дд. Должицкого і Громніцкого. „Перекажіть єму — переказував мені остатний — що коли він добрий Русин, то нехай зречеся". „Перекажіть єму, — відповідав я, — що коли він добрий народолюбець, то нехай зречеся; я того не зроблю, бо чую, що ліпше знаю селянскі потреби і ліпше буду їіх боронити!" Та посланці д. Громніцкого передавали мені єго прозьбу зо сміхом над ним, бо всі селяне були противні єго кандидатурі. Трохи більше припшлося мені толкувати посланцям д. Должицкого. „Ви, — кажу, — чули, якби я думав боронити селян у соймі і що робити для них по за соймом? — скажіть же, чи д. Должицкий бодай говорить таке? чи хотів би він, так чи міг би так боронити селян?" „Певне, що ні," відповідали вони мені. „Ну, нехай він мені дасть запоруку — зараз зречуся! Але-ж він би навіть не порозумів того, що би я єму про те росказував." „Певне, що так." „Ну, видите-ж, чи мавже би я совість, якби зрікея в єго користь?! Мені-ж дійсно ходить про оборону селян, а не про посольский гонор, бо посольство, як єго розуміти по правді, — то тяжкий обовязок, утрата. Аджеж правдивий посол може мати тілько ворогів межи тими, против котрих виступає в обороні селян? А зрештою, хиба-ж мені конче ходить про те, щоби мене вибрали? Я-ж казав згори кождому, що їхав я на таке, що не дістану ані одного голосу — покажіть мені такого відважного Русина, щоби, знаючи те, таки кандидував?!" „Певне, що такий не найдеся." „А коли я таки кандидую, то, значить, ходить мені про щось важніще: я, користаючи з вільніщих умов, хочу при сій нагоді кинути між селяц ясну думку про те, що їім далі робити, а инчим кандидатам усе те байдуже"... Посланці були переконані, і більше мені про те й не згадували.

Опроче, треба сказати, що бродскі власти зовсім не чіпалися мене, хоть і веліли мене берегти мов якого прінца. За явними і таємними шпіонами, за жандармами і т. и. що мене і вводили в Броди, і виводили з Бродів, і берегли мене навколо мого готелю, — найбільшого в Бродах, — я чувся беспечним, мов у бога за дверми, — ну, звісно, і важним, мов наслідник престола. Правда, шукали вони ва мене якої ключки: брошур і т. п. — та даремне, а що до моіх розмов з ріжніми людьми — а и мене їіх чимало бувало, в день і в ночи, — то хоть про зміст їіх певне й доношено, куди слід, — я не боявся, бо, як перед ким, говорив я тілько таке, що міг би повторити і перед п. старостою.

(Конець буде). **М. Павлик.**

з „Батьківщиною", котра трохи вшпигнула єго за те, що „пішов на блудну дорогу" („Батьківщина" тепер опять — орган д. Романчука) і врешті політичне Вірую д. Барвінского — як він думає заступати селян у соймі — дрібно крамареке. Ми вже сказали, що всі ті агітаційні друки за Барвінским написані етімологією. Воно трохи чудненько від такого завзятого борця за фонетику. А як назвати ось які слова в органі, редагованім д. Барвінским, у „Правді" за лютий с. р. (нр. вопшов після виборів у Бродах), сказані з поводу слів д. Романчука в соймі про фонетвку: „П. Романчук у відповіди на сі виводи (Дра Антоневнча против фонетики) зазначив, що й сам був спершу противний заведенню фонетичної правописи в школах, однак дізнавшись (те-ж хитрий! М. П.), що тепер наука руської мови успішно поступає, сподівається, що й Д-р Антоневич ве буде супротивлятись такій п р о б і. На сю відповідь п. Р-ка мусимо з свого боку лише замітити, що коли в політиці се дуже непорадно робити „проби", а треба йти певною дорогою з повною сьвідомостію до своєі мети, то ще непорадніше робити які небудь п р о б и на полі шкільництва. Справа правописна була вельми основно розсліджена поважними ученими і педагогами і полагоджена з певною сьвідомостю, а вже короткий час показав, як се мусів признати п. Романчук, що се вийшло в хосен науки. Оглядати ся тут на пусті крики москвофільскої преси або деяких загорільців несьвідомих було би так само хибно, як і в справах політичних голоси тих органів або людий несьвідомих та лихої волі вважати голосом народу" (ст. 139—140).

Леонід Иванович Глібов.

28 октября 1893 р. упокоївся наш славний байкарь, поет, котрого ми не так давно святкували юбилей 50-літньої діяльности. Не станемо тут говорити про значіне его літературної діяльности, про те почесне місце, яке вповні заслужено занявъ покійний ще за життя в нашій літературі — це речі добре звісні кождому освіченому українцеві. Скажемо кілька слів про его погляди і переконання і про відносини до нього черниговської публіки.

Покійний належав до тих ліричних натур, котрі люблять спокій, світло, теплоту, из'ящество, котрі хотять жити зо всіми в миру, щоб все було тихо та ладно; ніякої крайности, тенденційности покійний не переносив, его почуття міри й истини не допускало цього. Він завше порицав ці риси у своїх приятелів і звісних ему суспільних діячів, котрих назвати по именням ще не час. Він нераз зрекався назвиска „українофіл". „Я люблю свій край, его мову, пісні, звичаї, але не хочу вносити сюди якусь тенденцію, я однаково відношусь до обох братніх народів і мені рівно дорога й россійська література". Він навіть більше любив термін „южнорусс" віж „Українець" і ему бажалось, щоб Великороссів називати „Сѣверно-руссами." Ця термінологія, по его думці, більше б відповідала географічному положенню і рівноправности.

Що до літератури, то покійний через сліпоту і інші прикрі обставини свого життя, з української знав більше старійших поетів і прозаіків, та літераторів „Основи", з россійської теж більше старійших: Пушкина, Козлова, Бенедиктова, принаймни в розмовах він частійше зостанавлявся на ціх часах. З новійшою українською літературою він познаємився в остатні роки, коли у нього оживились літературні зносини з Галичиною. Правду кажучи, він з цієї літератури виносив скорійше неприємне вражінє. Л. И. був поклонником всього прекраєного, из'ящного, натурального, через те ему перш усього не подобалось у молодих поетів тенденційність. „Сю вже бідну Україну-неньку так зайіздили, все плачуть і плачуть" — не раз казав він. Він ціх поетів звав — поетами жандармської улиці (В Києві улиця, де якийсь час жив Сивенький, Сергій Павленко і інші, за для Л. Ив. це було собирательне имення всіх киевских і інших тенденційних поетів). „Оті мені поети з жандармської улиці".

По его думці, було так, що всі утиски й заборони цензурні українського слова йдуть через тенденційність деяких українських літераторів, і завше ставив себе в прімір, що ему ніколи нічого не заборонено; мову в віршах він любив суто-народню, не любив тривіяльности і інших грубих виразів; додивлявся до метру, рифми, требував ріжнообразної і орігінальної. Вірш повинен був буть безукоризненним по формі, по змісту оригінальний, пахучий; особливо любив тонкий юмор; він з великою охотою слухав вірші Руданського. Не раз він жалів, що розвиток народної мови приостановився і освіченому чоловікові бракує культурних слів. В цьому він заздрив Галичанам, що у них літературна мова стала живою, — правда, що він не високо ставив галицьку поезію.

Покійник частенько любив балакати про мову і, невважаючи на свою безсторонность, він ставив „южнорусскій языкъ" по мякости, звучности вище „русского", звертав раз-у-раз увагу на богатство сінонімів, ласкательних і ніжних слів, любив знаходити ідіоми. Коли Л. Івановича не можно було назвати українофілом, то з повним правом можна залічити его до етнографічних патріотів. Любимі теми его розмов були звичаї народні, з великою охотою він зостановлявся над характеристичними рисами українського люду: високо ставив юмор український і в доказ того юмору росказував з великим талантом, українські анекдоти; в порівнянню з великоруським, український люд, здавався ему наділеним делікатностю, почуттем из'ящного і художественного; і доказував се анекдотами і піснями порнографічного змісту. Українець самі цінічні речі, по словам Л. Ив., не виставля в голому виді, а обгортує йіх в из'ящну шуточно-игриву форму, при тому в форму аллегорії.

Леонід Иванович Глібов був великий знаток і поклонник української пісні; пісні він співав по старинним мотивам, анкомпаніруючи собі на гитарі; старечим слабим голосом він умів придати пісні незвичайний вираз, кожному місцю особий відтінок, чому помагала й міміка лиця. Таке чудове виконанне з слабим голосом я тілько чув од Заньковецької — нашої знаменитої артистки. В загалі можна сказати, що природа щедро наділила Л. Ив. способностю передавать свої почуття і думки і на папері і в звуках. Л. Ив. був талановитий декламатор ліричних і юмористичних річей: декламірував він не кваплячись, плавно, в еффектних місцях лице становилось то сумним, то озарялось сердечним усміхом. Він ніколи, росказуючи що не будь юмористичне, не заливався сміхом, як то роблять розказчики низшого сорту; правда й публіка не реготала, за то познавала самі тонкі відтінки утвору. Всю красу его творів тілько й можна було оцінити в власнім переказі Л. Ив.; на папері вони втрачують половину своєї прелести.

Може хто попитає, як Л. Ив. дивився на справи політичні і соціяльні? Правду кажучи, я не можу на це дать ясної відповіді, бо ціх тем покійний в розмовах найменче любив заторкувати. В 60-тих роках ради політики ему прийшлось стратити посаду вчителя і довго бідувати, чоловік він вже не молодий, слабий, хорий, а до того крайне самолюбивий, і як всі такі люде, мнительний, через те він вже був занадто обережний. Мені здавця, що у покійника, як у многих людей 50-х рр. не було соціально-політичної програми; тут нема нічого дивного, бо чистої води українофільство наших

часів, котре складаєцця з людей 60—70 рр. не має ясної программи по справам соціально-політичним. Це ми можемо бачити й по змісту творів покійного: вони більше доторкуюцця особистого, семейного життя, загально-людских пороків, — якої небудь одної провідної думки у них не примітно. Але цей бік світогляду покійного нехай пояснять близші люде. **А.**

В справі „Нашої Долі."

Від автора літературних уваг у 1 книжці „Жіночої Бібліотеки", Дра В. Д. Морачевского (мужа Дра Софії Окуневскої) ми дістали таке письмо:

„В третім нрі „Народа" за сей рік вичитав я уваги про мої бібліографічні замітки, поміщені в „Нашій Долі", котрі то уваги мене уповажнюють до написаня де чого на мою оборону. Мої замітки так лагідно були скритиковані, що можеби було ліпше не відзивати ся, аби і на мене, як на п. Кобринеку, не обрушили ся громи. Збираюсь таки з силами і пишу, глубоко увіренний в правоті моєї справи.

Перше нсего хотівбим заявити моє переконанє можливо виразно, що не нахожу ані одного факту чи то в літературі, чи то в науці, чи в житю, котрий хотівбим укрити від жінок галицких. Не годжу ся також на педагогічні методи, після котрих менше розвитим дає ся дідактичні повісті і дідактичні факти, а після позваляє ся ім узріти правду. Гадаю, що Ред. „Народа" в повні зі мною в тім згляді згоджуєся. Опираючи ся на тім, пригадую, що всі книжки, о котрих я реферував, належать до нових творів літератури, до творів, котрі мали і мають вплив на всіх модних писателів. Книжки ті вибрані були мною, аби показати напрям в літературі, а не, аби змістом своїм служили внешним цілям, або пропаганді. Від тих книжок не оборонить ніщо рускоґо жіноцтва. Тенденції і дух їх відразиться в цілій літературі щоденній. Гадав я отже, що ліпше відослати читачів до орігіналу, чим позволити ім читати то само в формі зіпсованій і приглаженій. Ліпше читати Ібсена і Гауптмана, ніж Судермана; ліпше читати Ніче, ніж Бруно Вілле; ліпше Гюі де Монассана і Золя, ніж Бурже і т. д. Здаєтьсй мені отже, що доки не доказано, що книжки тоті не мають значеня, доти вина моя не велика. Згоджу ся на те, що можно би помістити більше, але з чисто механічних причин не можно було того зробити, за то всі реферовані книжки від десяти літ звісні Европі; пора і нам о них знати.

Що до Ніче, то мушу звернути увагу шан. Редакції на всі нові твори Німеччини і Франції, на всі філософічні менше і більше грунтовні розвідки. У всіх видно вплив Ніче; вороги его найбільше бодай его наслідують. Если отже такого мислителя називати будемо мало вартим, то мусимо згодитись, що цілий рух умисловий в Европі мало вартий. Врешті Ніче належить до тих, котрих не можно зхарактеризувати, томуж то напирав я на те, аби его самого читати і самому о нім судити.

Чи жінки покористуються тими замітками, на те не смію відповідати позитивно, гадаю однак, що правда і чиста краса і сила більше доступні непопсованим душам, як тенденційні і претенсіональні твори, котрими може доси жінкам смак не здегенерувався, помимо їх популярности.

А єслиби навіть наша щоденна література мала вже шкідливий вплив, то тим більше варто противудійствовати єму. Не гадаю, аби на то треба начинати ab ovo, позаяк доки щося краса була наівна і проста: від Гомера до Г. Келлера.

Врешті замітки тоті мали ще одну ціль — звернути увагу на західно-европейску літературу і відірвати читачів від тої літератури орігінальної, котра, помимо великих талантів, затісняє круг естетичних змагань читачів. А літературі і читачам вийде на здоровля, як ся по чужих краях трохи перейдуть.

Тих кілька слів най упевнить шан. Редакцію, як богато мені залежить на ей переконаню, в очах котрої хотівбим бути чистим від всяких закидів.

Цюрих д. 12 II 1894. Позістаю з поважанєм **В. Д Морачевский.**

Від Редакції. Про справи, зачеплені в сім письмі, нам певне ще прийдеся поговорити докладніще. Поки що скажемо, що, по нашому, Ніче, як писатель слабий, як мислитель доволі претенсіональний, а як філософ — просто шкодливий для розвитку народу, в тім числі й жіноцтва.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

V-тий Рік Коломия за 1 марта 1894. 5. нр.

Виходить 1. і 15. д. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція
і Адміністрація
на Замковій ул.

Впять неполітична політика!

Збір мужів довіря 19 марта і предложена ему програма ясно показують, що критика, викликана „новою ерою", а також ініціатива, взята радикалами, звести до купи всі независимі групи Русинів для виробу політичної програми не пропали даремне. Тілько ж всякий поступ іде у нас дуже повагом і завше знаходиться у нас чимало Лотових жінок, котрі озираються назад навіть під страхом скамініти.

Таким-отяжем-назад есть пункт 1 програми, предложений збору 19 марта. Се впять пункт академічний: етнографічний і теологічний, а не політичний, — і не диво, що об него трохи не розбився збір і що по нему не дійшло ні до якої згоди. Справи абстрактні і наукові, а надто богословскі, мають такий характер, що в них кожний стремить до абсолюту і не може в них робити ніяких уступок, — тоді як справи політичні, як усяка практика, без уступок не обходяться, а надто такі, як власне справа зїїзду, котрий мусів погодити ріжні фракції серед галицких Русинів.

Відповідно цілі сего зїїзду предлагати ему 1 пункт програми було дуже наївно. Пункт той, признаючий національну самостоячість всіх Русинів у цілій Славянщині, а до того вірність їх релігії і обряду батьківскому, коли навіть австрійскі Русини поділені між церквами і обрядами унїяцким, православним і латинским, не кажучи вже про вільнодумців, котрих зовсім не мало по крайній мірі між інтелігенцією і число котрих фатально мусить зростати, — суть догматами віри одніеї части т. зв. народовців і уже давно служать предметом спору з боку других фракцій серед Русинів. Предлагати сі догмати всім фракціям — значить заранї іти до того, щоб цілі зїїзду були недосягнуті. Те що догмати ті подаються під авторітетом „Рускоі Ради" 1848 р., не може влекшити справи, бо кого тепер можна переконати і в справах теорітичних і в справах практичних історичними авторітетами?! В Галичині ж есть в усякім разі фактом, що і т. зв. стара партія, і радикали, і поступові народовці, кожні по своему, від думок „Рускоі Ради" 1848 р. одійшли. Коли б тепер всі сі діссіденти прийняли 1 пункт програми, предложеної 19 марта, то се б була не згода між фракціями, а абдікація всіх на користь одніі.

Така абдікація навіть не повела би ні до чого, — бо коли б ві зробили члени зїїзду 19 марта, в краю все таки зостались би діссіденти і боротьба між рускими фракціями все також ішла би, як і перше. На решті хиба програма 1848 р. в свій час оберегла галицких Русинів від поділу на партіи, — і чому б се програма 1894 р. мусіла бути щасливша в сім взгляді? Очевидно, що тут зостаєся одно з двох: або не шукати ніякої згоди між фракціями, а вести боротьбу, поки одна з них зничить другі, або залишити на боці ті точки, в котрих згода не можлива, а шукати таких точок, в котрих вона можлива, в котрих вона вже більше, або менше видна.

Таких точок треба шукати на грунті власне політичному, то-б то в кругу справ державних, адміністративних і соціальних, в котрому і тепер уже визначилась згода між истнуючими партіями, окрім тих, котрі думають скластись в всему „на волю панску.“ Значить, програма згоди між фракціями мусить або овсім мовчати про незгоди між ними справах етнографічних, літературних релігійних, — або ще ліпше: рішуче признати кожній фракції вільність держатись і пропагувати свої думки і бажати лишень чесних способів пропаганди. Така заява не була б нічим иншим, як тільки виголосом прінціпів толерантности, котра в усему цівілізованому світі тепер признаєся для всіх думок по культурним справам.

Ми не будемо тут розмовляти далі про потребу такої толеранції в Галичині поводу чисто ідейного, а звернемось власне до партійних інтересів і позаяк радикали завше стояли за таку толеранцію, і „старуска“ партія також в останні часи майже признала ві, то звертамось до інтересів самої народовецкої партії.

Єсть куна рацій сподіватись, що толеранція випаде власне на користь інтересам сеї партії. Скілько вже пробовано було доси способів „виелімінувати тару партію і радикалів із суспільности,“ але всі ті заходи не привели ні до чого, — хиба до більшого фанатизму напр. тарої партії, а надто в молодших ві ленах, котрі выросли власне в часи, ко и народовці підпирали адміністративне ереслідуване т. зв. „москвофільства.“ Толеранція і тут, як скрізь, мусить менити той фанатизм і примусити дентів старої партії, замість криків роти конкурентів, справдити своє право а істнуване роботою на полі культурім. Окрім того толеранція в кругу прав культурних і згода партій в кругу прав політичних поставить стару парію лицем к лицю з демосом, котрий ть у нас і носителем національности, тру народовці і радикали признають самостоячу. Сей демос сам, своєю атуральною силою буде впливати на тару партію і національним своїм характером. Не вірити в се — значить не вірити в саму національну самостоячість нашого демосу. До того праця коло реальних справ демосу, як розширене єго політичних прав, матеріального добробиту відведе живіщих людей зо старої партії від формалістики, такої як напр. боротьба з „фонетикою“, і від справ далеких, як напр. спори про відносини нашої теперішньої літератури до древнерускої, до російскої і т. и., при чому спільність праці з людьми других фракцій відчинить тих людей для впливу і тих, хто признає потребу зближатись з демосом і мовою, сею найясніщою ознакою національности. Так по малу те, що есть шкодливого в тенденціях старої партії перетвориться органічним процесом і ріжні фракції старої партії зближаться з народовцями і на грунті національнім.

Коли б же навіть сего не случилось, то в усякім разі спільна з народовцями праця старорускої партії коло народніх справ політичних і економічних мусить же дати результати інтересні для народовства справжнього, бо воно не може ж зоставатись лишень формально-національним.

Нарешті обернемось прямо до теперішньої ситуації в Галичині взглядом будущих соймових виборів, котрі в першій лінії мусять інтересувати всі галицкі партії і котрі певно і були одною з головних причин і самого скликаня зїзду 19 марта. Зїзд той однодушно осудив новоерску політику д. Барвінского, — котра безпремінно буде піддержана і правительством і епископами галицкими. Який же смисл має предлагати § 1 проекту згоди, котрий в суті своїй і навіть в букві та ж сама новоерщина? Ліпше вже просто піти за чистою новоерщиною д. Барвінского, хоч би для самої „проби,“ що справді може дати галицким Русинам панска ласка? Коли ж замість панскої ласки вибрана політика опору на сили народні, — то треба ж сполучувати ті сили, а не ділити їх. Тим часом напр. радикали і більше-менше консеквентні поступові народовці піколи не згодяться на клерикальну частину § 1 го, проти котроі в 1890 р. запротестував у соймі посол Окуневский, а по крайній мірі значна частина „старих“ не зго-

диться на половину етнографічну. Все що можуть здобути собі народовці, котрі тепер відділяються від д. Барвінского, се притягти до себе ту частину „старих," котра з національного погляду власне не глядить дальше галицко-уніяцкого світу. Тілько ж тоді який же смисл має бучна розмова про в весь руско-український народ у Славянщині? А далі яку ж силу не то на тепер, але навіть які надії на будуще може мати така опозіційна Барвінщина напроти Барвінщини офіціальної, а також напроти москвофільства, радикалізму і вільнодумного народовства? Що вона може здобути, або навіть що ясного сказати народу в часи виборів 1895 р.? Впять таки ми скажемо, що воліємо чисту Барвінщину!

М. Драгоманов.

З отсею статею ми годимося вповні, і ми певні, що з нею згодиться переважна більшість радикалів, а також і значна частина москвофілів і народовців. В дусі статей М. Драгоманова були опубліковані, від коломийских радикалів ось які точки на зїзд 2 февраля:

1) Зїзд признає потребу добиватися розширеня автономії і економічного добробиту руского народу в Австро-Угорщині через розширене політичних прав і свобід у загалі і прав демосу спеціально.

2) Зїзд признає, що ті цілі можуть бути осягнені лишень свідомою політичною акцією самого народу руского, на ґрунті конституційнім, спільно з другими народами Австро-Угорщини.

3) Через се зїзд виключає з гори всякі союзи з політичними елементами олігархічними і абсолютичними.

4) Идучи до поєднаня акції Русинів Австро-Угорщини на полі політичнім і економічнім, зїзд признає кождій рускій партії повну волю думок релігійних, етнографічних і літературних, і бажає, щоби незбіжна конкуренція партійна вела ся способами чесними: отвертого літературно-наукового методу і такої-ж пропаганди серед народу.

Нам бачиться, що радикалам нема найменчого резону відступати в чім небудь від наведених точок. М. П.

Два зїзди.

I. Справа згоди між Русинами стоїть тепер на порядку деннім, горячійша, більше пекуча від усіх других. Всі чують, що в тім маленькім слові „згода" лежить тепер для Русинів далеко більше, ніж ним звичайно виражалося, що тут крие ся саме основне питанє їіх політичного житя і розвою. Се й натурально, коли бачимо теперішній хаос, теперішне розбитє та роздробленє Русинів і їіх репрезентантів на атоми, коли в Раді державній Русини показують із себе образ, якого та рада ніколи ще видала і до якого парламенти освічених народів не вміли ще привикнути — образ, як на однім засіданю два члени одної народности, одної партії і одного клюбу прилюдно себе поборюють. Справді — ein Schauspiel für Götter! Коли справді ініціаторам нової ери ходило о те, щоб розбити, роздробити і спаралізувати Русинів, щоб вітхнути їім у душу зневіру в себе самих і у власві сили, щоб зробити їіх неспосібними до всякої політичної акції, чи може тілько показати світови їіх неспосібність, то треба признати, що маневр удався їім в повні. Те, що діялося у нас від надолиста 1890 року і що дієся доси, мусить переняти встидом кождого Русина, котрий ще не відвик встидати ся, мусить наповнити его жалем за стількими щирими і спосібними людьми, що в тій тяжкій добі покомпромітували ся, здеморалізувалися, потратили сили, енергію і охоту до праці.

Оттим то не диво, що слово „згода" почало від давна мати магічний вплив на широкі круги Русинів, котрим бажалось би вийти з теперішнього упадку, знайти певну restitutionem in integrum того духа, що особливо в 1889 р. загрівав усіх і наповняв надією на успішнійшу ніж уперед діяльність руских послів. Від „згоди" почали всі ждати чогось нового, великого, хоча, сказавши по правді, ніхто й не старався уявити собі ясно, яка се мусить і може бути згода і які можуть бути еї наслідки. Всім думалось, що се буде дуже по просту: Русини зійдуться, дарують собі всі урази, подадуть собі руки, поцілуються по братерски і спільно підуть до якоїсь нової, великої та успішної праці. Лихо, що плине від нової ери, здавалось усім таким ясним та докучливим, що ніхто й не пришускав, що в урочистій хвилі згоди і повороту найшлись еї защитники та пріщіпіальні прихильники. В загалі о пріщіпіальних ріжницях між Русинами якось мов і не дума-

лось. Всім так надокучили дрібні сварки та лайки газетні, що здавалося: коли тілько се перестане і вже згодяться на одну програму, то все буде добре. Тай програму сю наші люде (говорю про загал інтелігенції; мужики незаражені „отрутою“ радикалізму і не обізнані з властивим значінєм слова „програма“, привикши цінити програми тілько ціною „звісної програми“ д. Романчука з 25 падолиста 1890, т. є. класти ві вартість як раз на зломаний шелят, — такі мужики, а за ними нераз і інтелігентні провінціалі висказувалися навіть против усякої „програми,“ бо-ді від програм і йде все лихо, а домагалися згоди sans phrase, без ніякої програми!), виображали собі досить іділлічно: дві-три точки як найзагальнійші, котріб на практиці ні до чого не обовязували і нічим нікого не вязали — щоб тілько була згода!

Чи диво, що така віра в магічну силу слова „згода,“ як і всяка інша наівна віра, мусіла допровадити до того, що по першій не зовсім удачній пробі наступило розчароване, за котрим колиб не наступило ще повнійше зневіре? При першій пробі робленя згоди показалося, що за остатні роки між Русинами всяких відтінків нароело стілько взаімного недовіря, упереджень, ураз, а то й справдішніх ріжниць в поглядах, що до якої небудь однодільної акції дуже тяжко їх подвигнути. А головно показалося, що хоча загал наших людей на провінції ще не перестав любити шумні фрази, сентімептальні викрики та удавану чи щиру сердечність, то все таки і ві Львові і на провінції є вже досить значне число людей, котрих на такі ораторські штуки не візьмеш, котрі вміють холодно розкусити те, що їм оратор горячо подає, а розкусивши вміють розріжнити ядро від лушпини.

В протягу півтори місяця (від 2 февраля до 19 марта) відбулися у нас під окликом згоди два зїзди мужів довіря, скликані ріжними людьми, не однакові що до числа участників, не подібні один до одного з погляду на хід нарад ані на їх предмет, ані на їх остаточний здобуток, та все таки зїзди, котрі оба разом треба вважати не тілько характерним сімптомом часу, не тілько обявом загальної реакції проти новій ері, але по нашій думці кроком, хоч і невеличким ще, до справдішнього поєднаня Русинів при одній політичній роботі. Може ми в тій надії й помиляємось — недалеке будуще се вкаже. Та в усякім разі і задля характеру тих зїздів, і задля ролі, яку відіграли в них члени нашої радикальної партії, ми повинні дати о них читачам „Народа“ по змозі докладне справоздане.

II. Перший зїзд, на 2 февр. скликаний був, як уже звісно, членами нашої партії. Ми запросили невелике число людей, попереду усего послів, котрі займають незалежне становище, репрезентантів праси, і ще декого з виднійших інтелігентів обох старших партій, в загалі 24 людей. З сих запрошених прибуло 15 — значить більша половина. Народовці з д. Романчуком усунулись зовсім від участи в тім зїзді, образившися тим, що ініціатива вийшла від нас, а не від них. Аргументовано ще й тим, що на зїзд був запрошений д. Марков, редактор „Галичанина“, а не запрошений посол о. Січинский, і т. і. Що ті аргументи не були щирі, доказує факт, що д. Марков запрошений був і на другий зїзд, скликаний послами, а в першій лінії д. Романчуком, а о. Січинский і на той другий зїзд не прибув (кажуть, що був перешкоджений). *) Може бути, що власне тій абстіненції народовців, зараженних духом нової ери (з народовців непричасних до новоєрства був тілько д. Олесніцкий та ще один священник) треба завдячити те, що зїзд помимо дуже дразливих штань, котрі на нім порушено, відбувся в повні спокійно, гідно і в тім тоні щирости та отвертости, котрий один може усунути упередженя та взаімне недовіре і закінчився повним порозумінем в тих тісних рямках, котрі собі зачеркнув.

Для вияснення сих слів ми скажемо ось що. Скликуючи зїзд, ми попереду усего старалися ясно зміркувати, чого властиво можемо по нім надіятися. О повній, загальній згоді не було ані думки. Адже ж ми знали добре, що у нас є своя програма, від основних ві точок ми відступити не можемо, а перетягнути до неї за пару годин людей інших партій, у котрих є свої погляди і свої програми, ми не мали претензії. Ми бажали тілько дійти до порозуміня в тій точці: чи можлива у нас між партіями і людьми політично незалежними, несервілістичними, з ріжних партій хочби коаліція

*) Інтересно, що у москвофілів не було тої партійної гонорности, що у прихильників Романчука. Москвофіли першим ділом, навіть подякували нам на зїзді за те, що-смо раз пхнули на перед ту справу, та заявили нам, що для доброї справи вони були би зїйшлися і на запросини Китайців, не то радикалів. А нам, звісно, те-ж ходило тілько про справу.

М. П.

для спільної праці около якоісь конкретної, виразно поставленої справи? Многі давнійші факти: наші з людьми з інших партій дружні виступи на народних вічах, ухвалюване наших резолюцій, адоптоване значної части нашої практично-політичної програми москвофілами і народовцями, спільна праця москвофілів і народовців по провінції (в Стрийщині, Жовківщині і т. д.) все те заповідало нам, що на се питане можна і від зїїзду падіятися потверджаючої відповіди. От тим то ми спокійно і з цілою отвертістю могли приступити до діскусії над сим питанєм, чи то, як виражалися бесідники зїїзду, могли взятися „усувати камені преткновенія", що стоять на заваді консолідації руских сил політичних. — І. Ф.

*) Про зїїзд 2 февраля с. р. варто би написати докладно — такий він характеристичний — та ми мусимо пожди що статп на головнім: на справах, які там порушено з ріжних боків і на ухвалах. На зїїзді тім порушено три справи, котрі ділять москвофілів, народовців і радикалів, а то: 1) справу віри, церкви і священства, 2) справу рускої національности, і 3) справу правописі. Першу і третю справу піднесли москвофіли, в формі інтерпеляції немов би до радикального правительства; другу підніс Др. Евг. Олесницкий.

З боку москвофілів піднесено, що радикали виступають против віри, церкви і священства, понижують повагу его між селянами. Радикали відповіли на се, що вони виступають тілько против тих попів, що визискують нарід і не то не займаються ним, але й давлять найменчий самостійний, політичний чи просвітний рух між селянами, що йде від радикалів, і при тому ідуть за течіями, що не мають нічого спільного з руским рухом: відриваються від народу — космополітизуються на найгіршій лад. С тими-ж попами, що йдуть у купі с селянами до поступу — радикали підуть разом, бож вони й доси все відзивалися з признанєм для народних просвітителів із попів: для всяких Григоровичів, Шашкевичів, Наумовичів, Волянских, Давидяків. Остаточно стало на тім (внесок Дра Франка): 1) виступати й далі против дійсних надужить серед попів, 2) домагатися від священства, щоби вийшло солідарно з інтересами руского демосу і як найбільше поступало і 3) в справах віри стояти на грунті толеранції, не виключаючи й наукового трактованя тих справ з боку радикалів.

В справі правописі заявили москвофіли, що фонетика у нас річ шкодлива, бо відриває селян від церковщини і дразнить їїх консервативні чувства, нарешті має й характер політичний, бо нам єї накидають силою. То питали радикалів, як вони дивляться на сю справу і чи не попустили би трохи від своєї фонетики? Радикали відповіли, що не можуть відступити від фонетики в своїх виданях, бо вони завели єї самі, ще перед примусом державним і переконані, що для малорускости вона добра. Радикали можуть тілько в загалі виступати против усякого насильного вмішуваня з гори в рускі справи, але навіть против фонетики в школах не виступлять, бо вважають і се за користне для науки. Фонетика у Русинів давна, як письменство, і тілько рутенска ігноранція могла зробити с того таку каламанцію між галицкими Русинами. Опроче радикали вважають справу правописі за річ маловажну і бажають для тебе від етімологів такої толеранції, якою визначаються супротив них радикали, що тої справи нігде і не тикають. Фанатизм антіфонетичний серед селян — неприродний, викликаний штучно інтелігентними москвофілами — доказ тому те, що усі селяне-радикали — фонетики, — а москвофіли, як люде інтелігентні, власне повинни вменчувати усякий фанатизм серед селян, а не дивитися на те, як ті селяне, за марну букву, відмовляють фонетикам усякої чести і навіть назви Русинів. На друк етімологією хоть одного радикального видання, радикали могли би пристати хиба тоді, як би москвофіли пристали на друк фонетикою хоть одного свого видання. Тілько, як би повстав спільний орган рускої коаліції, — потребу котрого піднесено з боку москвофілів і народовців, — то радикали не будуть мати нічого против того, щоби той орган друкувався етімологією.

Народовці і радикали знову стали критикувати москвофілів за їїх ворожі відносини до всего малорускаго — до малорускої мови, літератури і т. д. Не бажалося від москвофілів, щоби вони зрікалися своїх переконань; нехай критикують навіть самі основи малорускости, та нехай роблять се обективно, достойно, а не так, як теперішні москвофільскі органи, котрі ширять фанатизм против малорускости і передруковують напр. з російских газет те-ж тілько лайку против усего українского. Підписаний завважав, що, по его думці, тут діло не в самостійности, чи несамостійности малорускої нації, а в політиці, і через те поклав від себе таку резолюцію: „Будемо працювати і боротися за політичні права рускаго

народу, в тім числі й за право свобідного розвитку рускої літератури, без огляду на те, що хто розуміє під словом руский: чи тілько малоруский, чи і великоруский, і то і в Австро-Угорщині, і в Росії.“ Присутні москвофіли (Антоневич, Кулачковский і т. и.), з виїмком д. Маркова, приняли сю резолюцію дуже радо і заявили впрочім, що вони те-ж Малороси, хоть не признають їіх національної самостійности від Великоросів, тай обовязалися словом чести, що будуть впливати на москвофільскі органи в тім дусі, щоби вони відносилися достойніще і обективніще до малорускости.

Не вважаючи на дразливість усіх порушених справ, діскусія над ними була зовсім поважна і спокійна, так що д. Кулачковский, на прощані заявив: „Се я на перших зборах, де Русини говорили розумно.“

Як сказано, усі ті справи порушеві були не нами. Ми думали почати з иншого кінця, то є зі стичних точок — тих справ політичних і економічних, в котрих усі партії могли би йти разом, — та ми мусіли займати становиско до порушених справ, те ж уважаючи порішенє їіх за усуненє „каменів преткновенія.“ Про саму справу солідарної акції між партіями, не стало часу говорити. Зрештою, се був тілько вступний зїздець для порішеня справи: чи потрібна і можлива солідарна акція між Русинами.

Під конець вибрано було комітет із трьох присутних, Дрів: Кулачковского, Олесніцкого і Франка с тим, щоби вони, в розуміню зо своіми партіями, скликали як найскорше шарший зїзд мужів довірія, при чому кожда партія мала сама вибирати своіх репрезентантів, що мусіли бути запрошені.

Та поки комітет той узявся до роботи, — посли: Романчук, Телішевскій, Окуневскій, Король і Рожанковскій*) вважали за лишше випередити зїзд, заініціований радикалами, і скликали від себе зїзд мужів довірія, при чому запросили і д. Маркова, і наша Рутенія мала приємність бачити секретарями того зїзду двох найбільших політичних ворогів — дд. Маркова і Белея, що сповняли свої функції в повній згоді і єдности. Для комплету не ставало тілько редактора радикальних газет, та він не мав щастя попасти між 300 запрошених „патріотів, людей дійсно заслужених“ і т. д. Виходить, що я у запрошуючих на гіршім щоті, ніж д. Марков. Опроче в сій елімінації нема нічого дивного: вона як раз вірна і традіціям рутевскої толеранції до руских радикалів раціоналістів, і оппортунізмови хвилі і, по моєму, вона — завдаток на ціну згоди з радикальною партією. Біда тілько, що напрямок, виелімінований запрошуючими, не такий то слабий, щоби пропав, серед „згоди“. В усякім разі, радикали заслужилися тим, що нагнали народовців і иних до скликаня зїзду.*)

М. П.

III. Другий зїзд відбутий д. 19 марта богато де в чім ріжнився від першого. Понеред усего був далеко численнійший. Хоча з запрошених 300 людей прибула хіба третина (около 120), то все таки участників було за много на те, щоб можна було провадити зовсім спокійну і отверту діскусію про дразливі справи, а за мало на те, щоб ухвали того зїзду могли мати яку небудь обовязуючу міць для загалу Русинів. В загалі сказати треба, що коли ініціаторам сего зїзду, послам Романчукови, Рожанковскому, Телішевскому, Королеви і Окуневскому ходило о те, щоби зїзд справді сотворив спільну основу для порозуміня всіх Русинів, то вони поступили собі о стілько невідповідно, що ігноруючи всякі партії віднесли ся просто до одиниць і таким способом зібрали людей, з котрих кождий міг говорити за себе, але говорити ані рішати іменем партії не мав права. Ініціатори зїзду мабуть думали, що таким способом обмине ся дразливий момент партійних ріжниць, що „апелюючи — як виразився д. Романчук — від партій до загалу“ дасться створити щось середнього і сильного. Зїзд переконав їіх, що се була помилка, бож очевидно кождий его участник, їідучи на зїзд, привозив на него й свої партійні погляди та перекопаня, а дехто — власне посол д. Кулачковский — прибув прямо з мандатом — промовляти іменем старорускої партії і ві органу „Русскої Ради.“

Заким подамо троха докладнійше справозданє з ходу нарад зїзду (в чім нас, розуміється, випередили щоденні часописі), скажемо ще декілька слів о присутних і неприсутних его членах. З ініціаторів зїзду були всі, крім посла дра Окуневского, котрому в ту пору вмерла сестра. Надто явилися оба посли селяне Гурик і Барабаш, а також посли Вахнянин і Барвінскій, котрі, як виразило ся одно щоденне письмо, були на зїзді предметом колес-

*) З них перші три були нами запрошені на наш зїзд 2 февраля, та на зїзді був тілько д. Окуневскій.

них овацій — тільки в від'ємнім напрямі і не дожидаючи кінця повиходили з салі. Був також і удавав дуже вдоволеного посол Охримович, одинокий на всім світі посол, до котрого не прилипають ніякі закиди, від котрого ніхто не вимагає ніякої діяльности, ніяких переконань, ніякого становища. Більшість присутних становили священники, але провінціональні; із львівских був мабуть тілько один. В загалі із львівских інтелігентів було мало; їїх і запрошено всего щось 20; виднійших народовців львівских можна було почислити на пальцях одної руки. В дискусіях крім послів особливо живу участь брали репрезентанти Стрийщини (о. Давидяк, др. Олесницкий) і Перемищини (др. Кормош, др. Стахура).

Що до неприсутних, то тут поперед усего треба запримітити повну абстіненцію цілої гр. к. єрархії церковної. Не то що жаден з запрошених епископів не прибув, але жаден не выслав свого делегата. Не поприходили й достойники капітул, хоча дехто й обіцявся. Були вісти, що на їїх неприхід виливали звісні сферы, неприхильні самій ідеї зїзду. Так само не прибув ніхто з запрошених із Станіславова ані з Тернополя; сі два міста можна нині вважати опорами новійшої ери чи властиво політики д. Барвінского.

Наради зїзду відкрив короткою промовою д. Романчук заявляючи, що ціль зїзду є „сполученє сторонництв“ і що запрошуючи участників не зважано на сторонництва, до яких хто належить. Запевняв о своїх щирих намірах і просив о отвертість і добру волю в нарадах. На пропозицію д. Романчука вибрано провідником нарад посла Рожанковского, заступниками послів Телішевского і Короля, а на секретарів покликав провідник редакторів Белея і Маркова.

Не в добру хвилю д. Романчук поставив внесок, щоб для скороченя дебати ухвалити, щоб ніхто не говорив довше над 10 мінут, а тілько референти щоб могли промовляти довше. Зараз над сим внеском вивязалася довга і досить безладна дискусія, котра очевидно не довела ні до чого крім страти часу а скінчила ся тим, що д. Романчук узяв назад свій внесок, а зібрані й без ухвали зробили те, чого він жадав.

Перший забрав голос д. Романчук як референт справи. Зміст єго промови поданий найобширнійше в „Галичанині“, приводимо тут після сеї газети з деякими поправками. Згадавши про найбільше лихо Русинів — усобиці, котрі підкопували Русь ще за часів князівских, а опісля в часах козаччини, бесідник схарактеризував відносини перед падолистом 1890 р. — на око гарні, але на ділі не дуже приємні, а відтак розповів „о скілько може об'єктівно, отверто та без нарушуваня осіб,“ історію тзв. нової ери. Правительство обернулось до декотрих осіб з предложенєм, що воно готово прихильно відноситися до Русинів, коли рускі посли прилюдно заявлять, що вони не стоять на такім становищі, яке правительство вважає для себе ворожим. Люде, до котрих правительство обернулося з таким предложенєм, поставили від себе домаганя, котрі би принесли пожиток усім Русинам. Ходило о зміну дотеперішної сістеми правительственної супротив руского народа, о перенесенє наших людей з західної Галичини, о пошанованє нашої мови і письма, о основанє рускої гімназії в Бучачі або Чорткові, до котрої могли б ходити і ученики інших народностів і т. і. Обіцяно нам сповнити ті жаданя — розуміється, постепенно, і на тій основі мині поручено було проголосити в соймі при буджетовій дебаті відповідну заяву. Лихо, що переговори з правительством протяглися так довго, що о їїх результаті я дізнався о год. 10 рано, а о 11 мусів уже сказати промову і тому не міг уперед порозуміти ся з моїми клюбовими товаришами. В загалі промову мою тодішню зрозуміли гірше, ніж я думав. В переговорах з правительством ніхто з нас не думав о особистих або партійних інтересах, а тілько о інтересах загалу. Ми думали, що здобувши від правительства певні уступки, тим склонимо й решту товаришів і всі партії, що підуть за нами.

Надії наші не сповнились. Правительство не додержало того, що обіцяло. Замість 8 чи навіть 10 мандатів до ради держ., котрі нам обіцяно, дісталось нам лиш 7, тай то не все таких людей, яких ми собі бажали. Замість самостійної гімназії в Чорткові або Бучачі одержали ми паралельки в Коломиї. Замість утраквістичної семінарії учительскої з переважним характером руским в Самборі ми дістали семінарію з характером польским тай до того ще з директором, против котрого Русини найбільше виступали. Сістема правительственна супроти Русинів зовсім не поліпшила ся (голоси: Погіршила ся!).

В р. 1892 була депутація у намістника. Все те єму виложено і заявлено, що коли правительство своїх обіцянок не додержує, то й Русини не будуть стояти при умові. В наслі-

док того я зазначив сю зміну в промовах у парламенті, а надто внесено дві інтерпеляції: в справі еміграції селян і в справі звісного рескрипту проти духовенства.

В соймі тимчасом давній спільний клюб розбився, повстали два клюби, і хоча в справах практичних поступали солідарно, то всякі переговори, щоб їх опять поєднати, не доводили ні до чого. Та все таки результат був такий, що серед тих переговорів оба клюби звільна зближались до себе, і хто знає, як би сесія соймова була довше потрівала, може б були ми на отсім зборі виступили з чимось певним, з готовою основою згоди. Та коли се не сталося, ми скликали сей зїзд, щоб він довів до кінця діло розпочате в клюбах, і предкладаємо єму „проєкт спільної основи," котрий є результатом нарад і компромісу послів з обох партій. Проєкт сей прошу приняти без зміни.

Над сею промовою не було ніякої дискусії. Всі почували, що д. Романчук не говорив тут як історик нової ери, а більше як діпломат, котрий ходить довкола правди, але з далека. Пригнетений настрій, який викликала ся промова, перейшов у велике роздразнене, коли на інтерпеляцію одного з присутних д. Романчук схарактеризував ріжницю поглядів, які зарисувалися між рускими послами в раді державній, де нема ані москвофілів ані радикалів. „Одні стоять за опозицією против правительства, другі за політикою вільної руки, а треті кажуть, що Русини за слабі, щоб могли ставитись против правительства, значить повинні держати з правительством, а так може борше дещо осягнуть. Що до себе заявляю, що я на сю остатню політику ніколи не піду і рішучо противлю ся тому, щоби з гори кидати оружє і здати ся на добру волю правительства. Прошу зібраних, щоб висказали ся, що гірше: чи щоби клюб у Відні розбив ся, чи щоби липився в цілости і пішов за напрямом тої третьої політики?"

На се питанє зібрані закричали, що ліпше вже, щоби клюб розбився; за задержанєм солідарности при таких умовах не підняслася ані одна рука. З поміж присутних посипались при тім острі докори на адрес послів Барвінского і Вахнянина; посол Король в досить різкій і горячій промові сказав, що не тілько зібраві тут, але і весь руский народ не годиться на політику тих двох послів і завізвав д. Вахнянина, щоби той перед збором пояснив свою політику. Крики обуреня після сеї мови тривали кілька хвиль. Д. Вахнянин встав і заявив, що він готов усе пояснити, „і ті дикі гуки — додав спокійно — що тут лунали, мене зовсім не змішають". Бурливу сцену, яку викликала ся провокація, не лехко описати. Значна часть присутних, особливо священники, позривалися з місць. Крики: „Ганьба! До кляси! Він гадає, що ми ученики! То не гуки, а голос болю і жалю!" і т. і. заглушили і перервали мову д. Вахнянина. Він довгу хвилю стояв на естраді і слухав тих окриків звернених против него. Може при тім єму згадалося, як то в 1890 р. в тій самій салі зібрані члени „Народної Ради" оплескували єго як тріумфатора, а тикали пальцями в очи от хочби пишучому отсі слова за те, що важився мати відмінні, не новоерські погляди. Еге-ж! не тілько лівчина, але і руска публіка „e mobile". Консеквенція добра річ, але йдучи надто консеквентно стежкою нової ери заходиться в такі нетри, що й свої своїх перестають пізнавати! Підчас крику упрошував д. Романчук присутних, щоб заховалися прилично і спокійно, та се не помагало, поки в кінці пос. Король не взяв назад свого защиту до д. Вахнянина, відкладаючи єго до точки 6. порядку дневного. Розуміється, що ані д. Вахнянин, ані д. Барвінский до тої точки не чекали, а швидко опісля вийшли геть.

Тілько тепер приступлено до загальної дискусії над предложеними зїздови „основами згоди". В генеральній дискусії між іншими др. Данилович в сімпатично принятій промові згадав про попередній менше численний зїзд, бачучи в нім і в ході єго нарад доказ, що всі щирі патріоти у нас бажають згоди і що згода така у нас можлива.

В дискусії спеціальній над першою точкою проявилися значні ріжниці поглядів, так що заносилося навіть на те, що зїзд буде мусів розійтися зовсім ні ва чім. Д. Романчук предложив таку стілізацію тої точки: „Стоїмо на основі національної програми Головної Ради Рускої з р. 1848 і хочемо, щоби наш нарід розвивався яко самостійний нарід славянский, остаючись при вірі і обряді своїх батьків, вірний австрійскій державі і цісареви". Супроти сеї стілізації пропонувала стара партія ось яку: „Стоїмо на основі національній і хочемо дальше на ній розвиватися яко політично самостійний в Австрії нарід, остаючись" і т. д. Іменем тої партії посол Кулачковский в довгій промові не стілько боронив сеї другої стілізації, як радше критикував Романчукову. Коли помимо довшої дискусії обі ті сторони не мо-

гли погодитися, д. Франко скритикував стілізацію старих, закидаючи їй неясність, але заразом заявив, що й против стілізації д. Романчука мав би богато замітити. Щоб усунути сю кість незгоди, він радив зовсім опустити сю точку, а зачати слідуючу тілько декларацією: „Ми Русини галицкі." Сей внесок зразу визвав сміх, усі вважали его за Witz, та швидко з ріжних боків почали з ним згожуватися. Але д. Романчук заявив, що деклярація о народности мусить бути, що від неї відступити не можна, хочби зйізд мав розбитися. Почалися знов довгі і втомляючі дебати, о. Давидяк трібував щастя ще з іншою стілізацією, та вона нікому не догодила. В кінці на внесок дра Короля ухвалено відложити дальшу дебату і рішенє сеї точки на конець нарад і приступити тимчасом до дальших точок „основи".

Ті дальші точки були такі: 2) стоїмо на основі конституції і будемо стреміти до переведеня в житє запоручених нам конституцією прав, а головну увагу звернемо на потреби нашого селянства і міщанства (принято одноголосно без діскусії).

3) Хочемо сконсолідованя всіх руских сил на народній основі до спільної органічної праці, а в потребі до енергічної оборони — принято також однодушно. Коротку та горячу діскусію викликало тілько жаданє посла Кулачковского, щоби пропустити слова „на народній основі", та по поясненю д. Франка, що тут розуміеся демократична, не напр. шляхецка основа, посол Кулачк. від свого жаданя відступив.

4) Хочемо повної автономії нашого народу і усуненя всякого постороннего впливу на внутрішні справи его — принято однодушно з додатком д. Кулачковского: „а в тій ціли або заміни автономії країв автономією народностей, або видання закона о народностях."

5) Будемо лучитися з такими елементами, котрі займають справедливе становище супроти руского народу або в загалі прихильні суть для люду. Супроти правительства і верховодячих тепер партій будемо стояти на становищи відпорнім, доки не зміниться теперішня сістема супроти Русинів. І сю точку принято однодушно, а після досить довгої діскусії уділено вотум недовіря послам Барвінскому і Вахнянинови за їх політику, хоч деякі участники зйізду промовляли против сего доказуючи, що зйізд для такої ухвали некомпетентний.

Щоб дійти до якогось кінця з першою точкою, поручено всім тим, що ставили внески і поправки, отже дд. Романчукові, Кулачковскому, Франкови і о. Давидякови порозумітися і устілізувати ві так, щоби зібрані могли ві ухвалити. Та коли зарівно д. Романчук як і д. Кулачковский заявили, що від своєї стілізації жаден не відступить, і сей спосіб не довів ні до чого. Вибраний референтом тої комісії д. Франко поставив від себе внесок, щоби зйізд поручив сю справу комісії, котру й так треба буде вибрати для виробленя програми акції, бо те, що тут ухвалено, се тілько загальна деклярація, а не програма. По довгім ваганю, по горячих та безхосенних промовах деяких народовців, щоби зйізд таки приняв першу точку в стілізації д. Романчука, зібрані остаточно згодилися (більшістю голосів) на внесок д. Франка і поручили послам ініціаторам зйізду, щоб вони вели сю справу й далі і утворили з себе з прибранєм ще 5 членів комісію для стілізації першої точки, виробу програми спільної акції чи організації і скликаня другого зйізду мужів довіря. На тім нарадв й закінчилися.

Ми надіємось, що про діло розпочате тим зйіздом, про его наслідки і про вражінє яке він зробив на своіх і чужих, нам прийдеся ще нераз говорити, і для того тепер кінчимо тим справозданєм, додаючи хіба ще те, що вибрана зйіздом комісія зараз в кілька день опісля відбула засіданє і уложила таку стілізацію першої точки, на котру по нашій думці всі три партії могли би згодитися. Чи згодяться — покаже недалеке будуще.

Ів. Франко.

Наші віденьскі товариші просять нас оголосити ось яку телеграму, вислану ними на зйізд мужів довіря 19 марта: „Бажаємо рішучости і успіхів. Нехай нинішні збори стануться засновком до організації Русинів задля боротьби о визволенє австрійскої частини малорускої нації, на основах політично-адміністратівної автономії, конституційних свобід і соціальної справедливости".

Від д. Драгоманова-ж ми дістали після того, як передущий лист був зложений, ось яку увагу, с котрою ми те-ж годимося вповні:

„Поки що зйізд 19 марта поручив 5 послам ініціяторам за помічю ще 5 членів, котрих вони собі доберуть, „устулізовати" § 1 предложених тими послами пунктів згоди. Як можна „устілізовати" явні незгоди між москвофілами і народовцями в справі етнографічній, і між народовцями і радикалами, котрі хотять рішучого розділу політики від етнографії і релігії, — ми не розуміємо. Тут можливо лишень одно: признати широку толлеранцію для не-

згідних етнографічних і релігійних думок, — і устілізувати думки лишень згідні, політично-соціальні, подібно до того, як се признано було на зїзді 2 фебр. Всяка инша стілізація буде самообманом або взаємним обманом партій, котрий зразу ж і увірветься.

В усякім разі треба б, щоб наші децемвіри скорше опублікували свою стілізацію, щоб ві заранї могла обсудити громада перед другим зїздом.

Моя бродска Одіссея.

(Конець)

З війни, котру против моіх агітаторів і відозв вели жандарми, секвестратори і т. п. ще в ночи перед самими виборами, видно, що сторонники д. Барвінского ще й тоді боялися моєї кандидатури.

Тілько-ж та боязнь була зовсім лишня і староству повелося незабаром зовсім запанувати над виборами й виборцями. На те й існують у нас посередні вибори. У невеличкої кунки виборців-селян, відділених на той час від маси, звичайно рішають не переконаня, не ідеали, не економічні інтереси маси, і навіть не сімпатії, чи антіпатії до особи кандидата, — а зовсім реальні річи: боязнь перед староством і иншим начальством та особиста користь. Оттим то в Галичині майже скрізь по селах вибирають послом того, кого хоче начальство, або краще пануючі верстви. З Жовкві так вибрано було старосту Лянікевича, і зараз ті самі виборці вибрали Вахнянина, як тілько того захотіли власти; та що казати: в тих самих Бродах і Камінці вибрано так самого д. Барвінского послом у Відень. Правда, сим разом селянска опозіція в Бродах дуже бадьорилася против д. Барвінского; вибрано виборцями переважно самих селян с тим, що вони зовсім незалежні й певні. Але-ж крайна бідність селян у бродскім повіті, спролетарізованих великою панскою власністю і залежних від неї, деморалізація їх і новий брак економічної організації — були добрим грунтом і для виборчої деморалізації. А тут ще й серед самих членів селянского комітету не було ні ладу, ні чесноти. Не диво, що повага того верховного виборчого тіла перед виборцями падала чим раз більше, і що тим способом виборці врешті не чулися обовязаними морально перед ніким і нічим.

Вище ми навели деякі приміри хапчивости самих членів селянского комітету. Яка страшенна була жадоба грошей у тих людей, мені стало видно зараз після мого приїзду в Броди. Ото один из найчільніших членів селянского комітету заявив, передомною і моїм молодим товаришем, що поїде у Львів до Барвінского і митрополита та випурить у них гроші, буцім то на агітацію за Барвінским. Слухаючи того чоловіка, як горяче він розвивав свій плян, я серед скаженого сміху, став ему казати: „Еге-ж кажу: добудете великі гроші і вживете їх на агітацію за радикальним кандидатом“? „А вже-ж, каже.“ „Ну, то певне й на дорогу гроші добудете від старости?“ „А бігме, що дасть!“ І на другий день, той чоловік на серіо став вибиратися у Львів по золоте руно, та я ему завважав те-ж на серіо, що за те він може тяжко відпокутувати, бо се-ж чиста ошука. А все-ж таки я не певний, чи не був він у д. Барвінского, бо щось зо два дни я его не бачив у Бродах....

І чим близче було виборів, тим дужче стали пробуджуватися в виборцях і в певних членах селянского комітету самі низькі інстінкти. Писарь-шпіон кидався на всі боки, мов скажений, і рвав гроші, відки міг — на мій сором, він і в мене вирвав 5 гульд. під видом, що найме салю на збір селянского комітету, для рішеня у справі відозви его за мною. „Ви, каже, в загалі мусите вважати, бо з передвиборчими зборами в театральній салі щось крутять. От ще раз лотри! А тут крайна пора рішитися на одного кандидата.“ „Рішайтеся, кажу.“ „Або ви, або Барвінский!“ — каже, — один з вас мусить зречися!“ „Ідіть, кажу, переконайте Барвінского, нехай зрече ся.“ „А конче треба щось робити.“ Він так горяче — до плачу став клястися про свою вірність моій кандидатурі (при чому й цілував мене по руках, і робив се так ловко, по акторски, що я майже віколи не вспівав ухопити рукн). про те, що він до загину служити ме радикалам, — що я не міг дивитися на его слізно-унижену фігуру, та ще й одягнену по шляхоцка, — і з дуру пнув ему в руку 5 гульд. та не через те, щоби ему вірив, а для того, щоби его більше не бачити, бо він мені страшенно дойідав і перешкоджав своіми частими візітамя. І справді, почувши в руках гроші, він вилетів від мене — і тілько я его бачив! То було коло полудня 14-го февраля, то б то не задовго до передвиборчих зборів, про котрі розказано вище....

Инчий член селянского комітету — господар из Поникви великої, узявся до діла не так горяче, та за те певніше. Він потихоньки, лисиччиним голосом став розказувати мені, як то він розбиваеся за моею кандидатурою — та так щиро, так ревне, що я ему зразу повірив і дав кілька гульденів на частунок для тих виборців, с котрими ему треба буде поговорити при склянці пива. Тут же я ему став толкувати, які то гроші. „Я, кажу, бідний; товариство „Народна Воля“, що мене рекомендувало, іще бідніше; мені дати 5 гульд. из товариских грошей, значить скривдити 100 людей (вкладки по 20 кр. у рік). Ми — партія бідних людей, ми беремо добрим ділом, а не грішми“. „Та я то каже, знаю; але власне, каже, тому, що ми йдемо за правду, нам 5-ма реньскими можна зробити то, що другому тяжко і за 500 — а такий малий видаток конечний“. „Добре-ж, кажу, але знайте, що се гро-

ші керваві і що більше я нікому не дам, бо не маю". Він відійшов, немов переконаний про мою бідність, але через час привів мені свого товариша, виборця, кажучи, що вони оба розпинаються за мною і нагло — очима і натяками — домагаючися грошей. Я сказав, що більше не дам, і мої герої відійшли, засмучені. Тільки-ж незабаром опять приходить той-же виборець из листом від свого товариша, де він мені пише, що відобрав уже 35 карт легітімаційних від виборців (власне так роблять неповні агітатори, підставляючи опісля до голосования вичих) і ще, каже, відбере чимало, аби тілько я прислав па те гроші. „Скажіть, — кажу, — вашому товаришеві, що я на таке не дам грошей, і нехай зараз повіддає усім легітімаційні карти, бо то кремінал!" Слово „кремінал" мабуть заімпонувало п. виборцеві, і він уже не показався у мене. Але-ж его товариш таки причепився до мене на дорозі, коли я вже після опівночи перед самими виборами, вийшов на місто, поглянути, що там робиться. Він опять став мені толкувати про виборців, котрих можна мати, але стрітивши по дорозі якихось панків — очивидно грошодательних сторонників д. Барвінского — він раптом, не кажучи й слова, скочив від мене до них, зо словами: „padam do nóg panu!" і зовсім покинув мене. Та через пів години знов явився у мене в готелю, кажучи, що має для мене 43 виборці. Я не відповів на те нічого, а тілько запитав, кого то він стрітив на дорозі, на що він, не надумуючися, відповів: „То нові виборці" (то б то рускі хлопи!). Він ждав відповіди на свою пропозіцію, коли-ж я єму рішучо заявив, що нічогісівько не дам, він остатний покинув мене, пішовши туди, де було більше притягаючої сили.

З примірів, наведених горі, легко догадатися, що то була за притягаюча сила. Тої ночи відвернулися від мене рішучо усі, не вважаючи на сімпатії до мене особисто, до товариства, котре мене рекомендувало і до моєї кандидатскої програми, ані на обіцянки і слова чести. Значна частина виборців і більшість членів селянского комітету закватерувалися у д. Должицкого, де цілу ніч „загрівалися" до передстоячої битви, — але-ж переважна більшість виборців потягла до Европейского готелю, до табору прихильників д. Барвінского, — між котрими були й урядники в уніформах, — і так там собі засмакувала, що вже й не рушилася відти до самісеньких виборів. Там захоплено і мого фактора з Поннкви....

Я сказав, що мене покинули усі. Та ні, не всі: до мене прийшов, пізно після о-півночи, Василь Нечай, тоді найревнійший прихильник кандидатури д. Должицкого — заночувати і ще попросив мене заплатити єму вечеру, бо він, мовляв, дуже голоден. Я, — віддячуючися д. Должицкому за вечірішне, — прийняв, нагодував і напоїв его агітатора, а він, проспавшися у мене, раненько встав і знов пішов агітувати за Должицким. Я вже казав, що з Василем Нечаєм я найбільше толкував про аграрні справи; він зо мною дуже сімпатізував і, бачилось, був зразу за моєю кандидатурою. Та після того він (і один він) отверто став казати мені, що держиться кандидатури Должицкого. „Против вас, — каже, — нони бунтують нарід, а зрештою: чому ми перші маємо вибрати вас — нехай вас вибере перше який инчий повіт". Я відповів, що то-ж була би честь для них, що перші пізналися на такім Антихристі тай вибрали его послом. І став я єму викладати усю свою душу: хто я? що перебув? за що боровся і борюся? що думаю робити, яко посол? і т. д. Зрештою, кажу, вже тим одним, що вибралибисте до сойму рішучого радикала — ви проломилибисте усю виборчу практику серед селян, далибисте знак до отвертої виборчої боротьби селян під новим прапором, помогли-бисте нам перевернути верхи дном усю руску політику". Слухає мій Нечай, розуміє, признає, сочувствує, аж сльози єму стають ув очех, — а все таки думає про Должицкого, котрого ставить ні-во-що...

Рано, перед виборами, д. Должицкий представився мені в цукерні, перепрошуючи мене за снішне. „Та то, кажу, байка; воно між Рутенцями річ звичайна" — думаю собі. Ми пішли на поле битви — перед староство: я — певний, що не дістану ані одного голосу, Должицкий — певний, бачу, що буде вибраний. Перед староством було тихо, мов у гробі, невважаючи на гурму людей. Виборці, невеселі і погнюплені, ступали в староство, і ще більше прибиті вертали відти. Справді „вибір відбувся без прессії", як каже на правду „Правда", за жартом „Галичанина": виборці вже де того були оброблені принадніщими способами, до того піддалися, що не показували й виду противенства, так що й не треба було звичайної в наших виборах прессії — усе пішло гладко, і в результаті вийшло: Барвінский дістав 185 голосів, Должицкий 17, я не дістав ані одного голосу, а 36 виборців здержалося від голосования.

Прихильники Барвінского ликували, що так легко сповнилася їх нелегка завдача; в мині не появилося і тіни жалю, овшім я навіть був подекуди вдоволений, міркуючи, що не називав би ся Павликом, як би був дістав хоть один голос; за те Должицкий і его близчі прихильники були вдарені, мов громом. Ніхто з них не надіявся такого скандального результату. Вийшло, що більша частина навіть найпевніших виборців — тих, що ще в ночи пили у Должицкого і присягали, що будуть на него голосувати — зрадили его найбезчільніше і голосували на Барвінского. До чого вилли народовско-оппозіційні і москвофільські виборці, можна буде бачити найкраще на осьякім примірі: „Як ся маєте? — запитав я селянина Мартищука, народовця, одного з найрічих бесідників на вічу. 1891 р., чоловіка, котрого тоді правительственний комісар мало не арештував за крайности і від котрого д. Барвінский був би відхрестився руками й ногами, — „щож? питаю, голосували?" „Голосував,

каже." „А на кого?" „Та на Барвінского, — відповідає він радісно. „Так?! — обзивається на те его сусід-москвофіл, те-ж виборець, один из найтвердших прихильників Должицкого, що впрочім забігав і до мене, — то ви на Барвінского голосували?! Красно!" „Во, во! а ви-ж не на Барвінского голосували?!" „Що? що? я — на Барвінского?!" „Таже я видів вас у салі і чув, на когосте голосували — не запльовуйте мені очей!!"..... Та, що тут казати — коли на бік Барвінского перейшов і звісний боритель за Ъ, Ы і Ѣ, віршороб Третяк — столи і утвердженіе москвофільства не тілько в бродскім повіті, а на цілу Галичину....

„Біптеся бога! бійтеся бога!" — застогнав Василь Черняк, забігаючи до мене, до готелю. — „Тілько труду, тілько.... і на що?! Вибралисмо на виборців самих селян: гадали, що то люде незалежні, певні — а то сволоч! йой, я умру зі встиду!" Він закрив лице руками, упав на крісло і сплакнув.....

Я ему сказав, що при такім поступованю і не могло вийти инакше, і що коли селяне бродского повіту хотять на далі виходити при виборах с честю, то провідники їх мусять рішучо скритикувати отсі вибори тай більше не запутуватися в таку погань. На прощанє, я завив Василеви Черняков усі примірники славетної відозви не конче славетного селянского комітету, та попросив передати ві всю д. Карчемному, на памятку, — і поїхав. Проїжджаючи попри староство, я побачив, на чистім виборчім полі, найчільнішого члена селянского комітету, невільно-вільного шпіона, що, увесь сияючи, біг до староства, — очивидячки по..... похвалу за те, що поміг побідити Барвінскому. На мене він навіть не звернув уваги, хоть і зоглянув мене. Зараз, на другій улиці я побачив Михайла Гаврилюка, що десь тілько тепер появився на світі. Він немовби втікав від староства, сумний, зо спущеними в землю очима, так що й світа божого не бачив. Я згадав, що мені мої коломийскі товариші телеграфували, щоби я зрікся в его користь; згадав і те, що я того не зробив, — і мені стало жаль старенького, жаль тим більший, що я може й неслушно повірив був тим, котрі казали, що він зрікся своєї кандидатури в користь д. Должицкого, для особистої користи. А тут ще за ним іде й жінка его — невідлучна товаришка его навіть у патріотичних справах — велика рідкість між нашими селянами. Я згадав сцену в Народній Торговлі 1891 р. як та жінка стояла коло него й тоді, коли він горяче боронив етімології та церковщини, — і мені стало жаль і того, що тілько жару тратить наш селянин на такі марні справи.....

Дорогою, тай серед самих бродских злиднів, я нераз питав себе: чи можу я кинути каменем у бродских виборо-робців-селян і самих виборців? І я по совісти, завше мусів відповісти: ні! Чи в загалі люде бродского повіту могли розбиватися за яким-небудь опозіційним кандидатом — будущим послом? Чи бачили вони яку-небудь реальну користь хотьби від небіщика Сірка — окрім того, що він у соймі німо подавав свій один голос за селянскі інтереси, і німо, без програми держався с селянами дома? Чи між усіма теперішними рускими послами. вони бачать який-небудь лад, яку-небудь одну провідну думку, та характерність? Чи є між теперішними рускими послами бодай один такий, котрого можна би назвати дійсно народним послом і добрим політиком? Чи бодай один из них потрудився коло вистудіованя гіркого стану людей хоть у своїм повіті і чи виставив у соймі образ нужд і кривд того повіту? Чи подав він на те який певний лік? Чи радився він стало людей свого повіту, а бодай чи росказував перед ними те, що там робилося у соймі? Чи бодай один из наших послів зніся на становиско сучасних реальних потреб нашої країни, матеріальних і моральних, і чи висказав ті потреби хоть найзагальніще? Чи боронив він інтересів народу стало, консеквентно, горяче, а бодай чи чув їх, чи розумів і чи зробив щонебудь для того, щоби передати ту свідомість і народови? Чи появив вія перед народом щонебудь таке, чим би нарід міг одушевитися і за що за него варто було би наставити хотьби й житє? Чи люде Галичини в загалі бачать яку-небудь полекшу для себе від сойму? Чи вони знають бодай, що таке той сойм і яка вага его для краю? Чи хто — ну, бодай з більше просвічених польских послів представив коли народови вірний образ розвитку нашого сойму, від самого початку его істнованя, тай теперішного стану сойму, з его добрими й лихими боками? чи нарід бачить у соймі яку-небудь певну всестанову провідну думку? Чи бачить він яку-небудь реальну вартість для себе з усеї галицкої політики? Чи богато руских кандидатів працює коло того, щоби усе те сяк-так пояснити народови? Чи в загалі богато світлих Русинів працює для дійсного політичиого усвідомленя народних мас? Чи 4000 наших попів і тисяча нашої світскої інтелігенції, за десятки літ конституційного житя в Галичині, утовкмачили в голови народних мас бодай розуміне пр. вагу виборів до сойму?

Ні, ні, й ні! А коли так, то ніщо дивуватися, що переважній більшости народу, сойм і его члени байдужні, та що й більшости виборців усе одно, кого вибирати послом, а коли вибирати, то вже краще того, за котрого дають гроші, чи що инче, або бодай того, за котрого нема клопоту від місцевих властей, вагу котрих люде по селах чують на собі раз-у-раз. Адже-ж посли рускі тут найменче заступають і боронять селян...

Найменче я виную людей бродского повіту за те, що не вибрали мене. Правда, я обіцяв, що буду раз-у-раз порозуміватися з ними що до моеі діяльности в соймі, тай не так боронити там їх і в загалі робучих людей нашої країни. Я обіцяв їм, що обійду всі села і всі хати людскі бродского повіту, спишу всі їх

кривди, бажання й потреби і викажу все те у соймі; я обіцяв їм, що, по змозі, зроблю те саме і в инчих руских повітах, почавши від Гуцульщини, бо, яко послови, мені й самому буде зовсім вільно робити такі студії на місці тай других буде лекше зорганізувати до такої праці (не послам, та ще й таким страшним, як я — у нас небезпечно робити таке); я обіцяв, що спишу, вискажу в соймі й видам у книжці всі кривди селян, про які тілько дізнаюся; я обіцяв, що в соймі буду боронити і руских і мазурских селян, і тим причинюся до усвідомленя, до організації їх союзної боротьби за свої спільні інтереси; я вказував їм на те, що мігби добре боронити ті інтереси, бо і сам їх розумію і чую, тай маю тут до помочи купку товаришів-спеціялістів, котрих буду радитися і котрі будуть мені помагати в тім, чого би я сам не розумів, або не міг сповнити; я додавав до того, що наше товариство — руска радикальна партія, вже знає добре куди вести селян і вже згорнула під свій прапор чимало руских селян, що певне були би вдячні селянам бродского повіту за те, що виберуть послом радикала; я обіцяв, що буду заступати в соймі інтереси всіх робучих людей, не тілько по селах, а і по містах і фабриках, і таким чином поможу звести до куни селянский рух из робітницким рухом, та придбаю селянам могучого помічника в їх боротьбі за свої права — міских робітників-соціалістів, і то не тілько тут, у нас, а і в цілій австрійскій державі; я обіцяв, одним словом, що вжию свого посольского становиска для як найширшого усвідомленя, організації та оборони народних мас у Галичині. І при тому я викладав їм, по програмі рускої радикальної партії, які власне інтереси я висував би на перший плян і які порядки слід би позаводити і в нашім краю??

Чільні люде бродского повіту все те радо слухали, розуміли, хвалили і відгомони того, по відозвам і т. д. хвалили й ширші круги виборців і селян, — але, чи-ж могло те все сильно засісти в їх думці, так, щоби вони могли були піти за мною на пролом против усіх ворожих сил і покус? Чи могли вони бодай повірити кріпко, що я те все щиро говорю і сповню? (адже-ж вони знали, що кандидати в загалі обіцяють виборцям чимало такого, чого і не думали сповняти!) Чи селяне бродского повіту знали мене добре? чи для пізнаня моєї особи й моєї діяльности досить було двох тижнів мого труду і пропаганди, хоть би й як завзятої? чи та пропаганда дійшла і чи могла дійти до всіх селян, від котрих залежали вибори? Правда, чільніщі селяне бродского повіту подекуди знали і в загалі хвалили діяльність радикалів на Покутю; але-ж чи знали те й ширші маси селян бродского повіту бодай з наших радикальних видань? Звісно-ні! А коли так, то дивно було би, як би було сталося не так, як сталося...

Та все таки з усего, розказаного мною, бє різко в очи крайна деморалізація між селянами бродского повіту — немислима в радикальних повітах. У найрозумніщих і найенергічніщих селян бродского повіту, я не добачив ніякого морального удержу, ніякої доброї і твердої ідеї. „Нема у нас інтелігентного чоловіка, — казали мені чільні селяне, — хоть такого, як був о. Сірко, за котрим би парід міг ити безоглядно". „А на що вам того? — питаю. Адже-ж се значить: пастух і стадо баранів! А ви виробіть між селянами таку одну думку, таке одно діло, за котрим би мусіли ити всі селяне"... „Одно діло... одна думка..." тут провідники селян задумувалися. Я про те з ними говорив раз-у-раз, вони казали, що така думка може бути тілько радикалізм, — що селянам бродского повіту нема инчого виходу, як приставати до радикалів. „Але чи можна буде нам при тім — питав мене Василь Нечай — бути і при своїм? чи можна напр. належати до „Народної Волі" і бути москвофілом?" Сі слова били в саму суть діла. Я відповів рішучо, що і по духу радикалізму і по статутам „Народної Волі", зовсім не можна. Мій Нечай упав духом, і я до решти допевнився, що лекше верблюдови пролізти крізь ушко від игли, аніж москвофілови увійти в царство якого небудь поступу... Справді: що таке москвофільство селян бродского повіту? Я не получив на те ні від кого ніякої відповіди, та ві не важко вивести с того, що я тут росказую. Москвофільство селян бродского повіту не тілько крайне пусте, формальне, але й крайне неморальне. Тай не диво: воно тілько відгомон того москвофільства, що панує в певних кругах львівского генерального штабу. Єго найкраще характеризує те, що як тілько селяне бродского повіту стали постигати тайну тих львівских кругів та показуватися понятливими ученіками їх — ті круги круто обернулися від них...

Я головно й бив у сю найразніщу точку— настоював на тім, що коли селяне бродского повіту хотять стати людьми, то їм треба непремінно визволитися від усякої економічної залежности від „інтелігентних" москвофілів і навіть від надії на матеріальну поміч, чи з Галичини, чи відки. Я сказав, що і в Росії тепер люде не дурні, бо от, кажу, навіть правительственний „Варшавскій Дневникъ" назвав мошенниками тих Галичан, що потратили марне міліони російских рублів, що були прислані на поратунок „братів-селян".

Чільніщі селяне бродского повіту признавали се, та не бачили виходу, бо-ж грошей треба селянам хоть на яке діло — от хотьби на вибори та на аграрні стрейки. „А чи дістали би ми запомогу на такі стрейки? — питав мене один член селянского комітету. Я відповів, що певне дістали би — від робітницких і мужицких радикальних організацій, та, головне діло: сами селяне бродского повіту повинні організуватися, закладати товариства політичні та економічні, то з дрібних членских крейцарів виростуть суми, котрих стане і на стрейки, і на вибори, так що селяне не будуть

потребувати жебрати грошей у аби-яких грошовитих інтелігентних людей та піддаватися їйм. А, найважніще, тілько тоді й зможе виробитися в селянах якась соціальна моральність — почутє, що ратунок для робучих людей в організації власної праці та обороні єі від визискувачів, а не в тім, що їйм може капнути з панского стола...

Чільні селяне бродского повіту все те, бачиться, розуміли, потакували мені й обіцяли, що будуть так робити, — та я бачив ясно, що се буде зроблено аж тоді, коли вони плюнуть на своє москвофільство, бо се та чортова дирочка, в котру мусіла би піти їіх божа копієчка — порозуміне, що ратунок тілько в радикалізмі... Заслуга радикальної партії булаби чимала, якби вона вирвала селян бродского повіту из обійм москвофільскої деморалізації...

На відїзді з Бродів, я поклявся працювати для бродского повіту.

У Львові я стрітився з д. Окуневским. Він, ненадійно для мене, увійшов ув амбіцію за мене і за радикальну партію. „Скомпромітувалисте, — каже, — себе і радикальну партію, на віки. Як бисте були вибрані — були бисте славним чоловіком, а тепер що?!“ Я відповів, що моя „слава“ не в тім, щоби зараз бути вибраним, а свою завдачу — пропаганду радикальних думок, я сповнив совістно, як тілько міг, серед даних обставин, — і я супокійний. Хиба-ж не так робили напр. німецкі соціалісти, котрі довго падали, поки їіх вибрано? Так мусять робити і радикали... А тепер додам, що коли „слава“ бути ввбраним, то Барвінский іще славніщий, бо він був вибраний, не потрудившись і тілько, що я. Неслава була би для мене, як би я, кандидуючи, пожертвував був, для гарних очей виборців або кого, що-небудь из своіх основних переконань, або якби я упав, не мавши за душею ніякої програми праці коло народу на далі, і в загалі не мавши вічого дорожчого над послованє, за всяку ціну. Радикальна партія тут ні при чім: для неї може й бувби сором, якби вона була вжила усіх своіх сил для агітації за мною, а я впавби, або, якби то було в якім радикальнім повіті, а не в такім далекім та здеморалізованім повіті, як бродский. Через те, за все, що я зробив, відповідаю я один, бо тілько я один тими виборами займався. Не відповідаю чейже тілько за осередок, де я попав, — за те, що зо мною виробляли члени селянского комітету і другі люде, причастні до бродских виборів. Опроче, я не ховаю в сім оповіданю і своіх промахів, що певне вийшли с того, що я в загалі чоловік, як то кажуть, „непрактичний“, ідеаліст, та ще й такий, що „і з бідою бюся гуманно“, і врешті с того, що я отсе у-перше попав у виборчу акцію. Хоть і те мушу завважати, що таких промахів найшлобися хто знає, чи й не більше, у першого ліпшого руского кандидата, як би він росказав про своє кандидованє (вже не кажу про кандидованє в сільскій курії инчих людей — опис того всего бувби один величезний образ галицкої політичної нужди). В усякім разі, я сам не жалую того, що кандидував у Бродах, хотьби через те, що за ті два тижні пізнав людей більше, ніж за попередні дві десятці свого житя...

Чи сповнилося пророцтво д. Окуневского, т. є. чи моя кандидатура помогла побідити Барвінскому — про те мені трудно сказати, хоть я готов признати, що воно бодай по части — так. Звісно, вибір д. Барвінского лихо — та мабуть тілько з огляду на той моральний упадок селян, яким д. Барвінский став послом. По за те, у виборі Барвінского, по моєму, не тілько нема великого лиха, а є й добро. Раз, що Барвінский, хоть і який плохий заступник селянских інтересів, а все-ж таки він не гірший Громніцкого, або Должицкого, а, для дальшої улоги рускої політики — навіть ліпший. Из Громніцкого бувби безсловесний новоерист, дворолюб, из Должицкого — коли не сміхотворнвй, то те-ж безсловесний москвофіл, яких і так чимало між рускими послами, — і в результаті вийшлоби то ж само посольске лихоліте, та-ж сама хитанина на всі боки, та-ж сама безбарвність і безідейність серед руских послів. Барвінский вносить ясноту в поступованє руских послів. Він знає добре, чого єму треба і йде до того просто, консеквентно, рішучо. Се зовсім не те, що Романчук з єго безконечним крутійством то в право, то в ліво. Тому крутійству Барвінский певне зробить конець — і се буде єго заслуга. Тепер рускі посли в соймі мусять рішучо: або приставати до Барвінского, або всі виступити против него, і для того придумати якусь програму — ліпшу від дотеперішних язиково-етнографічних формул — дійсно політичну програму, що переважилаби програму Барвінского і була в силі з'єдинити коло себе опозіцію. Одним словом, тепер для руских соймових послів настала найкраща нагода, показати: хто вони є?

Та вибір д. Барвінского дає знак і всій рускій провінції — рішучо розділитися на прихильників і противників „нової ери“ — опозиціоністів. Той вибір чей протверезить і руских селян у тих повітах, де доси вибирали послів такими способами, як воно було остатним разом у Бродах. Мусить раз настати реакція таким способам.

У Бродах та реакція почалася зараз після мого відїзду. На доказ того наводжу тут уступи з листів до мене, котрі доповняють образ бродских виборів:

„Вибори в Бродах закінчилися кервавo. В кількох місцях заходили великі суперечки, де селяне з роздертими лицями і червоними носами до дому через асистенцію (жандармів і поліцаів) порозганяні зістали. Суперечка їім заходила слідуюча: „Ти єси Русин? і щож доброго зробив-єсь?! — за каналок ковбаси і кілька золотих реньских запродав-єсь руску віру!“ і почали ся бити. Мова помежи ними була така, що инакше бути не могло, бо староство дуже приспівувало селян голосувати на Барвінского, а староство дістало наказ від на-

містництва, котре було в порозумінню з Виділом краєвим... митрополит львівский не на Вас, але на Барвінского голосувати наказав; грошей много з его сторони вийшло.... Далі говорили межи собою, що Барвінский нич доброго зробити не може, бо він є брат Ляхів; він винайшов друки з фонетикою; ми умієм церковні книжки читати, але діти наші не будуть могли читати; він на наших руских тичках польску фасолю садить, а та фасоля тяжка і наші тички поломить. Ми мали доброго Русина (т. є. Вас), о котрім чулисмо, але що-ж, коли ані его мови не чулисмо, ані лиця не виділи; чулисмо за его мови 1891 р. і раді булисмо его тепер вибрати, але власні приятелі (члени селянского комітету і т. п.), поубирані в вовчі скіри не допускали нас і платили дурним сильні гроші, щоби на Должицкого голосували; але що рік — не вік: дай Господи дочекати другого року, то будем то все памятати". При тих мовах знов арештовано Вашого агітатора, Николу Коса і держано его в аресті 3 години, поки нарід не порозїздився. Тимчасом Должицкий по утраті 1500 злр. утік до склепу Макса, де при вині розпамнятував утрату своїх грошей до 5-ої години по полудни, — а в него дома билися аж до крови; Богдана (писаря) дуже сильно збили і винесли на тротуар, на вулицю, і викинули, а сами повтікали; і ще якогось чоловіка сильно збили, з Гаю Голосковіцкого, але имене его не знаєм"...

„Селяне наші нарікають тепер сильно по утраті, котра повернутись не може і дивуються тому виборови, котрий, як Броди Бродами, такий не був. Аж тепер пізнали, що суть ошукані, і говорять, що давно були на мотузку, а тепер на ланцуху.

„Бувало завше перед виборами сходилися селяне до церкви, а по богослуженю сходилися на призначене місце, на салю, і во имя Господне розпочинали вибори, — а тепер як? По рогатках порозставляні були жандарі з писарями і секвестраторами, а як іно який селянин явився, що до виборів належав, запровадили его з асістенцією на подвіря — таке, що навіть і птах звідтам вилетіти б не міг, а коло входу від улиці поставили аж кілька жандарів, що б селяне жадної наради не мали...

„Скарга Ваша з намістництва є, і жандар в страху... другий жандар здибав Николу Коса і просив его, щоби, як его закличуть на переслухане, не говорити, що був приарештований і через довший час затриманий, але щоби сказав, що то була тілько przechadzka ze znajomym, котрого Кіс ніколи не знав.

„Кіс заскаржений до окружного карного суду (за ширене незаборонених виборчих відозв за мною. М. П.) і тоті відозви суть в суді, котрі жандар від Коса відобрав.

„13-ого марта с. р. Кіс мав термін в суді за то, що его ударив (боратинский газда). Противник Коса з Должицким хотіли его заспокоїти, але Кіс не погодився, і противник его засуджений зістав на 5 днів арешту і заплачене коштів Косови 4 злр. Він спротивився вирокови і буде рекурсувати до окружного суду в Золочів"....

Реакція серед селян бродского повіту, навіть серед виборців, зовсім природна: „der Wahn ist kurz — die Reu' ist lang": ласки за голосоване на Барвінского певне не стало й одну диру заткати, а мужицка нужда велика і довговічна — є час думати про неї і про те, якби з неї добутися. Матеріалів-же до думаня і я лишив чимало: ненастанні мої бесіди про ту нужду, зо 700 примірників відозв за мною від „Народної Волі", вкупі з поясненем, що таке „Народна Воля", 600 примірників бродских відозв за мною, поверх 200 примірників 1 і 2 нрів „Хліборобa" з 1894 р. де надруковані й згадані відозви за мною і „Народною Волею", кількадесять примірників статутів „Народної Волі" — усе те дійшло мабуть у кождісіньке село бродского повіту. Бути не може, щоби те все пропало марно для освідомленя селян бродского повіту в дусі радикальнім...

10 марта 1894. **М. Павлик.**

Нова игрaшка з именем Шевченка.

Не так давно, оглядаючи вагу вибору д. Ол. Барвінского головою львівского Товар. им. Шевченка та видане Поезій Тарасових д. Огоновским, ми викликнули, мимо волі: „ну, та й нещасний той батько Тарас! і по смерти доля грається з ним!" А тепер приходиться одмітити нову игрaшку і долі і людей з бідним Шевченком. Петербургскі газети звіщають, що в столиці Росії знайшлась чимала купа людей, котрі подались до уряду, щоб ім дозволено було закласти „Общество имени поэта Шевченка" з філіями в Харькові і Київі. Се мусить бути щось подібне тій школі имені Шевченка, (звісно, з виключно російскою мовою), внесок про котру був зроблений в київскій городскій раді (Думі) кількома гласними і в підпору котроі звісний україполюбець д. Ол. Коніский говорив у думі промову, в котрій рівняв Шевченка до Достоєвского і навіть казав, що Шевченко хотів лишень того ж, що зробив у 1861 р. царь Александер II. Тоді рада київска відкинула проект; певно, і тепер уряд царский не дозволить „Общества имени Шевченка", бо Шевченко ж не дякував урядові, як Достоєвскай, за те, що его навчили розуму політичною карою, не звертався від фурерізму до православія і самодержавія і т. п., — а зостаєся на віки непримиренним демократом і вільнодумцем, половину поезій котрого не можна буде напечатати в Росії, аж поки не буде в ній конституції. До того ж теперішній уряд російский не дуже то прихильний до самої волі кріпаків 1861 р., і ніякий навіть найпремудрий крутій не доведе, що Шевченко хотів того, щоб меншого брата руководив „земский начальник!" Тим то, сподіваючись на те, що уряд не дозволить „Общества имени Шевченка", ми ду-

маємо, що вся справа скінчиться лишень на наївному самодонесі кількох прихильників Шевченка і коли ніхто з них не виголосить чогось подібного до промови д. Коніского в київскій раді 1881 р., то сей самодонос обійдеся хоч без „самозаушенія“.

А вже ж без остатнего не обійшлось би, коли б уряд дозволив те товариство, — бо чи може ж бути більше „самозаушеніе“ для украінолюбця, як заложити школу имені Шевченка, в котрій би не сміли прочитати ні слова мовою Шевченка, ні навіть показати ученикам, як музейний курьоз, украінского букваря Шевченкового ?!

Колись небіжчик Бакунін казав своїм приятелям-революціонерам, що не ма нічого шкодливіщого над „революціонный зудъ“ (сверботу). Бувають, казав він, такі доби, коли натурально в самій громаді прориваються „революціонныя страсти“ і тоді революційні вчинки річ розумна, і революціонери стають на чолі громад, але бувають часи затишні, коли громада не хоче знати про революцію, — і в ті часи „революціонный зудъ“ в кількох особах тільки шкодить. Можна розширити думку Бакуніна, котрий сам не був вільний від гріха, над котрим він сміявся, і на другі сферп: бувають „зуди“ і ліберальні, національні і т. п. Очевидно, що замір основати в Росії „Общество им. Шевченка“ есть продукт подібного „зуду“ і як такий не може нічого доброго дати, навіть, як демонстрація, бо коли хто хоче в Росії демонструвати свою прихильність ідеям Шевченка, не боючись образити уряд, то перший пункт для демонстрації мусить бути протест проти виключної цензури на украінське письменство, і заборони украінского слова в школі навіть для пояснінія ученикам незрозумілого для них в великорускых шкільних книгах. Хто не зважується на таку демонстрацію хоч би в формі петіції до уряду, або вести пропаганду своїх думок приватно, тому ліпше просто сидіти смирно і робити те, що можна робити публично.

Возможна ж публично в Росії тепер по части украінолюбства, — окрім праці артистичної, — лишень наукова праця про Україну. Тієї праці ще осталось багато навіть по основним питаням, а тим часом украінолюбці або нічого не роблять, або займаються доісторичним „гробокопательством“, котре стільки ж панскій спорт, скільки наукова робота, або пережовують старі костомарівскі теми, так що тепер нове в науку про Україну вносять більше не тілько не украінолюбці, а навіть не Украінці, як дд. Буданов, Ефименкова і т. п. Навіть для беллетристики украінскої, очевидно, працювати сурьозно в Росії не можливо, бо цензура досить хитро непуска в світ ліпшого і свіжіщого, а пуска лишень найслабше. Один час було подавав надії украінскый театр, але він тепер видимо, роскладаєся під нагнітом як малого соціального і літературного виховання наших драматургів, так і слабого морального виховання наших директорів театру і акторів, а нарешті впять таки і цензури, і як видно навіть з дописів у галицкі газети, зводиться на „балаганный“ жарт та на культуру невропатії ріжними „Циганками Азами“, і через те тратить інтерес в громаді.

Очевидно, щоб підняти украінску літературу і громадску пошану до неї, тепер можна порадити лишень одно украінским літераторам у Росії: розширити свою власну просвіту та махнути зовсім рукою на царску цензуру, а печатати все свіже просто в Галичині, вибиваючи на старе салдацке слівце: „куля винного знайде!“ Подібне можна порадити і тим Украінцям, в котрих бєся політична жилка: нехай помагають політично-соціальному самоосвідомленію і організації нашого демосу в австрійскій Руси, початим тамтошніми радикалами. З сего виробиться свого роду куля, або й бомба, котра те ж винного знайде і за границею Австрії.

Пишучи такі ради нашим любим землякам, ми споминаємо кінець Утопії Томаса Мора: „я більше бажаю того, ніж сподіваюсь!“ — а все таки пишемо — і сподіваємось!

М. Драгоманов.

Житє і Слово. Вістник літератури, історії і фольклору. Під редакцією Ив. Франка. Книжка II, за март і апріль. Зміст: „В світ за очи!“ (Вірші Олекси Ходовицького ст. 161—165); „Основи суспільности“ (Повість із сучасного житя, Ив. Франка. Далі, ст. 165—182); „Пісня про Роланда“, старофранцузький епос, перек. Вас. Щурата (183—206); „Літературні стремління галицьких Русинів від 1772 до 1872“, Івана Заневича (Початок, ст. 207—215); „З Віктора Гюго“ I-III (Переклади віршів), Олени Пчілки (215—219); „Хмара“ (Оповіданє) М. Обачного (219—222); „Із старих рукописів. II. Апокріф про дітство Ісусово“, Ів. Франка (222—233); „Із фольклорного руху в зах. Европі“, Л. Василевского (233—237); „Старі хартії вільности“, М. Драгоманова (Далі, 238-258); „Новик“, оповіданє О. Маковея (Далі, 258-270); „Будда і буддізм“, обрисн Л. Фера (Далі, 270-276); „Із уст народа. А. Пісні. IV. Кунала на Волині“. Лесі Украінки і О. Пчілки (276-284); „Сучасні діячі словянської науки і літератури. II. Микола Савич Тіхонравов (до портрета, 285-288) Ів. Ф.; „Поправки до біографії М. Драгоманова“ (288-289); „Критика і бібліографія. IV. Творці козацьких дум“, Р. Л. Н. (289-292); V. „Візантійська література“, Ів. Франка (292-300); VI. „Розбір думи про бурю на Чорнім морі“, Ів. Франка і М. Драгоманова (300-303).

Житє і Слово виходить книжками в 10 аркушів раз у 2 місяці, і коштує в Австрії 5 гульд., у Росії 8 рублів. Одна книжка з пересилкою 1 г. (2 рублі). Адрес редакції: Львів, Глубока ул. 7.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

V-тий Рік Коломия за 15 марта 1894. 6. нр.

Виходить 1. і 15. д. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція і Адміністрація на Замковій ул.

Про селянске віче в Кракові і нову селянску партію

Дня 31 марта і 1 апріля с. р. обходили Поляки в Кракові сотні роковини повстаня Тадея Косцюшка. Повстанє те важне в історіі Польщі тим, що тут у-перше покликано до участи, яко відрубний стан, — польских селян, що навіть причинилися до побіди косцюшковского війска в битві під Рацлавицями дня 4. апріля 1794 р. Через те і провід в обході сих роковин взяла в свої руки доси так називана демократична партія, котроі головним органом є краківскій дневник *Nowa Reforma*. Отже ціла урочистість носила виключно характеристичні черти тоі партіі, і була головно в виставленю тимчасового памятника Косцюшка на краківскім ринку, в бесідах і співах при нім, в урочистім поході до катедрального костела, а потім на могилу в честь Косцюшка висипану, в кінци в усяких вечерницях і двох урочистих представленях драматичного образу „Kościuszko pod Racławicami". При тій спосібности держано всюди дуже патріотично настроєні бесіди, в котрих без всяких обвивань зазначувано відбудованє Польщі яко головну ціль, до котроі ввесь польскій нарід повинен стреміти. Вечером 31 марта ілюміновано досить велвчаво всю місто — а вікна, котрі не були освічені (головно в державних будівлях і мешканях офіцирів та польскоі магнатериі, а по части й жидів) безпощадно вибивали переходячі зі співами і криками товпи ремісничоі челяди. Та ся послідна точка не була обнята офіціяльною програмою, і тому ціла польска пресса дуже завзято накинулася на ті уличні безпорядки, причім одна партія другій, а власти і поліції закидали вину. За то на другий день поліція взялася аж за енергічно до роботи, прибрала до помочи войско, і плякатами заборонила по 6 год. вечером згромаджуватись на улицях. Оголошеня ті — як признають всі газети, сталися причиною, що власне 1 апріля вечером запанували ще більші несупокоі, і товпи челяди устроювали собі цілі „геци" з поліціянами — не забуваючи притім і на жидів, котрим вже і попередноі ночи не мало досолювано, де удало ся.

Але всьо то річи поменшоі ваги, і треба лишити вже самим Полякам розбирати ті явища і іх причини. Для нас було найінтереснішою справою придивитись скликаному на 1-го апріля народному вічу, послухати, що скажуть польскі Мазури про свою долю, або й цілу урочистість. А було іх при цілім обході кілька соток з ріжних сторін краю, головно з західноі Галичини. Були і радні громадскі, і члени „Kółek rolniczych" і так собі декілька звиклих череватих хрунів, яких і між нашими мужиками не мало, і котрих hierarchia społeczna відкомендировує на всілякі патріотичні паради. Та щож, — на вічу явила ся тілько одна частина з між них — от яких 300 люда, а то по тій причині, що решта відїхала вже першого дня до дому, або, не знаючи де відбувався і чи відбувався віче, снувала ся тимчасом по місті. Аранжери зборів провинили ся тут не мало, що маючи таку світлу спосібність до виступленя перед мужиками з якою програмою, не використали ві як було треба, і навіть на саме віче прийіхали доперва в ночи перед днем зборів. Також треба було до тоі ціли винаймити відповідніщу салю, бо саля „Zgody" була абсолютно за малою. Крім яких 300 селян зійшлося майже друге тілько молодежи, робітників-соціалістів, та дехто з кра-

ківскої т. зв. інтелігенції, натовп був одже страшенний, і многоне могучи! поміститись в салі, мусіло ертатв. Властивими аранжерами зборів — були редактори *Przyjaciela Ludu* дд. Вислоух і Стапіньский, однак в комітеті засідали також ще інші основателі завязуючогося Towarzystwa demokratycznego, як посол до р. д. Леваковский, адвокат Др. Лісевич, директор банку Теренкочий, та академик Дверніцкий. (Він сидів над рік в московскій тюрмі, котра сильно зломвла єго здоровє). Так одже і ціха цілого віча не була одноцільна: Вислоух і Стапіньский — се радикальні ludowcy, прочі, крім може Дверніцкого — польскі демократи дуже невиразної барви.

Вітворив збори мужик Бойко кількома словами, а по нім говорив зараз Леваковский про значенє косцюшковскихъ роковин. Він сам признав, що не чує себе сносібним говорити перед мужиками, і сказав правду. Цілу бесіду складали напушисті фрази патріотичні, eine Festrede, добра в данім случаю до виголошеня на ринку під памятником Косцюшка, але не на вічу перед мужиками. Тому то вона їх і нудила очивидячки.

Бесідник без обиняків говорив о воскресеню Польщі — коли то Warszawa zajaśnieje stolica, a orzeł biały wróci do gniazda na Wawelu, — говорив відважно і ясно. Комісар правительственний, хоч поставленє Польщі не дуже то на руку Австрії, цілком не перебивав бесідникови, як впрочім не памятаю случаю, щоби коли кому урядові органи переривали бесіду подібного змісту. Поляки своїм консеквентним поступованєм довели до того, що, не мовби на підставі права звичаєвого — бесіди сего рода перестали уважатись за hochverrätherisch — і можна з ними виступати всюди і завсігди. Таж теперішний шеф желізниць державних Біліньский — відбудованє Польщі клав раз, стаючи перед виборцями, в свою парляментарну програму. Що за ріжниця одже між польскими патріотами, а нашими національми par excellence — народовцями, з котрих ще ні один публично, крім, може одного Телішевского в відомій брошурі, не заявився за самостійною Русею Україною! З бесіди Леваковского видко було як на долони, що сей чоловік вже час свій давно пережив, що духа теперішнього часу не розуме цілком. Се повстанець з р. 1863 року, добрий на члена дирекції Muzeum narodowego w Rapperswylu — але не на провідника партії, боєвої партії, виводячої своє названє від слова „демос". То, що дотеперішна польска партія демократична має подібних провідників, товкує відразу всі промахи тої партії, і єї незвичайну компромітацію в послідних часах. Для характеристики сеї личности додам і се, що коли комісар прав. не хотів дозволити на вибір комітету екзекутивного, хоч се при тисячних нагодах — а при вічах руских з регули практикуєся — пос. Леваковский не знав просто, що на се сказати, і мовчки згодився на єго жаданє. Коли знову того самого дня прийшло в редакції *N. Reform*-и до бесіди про послідно лучившіся ярі надужитя деяких краківских органів взглядом робітників — спитав п. Леваковский присутного провідника галицкої соц. демократії Дашиньского, чому не до него а до Пернерсторфера удалося в сій справі о інтерпеляцію? Дашиньский відповів, що чейже Koło polskie — до котрого Леваковский належить, не позволилоб єму на се. В сім случаю — каже Леваковский — я бим зложив мандат. От се відповідь провідника „демократії", оборонця прав демосу! Правда — чоловяга се чесний і симпатичний, але з ідеями, що вже віддавна належать in die Rumpelkammer der Geschichte, і тому не диво, що фактично єго діяльність нічим не ріжнить ся від демократів-карієровичів: Щепановского, Рутовского, В Левіцкого і ін.

Ідейно недалеко відбігли від Леваковского і два другі референти вічеві: Др. Лісевич (редактор шовіністичного *Polskiego Słowa*) і дир. Теренкочи, хотя перший говорив о справах „Товарвства демократичного" вже о много популярнійше і поступовійше. Настрій віча однак був дуже млавий аж до хвилі, коли забрав голос соціаліст Геккер — студ. мед. вигнаний сенатом універа. за ходженє до робітн. товар. Sił и. Він говорив з поривающим огнем о загальнім голосованю — і саля зараз залунала одушевленими окликами і оплесками, а по скінченю польскі мужики — хоч семіцке походженє виписане єму на чолі — обносили єго на руках! От що займає тепер нарід, от вказівка, в якім напрямі працювати польским демократам!

По Геккері — говорив в тій самій матерії дуже основно і популярно д. Брайтер, член редакції *Kurjera Lwow.* Заінтересованє селян було очевидне. При сій сносібности забрав також голос і я, і зазначивши, що належу до руско-укр. радик. партії, захарактеризував я коротко діяльність єї, а особенно „Нар. Волі" і підніс конечність спільного діланя між нами, завязуючимся товариством демократичним і

партією робітничою. Досить радикально говорив потім д. Дверніцкий в справі еміграції. Нужда народа, і лихі заробітки — се причина еміграції з Галичини. (Голоси! Нам платять по 20 а навіть 10 кр. денно!) При декотрих староствах діються — як виказав певний процес — великі надужитя з паспортами і еміграція безправно тамується — хоч вона много корвети приносить. Бесідник вніс нарешті відповідні резолюції.

Слідуючий реферат дотикав справ економічних і держав его дир. Теренкочий. Він обробив старанно свою річ — але говорив за довго, непопулярно і сим довів мужиків до сего, що поволи почали виноситись з салі. Головна суть его вводів: тра парцелювати більші маєтки земскі і продавати мужикам. Іншими словами: рішене квестії соціальної лежить в тім, щоби ті, що мають мало, мали більше. Впрочім після него між великою і малою власностею грунтовою не ма ніяких суперечних інтересів. В тім самім дусі говорив директор парцеляційного товариства в Вадовицях — Заляньский і говорив дуже популярно і річево. Видно, що знає свою річ добре. Тимчасом зачала наближатись вже друга година — час, в котрім селяне мали іти на урочисте представленє до театру — а програма віча, ще і до половини не була вичерпана. Тому постановлено обговорити лиш одну ще, практично найважнішу точку, а то справу популярних часописей. В сій справі забрав перший голос Ян Станіньский. Есть се чоловік молодий, горячий, син мужицкий, а яко мужицкий агітатор — сила перворядна. На власну руку, без ніякої підмоги, хочби моральної, вів він в 1891 р. виборчу агітацію, а за вплив на молодіж в соціалістичнім напрямі пересидів з пару товаришами кілька місяців в слідчій вязниці. Се одинока личність з польскої молодіжи пізнаної мною за послідних 10 років, що розуміеся на агітації мужицкій. На жаль, в послідних 2 роках можна зауважати в его діяльности певного рода Schwenkung nach rechts — себ то від соціалізму до вузкого новінізму добродійки Вислоухової, жінки редактора *Przyjaciela Ludu*. З того виходить і очевидне Verflachung веденого ним руху. На віч краківскім говорив він незвичайно пристрастно, горячо, а фанатична ненависть до opiekunów робітного народа била з кождого слова. Між селянами — між котрими було власне немало его духових дітей — запанував незвичайний ентузіазм, а коли бесідник запротестував против накидуваному через шляхту *Krakus*-ови — ціла сала залунала одним окликом: Precz z *Krakusem!* По Станіньскім промовив Дверніцкий за *Przyjacielem Ludu* — а по нім станула перед народом якась нужденна чорнява фігурка зі зложеним шапокляком в руці — і стала що сила уйідати на тогож *Przyjaciela*. Був се Строка, редактор ультрашовіністичного *Polskiego Ludu*. Закидував він *Przyjacielow*-и атеізм і інші подібні гріхи. В сали підвялася величезна буря і крик — але Строка говорив далі в тім тоні, і аж коли одна баба хотіла его за ноги стягнути — уступив з місця. Промовив ще кількома словами мужик Вуйцік, і на сім віче закінчилося. Як бачите одже — властиві ініціатори віча — редактори *P. L.* брали в вічу дуже малу участь — а властиво лиш Станіньский одинокий говорив, а про Вислоуха лиш случайно довідались селяне, що він присутний. І дійсно тра було подивляти ту наівну, сердечну щирість, з якою відносилися вони до обох своїх провідників. Що найгірше — то мужики майже цілком не забирали голосу, а се було власне кардинальним блудом; винні тут знову аранжери, що не постарались о се, щоб до кождого пункту говорив оден бодай мужик. А і провідник зборів д. Теренкочий може собі бути дуже добрим головою якого засідання директорів банку, однак до веденя зборів мужицких ніяк не надається.

Suma sumarum виходить — що дуже сумно буде з рухом, веденим через *Przyjaciela Ludu*, коли редактори его і другі, що коло них групуються, захотять і на будуче лучитися з всякими невиразними і підозрілої вартости „демократичними“ елементами. Своєю нездецидованостею і безідейностею можуть вони їх хиба лиш наражати на всякого рода компромітації — а заразом тамувати свободу їх рухів. Тому то і завязуючеся „товариство демократичне“ вже само в собі носить зародок смерти — коли опираєся на таких людях, як давний повстанець Левакоский і чемерковий демократ Реваковнч. Характеристичне і се, що коли подавано статут сего товариства до намістництва — лиш з великою бідою найдено кількох людей, що схотіли его підписати. Коли одже ще возьмем на увагу, що прапор демократичний у Поляків вже незвичайно з усіх боків понаддиранний, і що навіть такий *Dziennik Polski* признаєся до демократизму — то мусим признати, що одиноким спасенем руху дд. Вислоуха і Станіньского буде обмести чим скорше з своїх чобіт

всякий „демократичний“ порох, абратись до діла хоч з малою купкою людей, але здецидованих, нової школи, розуміючихся на веденю політики мас. А до того потреба ще рішитися вже раз також на порядну радикально поставлену програму, котра одна годна збавити цілий рух від „zabagnienia“ — а також від різнородних карєровичів. Таж власне і нашу радикальну партію хоронить від сеї послідної язви соціалізм, поставлений на самім чолі нашої програми. Тому то і не видимо ніякої раціи в сім неприхильнім становищу, яке займає група *Przyjaciela L.* взглядом галицкої соціалістичної партії. Преціж оба редактори *Prz. L.* теоретичні соціалісти, одже чому іти люзом там, де ціль однака, а лиш поле боротьби инше? Після нас, група *Prz. Ludu* повинна як найскорше заложити нове політичне товариство для самих польских мужиків, а крім того — і при помочи сего товариства зорганізовати нову польску радикальну партію. Матеріялу до сї утворення є вже досить між польскою образованою верствою, а *Przyjaciel Ludu* зі своїми двома тисячами предплатників дає знамените опертє для неї в народі польскім. Час вже раз podnieść przyłbicę, час позбутися кунктаторства, яким особенно д. Вислоух визначаєся, час кинути політику писаних листів і діланя на дистанс, що так скажемо телєпатичного — а взятись до політики д і л а, віч, зборів, організації. Товариство демократичне може дуже гарну місію сповнити між польским міщанством і поступовіщою інтелігенцією, в данім случаю може заініціювати враз з ludowc-ами згітацію виборчу на свою руку. Але ludowc-ам, чи там польским радикалам треба організації осібної, своєї власної. А в полученю з партією соціалістичною і нашою радикальною, що за силу могліб вони представляти! А против труб сих трех сильно зорганізованих а ідучих до одної цілн армій, чиж на довго удержалисьби стіни єрихонскі тепер пануючої hierarchii społecznej?! А не забудьмо, що і в Чехах в лиці радикальної партії малибисьмо союзника немаловажного, не забудьмо, що і міліони зорганізованого пролєтаріяту инших провінцій так само дишуть одним бажанєм волі і реформи! В виду того всього — думаєм, що ludowc-и не повинні вже довше зволікати з рішучим кроком, а противно повинні як найскорше зірвати з політикою кунктаторства і неясностей. Сего вимагає власна їх справа. Думаємо також, що в усім тім, щосьмо отсе сказали, ніхто з них не схоче підозрівати якихось укритих цілей, або нещирости — і тому ще раз кличем до них: до діла — Братя! До діла! **Кирило Трильовский.**

Про рай і поступ *).

I. Старі оповіданя про райскі віки і райскі країни.

Майже в усіх народів знаходимо перекази про те, що колись людім було добре жити на світі, далеко ліпше ніж тепер. До тих переказів привязується і думка, котру і доси поділяють у нас многі, — що де далі все йде до гіршого.

Подібні думки, певно, почали вигадувати люде дуже старі віком, котрі тоді, як не було писаної науки, були дійсно найрозумніщими, бо більше бачили і знали, ніж молодші. Дуже старому, слабому вже на всі сили чоловікові природно мусить вдаватись, що тоді, коли він був кріпкий, все було ліпше, і що, де далі, все йде гірше. По троху подібні думки сбирались в слова, котрі од старих перейшли і до молодших і стали основою так званої народньої мудрости, котрої взорцем і в нашому народі служать усякі приказки і прислівя. Певно, що подібні думки склались вже дуже давно, ще тоді, коли люде зовсім були дикі. Тільки ж і з годом, коли деякі народи стали більш освіченими і навіть письменними, подібні думки в них не счезли, а навіть розрослись в цілий погляд на світ і житє людське. Такий погляд знаходимо ми в книгах стародавніх народів: єгиптян, індійців, греків та римлян.

Письменні люде серед тих народів були вже на стілько розумні, що могли розбирати, що в житю людскім є нелагідного, і виробили собі думку про те, як мусили б люде жити. Подібні думки тепер звуться грецким словом і д е а л, то б то в з о р е ц ь. Так ті письменники напр. вже почували, що люде мусіли б жити

*) Ся розмова про „Рай і Поступ“ виложена так просто, що ві може зрозуміти всякий письменний, і писалась для читателів „Хлібороба“. Але позаяк в ній автор ужив виводів новійої науки про релігії, у нас ще мало звісної, то ми думаємо, що ві можуть прочитати з користю і більше вивчені читателі „Народа“. Редакція.

в миру та по правді один з другим не тілько серед одного народу, а що й у загалі не слід би їм воюватись та вбивати один одного. А позаяк люде вже звикли до думки, що колись, в старовину було ліпше, то і тепер нові думки про мир між людьми, привязались до тої старої думки і через те виросла така думка, що колись то вже була правда та мир серед людей, та тілько потім счезла. Но троху виробились цілі оповіданя про те, як то світ ішов од ліпшого до гіршого.

Так напр. египетські письменні люде, попи, росказували, що перше на землі царювали боги і був мир, — а потім боги покинули землю і почали на ній царювати нівбоги, а далі вже люде, та ще благочестиві, а на решті вже почалось царство людське, грішне. Індійські попи так пригадали собі такий погляд, що увесь світ, створений найстаршим богом, або з него витекаючий, переходить через чотирі доби, з котрих кожна тягнеся величезне число наших років, — що з кожною новою добою світ стає дальше од бога і гірше і після четвертої доби руйнуєся увесь, а потім упять починаєся новий ряд доб, — а потім впять новий і так далі. Індійські попи казали, що ми тепер живемо в одну з таких четвертих, грішних доб.

Греки, а за ними римляне, котрі взяли од них освіту, пригадали собі подібні доби, котрі прирівняли до чотирьох металів: золота, срібла, міді та заліза. До того вчені греки і римляне мали думки, подібні до індійських про те, що світ сей мусить увесь у певний строк зруйнуватись і замінитись другим. Найбільше думали, що скінчиться сей світ в огні. Думки про старі доби, або віки виложив славний грецький кобзар Гезіод, котрий, кажуть, жив за 850 років до Христа, а за ним римський віршар Овідій, котрий жив у часи Христа. Ось як оповіда Овідій.

„Перший вік був золотий: тоді люде, без усякого примусу, по своїй волі і без законів, вдержували честь і правду; кар і страху не було; карні закони не були вирізані на мідних дошках (у Римі перші закони були вирізані на таких дошках) і молящий народ не тремтів перед лицем судді свого, а всі жили безпечно і без судді. Не зрубували тоді люде сосен на рідних горах, щоб спустити їх на води (то б то не робили човнів),— щоб побачити чужий світ; не знали люде ніяких берегів, окрім рідних. Глибокі рови не окружали городів; не було тоді ні кривого рожка, ні каски, ні меча, — і без війська народи жили безопасно в солодкому спокою. Земля сама по собі, ціла, не подрана заступом, ні поорана плугами, давала все, — і люде, довольні стравою, котру земля родила вільно, збирали овочі з дикої яблуньки, гірські суниці і ягоди на твердих кущах, або жолуді, що падали з дуба. Тоді була вічна весна.. Ще й земля не орана давала овочі і не підновляєме поле шуміло важкими колосями. Текли річки молока і нектару (солодкого напитку) і з вічно зеленого дерева текли золотисті потоки меду.

„Але старого бога Сатурна (Кронау греків) скинув у Тартар (величезну підземну печеру) новий, Юпитер (Зевс у греків) і взяв царство над світом. Наступила срібна порода людей (або срібний вік), гірша од золотої, та ліпша од мідної. Юпитер вкоротив час старої весни; наступили зими, літа, непостійні сені і коротка весна і став рік із чотирьох доб. В перший раз тоді повітре запалало сухим жаром, і почав виснути лід, зморожений холодним вітром. В перший раз люде увійшли в доми, — а домами були їм печері, або куріні з рясних галузів, або з плетеної лози. В перший раз тоді посіяли зерно по довгій ріллі, і заревли воли, пригнічені ярмом.

„Третя наступила мідна порода, зліща натурою і скорша до страшної зброї, але все таки не спосібна до злочинства.

„Остатня порода — з твердого заліза. Зараз у сей вік поганної руди ускочило всяке злочинство, — сором, правда, честь утекли, а натомісць увійшли хитрощі, обмани, зради, насильство і злодійська жадоба маєтку. Карабельщик направля паруса по вітрам, котрих доти не знав добре; дерева, котрі довго стояли на високих горах, переробились у караблі і почали гордувати над незнатими доти хвилями. Земля перше була спільна всім, як світло сонця і воздух, а тепер обережний землемір поділив землю довгими

межами. Од багатої землі не хотіли вже самих збіжа і страви, а пішли в груди землі — почали витягати скарби, котрі були сховані по близу самого Тартару, тсі призвідники до лихого. Вилізли на ору шкодливе залізо і ще шкодливіще олото; почалась війна, котра послугуєся ними обома, і покровавленою рукою почала трясти дзвінку збрю. Почали жити рабунком: ні хазяін небезпечний од остя, ні тесть од зятя, — і між братами рідка приязнь. Чоловік задумує страу жінці, а жінка чоловікові, — а мачухи готують страшні отрути. Син хоче наперед вирахувати, коли умре батько. Межить долі побита набожність, і дівчина Астрея, остатня з богів, покинула поруйнованую землю. (Астрея — справедлива богиня).

Подібно до слов Овідія малюють теперішню добу і деякі наші колядки:

Йому ж так нема, як було з давна,
Як було з давна, а з первовіку?
Ой бо вже давно, як правди нема!
Бо брат на брата мечем рубає,
Сестра сестриці чари готує,
А кум на кума все ворогує,
Сусід сусіда збавляє хліба,
А донька матір все проклинає,
А син бо вітця на право тягає,
А царь на царя військо збирає.

Поряд з такими думками, які вилосені у Гезіода і Овідія, про колишню, райску добу, одмінну од теперішньої лиої, письменники старих народів думали, що і тепер на кінцях землі есть райскі раіни, де люде живуть щастливо і праведно і що до них ходять у гості і боги. Для нас кумедно читати, що між иичим реки поставляли одну з таких краін і північні од них землі, як наша, де б о жили щасливі і праведні гіпербореі, то б то нарід з поза північного віру!

Але і в нашому народі живе віра, що есть десь щаслива країна, вірій, куди літають птиці на зіму, і од котроі лючі держить святий Юрко, — а в казах наші люде росказують про сторони, е течуть ріки молочні, а береги з кілю.

Подібні думки про райські віки та горони показують великий поступ, який зробили люде од найраніщих часів, коли вони були подібні до звірів. Вони показують, що люде вже мали в думках своіх ідеал, — мірку, щоб розличати добре од злого, праведне од неправедного, і не вдовольнялись щоденним житєм. Та до таких думок, котрі мусіли посувати людей ще до дальшого поступу, примішувалось багато і неможливого і шкодливого. Зо слов Овідія бачимо, що він думав, що в золотий вік була вічна весна. Єсть справді такі країни на землі, але по більшій частині ві есть і літо і зима і осінь. Люде того перемінити не можуть і не можуть усі жити там, де вічна весна, то вже треба ім миритись з тим і лишень влагоджуватись при тому як найліпше через ріжні вигадки. А в Овідія ми бачили, що він ставить між гріхами віку залізного всякі вигади, в тім числі і те, що люде лізуть в середину землі. Як би его послухались всі люде, то вони б не мали напр. і камяного угля, котрий огріває іх у зіму. Се в Овідія і ему подібних прояви тої шкодливої думки, що розум з его вигадами есть гріх. Ми про се говорили в книжці „Оповіданя про заздрих богів".

Нарешті в думки про райскі віки і сторони примішалось ще одно шкодливе: мрії, котрі люде видумують од лінивства. Так Овідій росказує, що в золотий вік люде жили без праці, що тоді текли річки молока і т. и. І в наших казках росказуєся подібне.

Правда, праця часто людім тяжка тай не рівно тепер поділена. Тілько ж не можуть люде вижити на землі без праці, та то було б і нездорово для тіла людського. То треба вже ім працювати, — тілько, звісно, з розумом, влекшуючи всяку працю вигадами, та поділяючи ві рівно між усіма, а уявляти собі береги кісільні та ріки молошні ні до чого не доводить.

Такі хибні і шкодливі есть точки в думках людских про давні райскі віки і про далекі райскі сторони, — та все таки, кажемо, такі думки свідчать, що люде, котрі дійшли до них, значно поступили над звірми, що не можуть розбирати своє житє. Тілько при таких думках поступ мусів іти дуже не скоро, — бо коли люде думали, що так уже весь

світ установлений, з божої волі, щоб у єму де далі, все робилось гірше, то в них мусіли опускатись руки. Коли хто пройметься думкою, котру так рішуче висказав сучасний Овідію римский віршар Горацій, — що „батьки наші, гірші ніж діди, породили нас ще нікчемніщих, а ми породимо дітей ще паскудніщих", — то того чоловіка візьме нехіть і до самого житя, а не то до праці!

2. Думки старих персів про страту і про повертанє раю.

Думки, подібні до тих, які ми виложили вище, мали в старі віки, дохристиянскі, майже всі письменні люде. Але були вже і тоді такі, котрі доходили до думок значно одмінних. Між такими людьми занятні ті, хто складав святі книги старих персів.

Тепер перси належать до віри магометової, котру переняли од арабів. (Почав ту віру проповідати Магомет 600 років після Христа). Як прийшли в Персію війною араби-магометанці, 650 років після Христа, то ті, хто не хтів кидати старої персидської віри, мусіли втікати з своєї землі. Ось кілька сот тисяч таких персів утекло в Індію і принесли з собою туди частини з своїх святих книг. Тепер наші, европейскі учені прочитали, напечатали і переклали на ріжні свої мови ті частини і по ним можна знати, яка була стара персидська віра.

Віра та занятна тим, що вона признавала двох богів, Ормузда — світлого і доброго бога, і Аримана — темного і злюго. Ормузд би то створив усе, що людім добре: світло і тепло (сонце, місяць, зорі, день, огонь), воду чисту, землю рівну, всякі користні людім животні (вола, собаку, і т. д.) і рослини, — а Ариман створив темряву, холод, ніч, болісти, смерть, гадюки, оси, терни і т. д. От тепер на світі бореться творінє Ормузда і Аримана, та й самі вони боряться. (І в нашому народі росказуєся подібне, напр., як бог та Сатанаіл у купі землю творили та як Сатанаіл хотів обдурити бога, — і з того вийшли гори, — як бог створив чоловіка, а Сатанаіл єго попсував, і т. и Ті оповіданя зайшли до нас од персів, — і звісно, по дорозі, значно змінилися). Певно, з початку перси думали, що обидва боги рівні силами, але згодом вони почали вірити, що Ормузд таки дужчий і тілько до часу попуска Ариману, а на уешті побідить єго, і тоді на світі буде саме добро.

В святих книгах персидських написано, що Ормузд, як створив світ, то згодився поділитись з Ариманом добою в 9000 років. Ариман попсував світ, створивши все зле, але під кінець 9000 років стратить усю свою силу і буде або вбитий, спалений, або, як говорить одна книга, покориться Ормузду і стане сам першим слугою єго. Та і до того Ормузд посила на землю, або сбуджує між людьми лицарів, котрі побивають зміїв, котрих Ариман посила на лихо людім. Ормузд послав раз пророка свого Зороастра, котрий дав людім заповіді, як встоювати проти Аримана. Найбільша з тих заповідів: говорити правду і поступати по правді, бо правда то світло. Ормуздова річ, а брехня то темрява, Ариманова річ. Ще велить Зороастр людім всяко працювати, щоб росплоджувати створіня Ормузда і знищати створіня Аримана.

В святих книгах персидських росказуєся і про те, як попсував Ариман житє людське, котре Ормузд хотів створити добрим. Ариман підвів першу пару людей до брехні, до того, що вони почали говорити, що світ створив не Ормузд, а Ариман, — а далі почали вбивати живе і робити все недоладне. Тілько ж Ормузд був милостивий до людей, як хто був між ними праведний. Так один з таких праведних Джим був царем над силою народу і жив у райскій країні, Аріані, де не було холоду; він розширив копем, котре дав єму Ормузд, землю ту та росплоджував добре створіня Ормуздове. Але з часом Джим почав брехати і тим дав над собою і над Аріаною силу Ариману.

Що далі сталось з Джимом, персидські книги, писані в ріжні часи, росказують не в одно. В однім місці росказано, що після того, як Джим почав говорити неправду, то од него одлетіла царська сила, і Ариман єго вбив. В другім говориться, що Ормузд таки пожалів Джима, — сказав єму, що Ариман напустить на землю холод, і навчив єго обвести частину єї муром, зібрати туди

найліпше сотворіння і запертись там. Сю частину землі, дійсний рай, звуть святі книги персидські Вар, і кажуть, що там і доси живе Джим з своїм народом, — що там нема ні болісти, ні каліцтва, ні нічого негарного в тілі, — нема спору, ні ненависти, ні обману, ні бідности, — там світить своє світло, а чудова птиця виспівує святий закон божий; там день довгий, як рік і через кожні 40 років од кожної пари людської родиться нова пара. Де знаходиться сей Вар, книги персидські кажуть ріжно. Деякі кажуть, що Вар одчиниться, як прийде час остатньої боротьби Ормузда з Ариманом, і тоді Джим з своїм народом буде побивати слуг Аримана, в тім числі страшенного змія-дракона. Всі ж персидські святі книги говорять в одно, що під кінець назначеної Ормуздом доби, появиться посланник єго Созіох, котрого родить чиста дівчина од сімені Зороастра, що сберегаєся в святій воді, куди та дівчина прийде купатись. Той Созіох подужа Аримана. Тоді мертві оживуть і настане вічне щасливе і праведне житє. Деякі додають, що світ сей очиститься од усего лихого огнем, і що після воскресенія мертвих люде не будуть потрібувати пищі і не будуть кидати од себе тіні.

З записів грецьких ми знаємо, що такому вірували перси вже більш як 300 років перед Христом, і, певно, до подібної віри вже дійшли далеко раніще.

Така персидська віра згоджувалась з думками подібними до виложених вище, що тепер людім гірше жити, ніж колись, в райські часи, або ніж живуть вони в райских сторонах, — та все таки вже не лишала людей без надії, вона навчала їх боротись з лихом і подавала надію, що на решті джерело всего лихого буде знищено. Сим персидська віра чимало послужила поступу людському, бо перси між 550 і 336 р. до Христа керували всею західною половиною Азії, та й потім, хоч старе персидське царство розвалили греки, та персидська віра зоставалась і з неї чимало думок зайшло до других народів, між иичим і до жидів.

Жиди, напевно, взяли в персів думку про діавола-супротивника божого, через котрого б то, „увійшла в світ смерть". Такі слова знаходимо в перший раз в жидівскій книзі, котра звеся „Премудрость Соломонова", але котра писана вже не по старожидівскому, а по грецкому, тоб то в усякім разі після того, як греки в 330 р. до Христа завоювали персидське царство, котрому були підданні і жиди, і поселились і в землі жидівскій. Ще раніще жиди могли взяти в персів і оповіданє про рай, через вавилонян, в землі котрих вони жили один час у полоні і де зоставалось чимало жидів і після того, як царь персидский Кир в 538 р. до Христа уступив у Вавилон і позволив жидам вернутись у їх землю. Ми росказали жидівске оповіданє про рай в осібній книжці „Оповіданя про заздрих богів". Порівнявши оповіданя жидівске про рай і Адама і персидске про першу пару людей та про Джима і его Вар, — видно, що жиди багато змінили в персидских оповіданях, одповідно до своїх думок про бога і світ, далеко нижчих од персидских.

В жидівскому оповіданю говориться, що бог Яве зліпив першого чоловіка з землі, вдув єму через ніс душу, насадив для него райский садок і створив животних, а далі жінку з ребра чоловіка. В садку бог позволив людім їсти всякі овочі, окрім з дерева знатя доброго і злого, кажучи, що як зїідять вони овоч з того дерева, то зараз же вмруть. Але уж сказав жінці, що остатнє не правда, а що бог Яве лишень через те не велів їсти тих овощів, що не хоче, щоб люде, знаючи добре і зле, стали як боги. Жінка їла овоч і дала чоловікові, — і за те Яве вигнав їх з садка райского, прокляв землю, щоб родилав сякі терни, чоловіка присуджує, щоб годувавсь од землі, працюючи на ріллі в поті лиця, а жінку прокляв, щоб родила в болістях дітей і щоб чоловік був над нею паном. Неясно видно з сего жидівского оповіданя, чи спершу люде мусіли бути безсмертні, чи можна було їім їсти овочі з дерева житя, бо в початку сказано, що між рослинами в райскому садку було двоє: дерево житя і дерево знатя і що бог заборонив чоловікові їсти овочі лишень з сего остатнего. А далі, як уже росказано, що люде попоїли сих овочів, то говориться,

що бог Яве сказав (певно, до других богів): „по правді чоловік став мов один з нас, бо він тепер розбира добро і зло; ще колиб він не насмілився до того, щоб зривати і йісти овочі з дерева житя; то тоді він стане безсмертним!“ З сего можна виводити, що люде б то перше не йіли овочів з дерева житя і не були безсмертні. Се вже була б одміна од персидских оповідань.

Найголовніша одміна жидівского оповіданя од персидских у тому, що в персидских перший гріх людский — в брехні, в тому, що вони обернулись до Аримана, як до вищого бога, — тоді, як в жидівскому гріх — в непослушенстві божій волі, котра не давала людім знати добре і зле. Друга важна одміна в тому, що в персидских оповіданях в раю чудова птиця виспівує закон божий, а в жидівскому бог вдасне не хоче, щоб люде знали добро і зло.

Далеко вище піднялись жиди в оповіданях про своє будуще райске царство, на котрі, певно, мали вплив і персидскі оповіданя.

М. Драгоманов.

(Далі буде).

Споминки Агапія Гончаренка.

Перед мовою.

Чи буде моя пісня вам весільна про колишнє? Перебачайте мині, люде добрі.

Я втік из московськоі тюрми, в широкий світ, бо чув в моіх жилах вільну кров. І росказую вам, брати моі, по правді, що було зо мною, де і як, щоб ви знали, кого, коли, за що і про що роспинали.

Слово-титло. Мій батько Гончарь, а я його син, Гончарь і кашеварь. Горшки ліплю і кашу в них варю, дітей годувати. Діти кажуть: „каша наша, а батьків борщ“.

Марта 1, 1894.
Каліфорнійська Країна. *Агапій Гончаренко.*

Имене мого татуся Онуфрій, діда Герасим. Мій татко родився, іюнія 12, 1799 року, в селі Камянці, близько міста Фастова, Сквирського повіту, Київськоі губернії. В Камянці жили люде вільні, не під паном. Дід Герасим мав достаток, любив науку, і оддав сина Онуфрія в древню київську академію, на свій кішт. По скінчанні шкіл, мій татко женився на Евдокії, дочці Алексія Штефана, в селі Кривин, недалеко міста Брусинова, де стояв Каховський 1824 р. Алексій Штефан був священником, і оддав свою парафію за дочкою. Він був вдовець, і постригся в чернеці, його перейменували Анастасієм; він був митрополитанським економом 1830 р., при митрополиті Евгенії в Київі, і вмер игуменом Виноградського манастиря, в 1858 р. Жив 107 літ.

Як я був хлопцем пяти літ, дід Герасим прийіхав до нас і заставив мене читати Часловець. Я читав борзо. Столітні очи заплакали над моєю головою: „дитя моє, ти будеш перевертнем! Камянецькі люди вільні козаки!“ Ця річ глибоко запала в мою душу, я іі добре заховав, і ніколи не полузив іі.

Ще раз, я бачив діда Герасима, як я був семи років, і ніколи не бачив його більше.

Моєі матері рідня, по матері Богуни, старожили київські на Глибочиці. Мій татко змалжався 1820 року, і я був йіх первородний син — родився августа 19, 1832 року, і наречен Андрей, во имя св. мученика Андрея стратилата. Після мене ще родились: син Василій, дочки: Евдокія, Марія, Александра і син Петро.

Сентября 1, 1840 року, мене определили в київську бурсу.

На святки і на вакації, завше брали мене до дому. На вакаціях я надивився, як полякипани обходились з нашим православним людом; як на панщину гонив дівчат вражий соцький, і як бив йіх батогами. Дуже жаль мині було, бо я бачив щирих і прихильних меж ними.

Я думав: „ми всі вийшли в світ єдною дорогою, і одійдем єдною-же дорогою. На що вони? Всякий чоловік повинен працювати на своє житє, і рівномірно обмінятись з братом другою працею, щоб всякий мав свою повну і добру міру. І тут буде в роді людськім задоволненє. Бо як чоловік живе працею і крівю другого чоловіка, він є людойід, і ходить як скажений во всіх ділах своіх. Подивітесь на його тварь, він виглядає як навіжений. Я не хочу строіти остроги і замикати себе од ворогів: натура учить мене, що як я нікому не вчинив зла, — лютость не буде ганяти мене. Я не хочу куповати гармати — бити людей, що я не володію ними і що вони вільні, так як і я; я не лютий звірь, а чоловік. У мене есть розум, на моє житє, а не роги, або зуби.

Я тілько зоставлю після мене, щоб було ліпше жити людям, як мині було жити. Так все лежить в натурі".

Мій татко, опріч одвірка в Кривині, мав гарний хутір, де була велика пасіка в липовім лісі, і я правив ухід за пчолами, — мене називали пасічником. Я любив ліпше жити на хуторі, як в селі на одвірку. Там я читав житія святих, співав, як духу брало, богомільні пісні, всю Псалтирь і Четверо Евангелів лепетав на память. Часто пробував йісти тільки в неділю і в середу, мяса і риби не йів, і часто йів сиру картоплю, моркву і другу огородину сиру. Ніччю тихенько падав из ліжка на холодну підлогу спати, щоб мало хто знав, копав з дідом пасічником в огороді, і бачив: це все робило мене міцним і крило від всякої хороби. Я ніколи в моім віку не вживав тютюну, пив трошки горілки і вина, і ні разу не був ошелемоняним. Ні яких гулянок: ні в опуку, швайку, або карти не правив, а завше в вільний час я любив втікати од людей в садок або в ліс, і учитися.

Люде кажуть мині часто тепер, що я старий, — а утіха моя в серці і тепер, як у молодого, я хочу учитися ще і знати ще що кольвек більше, я чую в серці, що я не старий...

В 1853 року, йоня 23, по скінчанні курса в київській семинарії, з аттестатом богослова, я поступив во святую киіво-печерськую Лавру, спасатися од міра і яже в мірі. В бурсі і семинарії, я часто любив ходити в Пещери, молитися святим пещерським. Читавши Патерик, я хотів і сам бути таким подвижником.

Як я поступив у Лавру, братія чернеці були дуже цікаві і гостеприімні для мене. Бувши в мірі, я був постником, а між чернецями чого не зобачив! Вони йіли в вечері, що називаєцця: „чай чити", поросята і карасята всякого манеру, надзівані і начиняні риби, і гасили тлусті йіди всякими пуншами: сливянками, орабиновками, малиновками, — всіх назвиськів не перекажеш! В шкапах, де одежа, там робили ліжка, і часто я бачив там зачиняних жінок, що чернеці держали по тижням в своіх келіях для похоті.

Як би всі ці служащиі олтарю.... в спілковім.... з олтарем, працювали в землі, на благословеніе рода людського, і не веселились, співаючи на людських похоронах! Для чого на світі терпляться ці.... і лицеміри?! Куди я попав, — що це за святощі, на що і за що добрий працьовитий люд в мірі, дає тим чернецям гроші, на пянство і блудодійство?!

Швець в Київі, на Подолі, Фількo Ковальчук мав бас, ледве грамоту слібізував, а його посвятили іеродіаконом в Лаврі, „здорово кричатя", — назвали Флавіаном. Він одбірав кружки грошей 3000 рублів в рік, і його товариші шевці кивають головою: „якби Фількo не бас, то він би свині пас".

Петро Великий, скасувавши жінський манастирь, через улицю од Лаври, плакав і дуже плакав, подивившись на несчисленну лічбу дитячих головок в підвалах, що чернеці з черницями рождали байструків дітей і вбивали йіх.

Бог мене хранив, його свята воля була зо мною. Митрополит Филарет взяв мене в свою канцелярію, і я ще був книгодержцем при всіх його митрополитаньских службах, зо дня освященя моста на Дніпрі 1853 року, до вийізда за границю. Я полюбив святого старця і, щоб не прогнівати його, не пив ні горілки і нічого шелемонячого, не йів цибулі, або оселедців і нічого такого смердячого: старався хранити чистоту тіла і душі.

Бувши на посилках в митрополіта, я часто йіздив по хуторам св. Лаври і бачив як штатниі манастирскі, або кріпостні манастирські живуть в нищеті, а чернеці, такіж холопи, во всякі роскоші. І часто рано, як ще темно, я падав перед чудовним образом Богородиці, і плакав, дуже плакав: „Боже! де Твоя святість і правда! Люди в нищеті з голоду мруть, а образ Твій в золоті і брилянтах! Чи Ти шануеш золото і брилянти, і не глянеш своім милостивим оком на нищету людськую, на чоловіка, що носить образ і подобіе Твоє! І чернеці, всященниі . . . . . обманюють народ, на свої похоті, і гроші беруть на вічне поминовеніе! Тільки вічне йіх лицемірів! Боже! вічна перед Тобою святість і правда!"

В кримську війну, царь Микола позичив у Лаврі 5 мілліонів рублів, срібла і золота, перековати йіх на гроші, на трату генералам в війну. І царь Микола, не дождавшись кінця війни, отруівся, і як його поховали, син його Александр прийіхав в Київ, з жінкою, октября 1, 1857 року, на поклоненіе святощам древнього города. Митрополит Филарет підніс йому писульку батькову, і Александр одповідав Филарету: „цю писульку писав мій батько Микола, а не я". І позичка ззілась. Из царського кабинету дали бриліянтовий орден св. Андрея первозванного з бриліянтовою звіздою митро-

политу Филарету, і митру казначею Лаври, отцу Игнатію. Де свята правда і милость?!

Тепер в великі Россії, люд в нищеті і голоді. Чого б не взяти з церквей і манастирів непотрібного злота, що лежить без діла в ризницях церковних, і однернути народ православний на щасливе і мирне житє, здоровє й спасенє і в усьому добрий поступ? Истенні поклонники Богу: духом і истенною; і Бог живе не в рукотворенних храмах, ні в золоті і сріблі, а в добрім серці.

* * *

В сентябрі місяці, 1857 року, прийшов папір из Святійшого Синода до митрополіта Филарета: „вибрати іеродіакона для Атенської посольської церкви, котрий би при гарнім образованю і добрій моральности був образцем для елладського духовенства". І доля впала на мене. Така моя доля!

Я виїхав из Київа, ноября 12, 1857 року, прийхав в Атени ноября 28. Митрополіт Филарет вмер декабря 21. Як би він вмер перше, чим я виїхав из Київа, я пропав би в тяжці праці в исправительнім манастирі, а може б запивавби горе, бо я вже лузив віру в лицемірє чернецького житя. Може начав би очи випікати лицемірам, а вони зрадилиби мене. Таке моє щастє!

В Атенах аттична сіль посолила мене добре на ввесь мій вік. Я став учитися грецькі мові і думати по-философськи. В єдин день я молився Богові в храмі Юпитера Олимпійського, в другий в храмі Мінерви, в третій в храмі Партенон, або Тезея. Так чимало було для мене чому учитися, що я часу не мав ні на які другі перебенді.

До наших панотців в міссії я не був дуже вхожий. Все бридко було мині, що вони робили. Вони дуже пили, до пяпства, цілі ночи грали в карти за пуншами, я не мав з ними утіхи.

Раз в Акрополісу я чертив в Ерихтеї; по моій россійській одежі, чужий чоловік привитав мене по-россійській мові. То був д. Давидов из Одесси. Він йіхав в Англію закупити угіль для одесського статкового товариства. Ми познакомились. Я ему вияснив, що я вже знав об Акрополісі, і попрохав його до себе на вечір-чай. В моі станції він зобачив на столі Колоколъ, Полярную Звѣзду і другі видання лондонської вільної друкарні, і сказав мині, що він вже знайомий з Герценом і Огаревим, і обіцявся мати розмову з ними про мене. Таким шляхом я зійшовся з лондонською проповідю і опісля писав їім дещо од себе.

Наша посольска церків мала невеликий огород, на річці Еліссос, і для міцности в тілі, під камінною горою, я копав два роки пещеру, і так велику, що як скінчив, скликав приятелів на обід, да поставив 12 стільців.

1860 року, февраля 2, в ранці, шпіони піймали мене на гарячім учинку: я впустив в дірку пошти лист до Лондона. І в південь россійський посланник в Атенах, Александр Петрович Озеров прийіхав до моєі станції в карсті і попрохав мене на обід, на статок „Русалку". Я, не чувши нічого злого, пойіхав з ним; і на статку він дав мині в руки папір, що я арештант і повинен йіхати в Россію.

Я пойіхав до Константинополя, де россійський консул, Черняєв посадив мене до кози з пяницями і злодіями россіянами-богомольцями, чекати статка „Олегъ", для одправки в Россію, і кричав мині: „молчать! не разсуждать! я обязан отправить вас в Россію с первым пароходом!", — бо я молив його, що мині дуже чадно в тюрьмі, од турецького мангалу. В февралі камінні стіни були дуже сирі.

„Русалка" йшла до Константинополя 12 днів, а пошта йде из Атен 36 годин. Мої родаки-втікачі в Атенах: Лазаренко, Поповиченко, Солнцев і другі звістили наших родаків-втікачів в Константинополі, і ці зробили все, щоб визволити мене из московської держави. І я втік из тюрми в Константинополі, февраля 16, 1860 року, і прийіхав в Лондон марта 4.

Втік на вічну і святу волю, козакувати на ввесь мій вік! Слава Богу!

(Далі буде).

Камінь преткновенія.

Від коли серед руської суспільности в Галичині почалися суріозні розмови про згоду партій, почали й руські часописі писати більш помірковано, почуваючи, що наші міжпартійні відносини, се така „буба", до котроі треба як найменше доторкатися, щоб дати їій час заґоїтись. Звісно, повна абстіненція в тім згляді не добра і непотрібна, бо значила би брак взаімної критики і толеранцію для помилок та хиб. Се була би привилегія для людей несовісних, котрі під плащиком „святої" згоди бажали б дохапуватися до своіх покутних цілів. І для того слід би всім партіям з гори заявити і навіть між пунктації згоди встановити таку точку: свинства не толеруємо. Та проте треба би так само постановити (і се ми

з натиском підносили на першім зїзді), що всяка полеміка, всяка критика повинна вести ся річево, достойно, без інсінуацій і денунціяцій.

Як тяжко буде наших рутенських публіцістів наломити на ту дорогу елементарної чесности, показують слідуючі приклади, зібрані нами з листів москвофільської преси в часи угодових „вѣяній“.

Пишучи про скликане радикалами віче в Гостові, „Галичанинъ“ виказує радість, що староство заборонило те віче і з іронією та злорадством оповідає про ревізію у нашого товариша Бородайкевича, вичислюючи з денунціяторським наміром книжки і письма найдені у него.

Згадуючи про статю д. Васильчука в одній із петербурських часописів про галицькі справи, редакція „Бесѣды“, дуже гнівна за острий осуд, котрий видав автор про діяльність наших москвофілів, денунціює автора, що се, мовляв, „польский емігрант і соціаліст“. Статя д. Васильчука підписана псевдонімом, значить, пишучи про єго особу, редакція „Бесѣды“ дає собі вид, немов знає єго особисто, і рівночасно бреше безсовісно і „злонаміренно“, бо д. Васильчук ані не емігрант, ані в соціалістичну парафію не приписаний.

В кінці по поводу убійства о. Ардана в Цикові коло Перемишля для ред. „Галичанина“ вистарчила одна голословна звістка про те, що підозрінє упало на одного сільського парубка, котрий ведучи себе погано в селі і дізнаючи іззя того частих наган від о. Ардана (чоловіка справді чесного і щирого народолюбця) грозив помститися на нім — щоб розразитися поганою і підлою лайкою на радикальну партію і єї агітацію між народом, котра, мовляв, веде ось до яких проступків. Глупота сеї денунціації проявилася зараз же блискучо, коли дійшла вість, що убійником д. Ардана був не мужик, а „панич“, син поміщика. Та ред. „Галичанина“, не збита з пантелику тим скандалом, у котрий добровільно вліза, зараз же в слідуючім нрі всіла на шляхту і на властей, котрі, мовляв, потурають шляхті ось що робити! І опять редакція писала се, не знаючи правдивого стану справи ані ходу слідства! Ми не маємо слів на таке поступованє; воно свідчить про якусь формальну манію шпіцльованя і денунціованя, манію тим більше патологічну, що за то, бодай у Галичині, ніхто ж „Галичанину“ та „Бесѣдѣ“ навіть сира не дасть. Може в краю Судейкіних се ремесло і навіть ся манія й поплачуєся. Та ми відзиваємось до всіх людей зі здоровими глуздами і ніякою клепто-піро-сікофанто-манією не зараженних, щоб вони сяк чи так виступили проти сеї огидної практики, щоб випросили собі у редакцій кормити їх таким публіцістичним падлом. До добра, до здоровля воно не доведе. Ми вже навіть поминаємо інтерес згоди партій, та чи вона настане чи ні, а всеж таки в однім пункті повинна бути між усіми Русинами згода: не клевечім, не денунціюймо і хусток носових не крадім!

Іван Франко.

Бажане лихо.

В кількох остатніх н-рах „Правди“ напечатана інтересна розвідка д. Чуб—а „Народня освіта по Київщині“. Автор докладним статистичним оглядом показав, що нар. освіта в Київщині, де нею орудує лишень урнд і попівство, стоїть по всему низче ніж у Херсонщині, де справу веде земство. Найбільше не вдовільнили д. Чуб-а в Київщині школи церковні. Він каже в конечному огляді: „багато в історії сеї освіти було лихого... Освітою в Київщині орудувало і орудує духовенство... До справжних освітних інтересів народа воно було байдужим... і тепер навіть, після Побѣдоносцевских заходів 1884 р., „сучасної церковно-приходскої школи в Київщині не можна рівнати до земскої“.

І після всего сего який же вивод робить д. Чуб? — Ось який: „Хоча церковно-приходська школа всіма сторонами (наукою, гігіеною, ремеслами і п...) стоїть низче, ніж земська і міністерська, але з чисто национального погляду, переважає сі остатні школи тим, що є менче „обрусительною“. Світські школи мають дуже багато „начальства“. Тим часом в церковній школі безпосередним хазяіном є піп. А щоб там не балакали про консерватизм і неосвіченность попівства нашого, воно є більше демократичним, близчим до народної масси, національніщим, аніж шкільний інспектор урядовець або хто инчий (хто такий?) Значить, коли буде добре переконаний учитель, він матиме більше спроможности впровадити національний напрям в школі церковно-приходській, ніж в якій другій. Тому то з погляду национального, з погляду тих змагань национально-громадських, які повинні стояти на чолі виховання в українській народній школі, церковна школа є поки що більше бажаною, ніж усяка друга“. — Ну, значить, — vivat Pobiedonostzev!

І таке, на свій лад, новоерство чуєш тепер не од одного українолюбця!

Ми б зрозуміли, як би хто, відділяючи „чисто-национальні“ (ясніще: формально-національні, або етнографічні интереси) від усіх народно-громадских, не вважав би на те, що світска, а надто земска школа на Україні все таки вчучує дітей читати (з чим вони можуть читати і українскі книжки), рахувати, дає ім деякі знатя про природу, гігіену, а иноді і ремесло, — сказав би просто, що найліпше Україні зовсім не мати шкіл, аж поки не буде там шкіл українских. Але бажати Україні такого признаного лиха, як школи церковно-приходскі, нам видаєся дуже вже чудним.

Національні надії д. Чуб-а на церковну школу зовсім фантастичні. „Духовенство“ в Ро-

сії не менше, а більше обрусительне, ніж земство. Звісно, що перші нагонки на „український сепаратизм“ у школах вийшли там власне від архиереїв, — спеціально від київского митрополита. Нижче духовенство, навіть коли б воно було і прихильніще до українства, не сміє іти проти архиереїв і нічим доси свого українства не показало. Тим часом земство не раз показувало свої симпатії до української літератури (напр. видаючи твори Квітки, справляючи его юбилей, ассигнуючи гроші на памятник Шевченка, Котляревского і т. и.) і оберталось до уряду про дозвол української мови в школах. Цілий зїзд учителів земских шкіл під проводом покликанного херсонским земством звісного педагога бар. Н. Корфа, одноголосно поставив резолюцію за українску мову в школах. З боку духовенства ми таких маніфестацій і навіть особистих голосів у печаті не знаємо. Значить, толлеранції український напрямок може ждати все таки більше від земства, ніж від духовенства, — і по крайній мірі в співах ми маємо докази, що в земских школах ученики часто співають і українскі пісні.

А треба знати, що, окрім хиба таких співів, все українске може бути тепер лишень толлеровано в школі до часу доносу на него. Очевидно, що і д. Чуб, говорючи про „добре переконаного учителя, котрий матиме спроможність впровадити національний напрям в школі церковно-приходекій“, рахує лишень на толлеранцію, та ще й припадкову, від деякого з попів, що стоять оффіціально на чолі церковно-приходских шкіл. Так же ж набути свідомого, а тим паче просвіченого національного напряму учитель скорше може в світских учительских семінаріях, котрі все таки стоять під впливом громади і літератури, — ніж в тих темних кругах, з котрих, по свідоцтву самого ж д. Чуб-а, береться звичайно персонал учителів ц. прих. шкіл, не виключаючи і типічних „батюшкиних братів“, котрих тепер попи записують в учителі, щоб увільнити іх від воєцкої служби. Далі звісно ж, що по части доносу, а надто на сільских учителів, попи мають у Росії пальму первенства і що іх природний до того дотеп освячений численними циркулярами св. Синоду.

Після сего всего „бажання“ д. Чуб-а треба взяти лишень за прояв „тьми египтєкої“, котра тепер панує не в одних оффіціальних кругах у Росії, але і во многих громадских, в тім числі і українофільских. Перше сі остатні трохи встидались своєї тьми, — але від недавна почали афішувати єї в „Правді“ (писаня дд. Сердешного, Любенького і др.) — і се має свій добрий бік: нехай хороба висипає на верх шкури, то хоч тілу і не полекша, а все таки буде лекше поставити єї діагноз. Та хороба — культурна відсталість і навіть реакція, котрі ховаються за націоналізм, на Україні, як і в Московщині.

М. Драгоманов.

Кому повірять жандарми?

В „Правді“ за м. марець напечатана дуже зручна допись з Шендерівки, київск. губ. Там говориться, що петерб. „студент Запорожець, кажуть, давав одному, Осташевському, деякі книжки і між ними Драгоманівську Громаду і т. и., що Ост. похвалився тими книжками перед знакомими, один з котрих, Самійленко доніс на него. Приїхали жандарми до Осташевского, але той не вмів навіть назвати книжок, — бо „студент заголовки іх повидирав, як можна гадати“, каже корреспондент, — але сказав, що книги получив од студента Запорожця. „А студент: і сном і духом не відаю ніяких книжок і Осташевского. З тим жандарми і поіхали, Ост. лишився живий та здоровий, а студента в Петербурзі, певне взяли під догляд“, — скінча корреспондент, д. Чуб.

Можна гадати, що тепер, після зручної корреспонденції д. Чуб-а, на догляді не скінчиться, бо перше на показ Осташ. не було других свідків, а тепер есть і корреспонденція д. Чуб-а з ві мудрими: „кажуть, давав“ і „можна гадати, повидирав“.

Корреспонденція починаєся зо слов: „Донос — се „поступове“ придбанє рос. державної системи починає забиратись і на села. Виходить, що сего насіння де нема! Де навіть не посій, то само вродиться!“ Можна спитати: а такі корреспонденти, як д. Чуб. і такі редакції як „Правда“, що іх печатають, чи посіяні, чи сами родяться?

М. Др.

Стілізація незгоди.

Згоду легко стілізувати, — а незгоду зовсім не можливо. А за таку невдячну роботу взялись децемвіри, поставлені зїздом 19 марта. Не диво, що та стілізація вийшла невдача. Замість тексту § 1-го згоди, предложенного зїзду, децемвіри виробили такий: „стоімо на грунті малорускої національности і хочемо дальше на нім розвиватися свобідно, яко рівноправний в Австрії народ, остаючись при своїй вірі і обряді, вірними австрійскій державі і цісареві“.

Почнемо з того, що слово „малоруский“ в Австрії зовсім не популярне і навіть прямо не любиме і серед „общерусів“ і серед „народовців“. Та воно і досить неточне і може викликувати всякі непорозуміня, самообмани і взаємні обмани, — так що навіть коли б усі фракції галицких Русинів прийняли першу частину виписанної декларації, то се б зовсім не вберегло іх од незгідних прикладів ві на практиці.

Далі уступ: „остаючись при своїй вірі і обряді“ зовсім не зрозумілий і не одповідний власне вільности релігійній, що признана і законами австрійскими, котрі дають право кожному чи оставатись при якій

вірі, чи переходити на другу. По части зрозумілости сего уступу спитаємо, що значить: своя віра? — Своєї віри тепер нема нігде в Европі, — окрім жидівскої, — бо всі вони тепер інтернаціональні. Однієї віри і одного обряду, котрі б австрійскі Русини могли назвати своїми навіть в вузькому смислу сего слова, теж не ма, бо між тими Русинами єсть і православні, і унияти, і римляне, і протестанти, і нарешті вільнодумці, про котрих коли б і можна сказати, що вони мають свою віру, то вони не мають ніякого обряду.

Вже через саму літературну невправність сего уступу, пристати на него образованим людім важко. А по смислу то він або темний і може подати повод до самообманів і взаємних обманів, — або признає, хоч при невдачній стілізації, кожному вільність думок про віру. Коли ж так, — то чому ж не признаєся кожному і вільність думок етнографічних, літературних і т. п., через котрі Русини поділились на партії?

По всему видно, що згода тих партій на політичному полі може бути получена лишень при повній толлеранції до всяких релігійних, етнографичних, літературних і т. п. думок. Вже зїзд 19 марта показав, що згода та на чисто політичному полі зовсім не трудна. Не вже ж зїзд 15 мая покаже себе на стілько непрактичним, щоб зруйновати ту згоду через примішуване до політики справ неполітичних, через страх признати для них толлеранцію?

Добрим взірцем для зїзду 14 мая може служити примір розумніщої части Русинів американских. Там власне мало освічена і егоістична частина Русинів (священники-мадяроне) поклала в умову належности до товариства „Соединеніе“ належность до уніяцкої церкви, — тоді як розумніщі Русини, — унияти (в тім числі і священники з Галичини), православні, протестанти і вільнодумці, москвофіли, народовці і радикали, — зложили спільне товариство „Союзъ“, не згадуючи в єго статуті про неоднаковість думок в справах культурних. (Див. в „Дѣлѣ“ 1894, ч. 54, те саме, в котрім говориться і про зїзд 19 марта).

М. Драгоманов.

В справі згоди між Русинами.

Дня 23. апріля с. р. Др. Иван Франко виступив з угодової комісії через те, що загал радикалів не міг пристати ані на 1. §. декларації, пропонованої комісією, ані в загалі на спосіб згоди після ухвал комісії. Из заяви Дра Франка можна вивести те, що можеби й дійшло до згоди між партіями, якби сталося по думці загалу радикалів. Тимчасом „Дѣло“, в довгенькім коментарі до заяви Дра Франка, твердить, буцім то ми в загалі не бажаємо згідної акції Русинів і буцім то ми про те перше говорили нещиро. Ми до того не почуваємося, а тілько розуміємо ту згоду інакше, именно так, щоби не бгати Русинів усіх партій під ріжні декларації про віру, обряд, народність і т. д., не творити спільного комітету, котрий би задля того наглядав над усіми партіями і т. п., а щоби всі рускі партії, кожда з окрема, приняли в свою програму певні конкретні, безспорно спільні справи, як напр. загальне голосоване, організація аграрної справи і т. д. і після того поступали, — при чому, натурально, вони мусіли би з собою сходитися на вічах і т. п. і порозуміватися, напр. в справі виборів і т. п. Так певне вияснило би ся ще й инчі спільні точки між рускими партіями, і тоді могла би сама собою настати й тісніща згода. По за те, кожда партія мусить діяти по своїм прінціпам, і тут потрібно тілько одного: лишити тим партіям повну волю їх осібних думок: релігійних і всяких инчих.

Из сего ще зовсім не виходить, щоби ми вважали шкодливою розмову про згоду між Русинами ріжних партій; ми тілько не віримо навіть у таку згоду напр. з москвофілами, в яку тепер вірить „Дѣло“. В усякім разі, зїзди для тої справи не пропали марне: по крайній мірі вияснилося, чого не можна класти в основу згоди між Русинами. Чи далі будуть ще які спільні зїзди, чи ні, а треба би й так задержати те добро, яке дала розмова про згоду — а то певний достойний спосіб трактованя наших партійних відносин, який від якогось часу видно і в „Дѣлѣ“, а від якого воно трохи відступило в коментарі до заяви Дра Франка. Тимчасом і „Дѣлу“ чейже видно тепер, що достойний спосіб трактованя противника, як і критика людей власної партії, — що те ж лучаєся остатним часом у „Дѣлѣ“, — далеко більше можуть зробити для дійсної згоди між Русинами, ніж ухвали зїздів, хоть зі сторожами тих ухвал, з усіх боків.

Що до особи Дра Франка, то „Дѣло“ хибно думає, немовби то наша партія, не мала довірія до єго особи в угодовій акції; ми подали єму тілько свої погляди на справу угоди з тим, що ми готові явитися на зїзд 15 мая і будемо там промовляти в наведенім вище дусі.

М. П.

Петербурскі україномюбці.

Давно не доводилось нам читати так гаряче написаного, як лист д. Цезаря Білила з Петербурга в „Зорі“, про вечір 6 марта в честь Шевченка. Все там восхвалено од небесних очей в бувших на вечері „дівчаточок“ до „великої і величезної вечері“ на 550 уст. Та й російскі газети в Петербурзі дуже задовольнені вечером. По всему видно, що естетичний бік

---

*) В Росії між українцями, навіть і між писателями українскими єсть і жиди. Чому б се не могло бути і в австрійскій Русі?

справи випав добре. Ну, а етичний?! — Не думаємо!

Сей бенкет справлявся серед загальних досить сумних обставин для Росії в загалі і для України почасно. Нагадаємо хоч виключну цензуру на українське слово, котра дійшла до того, що як раз в добу бенкету заборонена була в Росії найневинніща львівська „Зоря".

Ну, та не будемо аскетами! Признаймо, що бенкетувати — humanum est. Тілько ж все таки важко зовсім забути і етику, котра требує, щоб при бенкетах, перед ними і після них люде робили щось і для ідеї, і для „ближнєго" свого.

На самому бенкеті 6 марта етичного було, видимо, не багато. Сам поет бенкету, почав з далека: поглузував з фараонів, скомпонував досить поетичну космологію з Духом, Любвою, Правдою, Словом, немов комбінуючи фенікійсквх космологів з Іваном богословом (при чому трохи скривдив остатнього невірною цитатою) потім восхвалив Тараса і славу і волю,— та скінчив лишень на слові: „бенкетуйте!" проти котрого і фараони нічого не мали б сказати.

Що роблять 500 бенкетувавших Шевченколюбців в часи проміж бенкетами, зовсім точно сказати важко, а догадуватись можна. Д. Ц. Б. каже, що між ними були і генерали, і начальники департаментів, і професори і писателі, і багато вельможних панів. Та й по другим відомостям можна сказати, що тепер петербурскі українолюбці найбагатша і досить освічена громада в порівнаню з другими в Росії. Тілько в купі з тим се громада, найменше робляща що небудь для України, найменше почуваюча обовязок що небудь робити для неї.

Наукових праць петербурских про Україну Мавно вже не видно. (Сю роботу складено на доскаля — Пипина!). Літературних теж не багато: по українскому з петербурців пишуть лишень двоє, та й то в ряди-годи. На скілько нам звісно, навіть абонентів українскі видання мають в Петербурзі страшенно мало, — майже нічого, навіть ті, котрі похваляються там. За такими публичними показами реальности українских симпатій в Петербурзі, і приватних не може бути багато. Видно по всему, що і тепер до петербурских українолюбців можна прикласти слово, котре казав нам один з них вже давненько: „до закуски то наші так і лізуть і гроші знаходять, — а до діла так через тин скачуть!"

При такому настрою, звісно, люде нічого не можуть появити, окрім бенкетів. І бенкети ті не тілько пусті, а навіть шкодливі, бо залишають по собі в людей фальшиве почуте, мов би і діло зроблено на цілий рік — до нового бенкету в честь відолашного Тараса! Звісно, не всі виходять з бенкетів опяненими на цілий рік. Єсть такі, що вертаються до дому, сумуючи, — та внять тілько сумують од бенкету до бенкету, замість того щоб будити в земляках почуте обовязків, збирати іх для праці. І так „никѣмъ же мучимы сами ся мучать!"

М. Драгоманов.

Про посольску діяльність

Дра Теофіла Окуневского.

21 марта с. р. здавав п. Окуневский справу з діяльности сойму за дві остатні сесії. Він пояснив те, що зроблено в соймі в справах шкільних, залізних доріг, направ рік, каналізації, залісеня, соли, церковного конкуренційного закона, сервітутів, рвби, рентових господарств, конверсії індемнізаційного довгу і буджету (по части). Ся частина справозданя п. Окуневского була обдумана і переказана більше чи менче основно, і вдоволила зібраних, хоть і тут вони добачили деякі хиби, а іменно: непопулярність викладу („богато панеквх слів", як казали селяне, котрих було поверх 300), рішучий висказ, що „сервітутових кривд не направити — пропало!" і т. п.

Для нас найцікавіще було почути, як дивиться п. Окуневский на політику сойму в загалі, і особливо на політику руских послів. Про се п. Окуневский говорив на самім остатку і сказав таке: Остатним часом бачимо зміну в трактованю Русинів правлячими верствами. Зміна та вийшла зо зміни заграничної політики Австрії після того, як битва під Кенігрецом 1866 р. остаточно рішила про німецку корону і як через те австрійский пануючий дім мусів шукати собі відшкодованя на полудни і на сході, куди направлені також інтереся Росії. Рахунки між Росією і Австрією заострилися через ярих противників Росії — Поляків і Мадярів, і через те звернено велику увагу на нас тим більше, що ми носимо ту саму назву, що і за кордоном (Русини). Руска справа стала дуже дразлива. Нам стали приписувати: киньте то, вірте в то, а ми, як недозрілий нарід, позволили чужині втеркуватися в наші домашні справи, і кинулися одні на одних ізза чужих не своіх інтересів, і, бємося за те й доси. Нікому зібрати рускої інтелігенції до купи та врозумити ві, що наш інтерес — добро народних мас. Тепер серед руских послів є дві течії. Одні кажуть: „Узнаймо те, що є, піддаймося верховодячій нації та ві інстінктам; другі кажуть: „ні! нам беречи віру своіх батьків — ми нарід"; треті идуть ще далі. Нарешті всім навкучилася та боротьба, і ми забажали ввійти з неї, і от 19 марта с. р. на зїзді мужів довірія прийшло до порозуміня між зібраними в дусі відпорного становиска, окрім одної точки: чи ми нарід самостійний, чи ні? По думці п. Ок-кого, остатне треба конче рішити, бо се справа принціпіальна. Від того, чи ми віримо в малорущину, залежить увесь наш розвій: мова малоруска в школах, і т. д. і т. д. Москвофіли не мають відваги признатися публично до своіх ідей, і поки так

ємо, з ними неможлива згода. Та все таки п. Окуневский вірить у злуку Русинів. Народовці попустять у тім, що не стануть слухати Поляків; тих, що хотять так робити, ми виелімінуємо, але виелімінуємо і тих, чіє серце по за границями краю (руссофілів). Згода між Русинами потрібна конче, бо від коли ми бємося, від коли руска інтелігенція розбита — відпорва сила Русинів слабша, а уряд через те чим раз сильніщий. Мало того, через розбитє серед рускої інтелігенції змагаєся воля згори: відсувати руску інтелігенцію (-попів) від руского сердака. Безперечно, богато завинила руска інтелігенція — може тим, що гордила селянами; але не всюди винна інтелігенція: і селяне повинні знати, що ми діти одної матери, повинні тямити про свої обовязки супротів інтелігенції, котра вірно служить їм.

Як бачимо, тут п. Окуневский доторкнувся болючої справи, над котрою певне пішла би була жива розмова. Не менче живі справи думали порушити самі участники зборів. Тимчасом п. Окуневский довів до того, що віче розвязано перед часом. Именно, на інтерпеляцію Порф. Гладія з Березова, чи то правда, що намістник сказав у соймі, що обійдеся без руских послів — п. Окуневский, не чекаючи дальших інтерпеляцій, з горяча таке сказав про намістника — і повторив се двичі — що правительственний комісар як стій розпязав віче. Ми зонсім не думаємо боронити намістника, але-ж, по нашому, парламентарність повинна обовязувати по крайній мірі критика намістника, тим більше, що виступ остатного можна було скритикувати не тілько достойніще, але й далеко основніще і понятніще для зібраних селян. Ми не знаємо, яке вражінє зробить остатний виступ п. Окунёвского в високо-політичнім світі, але, по нашому, далеко краще було би, як би п. Окуневский витерпів бун лишню годину, за котру і сам він і другі могли би були оснідомити зібраних селянще й про далеко важніщі справи, ніж прикмети намістника — напр. про слідуючі вибори, і се було би для нас, тай для самого п. Окуневского далеко користніще тим більше, що сим разом у Коломиі зібралися були такі люде, котрих по найбільшій частині ми не бачимо на вічах і котрих не так легко буде зізвати другий раз, а тим часом вони конче потрібні до виборів, котрі вже за плечима. Завважаємо, що й селяне-радикали не довольні виступом п. Окуневского через те, що він перешкодив дальшій поважній діскусії, як то буває на всіх радикальних вічах. „Ми, — кажуть вони, — зійшлися, щоби щось розумного почути і порадитися, а п. Окуневский зробив так, як би якій чоловік перед запрошеними гостями став бити власну жінку“ (Звісно, селяне не мають тут на думці як раз намістника, але їм немилий був сам факт такої „бійки“, що скінчилася розвязанєм віча). П. Окуневский се вже другий раз стає в обороні руских послів у соймі — перший раз чинною розмовою з п. Розвадовским — та ми не приписуємо такій фаєрверковій політиці великої ваги, тим більше, що перший подвиг п. Окуневского не спас руских послів від „нової ери“, тай другий ледви чи зробить їх дійсними заступниками руского народу — такими, з котрими би і намістник мусів числитися...

По нашому, далеко важніще те, що п. Окуневский говорив у соймі, або й так робив громадам у Львові, яко посол — а він тут дуже точний і совістний — і ми дуже жалували би, як би остатний виступ п. Окуневского пошкодив дальшому виборови єго. В усякім разі тепер треба би ижити для того усіх сил Русинів усіх партій.

М. П.

23. марта.

Переписка редакції.

Д. Скептік. Вашу критику додатку до „Profession de foi молодих Українців“ здержуємо до того часу, поки сами автори не оголосять того додатку.

Вийшла книжка п. з.

ЛИСТИ

на Наддніпрянску Україну.

МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА.

Видане редакції „Народа“

КОЛОМИЯ 1894.

З друкарні Михайла Білоуса.

8°, ст. 199, ціна 50 кр., з пересилкою в Австрії 60 кр. Обертатися в редакцію „Народа“.

Тілько що вийшла книжочка

Оповіданя про заздрих богів

написав

Михайло Драгоманов.

16°, ст. 56, ц. з пересилкою 12 кр., обертатися в редакцію „Хліборобa“, Коломия, Замкова ул.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиі.

V-тий Рік Коломия за 1 і 15 апріля 1894. 7 і 8 нр.

Виходить 1. і 15. н. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція
і Адміністрація
на Замковій ул.

Ще раз „Бесѣда“ О. А. Мончаловского.

„Бесѣда“ на 1894 робить ліпше враженє, ніж торішня, — але причина сего лежить в тому, що більша половина єї заповнена перекладом роману Б. Зутнер „Долой оружіе!“ (Die Waffen nieder!). Власне як роман, се річ не сильна, але по тенденції добра, навіть занадто „нігілістична“ для „Бесѣды“. З другої половини значна частина іде також на перепечатки: під назвою: „Русская хрестоматія. Новѣйшіе русскіе поэты и писатели“. На сей раз перепечатки такі даються під менше претензійною назвою, ніж торішня: „Исторія русской литературы“, — але все таки без усякої системи, без усякої навіть думки про звязок між зростом поезії і історією громади, — з помилками в примітках (котрі доходять до того, що не тілько Даль, але навіть Грибоедов записані в „южнороссы“) і з вибором не завше характерним. *)

Свого, орігінального, сотрудники „Бесѣды“ дають не багато і воно по характеру своєму таке ж рутенске, як і те торішнє, про котре ми вже говорили, так що тепер, коли ми звертаємось до „Бесѣды“, то лишень через те, що вона дає нам пригоди поговорити про деякі точки важної справи відносин галицкого письменства до українского і російского.

Орігінальна беллетристика представлена в сегорішній „Бесѣдѣ“ новеллою д. Стебельского „Стефанія“. Над нею бачимо чудний напис: „Изъ (съ) галицко-русскаго нарѣчія перевелъ О. А. М—ій“. — Перевелъ — на яку ж мову? спитаємо. — В усякім разі не на „русскій литературный языкъ“, бо ми в першій же колонні налічили на 40 рядків 11 помилок проти того язика, окрім однієї безсмислиці. По змісту „Стефанія“ належить до того ж роду літератури, що і торішня „Коробка“, і свідчить також об тім, що сотрудники „Бесѣды“ дальше стоять од духа нової російскої літератури, ніж беллетристи турецькі.

Про орігінальну поезію „Бесѣды“ ми попросимо читателів права більше не говорити.

Статя д. Мончаловского „Участіе малороссовъ въ общерусской литературѣ“ могла б бути користною, як противувісіе теоріям народовецких оффіціозів, в роді д. Барвінского, котрі дуже вже сміливо одрубують літературу „руску“ або „українску“ од „московскої“, зачипаючи часто і українскі пальці, а то й голови. Але автор мусив би ліпше вивчити історію „литературы общерусскої“, хоч би по

*) „Южноросєъ“ мусить значити малороссъ=українець. Таким „южноросєовъ“ був дійсно Гоголь з перечисляємих в „Бесѣдѣ“ сатириків, — але Даль такий же „южноросєъ“, як всі Німці, або Греки, що живуть на степах над азовским морем, — бо він родився власне серед великоруссів од батька — остзейского Шведа; до того ніхто єго в Росії не вважа сатириком! — В загалі „Бесѣда“ сипле именами російских писателів, з котрих мабуть 3/4 творів у вічі не бачила і біографій не знає. Через остатне сотрудники „Бесѣды і наробили стільки „южнорусів“ між рос. писателями.

учебникам, напр. Порфирьева, або Рейнгольда, менше гарячитись та бути точніщим. А то тепер він каже навіть, що „малороссы болѣе, чѣмъ великороссы трудились надъ основаніемъ нынѣшней (не старої) общерусской литературы“, величає культурну вагу Москви в XVI ст. (не споминаючи зовсім тодішньої Білої Русі з Вильною, де властиво почалась краєва руска печать) і записує в „малороссы“ купу людей, котрі навіть родились не на етнографічній країні малоруській, як напр. Раїч, Никитин і т. и. До того автор досить незручно пускаєся в крайне московске славянофільство, напр. величаючи книгу Н. Я. Данилевского „Россія и Европа“, як „капитальный трудъ, равнаго которому положительно нѣтъ ни въ одной изъ европейскихъ литературъ“. Тим часом Данилевский, по спеціальности зоолог, трохи одставший і в зоології через чиновницку службу, в історії просто мало знав, через що тілько і міг видумати досить дику теорію, котрою „восторгается“ д. Мончаловский, — по котрій „существуютъ только частныя цивилизаціи, развитіе отдѣльныхъ культурно-историческихъ типовъ“, а прогресса „общей цивилизаціи“ нема. Невірность сеї теорії показана критиками і в Росії, (напр. Вол. Соловьевим) та й усякому незасліпленому видно ж зразу, що в передній Азії з Египтом та Европі оддавна вироблялась спільна цівілізація, в числі плодів котроі стоїть і християнство, котре ніяк не можна примирити з тими „частними культурно-историчными типами“, на які всилюєся Данилевский розрізати навіть нову Европу, аби тільке одірвати частину еї, Росію, од цілого. Нарешті сам Данилевский в останні часи життя понаписував на своїй книзі замітки, з котрих видно, що він сам почував фантастичність многих своїх поглядів. Восточно-славянофільска горячка д. Мончаловского доходить до того, що він, говорючи про школи, котрі пробували закладати на Русі в часи князів, школи, мизерность котрих добре бачуть російскі навіть церковні історики, напр. Голубінский, і противуставля в сему ділі духовенство руске западному, — забуваючи і часи Альфреда В. і Карла В. і те що на Западі самі університети були перше закладами духовенства. „Усердіе не по разуму“ ніколи до добра не доводить.

Нарешті доволі неясно, що власне хотів довести д. Мончаловский своєю працею, навіть коли б вона була ліпше написана, з меншими помилками? Коли те, що галичанам і в загалі малорусинам не слід чуждатись російскої літератури, — то з сим можна згодитись, — але ж коли він хотів навчити нас, одповідно загальній філософії „Бесѣды“, що нам не слід писати по малорускому, а лишень по російскому, того він не допевнив своїми примірами. А же ж скілько „малорусів“, а надто галичан, писало і пише і по польскому, — та, по методу д. Монч—ого і сам Мицкевич був би малорусин, — то чи з того ж виходить, що сам д. Монч—ий мусить писати лишень по польскому?

„Письма къ другу“ д. О. А. М—го і в сему року подають основи філософії „Бесѣды“ і на сей раз інтересні, бо поясняють, чому доси всякі поклони галицких москвофілів перед російскою літературою, в усякім випадку сильною і живою, в Галичині не змогли побороти рутенскої мертвяківщини. В першому Письмі (N 3) філософ „Бесѣды“ говорить: „наша основная идея — русская народность, наша цѣль — ея развитіе. Народность выражается въ языкѣ, исторіи, литературѣ и обычаѣ, а у насъ русскихъ, не въ примѣръ другимъ народамъ (чому се так??) и въ религіи“. З поводу сих слов можна б було попрохати автора, щоб він пояснив нам, як він розуміє слово развитіе, а також обычай, исторія, — бо в обычаю нашого народа, як і всякого, єсть багато мертво-архаічного і зовсім нераціонального і навіть шкодливого, а в історії було всякого, а також як він примиря ідею развитія з релігією католицкою, котра сама себе об'явила вже більш як 1000 років назад неподвижною? Та на такі запити д. М—ій напевно не дасть одповіді, як не дають еї і народовці галицкі, котрі стоять на тій же точці „народности“. Ми звернемо увагу на другий бік справи. В 2-му „Письмѣ“ (N 6) д. М—ій говорить: „у насъ происходитъ, вправдѣ медленно, благодат-

ный переворотъ въ воззрѣніяхъ на русскій міръ, его обязанности и задачи. Какъ въ началѣ 60-ти годовъ произведенія Т. Гр. Шевченка вызвали у насъ въ Галичинѣ, сильное умственное движеніе въ направленіи подъема національнаго духа и расширенія духовнаго горизонта галичанъ, стѣсненнаго узкимъ галицкимъ провинціализмомъ, такъ въ настоящее время происходитъ тоже самое, только въ ширшемъ размѣрѣ и въ болѣе сильной степени подъ вліяніемъ русскихъ сочиненій, преимущественно русскаго романа", — і далі радіє з поводу появу романа гр. Л. Толстого „Война и миръ" в перепечатці д. Пелеха.

Ми вже казали, що по самій „Бесѣдѣ" на ділі ніякого „вліянія русскаго романа" на москвофілів галицких, навіть молодих, не видно. Причина сему те, що рутенці власне не розуміють суті нової російскої літератури і почастно романа, так само як і суті Шевченка, підкручують ві все до свого галицкого „провінціалізму" з єго поглядами на „народность", котрі виложив д. М—ій в своєму першому листу. З „русскимъ романомъ" виходить в галицких москвофілів ще гірше, ніж вийшло в псевдонародовців з Шевченком, — бо Шевченко хоч в перші часи був у Галичині прийнятий молодіжю з єго основного, соціально-культурного боку, і тілько потім, під нагнітом рутенців, котрі причепились до народовців, став витовмачуватись з точки формально-націоналістичної і повернувся в якусь австро-рутенску святощ, навіть уніяцку. Через те Шевченко все таки викликав у Галичині велику зміну в громадскому руху, котрий тепер продовжують власне радикали.

„Русскій романъ" в 70-ті роки почав було підпирати той рух і прислужився власне радикалам же галицким, з котрих напр. на Франку, ясно видно єго вплив. Певно, що вплив той буде ширшати в Галичині і в тому ж напрямку, — але москвофіли галицкі так і зостануться „узкими галицкими провинціалистами" на мертвецкій попівско-рутенскій основі, то б то зостануться не лишень при провінціалізмі, а й при кастівности, скілько б вони не росширяли своє „русское отечество" в міру того, як росширяється Россійская Имперія. *)

Причина сему, як сказано, лежить у тому, що галицкі москвофіли не розуміють власне характеру нової російскої літератури, а беруть ві лишень з формального боку — народности, та ще підшиваючи під ту народность усякі „обычаи" і инші „историчні" святощі. В тім і вся сила нової російскої літератури, ще з часів Петра І, що вона, в суті своій завше дивилась на народность лишень як на форму, звертаючи увагу з ознаків національних переважно лишень на мову, — а головною цілю своєю мала поступ громади своєї, спершу державний, потім культурний і соціальний, — а цілі народности самі собою при тому осягались. Спеціальні клопоти про народність, перенесені в Росію од германофілів з часів наполеоновских війн і реставрації і потім од австрійских панславістів, счепившись в Росії з церковно-славянскою (власне противународною) реакцією Шишкова і других сторонників „стараго слога", противників Карамзина і Пушкина (котрі в літературі були противу Шишковців стілько ж „западниками", скілько і „народниками") і підперті реакційним урядом Николая І, (на котрий мали вплив також і чужі, західно-европейскі легітімісти, як Де Местр в літературі і Метерніх у політиці) — сі спеціальні клопоти про народность не принесли хосна російскій літературі та власне ніколи не були в ній і глибокими. Клопоти про „народность" мали вартість в літературі російскій лишень по стілько, по скілько вони совпали з реакцією проти псевдо-

*) В загалі треба замітити, що справа ширини ідей і моральних інтересів така річ, котру зовсім не можна міряти на етнографічну чи політичну ширину національности, чи держави. Поліцейский в Ташкенті має прешироке „престол-отечество", котре завтра може вбільшитись цілим обшаром середньої Азії, — але з того не виходить, щоб ідеї і моральні інтереси єго були широкі. Норвежець Біорнсон син нації невеличкої, а ідеї має ширші, ніж у всіх пангерманістів. Женевці говорять тиєюж мовою, що Парижане, — а ні за що не хотять признавати Францію, а не Женеву, за своє „отечество", — і конечно мають ідеї ширші, ніж французкі булланжисти і навіть, ніж більша частина французких республікавців і т. д.

классіцізму, (за котрий стояли між инчим і Шишковці) котра проявилась з к. XVIII ст. по всій Европі, і з наклоном до реалізму, котрий привів до народности (краєвости) змісту літератури; а така народность-реалізм можлива і навіть ліпше осягається без усяких спеціальних націоналістичних тенденцій. На властивих творцях новіщого „русскаго романа“, на Пушкину і Гоголю, сих тенденцій видно дуже мало (коли не брати таких творів, як „Переписка съ Друзьями“ Гоголя, а брати его основні твори, беллетристичні), на Лермонтову зовсім не видно, на Тургеневу теж. Се все власне космополіти, евронейці, а Гоголь, хоч в своіх абстрактних творах почасти і восточник, так все таки не стілько націоналіст, скілько християнин, то б то все таки по своєму космополіт. Пишучи свої основні поетичні твори, всі сі писателі зовсім не думали про те, щоб показувати свою народность, а думали про те, щоб виставити певні людскі проблеми псіхологічно-соціальні в житю своєі громади,—а народность сама собою виявлялась. Достоєвский, в своіх перших і ліпших творах ішов по тій же дорозі і навіть коли під кінець житя впав у славянофільский туман, то вигадав осібну національну ознаку руского народу — „всечеловѣчность“ (промова про Пушкина) і християнский космополітізм (братья Карамазовы). Л. Толстой, при всіх своіх спеціальних предилекціях до „русскаго мужичка“, рішучий християнский космополіт і в своіх романах теж не думає показувати своєі народности, а береся просто за людскі псіхолого-соціальні теми на тій ниві, котру він бачить перед собою. *)

Через се власне „русскій романъ“ і звернув на себе увагу західної Европи. І інтересно, що там сей роман пристав ближче до напрямку поступово-демократичного, навіть соціалістичного, ніж до консервативного, напроти змагань навіть таких талантовитих своіх приятелів, як Де-Вогюе, котрий впрочім до свого неокатолицизму примішує певну дозу соціалізму, а в остатні часи покинув і легітімізм і перейшов до республіканців. (В своій книзі Le roman russe Де Вогюе не показує доброго знакомства з історією і критикою російскою і, видимо, знає лишень головні романи російскі, та й то иноді тілько по перекладам. Маючи свої католицко-консервативні тенденції і партійні інтереси, Де-Вогюе змагаєся виставити милостивий реалізм російский відмінний од холодного реалізму Золя і др., за плід християнства, звязуючи его навіть з Остроміровим Евангеліем. На ділі евангелізм ніколи не мав сили в російскій громаді, де і доси рідко хто і чита евангеліє, котре до остатніх часів і подавалось у Росії лишень в дорогих і недобре розумілих церковно-славянских виданях. Тим часом біографії новіщих реалістів російских, як Герцен, Тургенев, Григорович, Достоєвский, Щедрин і др. показують на них явний вплив власне французкого соціалізму, — С. Симона, Фуррье, Ж. Санда і др. (Див. напр. статі Анненкова „Замѣчательное Десятилѣтіе“). *)

Поки сего характеру нової російскої літератури не зрозуміють галицкі москвофіли і поки вони будуть приладжувати і російский роман до свого „исторически-народнаго направленія“, доти вони нічого живого з того роману не винесуть і зостануться при тій парамарско-кельнерскій рутенщині, котру дають нам сотрудники „Бесѣды“, і будуть давати, навіть коли б вони і вивчили накінець мову Пушкина і Толстого. Поки що галицкі москвофіли зовсім і не запримітили в „русскомъ романѣ“ власне того, чим любуєся в нему західня Европа, — гуманного реалізму, — і в самому демократизму его кинулись лишень на его хоробливий бік, на народницько-православну тенденцію Достоєвского, на

*) Та й в своіх тенденційних і філософских творах Толстой не тілько досить оригінально розуміє християнство, зовсім без церковних обставин его, а навіть одважуєся виходити за его границі. Так в его „Суратской кофейнѣ“ первенство в розмові про віротерпимість бере конфуціоніст. В загалі укласти Л. Толстого в рутенскі рямки буде важко!

*) Хоч ми і знаходимо хиби в книзі Де-Вогюе, а все таки радили б сотрудникам „Бесѣды“ і в загалі галичанам прочитати єі, бо вона все таки в основі вірно показує, в чім власне сила роману російского. Книга та (Le roman russe) есть в рос. перекладі: „Современные русскіе писатели“. Москва, 1887.

апотезу мудрости „солдатика Каратаева“ в одному з романів Толстого і т. и. *) Не розуміючи основного духу російского роману — прихильности до пригніченого, до меншого брата (од дрібного чиновника в „Шинели“ Гоголя до мужика-селянина) рутенці не замітили, що власне і само православіе і в загалі консерватизм напр. остатніх часів Достоевского, есть лишень патологічна форма тиеі прихільности, виходяча з думки, що треба інтеллігенції полюбити меншого брата до того, щоб злитись з ним, навіть усвоівши его світогляд. Рутенці подумали, що тут власне консерватизм і есть альфою і омегою, — не зважившн, що тоді власне нічого і читати Достоевского, а досить буде і катехизиса митроп. Филарета! **)

Аналогічний примір бачимо в таборі галицких українофілів. Сі нарешті всвоіли собі народню галицко-украінску мову, але взявши украінску літературу, котроі еволюція все таки подібна до еволюції російскоі, взявши ei більше з формально-націоналістичного, ніж з реального боку, і придержуючись своіх рутенско-реакційних тенденцій, не перестали плодити мертві твори. Та все таки в них не в примір більше живого і через те подібного і до лової російскоі літератури, ніж у творах галицких москвофілів.

Навіть такі старомодні драми, як напр. Настя д. Ом. Огоновского, все таки нагадують, хоч рос. драми XVIII ст.; такі повісти, як Скошений цвіт В. Барвінского, або перші проби д. Кобринскоі, хоть ще не реальна беллетристика, так хоч матеріял, програма ei, — а що таке всі оті „Стефанії“, „Коробки“ і т. и.? Нарешті галицко-народовецка література має все таки і живі твори: Федьковича, Франка і новіщі повісти Кобринскоі, твори єдині, котрі читаються і в Росії, в орігіналі і перекладах, єдині, котрі відомі вже трохи за границями руських народів, — і з поводу котрих сам Тургенев сказав, що „тутъ только і бьетъ ключъ живой воды, а все остальное (москвофільска рутенщина) либо призракъ, либо трупъ“ (Лист до мене з поводу „Повістів“ Федьковича).

Сама „Бесѣда“ посвятила д. Франку досить довгу статю д. Яворского. Статя та „Верхи и низы современной малорусской поэзіи“ есть єдина в „Бесѣдѣ“, де видно якусь самостоячу думку, деякий нюх на реально-літературні справи. Та тілько безспорні ознаки літературного таланту автора зайідаються невправностю, незнатєм, а при тому претензійностю, а ще більше рутенщиною.

Заголовок статі занадто широкий і претензійний в порівнаню зо змістом. Статя вся нашпигована афоризмами, насіпанними з російских писателів, зовсім без потреби для діла, — так немов автор екзамінуєся з російскоі літератури,

*) Не можна не одмітити курьоза. Д. М-ій дуже восторгаєся „свѣтлымъ міровоззрѣніемъ и здравымъ смысломъ народа русскаго, изображеннымъ въ лицѣ мужика Каратаева“, і каже, що „нѣмцы ни вообще иностравцы своимъ доктринерскимъ умомъ“ не можуть зрозуміти его. Ми спитаємо: за що ж побив д. Свистун проф. Огоновского, як соціаліста-анархіста, знайшовши в него думку, „что ученые философы должны учиться у простонародія“?

Ми нагадаємо, що і Достоевский виразно казав, що „народъ (своимъ міровоззрѣніемъ) спасетъ себе и насъ“. Та зрештою гр. Л. Толстой дуже небезпечний для его галицких поклонників. Ось напр. тепер він кінча книгу про союз Франції з Росією і в тій книзі проводить, як казав его син редактору газети „Le Temps“, що „патріотизм і христіянство не примиримі“. Як то се переварить „историчнопатріотичний“ д. М—ій?

**) Та й у загалі читати поетичні твори, щоб там одшукати для себе в якоі небудь поетичноі особи (тіпу) провідні тенденції, — значить не розуміти власне ролі поезії в культурі. Вихопити з великоі епопеі Толстого „Война и миръ“ саме „міровоззрѣніе“ мужичка-солдатика Каратаева“, щоб взяти его собі за руководство, — також розумно, як читати Гомера, щоб навчатись теології Калхаса, політики Агамемнона, моралі Одіссея і т. д. І що власне робитиме д. О. А. М-ій усвоівши „міросозерцаніе мужика Каратаева“, котре зводиться на повнісінький моральний квіетізм?!

*) Прощаючись з філософом і історіком літератури в „Бесѣдѣ“ ми мусимо ще єму нагадати, що Гаршин зовсім не малорос, а „Пана Халявскаго“ написав не Котляревский, а Квітка, і що ся повість зовсім не вважаєся „одною изъ лучшихъ юмористическихъ разсказовъ въ общерусской литературѣ“. В Росії всі признають, що Квітка сильніщий в украінских, ніж в „общерусскихъ“ творах. Се щось та значить.

хоч при тому він все таки історії ві, в звязку з історією громади, зовсім не зна і не розуміє. Инакше він не сказав би: „Послѣ балладъ Жуковскаго и драмъ Княжнина и Озерова является Шевченко съ историческими думами и поемами і т. д.“, бо перш усего Княжнин і Озеров належать до періоду псевдоклассичного, власне старіщого од романтика Жуковского, а вдруге сам Жуковский историчних баллад не писав і коли мав уплив на Шевченка, то лишень на его перші твори, як Причинна, Тополя і т. п., а зовсім не на его историчні поеми. З поводу остатніх д. Яв. мігби скорше говорити про думи і поеми Рилѣева, про Полтаву Пушкина, — та й то, як би більше знав іх і мав нюх на такі речі, то мусив би признати, що Шевченко вніс в свої твори стілько орігінального, що появ его ніяк не можна пояснити лишень аналогічними напрямками в письменстві російскім. Не скаже ж ніхто, розуміючий справу, що Пушкин і Лермонтов послідователі Байрона, котрі лишень „популяризировали“ его в Росії!

Ніщо, як незнатє та истинно галицка партійність могли продиктовати д. Яворскому увесь его вступ, в котрому він всилюється показати, що після Гоголя, Некрасова і Достоєвского „въ особой малорусской духовной пищѣ не оказалось надобности“, що сучасна література українска зовсім пуста і наповняєся лишень „политическими солдатами, которые получили приказаніе сочинять литературу“ і т. д. — Од кого „получили приказаніе“? — спитаємо ми. Чи може од „польского жонду“? — як казали галицькі філософи, в роді Площанского.

На ділі навіть слабі писателі українскі „получаютъ приказаніе“ сами од себе, — і те що вони все таки не мовчать, що навіть слаба „Зоря“ мала в Ротії сотки абонентів, показує, що потреба „въ особой малорусской духовной пищѣ“ не вмира на Україні при всіх заборонах урядових. Сих же заборон не можна забувати тому, хто хоче говорити про „верхи и низины малорусской поэзіи“, не як „политическій солдатъ“, або ліпше „полицейскій жандармъ“, а як справжній літератор, котрому дорогі інтереси всесвітньої „літературної республіки“. На решті д. Яв. з истинно рутенскою партійностю пропуска в теперішній українскій словесности Нечуя, Мирного, Чайченка, котрі зовсім не нижче Короленка, а тим паче Мачтета, Потапенка і т. п. „Дві Московки“, „Джеря“, „Батрачка“, „Хиба ревуть воли?“, повісти Чайченка, хоть напр. его „Підпал“, напечатаний недавно в „Зорі“, — видержать „добру фігуру“ в якій хочсте літературі, — і те що люде пишуть такі речі без надії не тілько на плату, яку получають Потапенки і т. п., а иноді і без надії побачити свою працю напечатану в галицкому виданю, котре спинить груба рука почтового цензора на границі Росії, — щось таке та свідчить, таке, котре серце справжнього літератора мусить почути.

Поезія сучасна на Україні вигляда далеко слабше, ніж беллетристика. Але д. Яв. не має рацій дивитися на неї дуже з висока, як се робить він, покликуючись і на наш суд над українскими „Тарасиками“. Сі Тарасики дають мало нових образів і думок проти старого батька, — але все таки щось та дають, по крайній мірі розвивають стих і мову. Ми маємо право бути ними недовольними, — а д. Яв. ні, — бо его всякий спита: а поети вашого гурта що дають? чи може вони хоч розвивають форму і мову російскої нації? в якій вони пропорції стоять до батьків поезії російскої, навіть не таких, як Пушкин, Лермонтов і т. п., а хоч таких, як Плещеев, Полонский і др? Всяка людина з літературним смаком скаже, що найслабіщий поет „Зорі“ — вигляда колосом перед поетами „Бесѣды“. Коли хоче провірити нас д. Яв., — то нехай зробить пробу і нехай візьме 5—6 творів поетів „Бесѣды“ і пошле іх в який небудь петербурский або московский журнал, навіть катковского напрямку, та тілько не признаючись, що се праця „братів-галичан“, — то й побачить, чи схоче який журнал іх напечатати. А не треба ж забувати, що тепер і в російскій поезії дужих молодих талантів не ма, так що тепер там перше місце мають „діди“ Жемчужников і Полонский.

В справі літературної мови, котру вживають писателі, що родились на Україні, властиво характерним для філо-

софа буде не те, що, при всіх теперішніх порядках у Росії, багато тих писателів вживає мови російскої, — а власне те, що все таки єсть між ними люде, навіть не з чисто українского роду, котрі пишуть по українскому. Се показує, що єсть якась природня сила, котра те витворя, природня потреба, котра те вимага.

Треба ж признати, після показаних примірів, що знищити українску літературу і в Росії не можливо навіть при теперішній поліційній неволі. Всякий же поступ Росії в напряму державної волі, котрого мусить бажати всякий розсудний славяполюбець, буде служити зросту там української літератури. От через те двічі нерозсудна завзятость д. Яв. проти сеї літератури. Ся завзятость навіть противна єго власним словам, в котрих він, вмовляючи Франка писати по російскому, — каже, що „идея великой (всей?) Руси не такая уже всепоглощающая, чтобы нужно было ради ея жертвовать „малой“, червоной и бѣлой Русью... Она совмѣщаетъ и примиряетъ въ себѣ всѣ эти части, давая имъ только общую культурную подкладку и поддерживая ихъ живительными соками своей жизни“.

Д. Яв., очевидно, або сам не розуміє ваги сих слов, або грається, доволі недостойно і нещиро з словами „великая Русь“, котрі можуть значити і „всі Русі“ (аналогічно Grossdetschthum) и „Великороссія“. Ми б зрозуміли слушність в Галичині ідеї „общерускої“, — але лишень справди широкої, котра б не виключала і краєвих, „малоруских“ елементів і тенденцій, — котра б стала вище галицких партій етнографічних і примиряла іх. Ідея ж спеціально „великоруска“ в Галичині не має ніякої рації бути і так, як вона проявляється в сотрудників „Бесѣды“, єсть лишень заміна провінціалізму близького, рідного, провінціалізмом далеким, чужим, — то б то вже щось зовсім чудне. Ідея великоруска і навіть общеруска в Галичині, поставлена не над партіями, а оперта на грунт одної партії і до того найбільше кастової, найменше поступової і найменше толлерантної, може лишень ще більше ділити сили галицкої інтеллігенції, вбільшувати серед неї моральний абсентеізм і кастівность і тим всім власне втрудняти національну, культурну і соціальну боротьбу, котру галичане мусять вести з ріжними чужинцями.

Спеціально слова д. Яв. про Франка роблять таке вражінє, що крітік скубе писателя і з того і з другого боку, а все таки мусить признати єго вартість і оріґінальность, якої не має ні один з писателів москвофільского рутенского напрямку.

Між тими скубками одна з чудніщих докір Франку, чому він не пише по великорускому, докір чудний і в суті своїй, а також і потому що Франкових великоруских праць (наукових і преінтересних і для „общеруссовъ“!) напечатано більше, ніж всі писаня д. Яв. і Тов. І після всіх таких скубок все таки крітік мусив скінчити похвалами Франку словами Некрасова:

За каплю крови, общую съ народомъ
Вины (?!?) его, о родина, прости!

Але таких слов ніхто не скаже про сотрудників „Бесѣды“, бо нема в них „капли крови общой“ ні з яким „народом“, ні з якою навіть живою громадою! Для Росії вони все таки чужі, — і ні слова не несуть туди живого, ні навіть матерялу нового, — чужі вони і для Галичини. Даремно вони покликуються навіть на приміри Короленків, Мачтетів і т. и. [1]) Короленки описують і Сібір, — так вони ж бачили ту Сібір, — а окрім того Короленки ж не забувають і „Волині“ і т. и. А що бачили великоруского писателі „Бесѣды“, як вони описують галицке жите, чим вони служать галицкому народу? Нехай же вони возьмуться, по слідам хоч Л. Толстого описувати жите галицке, служити просвіті народу галицко-рускому, — то й побачимо, чи обійдуться вони навіть без народньої мови, коли навіть великорус Толстой заставля

[1]) Замітимо, що етнографічна належність особисто Короленка і Мачтета до українскої національности дуже спорна і через те не може служити доказом, що українці мусять залишати свою мову. На скільки нам звісні біографії дд. Кор. і Мачт., вони з таким же правом можуть бути названі українцями по роду, з яким купа богемских і моравских вімців можуть бути названі чехами.

в своїй повісти „Два старика“ українців говорити по українскому?

Нарешті скажемо ще про одну вскубку д. Яв—ого Франкові, — що мовляв „душевные глаза его часто обманываится миражами западнаго быта и западной культуры“. І д. Яв. по слідам д. М—го іде в „восточники“! Скілько нам звісно з процесів, про котрі було говорено в печаті, д. Яв. ще дуже молодий чоловік, — то ми б ему порадили, постаратись з усіх сил, щоб скінчити курс в якому небудь западному університеті, — познакомитись наочно з „западнымъ бытомъ и западною культурою“, та тоді вже і рішати, що скорше підніме до людского стану нашу „сѣрую жизнь“, чи та культура, чи рутенске восточництво! [1]).

Не без інтересу в „Бесѣдѣ“ статя д. Р. Ю. „Изъ прошлаго и настоящаго Угорской Руси“, — хоч інтерес той трохи смішний, помимо волі автора. Автор хвалиться, що в „Угорской Руси никогда никакой сепаратизмъ не обнаружился и что его и теперь нѣтъ“. Під сепаратизмом розумій — народовство. Угрорускі патріоти справді вірні рутенскому напрямку, котрий вони беруть за „общерусское направленіе“, — так же ж сама ред. „Бесѣды“ мусіла замітити, що „угрорусскіе священники говорятъ дома по мадярски и даже гордятся этимъ“. Ось чим кінчаєся консеквентна нагонка на „сепаратизм!“

Вся статя д. Р. Ю. єсть власне уривок із історіі борід на щоках шановних іереів Угорскоі Русі. З неі ми довідуємось, що бороди ті пишались в пряшівскій епархіі, поки був у силі д. Ад. Добрянский, та поки не приіхав туди мадярский міністр культів і поки був живий епископ Гаганець, — та що „первый мукачевскій епископъ, сбрившій породу былъ Василій Поповичъ, извѣстный угрорусскій патріотъ и дѣятель“, сбрив уже тоді, звісно, коли д. „Ад. Добрянскій, уволенный отъ поста, жилъ въ своемъ имѣніи честнымъ человѣкомъ, безъ вліянія“, — але що, на радість д. Ю. Р., в Мукачевскій епархіі „прекрасные русскіе патріоты - священники“ ще носять бороди. Інтересно б було знати, який вплив має борода, чи безбородство священників напр. на добробит і освіту народу в обох епархіях?....

О, Рутенія! — „вижу тебя изъ моего прекраснаго далека!“.... Скілько Гераклів треба, щоб прочистити певні стайні?.... І хто іх народить, тих Гераклів?!...

М. Драгоманов.

P. S. Се все було написано, коли я получив 7. N. „Бесѣды“, в котрому д. О. А. М—ій говорить чимало про мою першу рецензію на „Бесѣду“. Д. О. А. М—ій сердиться і приписує мені купу цілів і мотівів, котрих не було в мене ні на думці, ні на серці. Спиритись з ним з сего поводу нема мені раціі. Скажу лишень два слова з поводу д. Свистуна, про котрого д. О. А. М—ій говорить, що він „затронулъ больной „бік“ г. Драгоманова“ тим, що „представилъ галицкорусской публикѣ исторію нигилизма, соціализма и радикализма“, — і скажу в інтересі редактора „Бесѣды“, котрий мусить стерегтись таких сотрудників, (дійсно „невозможныхъ“) як д. Свистун. Сам О. А. М—ій признає: „Одна правда, что г. Свистунъ не имѣлъ подъ рукой новѣйшей соціалистической литературы, но онъ, говоря по нѣмецки, arbeitet nicht in Sozialismus, какъ г. Драгомановъ, и то его оправдываетъ“. В чому працює д. Свистун, я не знаю, — спитаю лишень, як можна зважуватись говорити про „новѣйшій“ соціалізм без „новѣйшей соціалистической литературы?“ та нагадаю, що і по тим

[1]) Коли д. Яв. так любуєся в афоризмах російских писателів, то ми позволимо ему нагадати два афоризми Тургенева, котрий, що б там не говорили тепер про силу таланта Достоєвского і Толстого, все таки перевищує іх і багатством свого матеріалу, і ясностю своіх типів, і порядком будови своіх творів, і на решті освіченою свідомостю цілів своіх і в загалі літературя. Тургенев говорить устами Потугина: „Всякій разъ, когда вамъ придется приниматься за дѣло, спросите себя: служите ли вы цивилизаціи — въ точномъ и строгомъ смыслѣ слова, — проводите ли одну изъ ея идей, имѣетъ ли трудъ вашъ педагогическій, европейскій характеръ, который единственно полезенъ и плодотворевъ въ наше время, у насъ?“ — А ось другі слова Потугина, котрі треба памятати всякимъ восточникам, самобутникам, народникам, народовцям, і т. и. поклонникам „народныхъ мѣровоззрѣній“: „Не поощряйте, ради Бога, у насъ на Руси мысли, что можно чего нибудь добиться безъ ученія! Нѣтъ; будь ты хоть семи пядей во лбу, а учись, учись съ азбуки! Не то молчи, да сиди, поджавши хвостъ!

показам, які я зробив і в своїй рецензії, — д. Свистун не має скільки небудь наукового понятя ні про одну з точок, про котрі він написав: ні про стару Московщину, ні про значінє малорусів у Москві XVII ст., ні про декабристів, ні про історію українского руху в XVII—XIX ст, ні про історію і стан жіночої справи в Росії, ні навіть про історію роману російского. Тут коли що може „коробить“ мене, так хиба безцеремонність рутенского „ученого“, недостача в нему поваги і до публики і до себе самого,— і до „благонамѣреннаго“ редактора „Бесѣды“, котрий єму довіряєся.

Я поклав собі більше неговорити про мову „Бесѣды“, щоб не докучати ні собі, ні читачам „Народа“ [1]) Тепер мушу лишень сказати два слова з поводу мови в статі д. Щурата в торішній „Бесѣдѣ“. Виходить, що я помилився; — статя та напечатана в перекладі д. О. А. М—ого, а не в орігіналі, котрий був писаний, як каже тепер д. О. А. М—ій „по малорусски и даже (страх який!) фонетикой“. Коли так, то се може служити в підпору нашої думки, котру ми не раз висказували печатно, — а власне, що, як українска література близче до російскої по характеру, ніж рутенска, як навіть писаня галицких народовців близче до російских, ніж твори рутенців, так само і мова українців і галицких дійсних українофілів близче по духу до російскої, ніж рутенске язичіє. Не диво, що перекладник малоруской статі д. Щурата наробив менше рутенізмів, ніж орігінальні писателі „Бесѣды“.

З рештою я не можу ж думати такого абсурду, щоб, „малороссъ не былъ въ состояніи постичь въ совершенствѣ русскую рѣчь“. Сего може добитись навіть і рутенець. То й можливо, що до сего дійдуть таки сотрудники „Бесѣды“. Тілько ж буква значить не богато, — „точію духъ животворитъ“. Ми пригадаємо д. О. А. М—ому прекрасні слова Павла: „коли я буду говорити мовами людскими і ангельскими, але не матиму любови, то я ні що пише, як мідь, що гуде, і цимбал, що бренчить“, і т. д. (I. Кор. 13.) Коли сотрудники „Бесѣды“ дійдуть до того, що будуть писати російскою мовою не гірше Тургенева, Бєлінского, Некрасова і т. и., — але не будуть мати в собі духу нової російскої літератури: єї реалізму, поривів до правди, єї любови до пригніченого, — то з них не буде ніякого проку ні для Галичини, ні тим менше для Росії.

Тільки тоді, коли б сотрудники „Бесѣды“ усвоїли собі дух новіщої російскої літератури і пережили самі духовну крізу, котра б вивела їх із рутенства політичного, соціального і культурного, а не тілько з самого язикового, могла б і у гал.-українских радикалів явитись думка, котру тепер приписує мені д. О. А. М—ій, — думка перетягти їх на наш бік, (скажемо, коли б тоді вони самі не стали по нему). Тепер же ми можемо вспокоіти д. О. А. М—ого: нам рутенців не треба, навіть коли б вони писали і нашою мовою, як рутенці-новоерці. Вони можуть бути потрібні лишень, як слуги ріжним ієрархіям та бюрократіям, а зовсім не тим, хто шука товаришів до праці для просвіти і волі народу!

М. Др.

[1]) В попередній статі я сказав, що готов пускатись в дальші поправки мови сотрудників „Бесѣды“ лишень тоді, коли сама редакція єї дасть мені на те місце в себе. Тепер я можу повторити се з поводу того, що д. О. А. М—ій говорить про протестовані мною вирази б е з з в у ч н ы я п ѣ с н и, ж и т е й с к і я д р я з г и (так, як се розуміся в „Бесѣдѣ“), „н е н о з м о ж н ы е с о т р у д н и к и“. З пояснінь д. О. А. М—ого я ще раз бачу, що він не розуміє смисла тих виразів. Коли д. О. А. М—ій хоче, я єму се покажу, — але нпять лишень в „Бесѣдѣ“. Згода, — чи ні?? — Я маю право бути „н е п р о ш е н н ы м ъ“ рецензентом „Бесѣды“, (і що б воно було, коли б рецензенти були тільки прохані?!) але зовсім не хочу бути „непрошеннымъ“ учителем р. мови для єї сотрудників.

Де-що в справі жіночих типів.

Я не знаю добре, що становить собою освітна женщина в Галичині. Тип панночки Ядзі, змальованій Наталею Кобринскою, вважається дуже блідним і для нашого часу — забареним. Танцюрки „на добродійні цілі“ не варті серьозної згадки. А такі явища, як підношения золотих чаш високим особам, або оздоба будинків, що поклало собі на меті „товариство

руских дам", — тхнуть на мене якимсь анахронізмом, чи середньовіччиною. Подібну „діяльність" з'являли колись в Росії, завдяки кріпацькій праці, бабусі-поміщиці, що почивають нині серед кладовищ, — пером земля над ними!

Інше враження, правда, справляє заснований в лютому сього року „клюб Русинок", але й йому хибує ще багацько де-чого. Коли пані Франкова зробила внесення про допускання в члени товариства Польок та Жидівок, — „Клюб" на те не згодився.... Чому? — Дивна річ. Нехай Поляки ворогують проти Русинів; нехай Жиди кривдять селянство руске... що ж витікає? Тим дуж треба прямувати до взаімного порозуміння межи інтелигенцією ворогуючих народностей. Така традиційна нетерпучість — і лиха і невиправдана.... переважно що тичиться Жидівок.

Жидівська народність дуже кебетлива та обдарована і чимало причинилася до піднесеня загально-людського. Не маючи власного притулку, Жиди звичайно робляться патріотами тії країни, в котрій зросли; то ж не диво, що межи ними є прихильники України, як і Польщі, навіть Москви, чи певніше — люду московського, того самого люду, що не раз побивав їх камінюками в справжному значінні слова. Інтелигентна жидівська молодіж, наскільки те мені відомо з власного досвіду, не має нічого спільного з поглядами та змаганями своїх крамарів — батьків, а це річ гідна уваги.

Задачі Русинок взагалі, як вони ставляться в товариствах, здаються мені дуже первістними поки що. Россія перебула той час, — і жіноцтву галицькому є чого повчитись у російського. Якими б ні були там умови державні, а передова частина громади стоїть вельми високо і досить твердо. Тоді як в Русі Австрийській немає навіть ні одної гімназії дівчачої, а жіноче питання почало прокидатись ось тільки тепер, — в Росії освіта жіноча грає не останню ролю, а женщина з давнього давна, от хочаб з княгині Воронцової-Дашкової (1743—1810 р.) бере живу участь в письменстві та науці. Під кінець шістьдесятих, а переважно з сімдесятих років женщина виступає вже і яко громадянка в різних появах поступового руху суспільного. У всіх на очах відбувався хрестовий похід в нарід, всі знають і ту сумну долю, ті жертви, які принесла до вівтаря батьківщини женщина.

„Мужицьке рубья вдягши замість „плаття",
Роззувши геть злочинно „башмаки",
Я йшла туди, де стогнуть наші браття,
Де вічно труд, а бідняки...." —

казала перед судом ота подвижниця устами сучасного поета.... На тому ниляку вона поставила стільки духових скарбів за високої величі, що віки має сняти перед нами ії світлий, обайно прекрасний образ. Починаючи з Пушкинової Тетяни, література змалювала нам чимало чудових, живих, на диво рідких типів женщини російської; найбільшим артизмом відрізнявся Тургенев, котрому переважно мусе бути вдячним жіноцтво. Писателі-народовці показали там щирі взірці тих типів у низших верствах суспільности, не помінувши простого люду. Ті любі, дорогі образи зворушують читача вродою внутрішних прикмет, загрівають почування діяльної любови до нужденного брата.

Женщина-українка йшла поруч з московкою, бо історія звязала їх докупи у тому рухові, і з цього погляду ми не добачаємо ніякої ріжниці між тією, а другою. Інше треба сказати про Польщу, що більш або менш відокремлювалась у своїх змаганях суспільних; женщина стоїть там на далеко низчому ступні просвітному, як і громадському; женщина-полька, здається, не забула ще, що вона насамперед пані чи панночка, а вже потім і одиниця великого гурту людности. На те звичайно малися свої причини, — даремно було б чіпати питання про „вину"; та й як розібратись у тому історичному виру, що поглинув у своїй безодні стільки людских мрій, стільки часом доброго та прекрасного! Що б там коли ні відбувалося, в наслідок минувшини виробилася женщина трьох типів, трьох вдач, трьох різних ступнів жизности; то суть: росиянка (українка як і московка рівно), русинка (женщина Русі Австрийської) і полька, місцеві відтінки останнього типу звичайно маються). Найвище треба поставити тип перший, як женщини найдуж рухливої, освітної та поступової; вона давно покінчила з такими питаннями, як „вільна любов", про котру сього року здіймала мову Русинка Кобринска в листі до проф. О. Огоновського („Зоря" ч. 4, ст. 77.); женщина-росиянка в нашому часі стає до грунту насущних потреб життєвих та практичної послуги народові, бере шляхи, які перш над усе кличуть ії до себе. Зпосеред того гурту безвісних трудівниць я подам кілька взірців женщини-українки, користуючись переважно цінною статею С. Кривенка „Культурные одиночки въ деревнѣ" (Русское Богатство 1893 р., книжки V та VI.).

Але перше я зверну́сь до іншого джерела. Ось що писав Микола Михайловський, писатель видатний та визнаний громадою, в своїх очерках „Литература и жизнь“ (Русская Мысль 1892 р., книжка VI). „Торішньою весною (1891), бувши по за Петербурхом, відібрав я лист від слухачки Рождественських лікарських курсів Нагірської. Вона писала з поводу одного прикрого випадку, що тоді саме трапився зі мною *), висловлювала своє співчуття, а до того всякі питання та сумніви. Не викликала одже сумніву з боку авторки листу її будуча безпосередня послуга народові тими свідомостями, які вона придбала на курсах; але спеціяльними свідомостями вона не обмежувалась, а бажала перш над усе внучити той осередок, в якому доведеться працювати, внучити в найширшому змислі слова: фактичний стан, можливе будуче, схожі явища життя европейського. Її власно тягло, по скінченні курсів, осунутись де-небудь на фабриці, але якісь знакомі чи товариші доводили, що їй треба йти не на фабрику, а на село. Від порушення того питання залежав для мові дописувательки характер попередних занять по-за школою, а крім того нагадувалось ще й друге, ще один раз обговорюване теоретичне питання „про долю капіталізма в Росії“. Лист зачіпав ще чимало іншого, у всьому тому було багацько молодої наївности, багацько хоробливої нервовости, але була і глибока щирість, було палке змагання розібратись в річах та ідеях, що клопотали молоду дівчину. З різних уваг я ухилився переписки, але скоро вернувся до Петербурху, покликав до себе Нагірську. Прийшла соромлива, схудла, бліднувата дівчина з надзвичайно слабим голосом, нервовою похіпливостю балачки і вдодаток разячою українською вимовою, — все докупи вимагало з особливою увагою прислухуватись до того, що вона говоре. То була втілена жага свідомої діяльности, робітниця по вдачі, але робітниця, потрібуюча теоретичного освітлення кожного свого ступня. На жаль, та дорогоцінна духова міць замикалася в дуже хирному, ненадійному тілові. Не диво одже, що лихе почуття промайнуло в мене, коли несподівано Нагірська прийшла прощатись: з великим для себе нарадженням, поминувши де-які перешкоди формального характера, вона їхала в Самарську губерню на підмогу голодуючим. Не пройшло мабути й місяця, як я одержав звістку, що вона заразилася тифом і бідує серед великих злиднів, а ще через коротший час я був на панахиді по схудлій дівчині з слабим голосом і похіпливою балачкою.... Розповів я цю коротеньку історию — каже д. Михайловський, між іншим, щоб помянути бідну безвістну дівчину, котра так напружено мислила, так глибоко відчувала і так рано вмерла, ледве ступивши на той лан послуги народові, до котрого так свідомно і совістно готовилась. Невеличка то була людина, але не гріх згадати і невеличку людину, коли вона вмірає так, як умерла Юлія Васильовна Нагірська. Не гріх і про живих Нагірських подумати. На щастє, вони є, — їх навіть може не мало, дарма, що такі несприятючі умовини. Часто згадую я схудлу дівчину з похіпливою балачкою і слабим голосом... Вона приносила два чи три рукописних покажчики книжок та статей, з котрих один був споружений, тямлю, десь у Сібірі, очевидно при дуже сумних обставинах....“

Небагацько сказано, але якою величею тхне на вас від того світлого чарівничого образу; перед вами жива людина, палаюча любовю до ближніх, віддаюча ім всі думки, все життя.. мимохіть прокидається питання: коли то і наші панночки Ядзі стануть Нагірськими?

Не зменш принадними здаються нам і ті одинокі трудівниці-українки, про котрих вістки згромадив у своїй статті д. Кривенко, що користувався для того дописями різних часописів російських. Ось що читаємо ми про дочку знаного Михайла Максимовича, бувшого ректора київського університету, ученого та поета українського, О. М. Максимовичеву. Скінчивши вищі жіночі курси в Київі, вона заняла скромне місце сільської учительки в Переяславському повіті. Діяльність її одразу звернула на себе увагу членів ради шкільної. Глибоко віддана праці, вона вкладувала в неї всю душу. Стоявши повище від усіх інчих учителів, з погляду умислового, вона завела нові педагогичні прийоми то що... але не в цьому її головна заслуга, а в тому, що вона зуміла прихилити до себе дітвару.... Пробувши півтора роки в коваленській школі, вона була переведена в с. Корніївку. Діти нерозважно ридали на прощання, а потім писали до неї найніжнійші листи.... Те ж саме відбулося і при переїзді її з Корніївки до с. Демьянців, де вона і скінчалась в і д ч а д у, як дослідили лікарі. (Після „Київського Слова“ 1893 р. Н. 1180.).

А ось, наприклад, панні О—ка, така-ж прекрасна істота, трохи в іншому роді: ставши

*) Мова ведеться мабути про висилку М-го з П-ху, що бувало не раз.

учителькою в с. Гучинах, Чернигівської губерні, вона всі думки свої покладала на те, як би піднести добробут сусідських сіл, без зайвих втрат з боку селянства; її заходами заводяться громоводи, висушуються болота, насаджуються нові рослини, сіються трава і роблються деякі інші пожиткові річи. Ось що писали до сьогорічної „Недѣли“ з „найглухшого кутка“ Полтавської губерні: Сім літ назад до земської школи була назначена учителькою сирітка, молода дівчина, скінчивша місцеву прогимназію. Тяжкі обставини судилися їй: брак інтелигентної громади, книжок, журналів та газет, глушина страшенна, заробітку 16 карбованців 66¾ копійок на місяць. В сих умовинах опинилась сімнадцятьлітня дівчина, без власного досвіду, без ніяких проводирів, з одним бажанням: чинить добро темному людові, серед котрого являлась одиноким світлим промінем. Одразу молода учителька набула довірря з боку селянства, ставши кращою порадницею у всяких злигоднях життевих. Вона мала де-які лікарські свідомости, розгорювала трохи ліків, — і от безліч люду потяглася до неї зі своїми хоробами. Старі кільнували її, як „химерне створіння, котре треба доглядати“; закутували в свої кожухи, коли було вона їде куди, „щоб не змерзла“. Замолодність тої дівчини дивувала всіх. „І коли ся дитина спить?!“ — балакали селяне. Довгими зимовими вечерами вона збирала до себе дітвору і готувала з нею деякі річі до різдвяної „ялинки“, вкупі проспіджувала за роботою до півночи; починались співи та жарти, ставився самовариик, і всі гуртом попивали чайок. Дівчині радощам не було краю... З перших літ учителька стала межи кращими в повіті, з погляду на успіхи учнів; з більш спосібними вона займалась наукою й середи літку, не беручи за те ніякої надгороди. Дітьми пеклувалася — і не сказати: сиріток наділяла своєю одежею, в морози задягала у свою жіночу шапку, або платок; захворає який учень — зараз кладе у своїй комнаті і не пусте до дому, поки він не одужає. Не лякалася вона ніякої зарази, а хоробро навідувала хворих, лізла на піч, мазала чим треба було, обмивала, запомогала як могла, а до себе вертала зморена та розбита, тяжким почуванням неспромоги запомогти одній всім. За те і селяне її шанували, закликали напереривки в гости, звіряли їй семейні тайни; дівчата вважали за щастя, коли в якої світилкує учителька, котра не відрізняла ні богатирів, ні вбогих. Але от рознеслась чутка, що учителька виходе заміж, — „школяри заридали, батьки зажурились“. На знак подяки громада піднесла учительці срібну ікону і відспівала гуртом вінчальну службу: „до хору прилучилася, не зважаючи на гарячу робучу добу, вся мужеська частина села“. В церкві було повно, мов би весілля було власною справою кожного; „учительку заміж видаємо“ — доводили чужинцям. На прощання ридали великі і малі. „До кого вони тепер будуть пригортаться?“ — казав один, показуючи на дітей; другий, бувший школяр, а тепер уже жонатий чоловік казав: „Я вас поважав за рідну матір і завсегда поважатиму“. Третій сував учительці цілкового: „візьміть собі, будьте ласкаві, на нове хазяйство, як ви мого сина до ума довели...“ а коли вона не взяла, він почав упрошувати і казав: „так я вашому чоловікові дам, — йому на хазяйство згодиться“... Коли школярів заставили на екзамені написати про що-небудь, то трохи не всі забалакали про вийзд учительки.

Не правда, читачу, відрадна картинка? і це не з белетристики уривок, а суха неприкрашена газетна допись. Коли белетристи-народовці почали малювати нам подібні типи, громада вважала їх „побільшуванням дійсности“, а публіцисти „Русскаго Вѣстника“ з гуртом забили на сполох про „народовницькі химери“, загаласували, що літературу заполонив мужик, що він скоро не дасть їм дихнути, що Островський з послідовцями „провоняв“ сцену „кожухом“. Що вони тепер скажуть? Але їх нічим не діткнеш, як не діткнув, наприклад, Фета народний голод останнього часу, того самого Фета, що бувши талановитим поетом, придбав собі сумної слави ніко публіцист і до смерти оставався заклятим ворогом мужика. Хай що знають, вигукують проти „послугачів народа“ д. д. Фети, — прекрасні образи тих послугачів кажуть самі за себе, не трібуючи зайвої оборони. Образи подані нами перейдуть до нащадку в сяючому світлі „справжніх громадян“, вказуючи шлях дальшим поколінням.

У згаданій статті д. Кривенка маються ще кілька подібних чарівних образів женщини — дівчки, як спроміж українок, так і московок; але для нас досить обмежитись і попередніми. Щоб певніще оцінувати просвітну діяльність отих осіб в ріжних напрямах їх послуги народові, треба, каже д. Кривенко, заважити ту цілокупність умов та обставин, серед котрих доводиться працювати; не кажучи вже про матеріяльні злидні та бідування, треба ще виносити підозру шкільних доглядачів (інспекції),

поліції, місцевих ватажків і всієї повітової громади, залежати часом від нікчемнійшої людини, на зразок волосного писаря і пр. і пр. Не покорись тому або іншому тузові, — тебе „виживуть“ як ледащо, оганьбують, „скоротять“ „власними средствами“, — скільки щиріших заступників народа отак „скорочено“!

Гліб Успенський та Щедрин досить просторо та докладно виявили нам в літературному зображенні ті „власні средства“, якими орудує наше жмикруцтво по селах. Недалеко ходить: в тій таки ж статті д. Кривенка, а також у „хрониці внутрішнього життя“ на сторонах „Русскаго Богатства“ за сей 1893-й рік, книжка VI-а, находимо таку звістку: в одно українське село приїзджає скромна, трудяща учителька панні Симонова і небавом стає любимицею всього селянства. Живе вона самотою, до глитаїв на ралець не ходе, а знається тільки з рідпею двох батюшок та бідарями. П. Симонова — дівчина гарної вроди, — то до неї починає залицятись писарь. А коли вона вицупкала сільского лева, він прибірає усяких способів пімсти і хвалиться, що „виживе“ з села. „Способи“ оказалися „звичайними“: писарь з урядником послали до жандармерії донос на Симонову про „політичну неспевність“. Почалися труси, допити. Виявилася нахабна клевета доносщиків писаря Халаптура та урядника Емельченка, котрі були за те надані до суду в гор. Новомосковському, — суд вирік обом по 8 місяців арештанських рот. Це ще щасливий випадок; доносщики здебільша остаються не покараними, а беззахистні Симонови втрачують місця і поки життя роблються „політично ненадійними“, а це річ не малої ваги в долі таких „ненадійників“. Халаптур та Емельченко — ну то нехай люде темні, грубі, запеклі, хоча про себе і розумні занадто. А що сказати про ворожі, або глузливі відносини до сільских трудівників та трудівниць так званої „освіченої громади“ повітової? Такі відносини справді істнують по всьому обширі держави російської. Донька одного почесного смоленьского поміщика, панні К—ва, читаємо ми у д. Кривенка, одержала хорошу освіту і мала повну спроможність забезпечити собі безжурне життя, вийти заміж то що; одже вона розсудила інак: поскидала з себе дорогі шати і пішла в село учити дітей грамоти... Живе вона в „чорній“ хаті (се б то — без верха), годується звичайною селянською їжою, не раз доводилось їй учадіти, не мало витерпіла вона усяких пригід, а все через те, щоб внести світло знання та правди між темний сільский люд. Дітей вона уче за „один шматок хліба“. Чимало „освічених осіб“ по околиці вважають діяльність тиї панночки „моральним юродством“, а мужицтво навпаки каже: „Пошли ій Боже здоровья!“ — Серед таких то тяжких обставин життя, усяких перешкід та неприхильности, або й ворожости, доводиться скромним сільским трудівникам прокладувати шлях до кращої будущини рідного краю.

Хистке лицарство на годину — викликує з нашого боку загальний хор похвал; чому ж ми не добачаємо тиї тихої, скромної, безвістної праці? Чи не пора лиш і на неї звернути увагу? Не виблискує на очі та діяльність, але вона є найвищим існим подвигом, геройством не на міть, годину, день, навіть рік, а ціле життя. Ми показали поодинокі образи безвістних героїнь, не звязаних ні в яке „товариство“ чи „клюб“, а розкиданих по всіх закутках селянства, а про те: не правда — якою живою, дивною цілокупностію враження тхне на вас від отих порізнених образів? Одні думки, одна мета, одні змагання, одні навіть риси духовної величи та обайности! Мов би вони діти одної духової пеньки... ба, і справді так... Тією неньокою являються наслідки загально-людського руху просвітного, яких тільки встигло поки що набути сучасне чоловіцтво. Прекрасні істоти, чудовні типи! Чи є вони в Галичині — повторяю — не знаю добре; коли є — тим краще Все ж жіноцтву галицькому чимало чого знайдеться повчитись у росийського, — от хочаб тиї щирої прихильности до простого люду, того розуміння насущних потреб його, того болїння народним горем, тиї героїчної мужности в прямуванні до повзятої мети, всього того словом, що виявили так ярко вище меновані трудівниці. Відмогони подібних змагань дочуваємо ми і між галицьких Русинок; дай же Боже, щоб ті відмогони вилились в один широкий, а живий рух на користь Русі-Украіни, на поліпшення тяжкого горя, в якому перебуває наш темний, нужденний люд, — дай Боже!

Падолист 1893 року. **Павло Граб.**
Вілюйський округ, Якуцької области.

Лист до „Зорі“.

Дякуючи „нечистій силі“, я ще не бачив останніх чисел „Народа“, то й не знаю, чи вже писав хтось про тую справу, про яку писатиму я.

Стоїмо перед невимовно сумною подією: 16 февр. с. р. російська цензура, розглянувшись добре в відомім наказі 1876-го року, позаборонювала всеньку галицько-малоруську літературу, в тім числі спеціяльно-українську часопись: „Зоря“. Факт, кажу, невимовно сумний, але подивимось на його з другого боку. Як здається, цензурний наказ окошиться на ній самій. Треба бути дуже наївному, щоб вірити, буцім усі ті люде, які читали досі „Зорю“ і другі дозволені в Росії галицькі видання, одкаснуться од галицької літератури через цензурну заборону. Звісно, дехто справді злякається тай одкинеться од усякої галицької книжки: це зроблять ті, кого не дуже торкають загально-українські справи; але більшина не зробить того і, хоч нелегальними шляхами, та матиме зносити з Галичиною, бо мусить мати. А що одтепер факт читання будь-якої галицької часописи або книжки становитиме „політичне злочиньство“, то багато людей як стій поробляться „політичними злочинцями“ і позвикають легковажити всякі політичні злочиньства взагалі. І що ж буде с того? Досі бувало так, що люде, котрі полохливі, не хтіли передплачувати таких часописів, як антіросійська „Правда“, радикальні „Народ“, „Хлібороб“, „Житє і Слово“. — „Цур їм!“ — думали вони собі: щоб іще халепи з іми не набратися! Адже ж і так маємо багацько часописів дозволених — „Зорю“, „Буковину“, „Дзвінок“ і т. п., — вже якось перебудемося і з самими ціми“. Тепер, знов, всі українці бачуть, що однаковісінька небезпека — чи „Зорю“ читати, чи „Народ“ і „Правду“. Теперички вже, як хто зважиться неодмінно передплачувати малоруські часописи, то вже не стане обмежатися на таких часописях, як неполітична „Зоря“ а вдасться або до „Правди“, або до „Народа“, як кому чля. Чи того хтіла цензура, забороняючи „Зорю“?!

А що ж буде з „Зорею“? спитає хто-небудь. От саме ж про цю справу я й хтів побалакати в своїм листі. Перед нею теперечки стоїть question: to be or not to be. Всім відомо, що „Зоря“ досі вважалася за орган цілої Русп-України, і кожен з українських патріотів вважав своїм обовязком росповсюднювати її яко мога. Таку вагу привьязували українці до „Зорі“ не через що инче, як тільки через те, що рос. цензура „Зорю“ пускала, а інтересніщих часописів — ні. Зміст „Зорі“ навряд чи міг кого задовольнити, та „хоч щербатий ківш, а без його ще гірш“. Я не прихильник „Правди“, а вже ж мусю признатися, остання завсігди була незмірно ліберальніша і поступовіша од „Зорі“. Не можна споритися, що й „Зоря“ таки добре була піднялася за В. Лукича, тілки ж як піднялася? через що піднялася? Піднялася по-над поровень того сьміття, яким вона була перед Лукичем, — не більш! Воно правда, що енергічний В. Лукич поліпшив і зміст „Зорі“, але на підмогу йому прийшли також зовсім формальні обставини: „Зоря“ стала друкуватись фонетичною правописю, зробилася журналом ілюстрованим, заходилась видавати „Російсько-український словар (якого не можна передплачувати окремо од часописи). Одразу контраст із давніщою „Зорею“ всім був кинувсь у вічі. Через те Василя Лукича аж засипали з усіх боків вихваляннями, писали до його вдячні листи (тай то цілою громадою) і т. п. Потроху, однак, почало виявлятись невдоволення і проти повітнього редактора. Особисто я Вас. Лукича мало знаю, та наскілки його особа вирисувалася міні з чисто літературного листування, яке бува в редактора із співробітниками, В. Лукич видається міні дуже симпатичною людиною, що справді робить честь „Зорі“, та йому звязано руки од тих людей, що орудують у Т-ві ім. Шевченка (іхже імена Ти, Господи, віси). Ще торік я мав нагоду сказати в „Народі“, що, з огляду на львівську егіду, В. Лукич мусів страшенно обтинати критичні статті, а иноді навіть беллетрістичні твори, які присилалися з України. Я маю звістку, що одкинуто або обтято ось які критики: про Івана Франка, про „Кістяки Гольбайна“ Залуквича, про „Шевченкові ідеали і укр. дійсність“ Е. С., про дві повістки Кримського, які торкаються питання про націоналізм і космополітізм („В обіймах старшого брата„ і „В народ!“). Таке цензурування почалося од першої таки хвилини Лукичевої ери. Далі він, не знаю вже через що (мабуть, щоб не образити галицьких письменників) став поміщати в „Зорі“ явно реакційні штучки, як от, приміром, вірші К. Устіановича. Проти Устіановичевого „Посланія“ заслано було до „Зорі“ декільки протестів од її українських співробітників, та протести тії позоставались ненадрукованими. Взагалі протести такого роду „Зоря“ друкувала неохочо. „Заяву“ Чайченкову, де він каже, що лайку проти галицьких радікалів, яку вимовляє один персонаж його повісти, не можна вважати за авторову гадку, — тую заяву „Зоря“ довго одтягалась друкувати; напевне вона була б і зовсім її не помістила, якбищо автором заяви був не Чайченко, а якийсь другий письменник, без

кого „Зоря“ могла б перебутися. Звісно, таким поступуванням „Зоря“ мусіла одпихати од себе своїх співробітників: хоч її на Вкраїні піддержували, бо не можна ж було не піддержувати єдиний дозволений літературний орган України, та вже не полюбляли. Був навіть зложився план: громадно заслати протест до „Зорі“ проти народовського реакційного деспотізму, а як „Зоря“ не послухає, то заснувати в Галичині новітній український орган („Житє і Слово“ ще не почало тоді виходити). Дак от цензурна заборона як стій порозбивала всякі плани і міркування.

Тепер, і іменно тепер, перед „Зорею“ рішучо стоїть ділемма. Одно — вона може зостатись собі „письмом для родин“, себто щоб його могли читати навіть „безневинні дівчатка“ 13—15 років (NB. цей іронічний вираз не мій, а д. Гладиловича, покійного голови Т-ва ім Шевченка). На Вкраїні такий орган неодмінно впаде, бо кому охота ріскувати за письмо для інституточок?! Якийсь один рік „Зоря“ ще матиме підпору з України, бо передплату звідти поприсилано передше од заборони. Ну, а на другий рік українські передплатники одкинуться од неї через те, що „Зоря“ як на часопись нелегальну, буде дуже нецікава, а українські автори одкинуться через те, що після заборони од російської цензури, ім нема рації бути рабами цензури галицької. Натомість вони повдаються — котрі до „Правди“, котрі до „Життя і Слова“ та до „Народу“. А „Зоря“ тоді зробиться рутеньською часописю, де белєтрістика складатиметься с перекладів, а критики зовсім не буде.

Отож, коли „Зоря“ не хоче такої долі, то нехай ступне зараз таки на иншу стежку. Кажу: „зараз таки“, бо зараз вона ще має коло себе великий гурт українських письменників і передплатників: треба в цей критичний момент докладати всіх заходів, щоб їх не порозгубляти, а міцно вдержати при собі. А для цього треба „Зорі“ забути про „наші обставини“ тай переродитися в часопись — не кажу радікальну, а попросту — в часопись з вільною критикою, з вільними гадками і без цензури. Якщо вона тепер не схаменеться, то опісля вже пізно буде: „буде каяття, та вороття не буде“, вдруге центром уже вона не зробиться.

Вдаюся й до вас, українські співробітники „Зорі“, котрим лежить на серці поступ української літератури. Піддержуймо „Зорю“ цей рік яко мога! Забудьмо на цей рік, що в нас бували з нею непорозуміння, і присилаймо до неї як найбільше матеріялів. Силуймося зробити „Зорю“ як найцікавіщою, не гіршою од російських часописів, щоб дотеперішні Зорині передплатники не одсахнулись од неї після заборони, а навпаки — щоб силніш пригорнулись, та ще й щоб новітні прилучались. Працюймо, дбаймо, щоб вона після заборони не впала, а піднеслася, на злість цензурі. Зробімо останню спробу! Коли ж „Зоря“ од нашої помочі одцурається, то й Сьвятий з нею! Ми собі знайдемо инчий притулок. **А. Хв.**

Лист до молоді української.

Не на підставі історичних прав „славетного“ прошлого, а в імя насущних потреб сучасности та ліпшого будучого повертаюсь до вас: працюймо! Націоналізм, чи космополіцтво? — Залишімо слова, що доси паморочили нам голови! Европейство на грунті українському, — то нехай буде написано на нашому стягові. Кожна народність має дорости до загальнo-просвітнього рівня, або загинути безслідно. Вибіраймо одно! Хочете жити, то не згнивайте самохіть! Переймітеся вищими ідеалами часу і несіть їх до люду, освітіть його розум, підніміть його добробут, прямуйте до вироблення волі. Яко українці, ви повинні працювати коло народу українського, — то перша умова поступу; але памьятайте: зміст вашої праці мусе бути загально-людським, бо інак — смерть вам, яко нації. Державна відрубність (т. зв. сепаратизм) — то мрія, для здійснення котрої у нас не має ні сил, ні навіть далекої надії... Крайова незалежність у всіх появах життя — то наші реальні вимоги. Ми віруємо в можливість, чи краще сказати — конечність тої незалежности, аби вова стала свідомим приводом громади і... народу, в його принаймні передовому осередку. Виробити такий осередок — то первістна задача наша! Освіта, вільна від туману релігійного й шовіністичного, то наш шлях. Хай питома народність осягне ступня інших народностів, остаючись тим часом народностю українською. Як усяка друга, вона не зречеться самої себе, а значить — і мови рідної, — то річ безперечна. Але поліпшення нашої долі можливе лишень яко послідок зміни тяжких обставин світових, чи з'окрема державних, — то ж треба працювати в напрямку знищення сих загальних обставин; в тому напрямку закликаємо до участи всіх і кожного.

В своїй праці ми виходимо з думок радікалізму европейського, яко здоровіщих нині засадів громадянських. Чимало людців не поділяє тих думок ні в Галичині, ні на Україні; другі, признаючи їх прекрасними в істоті, вважають утопічними з погляду здійснення; треті — просто пустими чи шкодливими; четверті — навіть безбожними і т. д. Заприміти-

мо одно: що це думки легально-поступової частини громади российської і можуть залякати тільки ретроградне подіння. Закони еволюційного розвитку тіл соціальних породили ці думки і дали їм вагу.

З поля теорії та розумінь абстрактних ступимо до грунту дійсности: які ж мають бути конкретні прояви нашої діяльности? А то, кажучи коротко:

1) ширенне всіма можливими способами ідей радикалізму межи українцями (звичайно, ця точка не виключає конечности відповідного працювання і межи иншими народностями);

2) завязанне гуртів та товариств, що поставивши б на меті оте ширенне, — як прилюдних, в межах дозволу, так і приватних;

3) заснуванне яко мога більш бібліотек, постійних і рухомих, для розповсюджування вартих книжок українських, — рухомих найпаче: ми знаємо чимало прикладів, що в Россії арештували людей за книжкові склади з 200, 500 примірників по наукам історичним та соціальним, за твори, додамо, найлегальніщі, котрі відбірано і не вертано назад жандарами, — гинули і книжки і люде; рухомі бібліотеки, окрім того, пособляють живіщій обміні думок, особливо поміж селянами;

4) можливо ширша літературна праця на рідній мові в напрямі пропаганди радикалізму европейського, а також виробу самосвідомости народно-української — легальна і вільна; як рівно популярізація руху українського в мовах інших;

5) заснуванне фондів грошових для видавництв українських в Россії і Цесарщині, а також ширення тих видавництв межи робітництвом та селянами;

6) літературні збори, бесіди та вечерниці як в цілях агітаційних, так і інших: взаімного познакомлення, відшуку матеріяльних засобів то що.

Такими, на нашу думку, будуть конкретні прояви діяльности; значна частина їх — літературного характеру; мусять бути і другі,— характеру суспільного... Але мова наша стосується головно до України российської, де громада не грає майже ніякої ролі, а вдруге: нам, далекому фактично від лану активної діяльности, трудно балакати про її можливі прояви. Що-ж до праці словесної, то ми додамо ще деякі уваги. Насамперед нам бракує популярних, але науково та критично оброблених, дешево виданих, таких книжок, як „Історія Русі-України", „Історія письменства руського-українського", „Стан селянства руського-українського", „Стан робітників руського-українських", „Загальні умови життя российського", „Справжні причини бідування людського і як йому зарадити". „Про сектянство українське, його причини й послідки, його певні і хибні боки", „Земельні відносини на Русі-Україні і якими вони повинні бути" (земля = громадська власність) і пр. *)

Добре, коли б конкретна діяльність українолюбців виявилася на перший раз хоть в такій праці. Другим виявом хай буде широка запомога часописів галицьких — радикальних та народовських, переважно „Зорі" та „Народа"; бі як одже ми не можемо згодитися з думкою шановного нашого публіциста, д. Драгоманова, котрий, як начитали, закликав українців не писати до часописів народовських. Не цуратись, а поліпшати власною участю, — отака наша думка. „Зоря" у нас одинока виключно літературна часопись; спільними силами не шкодило б поставити ії хоч трошки вище, коли вже трудно напр. підняти разом до российської „Русской Мысли", або „Вѣстника Европы".

От з москвофілами у нас не може і не мусе бути ніяких звязків в межах літературних, хоч і може траплятись часом солідарність в справах суспільно-політичних, от як у справі загального голосования, коли де-які москвофіли простягли руку помочі народові; але притому не треба забувати, що в основі — то вороги нашого народу (свідомі чи несвідомі), а значить — і наші.

Тепер що тичеться до літератури „народної"; на неї треба звернути пильніщу увагу, але коли вона буде такою, як була доси, то може й сміло не появлятися на світ божий. У нас чимало перекладували народні видання Льва Толстого, — на мою думку, то марнуванне і сил, і часу, і коштів; нехай ті видання будуть шедеврами, — голодному та холодному байдуже про ті шедеври. Люд наш мучиться питаннями віри, змагається жити по правді, „по божому", серед неправих та безбожних сучасних обставин соціальних, змагається виробити собі розумний світогляд на появи життя, — а ми подаємо йому художницькі іграшки, де все пояснюється безпричинною боротьбою чортовини з противними силами, де людина відривається від землі з ії соціальними, політичними, економічними і всякими другими умовами, а живе в якійсь не істнуючій области добрих та злих початків духових, в котрих так любується пересичений життям граф. Такі книжки тільки більш затумаюють голови люду, і без того затуманені, — ба, й не самому люду: частина інтеллігенції российської отарою посунулася за тими книжками та думками;

*) Нагадаємо ш. дописувачеві, що сій недостачі вже по части зарадили отсі популярні книжочки руско-українских радикалів: „Про багатство та бідність" (С. Подолінського), „Про те, як де земля поділена і якби слід їйі держати" (єго-ж), „Про те, як земля наша стала не наша" (М. Драгоманова), „Про баптистів" (єго-ж). Сюди-ж належать і більші твори С. Подолінського: „Ремесла й хвабрики на Украйіні", „Житьтьа j здоровлья льудеj на Украйіні", і т. п. — Ред.

такий вплив ми вважаємо шкодливим з боку громадського і добачаємо в ньому знаменник патологічного руху на деякий час; рух той зникне, як усе безжизненне, — „погибе память його с шумом“.

Народна література мусе виробитись на грунті насущних потреб народних та живої дійсности сучасної, як і вся остання література українська взагалі, тоді її будуть читать не тільки україномюбці, а й инші гурти: українці-неукраінолюбці (таких чимало), москалі, поляки і другі з тих, кому не чужі питання громадські.

На самих „україномюбців“ плоха надія. От є у мене два товариші: один москаль, ідейний „общерус“, другий — „кацапофоб“, „україномюбець“, — і що ж? тоді як „общерус“ з цікавістю та задоволенням читає одну з відібраних мною часописів українських і переглядає другі, — „україномюбець“ навіть не приторкнеться! Не вадило б мати на увазі подібні річи!...

Ще кілька слів про літературу перекладану; тій літературі, по моїй думці, бракує у нас певної сістемности та провідного напрямку, — це перше. Друге: які річи найбільше бажані до перекладу? Такими річами, на мою думку, мусять бути переважно: а) клясичні твори поезії та краснописи іносторонньої; б) писання про справи громадські. Такі твори, як напр. поезії Байронови, являються і надовго ще являтимуться живим джерелом ідей та завзяття свободолюбного незмірно дужче, ніж усі наші орігінальні галаси про Запоріжжи та козацтво. Повчила б нас дечого, от хоча б прихильности до рідного краю, і поезія славянська. Що до вислідів про справи громадські, то немає звичайно ні спромоги, ні необхідности перекладати усякі твори цілком; потрібніш, на мою думку, література біжуча, публіцистична, відповідаюча пекучим злобам години; тому то краще б подавати завчасу стисні, але докладні огляди та реферати з поля науки громадської, перекладаючи повно тільки капітальніщі річи. Не зайвим було б звернути більшу увагу і на критику літературну, котра все ще не вийшла у нас якось за межи бібліографії...

Чудним може здатись де-кому, що я, радикал, ставлю між іншим точку про вироб народно-української самосвідомости. Але в тому я переконаний, і не зречусь тиєї точки. Ні конституція, на котру рожево споглядають многі, але до котрої я трохи скептичний, ні навіть революція, коли б така сталась, не покінчать цілком питання українського: революціонери россійські в значній части являються „общерусами“ — „поєдначами“, як що не по програмі, то по духу; між тими „общерусами“ подибуються й наші братчики-українці, та ще й „завзятіщі“ (так опроче завжди буває). Тому то, поділяючи програму вимогів радикалізму европейського, я закликаю і буду закликать земляків в тому напряму до праці на грунті українському, коло народу українського, в мові українській.

Від нашої власної рухливости, або байдужести залежить успіх рідної справи, — то ж працюймо, поменше скидаючи вину на обставини побічні! Гіркі вони, та ще гірш наша громадська безжурність, — то-ж до боротьби, згідніще, розумніще!

Лютий 1894 р. **П. Г.**

Про рай і поступ.

(Далі).

3. Думки старих жидів про їх будуще райське царство.

Жиди були невеличким народом, котрий жив в Азії, в стороні, котру звуть Палестиною. На вкруги їх жили теж невеличкі народи майже однії з ними мови. Років за 1000 до Христа жидам пощастило, за приводом царів Саула і Давида, повоювати сусідів і скласти чимале царство. Давид поклав столицю того царства в Іерусалимі, де вивів кріпость на горі Сіонській, а потім син єго Соломон збудував там храм для бога жидівського Яве, або, як єго звуть теперішні жиди, Єгова. Царюванє роскішного Соломона було тяжке для жидівського народа і після єго смерти більша частина жидів повстала проти єго сина і заклала собі осібне царство зо старим именем — Ізраільське. Менша частина зосталась при сині Соломона і звалась царством Іудейським. За 720 років до Христа Ізраільське царство покорили могучі царі Ассирійців і вивели велику частину народу в полон, а за 588 років до Христа царь Вавилону покорив і Іудейське царство, зруйнував Іерусалим і єго храм, котрий жиди називали домом божим, і забрав у полон багато жидів у свою землю. В 538 році до Христа, частина попів Вавилонських покликала до себе царювати сусіднего персидського царя Кира, а сей дозволив жидам вернутись з полону у їхню землю і збудувати знову храм у Іерусалимі. Хоч чимало жидів зосталось таки в землі вавилонській, та чимало їх і вернулось до Іерусалиму і одбудовали там знову храм своєму богу.

Будучи підданними царям персидсь-

ким, жиди не мали вже свого вояцького, свіцького царства, а вправлялись архиєреями храму іерусалимського. Так само було і потім, коли персидську державу повоювали греки під проводом царя македонського Александра (за 330 років до Христа), і далі, коли, після смерти Александра державу єго поділили єго генерали і заклали нові царства, з погреченими урядами, Єгипецьке і Сирійське, до котрого належав і Вавилон. Жиди були підданими сим погреченим царствам, спершу єгипецькому, потім сирійсько-вавилонському. Египетські царі сприяли жидам, так що багато іх переселилось у Египет, розбагатіли торгом і збудовали там навіть осібний храм. Для египетських жидів були перекладені святі книги жидівські на грецьку мову, бо вони вже мало розуміли стару жидівську мову. (З того часу жидівське святе письмо стали звати погречені жиди словом б і б л і я, то б то по грецькому к н и г и). Та й у Палестині багато жидів погречились, навіть архиєреі Іерусалимські. В 167 р. до Христа царь сирійський захотів зовсім погречити жидів, так щоб і віру жидівську знищити, і звелів правити в храмі Іерусалимському службу найстаршому грецькому богу Зевсу. Проти сего повстала частина жидів під начальством одніі попівської родини, котру прозвали Маккавеями. Дякуючи незгодам в родині сирійських царів, а також суперечкам між царями Египту і Сирії, Маккавеям пощастило одбити в сирійців Іерусалим і храм і закласти царство, в котрому царь був у купі і архиєреєм.

Але незабаром те царство мусило піддатись римлянам. Остатні царі з роду Маккавеів були не мудрі і недобрі, жиди стали іх не любити. В 40 р. до Христа царство жидівське захопив у свої руки генерал остатнього царя Маккавея Ирод, з роду навіть не жид, — котрий дуже підлещувався до римлян, будував храми грецьким і римським богам, хоч вибудував в Іерусалимі храм жидівському богу, більший, ніж старий. Жиди не любили Ирода, як тяжкого для них царя і чужиця, а після него почали вправляти в жидівській землі просто римські урядники, — і жидам стало ще тяжче. Вони почали бунтоватись проти римлян, — і римляне за те в 70 році після Христа зруйновали Іерусалим, багато жидів забрали в полон, роспродали як рабів, багато других самі розбіглись по великому римському царству. З того часу жиди не мають своєі землі, — а живуть все по чужих.

Се все треба памятати, щоб зрозуміти те, що написано в святих книгах жидівських, котрі і в християн уважаються за с л о в о б о ж е С т а р о г о З а к о н у, а також в книгах апостолів християнських, котрі були з жидів, або в Н о в о м у З а к о н і.

Коли жидівські попи одбудували в Іерусалимі другий храм, за дозволом персидського уряду, і правили з того храму новою жидівською громадою, — то вони і другі, спільні з ними письменні люде помалу списали старі і нові звичаі жидівські в книги закону, додавши до них і своі думки про бога, людей і громаду. Закон той написаний був, як слова Яве, переказані давно через пророка Мойсея, — і жидівські письменники навчали, що через те і втратили жиди старе велике царство Давидово, що царі єго і народ не слухали закону Мойсевого та кланялись чужим богам. За те б то бог Яве покарав жидів, але нарешті він змилувавсь і привів знову в Іерусалим тих жидів, що покаялись, пішли за попами і зробить іх ще щасливіщими, коли вони будуть слухатись закону божого, котрий ім передають попи та пророки.

Треба сказати, що таке були в жидів люде, котрих у нас звуть п р о р о к а м и.

Спершу то були такі люде, котрих жиди звали в и д я щ и м и, то б то подібні до наших ворожбитів, що мов би то можуть знати, де ділось щось пропаще, лічити хороби чудодійним способом і т. и. Такі люде в жидів иноді збирались до купи, молились богу, співали і при тому грали на музичних струментах, танцювали, і так розгарячались, що вигукували і иноді падали на землю, як хорі. (Про се можна найліпше довідатись, прочитавши в І біблійній книзі Самуіла голову 9, стихи 1—14, гол. 10, ст. 5—6, 9—16, гол. 19, ст. 20—24). Отсе вигукуване

жиди на своїй мові прозвали словом, котре перекладено на грецьку мову словом, котре далі перекладено на нашу мову не дуже точно словом пророкувати, — бо власне слово пророк по жидівському значило: той, хто вигукує. Жиди думали, що ті вигуки скорше доходять до бога, ніж звичайна мова, а також, що в тих вигуках бог через пророків передає свою волю. З годом виробились у жидів таки пророки, що складали свої вигуки в довші вірші, а нарешті почали писати їх в книжки. Деякі з сих книг зібрано до купи в жидівську біблію і тепер ми звемо їх книгами пророчими.

В таких книгах пророки говорили од лиця божого, навчали закону, страхали карами божими тих, хто не слухатиме їх науки, обіцяли од бога надгороди слухнявим, при тому згадували щасливі і нещасні пригоди, які були з жидами і сусідами їх в минуле, натякали на сучасні пригоди, обіцали будуще, — перемішуючи при всему тому дійсне з вигаданим. Старі такі писаня переписувались новими пророками, котрі додавали до старого нове, або писали зовсім нові книги од имені старих пророків. Через се все тепер дуже важко зрозуміти точно ті книги, котрі вписані в біблію, як книги пророків, — напр. розібрати те, що тичиться до дійсних пригод в старих жидівських царствах, а що говорить про пізніщі пригоди, а впять що пригадано, як байка, щоб нею навчити людей закону, котрий проповідали пророки, як закон божий.

Ми тепер скажемо лишень про те, що говориться в жидівських книгах пророчих про будуще царство жидівське.

Хоч під персами і під погреченими царями египетськими жидам жити було не зле і в усякім разі жили вони спокійно, та все таки гірко ім було споминати про старе, своє царство часів Давида, незалежне од чужих, і царство те почало ім уявлятись навіть більшим і славніщим, ніж було дійсно. Жиди все таки не тратили надії, що те царство повернеся, з воли божої. В часи ж боротьби з сирійськими царями та піддянства римлянам подібні спомини і надії мусили ставати гарячіщими. Далі навіть те, що жиди жили під персидськими та погреченими египетськими царями спокійно, як і другі народи навкруги їх, розвивало в них думку про те, що мир і ліпше, ніж війна. То вони тим з більшою ненавистю споминали про старих ворогів своїх, войовницьких царів ассирійських та вавилонських, що вбивали стілько народу. З годом жидівські писателі почали думати, що як повернеся знову царство Давидове, то воно вже буде не хиже, як царство ассирійське та вавилонське, а мирне. Бачучи неправду в громадському житю, писателі жидівські покладали надію, що в будущому царстві Давидовому того не буде, а уряд буде зовсім праведний.

Так сподівались складачі книг пророцьких, що запанує на всій землі мир та правда, коли в новому царстві запанує закон іхнього бога Яве. А сего бога жиди вже почали вважати за всесвітнього од того часу, як царь персидський Кир уступив у Вавилон і дав жидам волю вернутись з вавилонського полону в свою стару землю, — в чому жиди побачили, що іхній бог керує і чужими народами: вавилонянами, персами, всім світом. Такі думки про єдиного, або хоч найстаршого, всесвітнього бога появлялись вже і в других народів навіть раніще, ніж у жидів, — напр. у египтян, вавилонян, персів, греків. Звісно, що кожний давав тому всесвітньому богу имя свого бога. Тепер, після того, як жиди вернулись з Вавилону в свою стару землю, освічені люде між ними почали сподіватись, що колись усі народи пристануть до іхнього закону, котрий так виправдивсь щасливою для жидів руіною царства вавилонського. Така надія підпиралась тим, що дійсно і в тих чужих сторонах, де жили жиди, і в Палестині, де серед жидів почали жити, з часів грецьких царів, і чужинці, чимало чужих пристали до закону жидівського.

От з такими новими думками складачі книг пророцьких написали чимало дійсно прекрасних, людяних річей про будуче царство жидівське, хоч не мало понаписували також і злющих слов ненависти до ворогів народу жидівського і до таких жидів, що одпадають од батьківських звичаїв та попівських законів.

В книзі пророка Іоіла росказуєся

про те, як чужинці нападають на жидів під видом того, як сарана наліта на поле. То попустив бог Яве, щоб жиди покаялись і вернулись до закону Яве, — а як вони покаються, то наступить день Яве: сонце потемніє, місяць стане кривавий, — і Яве почне судити народи, котрі притісняли жидів, продасть хлопців і дівчат їх в неволю жидам, щоб ті продали тих другим, і спустошить землі тих народів.

Найцікавіщі картини про суд Яве над народами і про будуще царство жидівське знаходимо в книзі, котра зветься книгою пророка Ісаії і котра властиво єсть сбіркою пророцьких віршів, писаних в ріжні часи і ріжними людьми. В однім з тих віршів Яве змальований вояком. Пророк пита єго: „чого твоя одежа червона, так мов би то ти ходив коло машини, що видавлює вино? — Еге, одповіда бог, я давив машину сам. Я топтав народи в гніву моєму, я їх давив в моїй ярости, я випустив кров їх на землю". (Ісаії, голова 63, стихи 1—6).

Далі в тій же книзі росказуєся, як Яве летить, як буря, в огні, з мечем, судити народи (Гол. 66, ст. 15—16), а ще далі про те, як возвеличить Яве над усіма народами жидів, що покаються, і як покара непокірних закону єго: Яве каже: „наступить хвиля, коли зберу я всі народи, нехай побачуть мою славу... я пошлю посланців до всіх народів, котрі перед тим і не чули про мене, — і ті виголосять мою славу між народами і приведуть зо всіх чужих сторін ваших братів (жидів), як дарунок для мене Яве: на коніх, в возах, в носилках, на мулах, на верблюдах, — до моєї святої гори, до Єрусалиму. З них (з тих жидів) я виберу собі попів. Так само, як стоятимуть передо мною нове небо і нова земля, котрі я створю, так і рід ваш буде жити од місяця до місяця, од суботи до суботи (то б то вічно). Всі люде прийдуть, щоб упасти ниць перед вами, — а вийшовши (з Єрусалиму) побачать трупи непокірних мені і червяк в них не вмре і огонь їх не потухне і вони будуть на страх всім". (Гол. 66, ст. 18—24).

Остатні слова значать, що трупи непокірних закону Яве зостануться коло Єрусалима навіки не похованими: черви їх істимуть і огонь, котрим в старовину деякі народи палили трупи, палитиме їх та не спалить. Потім християнські вчителі витовмачували сі слова так, що буцім то тут говориться про пекло, де тіла грішних буде припікати огонь, а про червяка казали, що се совість, спомини про гріхи, що будуть гризти душі грішних. З жидівського слова г е - Г і н н о м, що значить долина Гінномська, та долина, що простягаєся з краю Іерусалима і де мусили лежати, в уяві пророчої книги, непоховані трупи ворогів народу жидівського, християне зробили грецьке слово г е е н н а, до котрого додали слово о г н е н н а, — і та геєнна стала в них означати пекло, в котрому будуть мучитись грішні після суду божого. Так се слово г е е н н а, котре власне нічого не значить, бо перекручено з жидівських двох слов, тепер вживаєся в мовах усіх християнських народів для ознаки пекла.

Подібним способом пізніщі вчителі (рабини), а потім і християнські витовмачували своє святе письмо і таким способом витовмачують єго у нас попи і доси, — не так, як се роблять тепер свіцькі вчені.

Сі вчені беруть слова всякої книги в звязку з цілою книгою і доходять до того, при яких обставинах, в який час писана була книга, які погляди мав той, хто писав єї. А попівське витовмачене виходить з того, що біблійні книги — слово боже, сказане на всі часи і віки, та при тому вирива з тих книг осібні кусники, без звязку з цілою книгою, і прилагоджує їх до своїх поглядів. По такому способу можна в усякій книзі знайти все, що кому захочеся.

В другім місці книги пр. Ісаії докладніще говориться про те, як возвеличить Яве жидів над другими народами. Яве говорить до Єрусалиму, столиці царства жидівського:

„Чужинці знову одбудують твої стіни і царі їх підуть тобі служити, бо в гніві моєму я тебе вдарив, а в милости моїй я зжалився над тобою. Ворота твої будуть завше одчинені, день і ніч не будуть вони замикатись, — щоб дати прохід скарбам чужих народів і їх царям, що будуть приводитись полоненими.

Бо вони згинуть, ті народи і царства, котрі не схотять тобі служити! Красота Ливана (ліси на горах Ливанських, коло жидівської землі) прийде до тебе, кипариси, явори, сосни, все в купі, щоб покрасити те місце, що мені посвячене (храм Єрусалимський), щоб я дав славу тому місцю, де одпочивають ноги мої. Сини твоїх гнобителів прийдуть перед тебе з поклонами і ті, хто тебе проклинав, поклоняться перед пятами твоїх ног.... Ти будеш ссати молоко всіх народів і груди царів годуватимуть тебе, — і ти признаєш, що я, Яве, я твій спаситель, твій увільнитель. Замість міді я покладу (в тебе) золото, замісць заліза покладу срібло, а мідь на місто дерева, залізо на місто каміню. Начальством над тобою поставлю я мир, а урядником — правду. Не буде в твоїй стороні мови про провинність, ні про руїну. Твої стіни ти будеш звати Спасінєм, а твої ворота — Славою. Не сонце світитиме тобі в день, не місяць сіятиме тобі в ночі: Яве буде тобі світити вічно, твій бог буде тобі світлом!" (Гол. 60, ст. 10—21). Трохи далі в тій же книзі Яве говорить жидам: „Чужинці будуть пасти ваші стада, сторонні люде будуть вашими хліборобами і винобами, а ви будете попами Яве, вас будуть звати слугами нашого бога, ви будете вживати багацтво (чужих) народів, ви будете вбиратись в їх оздоби, — за ваш сором ви будете мати подвійну надгороду". (Гол. 61, ст. 6—7).

Далі ось як чудово малюється будуще житє жидів: Яве говорить:

„Бачите, я створю нове небо і нову землю; про минуле не буде й спомину... Бачите, я створю Єрусалим, повний веселости, і народ єго, народ радісний, — і сам я хочу радіти з Єрусалиму і мати приємність, дивлячись на народ мій.

„Там не буде чутно більше плачу, ні викликів печалі. Там не вмиратиме дитина новорождена, ні старий перед віком. Наймолодший вмиратиме в 100 літ, і лишень в сто літ буде проклятий грішник. Хто там збудує дім, то й житиме в нім, хто посадить садок, той буде їсти плід єго.. Вік народу мого буде довгий, як вік дерева, і вибрані мої будуть вживати плоду од своєї праці. (Завважмо, що в часи написаня сих слов, жиди ще не знали думки про безсмертність душі, ні про надгороду чи кару після смерти: за найвище щастє людське тут виставляється — довгий вік на землі і вживанє плоду од власної праці). Вовк і ягня будуть пастись вкупі, лев буде їсти солому, як віл, змія буде годуватись порохом, не буде ніщо робити лихо, не буде робити кривди на всій моій святій горі" (Сіоні, де був збудований Єрусалим). (Гол. 65, ст. 17—25).

Думки подібні до тих, що знаходимо в кінці сих слов, ще докладніще росказані в першій половині теперішньої книги пр. Ісаії, з тою лишень одміною, що тут райське житя обіцаєся не самим жидам, а всім народам, котрі пристануть до закону жидівського:

„Під кінець днів (під кінець сего світу) настане таке, що гора дому Яве підніметься як голова всім горам і возвиситься вище всіх горбів, — і всі народи побіжать туди, і многочисленні народи прийдуть і скажуть: ходімо, зійдемо на гору Яве, до дому бога Якова, хай він навчить нас своїм дорогам, щоб ми ходили по єго стежкам!" (Завважмо, що вірші жидівські були в тому, що одна думка висказувалась на два способи. Найліпше се видно в псальмах). Бо з Сіону прийде наука і слово Яве з Єрусалиму, — і він буде суддєю над народами, і многочисленним народам накаже свої присуди. І вони покують з своїх мечів чересла до плугів. а з своїх списів садкові ножі. Один народ не буде піднімати меч против другого і вони не знатимуть більше війни" (Ісаії, голова 11, ст. 1—4. Таке ж саме написано і в пр. Михея, гол. 4, ст. 1—4). Трохи далі подібне райське житя обіцаєся тоді, коли поновиться царство Давидово:

„Вийде гілька од пня Єсся (батька Давидового), паросль побіжить од корню єго; на ній ляже дух Яве, дух мудрости і розуму, дух поради і сили, дух знатя і страху перед Яве; єму буде в радість боятись Яве; він не буде судити по поверховним ознакам, не буде робити вироків по чуткам, але буде судити слабших по правді і буде давати вироки по справедливости для простіщих людей.

Він битиме країну лозою свого рота (словом) і духом губів своїх вбиватиме злочинця, і правда буде поясом для его стегон, а вірність поясом для его боків. Тоді вовк житиме поряд з вівцею, пантера ляже коло козеняти, молодий віл, молодий лев і жирний баран житимуть в купі, корова пастиметься коло ведмідя, і їх дітки лягатимуть вкупі, і лев істиме солому, як і віл. Дитинка гратиме коло нори гадюки-віпери, і немовлятко стромлятиме руку в нору василиска (ящірка, котру вважали за ядовиту). (Гол. 11, ст. 3—9).

Пророчі книги не в одно говорять про те, під чиїм приводом наступить таке райське царство: одні говорять, як видно із зараз приведеного уступу, про царство потомка Давидового, — другі про царство самого Давида, котрого поверне бог до житя, треті кажуть, що царювати буде сам бог. Варто осібної уваги те, як виставляєся будуще царство жидівське в книзі пр. Данила, писанній коло 160 р. до Р. Хр., в часи повстаня жидів проти погреченого сирійського царства. Тут росказуеся між инчим, що Данилу провидилось чотирі страшних звіри, котрі виходили з моря, а потім перед богом, що сидів в постаті старого віком, появивсь син чоловічий, що на біблійній мові значить чоловік; старий віком дав тому сину чоловічому „пановане, славу і царство і всі народи". Народи, каже далі та книга, і люде всіх мов будуть єму служити і царство его не буде ніколи зруйновано. (Данило, голова 7, ст. 1—14).

Як видно з довшого подібного ж оповіданя тиеі ж книги, (гол. 8) чотирі звірі значать чотирі царства, котрі панували в Азії і почастно над жидами, з котрих остатне — грецьке, — а „син чоловічий" — то народ жидівський, котрого царство настане після него і буде вічне. Потім християне повернули се місце книги пр. Данила на Ісуса Христа.

Ще треба завважити, що коли скінчилось і те царство жидівське, котре поновили було Маккавеі, то жиди почали ждати будущого царства за приводом особи, котру почали звати Царь Мессія, або по грецькому Христос, то б то по нашому — Помазаний. Се слово вживається і в біблії жидівській, — та там воно прикладаєся до всякого жидівського царя, або первосвященника (I кн. Самуіла, гол. 2, ст. 10, Псалом 2, ст. 2) і раз навіть до чужого, персидського царя Кира (Ісаії, гол. 45, ст. 1), бо в жидів був звичай вилівати на голову трохи олію тому, кого поставляли найстаршим. Як скінчилось жидівське царство під римскою державою, то жиди почали звати будуще райське царство, котрого вони ждали, царством Мессії, Христа. Так се слово в новому смислу перейшло в пізніщі, після біблійні, книги жидівські і в книги християнські, і в звичайній мові жидів в часи римського над ними панованя слова: царство боже, царство сина Давидового, і царство Мессії, або Христа, перемішувались, як однозначні.

Нарешті треба тут спомянути ще одно місце з книг пророчих, котре перше не мало нічого спільного з вірою в будуще райське царство Мессії, але котре потім жиди і християне витовмачували так, що воно тичиться до того царства. Се місце знаходиться в книзі пророка Езекіїла.

Пророк говорить про головну річ для всіх біблійних книг, про те, як ассирійці та вавилоняне зруйновали царства жидівські і як потім Яве, змилостившись, поновив царство в Іерусалимі, — тілько, як звичайно в пророчих книгах, говорить про се, як про будуще, заранї предречене. Між инчим в згаданій книзі пророк говорить таке:

„Рука Яве торкнула мене і повела мене в вітрі (у жидів було одно слово, котре значило і вітер і дух) і поставила мене посеред площини, котра була вся вкрита кістками.... і вони були всі сухі. І він мені сказав: „сине чоловічий (то б то: чоловіче!) чи можуть ожити сі кістки?" — І я одповів: „пане, Яве, се ти знаеш!" — Потім він мені сказав: гукай (пророкуй) над сими кістками і скажи ім: ой ви, кістки сухі, слухайте слово Яве! Ось що каже пан, Яве сим кісткам: „дивіться, я впущу в вас дух, щоб ви жили, я накладу на вас нерви і я вкрию вас мясом, я обгорну вас

шкурою, я вкладу в вас дух, щоб ви жили і признали, що я — Яве".

„І я гукав, як було звелено мені, і став великий шум, поки я гукав, і з тріскотом кістки приклались одна до одної. І коли я глянув на них, то побачив на них нерви; — потім вони покрились мясом, а з гори огорнула іх шкура, — але не було в них духа. Тоді він (Яве) мені сказав: „гукай на дух, гукай, сине чоловічий, і скажи духові: ось що говорить пан, Яве: ходи сюди, душе, од чотирьох вітрів і дми в сі трупи побитих людей, щоб вони ожили". (Старі жиди думали, що те, що тепер звуть душею в людіх, єсть або кров, або дихане, воздух, — од того тут і викликується дух од чотирьох вітрів. Думку про душу, як про щось зовсім безтілесне, непомацне, як і про такогож бога, взяли жиди вже пізніще од греків). І я гукав, як він мені звелів, і дух увійшов у них, і вони ожили, стали на ноги, — велика, велика купа

„Тоді він мені сказав: сину людський! сі кістки — рід Ізраільський (жиди). Вони кажуть: „наші кістки висохли, наша надія підрізана, ми пропали!" Так ти гукай і кажи ім: ось що говорить пан, Яве: дивіться, я одчиню ваші труни і виведу вас з них, народе мій, я вас знову приведу в землю Ізраільську, щоб ви пізнали, що я Яве, коли я одчиню ваші труни і виведу вас з них, народе мій! І я вкладу в вас мій дух, щоб ви ожили, і я вас верну в вашу батьківщину, щоб ви пізнали, що я, Яве, як казав вам, так і зробив!" (Езек., гол. 37). *)

Очевидно, що тут говориться картинно про поновліня жидівскої громади після полону. Тільки ж з годом у жидів появилась думка, певно взята в персів, що колись, як наступить іх райське царство, то і мертві жиди встануть, праведні на вічну славу, а неправедчі на вічний сором (перше ся думка висказана була в книзі пр. Данила, гол. 12, ст. 1) Помалу і виписане місце з книги пр. Езекіїла почали товмачити також само, — і чимало жидів почали ждати, що коли прийде Мессія, то буде й воскресіня мертвих. Так вірували ті з письменних жидів, котрих звали фарисеями (то б то осібними, бо вони хотіли виділятись з усіх людей строго виконуючи обряди і приписи церковні), тоді як другі, котрих звали садукеями (од имені Садоків, поважної попівської родини) і котрих багато було власне серед попів, вважали віру в воскресіня мертвих, а потім у безсмертну душу, за новину, котрої не знали ні старий закон, ні старші пророки (книга пр. Данила не ставилась жидами між другими пророчими книгами). Такі незгоди піднялись між садукеями і фарисеями власне перед появом Ісуса і християнської віри, котра в справі воскресіня мертвих узяла думку фарисеїв.

Коли порівнати виложені вище думки пророків жидівських про будуще райське царство жидівське з персидськими думками про будущий рай, то видно в них подобенства і одміни. Про перші нема чого багато говорити, бо вони ясно видні. А з одмін ми вкажемо на головну: в персидських оповіданях налягається більше на житє всего миру, людського і нелюдського, в них і ворог, котрий буде зломлений на остатнє, єсть противний світлому і доброму богу — темний бог. В жидівських же надіях говориться більше про людей, а переважно про жидів; тут вороги, котрі будуть побиті на останку, се вороги народу і закону жидівського. От через се жидівські надії вузчі од персидських, хоч за те більше звертають уваги на громадське житє і через те для простіщих, бідніщих людей придатніщі.

З годом жиди почали більше підпадати впливу чужих, більше освічених народів: так вони взяли од персів думку про супротивника божого діавола, од котрого пішла смерть і зло по всему світу, взяли од греків думку про безсмертну душу людську, як головну частину людини, важніщу од смертного тіла, а також, що бог не истота подібна до людини, хоч і дужча, а світовий дух, чи розум, котрий не має ні кінця, ні форми. До того по крайній мірі частина жидів, перемішавшись з чужинцями, переста-

*) Се місце мав на думці Шевченко, пишучи своє „Посланіє" до Шафарика.

вала вірити в можливість жидівського царюваня над другими народами.

З сего всего вийшли помалу значні одміни в думках жидівських про будуще райське царство. Сі одміни виявились рішуче вже в книгах християнських, писаних саме перед другою руіною Іерусалиму в 70 р. і не дуже забаром після неї.

(Далі буде). **М. Драгоманов.**

В справі згоди між рускими партіями.

Під таким заголовком появилася в 16 і 17 нрах „Буковини“ статейка д. М. Драгоманова, котра добре пояснює суть справи і котру ми через те подаємо і в „Народі“, тим більше, що зовсім годимося з нею. В виду того, що тепер, після відступу радикалів від згоди в дусі Романчука, мабуть неможливий зїізд усіх партій, заініційований з того боку, — нам приходиться побажати, щоби сею справою Русини занялися хоть приватно, без зїіздів. Тоді результат може вийде й ліпший. Адже-ж усе діло не в ухвалах, а в поступованю після певних точок. Отже добре було би, якби ся справа була обширніше обговорена і в народовских та москвофільских органах. Ред.

З великим інтересом прочитав я Ваші статі „Згода“ в 10. і 11. чч. Сподіваюсь, що ради важности справи Ви дасте місце і моїй замітці. Вона не буде розводитись про загальний бік справи, бо Ви рішучо з нею покінчили, сказавши в суті, що згода між партіями Русинів можлива лишевь тоді, коли всі пристануть до одної партії — народовецкої, то-б то коли буде не згода, а злив у одну партію. Остає ся лишень спитати, до якої власне з народовецких фракцій Ви радите приставати, чи до д. Барвінского, котрий репрезентує згоду народовецко-панеко-клерикальну (польску), чи до д. Романчука, котрий, як видно з пунктів, предложених на зїізді 19. марта, хоче тепер згоди народовецко-рутенеко-клерикальної.

Я спинюсь головно на тому, що Ви говорите про радикалів і пояснію, якої згоди добиваються власне вони, — і позаяк найліпше характеризуються цілі всякої партії ві-ж власними словами, то почну з того, що виниш пункти згоди, предложені радикалами зїіздови 2. фебр. Ось вони:

I. Зїізд признає потребу добивати ся розширеня автономії і економічного добробиту рускаго народу в Австро-Угорщині через розширенє політичних прав і свобід в загалі і прав демосу спеціяльно.

II. Зїізд признає, що ті цілі можуть бути осягнені лишень свідомою політичною акцією самого народу рускаго на грунті конституційним, спільно з другими народами Австро-Угорщини.

III. Через се зїізд виключає з гори всякі союзи з політичними елементами олігархічними і абсолютичними.

IV. Ідучи до поєднаня акції Русинів Австро-Угорщини на полі політичнім, зїізд признає кождій рускій партії повну волю думок релігійних, етнографічних і літературних і бажає, щоби незбіжна конкуренція партійна вела ся способами чесними: отвертого літературно-наукового обсуду і такоі-ж пропаганди серед громади.“

Як бачите, радикали ідуть не до зливу партій, а до згоди між ними і окрім того до згоди на практичному полі політичному. Сим одним определяються цілі їх як до старої партії, чи по Вашій термінології до москвофілів, так і до народовців. Перша ціль була б: обернути акцію москвофілів, котрих не можна-ж легковажити з практичного погляду, бо вони в усякім разі творять половину на пр. галицкоруской інтелігенції, більшість буковинеко-рускої і всю інтелігенцію угро-руску, — на політично-економічне поле, до таких справ як на пр. розширенє виборчих прав австро-рускаго демосу, заклад між ним економічних спілок і т. д. Не вже-ж подібні цілі не користні і для руско-українскої національности, котроі самостоячість і спільність радикали признають не менше коли не більше народовців, хоч не признають ні за собою, ні за ким другим права фанатично проклинати тих, хто має про се инчі думки, називати іх „перекиньчиками“ (словом не XIX. віку), а тим паче накликати на них поліційне переслідуванє?

Що до відносин радикалів до народовців — то і тут радикали держаться лишень прінціпу толєранції в справах, в котрих між ними незгода, напр. в справах релігійних і в загалі культурних. Доси незгоди між обома фракціями, котрі в національних справах держаться однакових думок, заострювались власне нетолєрантностю народовців, котрі отверто говорили про потребу „виелімінувати радикалів із суспільности“ всякими способами, включно до поліційних, а також тим, що народовецкі печатні органи одрікали в радикалів навіть почутє національне.

Слід подібного одрікання видно і в Ваших статях. Ви не довольні тим, що „радикали стоять на інтернаціональному становищі“, хочете од них, щоб вони „обмежали ся лише на працю виключно для рускаго народу“ і лишень на сій умові признаєте можливість згоди між ними і народовцями. (Трету Вашу умову, — щоб „радикали схотіли пристати на загальні засади народовців“, — я спімнув вище). Тілько-ж чи єсть в Европі яка небудь партія од часів християнских, котра-б не стояла більше, чи менше на інтернаціовальному становищі? Радикали наші з сего боку нічого нового не показують з себе. Вони не одрікаються од своєї національности, а лишень не признають ніяких

обовязкових, ні політичних ні культурних ідей, ні інституцій, котрі другим партіям, як москвофілам, так і народовцям, видаються за примусові, „історичні ідеї і святощі“, — та ставлять національні інтереси і інстінкти під контроль вселюдскої науки і інтересів, — та окрім того шукають помочи для свого народу в одповідних ім елєментах других народів, переважно в державах, до котрих самі належать. Та чи ж остатне не роблять всі партії в Европі?

Про другий Ваш пункт, щоб „радикали схотіли обмежати ся лише на працю виключно для руского народу“, треба сказати, що нашим радикалам не важко вдовільнити Вас, коли не зовсім, то хоч на $^9/_{10}$, бо наші радикали не так то богаті силами, щоб працювати для всего світу, і доси працювали, звісно, як уміли, майже виключно для руского народу. Коли-ж який наш радикал напише иноді статейку на чужій мові і то переважно про справи свого-ж народу, або возьме участь в якому міжнародному науковому, чи соціально-політичному конгресі, — то, сподіваюсь, Ви сего єму за великий гріх не поставите.

Мені зостаєся сказати про пункт незгоди між радикалами і тими з старих партій, котрі всилюються поставити релігію, і почастно уніяцку, в обовязкову точку національної програми, як се видно і в програмі, предложеній зйізду 19 марта, і про Ваші закиди радикалам за їх виступи проти духовенства. І тут пріпціп толєранції на боці радикалів, і навіть пріпціп національности. Не признаючи слушности постанови вірности уніяцкій церкві в програму національно-політичну, радикали лишень нагадують той факт, що в нашій націі есть люде ріжних церков, а також і безконфесійники, — і тим власне стоять на грунті спільно-національнім, — окрім того, що радикали, признаючи вільність совісти, стоять на грунті новіщої культури і навіть австрійскої конституції. Коли хто докоряє за те радикалам, то власне показує себе фанатиком і деспотом.

Спеціально про боротьбу радикалів з духовенством треба сказати, що се справа занадто складна, щоб єї рішати одним зачерком. Перш усего радикали винні в очах духовенства, — по крайній мірі в очах епископів і клерикальних органів, — у тому, що дають в своіх газетах місце скаргам самих селян наших на надужитя ріжних духовних. Далі вони винні в тому, що, придержуючись консеквентно прівціпу свободи совісти, стоять за поділ церкви і держави, за вільність конфесійних і безконфесійних осіб, товариств, громад, церков. Чи може яка небудь чесна демократична газета не погрішити в першому пункті?? А про другий треба сказати: що-ж робить, коли таке політичне credo радикалів, котре в других цівілізованих сторонах поділяють многі паністи, як і вільнодумці, — і чи не слід би розважити навіть духовенству рускому над тим, чи не вийшло-б і єму на чесну користь, коли-б і в нас церков була одділена од держави?

На решті зостає ся ще третій пункт: те, що радикали стоять за вільність наукового досліду і мають наукові думки, незгідні з ріжними конфесійними катехізісами, і ширять ті думки. Тілько-ж хиба вільність наукового досліду не єсть основа всего новіщого поступу? Хиба оборонці катехізісів в свій час не засуджували і Коперника з Галилеєм? Хиба ліпше-б було, коли-б ніхто не ширив думок тих ученых дослідачів природи? І в сему пункті вина радикалів лежить лишень в тому, що нони консеквентно стоять на прінціпі толєрантности і ним користують ся. Зректись же своіх думок, поки вони не перекинуті вільним же дослідом, радикали не можуть, а ще більше не можуть лицемірствовати перед народом. В многих цівізованих країнах саме духовенство стало на грунті толєранції і боре ся з противними єму думками не анахтемами, а аргументами теж науковими. Нехай же і наше духовенство послідує сему примірови, — і тоді, коли конкуренція між ними і вільнодумцями не перестане (се не можливо, — і навіть освічений деіст мусить сказати, що се противно самим замірам бога, котрий дав людям розум), то перестане між тим фанатична боротьба і виробить ся можливість спільної праці коло політичних і соціальних справ людей ріжних релігійних і наукових думок, яку ми бачимо тепер по другим країнам, напр. і в Ірляндії, стан котрої так подібний до нашого. Наші радикальні органи не раз предлагали духовенству такий власне modus vivendi.

Ваш закид, що радикали неслушно піднимають клясову боротьбу, коли у нас мусить бути клясова згода для боротьби за національність, цілком абстрактний по крайній мірі в Австрійскій Руси, власне з погляду реально-національних обставин. Ніяких руских кляс там нема, окрім плебейского. „Дідичів“ руских Ви не налічите там і 10, а десяток же не кляса. Не кляси і ті урядники, професори, священники рускі, про котрих Ви говорите, — бо чиновники державні не кляса. Демос — (Volksstaat) — певно, також не обійдеся без свого роду урядників, по крайній мірі, довго. В усякім разі ми не знаємо приміру, щоб який радикал виступав проти професора, судії, урядника залізниці і т. п., коли той чесно виповняє свою службу. Про боротьбу радикалів з духовенством, котре в нас теж бюрократія, а не кляса, ми вже сказали. Значить про сей, клясовий, пункт нема що говорити.

На конець треба сказати, що радикали, піднимаючи раніще других справу партійної згоди між Русинами, хоть знали, що власне іх ініціятива буде встрічена з нехіттю старшими партіями, — мали на цілі зіпхнути з мертвої точки справу, котру само житє, по кр. мірі в Галичині, поставило на чергу. При тому радикали всего менше мають на оці користи для іх партії навіть з толєранції од других. Радикали зробили своє при гарячому фанатизмі проти них старших партій, котрі явно накликали на них поліцію, і в сій точці гірші часи радикали

вже пережили. Радикали ширять свої думки між масами народу, котрі помалу прихиляють ся до них. Радикали можуть показати в програмах старих партій точки, котрі явно взяті у них, точки, проти котрих ще перед 1892 р. виступали старі партії, що взагалі не бачили потреби політичного - соціальних програм. Коли тепер радикали підняли справу згоди, то власне для того, щоб прискорилась реалізація тих політично-соціальних точок, котрі вже стали спільними всім трьом партіям — окрім четвертої, партії угоди з польскими магнатами. Отверто кажучи,' ми мало віруємо в те, що-б тепер згода навіть між тими трьома партіями могла влагодитись, — бо багато з тих старих партій одвернуться од пунктів згоди, предложених радикалами зйізду 2. фебр., вже через одно те, щоб не видержати свою амбіцію перед „молодшою партією", хоч все реальне в пунктах, предложених зйіздови 19 марта, есть не що инше як менше ясний виклад пунктів радикальских. А тим часом і §. 1. пунктів 19. марта грозить розбити згоду, бо ні москвофіли, ні радикали, — кожні по своїм раціям, — на него пристати не можуть, а багато з народовців побояться его усунути.

Але в усякім разі раніще чи пізніще політичне житє, по крайній мірі в Галичині, примусить розважніщих і практичніщих людий між старими партіями, згодитись на щось подібне до пунктів предложених радикалами зйіздови 2. фебр. **М. Драгоманов.**

Споминки Агапія Гончаренка.

(Далі).

В Лондоні я давав уроки россійського язика грекам, котрі мають коммерцію в Одессі; працював, классіфікуючи нумізматику, в Британському Музеумі і ще працював зецером в друкарні Л. Чернецкого.

З поляками в Лондоні мало мав стосунків: я не любив їх посєдзенів і гвалту; вони дуже кричали, гасалували, а я наровлю покійне життє. Самий щирий мій друг і товарищ був Мартин Холод, галичанин, втікач з 1831 року. Я з ним жив, і він був моєю господинею. Я отримав скільки листів од його, на нашій українській мові, і всі їх дуже шаную.

Апріля 5, 1861, на бенкеті в Герцена, в велике наше свято „освобожденія крестьянъ" я був в козачці, а Огареву позичив мою священническу рясу і клобук. До мене з Озаревим підступив Мацціні і зобачив Огарева в рясі. Що це таке? Огарев вияснив йому, що я козак і священник, і Мацціні одповідав: „як Рим буде вільним од папської управи, ліберали зроблять мене папою і дадуть мині папську тіару". Ця розмова була оглашена в італьянських часописях, і я завше, як спіткався з другими італьянцями, питаю їх: „де мій старий капелюх?"

Як я втік в Лондон, застав там из Россіі тільки: Герцена, Огарева і Кельсієва. Після мене прийіхали: Юрій Голицин, Трубецкий, Долгоруков, Вас. Дубровин і другі. Рух піднявся в Россіі, втікати на волю в Лондон, і Герцен став голосити в „Колоколѣ": куди ви йдете, тут нема чого вам робити!... Між втікачами були ще: Иван Иванов, жінка Вас. Кельсієва — Варвара Тимотеєвна, Теодор Левестан, Василь Данич, Михайло Михайловский.

В мене було скільки грошей од видання „Стоглава" і од других праць, я наняв квартиру, щоб наші втікачі мали де спати, а не в поліції, де Дубровин по волі і по неволі ходив спати, і щоб мали що певне їсти. Я все таки жив з Холодом, і тільки бував з ними в неділю. Бо неділя є великий день для втікача. Він воркує, він не знає, що це і як спіткалось з ним: як дівчина, після першої ночі малженства, не знає що робити з собою. В будень він вбитий працею, а в неділю оживає в нього все: жаль, злість, надія і віра. І щоб забутися, він без розуму весь свій тижньовий заробіток тратить, або на горівку, або на що зліще, і зостаєцця без грошей вмирати з голоду, і тут весь характер втікача гибне.

У нас в неділю були: поученія, театри — в наші хаті, до самої ночі, і утомлені весіллем, ми йшли чесно спати, щоб буть міцними для праці на другий тиждень. В такім товаристві, ошелемоняний од гоньби втікач, приходить до пантелику, що з ним зробилось: як воля Божа вихнула його на цю дорогу, зоставити всі святощі — батька-матку на віки, щоб на волі, на чужині працювати для волі свого народу дома. Вія смиренно повинен слухати вітрів на ці святі дорозі, що воля Господня привела його. І ту вироденція і в нас Мацціні і Гарібальді.

В нашім общежитії князь Николай Платонович Трубецкий був кухарем, другі працювали, де роботу знаходили і два-три из цього товариства працювали в друкарні Л. Чернецкого. Всього було потрібно для житя пять злотих в тиждень, або 75 копійок. Страва була проста, ба здорова: борщ, каша, куліш. Герцен був напротив цього, він не хотів, щоб ми були в Лондоні. Ба, ми були задовольненні, бо мали добре вихованнє, чого і треба для втікача: добре вихованнє, і тоді буде міцність на всі невзгоди.

Грошей не стало — і вівці розбрелись на йіду вівкам.

В августі 1861 року, вихір знимався в Греції, против короля Оттона, і як я любив греків і більше часу мого в Лондоні мав діло з греками, — в моім серці закипіла кров. Я був жвавий, молодий хлопчак, і поїхав назад в Грецію, на свято Маккавеів.

Де моя доля спіткала мене мати знаємство з греками, вони завше поважали мене і давали мині повне страннолюбіє.

Вийіхавши из Лондона сентября 1, 1861 року, на караблі грецькім св. Миколи, де ка-

питаном був Микола Креізіс, я прийіхав на виспу Сіру (місто Гермуполіс) сентября 20.

Для гонимого дуже добре мати гроші в кишені, на всякий час. Як я прийіхав на Сіру, мій щирий приятель, професор Періділс просив мене читати проби в його виданні латино-грецького лексікона, і я працював з ним до декабря 9. Як я був на Сірі, в тий час в Россії оглашали, що злодій Гончаренко розбивав церкви на Україні. В 1872 року, Е. Караулов в Сан-Франціско одібрав лист од свого брата из Одесси: як це приходиться, що Гончаренко опинився в Сан-Франціско? В Россії оглашали, що Гончаренка за злодійство і розбої в спілці з Дубровиним, посадили в Петербурзі, в кріпості!... Ноября 18, 1857 року, як я сів в Одессі на пароход „Херсонець" йіхати в Атени, моя нога ніколи не була більше в россійській державі...

Декабря 9, 1861 року, я виїхав из Сіри до Смирни. В Смирні поляки зібрались і задали обід для мене.

Генваря 1, 1862 року, я прийіхав на Аѳонську гору, зобачитися з моім дядьком Димитрієм (отцем Доремидонтом) Богуном, поселившимся на келії святия Трійці, при Ставроникиті, недалеко од Іверського манастиря. Мій дядько Д. Богун, из київських старожилів, був народовцем в 1848 року, втік од арешту в Італію, жив у Венеції і, під старость літ, перебрався на Аѳонську гору і купив маленький хутір (келію св. Трійці). Ще в Лондоні я порішив, пойіхати на Аѳонську гору і приняти рукоположеніе во священника — я мав певне право на це, бо скінчив курс совершенного богослова. Генваря 25, 1862 року, епископ Мелетій Ловцу на Корсі, рукоположив мене во священника і дав мині грамату. Моє рукоположеніе во священника записано в протаті Корейськім і в Ставроникитськім манастирі на Аѳоні. Незабаром була Паска, і мині хотілось йіхати в Іерусалим, що б почути що небудь про Київ і моіх рідних. Я виїхав од дядька Богуна из Аѳонськоі гори, марта 18, до Іерусалима.

Апріля 26 прийіхав в Іерусалим. При россійські міссії був іеромонах Евкарпій, Українець, из Києво-Печерськоі Лаври, мій щирий товариш. Він огласив мій прийізд, і зібрали поважний обід для мене. Це зробилось звісно россійському епископу Кирияну, і россійський консул задумав схватать мене, щоб одправить в Россію. Що мені робити? Арештантом йіхати в Россію! В Европі всю вагу і протекцію мають рекомендації; і ще в Лондоні я мав переписку з киязем Іваном Гагариним, іезуітом в Парижі, він написав мені лист рекомендуючий в Сіру, як що зле Россіяне захочуть робити зо мною на Всході, то йти з його рекомендаціями туди і туди. В моій кешені був лист до католицького патріарха в Іерусалимі, святійшого Валерги. Я втік в його будинок і він дав мені всю протекцію.

В тий час було 15 булгарських дітей на Ливанських горах в школі іезуітів, в Газирі. І князь о. Гагарин, поки зібрався из Парижа йіхати на Ливанські гори, учити ціх дітей, просив мене учити йіх, поки він не прийіде. І я приняв цю увагу.

Мая 8 прийіхав в Газир, на Ливанські гори, де були 15 ціх булгарських дітей. Тут я був дуже спокійний. Іезуіти не турбували мене прозелітізмом. Я все мав для доброго життя, поки не прийіхав о. Гагарин из Парижа. Я держався мові православноі вірн, в котрій я родився і взріс.

О. Гагарин прийіхав из Парижа, і октября 16 я оставив Ливанські гори, путешествував по Палестині, і ноября 5 прийіхав в Александрію, Египет. Я знав, що тут було чимало втікачів из царства Россійського, щоб організувати товариство для спілки виходцям. Я мав рекомендацію до Sir Samuel Baker в Александрії, і через його ласку я одібрав мешкане в Scotch School yard, і через його знаємость, з порядніщими англіками в Александрії.

Sir Samuel Baker збудував для мене на станції залізноі дороги в Каіро невеликий склепик, де я продавав для англіків, перейізжаючих во Всхідну Індію: книжки, газети, парасолі, медіціну і проч. Англійське бібліїське товариство в Александрії дало мені скільки сотень евангелій россійського друку в Лондоні. Я йіх продавав прутко, богомольцям россіянам, ідучим на Синайську гору. Це не осталось тайною, що якийсь россіянин продає франкмасонські евангелія россіянам богомольцам. Россійський консул, поляк Лаговський дав гроші іонському греку настрашити мене, щоб я покинув склеп на станції. Февраля 22, 1863 року, в 3 години після обіда, чоловік прийшов до мене, купив евангеліє, вирвав листа, вдарив панятурками мене в тварь і всунув ніж в мою грудь. Я вмлів і впав на землю, поліціянт арештував розбійника; в моі груді він трошки зачепив тіло мов. В суді грек признався, що россійський консул дав йому гроші настрашити мене, щоб я покинув склеп і втік из Александрії. Ба я все таки торгував в моім склепу, я ніколи в моім віку не жив жебраннем.

Англикам я давав карти готеля, триманого в Александрії моім земляком из Таганрога Стефаном Тифиновим зо старою матірью. Готель був вищого класу, в ніім в кожду суботу в вечері наші виходці Українці збірались і розмовляли про спілку і коханне між собою. В тий час в Александрії був шановний наш втікач доктор медиціни Онуфрій Зеніщ, из Поділья, високо-знаний доктор на Всході; за тим Іван Матвієв из Київа, що втік из Николаевського острога на Печерські; зробивши дірку в стіні, спустився в іюні 1857 року, і я ще в Київі дивився на ту дірку. Він був чиновником в губернаторській канцелярії в Київі і зарізав іеромонаха Михайловського манастиря, піймавши його на гарячім учинку з своєю дівчиною. І ще других чимало из України в тий час мешкало в Александрії. Ми зробили міцне

братерство. В міністерстві внутрішніх діл і в святіщім Синоді лежить папір, написаний консулом Лаговським, що я тримав в Александрії „корчму з дівчатами“. З першої ночі до остатної я жив у дворі Sir Samuel Baker.

Перезімував я в Александрії, — бо моє здоровє було дуже слабе, — і укріпився, а весною одібрав лист од моіх другів из Атен, що добрий час для мене їіхати туди: россіяне не зачеплять мене, бо греки мене зроблять гражданином Атенським.

Апріля 23 я вйіхав из Александрії до Атен. Архієпископ грецький Амфилохій дав мині лист, що все житє моє в Александрії було перед його очима, і він свідком мого поведення там. Я шаную той лист. По дорозі я вступив на висну Патмос, помолитися в киновії св. Івана Богослова, і прийіхав до Атен мая 1, 1863 року. На моє щастє, в Атенах, на місто посланника А. П. Озерова, котрого князь Горчаков перевів в Швейцарію, був посланником граф Блудов, котрий в мій час в Лондоні був першим секретарем при посольстві. Він знав моє поведенне в Лондоні.

Други моі греки офірували мині шановне місце в Пенделікосі — гостеприімщика туристів. Іюнія 6 вшанували мене Атенянином. Скит в Атенах!

В Пенделікосі часто бували обіди дипломатичних людей, і граф Блудов завше розмовляв зо мною по россійськи: як мині живецця в Пенделікосі і про моє лондонське житє. Мая 15, 1864 року прийіхали из Россії до Атен два ученых: Ламанський і Перцов. Йіх потріба була шукати остатки славянського елементу в Морєі, і посланник Блудов просив мене путешествувати з ними по Греції, бо вони не знали грецькоі мови, для вивчення йіх цілей, що я і зробив.

В Лондоні я розмовляв з Огаревим і опісля списувався з Бакуніним і Огаревим, що потрібно заложить россійську друкарню і міцне товариство в Сан-Франціско. Ба! я зачепився, бо бачив на виспах грецькнх і в ріжних містах Всхода слободу нашого люду, втікшого од царськоі держави, щоб мати знанне, чи можуть бути на чужині наші вільні слободи.

* * *

Октября 18, 1864 року я вийхав из Атен до Смирни, спіткати бостонський барк Yarington, плівучий до Америки. І прийіхав в Бостон генваря 1, 1865 року (н. ст.) Я мав з собою 35 рекомендацій до порядних людей в Америці.

Елладський консул в Нью-Іорці, кір. Димитрій Ботассі приняв мене щиро, бо греки странно любивий народ. Генваря 6 н. ст., по православному декабря 25, в свято Родин Христа, в хаті кір. Ботассі одправлена мною перша православна служба на новій землі. Моі парафіяне були греки, всі — добрі моі приятелі.

З моіми рекомендаціями до священства епископальної церкви, мині дали учити грецькому язику богословських студентів в St. Johns school. Я знаю працю гравірувати на металлах і різьбу на дереві. Думав: трошки зі школи і трошки з мого рукоділля, і буду мати чим жити, а службу для моіх парафіян греків правити кожду неділю без налога.

Як зробилось звісно в New York Herald, що я даю уроки по грецьки, прийшов на мою станцію россійський консул барон Остен-Сакен і згодився зо мною учити його по грецьки. Я його вчив як Father Agapius, а не як Гончаренко. Він подумав, що я из молодіжи грецькоі, що учаться в Россії і знаю россійську мову. Після, як дізнались в Россії, що я той самий, що втік в Лондон, приказали д. Остен-Сакену гонити мене. Він подав в одпуск в Европу, щоб не робити гидке діло против мене. Я читав в часописях, що в 1891 року, благородний чоловік Остен-Сакен покінчив житє — застрілився, од духоти россійського повітря.

(Конець буде).

Житє і Слово. Книжка Ш. За май і юнь. Зміст: Едіп царь. Трагедія Софокля, пер. Ів. Франка (початок); Основи суспільности. Ч. перша Ш. Ів. Франка; Літературні стремління галицьких Русинів II. Ів. Заневича; Пісня про Роланда CXXI-CXL; Шевченко героєм польськоі революційноі легенди Ів. Франка; Про Румянцівський музей у Москві А. Кримського; Новик. Оповіданє О. Маковея (конець); Споминки про конфедератів зап. Мих. Зубрицкий; Матеріали для історіі віршів українських М. Драгоманова (Далі); Із уст народа (Купала на Волині і Кошут і кошутська війна) Лесі Українки і Ів. Франка; Критика і бібліографія. VII. Непорозуміня між проф. Ом. Огоновським і єго наукою. М. Драгоманова; Нові книжки.

Сею книжкою скінчився I. том „Житя і Слова“.

Переписка редакції.

Д. Н. Е. Посилки получили: перше взнали, другого ніяк не можемо добути.

Д. Деркач. Просимо прислати гроші за товари, взяті в Гуц. Спілці.

Просимо довжників наших конче вирівнати довг, бо слід. нру. не пішлемо вже нікому, хто не заплатить.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиі.

V-тий Рік Коломия за 1 мая 1894. 9 нр.

Виходить 1. і 15. д. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція і Адміністрація на Замковій ул.

Виімки з народної літератури українсько-руської XIX віку.

Для висших клас середніх шкіл уложив Олександер Барвінський. Часть II. Друге виданє доповнене і перероблене. 1893.

Нова книга д. Ол. Барвінського „Виімки з народної літератури українсько-руської XIX віку“ робить ліпше вражінє, ніж єго Хрестоматія з народної словесности, розібрана нами в „Народі“ ж. Головний зміст книги, — хрестоматія з творів українських і галицьких писателів, — досить одповіда своїй цілі, окрім части, присвяченої Шевченку, в котрій викинуто все, що доторка козацько-польського конфлікту. (Новоерска наука!) Тілько ж історично-літературна частина книги: „Огляд народної літератури українсько-руської“, а також замітки при кожнім авторі оброблені слабо, поверховно-тенденційно і часто зовсім омильно. Автор, видимо, мало робив студій по джерелам, а брав матеріал з других, або з третіх рук, а при тому з малою критикою і з пристрастною тенденційностю, — так що трохи не на кожнім ступню паде в помилки.

Так він напр. в самому початку своєї устушої праці на одній стор. IX помиляєся тричі під ряд: він говорить про у м о в у Переяславську 1654 р., котрої дійсно не було, про те, що на Україні від ½ XVII до ½ XVIII в. просвіта упала ч е р е з т е, що українці стали трудитись для просвіти Московщини, — тоді як причини того упадку, (або ліпше сказати: малого поступу) просвіти на Україні були далеко сложніщі і лежали, як в політичних обставинах, головно в війнах, так і в виключно клерикальному православному та упіяцькому характеру просвіти української в XVII ст., котрий сам був свого роду упадком против XVI ст., коли на Україну проходили і вилили протестантські. (Чому упала просвіта в Галичині, котра в підданство Москві не дісталась? Чому вона не впала в Німеччині, звідки чимало в XVIII ст. перейшло вчених у Россію?) Далі д. Б. запевня, що Україну доліро в 1722 р. переіменовано на Малоросію, — тоді як подібні термини вживались і в актах XVII ст., а термин Україна тоді не вживався оффіціально ні своїми, ні чужими.

Властиво не точно буде говорити і те, що Катерина II з а в е л а на Україні крепацтво, — бо труди українських учених (Лазаревского і др.) показали, що Катерина лишень в кінець ствердила соціально-економічний стан річей, котрий вироблявся в Гетьманщині старшиною ще з самих часів Б. Хмельницького і про заверщенє котрого прохала царицю сама та старшина.

Д. Барвінський справедливо недовольний російською цензурою і в загалі урядом, — та ставить на рахунок їх і такі речі, в котрих вони власне невинні, напр. зостанову „Украинскаго Вѣстника“ (другі приміри подамо далі, коли будемо розбирати біографічні приміри). Так само, всилюючись показати самостоячість українського письменства, д. Б. часто пересолює і говорить навіть про єго вплив на московське і польське, без уваги навіть до хронології, напр. про вплив харьковського українського славянофільства не тілько на москалів, таких, як Хомяков, але й на поляків, таких, як Вороніч, Бродзінський, Ходаковський і др. Поляки ті виступили з своїми думками раніще харьковців, та й у москалів було славянофільство ще з XVIII ст., а в першій половині XIX проявилось рішуче в т. зв. Шишковщині, з поводу котрої було й видумано

слово славянофіли і до котрої напр. Хомяков привязувся безпосередно.

Зрештою д. Б. слабо ознакомлений з літературною історією російською. Він напр. в числі важніщих праць Н. Гоголя не назива найважніщої — „Мертвыя Души“, — говорить, що „одна з важніщих прикмет поезіі Державина є змаганє до народности“, тоді як Державин есть взірцем у Росії „псевдоклассицизму“, ставить в голову моск. славянофільства в 30—40 рр., попереду Хомякова, не тільки К. Аксакова, але й брата его Івана, котрий (як се тепер видно докладно з напечатанних его листів, з яких ми дали витяги і в Народі) ще в 50-ті рр. дуже гостро критикував навіть брата свого Константина і склонявся до западників, вихвалюючи Белінского і др. Ів. Аксаков, лишень по смерти Хомякова і брата (в 1860 р.) можна сказати, дістав у спадок славянофільство, майже рантом, без попередніх студій і з 1863 р. помалу вскочив в узьку доктрину обрусительного славяно-благотворительства, котре треба власне одрізняти од моск. славянофільства 40-х років, далеко ширшого і ліберальніщого. В Галичині так часто говорять про російских „панславистів“, що пора б ужэ галичанам обох партій хоч елементарно познаковитись з сею справою, — прочитавши уважно, хоч напр. книгу Пипина: „Характеристики литер. мнѣній“ і пр., — а не плутати таке, яке плута д. Барв.

Та д. Б-ову темнепька часом не лишень Московщина, а й Україна. Так він аж тричі говорить про „курні хати і стріхи“ на Україні, а тимчасом вони там есть лишень на Поліси, і спеціально Шевченко вийшов зовсім не „з під курної стріхи“, як се міг би д. Б. побачити і з напечатаних рисунків Шевченкової хати і в загалі хат Київщини. „Кирило-Методіївське товариство“, котрому д. Б. придав таку велику вагу (і справедливо) виставлено в него не досить ясно і точно, як через те, що д. Б. не розібрався критично між тим, що росказує д. Куліш, котрий власне до К. М. бр. не належав і в часи его формального закладу в Київі не був, і тим, що росказує Костомаров в своїх автобіографічних записках, і тим, що видно з напечатанних недавно документів діла, — так і через те, що деяке в думках братчиків не підходило під тенденцію д. Барв., напр. те, що і вони згоджувались на гегемонію в славянщині Росії, навіть императорської, по крайній мірі в переходній час, признавали рос. мову за спілкову і др.

Щоб скінчити про українську частину уводної статі д. Б. ми скажемо також, що автор занадто вбільшує вплив польський на укр. письменство. Дійсно на лівім боці Дніпра, де майже виключно скуплявсь укр. літер. рух до 40-х рр., польських книг ніхто не читав, окрім спеціалістів, і навіть пізніще польська література, в тім числі і українська ей школа, з самим Падурою, мало кому була звісна. Сам Гулак переклав „П. Твардовського“, — але в оригінальних его творах ніякого польського впливу не видно, і навіть у Шевченка можна знаходити польські впливи лишень з натяжками, в роді тих, які робить д. Третяк.

Галицька половина вступної статі д. Б. потерпіла чимало од партійної тенденційности автора. Так в самому початку, говорючи про погляди, які истнували на мову руских галичан в часи прилученя їх до Австрії, д. Б. каже: „і русини і правительство вважали церковщину книжною мовою рускою, а про народню мову думали деякі учені, що се повітовщина польскої мови, інші що се мішанина церковщини, московщини і польщини, і т. п.“, — і видимо не хоче сказати, що напр. само правительство вважало Галичину за частину старої Россіи (Roth-Russland) а мову галицьку за російську (russische Sprache). Докази тому приведені і в книжці д. Коцовского „Життє і значенє Маркіяна Шашкевича“, (стор. 21 і др.) в загалі оброблений так совісно, як се не в звичаї у галицких ученых. (Д. Коц. приводить між иншим цітату з оффіціального рапорту галицкої адміністрації аж з 1816 р.: die ruthenische Sprache... nur eine Abartung der russischen ist.) Що ж тут дивного, що галицкі літератори, навіть більше ознакомлені з лінгвістикою, як Іос. Левицкий, дивились на оду „Богъ“ Державина, як на зразок своєї національної мови?) Далі всі „общерускі“ думки в Галичині д. Б. виставля лишень, як за послідок впливу московскої пропаганди, „погодінскої колонії“ і т. д. Такий погляд, звісно, дуже простий і придатний для партійної боротьби, котра рахує на поліційну поміч. Тільки ж науково вірним его признати неможна,—бо навіть у самого д. Б. проскакують факти, котрі свідчать про те, що т. зв. „москалефільство“ в Галичині проявлялось здавна, коли ще ні про яку московску пропаганду і речі не може бути, що в самого Зубрицкого воно було раніще, ніж він познакомився з Погодиним. Про самого Погодина в кругах народовецьких склалась свого роду мітологія, котру треба б уже

провірити критично, хоч би напр. з пригоди появу обширної праці Барсукова про життя Погодина, котра дає силу матеріалів для характеристики як самого Погодина, так і всіх людей, з котрими він хоч трохи мав діло, і его часу в Росії і в усій славянщині. *)

Ми мусимо спинитись на сій мітології, бо вона введена через книгу д. Барв. навіть і в школу галицко-руску.

Погодин, звісно, любив свою Великорусь і був спосібний вбільшувати ей вагу в Славянщині і в загалі на світі (який патріот таким не грішний?) Тілько ж „обрусителем" в новішому смислу сего слова він не був, по крайній мірі до остатніх часів свого життя. Що до етнографічних поглядів его на Україну з Галичиною, то він завше признавав великі і давні їх особности, — так що навіть его знаменита теорія про великорускість старого, дотатарского Київа, проти котрої спорилась українські учені (Максимович, Котляревский і др.) виходила власне з такого признання: Погодин казав, що ріжниці племін руских в мові і звичаях — мусять бути рапіці татар, і що малоруси, як дуже особне од великорусів племя, мусили жити до татар дальше на захід, коло Карпат, і прийшли до Дніпра вже нізніше, як той край спустошили татаре. **) В Росії, по крайній мірі в 30—40-ві рр. Погодин завше відносився симпатично не тілько до „Малоросії", а й до проб малорускої літератури, дружив з Квіткою, Гулаком, Бецким, Срезневским, Кухаренком, Кулішем, не кажучи вже про Максимовича, помагав ім, хвалив їх творя в своєму „Москвитянину". В сему журналі Погодин напр. з поводу дісертації Костомарова про укр. пісні, — напечатана була рецензія Срезневского, де знаходимо між иншим такі слова: „отъ всего сердца можно пожелать, чтобы г. Костомаровъ, не оставилъ заниматься народностями Русскими", — то б то признане думки Костомарова про „Двѣ народности русскія". Чого ж не більше хотіти од москаля?

Приїхавши в Галичину в 1842 р. Погодин писав про тамтошній приниження стан русинів, називаючи їх „малоросіянами", і коли привиділось, що вони самі себе звуть „русскими", то прибавляв: „Да, они настоящіе русскіе, какъ въ Черниговѣ, Полтавѣ, Харьковѣ, говорятъ тѣмъ же языкомъ", — а не сказав про Калугу, Ярослав і т. п. (Барсуковъ, VII, 17). Проїхавши далі в Прагу, Погодин розмовляв з Шафариком і записав таку программу сих розмов: „Нынѣшній духъ національности, который вдругъ пробудился въ всѣхъ Словенахъ, послѣ долговременнаго усыпленія и съ удивительной силой... разлился въ Русинахъ Австрійскихъ и Лужичанахъ Саксонскихъ, Малороссіянахъ Русскихъ и Силезцахъ Прусскихъ, Турецкихъ Болгарахъ и Венгерскихъ Словакахъ, не говоря уже о Кроатахъ или Чехахъ, былъ также предметомъ продолжительной бесѣды". З сего і дальшого уступу записки Погодина (Барсуковъ, VII, 25—26) видно, що він вважав також природним автономізм галицких русинів перед поляками, як і українців перед москалями: „Духъ вдѣже хощетъ, дышетъ", — написував з сего поводу Погодин з апостола Іоанна.

В знаменитому „отчетѣ", котрий подав Погодин міністру нар. освіти гр. Уварову, вернувшись з заграниці в 1840 р. і про котрий Николай I сказав, що він „очень любопытенъ", Погодин виложив программу свого тодішнього „панславизма". Там він говорив про антагонізм між німцями і словянами, між русинами і поляками в Австрії і, звісно, радив своєму уряду мати те на оці. — але там не видно і сліду теперішнього „обрусительства". Противно, говорячи напр. про Польщу, Погодин радить своєму уряду звернути увагу, щоб в школах в Конгресівці добре учили польської мови, при чому виголошує таку думку: „мысль уничтожить какой нибудь языкъ есть мысль физически невозможная", радить навіть вбільшити виклади польської історії, зробити для них осібну катедру, радить „покровительствовать польскимъ литераторамъ, оставшимся въ Варшавѣ", повернути університет польский і т. д. *) Про галицких русинів Погодин каже там: „Русины, которые до сихъ поръ какъ будто не существовали, которыхъ имени не было слышно (особенно у насъ) Русины, угне-

*) Жизнь и труды М. П. Погодина. Ми маємо VII томів, до к. 1844 р. — VIII-го тому, котрий тілько що явився, ми ще не бачили.

**) Та й по теорії Погодин став пізнійше датувати дещо пізніше, а раніше він виразно казав, що варязькі князі в Київі стали „малороссіянами".

*) В другім „Донесеніи", поданому в 1842 р., Погодин говорить ві ж думки не більше рівно: „Національности никакой уничтожить нельзя (курс. оригін.) напротивъ сила сія увеличивается по мѣрѣ возбужденій противъ оной, и они кромѣ вреда, ничего принести не могутъ" (Барсуковъ, VII, 71).

тенные болѣе всѣхъ, подъ тройнымъ игомъ австрійцевъ, поляковъ, католицизма, (далі Погодин додає і жидів) провозглашаютъ теперь свое имя, занимаются своею Исторіей, т. е. Русской исторіей, записываютъ свои преданія, печатаютъ памятники, собираютъ пѣсни, изслѣдуютъ нарѣчія, словомъ начинаютъ свою собственную литературу". Погодин радить „поддерживать литературу" сю, „доставлять пособія авторамъ, печатать книги, назначать преміи на заданныя темы объ Исторіи, языкѣ, посылать въ бібліотеки Русскія книги, содѣйствовать сочиненію лексикона, грамматики, собранію преданій, пѣсенъ". Перечисляючи в кінці записки свої наукові ради міністерству по славянскій справі, Погодин між иншим каже: „Для сравнительной грамматики славянскихъ нарѣчій нужны частныя, — должно назначить преміи за сочиненіе грамматикъ тѣхъ нарѣчій, кои не имѣютъ еще оныхъ, какъ-то нашего Малороссійскаго, Галицкаго... Нѣкоторыя нарѣчія еще не имѣютъ словарей; должно задать оные съ преміями и также наше Малороссійское, Галицкое, Болгарское"... (Барсуковъ, V, 332—342). Впять спитаємо: — чого ж більшого хотіти од московского панслависта?

Ні з власних записок Погодина, ні з листів до него, писанних галичанами в 40—50-ті рр. і перепечатаних і в львівскій „Зорі" 1880 р., не видно, щоб Погодин вступався в незгоди галицких писателів з поводу літературної мови: він однаково водився і з народовцем свого часу Вагилевичем, і з москвофілом Зубрицким, однаково приймав од них листи, писані всякими мовами, правописями, язичіями, однаково помагав ім книгами, (між иншим Вагилевич просить его прислати ему Гулака і Шевченка) і платою за іх матеряли і наукові праці, — при чому иноді зносився напр. з Вагилевичем через посередство польского вченого Маціевского. Коли Погодин притягав галицких ученых власне до московского ученого кругу і московских видань, то се було без усякої спеціальної „московскої інтріги", а цілком натурально, бо в Москві Погодин був дома і там працював і украіноф'л Бодянский, з котрим Погодин зводив своіх знакомих галичан. Ми не вагаючись скажемо, що вплив Погодина на Галичину в 40-ві і навіть 50-ті роки був зовсім не шкодливий для збудженя там національної свідомости, а користний.

Діло в тім, що в 40-ві рр., та й пізніще, все руске в Галичині було в зневазі, а Погодин підпирав в галичанах інтерес до рущини, помагав галицким писателям книгами, давав для іх праць місце, котрого вони не знаходили дома. З тих праць найважніщі дві. Одна з них, Зубрицкого історія Галицкої Русі була первісно писана по польскому. Через те, що вона була напечатана в Москві по російскому (в перекладі, коли не помиляємось, Бодянского) малорущина нічого не втратила, а наука про Галичину все таки виграла, бо навряд би цінна в усякім разі праця Зубрицкого инакше побачила світ. Друга праця, — Головацкого пісні, зібрані в австрійскій Русі теж навряд побачила б світ в Галичині, (бо й тепер там Товар. ім. Шевченка і Просвіта не дуже то дбають про видане творів народніх) а явившись у Москві, вона все таки робить своє діло, не глядючи ні на які ваганя Головацкого між народовством і москвофільством.

Хто знає, може навіть те, що Зубрицкий і др. передали Погодину багато документів галицких, котрі потім поступили в Петербургску Публичну Бібліотеку, — чим так недовольний д. Барв., — послужили тому, що ті документи стали звісні науковому світу і навіть просто вберегліись од пропажі? Грецькі патріоти тепер недовольні, що зостатки скульптури Партенону знаходяться в Лондоні, а не в Атенах, але хіба ж ліпше б було, як би іх в кінець побили турки або і самі необразовані греки?

З усего сказаного в сій справі виходить, що вся мітологія про вплив Погодина в Галичині, зовсім оправдана в якому небудь поліційному рапорті часів Метерніха, мало личить науковій історії літератури.

Д. же Барв. доходить до того, що винить „москвофільство" Зубрицкого навіть у тому, що святоюрска цензура заборонила „Русалку" Шашкевича, — бо, мовляв, цензор еі, Вен. Левицкий, був приятелем Зубрицкого! Тим часом заборона „Русалки" виходила із усего духу св. Юра, котрий в свій час боровся проти Шашкевича, потім проти народовців, а тепер, ставши сам формально-народовецким, проклина радикалізм. Москва і Погодин тут ні при чому!

Ні при чому вони і в появу таких творів, як „Конюший" д. Дідицкого, котрі д. Барв. даремно вважаються писанними „московщиною". Сі твори прямі потомки таких, як „Воззрѣніе страшилища", — і коли появлялись в Галичині десятки років після того, як у Москві появились поеми Пушкина і Лермонтова, з котрими вони не мають нічого спільного, то тут ніхто не винен, як власне галицке рутенство і семинарщина. Ми думаємо, що справді нау-

ковий погляд на ріжні прояви літературної еволюції в Австрійській Русі мусив би досліджувати там краєвих, органічних причин тих проявів, а не вганятись за побічними впливами, котрі лишень знаходили в Галичині для себе звісний грунт.

Т. зв. „москвофільство“ в Галичині вийшло з причин сложних: тут грала певну ролю натуральна аттракція спорідненної держави і єї літературної мови тоді, як своя мова була ще не вироблена, і кастівність, котра тягла певних галичан власне до панского і оффіціалного світу, і недостача демократичного духу, симпатій до свого хлопства... Москалі довго не мали на се ніякого прямого впливу. Напроти того самі галицкі москвофіли навязувались ім з своєю общерускостю і навіть підбивали їх проти українства. Так Зубрицкий, Головацкий і Шехович самі пишуть Погодину проти „хохлачини“, Зубрицкий навіть пише єму виходку проти Куліша, котрий тоді (1858 р.) був в дуже добрих відносинах з московскими славянофілами. Помалу, вже в 60-ті рр., галицкі рутенці і москвофіли таки добились того, що москалі почали вмішуватись в галицкі літературно-національні справи. Першим ступнем до того була замітка катковского „Русскаго Вѣстника“ в 1861 р. про те, що галицкі писателі (Дідицкий і др.) не ідуть по приміру українских, котрі „передразнивають малѣйшіе оттѣнки народнаго говора, а стараются сблизжать свой языкъ съ русскимъ“. Так тоді вже „Дідичина“ була готовим фактом. Та навіть і тоді галичане випереджали москалів в зневазі малорущини. Інтересно, що коли еп. Куземский представлявсь цареві Александру II, то прохав вибачити єму, що він говорить „малорусским выговором, бо ще не навик до русскаго“, — то царь єму одповів: „говорите со мной по малороссійски; я понимаю этотъ языкъ и люблю его“ (Царь мав часто пригоду чути єго од чорноморців, лейб-козаків). В Росії ні один скілько небудь сурйозний писатель не сказав би, як Дідицкий, в брошурі „Въ одинъ часъ малорусину научиться по великорусски“, що між двома рускими мовами тільки і ріжниці, що какъ і як і т. д.

Дійсний вплив москалів на Галичину починаєся дуже пізно, — власне од часів переходу Куземского і попів галицких та учителів в Холмщину, при чому галичане, котрі переходили в Росію, — рутенці, а то й народовці, почали видавати з себе „общеруссів“ навіть більше, ніж од них требовалось,*) — а потім ще більше, після, згаданої брошури Дідицкого (1867 р.) після котрої галичане почали вишрошувати субсідії од слав. благ. комитетів та писати доноси на українофілів. Звісно, вступ слав. комитетів (в тім числі і київского, заложеного Погодиним тільки в 1869 р.) в галицкі справи був шкодливий і для Галичини і для Росії, — та ми хотіли б знати, чи не знайшлись би подібні благотворителі напр. в Германії, коли б серед голландців, або датчан виробилась партія, подібна до галицких рутено-москвофілів?

В усякім разі, стоючи на науковому, а не поліційному грунті, треба признати, що навіть і тепер, — а надто в початку, галицке москвофільство єсть переважно продукт краєвого соціально-літературного процесу, а зовсім не самих сторонніх упливів, а всего менше Погодинского, як се хоче довести д. Барвінский. А тим часом ми бачимо, що дякуючи оффіціальному становиску д. Барв., міт про вплив Погодина через Зубрицкого на вироб макаронізму і москвофільства в Галичині перенесений і в оффіціальну программу „науки мови рускої в гал. гімназіях“. **)

Почастні примітки д. Б. про поодиноких писателів повні також помилок і тенденційних перекрутів, свідомих і несвідомих. Ми спинемось лишень на примітках про Костомарова і Шевченка.

Костомаров не дістав професури в Харькові в 1844 р. зовсім не потому, що він „був подозрінний за любов України“ (инакше він не діставби єї і в Київі, — а окрім того українскі писаня не шкодили ж у Харькові професурі Гулака) а через те, що в Харькові вий-

*) Я сам знав у Київі одного народовця, котрий в 1863 р. приїздив на Україну як делегат львівских народовців до київских хлопоманів і фотографувавсь у свитї, а потім раптом явивсь обрусителем, гіршим усяких Андріяшевих, і спинав брехні на тих самих, з ким фотографувався.

**) К слову про сю програму! Там ми м. и. знаходимо прекумедний поділ годин на читане українских і галицких авторів: на писаня д. Коніского, безталантовні і фальшиві, назначено 10 годин, — більше, ніж на Квітку (8 год.), на мертву „Гальшку“ д. Ом. Огоновского — 4 год., на Волод. Барвінского — 2 год., тоді як на Мирного, в купі з Кропивницким і К. Карим всего 4 год., на Чайченка, в купі з Ніщинским і Самійленком 5 годин. Свідніцкого і Франка зовсім обійдено! Видно, що роспологу сю писали кумп, а не учені і педагоги!

шов у него конфлікт з епископом, котрий зоставсь недоволен першою диссертацією Костомарова про початок Унії (про сей характерний епізод д. Б. не спомина). Окрім того Костомаров сам хотів близько побачити право-бережну Україну. В Саратові Костомарову зовсім не було заборонено писати, — напроти: він оффіціально приставлений був до губернских відомостей. Коли ж царь Николай, по доносу з Саратова, звелів заборонити дальше печатанє Костомаровим, збірки великоруских народних пісень, то сталось се по „эстетичним“ поглядам (дуже характерним, переданним в Автобіографії Костомарова) котрі досить розширені і в певних кругах галицких. Ніяк не можна сказати, що Костомаров після висилки в Саратов через те не одружився з своєю коханкою, що ему того „не дозволено“ урядом. Уряд царский грішний багато, але не в сему і в загалі не в таких річах. Він дозволя вінчатись і каторжникам, з ким угодно їм. Також не можна сказати, що Костомаров у Саратові „перервав“ свої історичні досліди, — бо там він написав чимало праць, в тім числі капітальні про Б. Хмельницкого і Ст. Разина, зібрав матеріял, з котрого велику частину передав Мордовцеву, (з чого вийшла праця Самозванцы и понизовая вольница). Невірно і те, що Костомаров після 1862 р. „жив без служби“, — бо він зоставався членом археограф. комісії (що говорить і д. Б.) і получав за те 1600 р., а після 1874 р., коли міністер освіти гр. Дм. Толстой спротивився думці вибрати К-ова професором у Київ і коли К-ов замітив ему, що се одніме ему заробок, міністер назначив ему в археогр. комісії 3000 р., жалованє ординарного професора.

Те, що Костомаров, при его незвичайному професерскому таланту, зоставався майже увесь свій вік без професури, можна вважати за безмірне варварство з боку рос. уряду, — та не треба видумувати на той уряд того, чого не було. Окрім показаних видумок д. Б., неправдою єсть і те, буцім то Костомаров „писав свої історичні твори московською мовою, позаяк цензура не пускала ніяких наукових праць українською мовою“. Подібна заборона настала лишень в 1875 р., а раніше навіть заборона 1863 р. падала лишень на твори релігійного і педагогичного змісту. Але Костомаров сам не пробував печатати, ні писати, своїх історичних праць українською мовою, що напр. робив Куліш, котрому цензура позволила видати по українскому книжки „Хмельниччина“ і „Виговщина“.

Щоб скінчити з замітками д. Б. про Костомарова, ми спитаємо єго, що він хотів сказати словами, що К-в „зображав минувше житє с справдешнім артизмом, хоч иноді без тяжкоученої точности в подробицях?“ Що се таке за тяжко-ученая точность? Костомаров не раз мусив помилятись, як усякий, хто написав з двадцяток томів праці, часто зовсім на новому полю, — але конечно мав на оці не тілько артизм, а й учену точность, котра ему доставалась тим тяжче, що він вишукував для своїх праць і невідомі доси архівні документи, котрих видав з десяток томів. Чого ще тяжчого? На віщо д. Б. подає гімназістам невірну звістку і в купі лиху науку?

Невірно виставля д. Б. при Костомарову і обставини єго праці. Так недільні школи заведено в Росії ще в 1859 р., раніше знесеня крепацтва: заклад той виходив зовсім не з українского патріотизму. Рівно ж і закрито ті школи (не 1863 р., а в 1862 р.) зовсім не через „газетні напади на „сепаратизм“ і „українофільство“, а через те, що поліція знайшла, чи видумала революційну пропаганду в двох школах в Петербурзі, де, певно ж, ніякого сепаратизму і українофільства не могло бути. Про недільні школи на Україні ми самі розказали чимало в II. кн. Громади, — так д. Ом. Огоновский, певно через загальне незнатє житя російского, виставив всю ту справу з помилками, при тому покликуючись на нашу працю, як на головне джерело. Тепер д. Б. виставля ві зовсім фантастично. *) Невірно і те, що „місце недільних школ заступили офіціальні народні школи з наукою в московскій мові“. Властиво на місце недільних школ (по містам) ніяких не було заведено, — а народні школи з московскою мовою (по містам і селам) як були раніше, так були і пізніше.

В примітках про Шевченка окрім помилок і неточних виразів, у д. Б. багато пропусків і навмисних перекрутів. Між неточностями, чи пропусками ми одмітимо звістку, що Шевченко вспів довестя вікуи рідні своєї з крепацтва перед оповіщеним маніфесту 1861 р. Дійсно се діло вело „Общество пособія русскимъ литераторамъ“, після того як був напе-

*) Треба одмітити, що д. Огоновский не сховав од своєї публіки, що перші доноси рос. урядові на „українску хлопоманію“, котра себе проявляла між иичим і в школах, як недільні, ішли од польских панів. Д. Барвінский же се сховав.

чатаний звісний автобіографічний лист Шевченка до ред. „Народнаго Чтенія“. Коли д. Б. спомянув, що в 40-ві рр. московські критики (в тім числі на першому місці поляк Сенковский) глумились з української мови і „Кобзаря“, то можна було привести і сей загально звісний факт симпатії до Шевченка корпорації московських літераторів.

При сій нагоді замітимо, що пора б уже критично перевірити і другий міт, котрий поширяється тенденційно в народовецких кругах, то б то про глум московских критиків над українською літературою. Міт сей держиться власне на примірах Сенковского і Бєлінского. Бєлінский справди один час, коли він до того загнався гегеліанською державністю, що ставив навіть Турцію, як „державу“, вище сербів і болгар, як „племенъ“, виступав проти української літератури, — а до того був недовольний напр. „Гайдамаками“ Шевченка з естетичного погляду, — в чому був почасти і правий. Але той же Бєлінский говорив гаряче про українські народні пісні, вихвалюючи їх перед великорускими, вважав Слово о Полку Игоревім за твор український, хвалив повісти Квітки і єго замір писати утілітарні книжки для народа по українскому.

Тим часом Сенковский систематично проводив в російській літературі погорду польских панів над українцями, котрих навіть племя він виводив з утіканців з Литви і Польщі. Сенковский дійсно глумився над усім українским і напр. Квітчини гіркі слова проти російских критиків єго, на скільки в них було правди (а була в них і авторска амбіція) відносяться власне до Сенковского. Ми вже мали пригоду, при розборі книжки д. Чайченка про Квітку, нагадати, що більшість чільних російских літераторів, в тім числі і Погодин, дивились на Квітку найприхильніше. *)

В 50—60-ті ж роки українські твори Куліша, Шевченка, М. Вовчка привитали російські літератори і славянофіли, як Аксаков, і ліберальні западники, як Катков, і радикали, як Добролюбов, так прихильно, як тільки можна бажати. „Помраченіе умовъ“ в сій точці починаєся вже з часів польского повстання 1863 рр., при чому перші виклики проти „украінскої хлопоманії“ впять ідуть спершу з польско-панских кругів.

Ми думаємо, що єго всего не слід хована од галицко-рускої молодіжі, — як через те, що правда мусить іти перш усего, так і через те, що виставляючи всю російску критику противною українській літературі, народовці власне підпирають погорду проти неї своїх москвофілів, для котрих Росія — авторитет і котрі самі не знають власне російскої літератури і критики.

Значною помилкою з боку д. Б. в замітках про Шевченка треба признати приписуване Шевченкові думи „Полуботок“, противної всім поглядам поета на Гетьманщину.

Все що говорить д. Б. про релігію Шевченка єсть один перекрут, в котрому навіть окремі точки не згоджуються проміж себе. — Так написане Шевченком поеми „Іван Гус“ пояснив д. Б. „православієм“ автора, (тоді, як Ш. просто зве Гуса „єретиком“, бо і який же Гус православний?!) а далі виходить, що буцім то в своїх радикально-противуцерковних творах Шевченко виступав би то лишень проти византійства (немилого і д. Б—ому, як римскому католику) і т. п. і навіть би то і в „Марії“ не порвав зовсім з догматами церкви, а бажав лише святу родину повити прикметами сільскої сімї українскої“.

Воно справди, релігія Шевченка річ досить сложна, в котрій зразу не легко розібратись, а надто коли товмачити Шевченка семинарским способом, то б то насіпуючи з него текети, без уваги на цілость творів і еволюцію думок поета. Та в усякім разі заміри вбогати думки Шевченка в рямки якої католицкої церкви також само противністоричні, як і заходи виставити Шевченка консеквентним атеістом, або навіть раціоналістом. З православія Шевченко вирвався давно, римский же католицизм з унією ненавидів завше, — але систематичного релігійного світогляду він собі не виробив. Тимчасом єго виходки проти бога дуже характерні: се виходки чоловіка, котрий вирісз вірою в бога, а потім начитався біблійних мессіанистичних фантазій про будуще царство боже на землі, що буде і царством правди, чоловіка, котрому жива натура і все таки XIX вік не давав успокоїтись християнскою думкою, що царство те настунить колись, по смерти нашій і навіть на небі, — котрий таким робом стояв ближче до жидівских поглядів, ніж до християнских, не бачучи ознак приходу єго царства божого тут, на землі,

*) А з поводу амбіції Квітки треба згадати, що він навіть ображався, коли Афанасьев-Чужбинский напечатав, що єго твори українські були вищі од російских. Тим часом се тепер стало догматом і українофільским.

Шевченко обертався з лайкою до самого бога, або сближався до безбожництва. Се настрій, подібний до того, який проскакував і в жидівских творах, напр. в Іові, а надто в апокрифах римских часів, після руїни Іерусалима, напр. в Псевдо-Ездрі, в Псевдо Варуху і т. п.

Тілько в жидів під кінець все таки брав перевагу деізм, — а Шевченко підходив до атеізму. З таким настроєм не можна людині вдержатись вірним догматам якої небудь церкви, окрім хиба якої еволюційно-протестантскої, в котрій власне нема обовязковнх догматів, як напр. англо-американских унітаріїв, деістів і т. п. І Шевченко витворював собі осібний безобрядовий, безцерковний, навіть революційний деізм (Світе Тихий і др.) В остатні часи, обертаючись в Петербурзі серед людей, котрим відомий був европейский раціоналістичний рух, Шевченко дещо всвоїв собі з него і почав прилагоджувати навіть христіянску легенду не до „прикметів сільскої сімїї украінскої“, — а власне до нових раціоналістичних думок і до своїх основних демократичних тенденцій. (Марія“).

Подібною мусить признати безсторонна критика еволюцію релігійну Шевченка. Звісно, певним галицким кругам се не на руку і через те д. Барвінский препарує Шевченкову релігію по своему, ad usum delphini, ідучи зрештою по слідам д Ом. Огоновского. Інтересно, що ся препарація восхитила критика „Зорі“, д. Кокорудза, котрий возликовав тому, що д. Б. сокрушив „лжепророків“, що „виносять Шевченкові твори пересадно, фалшиво і на некористь постові“.

Виходка д. Кокорудза стільки ж характерна, як і препарація д. Б.; через те ми ві тут і згадали. Треба дійсно вважати себе, або свої авторитети божими пророками, щоб так говорити про тих, хто не згоджуєся з ними, хто хоче внести в нашу громаду трохи елементу вільної критики. Тільки ж в наші часи сі всі претензії на пророцтво ні до чого не доведуть, окрім того, що виставлять претендентів на сміх навіть школярів. Як там не крутись, а тепер напр. твори Шевченка доступні всякому, і всякий може обсудити, на скільки правдиві ті препарації іх, котрі роблять дд. Огоновский, Барвінский і т. п. *)

*) В III кн. „Правди“ напечатано про Шевченка статю д. Любенького, писану, очевидно, як реферат на роковини поста, — і тут ми знаходимо, при незнатю укр. історії, ще й препарацію ідей Шевченка в духу дд. Огоновского, Барвінского і т. д. — Очевидно, рутенска наука і рутенский дух перейшов за границі Галичини! Добрий поступ!

В кінці скажемо, що в загалі всі такі препарації і всі неточности таких книг, як д. Барвінского, назначених для шкіл, тим більше не на місці, що одна з головних завдач школи лежить власне в тому, щоб не тілько давати молодіжі точні факти, а й учити еї думати точно, аргументовати совісно. Книги, котрі одступають од такої завдачі, тричі шкодливі, бо несуть в школу неправду, привчають учеників до поверховности і крутійства, а нарешті, коли молодіж сама розбере правду, підрізують педагогичний авторитет. Власне консерваторам не слід би писати таких книг!

Але де в нас консерватори?!... Ми, хваліти бога, не англичане!... Замісць консерваторів, та, власне і замісць лібералів, ми маємо „угодовців“, котрі поступають по закону: „скачи, враже, як пан каже“, хоч би ім прийшлось стати явними ренегатами. Се в нас звеся: „мудро числитись з практичними обставинами, робити позітивну роботу“ і т. п.

Найсумніще в усій справі книги д. Барв. те, що вона вийшла з під пера члена шкільної ради. Можна боятись цілого ряду підручників шкільних такого ж характеру. Вони будуть шкодливі стількож з боку наукового і педагогичного, як і з національного. Звісно, що половина, коли не більша інтеллігентних родин в Галичині не прихильна народовско-украінофільскому напрямку. Такий противнаукový, непедагогичний і грубо партійний провід украінофільскої тенденції, як в книзі д. Барв—ого, мусить тим більше поставити ті родини проти науки рускої літератури і історії в галицких школах, змусить іх посилати дітей своіх в німецкі, або й у польскі школи, або поставить учеників в антагонізм до учителів, котрі придержуються таких підручників. З сего мусить в Галичині вбільшитись в молодіжі реакція проти всего народовско-украінского. Такі книги, як д. Барвінского просто плодять таку молодіж, як та, що горнеся до „Бесѣды“ д. Мончаловского!

М. Драгоманов.

Споминки Агапія Гончаренка.

(Конець).

В февралі місяці, на вечері в епископа Поттера, епископальної церкви, було чимало

священства цеї церкви. Вони росказали мині, що як российский фліт був у Нью-Іорці 1864 р. священство епископальної церкви схотіло мати з ними приязнь, але ці остатні згидились ними, кажучи: „з еретиками ми не можемо знатись“. То питались мене: „На якій підставі ви, православні, називаєте нас еретиками? по яким канонам?“ Я їм одповідав, що ніяких вселенських соборів не було з часу будованя вашої церкви, що б ми мали рацію називати вас еретиками. В вашій церкві можно нам молитися, і вам можно з нами. Так я їм одповів.

Епископ Поттер, своїм листом до мене, офіровав мині його церків для служби по православному обходу. І я не одмовив, бо бачив в ці служби международне братство.

Марта 2. н. ст. 1865 року, в день вознесшествія на престол царя Александра II, я отслужив в Нью-Іорці, в Trinity Church, 26 Street, нашу православну литургію, про що було писано в часописях по світу. За мою службу я не взяв ні якої плати, бо дивився, що це зносує мою репутацію в Америці. На другий день учив в моі школі і працював гравируваннєм на моє житте.

Православні христіяне в Нью-Орлеансі покликали мене, навідати їіх і апріля 1 я виїхав из Нью-Іорка до їіх. Там охрестив 50 дітей, сповідав і причащав. Благословив місце на православну церків, котра була збудована і залежить од патріарха константинопольского. Мая 1 я вернувся до Нью-Іорка. Моі парафіане раді були зобачити мене, і заедне моі школярі.

Мая 13, в ранці, в десяті годині, я сижу в канцелярії консула кір. Ботассі, і читаєм з ним Венецияньску часопись. Входить товстий, дьохтяний чоловік і дає свою карту писарю консула. Сей підніс її до Ботассі: „Русскій Посланникъ Баронъ Стекель“. „Чого хоче ця свиня (*γοροῦνι*) од мене? я вперше його бачу!“ (Греки називають дьохтяних німців „свинями“).

Консул Ботассі пішов з россійським посланником в потаєнну комору, і там моя спілка з греками скінчилась.

Мая 18, в канцелярії Ботассі, греки нью-іорські зійшлись на синедріон, і барон Стекель був президентом. Стекель завірив греків, що россійське правительство дасть гроші на будуваннє церкви в Нью-Іорці і священника, тільки що б не мали ніякої спілки з Агапієм Гончаренком, бо він ворог Россії. Греки повірили його обіцянкам, россійський Синод дав їім попа німця — „Father Nicolas Bjerring, котрий не знав ні россійської, ні грецької мови. І греки сміялись над ним. Для чого вся ця кумедія? Россійська церків в Нью-Іорці, Father Nicolas Bjerring, 591, Second Avenue, була продана шерифом, і там тепер чобітний склеп. А я все таки зостався в церковні історії: „Агапій Гончаренко, первий Пресвитер Православно-Каѳолическої Церкви в Америці“.

В тий час в Нью-Іоркськім Біблійськім Товаристві видавалась арабська Біблія, і так як я знав друкарство і всходні мови, то господарь тої праці, Van Dyke, знавший мене из Бейрута, дав мині працю в виданні арабської Біблії. В тий же час приїхав другий добродій из Константинополя, Лонг, друковати церковно-славяньский Новий Завіт. І він дав мині ще працю при славяньскім друку. І я мав задоволі роботи для мого певного життя.

Я був дуже одинокий на чужі землі. Ні с ким щирого слова розмовити. І в серці все чув, що б поступувати на дорозі людства і бути чесним пресвитером. Апостол Павло пише к Тимотею: „подобает епископу быти цѣломудренну и святу, и единыя жены мужу“. Що б бути міцним в добродітелі, я взяв підмогу — жінку, сентября 28, 1865 року, урожденную в Филадельфії, од італьяньских родителів. Її имя Albina Citti. Праця її батька: склад італьянського мрамору в Филадельфії. Їх хата була заходом для: De Rudio, товариша Orsini, Avezzana, Faretti, Garibaldi і других патріотів. І мій певний товарищ був для мене вірною Гаетаною. Під благословенне я підійшов не попівське, а гражданське, Судді городського в Нью-Іоркській Думі.

Чимало було в Нью-Іорці против мене гоненій од московських шатанів, в моіх працях, ба вони мало кенства учинили мині: я був робітник, і знав мою працю.

Зібравши гроші, из моєї праці, я купив россійський шрифт, і виїхав из Нью-Іорка до Сан-Франціско, основати россійську друкарню, що б Сібіряки слухали, через Тихий Океан, вільну і тиху пісню из вільної Америки. Ще школярем, як я учився географії, я дивився на архипелаги россійської Америки, як на архипелаги грецькі. І тепер бачу, що виспи Аляски виродять з часом великих моряків — як грецькі виспи. Дай тільки, Боже, Алеутам волю і науку, по натурі вони розумні і добрі, вони наші крівні.

Октября 18, 1867 року, як россійський флаг спускали вниз і республиканський підіймали на верх, княгиня Максютова, жінка остатнього россійского губернатора в Аляєці, сбомліла і впала на землю, — це було лицемірство. А хто обікрадав наших людей в Аляєці і аукціонерів в Россії? — чи не губернатори Аляски зо своіми чиновниками? Чи так, чи сяк — Аляска з'єдналась з великою республикою, і Руссо-Американці, хто мав хату: „в своі хаті своя правда і сила і воля“, зістались на свої землі, де іх батьки жили. Тільки бродяги, россійські чиновники — їм не по нутру було йти до праці, — пойіхали в Россію, або в Сібір, і опіля каялись.

В ноябрі 1867 року, в мою друкарню найшло чимало людей из Аляски, розмовляючих по-россійськи. Частина креолів — дітей виходців из Сібірі або Россії, вони любили свою землю, де родились і росказували мині, що там може бути, де золото лежить, де срібло, де вугіль, де другі богатства. Я це все слухав і оглашав в ріжних виданнях. І це моє знанє

Аляски зробило мене звістним меж людьми знаходчивими. І до сього часу, чимало людей дякує мині за мою науку, і прозивають мене Alaska-man (аляскапський чоловік).

Вкласти капитал для прихода, потрібно знати діло, а Руссо-Американці знали це все. І я ім часто промовляв: „брати, терпіте – будете атаманами над капиталом"; і вони, щиро працюючи для других, зробили певне добро і для себе. Я не ворог чесного добра: „хто дбає — той і має".

Губернатор Аляски Свінефорд (A. P. Swineford), путешествуючи в 1885 року по властні йому губернії, писав Конгрессу в Вашингтоні: „що він бачив в Алясці народ, їх життє в хаті і на дворі, дуже порядне і в великі ріжниці од других народів". А коммисіонер Давсон бачив Аляскапских людей: „дуже цікавих до просвіти і поступу в науці і життю".

Браття Моравські из Пенсільваніі, міста Витлеєм, збудували школу для Руссо-Американців, що коштує 5000 долярів, і назвали місто Витлеєм, на річці Пушагак.

Багатого милліонера Вандербилта (Vanderbilt) дочка зобачила людей в Алясці і взяла на свій кошт для науки в Филадельфію пять хлопчиків і пять дівочок, що 6 опісля вернулись до дому для просвіти своєї сторони. І ще дала на школи 50,000 долярів.

Скільки зробив добра инспектор шкіл в Алясці Шелдон Жаксон (Sheldon Jackson) — його добродійство во віки не забуте.

* * *

З єдинством российської Америки до республики, проявились чудні стосунки в роді людськім, — людей, врожденних в деспотизмі, і вільних людей. Креоли були невольниками в часи российського обладання, вони знали єдин хліб од праці, вони выросли в праці, єдно вони бачили — российські чиновники обкрадали їх; а вільні люде Америки чаще всього йшли в спілку з креолами. І скілько я знаю креолів, що в єдно літо робили багатства, независимі на все життє своє!

Американські капиталісти, дававші радо працю креолам, не хотіли давати місця для праці, ні на своіх статках, ні на своіх фабриках, российським чиновникам, бо вони привикли управляти, а не працювати, і дуже розкази робити.

В цей час, марта 30, я читаю в американські газеті резолюцію по дуже важному процессі в Алясці. Це йде добре для поступу нашого народу:

На висні св. Павла, громадських грошей зібралось 3.325 долярів, вислати в С. Петербург в міссійську касу. Світ і темнота в Алясці дуже залежать од Американських чиновників. Добродій д. Вилліямс, чиновник финансового департамента (таможенний) на висні св. Павла, надивився на добрих Алеутів. І я надивився в мій довгий час, що сторож — добрий чоловік в собі, завше возлюбив Аляскапців. Добродій Вилліямс зробив процесс, не ціслати ціх грошей в С. Петербург; народ трудящийся і бідний, для чого посилати ці гроші на Российські міссії? Алеути не мають ніякого діла фінансового з Россією, лучче построіти гарний шпиталь для старих і слабих. Московський ненаситний епископ Микола в Сан-Франціско, і посланник все-пожираючої Россії в Вашингтоні Кантакузен протестовали, що б одібрати ці гроші. Ба суд приговорив: „Гроші належать гражданам висни св. Павла (citizens of the United States) Алеутам, і як вони хочуть строіти шпиталь, нехай буде так".

Що таке громадські гроші? Я Вам послав книжку финансового чиновника Вардмана про Аляску. Наше общежитійне козацьке джерело — гарно і чисто сохранилось на виспах в Алясці. Всяка робота громадська належить громаді, з рівним поділом: ловити рибу, дрова рубати, хати строіти, дороги робити, звірів ловити — бобрів, або котів — це все належить до громади. Титарь (таюн) оглашає: в такий день на промисли — бобрів ловити; і всі дужі повинні бути готові з водою і харчами. Старійший і найбільше шановний кропить їх св. водою в човнах (байдарах) на боже діло; як нема попа, і без попа можно обійтись, — кажуть Алеути. Вони плывуть на два-три тижні, і скільки придбають: бобрів або риби, продають і рівно розділяють прихід. Стільки кождому: старому, слабому і малому; стільки на школи, на церків, на шпиталь, стільки в С. Петербург на міссії. Добродію Вилліямсу показалось чудно, для чого ці 3.325 долярів посилати в Россію на міссії, лучче збудувати гарний шпиталь.

„Хоч кол на головѣ теши, а хохол всегда хохол", — москалі говорять. При цему і я, як хохол, все таки скажу, що москалі *) якийсь навіжений скот, вони ще не люде, — далеко од людей.

В 1886 року, епископ все-российської держави Владимір представ в Ситці перед губернатором А. П. Свінефордом і розкрикався, по российському звичаю: „як не будуть наші попи в американських школах учити Аляскапців православному катехизісу, я не позволю нашим дітям ходити до школи!" Губернатор, як раціональний чоловік, одповідує по розумному епископу: „по конституції, в наших школах не учать ніякої віри катехизісу, а тільки ділу: аритметики, географії, історії і проч." Епископ Владимір накричав і остався в дурнях. А поліція гонить дітей в американські школи.

Ще роскажу Вам ідну річ. В Алясці тепер чимало всяких фабрик, а особливо рибних. Господарі не люблять праздників (лінивства днів) московської віри, бо це псує роботу і робить марность в матеріялі. Як коммисіонер Народної Просвіти Давсон був на Алеутських виспах, в тий час незгода вийшла меж госпо-

*) Тут очевидно є на думці москалі-урядники. — Ред.

дарями і робітниками из за праздників. В пятую Субэту Великого поста „Похвала Богородиці“ з акатистом, що вона затопила Скитів в Босфорі. Алеути з протоіереєм мали велику процессію по пристані, вмочали в море образ Богородиці, співали, кричали як скажені, що б потопились в лимані всі поганці. Американцям господарям це не подобалось, що ті оставили роботу на таку навісну процессію, і вони скаржились добродію Давсону. Ученій чоловік Народної Просвіти витолкував розумним Алеутам: „ви звете себе козаками і не любите москалів, що вони вас окрадали, — це московська віра научає ваших попів, проклинати ваших храбрих і славних предків“. І Алеути не виспівують більше в цей день: „Взбранной Воеводѣ побѣдительныя!“ — а працюють на життє своє.

* * *

Що учинили для православного народа в Аляєці наші православні епископи (надзирателі)! В Нью-Іорці московська віра поставила кумедію, а на березі Тихого Океава поставила трагедію.

В 1868 року, епископ Павел, в Сітці, був оскаржен перед главнокомандуючим генералом J. C. Davis, в развраті молоденьких дівчат, і втік до Россії. Після його прийіхав из Петербурга епископ Іоанн, в 1870 року, і поселився в Сан-Франціско. Він скільки раз був арештован в домах терпимости. і святіщий Синод одкликав його в Москву. Третій епископ Нестор, пьяний в delirium. кинувся в море, і втопився. Четвертий епископ Владимір запалив церкву свою в Сан-Франціско, що б взяти застрахователні гроші, і ще був оскаржен перед судом в Сан-Франціско, в содомії, і його одізвали в Россію. Пятий епископ (тепер) Николай, його часто поліція піднимає пьяним на улиці і штрафує за пьянство.

Ці пастирі московської віри подають злий образ православним християнам на березі Тихого Океана, — через що молоде покоління в Аляєці ходить в Американські школи, де протестанські учвтелі подають добрий образ своїм шановним життєм.

* * *

Бурлакуючи по світу, де тільки хвиля прибивала мене, найперше я роспитував, чи є в тім місці виходці из московської держави. В Сан-Франціско я спіткав, в єднім тютюннім склепі прикащиком, Александра Ростовцева, из Харьковської губернії. Молодець вдоволі навчений, він називав себе студентом из харьковського університету. Коли я випитав в його, чи є більше втікачів в Сан-Франціско из царської держави, він познакомив меяе зо скількими. Завше я мислив, що в Сан-Франціско повинно бути вільно-міцве россійське товариство, здоровкатися з сусідами каторжними Сібіряками. І я спіткав ще скільки втікших з Сібіри зо штампами [К]аторжника на чолі. Розсмакувавши з ними, ми збудували товариство спільної помочі. Як хто вибєцця сюда на волю — показати йому дорогу до шановного життя, що б добрим правом, правити нашого стану виходців, перед другими націями в вільні Америці. Чим тільки — я думав і думаю тепер, — ми скасуєм царський деспотизм над нашим народом дома: „шановними товариствами на чужині“. Царська управа хоче доконати людей по світу, що русский чоловік не може жити нігде без царя і кнута.

Декабря 14, 1867 року, ми виходці в Сан-Франціско, скільки я спіткав їіх, основали „Товариство декабристів“, — на споминку декабря 14, 1825 року в Россії. (Начальник декабристів Сергій Трубецкий, в Київі, июля 12, 1857 року, держав мене за руку; я чув на собі його хиротонію і бачив в його очах благословеніе на мене). Президентом цього товариства ми вибрали капитана Іларіона Архимандритова, секретарем Александра Ростовцева, казначеєм Григорія Грегговича.

В цей час я охрестив скільки славян і греків. І все це зробилось звістно в С. Петербурзі. Гончаренко в Сан-Франціско збудував друкарню, товариство і будує еретичну церків. Василій Кельсієв, мій товариш рефюже в Лондоні, в цей час вернувся в Россію, і бігав кождий день, в С. Петербурзі, в III Отдѣленіе, що Гончаренко з Поляками в Сан-Франціско гарматує байдаки плити в Сібір, робити революцію, і хоче-прохає 25,000 рублів на його чумачество. Князь Горчаков знав мене лично і шанував мене, і сказав при князі Гагарині, первому секретарі в Атенському посольстві, котрий був на тий час в С. Петербурзі: „як би Гончаренко не був священником, я дав би йому од себе місце, по церковні закони!“ Я хороню це письмо од князя Григорія Гагарина. III Отдѣленіе охолодило Василія Кельсієва їхати в Сан-Франціско побити революціонера Гончаренка. Бувши в мій час рефюже в Лондоні, В. Кельсієв вернувся назад в царську Россію, зробився шпіоном і вмер в великі недолі. Про його нещастну смерть писав мині мій друг Крижановський из Славянського хора, котрий в час смерті Кельсієва жив з ним в єднім домі в С. Петербурзі.

Не зробило мині кепство III Отдѣленіе, святійший Синод підіслав шатанинську роботу. Предписано из Синода священнику Николаю Ковригину в Сітці, зараз їхати в Сан-Франціско, бо там Гончаренко заводить новую ересь (Читайте записки П. Огородникова по Америці). І священник Николай Ковригин прийіхав из Сітки в Сан-Франціско з жінкою. Почав вечері з чаєм давати для россіян. Александр Ростовцев дуже часто навідував попа з попадею. І в марті місяці, 1868 року, Гончаренка, котрий організував товарвство, виключили из товариства, „бо він не зповажає святощів, дорогих всякому россіянину: царя і православія“. Частина членів одстала од товариства, вони заявили: „ми оставили Россію, бо не зповажаєм царя і хочем мати волю в наші

совісті". Президент, капитан І. Архимандритов, урожденний на висні св. Георгія, в Аляєці, вихований добре в С. Петербурзі, поїхав в Аляску, прогнівавшись, і одстав од товариства. В 1875 року, його підпоїли в Сан-Франціско, посадили ошелемованого на статок і одіслали в Сібір, де він вмер в Благовѣщенскѣ. Секретар Александр Ростовцев з казначеєм Николаєм Грековичем вели діло, як знали. Шайтан приніс мари. Славянин адвокат George Fisher (Іванкович) війшов в товариство, його вибрали президентом і переименовали: „Русское и Панславянское Общество".

В августі 1869 року приїхав у Сан-Франціско из Вашингтона российський посланник Катакозі і из Петербурга епископ Іоанн; і порішили скасувати „во чтобы не стало" це товариство, бо воно не під управою церкви русскої в Сан-Франціско. Сентября 1, 1869 року, гроші нашого товариства взяли из банку на российську церків, посланник з епископом покликали на обід президента Іванковича (George Fisher) і явно скасували це товариство.

А члени, вірні джерелу, зостались вірні братерству і помочі, і завше на сторожі — готови підмогу давати всякому втікшому из каторги на волю од чорного царя. Наше товариство зробилось потаєнне; бо ми зобачили, що шатана не спить, як всякий буде вхожий до нас, ми не будем міцні і поступові.

* * *

Мою российську друкарню я заклав ноября 1867 року. Перше, що я друкував: „Russo-English Phrase Book", для американських солдатів, ідучих в Аляску на станцію. І чимало ще друкував коммерческого друку. Марта 1, 1868 року, я основав регулярне виданнє: половина по-англійськи Alaska Herald, і половина по-российськи Свобода. Може людям буде чудно, що я основав Alaska Herald в Сан-Франціско, а не в Аляєці. Я бачив, що вся коммерція буде йти из Сан-Франціско по всім виспам Аляски, из цеї великої митрополії. І всі новини для часописі, що потрібно в Аляєці народу, будуть приходити в Сан-Франціско.

Вперше я думав поставити мою друкарню на висні Сітці; ба я бачив, що буду в неволі военної управи, де стояла главна кватира генеральска; що генерал скаже, я повинен друкувати. Опісля я думав поселитися на річці Нушагак, на материку Аляски, де я мав доброго і міцного друга Стефана Ушина; ба я бачив, що через рік не буду знати, що робиця на виспах і в других місцях Аляски, і зроблюся простим поселенцем, без всякої пригоди для других людей. Я чимало изучував Нушагак і писав про це місце; і все таки рад, що Моравські брати в Пенсільванії поставили там міссію, прозвали Витлеєм і збудували коштову школу. Бо Нушагак місце дуже гарне.

Чого я бажаю, я часто одповідував в моїм виданні: що б из слобід наших крівних, зоставшихся в Аляєці, бачити вільних і заможних обивателів в ці велікі Республіці і щоб з часом Руссо-Американці мали рух на волю невільників в Сібірі. В моі российські половині Свобода я друкував Конституцію Соединенних Спілок, щоб читачі по-российськи в Аляєці знали, що народ управляє собою, а не царь.

З початку военна управа в Аляєці офіровала мині субсідію в 50 долярів за кождий номер, що б я танцював по їх дудці, і платили скільки номерів. Ба знавши, що военна управа тихим народом не є по конституції, я проповідував гражданську управу в Аляєці, і солдатщина одняла од мене запомогу.

Опісля финансовий департамент в Вашингтові, як підмогу, дав мині місце инспектора при таможні в Сан-Франціско. Митарі і лихоімці думали грошами задушити справедливе слово в мене. Ба я оглашав в друку таможенному генералу: „Пане, Бог зліпив мене з другої глини, як тебе!" Я надивився злодійству і контрабантам, і не захотів бути в спілці з злодіями. І як я мав моє власне місце для праці, мою друкарню, на моє життє, я пішов працювати в моїм друку і одповідував правду.

В моїм виданні Alaska Herald зо Свободою, я сам був: редактором, зецером, розношиком і зборщиком. Всю роботу працював сам, бо не находив нікого вірного взяти в мою потаєнну роботу. І я посилав в гостинець 500 примірників из кождого видання в Аляску і Сібір, дорогами, мині одному знаємими, — освіщати людей і до цуття їх доводити.

Я завше вірив і вірю, що творити правду, Бог не оставить того чоловіка своєю милостю.

В один день приходить в мою друкарню купець из Лондона і дає мині в віру великий капитал, закупувати для його хутра, слонову кість і китовий ус. Я приняв єю пропозіцію, бо я бачив, що я буду вільним в моїм виданні од всяких невзгід.

Сан-Франціське купечество дуже шанувало мене, бо я одкривав ім очи моїм виданнем Alaska Herald, як умножати їх гроші а, на мою долю, робити поступ нашому народу в Аляєці. І тепер як я часом буваю в Сан-Франціско і хто из моїх читаків Alaska Herald, зпіткав мене, завше дуже радий зобачитись зо мною.

Як коротка жизнь чоловіка, я забачив на моїм віку чимало поступів в Аляєці для нашого народу. Я напав, як вірна сторож-собака на солдатів американських в Аляєці, за їх злодійства над нашим народом (смотри часописі американські, 1869 року), і конгресс в Вашингтоні відкликав їх назад, бо вони не були потрібні в Аляєці. Наш народ тихий і дуже добрий. Довго я воював против жидівської монополії в Аляєці, більше чим 25 років, і зобачив їх міцность зруйнованою.

В 1885 року, А. П. Свінефорд, перший гусернатор в Аляєці, зробив великі поступи, з його помоччю заведені публичні школи по всі стороні. І по смаку народові ходити в школу, або в церків, яку сподобалось, бо це є чуттє совісті, а не понуда.

В 1872 року, в апрілі, моє здоровє дуже ослабло, і ніхто не зпіткався вірний помогти мині. Я продав моє власнє добро, англійські шрифти Генрі Жоржу (Henry George), бо я їх купив за гроші, а мині гроші потрібні були — мати свою хату, хоч і на чужині. Россійські шрифти зоставив при собі. Як моє здоровє все таки не було ліпше, то я вибрався из городського повітря в гори; відкупив від мого родака Іосифа Крушевського (из Подоля) землю, всього 26 миль од Сан-Франціско і 5 миль од міста Гайвард (Haywards), і перебрався жити в горах на чистім повітрі.

Россійський шрифт все таки думав уживати, бо я зпіткав тяжку працю в моі камінні Країні. Ломивши камінє, я зломав руку і раз ногу, но все зажило; я тепер ні кривий, ні каліка. Міцний на працю без підмоги і до цього часу на моє життє. Караулю велике свято Маккавіїв меж Сібірью і Америкою.

Часто од мене прохали россійського друку из Вашингтона і других міст. Я поділив россійський друк на три частини — єдну оддав в Smithsanian Institut в Вашингтоні, другу в Congressional Library і третю в Bancroft', друкарню в Сан-Франціско. Я дуже задоволен, бо свої виходці из Россії зневіщили бя моє добро з соромом і розтратою для мене.

Деякі виходці приходять до мене з вірою, напутствовати їх таїнствами православної християнської церкви; я одправляю для них. Пресвитерське руконоложенє од апостолів я не зкинув з себе і маю при собі. Хто каже, що я розстриженый піп — бреше; хто мене розстригав і де?

Хоч я сам на моім віку не вживав тютюну ні в уста ні в ніс (не нюхав), а як хто приходить до мене в гості і я маю в дома тютюн, даю йому курити. Або як приходить до мене гість і я маю що випити: горілку, чи вино — живота ради, я частую його, щоб його серце звеселити, хоч сам не дуже люблю вживати ці трунки. Що таке є частуванє гістя? — чи не в цім таїнство — вечера любви?

Наш Учитель повелів нам: „мазати оливою рани, прокаженних очищати, біси вигонати, — туне пріясте, туне дадите". Хто приходить до мене з вірою — я курую його. І я ніколи не був оплачений за такі треби, бо то є потіха, а не праця.

* * *

Люде, гонимі з єдної сторони в другу втікавші на нову землю, хватали з собою: одежу, кухарство, господарство і звичаі. Літа пройдуть, і моі сусіди — тепер маленькі діти, скажуть кому небудь: як я баштани розводив, пасіку держав, мед киіво-печерський варив, і вчив дітей мед пити і Бога хвалити, за ту вченьку стареньку, що їх научила пить, по маленьку.

Очистив я каміння скільки сотень возів, це люде зобачать. Як прихворував, не йшов до ліжка рухляти, а йшов камінє ломати, або дрова рубати: ця праця і віра робили мене здоровим, що ліпше житте людям буде після мене, бо на цю віру чоловік вародився.

Моя Ненька Україна і джерело козацтва, якоже финикс, воскресне на добро людям, на вічну правду і волю. Поляки пекли нас живими, і тепер печуть їх москалі; незабаром весь світ встане: згубити і великого і малого і имя московске — варварів-людоморів, з лиця землі. З цею вірою я в останній раз закрию мої очи, і зіпну на віки.

Агапій Гончаренко.

Як зустрічають у Россії новий рік.

(Тюремний бунт).

В 17 нрі „Народа" за 1893 поміщені були споминки нашого товариша Дра Якова Невестюка про россійські тюрми і тюремщиків. Др. Невестюк підпіс, що з ним обходились не плохо і ті тюрми, в котрих єму прийшлося сидіти, не такі страшні. І самі ми знали, і деякі Українці завважали нам, що з Дром Невестюком поступали ліпше як из чужинцем, а що зо своіми підданими там не церемоняться, — якрештою сказав Дру Невестюку сам генерал жандармський д. Новіцкий. Немовби на доказ того, ми получили ось яку допись про те, що робиться з політичними в кієвскім тюремнім замку, і як до того стає навіть „правосудіе". Допись поміщаємо в перекладі з россійського. Вона була получена нами аж 25 мая н. ст. с. р. — Ред.

В перших днях января ст. ст. с. р. прокурор кієвскої Судебної Палати, свіглящий князь Ливен був збитий з толку кількома заявами, що прийшли на його имя від „політичних", запертих у кієвскому тюремному замкові. Заяви говорили про вопіюще насильство; вони домагались справедливости. Непідкупні судді й жандарми затрівожились; перед ними стояло широке поле діяльности і треба було відограти комедію судового „слідства", треба було мати діло з „врагами отечества".

Ми роскажемо зараз, у чому було те гидке насильство, що визвало заяви прокурору, роскажемо, в чому було славетне „слідство".

Сиділи тоді в тюрмі Хинчук, Шліхтер, Басов, Прокофєв, Розанов, Лаврусевич по ділу „про соціалістичну пропаганду" серед робітників города Тули, як каже їх обвинявчий акт; окрім того, в осібній справі, сиділи кіяне Б. А. Кистяковский і П. Тучапский.

Прелюдією до всеї справи являється ось яка пригода з Прокофєвим (тульский робітник). 1 января н. р. Прокофєв, вертаючи зо звичайного півгодинного проходу і підійшовши вже до своєї камери, задумав було вернутись назад, бажаючи пройти в ватерклозет. Дозорець, що проводив його, супротивився тому, доказував, що нічого йому блукати, коли він тілько що прийшов из-на двору і, коли Прокофєв

усе ж таки став домагатись пустити його, дозорець велів йому йти в контору, до дежурного смотрителя (керкермайстра). В конторі тоді сидів помічник смотрителя Ліанович, котрому дозорець, що привів Прокофєва, і доложив, що остатній бунтується і не хоче йти в камеру. Сам Прокофєв стояв тоді в передній контори в шапці. Доволі було побачити сю обурюючу появу лютому аргусу, і він с криком обуреня накинувсь на арестанта, домагаючись, щоб той зараз-же зняв шапку. Коли Прокофєв не схотів того зробити, пояснюючи, що він стоїть у передній, то благородне обуренє тюремщика дійшло до верха екстази і він закричав: „даже и на дворѣ должен ты снимать передо мной шапку, так как я должностное лицо, тюремное начальство, а ты простой арестант!“ Коли й цей доказ не рушив Прокофєва і він усе таки не зняв шапки, то Ліанович велів зараз-же відвести його в карцер (Що таке тюремний карцер, не стану казати, бо поняття про нього усякий може мати хочби з книги Кеннана; доволі сказати, що найздоровіші люде, пробувши там хочби добу, вертаються звідти зовсім хорими).

Прокофєв, проходючи поуз камери Хинчука (Бернський студент), звістив його, в чому діло. Хинчук, хорий в остатніх ступнях сухіт, розбитий фізично і морально, страшенно був збентежений і обурений явною наглістю Ліановича і почав стукати в двері с тим, щоб його випустили, бажаючи пояснити це діло. Дозорець зразу не хотів пускати його, не вважаючи на те, що той просився „до вѣтру“, та врешті випустив його з камери. В той мент на шум появляється сам смотритель тюрми Пономарев, котрому дозорець поскорився доложити, що Хинчук „бунтується“. Пономарев — здоровенний „молодчинище“, один из милих россійських типів, з задоволенням викручуючих хавки і лящасами привикших заводити порядок і лад. Треба додати, що по случаю нового року він був пяний. Звісно, яким єлеєм пройшла по його серцю звістка, що „політичний“ бунтується. Той хищний костолом з якоюсь жагою накинувся на Хинчука, схопив його своїми ручищами за груди і прямо таки поніс у камеру; там він кинув його і штовхнувши, так ударив кулаком у ніс, що нещасний сухітник, обливаючись кровю, в истериці упав на підлогу. А в Пономарева стало ще підлости на те, що б тут розвередитись над ридаючим і зневаженим уже чоловіком цілим потоком уличної лайки: „е.. в.. м..! сукины сыны! свои порядки здѣсь заводить! бунты устраивать! знаем мы вас, жидовских политиков, е.. в.. м..!“ Коли Хинчук, увесь у крови, майже без свідомости, кричав за справедливістю, домагавсь начальника тюрми, Пономарев кричав: „е.. в.. м.. с вами и с вашим начальником! я вам тут один начальник! что хочу, то и дѣлаю! Мы живо искоренвм эту жидовскую политику! і т. д.“ Вся оця лайка пересипалась таквм множеством „трех-этажных выраженій“, яку не всякому навіть русскому чоловіку приходиться чути.

Поки та сцена йшла в середньому поверсі тюрми, наверху Шліхтер (Бернський студент) і Розанов (саратовець), учувши вже про історію з Прокофєвим, стали стукати в двері, просючись „до вѣтру“, що б узнати про це діло докладніше. Пономареву доносять про те, що на верхньому поверсі „політичні“ домагаються випустити їх, і ось він сам иде до них. Він успів уже трохи отямитись і зміркував, що вже трохи за надто „поусердствовал“; тим то в камеру к Шліхтеру він увійшов зовсім ягнятком. Він розсипався перед ним в масі ніжностів: „Помилуйте, господа, из за чего вы волнуетесь? Вѣдь Ліанович дурак; он по глупости дѣйствительно безтактно поступил. Но вѣдь мы это все уладим; я сдѣлаю ему строгій выговор и все опять будет мирно и тихо... А что касается меня, то я, ей Богу, не виноват! Честное слово, я его пальцем не тронул! Просто я увидѣл, что он сильно взволнован, еле стоит на ногах, и просто помог ему пройти в камеру. Вы понапрасну не волнуйтесь, мы все это уладим, я Ліановичу выговор сдѣлаю и все по прежнему будет хорошо“. Те ж саме він повторив Розанову, те ж давав йому торжественно чесне слово, що він не винуватий і обіцав покарати Ліановича. Шліхтер і Розанов іще не знали про насильство над Хинчуком, та з придобрюючих ніжностів Пономарева, з його натяків на те, що есть іще якийсь „він“, котрого він „пальцем не тронул“, вони догадались, що случилось щось дуже погане. Дужче чим перше став Шліхтер стукати і домагатись випустити його на двір, і коли йому нарешті мусіли уступити, коли він проходив поуз камери Хинчука і побачив його окровавленого і ридаючого, йому все стало ясно...

З бистротою електричної искри рознеслась по всій тюрмі звістка про побитє Хинчука. Яке враженє зробила вона на нерви вимучених вязнів, можна судити по тому, що один из них, не молодий уже і здоровий чоловік розридався мов дитина, і в якійсь несвідомій лютости поломив камерну піч.

Стали радитись, що діяти. Зразу рішили, під упливом страшенного обуреня, устроіти „голодний бунт“, що б добитись увільненя Пономарева, та після того рішили спробувати обернутись до россійської Теміди. Всякий повинен був написати на имя прокурора заяву, в котрій в найпоміркованіщих виразах повинні були описати случившийся інцідент і, щоб він не міг повторитися з кожним из них, просити р о з с л і д и т и це діло. Повторяємо, заяви були зроблені в дуже поміркованому тоні і просили вони тілько зробити слідство. Важко було добитись вязням, щоб ім дали змогу написати заяву; та, врешті, повелось перемогти всі перешкоди; Хинчук і Прокофєв написали жалоби, а ще чотири чоловіка описали те, що вони бачили.

Так ось що перелякало нашу „свѣтлѣйшую“ прокуратуру в перших днях с. р. Діло було таки доволі делікатне.

Не довго ждали відповіді: на другий же день після подачі заяв наїхало в тюрму „правосудіе“ в особі товариша прокурора Пояркова і жандармського підполковника Клыкова. З Прокофєвим вони покінчили скоро. Поярков прямо заявив йому: „ты — мѣщанин и, значит, должен снимать шапку перед каждым служащим на государственной службѣ, перед каждым чиновником“, та ще вилаяв його за подачу жалоби. Що до Хинчука, всі вказані вище вязні дали найточніщі покази. Всю процедуру побитя його і лайки з боку Пономарева бачили кілька людей. Діло стало набирати невигідного для „правосудія“ характеру. Та тут поміг йому показ тюремного лікаря, того благородного „інтеллігента“, котрий заявив, що Пономарев не міг ударити Хинчука кулаком у ніс, бо в такому разі в остатного був би на носу знак. При тому ж дехто з инших арестантів (по ділу про „Австрійських шпіонів“), бажаючи прислужитись начальству, дали покази, що Хинчук в загалі визначався завше несупокійним норовом, що він завше являвся зачинщиком усяких протестів проти тюремного начальства і що в загалі він сам винуватий у тому, що з ним начальство плохо поступає. Це в кінець рішило долю діла. Хинчук явився таким робом „бунтовщиком“, умисне підстроївшим усю історію для визву непорядків і непослуху властям. Ті ж, що подали заяви про сповнене насильства над Хинчуком, явились його змовниками. В такому дусі і представлено було діло губернатору, що відповідно тому поклав свою резолюцію. Чотирьом особам, котрим повелось подати заяви, а то: Басову, Прокофєву, Козанову і Лаврусевичу об'явлено резолюцію, в силу котрої вони за намір визвати своїми брехливими заявами бунт і непослух тюремним властям, переводяться в кріпость, в кріпостні казамати. Хинчуку ж об'явлено, що тільки в виду крайне розстроєного стану його організму йому позволяється поки що остатись у тюремному замкові.

Так то зустрітили наші вязні новий рік; таку відповідь получили вони на свою просьбу про оборону їх від вопіющої самоволі, на домаганє справедливости.

На решті додамо: 1) на скільки нам звісно, на волі находяться тепер Шліхтер, Басов, Кистяковский, Тучапский; всім ім прибільшено кару; 2) серед групи вязнів по тульскому ділу найшовся з р а д н и к Сафонов (саратовець), що видав навіть такі подробиці, про котрі инакше жандарми ніколи не дізнались би.

Про рай і поступ.

(Далі).

4. Думки християн про царство боже і царство небесне.

По мірі того, як палестинским жидам ставало все тяжче жити в римскому піддаистві, серед них зростали два напрямки відповідні до пророчих думок про будуще велике царство жидівске. Перший напрямок ішов до того, щоб повстати проти римлян з надією на поміч божу, — а другий переміняв самі основи думок про будуще царство жидівского Помазанника (Мессії, Христа) або царство боже. З першого напрямку вийшло кілько повстань жидівских, з котрих останнє скінчилось руіною Іерусалима в 70 р. після Рождества Христового. Другий привів до нової віри — християнскої.

Вже в книгах пророчих иноді трапляються докори не чужинцям, котрі пригнічують жидів, — а самим жидам: священникам, царям, судям, багатирям, що кривдять бідних, вдів, сиріт. Другі докори звертаються проти жидів, що вони службу богу покладають лишень в празниках та службах церковних, в жертвах, постах та других обрядах, — а не в тому, щоб бути милостивими та правдивими до людей. В кількох місцях книг пророчих, напр. в книзі пророка Ісаії бог каже навіть, що він не хоче тих празників, служб, постів, — що він навіть ніколи і не велів того, а хоче милости та правди.

Такі напр. прекрасні місця в книзі Ісаії, як голова I, — в котрій бог каже, що він одверта очі од приносів єму, од церковних служб, а замісць них требує: „вчіться робити добро, шукайте справедливости, помагайте пригніченому, давайте право сироті, бороніте вдову!“ — або голова 58, в котрій бог каже, який піст єму любий: „розвязуй цепи, котрі наклала злість, роспутуй верьовки рабства, увільняй притіснених, і ламай усяке ярмо (на людіх), поділяйся хлібом з голодним, впускай в хату твою нещасних, безпритульних; коли бачиш голого, накрий єго, і не одвертайся од людини, подібної тобі“.

Певно, що близчі стосунки жидів

з чужими народами вменшили в розумніщих з них стару пошану до обрядових приписів попівского закону, а висунули на перед такі нові думки про потребу для бога „не жертви“ — приносу і посту, а „милости“ і „правди“ до всіх людей, своіх і чужих.

От із таких нових думок про службу богу мусили виростати і нові думки про царство Давидове, або боже. Звісно, в світі людскому ніщо різко не ділиться од другого, — то і в жидів старі і нові думки про царство Давидове жили довго поряд і перемішувались одні з другими.

Можна сказати, що рішуче нові думки проявили себе в словах Івана Хрестителя, котрий був трохи старший од Ісуса Христа. На лихо, ми мало знаємо про сего мужа, бо і в жидівскіх книгах про него говориться не багато, і в християнских евангеліях теж. Головне що ми знаходимо в тих книгах, се те, що він проповідував жидам, що наблизилось царство боже і щоб вони покаялись в гріхах і в знак того, що будуть жити по новому, хрестив іх в річці Іордані, то б то велів ім там окунатись у воді. (Грецке слово, котре в нас перекладаєся словом хрестити, не має нічого спільного з хрестом, а значить просто окунати в воду). Через те его і назвали Хрестителем. Евангелія кажуть нам, що Іван Хреститель навчав людей, котрі питали его. що ім робити, — такому: „хто має дві одежини, нехай наділить немаючого і хто має харч, нехай так само робить“ (Ев. Луки, гол. III, 10-11). Та поряд з тим Іван Хреститель і вченики его виповняли всі старі приписи закону жидівского, а надто содержували пости, — через те евангелія кажуть, що Ісус, хоч дуже поважав Івана, так що сам би то хрестився в него, а вважав проповідь Івана за „нові латки на старій одежі і за вливанє нового вина в старі мішки“ (Жиди держали вино в шкурянних мішках). З сего вже можна виводити, що сам Ісус, коли почав після смерти Івана, (котрому князь Ирод Менший велів одрубати голову) проповідати теж про „царство боже, котре наблизилось“, то мав новіщі думки про се царство і про те, як до него готуватись.

В евангеліях росказуєся, що Ісус уважав з усіх заповідів жидівского закону потрібними, щоб увійти в царство боже, лишень дві: люби бога і люби ближнього. (Словом ближній перекладається звичайно жидівске слово, котре значить власне по нашому сусіда, земляк. Спершу закон жидівский велів жидам бути справедливими і любити лишень жидів, земляків. Опісля в жидівскій мові те слово почало вживатись в смислі всякого, з ким жид мав стосунки, — а нарешті вже почало значити всяку людину. Християне так і розуміють се слово і товмачуть заповідь так, що треба любити всяку людину). Все инше, а надто приписи про обряди, пости і т. п., Ісус легковажив. Найліпше се, а також і те, який вплив мала проповідь Ісуса на людей, видно з оповідания в евангелії Марка, найстаріщому з усіх і більше точному:

„Один з книжників приступивсь до Ісуса і спитав его: яка перша з усіх заповідів? Ісус одновів ему: перша з усіх заповідів така: слухай, Ізраіль (то б то народ ізраільский, жиди) Пан Бог наш есть пан единий; то ж полюби пана бога твого всім серцем твоім, і всею душею твоєю, і всім розумом твоім і всею силою твоєю; ось перша заповідь (Второзаконє, гол. 6, стихи, 4—5) Друга подібна до сеї: полюби ближнього твого, як самого себе. Другої більшої од сих заповідів нема (Левити, гол. 19, ст. 18).

„Книжник сказав ему: добре, Учителю! правду ти сказав, що один есть бог і нема другого, крім него. І любити его всім серцем і всім розумом і всею душею і всею силою і любити ближнього, як самого себе, — се більше (важніще) всяких всеспалювань і жертв (Жиди приносили в храм свій скотину і птицю домову, в подарунок, або жертву богу,—і там священники, або спалювали мясо іх зовсім, або частину, і як палили всю скотину, то се звалось: всеспаління).

„Ісус, бачучи, що він розумно одповів, сказав ему: ти не далекий од царства божого“. (Евангеліє Марка, гол. 12, ст. 28—34). **М. Драгоманов.**

(Далі буде).

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

V-тий Рік Коломия за 15 мая 1894. 10 нр.

Виходить 1. і 15. н. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція і Адміністрація на Замковій ул.

Про рай і поступ.

(Далі)

Чуючи од Ісуса, що приближаєся царство боже, багато жидів мусило зрозуміти се по старому, що скоро мусить поновитись царство Давидово і самого Ісуса вважати за Мессію-Христа, помазанника, царя жидівского, — котрого тоді багато з жидів ждало. Евангелія росказують, що багато людей звало Ісуса в лице: „син Давидів“ і що сам Ісус признавав себе Христом. З того, що римский намісник написав над шибеницею, на котрій роспято Ісуса, вину его: Царь жидівский, можна бачити, що справді римске начальство налякалось бунту жидівского за приводом Ісуса.

Та тепер дуже важко говорити зовсім точно про житє і науку особисто самого Ісуса, бо в тодішніх римских книгах тілько і записано, що про его кару на смерть, по приказу римского намісника, а евангелія християнскі написані були вже через кілька десятків років по его смерти, і після того вже, як римляне зруйновали Іерусалим і християне розійшлись по другим місцям, і вже багато забулось і перемішалось в памяти людскій з того, що було дійсно в Іерусалимі і в землі жидівскій. *) Через те чотирі евангелія, котрі тепер вважаються в християн за певні, росказують житє і слова Ісуса не однаково. По ним не можна довідатись точно навіть про те, в якому року родивсь Ісус.

Треба знати, що тоді в римскій державі, котрій була піддана і земля жидівска, роки лічили од збудованя Риму, — а ми тепер лічимо власне од Рождества Христового. Один учений манах вже в 600 р. після Христа вирахував, що буцім то Ісус Христос родився в 754 року од збудованя Рима, — і сей рахунок був прийнятий в християн, так що і ми тепер кажемо, що Рим збудований був у 753 році до Рождества Христа, — що цісар Август, при котрому родився Ісус, почав правити Римом у 30 р. до Р. Хр., а вмер у 14 р. по Р. Хр. Отже в евангеліях од Луки та Матвія говориться, що Ісус родився при царі Ироді за кілька часу до его смерти. З певних же джерел звісно, що Ирод умер у 750 р. після збудованя Риму, значить би то Ісус мусів родитись коло 748 р. після збудованя Риму, се б то на пять років раніше, ніж у нас звичайно рахуєся. А поряд з тим в евангелії Луки говориться, що Ісус родився тоді, коли римский начальник Квирин робив перепись всім жидам. А з певних римских джерел ми знаємо тепер, що та перепись була роблена в 760 р. після збудованя Риму. Так виходить між двома евангельскими звістками про рождество Ісусово, навіть між звістками одного евангелиста, — різниця на цілих 14 років. Подібні незгоди знайдемо не раз, коли будемо пильно рівняти звістки евангелій про Ісуса, — бо кождий евангелист писав

*) Рівняючи чотирі евангелія, теперішні найученіщі богослови думають, що найстаріще з них і найточніще Марково, — а за ним ідуть Лукино, Матвієво і нарешті Іваново, котре дуже одріжняєся од трьох перших.

по споминам та переказам, які дійшли до него, а окрім того зовсім не мав на цілі написати точно житє Ісусове, а хотів примірами з того житя довести свої думки про віру. До того ще в списки евангелій пізніщі переписчики довго приписували і своє.

Найстаріщі писаня християнскі се перші чотири листи з тих, котрі означені, як листи апостола Павла, і котрі, певно, писав таки він сам (Лист до Римлян, двоє до Коринтян, один до Галатів; инші, навряд, щоб писав сам ап. Павло, — бо в них трапляються инакші думки проти сих чотирьох). В тих чотирьох листах ми бачимо, що думав ап. Павло і ученики єго перед 69 р. по Р. Хр., коли приймається, що ап. Павло був замучений у Римі. Ап. Павло часто говорить про воскресенє мертвих і про царство боже. Він поділяв думку фарисеїв, тоб то тих з жидів, котрі вірили в воскресенє мертвих. (В Діях апостольских, гол. 23, ст. 6—9 ап. Павло говорить навіть перед жидами: „я фарисей, син фарисея, — за віру в воскресенє мертвих мене судять“, — і фарисеї заступались за него). Апостол Павло лишень додає до сеї фарисейскої віри таку, що Ісус, „син Давидів по тілу, син божий по духу, умер за гріхи наші, — але бог воскресив єго“ і тим дав знак, що і всі мертві „воскреснуть нетлінними, а живі переміняться в нетлінних“. Ап. Павло навчав далі, — що се стане, коли Христос знову прийде на землю і „буде царствовати, поки покладе під ноги собі всіх ворогів, — послідний же ворог зницциться смерть, а за тим буде кінець, коли Христос передасть царство богу і отцю, коли одмінить усяке начальство і всяку власть і силу“. (Див. у Перш. Листі до Коринт., голова 15, стихя 42, 51, 52, 23—28). Поряд з сим ап. Павло навчав, що буде „день гніву і праведного суду од бога, котрий дасть кожному по ділам єго: — тим, хто постійностю в доброму ділі шукають слави, чести і безсмертя, дасть житє вічне, а тим, що упираються і не покоряються правді, а оддаються неправді, — дасть ярость і гнів“. (Л. до Римл. гол. 2, ст. 2, 5—8). По думці ап. Павла Христос мусів знову прийти дуже незабаром. (1 лист до Кор., гол. 7, ст. 29). Ап. Павло ще говорив про те, що „наш земний дім, ся халупка, розвалиться, і що ми маємо од бога дім на небі, дім нерукотворений, вічний“ (2 Л. до Кор., гол. 5, ст. 1) і що він „знав чоловіка, котрий був піднятий до третього неба, — чи в тілі, чи без тіла, не знаю, каже, бог зна, — що він був піднятий у рай і чув незреченні слова, котрих людині не можна пересказати“. (2 Л. до Кор., гол. 12, ст. 2—5). В другім місці ап. Павло говорить про „вишній Іерусалим, в котрому ми будемо жити вільними синами, і котрий всім нам матір“. (Л. до Галатів, гол. 4, ст. 22—26).

Певно, для ап. Павла дім небесний рай на третьому небі і вишній Іерусалим було все одно, — місце, де будуть жити праведні християне після царства Христового і суду божого.

В евангеліях говориться часто устами Ісуса про „царство боже“, котре „наближаєся до людей“, — і для котрого люде мусять покаятись, — та в ріжних місцях говориться про те царство боже, або „царство небесне“, як воно звеся в евангелії Матвія, не однаково. Так в евангелії Луки росказуєся, що коли фарисеї спитали Ісуса, коли прийде царство боже, то він одновів ім: „не прийде царство боже примітним способом, і не скажуть: ось, воно тут, або ось там, — бо царство боже в середині вас“ (Луки, гол. 17, ст. 20—21). Сі слова мусять значити, що царство боже в серці праведного Так тепер дехто і розуміє сю справу. До такої думки приводять і такі слова Ісуса в евангеліях, як напр. що царство боже росте як дерево з зерна, або як хліб заквашений у діжі (Луки, гол. 13, ст. 18—21). Але поряд з такими словами знаходимо і другі, в котрих царство боже есть осібне місце, де „живуть Авраам, Ісаак і Яков, і всі пророки і куди прийдуть праведні з усіх кінців світа і там ляжуть“, як на пиру, і куди „хазяін не пустить неправедних, прогнавши їх у друге місце, де буде плач і скрегот зубів“. (Луки, гол. 13, ст. 25—29).

Зовсім виразно за те говорять евангелія про воскресенє мертвих і про те, як Ісус Христос, котрого вони звуть

ди доходили про неї лишень неясні чутки, хоч усе таки доходили, так що дещо всвоїли з буддівских переказів і християне.

Щоб оправдити свою віру перед нападами жидів, котрі докоряли християнам, що вони одпадали од старої предківської віри, християнскі учителі, а надто більш письменні між ними, казали, що віра поступа наперед в міру того, як люде виходять з первісної грубости, — то і сам бог не зразу одкрив усю праву віру навіть найбільше улюбленому од него народу жидам: а через Мойсея одкрив одно, що могли вмістити ще занадто грубі жиди, через пророків одкрив більше, а вже нарешті через сина свого, Ісуса Христа одкрив усю віру всім народам і навіть увільнив і самих жидів од застарілих і грубих приписів закону Мойсеєвого.

Ті з християнских учителів, котрі вийшли не з жидів, а з греків та римлян, і котрі добре були начитані в книгах своїх старих учителів, або по грецкому філософів, бачили, що і в тих філософів раніще Христа були думки, подібні до християнских, напр. що бог — дух, котрий не має ні кінця, ні форми, що через те він один на увесь світ, що люде мусять любити одні одних, що всі люде по природі рівні і мусять бути як брати і т. и. То ті учителі християнскі, котрі самі вчились у грецких та римских писателів, казали, що бог постепенно приготовляв до християнства не самих жидів, через пророків, — а й других людей, через філософів. Образи деяких з таких філософів навіть малювали иноді в християнских церквах.

Так християнскі вчителі, по крайній мірі більш письменні приближувались до думки, що в світовому житю людскому єсть поступ до ліпшого, то б то до думки зовсім противної од старих думок, мов би то з початку світа де далі, все іде до гіршого. Тільки ж у християнских думках про поступ була та хиба, що поступ признавався лишень до часів Ісуса і перших учителів християн, — а дальше вже ні, — бо ті учителі уже б то сказали остатню правду божу, і дальше все, що хоч трохи незгідне з нею, уже од діавола! До того в самих християнских думках про поступ не признавалось, щоб люде могли поступати на перед самі, своїм розумом та працею, а лишень за помічю осібних посланців божих.

Між иншим через се християнским учителям сучасне житє людске уявлялось усе таки в чорних барвах, як і старим, котрі складали оповіданя про вік залізний. Ось напр. як говорить про людей перед другим приходом Христа письмо, котре звеся 2-й лист ап. Павла до Тимофія:

„Знайте, що в остатні дні наступлять часи тяжкі, бо люде будуть самолюбці, сріблолюбці, пишні, горді, лайливі, родителям непокірні, невдячні, безбожні, нелюбовні, непримірливі, осудливі, невдержливі, люті, вороги доброму, зрадники, напастники, гордувники, що люблять більше роскоші, ніж Бога, що мають лице благочестян, а від сили его одцуралисъ“ (2 Л. до Тимоф., гол. 3, ст. 1—5).

Треба нагадати, що такі „остатні дні“, по писаням апостольским, були власне часи, в котрі жили самі перші християне, бо в листах ап. Павла і в евангеліях завше говориться, що кінець віку, коли Ісус Христос знову прийде на землю, буде так незабаром, що не вспіють навіть померти всі ті, хто жив у часи его першого приходу (Павла І. Л. до Коринт. гол. 7, ст. 29, ев. Луки, гол. 21, ст. 32, Матвія, гол. 25, ст. 34). Ті ж часи, коли писались перші книги християнскі, були справді досить тяжкі для жидів і християн, бо саме тоді римляне зруйновали Іерусалим, християн притісняли жиди і римске начальство, між самими християнами були сварки зза того, як розуміти віру і т. и. Тим то книги апостольскі, коли говорять про „остатні дні“ перед новим приходом Христа, то кажуть, що будуть тоді великі війни, напасти, фальшиві Христи, брехливі пророки, антихристи (противухристи).

Про муки, які робить і ще робитиме християнам діавол і страшні посланці его, і як далі і бог пошле страшні кари на противних ему людей, аж поки нарешті посланці діавола і сам він будуть подужані на віки, — написана була сві-

бна книга, котра зветься в християн „Одкритєм святого Івана Богослова“. В тій книзі єсть явні покази під назвою города Вавилона на город Рим, котрий „царює над земними царями“, на цісаря Нерона, котрий звелів мучити християн. Сей Нерон виставлений там як страшенний рогатий звір, котрий велить на всіх людіх писати на руці, або на лобі имя своє, означене числом 666, — що значить власне Нерон Кесар (цісар), коли написати сі слова по жидівскому і порахувати кожну букву за число, як се робилось у жидів, котрі не знали наших знаків числових, а писали числа буквами, як і старі греки і як се і доси пишеться і в наших церковних книгах. Дуже страшно змальовані в тій книзі „остатні дні“ перед судом божим, — коли людей мучитиме і антихрист з діяволом і ангели божі за кару.

З годом, коли побачили християне, що всі сучасники апостолів вимерли, а Христос все таки не приходить на суд і світ сей не кінчається, то почали думати, що не ма що говорити про строки, коли се буде (така думка написана вже в тому листі, що звеся 1 лист од ап. Павла до Тессалонікійців, — гол. 5, ст. 1) а треба лишень бути готовими до суду Христового. Потім де хто одкладав той суд на 300, або на 700, або на 1000 років далі, на 7000 років, — але завше виходило так, що християнин жив ув „остатні дні“ і завше єму вважалось, що дні ті лихі, і де далі, до „кінця віку“, то стають ще гіршими.

Додати ще треба, що в загалі християне себе противуставили всему світові, людскому і навіть нелюдскому. Евангеліє Івана каже, що царство єго не од сего світу, а князем, то б то паном світа зве діавола. Така думка витікала між инчим з загального погляду, який мали християне, а також і багато старих філософів у других народів, то б то, що коли бог чистий дух, — то світ, або матерія, єсть щось противне єму, діавольске, так само як і тіло в людей проти душі. То все світове, все тілесне тим більше вважалось християнами за річ гидку.

З таких усіх думок про остатні віки, про гріхи людскі, про гидоту всего світа і самого тіла людского вийшли з годом у християн такі думки, що праведна людина найліпше зробить, коли не тілько не буде женитись, — як робив уже ап. Павло, — але зовсім покине і громаду людску і втече од людей у пустиню, де стане одиничком (або по грецкому, монахом), буде всяко вморювати своє тіло, голодом, холодом, огнем і т. и., думати лишень про смерть, молитись богу та противитись спокусам діавола, котрий буде тягнути єго до світа, до житя. Такі монахи уважались за взірцевих християн.

При такому настрою думок усякий християнин мусив одвертатись од громадского житя і єго справ, мусив дивитись байдуже на ввесь світ, або навіть гидувати ім, — а монах тим більше. Так дійшло до того, що мусила забуватись навіть заповідь евангельска любити людей, помагати ім, — бо праведному християнинові стали люде гидкі, а монах зовсім тікав од них і він тільки про те й думав, як би спасти свою душу на самоті, то б то нарешті тільки і думав і дбав, що про себе самого.

Коли б усі люде рішучо перенялись такими думками, тоді б наступив кінець не лишень всякому поступу між людей, а всякому громадскому житю, та навіть і самому людскому роду. Єсть і доси такі, котрі думають, що остатнє було б і ліпше, а тим паче, коли б душі всіх людей, котрі засудили себе на бездітну смерть, жили вічно коло бога в царстві небесному. Нема чого говорити, чи ліпше б так було, чи ні, — бо діло в тім, що так не може бути, бо скілько не намовляли людей проти світу та житя, проти того, щоб женитись та заміж ити, — та все таки велика більшість людей жила, живе, в світі, в громадах, одружаючись і родючи дітей. І так, певно, буде завше, бо така природа людска. То значить треба одповідно до неї пригадати і думки про світове, громадске і особисте житє, щоб воно поліпшувалось, а не підрізувалось.

Такі думки і виробили собі освічені народи в часи пізніщі, після християнских. Се думки про неперестанний поступ людей через вільну науку.

(Конець буде) **М. Драгоманов.**

Вилазять!

Читателі „Народа“ пригадують собі, що прихильники „нової ери“ в Станіславові, 1892 р. своїм скаженим криком буцім то против вибору председателем нашого віча Дра Окуневского, дали притоку комісареви Ярошеви до того, що він розвязав нам віче. Хто-ж ті борителі народних віч? Ми знали тілько, що то були деякі станіславівскі народовці і о. Струтинский із Ямниці з деякими своїми парохіянами. Аж ось о. Струтинский вилазить сам і вставляєся перед цісарем за одним таким розбишакою — вічевим і людским — Стефаном Мицком. Друкуючи сей „ново-ерский“ документ, ми хиба побажаємо, щоби о. Струтинский подав до прилодної відомости повний спис тих розбишак народних віч у Станіславівскім повіті.

В 50 нрі віденьскої „Arbeiter-Zeitung“ із с. р. читаємо ось що:

„Смішне з Галичини. Клясичний письменний документ про бездонно смідливу глупоту клерикальних прихильників Віндішгрецівскої ери. Документ підписаний гр. к. парохом Ямниці (Станіславівского повіту) А. Струтинским, звісним ярим противником рускої радикальної партії. Се священниче свідоцтво доторкає, зглядно має на цілі помилуваня засудженого на шість місяців за тяжку ушкоду тіла, зглядно смертельний удар селянина па імя Стефана Мицко, що вжив суперечки в коршмі зо своїм політичним противником у справі заряду громади на те, щоби его вбити і тим чином зробити его нешкідливим.

„Ми зовсім не звіщали би про сю нагоду, якби его всечестність не зволили були вмішати в се свідоцтво, писане чутким тоном, політику і рекомендувати сего чоловіковбійця особливому милосердію „его ц. к. апостольскому Величеству“ через те, що він своєю „не рідко точно примірною поведенцією для добра церкви, вітчини і високого правительства“ заслужився тим, що „перед двома роками, коли радикали (котрі правду кажучи, особливо їх проводирі держаться атеізму і стараються прищепити его грізні пріпціпи в недосвідний сільский люд) із Коломиі з усім своїм організаційним штабом устроіли в Станіславові народні збори, так назване „віче“, в спілці з двома священниками і деякими добре мислячими в числі 30 до 40 супротів перемагаючої радикальскої більшости з поверх 100 люда, причинився до того, що те зловіще деструктивне віче було розвязано присутним ц. к. комісарем староства п. Ярошем“, що ему „особливо треба зачислити в его заслугу перед церквою і високим правительством“.

„В виду сеі очевидної нісенітниці не станемо далі критикувати сего чудного свідоцтва і подаємо его до-слова:

Moralitäts-Zeugniss.*)

„Fehlen ist menschlich“. Diesem allgemeinen Menschenübel unterworfen hat auch Stefan Mycko Jamnicer Insasse hie und da gefehlt, doch da er:

1) als Stellvertreter des Ortsrichters, namentlich bei der Konkurrenzangelegenheit zur soliden Aufbesserung der vermorschten baufälligen Pfarrwohnung sich gewissenhaft bewiesen hatte; nebstbei

2) zur Verzierung und Bemahlung der Jamnicer Pfarrkirche als Komitets-Glied in dieser zu Ehre Gottes gehörigen Angelegenheit Allen Anderen mit gutem Beispiele voranging, ferner

3) derselbe an Sonn- und Feiertagen der heiligen Messe und Predigt fleissig beiwohnte; dabei

4) an Sonn- und Feiertagen an den Lektüren inhaltsvoller Glaube- Moral- Ekonomie und klare-brave Politik verbreitender Zeitungen — Bücher und Broschüre nicht selten beiwohnte und als Mitglied der von der hohen Regierung bestättigten „Czytalnia“ war, endlich

5) was ihm vorzugsweise zu seinem Verdienste von der Kirche und der hohen Regierung anzurechnen ist, dass er vor zwei Jahren, da die Radikalen (welche im Grunde genommen besonders ihre Rädelsführer dem Atheismus anhängend — und dessen schauerliche Grundsätze dem unerfahrenen Landvolke einzuprägen sich abmühen) von Kolomea aus mit ihrem ganzen Organisationsstabe in Stanislau eine Volksversammlung — das sogenannte „Wiczе“ anrichteten — in Koalition mit zwei Geistlichen und einigen Gutgesinnten bei 30—40 an der Zahl in Angesicht der radikalischen überwiegenden Mehrzahl bei mehr als 100 Mann dazu beigetragen hat, dass das unheilschwangere destruktive Wiczе durch den anwesenden k. k. Bezirkshauptmannschafts-Kommissär Jarosch aufgelöst wurde.

Es ist somit klar, dass Stefan Mycko als Mensch sich hie und da verfehlte, doch ist der arme Mensch auch zu bemitleiden, indem wir auch schöne Züge in seiner armen Seele sehen, die man auch in jedem Anderen recht gerne sehen wollte.

Als Verurtheilter auf 6 Monate sitzt er schon 3 Monate im Gefängnisse — während seine Gattin kinderlos — sich selbst überlassen — nicht nur nicht im Stande ist die mühseligen Frühlingsarbeiten auszuführen, sondern auch — und diess besonders nicht im Stande ist — die lastenden Schulden in Folge der Katastrofe ihres Mannes zu bestreuten.

Alles dieses summarisch genommen führt wenn nicht zur totalen — so doch zu merklichen Ruine.

---

*) Редакція Arb. Z. завважує, що подає сей документ з усіми стілістичними і граматичними помилками, до-слова по оріґіналу. — Ред. Н.

Somit verdient Stefan Mycko in Anbetracht seiner nicht selten präzis guten Aufführung für das Wohl der Kirche des Vaterlanaes — und d. hohen Regierung; — und seiner dngedroheten merklichen, wenn nicht totalen materiellen Ruine einer väterlichen Bemitleidung von Sr. k. k. apostolischen Majestät und Befreiung von der weitèren Kerkerstrafe.

(L. S.) Vom gk. Pfarramte Jamnica am 13. Juni 1894
Anton Strutynski gk. Pfarrer zu Jamnica
k. k. Stanislauer Bezirkshptm. in Galizien.

В перекладі на нашу мову ся пісенітниця виходить ось як:

Свідоцтво моральности.

„Помилятися є людска річ". Під упливом сего загального людского лиха, помилявся сям-там і Стефан Мицко, Ямницкий жилець, але позаяк він:

1) яко заступник місцевого віта, іменно при нагоді конкуренційній совістно позаходився коло порядної направи спорохнявілої валячоіся попівщини; окрім того

2) давав гарний примір усім у справі окраси й обмалювання Ямницкої парохіальної церкви, в сій нагоді належній хвалі божій, затим

3) був пильно присутний в неділі і свята на святій службі і проповіди, при тому

4) в неділі й свята не рідко був присутний при читаню повних змісту газет, книг і брошур, ширячих віру, моральність, економію і ясну-добру політику і був членом „Читальні" потвердженої високим правительством, — нарешті

5) що єму особливо треба зачислити в его заслугу перед церквою і високим правительством — те, що він перед двома роками, коли радикали (котрі, правду кажучи, особливо іх проводирі держаться атеізму і стараються прищепити его грізні пріпціпи в недосвідний сільский люд) из Коломні з усім своім організаційним штабом устроіли в Станіславові народні збори, — так назв. віче — в коаліції з двома священниками і деякими добре мислячими в числі коло 30-40 супротів радикальскої перемагаючої більшости в поверх 100 люда, причинився до того, що те зловіщe деструктивне віче було розвязано присутним ц. к. комісарем староства Ярошем".

„Из сего ясно, що Стефан Мицко яко чоловік сям-там провинився, але-ж сего бідного чоловіка варто і пожалувати, бо ми бачимо в его бідній душі й гарні риси, котрі дуже радо варто би бачити і в усякім иншім.

„Яко засуджений на 6 місяців, він уже сидить 3 місяці в тюрмі — тимчасом як его жінка бездітна — полишена на себе саму — не тілько не є в стані справити важкі весняні роботи, але й — і се особливо вона не є в стані — виплатити довгів через катастрофу ві мужа.

„Все те, взяте до купи веде як не до повної — то все-ж таки замітної руіни.

„Через те заслугує Стефан Мицко з огляду на его нерідко точно добру поведенцію для добра церкви вітчини — і високого правительства, — і на загрожену замітну, хоть і не повну матеріальну руіну батьківского пожалуваня від его ц. к. апостольского величества і увільненя від дальшої кари вязниці.

(М. П.) Від гр. к. парохіяльного уряду. Ямниця 13 юнія 1894 Антін Струтинский гр. к. парох у Ямниці ц. к. Староство Станіславівского повіту в Галичині".

„Чи се-ж не пишне свідоцтво моральности — для пароха? — питає Arbeiter-Zeitung.

„Тому, що той убійця дався вжити попам на те, щоби розбити віче рускої радикальної партії і таким чином перешкодити чесним людям просвітити нещасний народ, — він придбав собі особливу ласку Стадніцких, Старосольских і инчих ...ских і має вийти без кари. А може той піп-буитівник думає, що розвязанє віча, немилого правительству і шляхтичам, таке важне для дальшого істнованя держави, що за те мали би виходити без кари навіть убійці?"

Др. Король про радикалів.

На день 19 юнія с. р. Др. Король скликав до Жовкви збори, перед котрими здавав справу з 5-літної діяльности львівского сойму і руских послів. Під конець своєї довгої промови Др. Король сказав таке про радикалів (наводимо до-слова із „Галичанина" нр. 135)

„На томъ могъ бы я уже кончити. Затронувши однако теперѣшнее положеніе русской политики, не могу помянути молчаніемъ поведенія незначительной фракціи т. з. радикаловъ, которыя въ виду начатой примирительной акціи заняли весьма загадочное становище. Всѣмъ Вамъ, мм. гг., извѣстно, що радикалы выступали весьма остро противъ „новой эры"; на всѣхъ свонхъ вѣчахъ, выказовали они ея вредность, доказовали, що розбитіе русского соймового клуба будетъ погубнымъ для русской справы и взывали до опозиціи противъ правительства и верховодящой въ краю польской партіи, а въ особенности накликовали до консолидаціи Руси и поновного составленія одного русского клуба въ соймѣ. Признаюсь, що я, не солидаризуючись совершенно съ радикалами що-до ихъ поглядовъ на справы религійныя, признаючи погубнымъ ихъ агитаційное вліяніе противъ духовенства среди нашихъ побожныхъ селянских масъ, былъ для нихъ съ всякою признательностію за ихъ выступленія въ справахъ политичныхъ. Тѣ радикалы выслали изъ Коломыи до всѣхъ рускихъ пословъ въ соймѣ рѣшительное письменное воззваніе, щобы мы связались въ одинъ соймовый клубъ

и старались перевести консолидацію Руси. Еще годъ тому назадъ, о сколько не ошибаюсь, созвали радикалы во Львовъ довѣрочную нараду, на которую пригласили русскихъ дѣятелей безъ взгляда на ихъ партійныи погляды, а предметомъ нарады былъ именно вопросъ консолидаціи русскихъ силъ и примиренія партій. И я удостоился приглашенія на ту нараду, но я не прибылъ, считаючи дорогу ту неведущою до цѣли, бо-жъ радикалы не составляютъ русской партіи, они не суть партіею, которая бы имѣла компетенцію вести такъ важное дѣло, якимъ есть примиреніе партій; радикалы — то люди молодыи, о буйной фантазіи, которыи съ временемъ сами пересвѣдчатся, що голошенныи ними засады губительны, що они въ практичной жизни лишь шкоду принести могутъ. Считаючи радикаловъ фракціею, которая приклонна согласію русиновъ, которая стоитъ на такомъ именно политичномъ становищѣ, на якомъ Русь вообще стояти должна, хотѣли мы ихъ втягнути до заинавгурованной нами примирительной акціи, и на съѣздъ мужей довѣрія 19 марта с. г. пригласили мы двохъ ихъ найповажнѣйшихъ членовъ д-ра Франка, человѣка ученого и ревного патріота и д-ра Даниловича изъ Коломыи. Рѣчи ихъ на томъ съѣздѣ были весьма розумны, а особенно Франко промовлялъ щиро и горячо за примиреніемъ. То и было причиною, що Франка выбрано до комитета, который имѣлъ занятись редагованьемъ общой програмы Руси и обдуманьемъ практичного способа переведенія примиренія и организаціи русскихъ партій. Въ упомянутомъ комитетѣ показался Франко весьма полезнымъ; его здоровыи мысли принимали весьма часто члены комитета и онъ старался всѣми силами усувати перешкоды, стоящіи на дорозѣ примиренію партій. Ажь наразъ недавно появилась въ русскихъ газегахъ вѣсть, що радикалы на своемъ собраніи въ Коломыи заявились противъ примиренія партій, що признали такое примиреніе просто вреднымъ для русской справы, а то ихъ рѣшеніе приняли съ великимъ восторгомъ шовинистичныи польскіи газеты, которымъ именно на руку роздоръ на Руси. То рѣшеніе радикального собранія имѣло результатомъ, що Франко сложилъ предсѣдательство „Народной Воли“, доказуючи, що онъ не соглашается съ тѣмъ, що радикалы рѣшили, но съ другой стороны выступилъ онъ также и изъ комитета, выбранного на съѣздѣ мужей довѣрія. То я считалъ потребнымъ поднести тутъ публично въ той цѣли, щобы братьямъ-селянамъ выказати, що радикалы наши — то люди, у которыхъ нѣтъ ясной програмы; они хотѣли бы розорити все то, що есть, а що поставили бы на то мѣстце, изъ того не даютъ себѣ отчета. Они выступаютъ противъ духовенства, не числячись съ тѣмъ, що русскій священникъ играетъ важную роль въ нашей политичной жизви, забываючи о томъ, що до педавна еще русское духовенство составляло русскую интелигенцію, що то духовенство разомъ съ русскимъ селянствомъ выплекало русского духа и сотворило мірскую интелигенцію на Руси и не будь на Руси патріотичного духовенства, кто знаетъ, чи были бы еще русины на свѣтѣ. Для того-то, братья-селяне, стережитесь губительного вліянія газетъ, издаванныхъ радикалами, не читайте ихъ и до читалень своихъ ихъ не пускайте, бо тѣ газеты — то погибель для Васъ! Почитайте своихъ священниковъ, слухайте ихъ добрыхъ радъ, бо священники наши съ весьма малыми изъятіями — то правдивыи Ваши друзья“.

Усякому, хто прочитає отсю тираду, кинеся в очи найперше брак логіки: Др. Король „былъ для радикаловъ съ всякою признательностію за ихъ выступленія въ справахъ политичныхъ“; радикали й доси так само виступають у тих справах, а Др. Король, кілька рядків низче зве іх засади (а засади радикалів і є головно політичні засади) „губительними“, котрі „въ практичной жизни лишь шкоду принести могутъ“. Др. Король вважав справу консолідації Русинів, підняту радикалами, важною — а не явився для осущеня єі на зйізді, скликанім ними тому, що радикали не партія і не компетентні до такоі важноі справи, — хоть логічний чоловік мусів би тут пригадати собі народну пословицю: „не в тім сила, що кобила сива, а в тім, як везе“. Не в тім сила, чи хто вважає радикалів партією, чи не партією, а в тім, яка справа, котру вони підняли, і які іх засади в тій справі. Та логіка вже від давна не обовязує руских послів, і ми не можемо тут мати великоі претенсіі до Дра Короля. За те ми були в праві ждати від Дра Короля совістности, знаня того, про що береся говорити, — а того, на лихо, ми не бачимо в єго виступі. Др. Король хвалиться, що він і єго товариші зволили великодушно запросити аж двох радикалів на зйізд 19 марта — на котрий з инчих партій запрошено кілька сот людей (яка примирительна пропорція?!). Др. Король хвалить далі заходи тих двох радикалів, але зараз за тим ударяє на загал радикалів, кажучи, що ми „заявились противъ примиренія партій... признали такое примиреніе просто вреднымъ для русской справы“. Як би Др. Король вважав обовязковим для себе слідити за радикальною прессою, то він переконався би про що инче і не плів би дурниць. Ми заявилися против згоди в дусі Романчука з єі чисто рутенскими основами в справах народности, віри і лояльности. Ми ті засади вважаємо неполітичними і пагубними для спільности рускоro народу у нас і в Россіі, і в загалі для поступу Русинів на полі: національнім, політичнім і культурнім. Приймивши ті основи, ми були би зреклися своіх основних засад і перестали бути радикалами. Може того й бажали від нас народовскі і москвофільскі примирителі, в роді Дра Короля, але нехай би вони поставили себе на наше місце і зважили, як би то ім було, як би радикали домагалися від них — зречися своіх основних переконань у таких справах? Власне тут і є ріжниця між нами і инчепартійними примирителями, що коли

вони кажуть своїм противникам: „зречіться свого, а приставайте до нас, і буде згода“, — ми не хочемо того ні від одної рускої партії, а шукаємо тілько дійсно згідних, спільних точок, у котрих усі могліби працювати разом, для одної цілі. Через те ми й поклали в основу згоди між Русинами точку про повну волю в справах національних, літературних і релігійних, та про чесну конкуренцію в тих справах перед громадою, а бажали і бажаємо консолідації тілько в справах політичних і економічних — свобід і добробуту для руского народу. Нам бачиться, що ніхто не поставив згоди руских партій конкретніще нас і при тому так, що на наші точки згоди могли сміливо пристати усі партії, бо тут не було страти для ні котроі з них, а була явна користь. Та, окрім нашої примирительної програми, у нас є і своя осібна радикальна програма, і по крайній Др. Король і єму подібні не мають права казати, що у нас „нѣтъ ясной программы“, і що ми буцім то тілько нищимо все, що є, „а що поставили бы на то мѣстце, изъ того не даемо себѣ отчета“. Можемо запевнити Дра Короля, що про те, що би слід покласти намісць повалених теперішних норядків, ми дуже крішко думаємо і вже те нераз виложили.

Не будемо спорити з Дром Королем ізза того, що він каже про наші виступи против духовенства. Духовенство наше могло мати і мало колись заслуги для нашої народности, та з того іще зовсім не виходить, щоби ми тепер не виступали против него за дійсні хиби єго, котрі, по нашому, спиняють поступ руского народу. А що до зазиву Дра Короля до селян, щоби вони стереглися „губительного вліянія газетъ, издаванныхъ радикалами“ — то зазив той достойний хиба середньовічного інквізітора, а не посла свобідної держави, і може і мусить викликати між селянами Жовківщини як раз противне. В загалі, виступ Дра Короля треба назвати безтактним навіть із погляду єго власної партії. Такі виступи певне не доведуть до згоди, а мусілиби викликати міжпартійну війну серед Русинів на всій лінії. І іменно Дру Королю і єго партії варто би подумати про те, чи така війна користна для них? Ми сказали в справі угоди рішучо — одно, а іменно, що наші старші партії ще не дозріли до такої дійсно політичної згоди, користної для руского народу. Др. Король, своїм безтактним виступом у Жовкві вповні утвердив нас у тім переконаню про него і тих, іменем котрих він промовляв.

М. П.

До сітуації.

Нова ера упокоілась! Єсть се факт, що до котрого мабуть ніхто і найменшого сумніву не має. Та вродилась з неї posthuma — прийшов на світ недоносок, охрещений Дром Е. Олесницким „новим курсом“, а вже така моша як Барвінский зі своїми асистентами в роді Вахнянина та Савчака не понехають доложити старань, щоби се многонадійне небожатко — якнайдовше вело своє дорогоцінне житє. На всякий случай не забракне ім певно горячої підномоги від таких аматорів сего рода дивоглядів, — як братя Бадені, та прочі члени hierarchii społecznej. А коли вже факт довершений — га! — то не позістає нічого іншого до роботи, як просто затягнути єго у нашу народну книгу рахунків, і на будуче не забувати і на сей чинник в політичнім житю благословенної нашої Рутенії.

Погляньмож на декотрі політичні події послідних часів, в котрих той чинник уже відограв ролю, — або котрі бодай посередно єго дотичать через те, що вияснюють становище руских партій до него.

Дня 3. л. мая відбули ся у Львові головні збори народовского політ. товариства „Народна Рада“. Взяло в нім участь около 150 членів, — межи ними лиш дуже мало селян. Був се — як се звичайно бувае в Нар. Раді — просто збір політикуючих „патріотів“ котрі прийшли головно „заняти становище“ і „прояснити ситуацію“ — як звичайно говорять народовскі політики. О дійсній організації мас, о киненю між них заінтереєования до жизненних справ їх дотичачих — не ма на таких зборах і бесіди, — бож і не ма там тих мас, а є лиш поодинокі великі люде, котрі користають з нагоди внеказати своє важке слово, щоби потім цілий рік жити в спокою і задоволеню, дрожачи розкішно на сам спомин тих великих подвигів, — довершених в салі Народного Дому (Возьмім п. пр. такого Рудніцкого зі Зборова). Подібний характер мали і сегорічні зборн, а що на них головно било в очи — се політиканство, роблене великої політики, якась тупа безжизненність, зневіра у власні сили. Справозданє виділу — се найліпше того свідоцтво. Майно товариства — репрезентуючого цілу народовску партію, до котроі належить так много маючих, на висших суспільних ступнях стоячих людей — виносить заледви 173 злр. 58 кр! — Виділ признає, що члени не хотять платити вкладок, що навіть старання виділу в напрямі організації — не віднесли наслідків, по причині „браку співділаня на провінції“, і що одже робота виділу під сим зглядом не прибрала ще конкретної форми. Так одже фактично обмежилась ціла діяльність виділу — на завізванє послів до „зазначуваня невдоволеня“ — (єсть се, як побачим, сам екстракт рутенско-народовскої політики!) на несповненє ухвали попередних загальних зборів в справі „Чорної книги“ — завізванє до вношеня петицій в справі реформи виборчої, на дуже слабу інтервенцію в справі виборів в Долинщині, Ярославщині і Бродщині а нарешті на завізванє Русинів, щоби устроювали по провінції віча. — Своєю дорогою, коли прийшло до віча в Рогатині — „Народна Рада“ — мимо прошень не вислала ніякого референта.

Справозданє споминає ще о тріумвіраті, вибранім до пантрованя, щоби на сегорічній виставі краєвій не діялась Русинам кривда — помимо того, що ціла та виставa краєва єсть по близшім придивленю — просто поличманом

вимірепим в лице всякому понятю рівноправности — щось не чути і духу про яку не будь діяльність сеї словутної рутенської трійці. — А варта би бодай знати порекла сих заслужених сторожів національних руских прав!

По сім потішаючім справозданю держав зараз посол Романчук свій „спіч“ про „ситуацію“. — Хтож не знає бесід сего рода того політичного мужа? Рецепта їх звичайна і постійна на Руси від довших літ: зачинай в ім'я боже від 1848. року, а потім вже сам пантруй — як долізеш аж до біжучої хвилі. — Впрочім зміст дуже короткий — хоч Романчук сарака своїм звичаєм десь на аптикарскій вазі відважував вагу кождого свого многоцінного слівця: Час проби визначений новоерпиками для правительства скінчив ся! Зміни на лучше нема ніякої — іде одже о те, „щоби відпорним становищем зазначити невдоволене Русинів!“

Що за тупа, що за низька, що за безлузда фраза! — І то має бути оклик, під котрим мають зорганізуватись народовскі когорти, під котрим мають кинутись до рішучого бою! Чиж дивно, що не то вже простий нарід — але навіть вірні серця народовскої „інтелігентної“ бранжі — не годні хоч на 10 Цельзія загрітись до політики веденої під таким ніч не говорячим паролем!

По Романчуку промовив Др. Олесницкий — і вдарив головно на „новий курс“ і єго представителів. Бесіда була виголошена дуже красно, річево, з чувством, завзятем — вільна від всяких рутенских „а вжеж“, маючих маскувати пустоту мисли і брак льогічної звязи.

З цілою силою слова наклеймив він поступоване політиків, що „підносячи нашу самостійність національну, віддали з легким серцем нашу самостійність політичну“ і вніс резолюцію, що загальні збори Нар. Ради уважають лиш політику пріпціпіальну, основану на борбі за свободи конституційні, хосенною і відповідною для руского народу. Резолюція похваляє далі виступлене Р-а з руского клюбу в раді державній, висказує невдоволене для зачинщиків „нового курсу“, і узнає, що лиш ті посли є речниками руского народного сторонництва, котрі підуть дорогою, вказаною Романчуком і стануть на відпорнім становищи супротив правительства. Резолюція та зістала серед одушевленя принята. (Нам ся резолюція не імпонує, бо яка-ж пріпціпіальна політика п. Романчука? Краще було виложити самі ті пріпціпи і візвати людей, щоби після них поступали. Ред.)

Тепер прийшла черга на адвокатів „нового курсу“ і перший промовив станіславівский канонік Гробельский. Після него, не нова ера вина роздвоєню серед народовців, а брак організації. Всему знову винні проводирі народовскі. Пріпціпіальною буде політика лиш тоді, коли Русини будуть стояти на пріпціпі національної самостійности. Тому й неможлива угода з москвофілами. Що до реформи василіянскої, то вона іде як треба, а реформовані монахи не лиш добрі католики, але і народовці: „ми можемо — казав Гробельский — лучити ся з правительством і Поляками і тому ставлю внесенє: Збори Н. Р. зволять прилучитися до роботи послів Барвінского і Вахнянина, та візвати пос. Романчука, щоби полишився в клюбі, хоч і не годить ся з поглядами членів клюбу“. Резолюції тої однак, в виду принятя резолюції Дра Олесницкого, не піддано навіть під голосованє.

Тепер вдарив завзято на Романчука член виділу краєвого Др. Савчак. Він лютий головно на те, що мимо єго становища і так великої прихильности для „нової ери“, єго таки не запрошено в куми до неї. Все лихо, яке принесла нова ера, вийшло після него з сі злого переведеня, а сему винен головно Романчук. Романчук також винен, що Н. Р. нічого не робить, і що в загалі не робиться нічого. Резолюція Савчака взиває народовців до роботи на підставі програми з 1892 р., поручає виділови Н. Р. як найскорше переведенє організації, — а послів взиває, щоби завели карність і солідарність між собою, і щоби „держалися такої тактики політичної, котра може найбільше принести користи матеріяльної і моральної“. Резолюція ся перейшла з поправкою Дра Олесницкого — мабуть що до послідного устугу.

В обороні „нового курсу“ виступали ще попи дд. Юрик і Світенький, а нарешті промовили ще й самі махери єго, пп. Вахнянин і Барвінский. Вони, бідолахи, мов на позорищи сиділи через цілий час і мусіли поликати з мінною оперованого пацієнта ті тяжкі закиди, які їм робили чи то бесідники, чи то прочі присутні в формі окликів обуреня і негодованя. Вахнянин хотів з початку зискати собі симпатію слухачів сим, що й сам признав, що Русинам діеся кривда. Коли не помогло, почав представляти, що він і другі новокурсники держаться політики вільної руки, але коли і се не зменшило завзятя слухачів, — сказав отверто: „Ви собі ухвалюйте опозицію, а я з обраної дороги не зійду“. Барвінский, на свій спосіб знову робив eine gute Miene zum bösen Spiel, говорячи, що він хоче „позитивної роботи“ і що впрочім ділає в добрій вірі.

Перед голосованєм над резолюціями забрав ще раз голос пос. Романчук, відповідаючи на закиди, зроблені єму Савчаком. І він признає, що треба приложити рук до роботи, але чиж можна було надіятись, що правительство буде ставляти перешкоди в сім взгляді? „Я не скажу — кінчив бесідник, — мов би я не мав собі нічого закинути, противно — маю, і для-того я не пру ся на перше місце і стану в других рядах яко робітник до спільної праці“.

З внесень поставлених на зборах заслугує на увагу внесенє д. А. Хойнацкого, щоби п. Вахнянина виключити з товариства, до чого однак дд. Романчук, Олесницкий і Шухевич не допустили зі взглядів формальних, а нарешті внесенє Дра Олесницкого, котре і зістало без дискусії ухвалене: „Виділ Н. Р. сальвуючи своє становище має старатися всіми силами

довести до консолідації всіх Русинів, не сходячи зі становиска своєї програми".

Зазначимо в кінци і се, що збори вибрали поновно головою п. Романчука, а членами виділу самих его сторонників.

Невдовзі по зборах Н. Ради, відбулися в Стрию загальні збори „Підгірскої Ради", на котрої чолі стоїть Др. Олесницкий і ухвалили подібну резолюцію в справі „нового курсу" як збори львівскі. То само сталося на вічу в Сколім, скликанім сим товариством на день 19 н. ст. червня. Рівночасно з вічем в Сколім здавав в Жовкві справоздане зі своєї посольскої діяльности посол соймовий Др. Король. Він говорив кілька годин про діяльність сойму, виступив рішучо против політики Барвінского, а що до акції угодової між рускими партіями, то висказав надію, що згода може ще перевестися. Дуже однак неподобалося ему поступоване радикалів, котрі приступили також до угодових пактів, та потім від них відступили. Др. Король візвав одже зібраних селян, щоби не читали радикальних газет, „бо се лектура лиш для інтелігенції, котра не так легко дасть ся звести на хибну дорогу". Проти тому нападови виступив наш товариш Др. Невестюк, — однак коли сказав, що москвофільска політика основуеся на полоханю Австрії Росією, москвофіли піднесли страшний крик, і на внесене попа Решетила, славного магерівского політика, голова зборів відобрав Дрови Невестюкови голос. По сім Невестюк вийшов із салі.

Як бачимо, Др. Король устроів собі маленьку нагіночку за радикалами, і се нас цілком не дивує. Др. Король есть рідненьким дитятком москвофільскої політики, однак пійшовши на провінцію, зачав помалу забувати на давні свої святощі, в роді як Русь „отъ Сяна по Амуръ", але держачися крінко головної основи москвофільства: ретроградности і обскурантва, вскорі став мирним жовківским рутенцем і представителем вигибаючого вже давного рутенского святоюрства. Так одже святоюрство викурене єзуітами із львівскої святоюрскої, гори, найшло собі прихильний привіт по таких „культурних" осередках як Жовква, і там собі животіє щасливо зі своїми ідеями про Русь аж до самісінького Збруча. Есть се обяв натуральний і такого пароксизму злоби не може нарешті ніхто за зле брати такому антіділовіяльному сотворіню як Др. Король. Нам однак здаеся, що повинно бути річею амбіції тов. Дра Невестюка, доложити старань, щоби селян жовківского повіту познакомити як найскорше з радикалізмом, а що найважнійше, скликати радикальне віче.

Так одже перейшли ми в короткости всі політичні збори послідних часів, а коли ще зазначимо що д. 19. червня відбулися також заг. збори „Народної Волі" в Коломиі, а перед тим ще й приватна нарада інтелігентних Русинів з Бережанщини в цілі основаня політичного товариства — то позістане нам тепер лише поставити ще деякі загальні виводи.

Що найбільше б€ в очи, глядячи на послідні прояви політичного житя галицкої Руси, то се, що загал Русинів майже одноду́шно противний всяким компромісам з урядом і польскими верховодячими сферами — а домагаеся горячо опозиції і оборони конституційних свобід. На початку „нової ери" — стояла за нею майже ціла народовска партія, а всякі худі патріоти аж в пити били з радости, що тепер і „ревними Русинами" будуть і ласки „свише" доступлять. Однак „der Wahn ist kurz, die Reu ist lang" — і тепер бідні Дмитерки, Петришини та проча патріотична дрібнота сидять тихо і нерипаються, бо „нова ера" завела і наступили часи зіло неприятні. Можна вправді еще приступити явно до „нового курсу" — алеж тоді тра сказати: adieu! усім найпримітивніщим понятям о чести, — а на се не кождий чейже згодиться. Але pardon! Я помилився, бо і таких відважних і рішучих людей бачимо тепер уже досить спору купку.

Есть се власне одинокий позитивний результат „нової ери" — що коли давнійше т. зв. „хрунівство" крилося в пітьмі ночи і „въ ущельяхъ горъ" — то тепер ходить воно собі відважно по білім світу в саме полудне, тай ще ніс до гори задирае. „Нова ера" стала для „хрунів" свого рода прагматичною санкцією, і тепер вони живуть і ділають в крішкім увіреню, що дістали на галицкій Руси право горожанства. „Я ділаю в добрій вірі" — скаже такий галицкий громадянин — „я бачу в лизаню з. . . . . польского „кола" спасене рускої народа!" — ну, і що му зробити?!

Справа зістала засиджена, praescriptio longi temporis взяла гору — і щоби тепер Романчук бив себе в груди мов тамбур від австріяцкої музик-баяди в бубон — то вже не направить лиха, якого наварив зі своєю „новою ерою". Дійсно, до недавна еще аж серце чоловікови нераз краялося, коли бачив якого многонадійного Рутенця, в котрого аж жижки дрожали до карієри, до щастя, до високих, егоістичних ідеалів, а тут ані руш не мож ему було сего всього осягнути без випеченя собі на чолі печати народного ренегатства.

Тепер ситуація уратована, а хоч „нова ера" взяла в лоб, то „новий куре" заспокоює доки що вповні попит за теплими містечками, синекурами та авансами.

Кость Люнин — завдяки політиці „вільної руки" (радше, перше порожної, тепер — повної) свого тестя, дістав 800 левів стипендії на dalsze kształcenie і кидае непродуктивну ліру в кут! З перед очей давного смирного лемка, — тепер маститої політичної парсуни — Савчака, никне чим раз більше і утікае в безвісти привид підгаєцкої судової голодівки, а за то крішае і росте в силу надія на задержане і на дальше витідного і почестного містечка в виділі краєвім. Покірним префектам семинарским та худеньким канонікам мають в уяві блискучі мітри та жезли, ростуть і заокругляються черевця!

Галицкий Олександер Великий (до малих інтересів) бачить до своїх семи пенсій, доданих ще три, а свого синка — начальником повітової дирекції скарбу в Пацикові, — словом, благодать з усіх боків.

Але полишім докищо чесних новокуренків враз з їх „здобутками“ в спокою, а возьмім справу з іншої бочки.

Народовці тепер дуже завзято вдарили в опозиційні дзвони, — москвофіли і радикали вже давно стоять в опозиції. Щож тепер дальше, що з того всього має вийти? На то відповідає майже однодушно голос всіх народних зборів за послідні два роки: треба консолідації руских партій. Та чогож навчила недавна ще практика в сій справі? Усі кричали: згоди! та ніхто не давав до неї почину. Радикали перші старались ті бажання осуществити і скликали угодовий зїзд, та щож: Романчук і другі львівскі народовскі маститости учулися оскорбленими, що то не вони, а наймолодша руска партія скликує зїзд і відтягнулися від уділу в нім. Дійсно, дивна се проява чести! Не досить, що нічого не робиш, що не маєш ніякого нюху для потреб і бажань пори, але ще чуєшся обидженим, єли в другого найде ся то, чого у тебе брак! Скликує отже Романчук інший угодовий зїзд, а з пімсти запрошує на него лише двох радикалів. Та радикали не дуже даються просити, беруть в усім участь, стараються усунути всякі камені претковенія, однакож всьо то надармо, бо Романчук таке виштрихнув, яке би жадному звичайному чоловікови і в голову не впало. Він каже: я вас скликав для переведеня згоди між рускими партіями. Ви москвофіли, виречіться свого москвофільства, а ви, радикали, свого вільнодумства в справах віри, себто одної з найголовнїщих точок вашої програми. За то приймїть програму моєї партії з раболіпієм для Риму включно, а згода відразу так і вродиться.

Що при такім розумі політичнім мусіла ціла справа з гори взяти в лоб, се річ очевидна, і лиш заходить еще питанє, що властиво подиктувало Романчукови такий проєкт згоди, чи перфідія, чи наівність? Се друге має більше правдоподібности за собою.

Так одже Романчук і компанія не то що самі не довели до нічого, але ще й покирнили акцію заінавгуровану радикалами. Річ преці ясна, що ніяка партія не дурна зрікатись своїх прінціпів для красних очей народовского проводира, і що противно можливий лише компроміс, а то на підставі засад і потреб спільних усім партіям. Такі точки порозуміня оголосили радикали для зїзду 2 лютого, та Романчук хтів поставити щось свого, оригінального, і стрілив дурницю. Ми пересвідчені, що Романчук, котрий так охотно признає свої прегрішенія, вскорі сам признається (єли ще не признався), що знову фатально промахнувся, та справа сама мабуть не много виграє на сій покуті. До того треба ще й діла. Що діла робить він мало, що організацією своєї партії, а навіть справами товариства, котрому приводить, дуже слабо займається, — се відкрили на зборах Н. Р. Савчак і другі. Не позіставалоб одже єму нічого іншого до роботи, як се, чим загрозив на зборах Н. Ради, т. є. „станути в других рядах яко робітник до спільної праці“. А єли так, то найже д. Романчук не грає ролі ображеного Зевса, коли знову хто инший схоче справу угоди чи радше компромісу посунути дещо наперед. Весь руский загал сего домагаєся, спільний ворог напирає з усіх боків, важні події перед нами в недалекій будучности, — не час одже бавитись в дитинні ніжмурки, та грати ролю великого Staatsmann-a, а при тім дрожати на кождім кроці — чи се або те подобаєся „Правді“, або органови буковинских півголовків.

На всякий случай, радикали хоч не могли згодитись на такий оборот річей, який взяла акція компромісова Романчука, радо стануть знову до діла, єли лиш побачать, що практика житя преці таки ще научила чого небудь обі другі рускі партії.

Др. Кирило Трильовский.

Загальні збори „Народної Волі“

відбулися в Коломиї 19 юня с. р. при участи поверх 400 селян. Усіх членів мала в той день „Народна Воля“ 685, із котрих $^3/_4$ заплатило вкладку. Доходу мало Товариство, від часу основаня в маю 1893 р., 130 зр. 90 кр., росходу 93 зр. 25. Лишилося в касі 37 зр. 65 кр. Окрім того, агітаційного фонду було 14 зр. 19 кр., росходу 45 зр. — 30 зр. 81 кр. покрито з инчих грошей. Товариство устроїло 9 віч, із котрих більшість заборонено, висилало депутатів на инчі рускі і мазурскі віча, а також устроювало віча спільно з соціалістами. Орган товариства „Хлібороб“ виходить у 1000 примірниках, розсилаєся в 900 примірниках, еефіціту має 205 зр. Склад нового Виділу такий: Др. С. Данилович голова. Щ. Творовский заст. голови, секретар Др. К. Трильовский, касієр М. Павлик, виділові: Др. Иван Франко, Др. Роман Яросевич і селяне: Иван Сандуляк, Иван Бородайкевич і Козьма Лазоряк. З ухвал занотуємо: вислати депутацію у Відень до німецких і ческих народолюбних послів для оборони волі народних віч; устроїти громадний зїзд селян у Львові на виставку і віче, і врешті заложити касу позичкову для членів радикальної партії.

Другого і третого дня після того були в Коломиї збори філій „Просвіти“ і „общ. Качковского“. На остатних було 100 людей, у тому 20—30 селян, на перших — 15 людей, у тому 2 селяне.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

V-тий Рік Коломия за 1 і 15 юнія 1894. 11 і 12 нр.

Виходить 1. і 15. л. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція і Адміністрація на Замковій ул.

Рай і поступ.

(Конець).

5. Зворот европейскої думки до житя на землі.

Коло 1000 років християне жили під нагнітом тиєї огидливости до світу і житя, котру ми показали вище. Сему помагало і те, що скоро після того, як християнска віра запановала в римскім царстві, — (років з 400 після Р. Хр.) — на царство те почали нападатись дикі народи німецкої, угорскої і нашої славянскої породи і по троху розвалили се царство і основали на єго землях і навколо свої нові царства. Нові народи приступали до християнскої віри, — і се було для них дуже великим поступом і в загалі дуже добре для всего світа, бо віра та зводила всі народи у одно брацтво та й милостиві приписи єї були все таки уздочкою для хижих вояцких звичаїв тих народів.

Тількож нові народи, не маючи ніякої свіцкої науки, зовсім підпались християнскому попівству в усіх своїх думках. А між тими думками були і такі, що розум, наука у загалі — єсть повстанєм проти бога (Про се ми росказували в книжці „Оповіданя про заздрих богів“) Через те наука свіцка страшенно була занедбана в нових християнских царствах і люде не допускали собі навіть і думки провірити своїм розумом те, що попи та монахи росказували ім про світ та житє.

До того житє в нових християнских царствах стало тяжке для людей, далеко тяжче, ніж було у римскому. — В римскому бо царстві на великім обшарі землі був по крайній мірі спокій, мир, не було війни проміж народами і країнами, і люде почали доходити до думки, що мир і ліпше ніж війна, з чого і в християнских церквах моляться: про мир всего світу („о мирѣ всего міра“). Як же роздробилось римске царство, то по малу дійшло до того, що не тілько кожний царь, чи король, або і князь малої країни, але кожний пан вояка (рицарь) будував собі замок та вважав себе вільним воювати з сусідами, величаючись своїми вояцкими ділами, як благородством. Навіть монахи мусили озброяти манастирі, як замки, а епископи, маючи великі землі з підданними, мусили водити підданних на війну по наказу королів, а иноді, вважаючи себе князями та рицарями, самі поводились як вони. Помалу і міщане повиводили навкруги своїх міст стіни і стали і собі вояками. Лишень бідні селяне були без захисту од усяких вояків, а коли королі, князі та рицарі нападались одні на одних, то перш усего били, рабували і полонили тих селян, як підданих своїх ворогів.

Серед такої безперервної війни, люде справді могли думати, що живуть в „остатні часи“, предвіщані апостолами, і що справді на землі панує діавол і смерть. Коло 1000 року після Р. Хр. християне зовсім ждали кінця світу, бо і в „Одкритю“ св. Івана богослова сказано, що діавол буде замкнутий по слову Христа на 1000 років, а потім буде випущений, сбере військо і нападеся на

християн, а потім уже буде в кінець побитий, і тоді вже настане царство боже в Іерусалимі Небесному. Але 1000-ий рік пройшов, і діавол не появився і світ сей не скінчився. Християне вспокоїлись, — а тим часом почали перемінюватись і обставини житя по европейских християнских країнах.

По троху війна між рицарями, або так звана пріватна війна, була вгамована заходами попів, міщан та королів. Попи на соборах встановляли б о ж і м и р и, то б то заборону війни од ночі середи, перед днем, коли був арештований Ісус, до понеділка, та в празники і великі пости міщане випрошували собі в королів м и р и к о р о л і в с к і, то б то заборону пріватної війни і всякої бійки на дні базарів і ярмарків, і закладали проміж себе спілки, щоб боронити божі і королівскі мири, та союзи проміж містами, щоб в загалі боронитись і вдержувати спокій у країнах. Королі, опираючись на міщан та на своє військо, держати котре стало рицарям дорого, коли пригадані були пушки (канони) вспіли зовсім вгамувати приватну війну. Житє стало спокійніще.

Поряд з тим вищі стани людності: попи, шляхта і міщане почали дбати про свої права у державах: щоб на них не накладали податків без їх згоди, щоб їх не карали без суду, щоб не писали для них законів, не спитавши їх ради і т. и. По деяких країнах і селяне почали добиватись подібних же прав, а скрізь добивались волі особистої. В містах (городах) де осідались увільнені люде, почали розвиватись ремесла з усякими вигадами (як напр. дзигарі і инші машинки) та торг. Всіма сими справами та працями люде почали займатись гаряче, одвикаючи од думки про саму смерть. В самих манастирях житя перемінилось. Там між иичим переховувались старі книги, до християнскі, з котрих деякі все таки читали і попи і монахи, щоб ліпше вивчитись римскої мови (латинскої) що осталась у церквах. Згодом в манастирях почали читати та переписувати усякі латинскі до християнскі книги, в тім числі і наукові, і почала поновлятись і свіцка наука.

Окрім того свіцка наука почала доходити до християн і од магометанців арабів, котрі поперекладали було на свою мову багато наукових книг до християнских греків. Бачите, хоч віра Магометова і була подібна до віри жидівских пророків і перших християн і можна сказати була дочкою тих вір, та магометанці не мали такої ненависти до старих дохристиянских книг грецких, як християне, бо араби спершу жили далеко од грецкого світа і не мусили споритись за віру з грецкими учителями, як спорились перші християне. Через те скоро після того як араби магометанці завоювали східні країни грецко-римского царства і знайшли там чимало старих книг грецких і книг, перекладених з грецкої мови на мову сірійску, подібну до арабскої, — то зацікавились тими книгами і почали перекладати їх на свою мову і так почали поновляти свіцку науку і почасти продовжувати єї далі. Завоювавши через 700 років після Христа Іспанію, араби приближились до західних европейців, а окрім того в 11-му, 12-му і 13-му сторічю після Христа західні европейці часто нападались війною на землі магометанскі, а надто на Палестину, щоб одвоювати в магометан Іерусалим. То були Х р е с т о в і в і й н и, названі так через те, що християнскі вояки, котрі ішли проти магометанців, нашивали собі хрести на одежу. Іерусалим нарешті таки зостався в руках магометанців, — тільки ж християне і західньої Европи близче познакомились з магометанцями і взяли од них чимало арабскої науки і вигадів, — в тім числі напр. порох, горілку і инші спирти, ліки і т. и., котрі і доси і в нас иноді звуться арабскими словами (напр. горілчаний, або винний спирт — а л к о г о л ь). З годом у західній Европі почали перекладати старі грецкі книги на латинску мову з арабских перекладів, а в східній, де зоставалось ще грецке християнске царство, почали пильніще читати дохристиянскі грецкі книги. Так і в Европі свіцка наука почала помалу оживати, хоч займались нею спершу самі попи та монахи, звісно, дуже невеличке число. Память про те, як прислужились для науки араби і доси вдержуєся в тому, що деякі науки і в нас

і доси звуться арабскими словами, як напр. наука про вищі рахунки — алгебра, або наука про склад усяких річей (матерій) — химія, то б то по арабскому египетска наука.

Араби і инші народи, котрі од них узяли магометанску віру, як напр. перси, тим ще прислужились для вигадів і науки, що ходили, то як вояки, то як купці, мало не по всій Азії аж до Індії і Китаю, до країн, де була своя давня освіта, і по східній Европі, аж до північних руских країн, — і поописували всі країни і навчились там багато тамтошніх вигадів, — в тім числі напр. пороху од китайців. Ті вигади почали од арабів переходити і до европейців, а з годом і купці европейскі почали їздити по магометанским землям, а потім і далі аж до Індії і Китая сухими дорогами і морем і взнавати там усякі нові речі і писати про них книги.

Подорожі по морю стали лекші, коли в Італії взнали, мабуть, слідом за арабами, що магнітна паличка завше повертa сама по собі одним кінцем на північ, а другим на південь. З того часу почали виробляти осібні стрілки з магнітного заліза, котрі моряки брали з собою і котрі помагали ім в усяку погоду взнавати, в яку сторону пливе їх корабель. Доти лишень по сонцю та по зорям можна було догадуватись об тім. Тепер з такою магнітною стрілкою, та з дзигарем, що показував час, стало лекше слідити за тим, куди біжить корабель і скільки дороги пробіга, — і европейці насмілились плавати не по самому Середиземному морю, а й по океану, що лежить на захід од Европи, і помалу надумались проїхати ним до Індії, звідки купці привозили дорогі речі. Для того португальці почали обїздити береги Африки, аж поки в 1498 р. один іхній морский капітан Васко де Гама доїхав таки морем круг Африки в саму Індію. В 1492 р. другий капитан, італьянець Христофор Колумб, вичитавши в старих, ще дохристиянских книгах, що земля куляста, поїхав з кораблями, що дав єму уряд испанский, до Індії просто на захід через океан і знайшов нову частину землі Америку. На захід од Америки незабаром знайдено впять океан. В 1518—1520 рр. кораблі испанскі, з капитаном Магелланом обїхали Америку з південного краю, увійшли в той другий океан, Великий, приплили ним до Індії і звідти вернулись круг Африки в Іспанію. Так доневнились люде, що земля справди куляста, обгорнута воздухом, або повітрем, а не така, як думали давні вавилоняне, а за ними жиди, і як доводили християнскі письменники, опираючись на біблію, — тоб то ніби земля плоска, та накрита з гори твердим небом, мов покришкою. (В біблії росказуєся, як бог створив таке тверде небо, та як воно ділить воду верхню од нижньої, — а наші неписьменні люде росказують, що єсть десь країни, де небо так покрива землю, що жінки прядуть, а починки на небо кладуть).

До того коло 1450 р. пригаданий був у Німеччині міщанином Гутенбергом з товаришами, спосіб печатати книги, котрі через те значно подешевшали. Тут же помогло навіть лихо: в 1453 р. турки взяли столицю грецкого царства, в котрому теж уже піднімалась цікавість до старих дохристиянских книг; багато учених греків переїхало жити до західно-европейских країн; вони попривозили з собою старі грецкі книги, — котрі тепер люде почали печатати. Се дуже підняло свіцку науку по християнским сторонам. Поряд з тим зростала цікавість до руін старих римских і грецких будинків, котрих чимало було в Італії. В руінах тих знаходили малюнки на стінах, а також статуї, дошки з вирізами (рельєфи) вироблені чудово. з прекрасними фігурами старих грецких богів і людей, часто зовсім голих. І християне почали любоватись тими виробами, перестали встидатись тіла, почали шанувати красу одежі, тіла, всякої речі живої і виробленої, — почали і собі малювати і виробляти з каміня та міді подібні ж твори і потроху в мальованні навіть випередили старих греків та римлян, після того як голландець Ван-Ейк, 1410 р. вигадав малювати олійними барвами. Надто посунулись у різбарстві та малярстві нові художники, коли стали доглядати тіло людске і брати собі за взорці живих людей (натур-

щиків), при вироблюваню статуй і малюваню навіть святих для церков (славні італьянці: різбар статуй, або скульптор, Мікель Анджело Буанаротті, 1474—1564, і маляр Рафаель, 1483—1520).

Так скінчилась в християнских країнах тяжка доба, котру звуть тепер середніми віками, а почались нові віки. (Добу до розвалу римского царства на заході Европи в 476 р. після Р. Хр. звуть старими віками). Почались же нові віки з часів, котрі звуть часами знахождения нових частин землі, та новонарождіня наук і умілостів. Для християн, по крайній мірі для багатших та більш освічених, знайшлись речі цікаві, окрім церковних: ремесла, торг, подорожя по чужих країнах, наука, умілости, — житє стало не таке однакове, погляд на світ не такий понурий. В житю вбачалась явна переміна навіть проти ще недавніх часів і переміна, очевидно, на ліпше. Особливо наука значно розширилась і подавала надію на те, що буде ще розширятись. Через се все погляд на світове житє перемінився, по крайній мірі, в більше освічених людей. Добре видно сю переміну в словах одного з найбільше вчених людей того часу, голландця Еразма, котрий був один час монахом, але потім вернувся у світ і посвятився наукам та письменству, при чому чимало висміював сучасних ему попів і монахів, і їх грубе житє і неуцтво. Пишучи одному приятелеві про поступ в науках у нові часи і рівняючи їх з недавніми, — Еразм каже: „стає весело жити на світі!“ В сих кількох словах видно ясно переміну погляду на житє проти середневічної понурости! (Еразм жив між 1465 і 1536 р.)

Нові учені, такі як Еразм, стали звати себе латинским словом гуманисть, — (од слова гуманус—людский) — то б то такими, що шукають науки в усему людскому, а не тілько в самому церковному. Вже одно имя се означало новий зворот науки, початок пошани до людского життя самого по собі, а не лишень для царства небесного.

Непремінним послідком такої нової науки мусила бути увага до громадского життя і его порядків. Знаменитий італьянский писатель того часу Маккіавеллі (родився в 1469 р., умер в 1527 р.) звернув увагу і на те, на скілько яка віра вплива на громадскі порядки, і написав в одній своій книзі таке: „наша (християнска) віра поставля найбільше щастя в покірливости, в зневазі до людских справ... Мені здаєся, що всі такі думки, роблючи людей слабіщими, зробили з них лекшу здобич для злочинців. Сі злочинці побачили, що ім можна без опаски тиранствувати над людьми, котрі, щоб пітти в рай, більше раді терпіти кривди, ніж мститись за них“.

Другий знаменитий писатель того часу, англичанин Франц Бекон (род. в 1560 р. ум. в 1629 р.) поставив за ціль ученим людім „поліпшити стан людей, працювати для добробуту людского, дати житю людскому нові вигади і нові засоби, — озброіти людский рід новими силами і новими струментами праці“, — і назвав свою головну книгу, в котрій він кладе основу новіщої вільної науки, опертої на пробу, — „новий струмент“.

6. Утопії, або вигади про взірцеві порядки.

Як тільки гуманісти звернули так увагу на людске житє на землі, зараз же вони почали розбирати і громадскі порядки, що в них лихого, і почали думати про те, які б мусили бути добрі порядки і як би їх завести. Деякі більш рішучі люде пригадали цілий круг порядків, справедливіщих, ніж теперішні, і почали викладати свої думки про те. Щоб вільніще було судити про готові вже порядки, ті люде пішли на такий спосіб, щоб писати книги, що вже буцім то есть такі країни, де истнують пригадані ними порядки, і описувати ті порядки, та при тому противупоставляти їх звичайним. Приміром до таких книг служили старі грецкі та римскі оповіданя про райскі країни, з тою лишень одміною, що тепер і самі нові оповідачі про взірцеві країни не вірили в те, щоб такі країни були, та й ніхто не міг тому вірити, між иичим і через те, що вже тепер знали письменні люде усю землю. Всякий тепер, читаючи про такі взірцеві країни, добре розумів, що се лишень такий спосіб говорити і що ті

порядки, які тепер показувались за взірцеві, можуть бути, коли люде згодяться їх собі встановити.

Найцікавіща з таких книг гуманістів про взірцеві порядки есть та, котру напечатав у 1516 р. англичанин Мор і котру він назвав: „Про найліпший порядок держави і про новий остров Утопію". Утопія — то слово складене з двох грецких: у, що значить не, і топос, що значить — місце, так що остров Утопія значить остров Нігде. З часу появу сеї книги Мора письменні люде звичайно звуть утопіями такі думки про громадске житє, котрі різко одміняються од истнуючих порядків і котрі важко осуществити.

Описуючи порядки на тому острові Утопії, Мор властиве виложив свої думки, як би мусили бути впорядковані держави.

Книжка Мора починається з оповідання, як він, будучи в сусідній з Англією стороні, що тепер звеся Бельгією, пізнав там одного чужинця, Рафаеля, котрий багато ходив по світу, і як вони почали розмовляти про державні порядки в европейских сторонах. Собесідник Мора і Рафаеля сказав, що дивуєся, чому такий розумний чоловік, як Рафаель, не стане міністром у якого небудь царя. На те Рафаель одповіда, що звичайно царі не розуміють одміни між двома словами: служити і прислугуватись, (як раби) — що царі звичайно думають лишень про війни, а не про те, як правити державою в часи миру, і що як тільки хто ім порадить що небудь не подібне до звичайного, то зараз другі совітники царскі почнуть говорити: „батьки наші так то робили!" і що, по їх думці, наступить кінець громаді, коли хто подумає, що він розумніщий од батьків і дідів!

Далі Рафаель говорить почастно про хиби громадских порядків в таких европейских сторонах, як Англія та Франція, хиби, про котрі правителі не хотять і думати, ні слухати, як би хто про них заговорив. Напр., каже він, в Англії багато людей вішають за крадіжку і волоцюжство, — а не тільки не думають, як би дати кожному заробок, котрий би вдовільняв его, а ще повертають поля на панскі пасовиска і зганяють з них хліборобів, котрі стають злодіями і волоцюгами. (І доси таке робиться часами в Англії, — а од недавна в гірских німецких країнах Австрії багатирі почали скупати грунти і ліси в мужиків і повертати їх на забавки та полюванє). У Франції, казав Рафаель, держать безмірно велике число салдат. Що ж, каже Рафаель, як би я серед державної ради французкої, — коли другі совітники радяться про те, як завоювати Італію, сказав таке: „дайте спокій Італії і зоставайтесь у Франції. Франція і сама занадто велика, щоб з нею добре вправивсь один чоловік, — і нічого королеві думати про те, щоб ще єі вбільшувати", а потім повернувшись до короля сказав би: „користуйтесь лінше часами миру, порядкуйте добре ваше царство, як батько, а не як пан, не думайте про чужі царства?" Що б було, каже далі Рафаель, як би, після рад про те, як більше вібрати з піддапих грошей в скарбницю королівску, я сказав, що „слава і добро царево лежить більше в багацтві его підданих, ніж у его власному; що люде встановили собі царів для свого добра, а не для них самих... що царь, котрий викликує проти себе ненависть громадян і хоче підпирати свою власть здирством, мусить зійти з трону і скласти берло. Хиба б мене хто послухав у королевскій раді?"

Після таких вступних уваг про порядки в ріжних европейских державах, Рафаель в книзі Мора росказує про порядки, котрі він би то бачив за океаном на острові Утопії і котрі буцім то там установив мудрий царь Утоп. Нам нема рациї росказувати тут усі вигадки Мора про ті порядки, — ми вкажемо лишень найголовніще, в чому ті порядки одмінялись од сучасних Мору европейских, і на що сам Мор наляга найбільше, вкладаючи свої думки в уста Рафаеля.

Рафаель каже, що найбільше зло в громаді — се осібна власність, котру поодинокі люде мають в своіх руках. На острові Утопії такої власности нема, а всі люде мають усе спільне, — громадами працюють коло землі і в ремеслах і вживають вироблене по потребі

кожної громади, по рахункам, котрі робить громадське начальство. А начальство те також само як і державну раду, вибирають теж громадяне самі собі. На Утопії всі працюють три години ранком і три години по обіді коло чорної роботи, окрім тих, хто показав дотепність до науки, чи умілостів і котрих громада увільнила од чорної роботи. Такої роботи 6 годин вистарчає на потреби громадскі власне через те, що всі працюють, — нема монахів, салдат, панства, лакеїв і т. и. А при чорній роботі лишень 6 годин на день, усякий має досить часу і на просвіту, котрою пильно займаються дорослі утопляне в вільні вечірні часи в громадских будинках, а всі діти в школах. В справах віри в Утопії вважається для всіх обовязковим признавати, що душа безсмертна, що бог добрий і створив ві для того, щоб вона була щаслива, — що добрі діла будуть по смерти людини нагороджені, а злі покарані. Все инше зоставлено на волю кожного, як він хоче собі про те думати, як уявляти собі бога, як покланятись єму і т. и. Та й тим, хто не признає безсмертности душі, нема ніяких кар, а тільки вони не вибираються ні в яке начальство громадске і ім заборонено ширити свої думки між звичайним народом, а можна про них говорити лишень з попами (котрі в невеликому числі вибираються громадянами) та з ученими.

Такий взорець вільности людей в справах віри, Мор показав дуже случно як раз перед тим, як по всій Европі з поводу перемін в церковних порядках, які завели протестанти, ще за житя самого Мора, піднялись сварки між католиками та протестантами і навіть між ріжними протестантами проміж себе, при чому одні других били, мучили, палили, а свіцке начальство вступалось в справи віри і примушувало підданих до своєї віри, опираючись на думку, що „чиє царство, того мусить бути і віра". Сам Мор був покараний на смерть (1535) за те, що не схотів підписати закону, установленного урядом англійским про те, що король також мусить бути головою і в справах віри, як і в свіцких. Та помалу і другі писателі в ріжних европейских сторонах почали навчати, як Мор, що в справах віри мусить бути признана людім воля, і з годом такі думки стали і законом в більш освічених державах.

Та властиве вартість книги Мора про Утопію лежить не в тих, чи других думках єго про ріжні державні порядки, а в тому, що він звернув увагу на громадске житє на землі, що обсуджував єго, опираючись на вільний розум, а не які церковні приписи, та противуставляв недоладним порядкам на землі не царство боже, або небесне, котре не залежить од людей, — а взорець, котрий люде самі і на землі можуть виповнити, коли схотять. Помилка Мора була лишень у тому, що він ставив справу так, буцім то взорцеві порядки на острові Утопії заведені були од разу і одним мудрим царем. Знаючи добре сучасних єму царів у Европі, Мор сам мало мав надії, щоб вони завели в своїх державах подібні порядки, і навіть, щоб мати право печатати свою книгу, він мусив сказати в кінці, що не хвалить всіх порядків, які в ній описані. Та все таки, каже Мор у кінці своєї книги, що „в утоплян єсть багато річей, котрі, я б хотів, щоб наші громади собі всвоіли".

„Я більше бажаю того, ніж сподіваюсь", — каже нарешті Мор.

І Мор мав рацію так говорити, — бо надія на царів европейских, що вони послухаються Мора, була б марна. Тільки ж ми тепер знаємо, що громадскі порядки зміняються не од разу, а помалу, так що на місце старого, що розвалюється, наросте нове, і зміни ті робляться не так волею царів, як волею самих громадян, у котрих виробляються нові думки. Ми знаємо також, що найскорше і найліпше зміняються порядки тоді, як громадяне мають уплив на державний уряд через вибір рад державних, або й самих державних урядників. Коли вчені люде замітили се, то вони виробили собі, замісць думок, котрі звуть утопичними, або утопіями, — думки про поступ.

7. Зріст думок про поступ.

З часів гуманистів рішуче починають вироблятись і думки про поступ,

то б то про те, що де далі людське житє стає не гіршим, а ліпшим.

Зерна подібних думок були ще і в декого з грецких та римских писателів, котрі, не глядючи на оповіданя про старі золоті віки, рівняли спомини про дійсне старе житє з сучасним, житє диких народів з своїм, і вбачали, що колись то і діди їх були дикі. А надто ті грецкі та римскі писателі, котрі зводили в свої книги те, що знали в їх часи про природу, запримітили, що люде, де далі, взнають більше, і сподівались, що згодом будуть знати ще більше. Такі були напр. грек Аристотель, котрий писав коло 300 років до Христа і звів у свої книги майже всю тодішню науку, так що єго книги вважались за джерело науки навіть і в середні віки, і в магометанців-арабів і в християн, — та римлянин Пліній, котрий жив трохи пізніще Христа і звів усе, що знали в єго часи про природу, в свої книги названі Природня історія, то б то розвідки про природу.

І в середні віки ті, хто за Аристотелем та Пліпіем досліджував природу, приближались до думки про поступ. Такий був напр. монах англійский Роджер Бекон, — (живший між 1214 і 1293), котрий пробував дійти, з чого зложені ріжні речі, виробляв лікарства і т. и. і виробив щось подібне до теперішнього пушечного пороху, і про котрого через те говорили, що він знаєся з діяволом, так що єму було заборонено учительствовати і багато років єго держали в манастирі, як у тюрьмі. Сей Бекон казав, що настане час, коли послідній школяр знатиме більше ніж тепер знає найученіщий муж.

Більш рішучо подібні думки почали казати гуманісти, між инчим через те, що в їх часи таки досить явно було видно поступ в порівнанно до середніх віків. Дуже важні з думок гуманістів ось які слова Франца-Бекона, англійского ученого і державного мужа, котрий жив між 1560 р. і 1625 р.

„Одна з причин, котрі найбільше задержували поступ наук і котра прибивала їх до одного місця, се велика пошана до старовини. Про сю старовину склалась думка зовсім противна дійсному смислу речі. Старовиною треба називати старість світа. Але старість світа се власне часи, в котрі ми живемо, а не ті, в котрі жили наші діди і котрі були власне молодими часами світу. По правді, часи, в котрі ті діди жили, були старими для нас, але новими для світа. Коли нам треба знайти людину, котра зна багато в людских справах, то ми обертаємось до старшого, а не до молодшого, бо старший більше бачив, чув і думав. Так само і люде наших часів, коли б були більше сміливі, — могли б більше дознатись, ніж старосвіцкі, — бо тепер світ став старшим, і число проб і наглядностів зросло безмірно. Вже одно мореплаване і подорожя, котрі вбільшились в наші часи, знайшли в природі стілько річей, котрі можуть повести до нових думок".

Сими словами англійский учений зовсім перевернув звичайні доти думки про старе і молоде. Власне через те й слухали старих людей, що вони, як кажуть, більше бачили світа. Але, від коли люде почали більше рушатись, а надто відколи почали записувати в книги те, що бачили і думали, відколи книг набільшилось, — то справа обернулась так, що власне той, хто більше рушався і більше читав, той і більше бачив і знав світа. А таким може бути і людина молода, — а в усякім разі де далі люде новіщих часів стають більше знаючими, все рівно, як старіщими.

Такими думками, як Беконові, котрі після него почали казати і другі вчені, — підрізана була в корні пошана до старосвіцкої науки, котрої б то треба в усему слухатись, а не довірятись власному розуму і пробі.

Ще перед Беконом учений поляк Коперник (1493—1543) зважився на думки про світ, неподібні ні до церковних, ні до тих, які мали учені греки, котрі хоч і думали, що земля куляста, та все таки говорили, що вона більша од сонця і що сонце коло неї ходить. Коперник написав книгу, в котрій доводив, що напроти наша земля далеко менша од сонця і ходить коло него, як і другі подібні ій землі-планети, що нам видяться зорями. Коперник присвятив свою книгу папі і вмер в той же рік,

як вона була напечатана. Коли ж після єго смерти другі учені католики почали говорити подібні думки, то папске церковне начальство їх палило, запирало в тюрми і присилувало одрікатись од них. (Росказують, що коли старого італьянского вченого Галилея так присилувано одріктись од думки, що земля ходить навкруг сонця, то він, сповнивши сей обряд перед попами-суддями своїми, все таки промовив: „еге-ж! а все таки ходить!“) Тільки ж в протестантских країнах ученим було вольніще і тут вони незабаром посунули далі науку Коперника, аж нарешті учений англичанин Ньютон (1642—1727) вирахував і величину сонця, землі і других планет і довжину часу, в котрий вони обходять навкруг сонця.

Так покладений був початок нової науки про світ, одмінної і од християнскої і од старої грецкої. Коперник і Ньютон склали науку про сонце і зорі (астрономію), поряд з нею зростала і наука про сили світові (фізіка), а далі і наука про склад матерій світових (химія). Подорожя по землі вбільшили науку про каміня, землі і металли (мінералогія), про рослини (ботаніка), про животних (зоологія), про тіло людей (антропологія), про житє народів (етнологія) і про їх минуле (історія). Після того важко вже стало письменним людім думати, що в старі часи люде були розумніщими і в загалі все було ліпше, а тепер іде до гіршого. Противно, освічені люде явно стали бачити, що світ де далі йде до більшого розуму, до ліпшого стану.

Нарешті двоє вчених французів написали осібні твори, в котрих показали, що і в науках і в громадских порядках і звичаях людских, на скілько вони нам звісні за кілька тисяч років, іде постепенне поліпшанє, поступ.

Перший з тих французів був Тюрго, котрий жив між 1727 і 1781 р., а другий Кондорсе, котрий жив між 1743 і 1794 р. Обоє вони в кількох своїх працях говорили про поступ, — а окрім того написали про него осібні праці—Тюрго: Промову про постійний поступ розуму людского, а Кондорсе книгу: Нарис картини історичної поступу розуму людского.

Головну думку свою Тюрґо виложив ось в яких словах: „жадоба зиску, честолюбство, пусте славолюбство (урядів) завше переміняють житє світове, заливають землю кровю, — тільки ж посеред тих руін, звичаї людскі все мякшають, розум просвіщаєся, окремні народи сближаються один до другого, торговля і державні стосунки (політика) зєдняють нарешті всі частини землі, — і вся купа людского роду, переживаючи то спокій, то рух, то добре, то лихе, іде завше тихою ходою до все більшого поліпшаня“. З такою думкою Тюрго оглядa зміни в людских думках і звичаях од найстаріщих часів, коли всі люде були дикі, до появу віри християнскої, а од того часу до свого.

Кондорсе в своїй чималій книзі досить докладно для свого часу оглянув поступ людский од доби дикости і до своєї, найбільше поступ науковий. При тому він ясно показав, яку вагу для того поступу мала вільність досліду, або вільність людей думати про всякі речі незалежно од усякого примусу, котрий звуть словом авторитет; (се слово римске і вживаєся в нових мовах в смислі начальства, або верховенства кого небудь старшого над меншим, чи в учинках, чи в думках). До вільности досліду приближались старі греки, в котрих не було сильного попівства. Ся вільність зовсім майже счезла в Европі в часи, коли виробилось попівство християнске, котре виставляло свої думки, як слово боже. Потім вільний дослід став трохи підніматись у арабів і в тих европейців, котрі почали навчатись од них. Більше піднявсь він в добу гуманистів. Під кінець сеї доби піднялась справа зміни церковної, або реформація через те, що деякі вчені богослови, як Лютер, (жив між 1483 і 1546), Кальвин (жив між 1509 і 1564) і др., читаючи християнске ж святе письмо на мовах грецкій і жидівскій, запримітили, що церковне начальство католицке навчало багато в чому незгідно з тим письмом і встановило церковні порядки і обряди такі, яких те письмо, а надто евангельске, не знає,

або одкидає, напр. попівство, церковні служби, служба святим, богородиці та іконам і т. и. З того повстали нові церкви, або громади церковні, реформатскі, або протестантскі, котрі проти авторитету церковного начальства поставили авторитет святого письма. (Про проби зробити подібну церковну зміну до Лютера ми написали осібну книжку: Евангельска наука в старій Англіі). Але позаяк в сему спорі між протестантами і католиками остатні теж покликувались на святе письмо, як его товмачили старі учителі християнскі і церковне начальство (епископи та папи), то протестанти прийшли до думки, що ніякі ті товмачіня не обовязкові для людей, з котрих кожен може вільно розуміти святе письмо, як єму бог на розум дасть. Вирвавшись з під урядів католицких, самі учителі протестантскі думали спершу вдержати свій авторитет над простими християнами і карали і підбивали свіцке начальство в своіх громадах карати тих, хто думав не так, як вони. Так напр. Кальвин спалив у Женеві Сервета, котрий, опираючись на біблію, не признавав потрійного бога, (отця, сина і св. Духа), а тільки одну особу бога. Та зараз же звайшлись такі протестантскі вчителі, як напр. француз Кастеліон, (жив між 1515 і 1563 р.) котрі почали писати проти замірів протестантского начальства іти по слідам католицкого, і почали виступати проти всякого примусу в справах віри. Та з годом протестантских церковних громад намножилось і вони держались не в усему одвакових думок, то вже й не можна було ім завести таке начальство над людьми в справах віри, яке було в часи, коли вся західня половина Европи належала до одніеі католицкоі церкви. До того протестантскі проводирі (пастори) не були вже висвяченими попами, як католицкі, а простими свіцкими людьми, вибранними громадами, або поставленими од свіцкого начальства, з людей ученых в богословскій науці, — то ж вони не могли стільки возвиситись над свіцкими людьми, як попи, епископи та папи католицкі, і спинити науку других ученых людей, хоч і не пасторів. Через се все церковний авторитет ніяк не міг утвердитись серед протестантів, — і церковна зміна (реформація) привела помалу до руіни церковного авторитету.

В 1639 році деякі протестантскі виселенці в Америку з Англіі, котрі терпіли дома утиски од церковного начальства, заклали громаду Род Айланд, в котрій, за приводом баптиста Роджера Вільямса, (котрий жив між 1606 і 1683 р.) постановили законом рівне право громадске для людей всякоі віри, християнскоі і нехристиянскоі. (Про баптистів ми написали осібну книжку: Брацтво хрестителів, або баптистів на Україні. Не забаром ми напечатаємо книжку про Р. Вільямса). Такий порядок звеся вільність віри або совісти. З годом така вільність почала встановлятись од свіцкого начальства в державах протестантских, а потім і в католицких. (Про се ми написали осібну книжку: Віра а громадскі справи). Тим часом учені свіцкі, як напр. згаданий вище Франц Бекон, дійшли до думки, що в справах свіцкоі науки треба доходити до правди вільною пробою, не покладаючись на те, що навчають старі люде, або вчені старих віків, і встановили вільність од усякого авторитету в справах свіцкоі науки. На перших порах ті вчені, як і сам Бекон, хотіли поділити справи свіцкоі науки і справи віри так, щоб у справах науки про свіцкі речі держатись досліду, вільного од усякого авторитету, а в справах віри покорятись авторитету св. письма, або навіть і церковного начальства. Але з годом такий поділ показався неслушним і неможливим, — і вчені люде прийшли до того, що над розумом людским не можна поставити ніякого начальства, що розум мусить бути в усему вільним од усяких авторитетів. Думку сю рішуче висказав ученій француз Декарт, котрий жив між 1596 і 1650 р. З того часу вільний дослід приложено і до самого святого письма, слова котрого вчені люде почали розбирати, як слова писателів певного часу, жидівских і християнских, а зовсім не як слова самого бога, сказані раз на всі віки і для всіх людей.

Так помалу дійшли люде до повної вільности досліду, або вільности наукової. Ми вже казали, в книжці „Оповіданя про заздрих богів", що така вільність не зразу може дати людім правду про всякі речі, і що з нею не раз людина, і найрозумніща, і найучеиіща, може помилитись. Та тілько не ма в людей иншого способу доходити до правди, — бо самого бога ніхто не може бачити і роспитати, а ті, що говорять од имени бога, самі люде і можуть помилятись. Нарешті вільність досліду себе вже оправдила, — бо з того часу, як ві признали люде, хоч ще далеко не всі, — наука поступила наперед так, як перше й не снилось людім, і тепер люде знають уже чимало всякої правди і мають з неї всякі користи, про котрі перше не сміли й думати.

Багато з таких здобутків науки, увільненої од усякого авторитету, показав уже й Кондорсе, сто років назад. Він оглянув поступ людский в девять доб, на котрі в н ділить історію людства В першу добу поставлену в книзі Кондорсе, люде, спочатку ловці звіра, риби і т. и., склались в народи, — в другу жили пастухами; далі почали виробляти хліборобство. В третю добу Кондорсе огляда поступ хліборобский до вигаду звукового письма.

Треба поясинти, що то таке звукове письмо, — бо вигад єго дуже влекшив поступ. Перше письмо в людей було рисуване того, що вони бачили. Можна бачити єго ще й доси в диких народів. Напр. дикий червоношкурий-американець, що живе з мисливства, коли хоче похвастатись тим, що він убив 12 ведмідів, — то малює на своєму шкуряному щиті 12 відмідів. Старі народи хліборобскі, напр. египтяне і вавилонці росширили і привели в деякий порядок подібне письмо, рисуючи ріжні речі зачерками, напр. дім — четверокутною фігурою, сонце — кружком з точкою в середині, і пригадуючи способи переносні для ознаку ріжний річей, — напр. рисуючи бждолу, щоб означити царя, (бо в бждол царює матка) і т. и. Далі вони почали вживати таких рисунків для ознаки слогів і звуків, — напр. рисували птицю, щоб означити а, бо в египетскій мові слово, що значило птиця, починалось з звука а. Ще далі всі рисунки почали писати скоро, зачерками, котрі ледви з далека були подібні до дійсних річей. Так виробивсь дуже трудний способ письма, бо знаків в нему було багато і один знак часто означав кілька слов, (напр. людина з підятими руками значила і вишину і радість), а один знук писався кількома знаками, бо траплявся в початку кількох слов.

Фінікіяне, — народ. котрий жив по морскому берегу жидівскої землі і займавсь мореходством і торгом, — познакомились з письмом египетским і вавилонским, але замітили, що воно не підходить до їх мови, бо напр. слова, котрі в египтян начинались звуком а, в них говорились инакше. От фінікіяне і пригадали: перелічити, скілько єсть у їх мові звуків, з котрих складаються всі слова, і вибрали з скорого письма египетского і вавилонского знаки для кожного звука. Так получили фінікіяне двадцять два знака, котрими вони могли написати всі слова своєї мови, подібної до жидівскої. Отсе й було перше звукове (або, по грецкому, фонетичне) письмо. Се був великий здобуток для поступу людского, бо те письмо можна було прикласти до всякої мови. з придатком, коли треба було, кількох других знаків, або буков. Од фінікіян їх способ писати взяли в одчн бік жиди і далі майже всі другі народи азіацкі і африканскі. а в другий бік греки, а од них італійці (римляне і другі) а од сих нові европейскі народи, так що напр. поляки пишуть римскою азбукою, а ми пишемо трохи зміненою грецкою. І майже всі теперішні азбуки на світі (окрім китайскої) єсть ніщо инше, як фінікійска азбука, лишень змінена в ріжних народів, одповідно ріжним способам скоро писати на ріжних річах (паперу, шкурам, листям, каміню і т. д.)

Египтяне та вавилоняне почали писати своїм письмом страшенно давно, — бо письмо їх знаходиться на будинках і виробах, що були зроблені вже за 4500 років до Христа, а найстаріщі зразки фінікійского письма знаходяться на надписях, зроблених за 900 років до Христа, а найстаріщі звісні надписи грецкі,

зроблені були за 650 років до Христа. По сему можна міряти і ходу поступу в письмі, — як то важко було людім дійти до простого і легкого письма фонетичного і як потім легче стало ему розповсюдитись. На сему ж примірі видно й те, яку важність мають для поступу взаємини між народами: ні один народ не видумав сам простого і легкого, звукового письма, — а треба було щоб фінікіяне вступили в взаємини з египтянами і вавилонянами, порівняли їх письма і мови з своєю мовою, щоб вони пригадали, як їх письма прикласти до своєї мови і прибрати найлекший спосіб письма. Подібне можна показати і на всіх вигадах людских. Всі вони ідуть страшенно нескоро, поки кожний народ вигадує все собі сам, — і дуже вскорюються, коли ріжні народи входять між собою у взаємини. Письмо ж звукове тим і важне, що воно дуже влекшує ті взаємини, — і через те можна сказати, що з часів вигаду его фінікіянами, всякі вигади і наука в освічених народів стають спільними, міжнародніми, так що з того часу ні один освічений народ не може сказати, щоб у его було що небудь у житю цілком, виключно свого, ні в кого не позиченого, а всі ті народи міняються своїми вигадами. Учені тепер дослідили, що люде страшенно довго жили, не знаючи справжнього письма. Камяні струменти, зроблені людьми, знаходяться під мулом, котрий вода наносила може в протягу років двадцять, або тридцять тисяч. Так можно рахувати по тому, скільки тепер ріки наносять мулу за рік. Значить, уже в ті часи жили по нашим сторонам люде, звісно, дикі. А египтяне і вавилоняне, мабуть, пригадали письмо своє коло 7000 років до нас, фінікіяне своє коло 3 або $3^1/_2$ тисяч років до нас, — а з того часу люде поступили в усему наперед безмірно більше, ніж за 30 000 років од початку людских струментів до египтян і ніж египтяне за 5000 років.

От через що Кондорсе мав повну рацію поставити вигад звукового письма поряд з вигадом хліборобства і починати з нею осібну добу в поступу людскому.

Четверту добу того поступу Кондорсе рахув од вигаду звукового письма до поділу наук в Греції коло 300 р до Р. Хр. Треба пояснити і сей поділ.— Науки почались у египтян і вавилонців дуже давно, вкупі з письмом, або й раніще ще. Од них перейшли вони до фінікіян і греків вкупі з письмом. Та перше люде, навіть найученіщі знали мало, так що один чоловік міг вивчити всі науки; згодом се всезнайство стало труднішим і вчені почали вибирати собі для досліду поодинокі науки, через що кожний міг більше в ній дослідити нового. Се і сталось серед греків коло 300 р. до Р. Хр. Тепер такий поділ наук пішов іще далі, — тільки ж тепер учені перед тим, як вибирати собі для досліду яку осібну науку, вичують загальні основи кожної; се звеся загальним образованєм, котре люде тепер получають в середніх школах, як гімназії, а поділ наук вже являєся в вищих школах, як университети.

Пята доба, по Кондорсе, була од поділу наук до їх упадку в часи набігу неосвічених народів на римске царство і перевази християнского попівства. — Шеста доба од того часу до початку підняття наук з часів хрестових війн, коли европейці почали вевоювати науку арабску. Сьома доба — од початку такого поновління наук в Европі до вигаду печатаня книг. Восьма доба од початку печатаня книг до увільненя од ярма авторитету в часи Декарта. Девята доба — од Декарта до державного перевороту французского в 1789—1792 р., коли була встановлена у Франції вільність держави, далі скасовано королівство і замість него заведено уряд виборний громадою, або республика (річ спільна). З того часу Кондорсе починає добу десяту, — будущу. В сій добі, на основі того, що було раніще, Кондорсе жде нового, скорщого поступу. Сей поступ, по думці Кондорсе, мусить бути: в скасуваню нерівности між народами, — в поступі рівности осіб в кожному народі — і в поліпшаню самої породи людей, — їх дотепностів і здоровля.

8. Показ поступу в історії людства.

Писаня Тюрго і Кондорсе, звісно, багато де в чому застаріли. Тепер про те ж саме, про що вони говорили, учені

люде пишуть далеко докладніще, бо більше знають. Головна вартість писань Тюрго і Кондорсе, а також других писателів (німецких, англійских і инших), котрі в їх часи також говорили про поступ, — лежить в тому, що вони звернули увагу на поступ в усему роду людскому, в усему людству. Справди, коли брати долю лишень окремих народів, то можна часто не тілько не вбачити поступу, а навіть вбачити погіршене сеї долі, бо иноді бувало, що цілі народи діставались в незолю чужим, або й зовсім гинули. Але коли оглянути долю усіх народів на землі хоч би з тих часів, з яких можна мати писані спомини про неї, то непремінно вбачимо, що тоді як серед одного народу поступ иноді спинявсь, або зовсім переривався, — то він усе таки йшов серед другого, або що поступ з одного боку спинявся серед якого народу, та йшов лишень з другого боку, — а серед другого народу було навиворот, — поки з годом один народ не навчавсь од другого того, в чому він остався по заду. З огляду долі всіх народів ми вбачаємо, що потроху народи взагалі сближаються одні до одних, виробляють з себе немов одну громаду, передають один другому свої вигади і думки, так що виробляєся з окремих народів дійсне людство, в котрому поступ не може перестати навіть в найгірші часи.

От напр. поступ наук дуже спинився був, коли на римлян та греків почали набігати дикі народи та позавоювували іхні країни. Але ж в цілому роді людскому поступ не перервався, бо навіть ті дикі народи навчились багато в римлян та греків, в тім числі і віри християнскої, після чого найдальші народи Европи почали вважати себе братами по вірі з римлянами та греками, так що громада народів, людство, навіть після того вбільшилось. Подібне зробилось і в Азії, після того, як велику частину еї завоювали араби і розповсюдили там віру Магометову. Потроху дикші народи почали все більше научуватись, і поступ все більше розростався. Тепер народи европейскі в самій Европі, в Америці, в Австралії, та і в Азії і Африці узяли таку перевагу над другими, а в той же час так сблизились одні до одних торгом, наукою, умілостями, письменством, що перерив поступу став уже неможливий. Тепер можна навіть сміло сказати, що не дуже за довгі віки увесь людский рід увійде в одну спілку в усіх справах, так як напр. і тепер майже всі держави увійшли в одну спілку поштову і згодились, щоб за 10 крайцарів (8 копієк) лист ішов по всему світу.

Ось коли оглянути долю всего роду людского, а надто тих народів, котрі давніще почали сближатись проміж себе і вигворювати з себе спілку народів, людство, як народи европейскі, то в усему побачимо явний і безперервний поступ.

Найясніще видно поступ в вигадах людских, в науках, котрими люде покаряють собі нелюдску природу, живу і мертву. Досить буде поглянути на кремяні ножі, котрими орудували скрізь люде в найстаріщі часи і котрими орудують ще й доси деякі дикі народи, і на величезні струменти і машини, котрими орудують тепер европейці, щоб доповнитись, який великий поступ зробили люде,—бо, як видно з старих могил, котрі вчені люде розкопали, і в Европі колись люде не знали других струментів, окрім камяних ножів, долот і т. и. Вже коли порівняти зо струментами диких людей ті, котрі мали египтяне, вавилоняне та другі стародавні народи, — котрі пригадали способи ковати мідь і залізо, виробили ткацкий верстак і водочерпальні машини, водяний млин і т. и., то видно чималий поступ. А в середні віки вигадані були вітряний млин і досить складні машини з зубчатими колесами, напр. ті, що есть в часовниках та в дзигарях. В нові ж часи пригадано скору машину ткацку (англичанин Аркрайт. 1732—1792), парову машину (англичанин Ватт, 1736—1819), паровоз (англичанин Стефенсон, 1812), пароплав (американець Фультон, 1815), електричний телеграф (американець Морс, 1844) і т. и., котрі зовсім змінили всі способи виробів і зносин між людьми.

Сей бік поступу зветься поступом струментовим, або техничним. Він був би неможливим, коли б не було поступу

наукового. Про сей ми говорили чимало вище, — та нема чого і розводитись про него, так він очевидний.

Сей поступ вже перемінив на ліпше почасти і натуру людску. У нас, як і скрізь, невчені люде кажуть, придержуючись старих думок, буцім то де далі все стає гірше, що буцім то з часами люде стають слабші, менші, що і вік людский вменшується. У всіх народів у старі віки, навіть у письменних, були оповідання про людей велитів, що колись би то жили землі. В біблії жидівській не раз говориться про таких велитів, а також росказується, що перше люде жили по кілька сотень років, (більше девяти сотень) а потім по одній-дві сотні, а вже нарешті менше. У нас прості люде росказують, що колись були такі велитні, що могли теперішніх людей собі на долоню посадити, як комашок, — а нарешті будуть люде такі малі, що в нашій теперішній печі буде їх дванадцятеро ціпами молотити. Точна наука показала, що всі такі оповіданя — неправдиві. Тепер учені люде, роскопуючи старі могили і кладовища, зміряли там кістки людскі, — і дійшли, що напроти: теперішні европейскі люде зростом вищі, ніж давні. Так само дойдено по записям парахвіяльним, котрі в деяких місцях збереглись за кілька сотень років, що в Европі вік людский де далі стає довшим.

Коли говориться про вік людский, то не треба брати на примір окремих старих людей, котрі то там, то сям живуть по 100 років і більше, а треба вирахувати середній вік людей в якій краіні. Учені люде роблять се так, що рахують скілько що-року вмира людей на кожну 1000 душ людности в краіні. Отже виходить, що чим менше освічена і гірше впорядкована яка краіна, тим більше в ній вмира перш усього дітей, а потім і дорослих од усяких хороб, — і через те середній вік людский стає коротшим. В Англії не так давно, взялись городскі уряди, за радою учених людей, перебудовувати старі городи для чистого повітря: проламувати широкі улиці, розводити серед городів і навкого садки, будовати ліпші доми для бідних, та вдержувати для них безплатних лікарів, давати їм дешевші, або й безплатні лікарства, — так зразу, за яких 20, або й за 10 років, показалось, що в тих городах людей стало вмирати значно менше, то б то вік людский подовшав. Коли подібно скрізь візьмуться за працю, то й скрізь буде так само.

Тепер можна сказати, що нові струменти і машини ще не служать усім людім, а більше багатшим. Тепер есть сторони, напр. в Галичині і в Росії, де поступ техничний послужив навіть проти бідних людей, котрі в копальнях і на фабриках ще гірше живуть, ніж колись жили з простого хліборобства і ще скорше вмирають. Тільки ж не треба думати, що се скрізь так, бо напр. в Англії, в котрій з усіх европейских краіп найбільше вживають машин, зарібки навіть бідніщих людей стають більшими і вік людский довшим. На згадані зараз лиха звісний уже лік: освіта та спільність між бідними людьми, між робітниками, щоб повисити плату за працю, щоб примусити державні, краєві і громадскі уряди ліпше вдержувати копальні, фабрики, доми для робітників, а далі заходитись, щоб ті всі заклади переходили під уряд і на власність самих робітницких спілок. Тоді всі вигади техничного і наукового поступу будуть рівно користні для всіх людей і поступ той стане ще скоршим, так що праця людска стане дуже легкою, хоч звісно зовсім не счезне, як про се думали ті, хто складав оповіданя про райске житє минуле, чи будуще.

Поступ науковий і тісно звязаний з ним поступ в умілостях (в письменских, в малярстві, різбі, будіблі, музиці) переміняють на ліпше і духову природу людску. Де далі все більше стає людей, котрі завдачою свого житя ставлять дійти до правди або виробити щось прекрасне і готові бідувати навіть, аби тільки в тому дійти до своєї цілі. Про тих людей кажуть, що вони живуть головою, а не самим животом, — і очевидно, що такі люде вищі од звичайних і що вони своїми творами піднімають і увесь загал людей на височину над старим житєм, близьким до звірячого. Науки і умілости, звичка думати про правду і почувати прекрасне роблять людей мняк-

шими і добріщими, справедливіщими, підбивають людей до того, щоб думати не про самих себе, а також і про других, виробляють поступ звичаїв і норовів людских, поступ громадскої справедливости. Де далі все більше стає людей, котрі навіть готові самі терпіти, аби провести справедливість у громаду і другими способами полішшити долю других, і при тому не чекаючи собі за те ніякої заплати ні на сім, ні на тім світі. Почитаймо книги і газети, погляньмо на вкруг себе, і ми побачимо чимало навіть панских і багатирских дітей і дочок, котрі могли б жити в роскошах, як би думали лишень про себе, але котрі часто бідують і терплять через те, що думають про скривджених і бідних людей, працюють для їх просвіти, борються, щоб розширити їх права і т. и. Се все звеся поступом людяности в самій натурі людскій.

Той поступ доводить до поступу в відносинах між народами і в порядках громадских і державних.

Коли ми порівняємо відносини старосвіцкі і теперішні народів европейских, то перш усього нам мусить кинутись в очі, що в старі віки і в середні скрізь ішла безперервна війна. Перед римскою державою, а потім після еї руїни в середні віки, не тілько племя з племенем, держава з державою, а навіть усякий пан-рицарь з сусідом майже без упину воювались проміж себе, при чому нівечили простих людей. В нові часи вже лишень держави воювались проміж себе, а приватна війна перестала. Тепер уже коло сотні років, як у Европі менші держави майже не знають війни, а й більші воюються не часто. До того війна перемінилась: бити, руйновати, грабувати невояків тепер спільною згодою держав, заборонено і коли ще подібне трапляється, то вважається всіма за сором. Серед більше освічених людей іде скрізь розмова, щоб зовсім війни не було, а щоб незгоди між державами рішались особними судами. І вже було в остатні 25 років кілька примірів таких судів, котрі уберегли европейскі і американскі держави од війни. Важно, що навіть царі найбільше озброених держав тепер промовляють при всякій нагоді, в тім числі і перед вояками, що вони воліють миру і що навіть військо держуть лишень для того, щоб забезпечити мир. А колись війна вважалась за найшляхетніщу працю для людини, — так що в диких народів, як хто не вбив кого, то не мав права женитись, і навіть у більше освічених всякий новий цар перш усього мусив здобувати собі славу новою війною.

Поряд з тим, як війна серед народів уменшується, то вменшується і можливість одному народу дістатись у неволю другому і через те помалу, або раптом счезнути. В Европі навіть ми бачимо, що в остатні сто років завоевані раніще народи увільнились і склали собі самостоячі держави, часто за помічю других, бо серед освічених людей в Европі виробилась думка, що кожний народ мусить бути вільним у своїй долі. Так, за помічю держави російскої і громадян з ріжних народів (найбільше з англичан), увільнились од Турції серби, греки, волохи, болгаре. Так за помічю Франції, італьянскі країни увільнились од Австрії, — при чому впять багато прислужились поодинокі англичане, котрі давали італьянским повстанцям гроші, вступали самі до їх спілок, що повставали проти австрійского уряду та проти папи римского і князів італьянских, котрі стояли за Австрію та неволили своїх підданих. Помалу італьянці увільнились од чужинців, од свіцкого уряду папи, од лихих князів і королів своїх і зібрались у одну, вільну державу. Другі народи, як напр. венгри та славяне і волохи в Австрії коли не могли увільнитись через повстаня та поміч чужих держав, то увільняються через переміну в державних та громадских порядках, — і нема тепер такого пайменчого і найбідніщого народу в Европі, котрий би не міг сподіватись стати вільним і папом своєї долі через переміну державних та громадских порядків, котрі де далі стають вільніщими. Таку надію можемо мати і ми, русини-українці, поділені між державами російскою і австро-угорскою. В Австрії наші русини, через переміну громадских та державних порядків з 1848 р. явно увільняються од поляків, котрі було опановали ними, а також од

волохів, німців і почасти од угрів. В російській Україні через увільнене крепаків у 1861 р. наші русини-українці почасти увільнялись од поляків, — і прийде час, коли через переміну державних порядків вони увільняться і од москалів.

Се увільнене народів од утиску чужих урядів звеся вільностю націй, тоб то пород людских, або національностів. Поступ у сій справі народів европейских, а надто в остатні 100 років, очевидний.

В громадских порядках серед европейских народів наступили величезні зміни на ліпше, а надто в остатні 100 років. Неволя особиста колись доходила до того, що пани держали рабів, як скот і вважали раба за товаряку, або навіть, як казали тоді, за „говорящий струмент". Та неволя в Европі помалу перемінилась у середні віки у примусову панщину, а тепер і неволя і панщина скрізь у Европі скасована. Також недавно скасована неволя негрів (чорних людей) в Америці, — і тепер европейці дбають про те, щоб неволя була скасована по всему світу. Зостались в Европі та Америці лишень наймити, в котрі мусять іти бідні вільні люде, — але тепер уже ідуть розмови і навіть робляться державні заходи, щоб поліпшити стан і наймитів, а чимало людей із самих наймитів і навіть з багатших прибирають способи, щоб наймів зовсім не було, а щоб усі люде стали властителями, або щоб усе багацтво стало власністю спілок, громад та держав, котрою всі люде могли б користуватись.

Од певного часу появились серед европейских народів осібні гурти людей, що посвящають себе праці поліпшеня життя наймитів через витворюване серед них спільности. Звуться ті люде соціалістами, то б то спілковцями. Між першими такими соціалістами звісні славно англичанин Роберт Овен (1771—1858) та француз Сен-Сімон (1760—1825), котрі багато писали в оборону робітників-наймитів та пробовали закладати між ними спілки. Найбільше розрослись спілки робітницкі в Англії, де вони поставили собі за мету примусити властителів фабрик повисити плату щоденну робітникам та вменшити час роботи, а далі впливати і на уряд, щоб виробляв закони на користь робітників. За фабричними робітниками пішли і хліборобн. В Ірландії вони склали велику спілку, котра стремить до того, щоб земля перейшла на власність сільских робітників од панів. З годом соціалісти ріжних країн дійшли до думки сполучити свою працю, і в 1866 р. була закладена міжнародна спілка робітницка, до чого найбільше прислужився німецкий ученый Кароль Маркс (1815—1883 рр.) Ся спілка що року скликала послів од робітницких спілок з ріжних країн на ради про робітницкі справи. Хоч од 1874 вона перестала, та за те по ріжним осібним країнам розрослись спілки робітницкі і вони часами встроюють і міжнародні зїзди, загальні, або по ремеслам, і вже добиваються змін порядків на користь наймитам, тим більше, що на поміч наймитам стають чимало освічених і добрих людей і багатших станів.

Через те все вже багато держав европейских і американских встановили закони про вменшене роботи жінок та дітей, про плату робітникам за каліцтво, про надгороди ім під старість, а недавно рада державна англійска почасти згодилась на волю робітників, котрі хотять, щоб на фабриках не роблено було більше, як 8 годин у день, — і встановила восьмигодинну роботу в фабриках державних і в копальнях. На сему, певно, справа не спиниться і з годом таки дійде до того, що властиве наймитів не буде, а всі будуть володати землею, чи струментами і машинами до праці то особисто, то спілками і громадами.

В порядках державних в европейских народів наступили також зміни, котрі майже скасували стару неволю. Тепер в усіх державах европейских, окрім Турції та Росії признано, що справами державними мусять управляти не лишень царі і поставлені ними урядники, а й сама людність, котру ті справи найбільше торкають. Скрізь у Европі, окрім Росії та Турції, уряди державні стали конституційними (уставними), то б то такими, в котрих урядники мусять поступати по уставу, по законам, виробленим за згодою виборних послів народніх, а деякі держави (Швейцарія, Франція)

управляються зовсім виборними урядами і звуться через те республіками (річ публична, спільна). В Америці майже всі держави, — заложені европейскими виселенцями. — стали республіками. (Про республиканскі порядки в Швейцарії ми написали осібну книжечку—Шість сот років Швейцарскоі спілки). До того скрізь в конституційних державах признано право особам і спілкам подавати свій голос в усіх громадских справах на зборах (вічах), печатно, через просьби до урядів і инакше.

Всі такі вільні державні порядки і права людскі выробились у европейских народів помалу і так що один народ навчався іх од другого. Початок ім покладено було в старі віки в республіках грецких та римскій, котрі встановились років за 600—500 до Христа, коли люде по городам грецким та в Римі повиганяли своіх царів та почали управлятись радами та народніми зборами. Але коли римляне завоювали великі країни, то не схотіли дати свою волю повоюваним народам і через те сами втратили державну вільність в часи перед Христом, — бо коли іхні військові (імператори) начальники схотіли, опираючись на салдат, стати подібними до царів, то піддані Риму люде тому не противились, а самих римлян було за мало, щоб тому опертись. Помалу військові начальники з родини Цесаря один за одним набували собі в Римі царску силу, — і римска республика повернулась в царство, котре звуть імперія, або цісарство. (Слово цісар есть переробка імені Цезарь, та і царь теж саме слово, тільки вкорочене. Слово король пішло в славян (чехів та поляків і др) од Кароля, цісаря німецкого, що перший почав повойовувати славян під державу німецку). Велике римске цісарство було розвалено нападом середневічних народів. Сі народи помалу позакладали собі царства та королівства, за дорадою попів християнских і по приміру царства грецко-римского, котре вдержувалось аж до 1453 р., поки турки не взяли его столицю Константинополь.

В половині середніх віків вищі стани в державах европейских: попи, рицарі та міщане почали примушувати королів та князів своіх нічого не робити в головних справах державних без іх ради, котру ті стани подавали на осібних зборах державних. Та тільки вдержались такі вільніщі конституційні порядки в самій Англії, та почасти в Голландії. Тоді ж таки городяне та селяне в Швейцарії, під захистом своіх гір, вспіли зовсім вигнати своіх князів і закласти спілку республік. Подібно заклалось чимало республік і по городам Італії, та майже у всіх іх потім позаводились князі. В нові віки голланці вспіли вибитись з під испанских королів, котрим вони дістались у спадок по старих своіх князях, і заклали теж спілку республік, котра вже не так давно перероблена була на конституційне королівство. По приміру Англії та Голландії заложені були вільні виселки англійскі в Північній Америці, котрі назад тому трохи більше, як сто років, одбились од англійских королів і заклали третю по черзі спілку республік европейских народів, котра звеся Сполучені держави північної Америки, куди і наші русини тепер виселяються. В новіщі часи, по приміру сих держав, одбились од королів іспанских і португальских і виселенці в других країнах Америки і заклали собі теж республики.

Сто років назад, в 1789—1792 рр., французи примусили було свого короля пристати на порядки державні, подібні до англійских, а потім попробували заложити в себе республику, але вона в них не вдержалась зразу. В 1848 р. французи знову вигнали короля свого і заложили в себе на кілька років республику, а потім в 1870 р. в третій раз, — і тепер іх республика держиться довше, ніж які другі уряди французкі в наш вік. В 1848 р. повстали також італьянці, німці і ріжні народи в Австрії, щоб заложити конституційні уряди. Се ім не зразу вдалось, — бо царі незабаром було поодбирали ті права, котрі згодились дати народам, — але помалу таки права ті були поновлені, під напором народів на уряди, — і тепер всі царства в Західній Европі стали конституційними. Австро-угорске царство стало було конституційним у 1848, але незабаром уряд цісарский скасував консті-

туцію. Тільки ж в 1867 р., після нещасливих війн, в котрих той уряд втратив піддані ему італьянскі країни, що прилучились до нового конституційного королевства італьянского, і цісарский уряд згодився на конституцію в Австрії і в Угорщині.

Тепер у Европі черга на вільні державні порядки стоїть за Росією, до котрої належить і Україна. Тут в середні віки в усіх городах були віча, без котрих князі не могли робити нічого важного в державних справах. В пізніщі віки в тих руских країнах, котрі увійшли в литовску, а потім у польску державу, такі віча були скасовані і замінені панскими (шляхотскими) радами або соймами краєвими і державними, котрі зовсім переважали королів, так що польско-литовско-руска держава була власне панскою республікою. В тих же країнах, котрі увійшли в московску державу були ради станів, або земскі собори, з послів од попів, панів і міщан. А по степах, наших, українских і московских, де осіли козаки, справами орудували ради козацкі, котрі були майже республіками, хоч признавали над собою зверхню власть королів польских, або царів московских. З того часу, як наші козаки і другі українці, роздратовані панами та духовними польскими, перейшли до царів московских, сі царі взяли перевагу і помалу забрали більшу частину польскої держави, і склали велике цісарство Росію.

Років з 200 назад царі російскі почали ламати всі вільні державні порядки по своіх землях, як се робили королі і в других европейских землях, напр. у Франції і Австрії, — і помалу скасували іх зовсім: і земскі собори, і польскі соймы і козацкі ради, — а завели лишень ради панскі повітові і краєві (губернскі), та ради городскі та сільскі з дуже малими правами. Та вже кілька десятків років як освічені люде в Росії хотять мати конституційні порядки і тридцять років назад сам уряд мусив завести ради земскі. — повітові і губернскі, з послів од усіх станів (панів, городян і селян) і ті ради почали требувати, щоб була скликана спільна рада державна. Царскому уряду те не подобалось, і він укоротив права земских рад, і так не велике. Тільки ж, певно, що і уряд російский не вистоіть проти напору громадского, як не вистали і другі царскі уряди в Европі, — і Росія стане теж державою конституційною.

В Азії недавно заведена державна рада, подібна до европейских конституційних, в Японії, звідки чимало приїздило в остатні роки людей учитись у Европу. Також в Індії, котра піддана англійскій державі, чимало людей вже набули европейску науку і починають требувати собі державних рад, подібних до англійскої, і, певно, згодом получать щось такого. Се буде служити приміром і для других держав в Азії. В Австралії, де оселяється багато европейців, а найбільше англичан, позакладались держави, котрі підданні англійскій, але мають свої державні ради і порядки майже зовсім республіканскі. Можна сказати, що увесь світ тепер іде до вільних порядків державних, конституційних і республіканских, — і потому як поступ ішов у сій справі, можна сміло говорити і про будущу державну вільність на всему світі.

Всі згадані вище державні вільности і права тепер ще не рівно признані за всіма станами людности в ріжних державах европейских.

До того через нерівну освіту не всі люде можуть вживати і тих прав, котрі за ними признані. Та все таки тепер скрізь очевидно йде до того, щоб усі люде мали рівні права в державі, та й освіта скрізь ширіться. Коли всі люде будуть досить освічені і всі будуть мати рівні права в державі, тоді од них самих буде залежати переміпити всі громадскі порядки, а також і міжнародні відносини на рівну користь усім.

Тоді наступить, коли не райске житє, неможливе для людей. то в усякім разі досить благополучне і щасливе, котре ще буде де далі все більше поліпшуватись через нові знаходи науки.

9. Конечні уваги.

Думка про поступ тим власне і корисна людім, що вона поясня їм усе минуле, теперішнє і будуще житє всего роду людского, і показує, до чого і як той рід іде, і через те дає міцний грунт

для праці кожної людини і навчає людей ніколи не тратити надії на ліпші часи і сполучатись для спільної праці для того, щоб дійти до можливого поліпшаня свого життя тепер і на далі. — Сим думка про поступ безмірно більше користна людім, ніж усякі віри в рай на землі, котрі й не залежать од людей, або на небі, для котрого люде зневажають житє на землі. При сему наука про поступ не підрива ні одної з добрих думок про способи заслужити царство небесне, — бо вона теж навча людей, що треба любити других, як самих себе, — та тілько додає до того ще щось нового. Власне наука про те, що людина мусить любити других, як самого себе, досить стара і зовсім не виключно християнска. Індійский учитель Будда вже більше як за 500 років до Христа навчав, що людина мусить любити других навіть більше, ніж себе самого. Китайский учитель Конфуцій за 500 років до Христа казав, що людина мусить робити другим лишень таке, що бажає, щоб другі робили їй самій. Подібного навчали і грецкі філософи. То чому ж у житю людскому зоставалось так багато неправедного, напр. навіть особиста неволя? Тому власне, що всі такі учителі оберталисъ лишень до кожної осібної людини, намовляючи єї бути доброю та справедливою, а не звертали уваги на порядки громадскі. Нова ж наука про поступ власне зверта увагу на громадскі порядки, змагаючись перебудовати їх так, щоб навіть недобрій людині важко було робити щось лихого, а добрій легко було робити добро для всеї громади, а через те й для самої себе, і щоб так помалу і недобрі люде одвикали од злих думок та звичаїв.

Наука про поступ серед людей на землі власне не противна і вірі в царство небесне. Про те, що буде з душею людскою по смерти тіла, ніхто ще точно не знає, та, може, й ніколи точно не знатиме. То ліпше всего залишити кожному вільність думати про се і вірити, як єму подобаєся. Все діло лишень у тому, щоб думка про той світ, про царство небесне, не перешкоджала людім порядкувати житє на сім світі, на землі. Нехай кожний, хто жде для себе царства небесного по смерти, не одвертаєся од громади, а працює за життя свого над тим, щоб поліпшити долю других тут, на землі, — того й досить буде, щоб доля всеї людности справди поступала наперед і люде ставали ліпшими і особисто і цілими громадами, і щоб не було сварки між людьми через ріжницю думок про царство боже, або небесне.

З того, що росказано вище, видно, що про се царство завше були не зовсім однакові думки навіть між жидами і християнами, навіть у їх святих книгах. Тепер же єсть такі вчені люде, котрі не признають осібного од життя людей в громадах на землі царства божого, або небесного, а думають, що царство правди і можливого для людей щастя і мусить наступити тут, на землі, в людских громадах, коли люде стануть освіченими, вільними та добрими, хоч і не перестануть умирати. Такі вчені думають, що обовязок освіченої доброї людини і радість для неї, свого роду рай, лежить у тому, щоб працювати для такого поступу людности, і другого раю не ждуть. А єсть другі вчені, котрі вірують в безсмертє душі і в царство небесне, але при тому признають поступ на землі і думають, що поступ сей єсть лишень початком дальшого поступу, котрий продовжатимуть люде десь і після смерти тіла іхнього тут, на землі. Єсть цілі громади християнскі, котрі бачать суть християнства лишень в заповіді любити бога як батька і людей як братів, і при тому признають поступ в усему людству, християнскому, як і нехристиянскому, котре теж по-своєму сповня ту заповідь. Такі християне поставляють собі в обовязок працювати для поступу в житю всего людства, думаючи, що так вони працюватимуть власне для того, щоб і на землі наступило царство боже, тоб то розум і правда. Так вони витовмачують і слова молитви Ісусової: „Батьку наш, що на небі, хай прийде твоє царство, хай буде воля твоя, як на небі, так і на землі“. Такі християне признають, що в самих думках людей про бога і єго царство і волю іде в усему людстві безперервний поступ, що навіть евангельскі думки не зійшли з неба готові і на віки, а були в свій час вироблені

людьми, хоч і за волею божою: жидами і другими старими народами і були поступом на свій час, у порівнаню зо старозаконними, а тепер теж мусять з волі божої, змінятись, одповідно новішому поступу науки і громадского житя, подібно до того, як у свій час і християне зміняли старі жидівські думки, церковні порядки і звичаї, котрі теж вважались колись за закон божий, даний на віки. До таких думок помалу сближаються між християнами всі освічені протестанти. Ім не так важко признати поступ навіть в справах віри, бо протестанти здавна признають кожній особі вільність товмачити святе письмо. Через те ім не важко признати і вільність досліду і поступ.

Инакше стоять католики, — східні (грецкого обряду) і західні (римского обряду). Вони признають право товмачити святе письмо лишень за церковною старшиною, — собором епископів та за папами. Католики східні признають, що в справах віри все вже порішено старими соборами епископів, з котрих остатній був більше як тисяч років назад. Католики західні признають в справах віри за найвище начальство папу. При таких примусових поглядах щирим католикам східнім як і західнім, важко признавати думки про поступ в справах віри і повну вільність досліду. Ще не так давно папи Григорій 16-ий і Ній 9-ий осудили думку про те, що папа мусить „помиритись з поступом, державною вільностю і сучасною освітою“, та що він мусить признати вільність для других вір, окрім католицкої.

Тілько ж в остатні часи і католики римські почали нахилятись до думки про поступ, по крайній мірі в техничних справах, і природних науках (котрого важко не признавати), а також і в державних справах. Одповідно сему між ними почали проявлятись і думки, що віра в царство небесне не мусить одбивати людей од праці над тим, щоб і на землі було ім ліпше, і що сама католицка церква мусить помагати тому. Так недавно деякі католицкі епископи, — найперше в тих країнах, де католики неремішані з протестантами, — почали не тілько хвалити бідність і обіцяти бідним надгороду в царстві небесному, як се робиться в евангеліях, — а також клопотались об тім, щоб змінились громадскі порядки і закони державні на користь бідним, а почасно робітникам. Кілька років тому назад сам папа написав окружник з такими думками про стан робітників і в початку его признає нові здобутки і змагання людскі в справах державних і громадских.

Так думка про поступ обніма де далі все більш усіх освічених людей.

Правдивість ей доповняєся самим зростом ей, в котрому видно теж поступ з часами. Так думки стародавніх людей про райскі віки по заду іх, були вже поступом в порівнаню з попереднім, бо показували, що вже люде почали розбирати свое житє і бажати чогось ліпшого. Поступом проти сих думок була віра староперсидска, що втрачений рай унять повернеся, бо вона давала людім надію на ліпшу долю і навчала іх боротись проти лиха і неправди, поки той рай повернеся. Жидівскі думки про будуще райске царство іх, хоч були вужчими од персидских, та розвили особливо думки про справедливість і милость у царстві, котре мусить наступити і тим самим навчали, що справедливість і милость єсть обовязок для всякої громади. Християнскі учителі розповсюдили заповіді про справедливість і милость, вироблені раніще і навчали, що лишень виконаючи власне ті заповіді людина може заслужити царство небесне. До того деякі з тих учителів показали поступ в зрості думок про віру од стародавніх віків до Ісуса Христа. Гуманісти звернули увагу людску од виключної думки про небо також і на землю, до громадских порядків, підняли в людіх пошану до своєї власної сили і вказали на спосіб всякого поліпшаня — на вільну науку. Поступовці показали безперервний поступ в історії людства і напрямок того поступу і тим подали певну надію на дальший поступ.

Нарешті вартість думки про поступ в остатні часи випробувалась. Думка ся вияснилась і стала рішуче розширятись серед ученіщих людей всего лишень трохи більше, як сотня років назад, — та за сю сотню років европейска люд

ність поступила на перед в усему так, як до того не поступала і за тисячі років. Коли ж ся думка, з більшою освітою людности розшириться по всім станам громадским і по всім народам, то, певно, поступ у громадах людских до всего ліпшого піде так скоро і доведе людей до такого щасливого і праведного житя, котре нам тепер і уявити собі важко.

М. Драгоманов.

$^{2}/_{14}$ марця 1894.
Софія.

Два учителі.

СПОМИНИ

М. Драгоманова.

Од автора. Вже кілька років назад написав я для „Народу“ отсі спомини, та вагався посилати їх у редакцію, не бачучи в них досить „політичного“ матерялу, а надто в першому. Аж ось недавно розмовляв я з одним українцем про теперішній стан гімназій у Росії і почув од него, які зовсім холодні і навіть часто ворожі там тепер відносини між учениками і учителями, — і пригадались мені образи моїх двох учителів, з котрих перший служив навіть у „Миколаєвскі“ часи, а вмів так гуманно, так тепло жити з учениками і піднімати їх інтеллект і мораль... Контраст між моїми споминами про двох учителів і оповіданями мого недавнього знакомого піддали мені „політичних“ мотівів послати моі спомини в редакцію „Народа“.

I.

К. І. Полевич.

В мене на совісти лежить обовязок прилюдно спомянути двох з своіх гімназіальних учителів: латиніста Казіміра Іосиповича Полевича й историка Олександра Івановича Строніна. Не для того тільки я мушу їх спомянути, що сам я особисто вдячний їм більш, ніж кому небудь, з усіх людей, окрім батька мого, за те добро, котре вони зробили для моєї душі. Ні, — то люде, що, кожний по своєму, прислужились до морального виховання цілого ряду поколінь у Полтавщині, а через те й цілій нашій краіні.

На лихо, я не маю другого місця, де б я міг подати моі спомини, окрім невеличкого „Народа“, то й мушу говорити коротше, ніж би слід.

Полевич був родом з Борисівского повіту Мінскої губерніі, і як уся шляхта тамтошня, чув себе поляком. Я вже точно не памятаю, в якій вищій школі він вчився; — але він певно, був казенним студентом і був висланий одслужувати звичайні 8 років на лівий берег Дніпра, та там і зостався на 25 років, поки дослужився до „повної пенсії“ (1861). Коли я став його учеником (1854 р.) то застав про него серед гімназистів таке „преданіе“: Полевич був колись великим франтом; їздив навіть верхи і ходив по місту з кінським „хлистиком“, — але єму сталась пригода, котра рішуче змінила єго. Він закохався в дочку одного учителя, теж поляка, і в самий день, як прийшов до єї батька свататись, почув од него новину, що єго любу саме перед тим заручили з другим, теж учителем і поляком. (В Полтаві в гімназіі і кадетскому корпусі було й за мене кількох таких). З того часу Полевич став аскетом.

І дійсно, за мене Полевич жив у маленькій хатці в однім домі з католицким костелом, що дня найменче двічі молився в костелі, одягався так, що ніколи не було видно білізни; в гімназіі носив він мундір, а дома якесь пальто, подібне до сутани, не їв мяса, ні навіть помитався, несь і молока, — уклонявся од жіночого товариства й не ходив ні до кого на дім, і рідко кого приймав у себе, окрім учеников. Одна розкіш у нього зосталась добрий чай з „сухариками“ (Zwieback) котрими він гостив і деяких дуже до него приближених учеников.

Усе житя Полевича йшло на учеников на те, щоб навчити їх латини. За ті часи не було в Росії теперішнього классіцізму. Ученики до 4-ої класи не знали ні греків, ні латинів, — а з 4-ої ділились: одні йшли на классіцізм, другі – на законовідство. Після 1848 р. до царя Миколая дійшла чутка, що в Західній Европі консерватори жаліються, що классичні студії ведуть до республіканізму й соціалізму (про се єсть курйозний трактат Бастіа — Le Bacchalaureat et le socialisme) і він вигнав греки майже зо всіх гімназій, замінивши їх натуральною історією. Полтавска гімназія зостались при одних тільки латинах, замість котрих, як сказано, ученики могли вибирати законовідство. Законовідам зрештою не трудно було дістатись до университету, — бо

їх приймали туди з обовязком через рік держати екзамен з латині, — дуже легкий.

Виходило так, що латину в нас учив тільки той, хто хотів, — а Полевич так поставив справу, що хто не хотів учитись добре, той зовсім кидав латину. По тодішній „5-ти бальній сістемі“ звичай у нашій гімназії був такий, що хто не заслужував у Полевича ні 5, ні 4-х, той „переходив на законовідство“. Ні протекція, ні сльози матерів, — ніщо не могло заставити Полевича перемінити бал, — та й атмосфера в классах була така, що учень або вчився з усієї сили, або втікав сам.

Сістема науки була в Полевича оригінальна. Ніщо не заучувалось абстрактно. С першого уроку Полевич не питав genitivus, vocativus і т. д., — а так: aqua—aquae—вода; какъ будетъ водою? — вóды? і т. д. З третього урока люде сідали перекладати фрази з російского на латинске по одповідній хрестоматії, — і з того часу начиналась повна індівідуалізація учеників. Усякий перекладав дома, скільки вспівав, — а Полевич у класі підходив до одного, другого, — питав: що Ви написали? читав переклад, поправляв помилки, пояснив темати і т. д. На кожнім уроці учитель обясняв частину граматіки, — і се було minimum для всего класа. Сей обовязковий урок займав дуже мало часу і найцікавіще було в ньому бачити самого учителя, котрий очевидно хорував злишком енергії, а до того недостатком вимови і через те викладав яке небудь граматичне правило, путаючись у словах, але з таким запалом, що піднімав голос до крику, стукав кулаком по столу, так що иноді набивав добре щиколотки, або й по плечу ученика, часто випускав з рота краплі слини. У другого все се виходило б комічно, а Полевич піднімав енергію класу і добивавсь свого: правило залягало в голови ученикам, — а потім кожний сідав за свій переклад, а Полевич або обходив учеників індівідуально, або сідав собі за свою роботу: перечитування тем, котрі ученики писали раз у два тижні, або за композіцію тих тем. Обходи учителем учеників були для їх приємностю. Полевич пізнавав природу кожного, знав, як його підпихнути до роботи, частіще всего найівно-доброю шуткою: а ну, я таки Вас поймаю, поймаю і т. д.

Звичайно на перший рік так ішло діло до кінця новембра, при 4 уроках в тиждень. В новембрі приходили до неправильних глаголів, — і тут же Полевич росказував про infinita locutio і ablativus absolutus, — після чого переходили до перекладу Корнелія Непота. Полевич видавав на дім ученикам свій комментарій („объясненія“) до пяти „полководців“. Комментарії такі (вони були й для других авторів) переписувались ученикамн в остатні два дні перед різдвяними й паскальними вакаціями, коли нерви учеників були напружені вижиданням роспуску або й повозу з дому, котрий возвіщавсь викриком: „N. N.! за тобою прийіхали!“ — так, що ніякий правильний клас не був можливий. Инчі учителі самі в сі дні в класи не приходили, другі даремне всилювались чим небудь заняти учеників, котрих половина ходила по коррідорах і двору, ледви ховаючись од інспектора. Один „латинский класс“, — осібна хата в бібліотеці, котрою адміністрував безсмінно Полевич, — був повний, — бо Полевич казав: „формальна робота — не робота“, — і замість учення давав ученикам перепісувати свої „объясненія“, котрі переходили од покоління в покоління, хоч звісно й розривались. І було хлопчиком попадеш у руки екземпляр „объясненія“, під котрим підписано „scripsit N. N.“, про котрого чуєш, що він уже десь учителем, або хоч студентом в університеті, або хоч гімназістом 7 класа, — і мимо волі задумаєшся, — про будущину, або коли ти прийдеш у старший клас, а тобі четвероклассник принесе „объясненіе“ до якого небудь Алківіяда, з підписом „scripsit Dragomanov anno Domini 1854“ і так на тебе й линуть картини з того часу!

Етікет требовав, щоб ліпші ученики кінчали в протягу 3—4 тижнів до Різдва пять „объясненныхъ“ полководців Корнелія, — і на Різдво добровольно переводили „необъясненныхъ“. Максімальний шик був — привезти з різдвяних вакацій переклад усіх полководців до Аттіка. Звичайно таких завзятих „арістократів“ знаходилось 2—3 на клас, — і вони після Різдва получали Саллюстія Bellum Jugurthinum, котру иноді кінчали до Паски, щоб на вакації узяти Овідія і т. д.

Так вироблявсь добровільний maximum, під котрим стояли ступені до minimum'а, — так що під кінець курса в 7 класі 2—4 чоловіка читали Таціта, більшість Горація, меншість Лівія. І читали не які куски, — а цілі книги, часто цілі діла, — читали не для самої вправи в граматиці, — а для тексту, смакували картини, ідеї. Памятаю напр. я, як ентузіазмувавсь я, читаючи у Саллюстія кандідатеку промову Кая Марія, — а в ній слова: fortissimum quemque generosissimum і т. д

Добре, що царь Микола не знав про мій екстаз, — а то б і латину вигнав із гімназій!

В перші два роки моєї науки у Полевича робота наша хоч ішла охоче, навіть гаряче, — та на ній лежав якийсь аскетичний характер. Але по смерти Миколая (1855) й по замиренню (1856) все в Россії пішло якось по весняному. Оживився і Полевич. Частіще вирвалась шутка і в него і в нас, — иноді серед тиші в классі ученик промовить свій коментарій до читаємого классіка: „це мов із Щедрина!“ скаже напр. читаючи Ціцеронову Verrin'у і т. п. Я сказав, що Полевич був і бібліотекарем бібліотеки, котра звалась „учительскою“ (в одміну од „пансіонскої“) а по казенному „неподвижною“. І перше деякі ученики брали з неї книги, — тепер се стало частіще. По троху стали заводитись у нас розмови з Полевичем про книги, — з поводу них, — і стосунки наші стали менше формальні. І перше иноді ученики заходили до Полевича в квартиру і удостоївались скоштувати фамозного чаю з сухариками. Тепер по троху виробилось таке, що в Полевича що дня бували ученики, а що неділі пився чай і ось по якій причині: учеників підбільшало і вже говорити з ліпшими учениками про їх авторів у Полевича не було часу в классах, — то він і назначив у себе в хаті понеділок і вівторок для 5-го кл., середу й четвер для 6-го, пятницю й суботу для 7-го, а неділю для „арістократів“ з усіх классів.

Сі роботи йшли вільніще, — переклад частіще перебивався літературними й історико-політичними бесідами, — не раз підпімався „регіт несказанний“, — бо й у самого Полевича під его аскетизмом лежав скарб веселости, — але все йшло во славу латини, котру наші „полтавці“ в университетах, при професорах схалястах з німецких „гуманістів“ 3-го сорту, тільки забували після гімназії. Про себе я скажу, що поступивши в университет київский, я пішов кілька разів на лекції професора латини Дёллена, котрий написав по своєму не зле діло Beitraege zur Kritik der Satyren des Juvenalis, я побачив, що мені там після Полевича абсолютно нічому вчитись і коли під кінець мого курсу взявсь до римскої історії, — то просто пішов далі од того, що робив з Полевичем, і не раз і не два ставали мені в пригоді спомини наших „латинских чаїв“ у Полтаві. А ніякими терезами не зважити вартости того впливу, який мали класи й чаї в Полевича на наше загальне виховане: літературне й моральне. Integer vitae! — звали ми часто сего найбільшого ідеаліста, якого я бачив на своєму віку.

В 1859 р. я вийшов із Полтавскої гімназії і слезно розпращавсь з Полевичем. Через рік я на вакаціях зайхав у Полтаву і так як Полевич нікуди на вакації не їздив, то застав его в Полтаві. Раз прихожу і бачу в него молоденького ученика, 5-класника. — Ось, каже мені Полевич, читаємо Шекспіра; в мене очі слабнуть, так прошу учеників иноді читати мені в слух. Ну — та, Ви ще почитайте!

Я взяв. То був Король Лір в дуже літературному, хоч не буквальному перекладі Дружинина. Я став читати і сам не замічаючи як, майже забув, що я не один. Бачу тільки, що в Полевича очі блещать і що він кілька разів переміпив місце. Нарешті чую в себе на плечі руку, котра трохи не лама мені ключицю, як було колись, як Полевич поясняв мені яке темне місце в латинах. „Буде! — каже Полевич, — Ви дуже гаряче читаєте!“ Певне, в той вечір Шекспір не дав Полевичу спокійно молитись у костьолі.

Пройшло ще кілька часу. Ми почули, що славний куратор наш Пирогов кликав Полевича в Київ, — але той не схотів кинути Полтаву, а згодився тілько написати свою методу і виправити свої „объясненія“ для друку. Але незабаром (в марті 1861 р.) Пирогову царь дав одставку од кураторства. Після вакацій чуємо, що Полевич скінчив 25 років служби; хоче їхати до дому, та по дорозі спинитись на кілька часу в Київі. В Полтаві Полевичу зробили товариші, ученики, а почасти й місто, проводи найгарячіщі. В Київі его ждало на пароходній пристані 30 - 40 душ его колишніх учеників і провели его через усе місце до невеличкої квартирки, найнятої для него. Через який тиждень в сій квартирці, на углу Жандармскої й Владимирскої, возобновились наші полтавскі чаї, тілько в новій формі. Полевич взявсь учити нас грецкій мові, — котра викладалась у нас в университеті ще мізерніще, ніж латинска, професором німцем і его адюнктом українцем, великим поліглотом, котрий однако почув од мене з дивуванням, що літовска мова, котру він вивчив, — арійска (incredibile memoratu!) Ми, — студенти філологи, — звісно, підскочили од радости, коли Полевич предложив нам учитись у него грецкої мови, — і Полевич, повторивши з нами елементи граматіки, посадив нас за Гомера, а потім за Софокла, виробляючи для нас спеціальні лексікони тих

пес, що ми читали з ним. Кожний з нас старався здобути особне видання читаємого автора з комментаріями, — через що наші уроки получали спеціальний інтерес, — а після уроків за часом, котрий тепер ми взяли на кошт складчини, — йшли розмови классичні й неклассичні.

Звісно, ми стереглись зачипати два делікатні пункти в Полевича: польскість і католіцізм, або ліпше сказати, релігію. Се було нелегко, — бо саме тоді все йшло до польского повстаня 1863 р. Полевич був щирий поляк. Я памятаю ще з Полтави, як мяв він мені плече, коли я вертав ему в бібліотеці книжку Современника, де був переклад „Конрада Валенрода“, і сказав ему, що мені дуже подобалась пісня Вайделота. — Що ж би Ви сказали, як би прочитали орігінал! — сказав мені тоді Полевич, — і почав: O gdybym.... Ні! — Ви сего не розумієте! крикнув нарешті Полевич, трохи не розбиваючи мені плеча, — треба бути поляком!... Але все таки Полевич бачив, що Польщу 1773 р. не вернеш, — і сумно опускав голову, коли зачиналась як небудь у розмові польска справа. Ніякої як ниншої формули розвязаня польскої справи Полевич якось не мав. Само собою виробились у нас на сей бік такий modus vivendi, що ми про Польщу не говорили, — а Полевич ні з якими поляком у Київі не познакомивсь, а жив тілько з нами, — полтавскими „космополітами“, чи „україно-філами“ — однаково „москалями“ для тодішнього польского патріота.

Нежданно, з католіцізмом і релігією в загалі вийшло в нас легче. Як усі россійські студенти, ми були вільнодумці. Дехто з нас, що спеціально занімався історією, починали історично студіювати й релігії, в тім числі християнство. Охоче тоді читалась у нас IV книга Лоранових Etudes sur l'histoire de l'humanité, — Le Christianisme. В Россіі між студентством, котре покінчило з релігією, в загалі не ма смаку до концунства, — а з Полевичем ми тим паче були обережні, — але вся наша атмосфера, котра простунала при всяких справах літературних, наукових, політичних, про котрі ми розмовляли, — була рішуче вільнодумна, нехристиянска. Иноді серед такої бесіди оглянешся на Полевича, котрий аккуратно що-дня ходив трохи не через усе місто до костелу, — і подумаєш: куди се ти попавсь, мій голубе? Але Полевич мов би то й не замічав, що компанія его не має нічого спільного з Syllabus'ом, — і чудне діло! — коли справа не зачипала дуже вже різко церкви католицкої, суд Полевича завше був на користь вільнодумного світогляду, так мов би то ні Риму, ні Syllabus'а ніколи й не було.

Трохи з годом Полевич зробив крок далі. Сам став чипати „пекучі питання“, — став казати, що він зовсім не хоче сліпої віри, що не боіться аналізу, що певний, що й наукова крітіка тілько ліпше ствердить релігію, — й попрохав мене здобути ему Штрауссa й Лорана. На той час у мене тих книг не случилось, — а окрім того Полевич не бігло читав по німецкому,—і я обіцяв ему розшукати Штрауссa по французскому, — але се взяло час. Раз при мені Полевич став роспитувати одного свого ученика, тепер медіка, про фізіологію їди, — і хотів довідатись, „що він одбира в свого організму, коли не їсть мяса“. А треба сказати, що піст Полевича явно не був на користь его організму, котрий слабів зовсім не по літам его.

Видимо, в Полевичу життя з нами почало виробляти якийсь перелом... Навірно, він запримітив се, — і зовсім нежданно обявив нам, що він мусить виїхати з Київа до дому, — до Борисова.

Заява була зроблена так рішучо, — що зостававалось тілько роспрощатись та провести дорогого вчителя до Чернигова, куди мусив їхати один з нас.

З Борисовщини я мав не багато звісток од Полевича: кілько листів, досить неясних. Писати ясно в ті часи, польского повстання, було трудно. Видно було тілько, що Полевичу живеся не легко. Він, очевидно, нічим не вмішавсь в польску політичну агітацію, хоч, звісно, не міг бути й на боці Муравйовщини. Навіть те, що було не злого в сій Муравйовщині, то б то фатальне розвязане крестянскої справи, досить радикальні аграрні міри на користь мужикам, не могло радувати Полевича, котрий в аграрних справах, на диво, не розумів нічого і удержував навіть шляхоцку погорду до хлопів. Се проскакувало навіть в листах Полевича поряд з натяками на те, що родина брата его зруйнована і що він мусить запомагати їй зі своєї пенсіі (здаєся, 400 –600 р. на рік).

Так пройшло років з два. Я тим часом скінчив гімназію й був рекомендований професором історіі Шульгиним до посилки за границю, щоб потім зайняти его катедру. Вдячним за те був я Полевичу, котрого на кожнім кроку споминав, пишучи працю по історіі Риму. Тим часом ліберальний (тоді) Шульгин пішов у одставку, і факультет наш зостався у

руках неприхильних єму консерваторів. Я почував себе на піску й мусів узяти місце учителя географії в 2-ій київській гімназії, куди мене вступити майже всплував директор Вілуєв, чоловік доволі мішаних і багато в чому консервативних думок, але чесний і добрий педагог. Вернувшись у Київ після вакацій 1864 р. застав я в педагогичному світі оригінальну констеляцію: наш попечитель Віте, петербургский німець досить ліберальних поглядів, але часом напускавший на себе катковщину, щоб показати, що він „любить матушку Россію“, як він тоді кричав, бючи себе в груди, — був назначений в Варшаву на місце „маленького міністра просвіти“ в Царстві Польскому, щоб виповнити досить розумний і ліберальний закон шкільний, вийшовший того ж року для Царства, по котрому закону в кожній частині Царства Польского мусіли школи вестись на мові краєвій (польскій, літовскій, рускій), хоч при тому в гімназіях вбільшувалась наука російскої державної мови. За Віте мусів їхати Вілуєв, єго шкільний товариш, щоб стати „маленьким попечителем“, тоб то директором усіх шкіл варшавскої губернії, де було щось 5—6 гімназій. Віте, помічник єго Михневич, котрий теж переходив у Варшаву і Вілуєв вербовали учителів, інспекторів і директорів між персоналом київских педагогів. Обернулись і до мене.

Я був з Вілуєвим трохи en ami-cochon ще з студентских часів і кажу єму: „як же Ви мене кличете в Варшаву, коли недавно мене трохи не на всю гімназію нігілістом назвали.*) Який з мене „усмиритель“ Польщі?!

— Власне тому я Вас і кличу, сказав гаряче В-в, що Ви „нігіліст“, — звісно, не в „базарному“ смислу слова. Ви раціоналіст і демократ, — а нам (В-в любив говорити, як муж державний) таких у Польщі й треба. Ми боремось там не з національностю поляків, а з римским клерикалізмом і аристократією.

— Ну, Василь Васильович, кажу, — ще хто його зна, куди та боротьба повернє, — то ліпше Ви мене не кличте, а я Вам порекомендую людину, котра буде в Варшаві більше на своєму місці, ніж я, і буде справдя окрасою Вашого „округа“, а до того не буде мішатись ні в яку політику. Се Полевич“.

І я росказав В-ву, що се за чоловік, про котрого вирочім В-в чув де-що й раніше. „До-

---

серце єго з тими, хто береся за Польщу і т. п. Т. доніс об сім директору і той скінчив справу, давши ученику виговор і записавши єму в той місяць за „поведеніе“ — 3, а не 5. Се по россійскому педагогично й тактично, — бо на случай би хто спитав директора про справу, то можна було сказати, що була, та скінчена: „виновный наказанъ“. Тепер Т. нагадував сю пригоду. По лицям усіх, починаючи од директора, було видно, що Т. ім гидкий, — але всі мовчали. Я попрохав слова і повів розмову на ту тему, що ученик два роки назад був зовсім недоростком, що ми не маємо резону требовати од дітей сталих політичних поглядів і судити їх за політику, що слова „безупречное поведеніе“ мають чисто морально-педагогичний смисл і т. д. За мною те ж саме мякше ще промовив кєьондз, — і коли потім директор зібрав голоси, то тільки я та кєьондз були за те, щоб зоставити медаль за тим учеником, а инші всі подали голос, щоб одняти. Але після ради не один учитель підійшов до мене і стискаючи мені руку промовив: „этакая скатина Т.! — хочетъ быть инспекторомъ!“ Слово в слово те ж саме сказав мені й Вілуєв через пів години, закликаючи мене до себе на чай.

Скоро після вакацій прийшлось нам судити одну провинность ученика вже зовсім не політичну. Провинність була негарна, — за котру по всім звичаям гімназіальним мусіло випасти конечне вигнання з гімназії. Я з пріпціпу проти такого вигнання й змагався, щоб назначити меншу кару, — але при голосуванню зо мною подав голос один Т. — Коли рада скінчилась, Вілуєв у корридорі замітив Т-у, що він не ждав од него такого голосу. — Т. образився і доволі голосно одповів: „я не розумію, чому Ви виговорюєте мені, а не Др-ву“. — „А, так Ви рівняєте себе до Др-ва! — закричав зовсім уже на всю гімназію В., — так знайте ж: Др-ву можна держатись усяких думок, — Др-в нігіліст, — він в інспектори не проситься!“ — Ми, учителі, — йдучи по заду, зареготались.

*) Хоч се до Полевича й не йде, але се така характерна для тодішньої Россії історія, що я не можу не росказати ві тут. Була у нас раз гімназіальна педагогична рада, на котрій розбиралось, кому з учеників вищого класа яку награду дати. Присудили золоту медаль одному поляку. Коли се бере голос один учитель, А. Д. Т., колись трохи замішаний в справу Костомарова, трохи навіть потерпівший (висилку з университета на якийсь час у низчу школу), потім досить ліберальних думок, але завше безхарактерний. Т. каже, що ученик має щось, що може пошкодити єму получити золоту медаль, котра дається „при безупречномъ поведеніи“. „Памятаєте, каже Т., обертаючись до Вілуєва. — Той каже: „не памятаю!“ — Ми всі дивуємось. — Тоді Т. росказує, як рік чи два назад, в часи повстання польского, він увійшов у клас і застав, що той ученик говорить щось з запалом по польскому. На виговор Т-а ученик одповів, що він поляк, що

бре, каже, В-в, напишіть єму, що він може мати місце в Варшаві.

Я згодився, — але прибавив, що я мушу написати П-чу слова В. про те, що новий шкільний уряд у Ц. Польскім національности польскої чипати не хоче. Про римский клерикалізм, кажу, нема що говорити з П-чем, — бо хоч він може більше католик, ніж папа, але єго релігійність не має нічого аггресівного.

Полевич згодився узяти місце вчителя латинскої мови в одній з Варшавских гімназій,— і незабаром получив я од В-ва єму гарячі похвали.

Років через 5 случилось мені бути в Варшаві. Звісно, я першим ділом одшукав Полевича. Він чимало зостарівсь, або більше ослаб. Не такі сильні рухи, ні голос, але основа осталась таж сама, тілько сміх не був такий ясно-дитячий, а з барвою суму й навіть іронії.

Не багато він росказав мені про своє життя в ті часи, коли ми не бачились, — але все таки довідавсь я, що єму важко було жити „дома“, — то б то в Борисовскому повіті, — „зо своїми“, то б то з родичами, польскими шляхтичами, — котрі не розуміли, як він міг всею душею любити своїх учеників, — „московских“ хлопят і жити ними й для них. — „Служити“, заробляти гроші можна було, по їх думкам, скрізь, — а любити, покладати душу... для „москальчат“... не можна. Я з холодом у серці думав собі про ту порожню, котра мусіла бути коло душі Полевича, — за 2½ роки його життя „дома“, серед „своіх“.

В Варшаві П-ч чув себе не в міру ліпше, але старої полтавскої поезії життя не було. Перш усього П-ч не звик до обовязкової латини, та ще починати ві з 1 класу. При таких порядках, полтавского читання з учениками латинских авторів цілими книгами не могло бути, — а далі й латинских чаїв і всього такого. Далі П-ч опинивсь якось між двома стільцями й перед громадою, перед товаришами. Він усе таки був поляк, — але не міг поділяти польских поглядів на россіян і на все російске, польскої ненависти й погорди, прикритої в оффіціальних стосунках солодкими манерами й словами. Коли я був у Варшаві,— в кінці 1870 р., шкільна система вже одступила од закону 1864 р. і явно стала прямувати до „обрусенія“. Я пригадав Відуєву його слова 1864 р. Відуєв путавсь в одповіді. Нежданно для мене, Полевич зовсім не був противним новим россійским порядкам, по крайній мірі в гімназіях.

— Безспорно, казав він, дітям з початку трудніце вчитись по россійским книжкам, — але треба ж признати, що вони ліпші з педагогічного боку, ніж старі польскі, — та й учителі россіяне внесли педагогічні методи й погляди свіжіщі, ніж у старих учителів-поляків.

На мої слова, що освіжити польскі школи могли б з годом і самі поляки, Полевич одповідав: звісно, могли б, — ну, а коли повернулось діло так, що в Польщу нові методи принесли россіяне, — то що ж тут робить?!...

Але видно було по всьому, що Полевич все таки сумував од такого звороту річей. А коли я росказував єму, що у нас і в „коренной Россіи“ реакція проходить уже од політики й до педагогії і що незабаром „обрусеніе“ і в Польщі стратить свої прогресівні оздоби мілютинских часів, — то Полевич ставав ще сумніщим, — і мені просто стало жаль людини і я перестав говорити з ним про такі справи.

Про життя варшавске Полевич говорив трохи іронічно, смієчись найбільше над манією варшавян або й поляків у загалі вважати все своє найліпшим на світі: „У нас усе Шекспірь, Рафаелі, Гумбольди, Рашелі і т. д. то б то ліпші ніж справжні Шекспіри, Рафаелі, Гумбольди, Рашелі і т. д.“, — казав Полевич, заливаючись реготом і по своєму орігінально трясучи головою.

До мене в готель Полевич зайшов кілька разів і мило говорив з моєю жінкою й дитиною. Се була для мене картина невидана в Полтаві, де Полевича завше можна було бачити тілько в обстанові подібній до манастирскої і де ходили комічні анекдоти про розмови Полевича з двома-трема дамами, котрі зважувались ходити до него з прось бами поправити д в і й к у якого небудь гімназіста. — „За-віщо доля обидила сего любязного чоловіка, не давши єму своєї сімйї?!“ — думав я, глядючи на те, як сей „манах“ мило говорив з моєю жінкою й дочкою, котрій він на другу візиту приніс навіть якусь играшку.

Виїздючи з Варшави в Берлін, попрощавсь я з Полевичем з подвійним жалем. Я бачив, що він зовсім одинокий чоловік, виставлений на холод і як раз тоді, коли й по законам природи, навіть і без посту, свій жар у него мусить погасати.

З того часу я не бачив більше Полевича, — а тільки обмінявсь з ним кількома листами. Та писати він не вмів, а після моєї еміграції писати мені до него було ніяково. Кілько років назад здибав я в Женеві одного учителя

з Варшави й довідавсь од него, що Полевич умер, — але ніяких деталів про смерть сю, ні про життє Полевича в остатні часи не міг я здобути од того учителя...

Я собі думаю, який то рай заслужив собі у свого бога Полевич? і не можу собі придумати для него лішшого раю, як обставити єго добровільними ученикамі, серед котрих він би стояв і викликував:

„Aqua, — aquae — вода! какъ будетъ водою?... Правда!... а какъ будетъ водами?... Правда, правда, — прекрасно!“

По крайній мірі я ніколи не бачив в очах Полевича такого щастя, як тоді, коли почув од нього в перший раз подібні повищим слова.

Впрочім один мій товариш, котрого ще в Полтаві Полевич учив добровільно по грецкому, казав мені, що Полевич сам признававсь, що любить більше грецку мову, ніж латинску і що радніщий був би вчити завше дітей грецкій мові...

Коли се правда, — а здаєся, що правда, бо недурно ж товариші Полевича, на прощання з ним у Полтаві, подарували єму коллекцію грецких авторів, а не латинских, — то зостаєся тільки сказати з героями Геродота:

„О, божество завистливе“,

— або инакше: о, дурне ще життє в людских громадах, коли вони не вміють ні використувати такі сили, як Полевич, ні дати їм щастя, якого вони заслужують!

(Далі буде) **М. Драгоманов.**

Дотепи пр. Ом. Огоновского.

.... кого охота заберетъ...
Теперь, чтобы смѣшить народъ,
Отважно жертвовать затылкомъ?!
(Грибоѣдовъ).

Я оддавна знаю людей, котрі за боки беруться, читаючи „Историю літер. рускои“ д. Огоновского, але до недавна сам недогадувався, — що сей учений муж мусить бути вписаний в число найбільших юмористів наших. Все діло лишень в тому, чи він юморист свідомий, чи несвідомий. Для більшої чести єго я думаю, що свідомий, — бо як би таки письменний земляк наш міг би що дня несвідомо показувати, що він не розуміє навіть таких слов, як: а вже ж, а тож, нігде правди діти і т. и., котрими львівский професор зшиває свої безсвязні уступи.

Видно, д. Ог. людина дуже милостива. Він жаліє земляків, котрим тепер не дуже весело жити, — то й почав писати і тягне свою „Историю літ. р.“, истинно не жаліючи себе. Остатнім часом, коли д. Огон. почав писати і про мене і вдостоїв мене кількома вопросними листами, я міг близче приглянутись до процесу писання львівского професора, — напр. побачив, що він шука звісток матеріальних для своєї праці вже тоді, коли вона печатаєся, що він не має в руках найголовніщих праць автора, про котрого пише, не зна навіть, де вони напечатані, а тим часом судить про них, або пропуска їх, складаючи при тому суд про автора, — що він не резюмує вірно ні одного твору судимого автора, перекручує єго оснівні думки, — або навіть калічить і переплутує простісінькі біографічні і бібліографічні вказівки, не розбира в одповідних листах на єго запити того, що писано для печаті, і що для него самого, і т. д. і т. д., — так що на єго історію не може скластись ніхто, шукаючий в ній фактичних інформацій. При тому д. Огон. виставля аппарати ерудіта: цітує книги, газети, листи. Спершу я думав, що се все робить д. Огон. з неуцтва, ліпивства, партійности, з браку усякої логіки і т. д. Я пробував спровадити єго на лішну дорогу рецензіями печатними і листами, але нарешті я зважив, що не дурно єсть люде, котрих так веселить праця д. Огоновского, і догадався, що він просто і пише для веселости читателів і коли напуска в свої роботи ученого аппарату, то робить се так само, як Котляревский пише infinitas locutiones в сміхотворних промовах Пануса Енеуса.

Щоб вкінець розвеселити „нашу публіку“, д. Огон., в 13 ч. „Зорі“ дійсно не пожалів себе, — а написав свою гумореску в формі orationis pro domo sua, скочивши од свого дотепного викладу моіх „Чудацких думок“ до моєі критики на єго виданє „Кобзаря“.

„Зоря“ тепер мало проходить в Росію, то ж уважаємо своім обовязком познакомити хоч трохи земляків наших через „Народ“ з новими дотепами орігінального львівского філантропа.

Починa д. Ог. з препотішного приміру сіллогізму: „Коли ж Драгом. каже, що программа Кирилло-Мет. братчиків 1847 р. доси найрозумніща з усего, що вигадало украйнолюбство, то годѣ зрозумѣти, чому вонъ въ теперешнихъ народовцяхъ добачає шарлатановъ и ретроградныхъ неукобъ“. Сей сіллогізм так мене одушевив, що і я під теперішній сумний час хочу і собі повеселити земляків такими

дотепами: „Коли Шевченко писав добрі поезіі, то і д. Романчук презручний політик, а д. Барвінский — воистину „израильтянинъ, въ немъ же льсти нѣсть“. Коли Костомаров був учений історик, то і д. Огоновский прекрасний фольклорист. — На сей раз годі, — тим паче, що сумний читатель сам може багато накувати собі веселих сіллогізмів по такому ж способу.

Далі д. Огон. перекида мою замітку про те, що в єго виданю Кобзаря не зведені всі звісні тепер варянти, — такими словами: Огон... въ текстѣ поставивъ таку лекцію, яку вважавъ (він!!!) найлучшою, хоча вбнъ варіантовъ не печатавъ окремо“. Аргумент превеселий для тих, хто шука повноти текстів, а не мудрованъ видавців про те, яка лекція ліпша для іх премудрих голов.

Потім д. Огон. домагаєся од мене ліпшого поділу поезій Шевченка на категорії, — коли я виразно сказав, що я (як і всі люде сучасного літературного виховання) вважаю всі категорії, вигадані старими піітіками, за глупі, і думаю, що єдина раціональна классіфікація творів якого автора мусить бути хронологічна.

Мої закиди з поводу того, як скривдив д. Огон. „бідного Кирика“, приписавши єму пянство, ш. професор збива перш усего выпискою з В. К-ого, свого адвоката в „Дѣлѣ“, котрий, видимо, признає помилку свого кліента, хоч не важну, — а потім заявою, що замітку про Кирика подав єму проф. В. Антонович. Коли б ми вели розмову не з юмористом, то ми б попросили в него точну выписку з листу єго київского авторитету, — бо з д. Огон. була часто, що єму одно пишуть, а він друге розуміє. Але ж в усякім разі очевидно, що хоч би 20 авторитетів писали д. Огон., що Кирик цитуємої ім сатири пяниця, то все таки Кирик в тім гріху не винен, — і д. Огон., очевидно, аргументує так для жарту.

Я замітив д. Огон-ому, що він зовсім невірно цітує ріжні мої думки зо статті про Шевченка в IV т. „Громади“. Д. Ог. між иншим написав таке: „Др-въ каже, що Ш-ко не бувъ соціалістомъ, ба, вбнъ заявляє, що соціализмъ на Украйнѣ не може розвиватись гараздъ, бо „въ насъ справа соціализму мусить ити поручъ изъ справою выратування своєи породы, зъ новымъ народженнямъ національнымъ“. Проти мого закиду д. Огон. вишсує мої слова з „Громади“, — в котрих я говорю дві осібні речі: 1) що в нас справа соціалізму мусить іти поруч і т. д., і 2) що в нас єсть перешкоди ясному розумінню соціалізму европейского в ріжних народницких, козакофільских і иншіх поглядах, в роді тих, з поводу котрих і написана була тоді моя статя. Очевидно, тілько охота посмішити собою публіку могла спонукати д. Огоновского робити вишиски з моіх слов, — в котрих ніякого підчеркнутого мною бо, зо всім єго логічним смислом, нема!

Так само тілько та ж охота спонукує д. Огон. все таки твердити, що „Ш-ко не зробив почину новому радикальному демократизмові“. Для повноти юмору зостаєся лишень прибавити, що Ш-ко зробив початок старій Огоновщині і новій Барвінщині.

Д. Огон., коли не знаходиться в веселому юморі, то, певно, знає, що автори Нового Завіту, безспорні християне, не мали в думці догматів церкви (католицкої) вироблених вже пізніще, і що і тепер єсть купа християн, котрі ті догмати одкидають. Але в юморі він мене запевня, що моі слова, що „Шевченко навіть в Маріі не порвав з христианством“ і єго слова, що „Ш-ко... не порвавъ зовсѣмъ зъ догматами церкви“ — те ж саме!

Дуже весело д. Ог. говорить про своє неуцтво. Так він кажс, — що „неукомъ уважає Др-въ всякого, хто не проявляє думокъ космополитичныхъ“, — і далі прикидаєся задивленним, як се я в 1893 р. закидав єму „неуцтво, шарлатанство, вбдтакъ слаббсть загального образованя“, а в 1894 зову єго вже „ученымъ професоромъ“.

Сурьозно говорючи, д. Ог., певно, зна, що неуками, необразованими і т. п. звуть тих, хто береся говорити про учені справи, не знаючи елементів науки і нерозуміючи того, що мусять знати і гімназісти. Зна він також, що я назвав свою статтю в „Ж. і Сл.“ 1894 р. в котрій тепер д. Ог. шука собі мого аттестету на ученість: „Непорозуміння між д. Ог-им і єго наукою“, — значить розуміє, з яким заміром я назвав єго „ученим професором“. Як було сказано, я, ще навіть писавши ту замітку, не догадувався, що д. Огоновский свідомий розвеселитель публіки і через те докорив єму повнісіньке незнакомство з не так то вже новою фольклорною наукою і навіть зо славян

*) З поводу д. В. К-ого мусимо сказати, що він причепився до нас, чому ми нападаємось на Ист. літ. р. д. Ог-ого з боку, а не напишемо на неї рецензії. Ми послали свій загальний суд про роботу д. Ог-ого в „Дѣло“, — але ж воно не напечатало єї!

скими працями Пипина, Веселовского, Ягича і других.

Тепер я знаю, що д. Огоновский юморист і мене не дивують ні старі докази єго загального образованія, — напр. слова про те, що в поезіі Ш-ка „Світе тихий“ проявляєся „позітівізм“, — ні нові жарти єго з словами „космополітізм, реалізм“ і т. д. Жарти ті превеселі! Д. Огон. каже: „Опроче Др-въ не въ силѣ переконати насъ, що космополитичный гуманизмъ найвыща ступѣнь въ розвою людскости і т. д.“, — і ставить проти того, що тепер би то „въ захôдно-европейскôй беллетристицѣ идеализмъ бере перевагу надъ реализмомъ, ба, на вѣсце реализму выступа подекуды символизмъ, або й мистицизмъ“. Д. Огон., навіть прекрасно розуміє, що космополітизм з одного боку, а реалізм літературний, як і ідеалізм, символізм, далі містицізм — з других, суть речи зовсім ріжних категорій, з котрих одна не перешкоджа другим. Знає він, певно, що ще перші християне були напр. містики, а в той же час були космополітами, а до того иноді писали фрази такі, що і для Золя в пору (напр. про „пса і єго блевотини“ і т. д.). Мусить він знати і те, що „подекуди“ закону не творить, а також і те, що напр. такий теперішній беллетрист, як Бурже, тягне до католицизму, а все зостаєся літературним реалістом і т. д., і т. д.

Ба, — д. Огон. прикидаєся, що забув навіть не то слова евангельскі про матір і братів, але навіть смисл глагольних времен в людскій мові, — і смисл таких слов, як „думка“, — бо в кінці своіх дотепів пише надію, що я буду „більше прихильним до „национальникôвъ“ вже й для того, що до ихъ гурту належить такожъ рôдна моя сестра, Олена Пчôлка“, — і в примітці пише: Др-въ попрѣкає свою сестру задля того, що она (по єго думцѣ) у своѣй повѣсти „Двѣ товаришки“ заподѣяла анахронизмъ, писавши про рухъ украинства середъ Цюрихскихъ студентôвъ въ 70-хъ рокахъ“.

Коли я ще не догадався, що д. Огон. юморист, то остерігав єго од того, щоб він не записував у свій гурт людей, живущих у Россіі, по крайній мірі, не спитавши іх. І тепер, коли б я думав, що д. Огон. говорить не для сміху, я б сказав єму, що я не „попрікав“ О. П-ку, а просто, як свідок, запевняв єі, що в 1870-ті рр. не було в Цюриху, та і нігде ні однієї студентки украйнофілки, що се не думка моя, а фактична вказівка. Але навіть ніколи не міг би я ждати, що мені доведеться говорити д. Ог-ому, що погляди сестри братові не указ, як і на виворот, — і мені зостається сказати тепер: ох, ох, ох, — який жартливий чоловік наш вельми ученій професор! ох, який веселий!

Як він истинно не жалів свого лоба, щоб повеселити людей, видно найбільше з того, що він pro domo sua приводить слова, сказані мені гр. Уваровим про мою критику галицких партій: „Вы мѣры не знаете.... Вы хочете показати людім, що вони цілком дурні, навіть і тоді, коли й так видно вже, які вони!“

Значить, і так видно, що д. Огон. — юморист! Значить, і сю замітку нашу зайвше було писати?! — Чи так, пане професоре?

Тото й єсть, що по крайній мірі в Галичині далеко не всі навіть між молодими ученими бачать ясно, до якого ступня доходить — юмор д. Огоновского, і навіть підпадають в своіх наукових працях впливу єго школи, беручи єі за сурьозну, за браком другої... Тут єсть од чого і заплакати!

М. Драгоманов.

Біблія або Старий Заповіт.

(Статя Моріса Верна; переклад Л. У.)

Від редакціі. Реакційний клерикалізм, котрий зайіда Галичину, польску і руску, і котрий досить дужий і на Україні, далеко не в одних урядових кругах, опираєся між иичим на грубе незнакомство наших громадян з новіщою европейскою теологічною наукою. Тим часом в західній Европі здобутки тиєї науки досить розповсюджуються не самими лишень спеціальними працями, але й популярними. Між остатніми звертають на себе увагу статі Моріса Верна, котрі печатаються в La Grande Encyclopédie, — бо автор іх не простий популярізатор чужих виводів, а сам один з ліпших гебраістів Франціі і спеціаліст професор на виділі релігійних наук в школі вищих студій в Парижі. (Ecole des hautes études, — section des sciences religieuses). Ми намірились подати гал.-укр. публиці ряд перекладів тих статей М. Верна.*)

*) Поручаємо увазі читателів також М. Верна Огляд історіі жидів (Précis d' histoire juive, Paris, Hachette, 1889, 6 fr.) і Святу Історію (Histoire Sainte, 1891, 1½ fr., для дітей). Остатньої вийшла поки лишень перша половина: історія старозаконна. Друга мусить дати

Скажемо два слова про спеціальні погляди того ученого, котрі поки що одділяють єго од пануючої школи новіщих богословів, — Графа, Рейса, Вельгаузена і др.

Критична праця учених сеї школи, — по більшій части німців і голланців, — звернута була переважно на так зване Пятикнижє або Закон і довела, що воно не могло бути писане одним чоловіком (Мойсеєм) і в пору, коли жиди були пастухами. Критика показала, що і в оповіданях Закону і в законодавчих приписах єго єсть великі ріжниці, що напр. сі приписи складаються з трьох кодексів, котрі показують на одмінні доби культури і соціального порядку: 1) т. зв. книга Союзу (Вихід, XXI—XXIII), 2) Второзаконє (головні місця сеї книги) і 3) Попівский кодекс (головні законодавчі приписи Виходу, кн. Левитів, Чисел). В першій книзі жертви богу може приносити всякий израильтянин, в другій лишень попи, — а в третій і попівский стан ділиться на двоє: попів і левитів. Позаяк у біблії знайдено місця, що в Ісрусалимі оголошувано книги закону в 622 р. до Р. Хр. (перед полоном Вавилонским) і в 444 р. (після полону) то учені богослови названої школи прийняли, що Второзаконє було оголошено в 622 р., Попівский кодекс в 444 р., — книга ж Союзу (з богом) мусила скластись раніще Второзаконія, примірно в IX ст. до Р. Хр.*)

До книг пророчих менше було прикладено критики новими богословами, котрі приймали іх переважно за писані в ті часи (з VIII до VI ст. до Р. Хр.) і тими особами, які над ними надписані. Виходило, що коли нові богослови критикою Закону однімали в історії культури еврейскої єї виключний, чудесний стан історії святої вибранного богом народу, — то залишали єго для доби книг пророчих, бо признавали, що основні думки тих книг: ненависть до війни і свого роду космополітизм, а також думка, що бог не має потреби в обрядовому культі, могли бути вироблені так мало культурним народом, яким були евреї в VIII—VII ст. до Р. Хр.

З годом критика мусила звернутись і до книг пророчих, а також і до того, чи дійсно можна повірити тим словам біблії, по котрим в 622 і 444 рр. в Іерусалимі були оголошені кодекси законів. Рішуче повстав проти думки про древність пророчих книг французкий ученый Аве (Havet) спершу в ділі Christianisme et ses origines, а потім у статях О повизні пророків (De la modernité des prophétes), котра вийшла і осібною книгою. Аве, на лихо, не був гебраістом, а лишень елліністом, і через те єго думки мало мали авторитету. Аж од недавна почали до них привертатись і гебраісти і між ними М. Верн, котрий рішуче поставля всю композіцію біблійних книг в часи другого іерусалимского храму, то б то в добу персидску і македонску, в часи, коли евреї жили теократичною громадою в близьких відносинах з цівілізованими народами Азії і Египту. Певно, що основа таких нових поглядів буде нарешті прийнята наукою, бо вже і тепер, після рішучого одпору проти них з боку учених старшої школи (між инчим Кюнена і Ренана) появляються проби помирити обидва погляди думкою про новіщі дописки і вставки в старіщі книги, в тім числі і пророчі (Думка ся висказуєся напр. у Cornill Einleitung in das alte Testament і у Darmsteter-Les Prophétes d' Israel). *)

Але навряд, чи будуть прийняті наукою погляди Верна на релігію еврейску, котрі він став недавно викладати з реакції проти пануючої школи богословів-раціоналістів. Ся школа не згоджуєся виділяти релігійну еволюцію евреів, од еволюції других народів і не признає традіційної думки, що евреї були завше монотеістами, не вживали ідолів, — а на проти того шука аналогій між старіщою релігією евреів і других народів т. зв. семитів, шука в біблії слідів старого анімізму, фетішізму і т. п. Верн, котрий сам перше поділяв такі по-

---

історію новозаконну. Ціль автора дати і дітям результати нової науки релігійної в крузі віри жидівско-християнскої.

*) Нагадаймо, що вихід евреів з Египта з Мойсеєм ставить традіційна хронологія в XVI ст. до Р. Хр. Від недавна, коли більше стала звісна історія Египту по надписам египетским, почали деякі вчені шукати в них Фараона, при котрому б то Мойсей вивів евреів з Египта і натягувати, що той Фараон мусив бути наслідник Рамсеса II, Менефта, а вихід евреів ставити коло 1300 р. до Р. Хр. Другі, як напр. Stade, автор історії евреів в коллекції Онкена, Верн і др. скептично дивлються на саму основу оповіданя про побут евреів у Египті і вихід звідти.

*) Треба замітити, що перестановою космополітичних і протестантских думок пророчих книг з часів старих жидівских царств у часи перео-македонскі не тілько стає натуральніщою уся історія цівілізації евреів, а і сама поява християнства, котре по духу ближче стоіть до пророків, ніж до закону.

гляди, нарешті виступив проти них (див. надто єго найновіщу велику працю Du prétendu polythéisme hébreu) всилуючись показати, що біблія не дає для них основи. Він зрештою не одмовля можливости, що і евреї в найстаріщі часи мусили бути політеістами, не одмовля і того, що в біблії єсть явні сліди ідолопоклонства евреїв в часи перед полоном ассиро-вавилонским (статуї людскі — терафіми, мідяний змій, статуї Іегови в формі вола і т. и.). Тільки він настоює на тому, що, на скільо сягає традіція біблійна, до X—XII ст. до Р. Хр., вже евреї виступають, як народ, котрий не хоче знати другого бога, окрім Іегови (Яве). Але ж сам Верн ставить редакцію біблії в дуже пізні часи, то властиво не можна говорити про біблійну традіцію напр. X ст. і не можна легковажити тих аналогій, які сама біблія одкрива нам між релігійними поглядами евреїв і других народів, ні тих вказівок, які дають і тепер на релігію евреїв археологічні знаходи в Халдеї, Фінікії і т. и. Треба сподіватись, що число тих вказівок з годом стане більшим і таким робом релігійна еволюція Ізраіля все таки проясниться і методом порівнячим, проти котрого не досить слушно став виступати М. Вери.

М. Драгоманов.

Біблія або Старий Заповіт.

Зміст, складання, ширення.

Именням Біблії, — (слово се значить книга і походить з грецкого) називають збір святих книг жидівских, що прийняті під сею самою назвою і християнами.

I. Зміст Біблії. Біблія зьявляється нам у двох досить одмінних виданнях: є Біблія еврейска і Біблія грецка. Біблія еврейска має три великі розділи: I. Тора (Thorah) або Закон, що теж зветься книгами Мойсеєвими або Пятикнижієм; II. Небіім (Nebyim) або Пророки; III. Кетубім (Ketoubim) се б то писаннє. Сі три відділи мають в собі ось які книги: Тора або Закон має пять книг. 1 Битія, 2 Исход, 3 Левіт, 4 Числа, 5 Второзаконіє. Небіім або Пророки мають шість, так званих перших пророків, потім 15 книг так званих остатніх пророків, разом 21 книга, ось їх спис: Ісуса Навіна (Josue), 7 Судей, 8 перша книга Самуіла, 9 друга книга Самуіла, 10 перша книга Царств, 11 друга книга Царств, 12 Ісаія, 13 Іеремія, 14 Езекіїл, 15 Осія, 16 Іоіл, 17 Амос, 18 Авдій, 19 Іона, 20 Міхей, 21 Наум, 22 Авакум (Habacuc), 23 Софонія, 24 Агаей, 25 Захарія, 26 Малахія (остатні 12 книг можуть уважатись за один том, тоді твори остатніх пророків мають складатись з 4 книг). Кетубім або Писання мають 13 творів: 27 Псалми, 28 Притчи, 29 Іов, 30 Пісня Пісень, 31 Руф (Ruth), 32 Плач Іереміі, 33 Екклезіаст, 34 Есфір (Esther), 35 Даніїл, 36 Ездра, 37 Неемія, 38 перша книга Літописів (Chroniса) або Параліпоменон, 39 друга книга Параліпоменон. Всіх разом 39 книг.

Біблія грецька, себ то видання Біблії зроблене в давні часи для жидів, що говорили по грецьки, прийнята й церквою християнскою, має ті самі книги, тілько в иншому порядку і з чималими додатками, сі додатки часом доповняють текст, а часом вони становлять цілі нові твори. Ми спогадаємо тут ось які зміни в порядку книг Біблії гебрейскої: Руф поставлена після Судей, дві книги Самуіла і дві книги Царств поєднані під назвою чотирьох книг Царств, книги літописів або Параліпоменон, Ездри й Неемії поставлені зараз після Царств, а після них стоїть зараз Есфір; книги властиве пророчі одсунуті на самий кінець, а на їх місце поставлені головні Писання влисне Іов, Псалми, Притчі, Екклезіаст і Пісня Пісень. В зборі властивих пророків видно, що Даніїл стоїть після Езекіїла, а Плач єсть немов продовженя книги Іереміі. Додатки до Есфір і Даніїла змішані з самим текстом сих книг. Скілька книг невідомих Біблії еврейскій вставлені в різних місцях: (40) Товія і Юдіф після Неемії, (42) книга Премудрости Соломона і (43) Екклезіаст після Пісні Пісень, (44) Варух після Іереміі, врешті (45 і 46) дві книги Маккавеїв після Малахії. Всіх разом 46 книг. Сі розділи і порядок зостались взагалі ті самі в (латинскій) Вульгаті і в нових перекладах Біблії з тією невеличкою одміною, що протестанти частіще ставлять окроме книги другого канону, себ то ті книги грецькоі Біблії, яких нема в еврейскій. Взагалі поділи, про які ми тілько що говорили, можна звести до таких головних назв: 1 Закон, 2 історічні книги, 3 поетичні книги і книги премудрости, 4 пророчі книги.

Кожній з сіх 46 книг у нас будуть присвячені окремі статі. Тут ми маємо тілько дуже коротко характерізувати їх, так щоб можна було здати собі справу про зміст Біблії. Щоб се зробити, ми приймемо такий спосіб классі-

фікації, який найбільше уживається в новітні часи, послугуючись працею біблейскої крітіки. Книги біблейскі можна розділити на чотири круги: 1) книги історічні, се книги Судей, 1 і 2 Самуіла, 1 і 2 Царств, Ездри й Неемії, 1 і 2 Параліпоменон, 1 і 2 Маккавеів, 2) книги Закону або Початків се 5 книг Мойсеєвих і книга Ісуса Навіна (Josue), 3) книги пророчі се книги Ісаії, Іереміі, Езекіїла, Даніїла і 12 малих пророків, 4) книги поетичні і книги премудрости — до них належать Псалми, Притчі, Іов і решта книг біблейских. 1. Книги історічні росказують історію Ізраелітів, починаючи з того часу, коли Ізраеліти оселились на землі Палестинскій. Книга Судей показує нам народ ізраельский серед різних чвар, коли ще не встановилась впорядкована держава; книги Самуіла розповідають нам, як Саул дійшов до царского стану, дякуючи прихильности пророка Самуіла, потім доводять розповідь до остатніх часів царя Давида, що настав по Саулі, книги Царств росказують про вступлення на трон Соломона, про царювання його, далі все дуже коротко, — окрім уступів про Ілію та Елісея пророків, — росказується доля двох царств, Ізраеля або десяти колін, і Юди, до зруйнування Юди Халдеями (588 до Р. Хр.) По хронології, яка вживається в сіх книгах, можна б подумати, що перші події згадані там відносяться до часів коло 1500 року до христіянскої ери, але є поважні причини до того, щоб знизити сю дату значно і дійти до 1100 р. Вище згадані книги се єдині джерела, по яким ми можемо собі скласти яке небудь поняття про стародавні часи історії ізраельскої, або про долю давніх царств жидівских (від 1100 р. до Р. Хр. до 588 р. до Р. Хр.). Ми бачили, що Біблія еврейска заводить сі книги в рубріку „перших пророків“. Ся назва обясняється тим, що в сих книгах пануе улюблена теза пророчих писателів, по якій щастя чи лихо народа залежать від його вірности національному Богові. Всі разом сі книги, що власне складають один твір в скількох томах, відзначаються догматичним поглядом на річі і погляд сей проведений скрізь сістематично; кожну хвилину однак зьявляються таємничі особи, „пророки“, органи божої волі, що провіщають евреям остатню руіну, справедливу кару за їх провини проти релігії й моралі. Цілий твір можна б назвати проповідю про те, як Ізраеліти отримали з Божої ласки країну благодатну, а потім втеряли її по своій вині, не вважаючи на численні остороги. Відомо, що після полону або вигнання вавилонского жиди, під протекцією або принаймі при толеранції перских владиків, спромоглися відновити в Палестині сталий державний лад. Книги Ездри й Неемії дають нам деякі покази, на жаль досить невиразні, на сі події, що відносяться до кінця VI в. і до всього V в. до нашої ери.

(Далі буде).

Житє і Слово. Вістник літератури, історії і фольклору, під редакцією Дра Івана Франка, книжка IV-та за июль і август 1894 містить:

Едіп Царь, трагедія Софокля 1—26; Із Голістана Саадія, перекл. А. Кримського 27—43; Основи суспільности, повість Ів. Франка 44—60; Матеріали для історії віршів укр. М. Драгоманова 61—68; Літературні стремління гал. Русинів Ів. Заневича 69—80; Із старих рукописів Ш. Вандрівка Богородиці по пеклі 81—88; Пісня про Роланда, перекл. В. Щурата 89—106; Старі хартії вільности М. Драгоманова 107—125; Будда і Буддізм Л. Фера 126—136; Із уст народа. В. Казки: 1. Премудрий младенец 136—142, 2. Фраір на гусячих ногах 142—144; Г. Новелли і Фабліо. (чч. 1—3) 144—146; Критика і бібліографія. VIII. М. Шашкевич і гал. р. література Ів. Фр. 147—152; IX. Противопопівська сатира і сектанти на Україні М. Драгоманова 153—155; X. Етнічна антропологія Л. Василевського 155—159; XI. З поводу статі Ів. Франка М. Др. 159—160.

На окладинках сеї книжки „Житя і Слова“ редакція надрукувала ось який „Поклик“, котрий ми даємо до-слова на увагу читателям „Народа“:

„Починаючи з отсим випуском другий том нашого видання ми обертаємось до нашої публіки з висловом подяки і жалю. Подяки для тих, котрі доси ласкаво підпирали нас своїми працями і передплатою, а жалю до тих, котрі занедбали одно і друге. Що до праць, то, як показують видані доси чотири зошити, у нас нема недостатку, і ми любісінько могли б заповнювати книжки й у двоє більші. Що й добір тих праць не є лихий і що видані доси книжки „Житя і Слова“ не принесли встиду руській літературі і науці, про се виевняють нас прихильні відзиви листові і друковані ріжних учених і знавців. Замітимо тут тілько, що відзиви о нашім виданю, іноді дуже підхлібні, помістили з руських часописів „Галичанинъ“ і „Народ“, з польських „Tydzień“, додаток до „Kurj. Lw.“ (про кождий випуск) і „Kraj“, з чеських „Cesky Lid“ і „Nase doba“, з німецких „Zeitschrift für Ethnologie“ і „Byzantinische Zeitschrift“, з российських „Этнографическое обозрѣніе“. На жаль матеріальна підмога, якої дізнає „Житє і Слово“ від чита-

ючої публіки галицько-руської (на іншу нам годі й числити), хоч подекуди й перевищує наші скромні ожидання, все таки не вистарчає на те, щоб покрити кошти друку видання. Навіть не думаючи про який небудь гонорар за чию небудь працю літературну або навіть за корректуру, кошти самого набору, паперу і друку для одної книжки виходять около 300 гульденів. Для шести книжок се значить 1800 г. річного видатку, а се значить 360 передплатників, котрі б точно і в повні заплатили передплату. Та на жаль і такого скромного числа любителів поважної літературно-наукової лектури у нас не найшло ся. Доси число наших передплатників (точних і неточних) не дійшло ще й до 200; значить, нам усміхає ся перспектіва покрити при кінці року в додатку до праці своєї і товаришів ок. 1000 г. дефіциту і покинути дальше видаване „Житя і Слова". Правда, пессіміети віщували нам те з самого початку; вони й досі дивують ся, як се в Галичині найшло ся навіть стілько людей, що запренумерували таку часопись. Наш розум мусить признати рацію тим пессімістам, та наше чутє — чутє непоправних оптімістів (руський літерат мусить бути оптімістом, бо інакше б не був руським літератом!) каже нам тривати при розпочатім ділі і робити що можна, щоб запевнити єму троха ліпше поводженє. Не вже ж се неможливо, щоб таке письмо як „Житє і Слово" не могло здобути собі в Галичині 360—400 передплатників? Адже видають у нас люде гроші на німецьке дрантє в роді „Uiber Land und Meer", „Gartenlaube" і т. і. письма, що коштують далеко більше і хоч дають більше задрукованого паперу, та все таки в переважній части задруковують єго січкою літературною і науковою, письма, котрих лектура псує смак і скривлює понятя читачів.

„Нерадо і з певним почутєм встиду ми обертаємо ся до публіки з отсим покликом — численнійше пренумерувати „Житє і Слово" і допомогти єму не тілько удержати ся, але також розвивати ся чим раз далі. Нам здаєть ся, що віддаючи свою працю і свій час сему виданю, ми сповнюємо свій обовязок. Та нам здаєть ся, що і у громади повинно бути почутє обовязку і до того почутя ми й відкликаємось. Здаєть ся, що дотеперішніми випусками „Житя і Слова" ми досить ясно зазначили, що нам не ходить о ніякі тісно-партійні цілі, але поперед усего о розвій і поступ нашої суспільности, о розширенє і поглубленє нашого знання власного краю і народа, єго економічного і духового житя.

„Так отже — що там довго балакати! Почнемо стильом небіжчика Івана Вишенського: До вас, Р. Т. Пізні Івани, Забудьки, Недбайки, Незнайки, люде доброї волі а слабої руки, масних слів а пісних пирогів, високого літаня а низького паданя обертаємо ся з отсим покликом. Прокиньте ся! Відгукніть ся! Здобудьте ся на сю невеличку жертву або навіть на сей невеличкий прирість в ваших народніх жертвах, і передплатіть „Житє і Слово". Щоб опісля не довелось сказати: „А, добрий був журнальчик, я вже ось-ось думав запренумерувати, а він і перестав виходити". А то власне з надто довгого думаня і халепа вийшла. У інших народів люде не надумують ся так довго, та за то швидше і більше роблять. А в тім і для найповільнійшого думаня вже було б досить часу.

„Щоб запобігти всяким хибним здогадам, заявляємо з гори, що „Житє і Слово" виходити буде точно і без перерви до кінця сего року, хоча б нам прийшлось опісля і покрити згаданий уже дефіціт. Тілько, звісно, в такім разі на шестім випуску ми й скінчимо. Колиж нам удасть ся запевнити виданє і на слідуючий рік, то в нім окрім інших праць будуть поміщені: переклади дальших трагедій Софокля, антологія з перської національної епопеї Фірдевсія „Шахнаме", продовженє романа „Основи суспільности", праці І. Заневича, „Хартій" Драгоманова, ряд нових документів до новійшої історії Галичини (1846 і 1848 рр.), ряд праць по історії нашої літератури і більше ніж сего року матеріалів фольклорних."

Нагадаємо, що „Житє і Слово" виходить що два місяці книжками в 10 листів і коштує в Австрії 5 г., в Россії 12 рублів у рік. Адрес редакції і адміністрації: Львів, Глубока ул. 7.

Вийшли ось які книжки:

Едіп царь, трагедія Софокля, переклад Ів. Фр. (відбитка з „Житя і Слова"), ціна 30 кр.

Украдене щастє, драма в 5 діях Ів. Франка, відзначена на конкурсі Виділу краєвого 1893 року (відбитка з „Зорі"), ціна 30 кр.

Руcько-український театр, історичний нарис Ів. Франка.

Іван Вишенський і єго твори, наукова розвідка Ів. Франка (Літературно-наукова бібліотека, книжка 21—30), ціна 1 г.

Всі ті книжки можна замовляти через книгарню Інстітута Ставропігійського у Львові.

Тамже можна набути:

Житє і Слово, том I. (3 випуски), ціна 3 г. (На жаданє може бути переплетене, та в такім разі треба доплатити за звичайний переплет 40, за красший 80 кр.)

З вершин і низин, збірник поезій Ів. Франка, брошур. 1 г. 50 кр., оправлений 1 г. 80, в красшій оправі 2 г. 20 кр.

В поті чола, збірник оповідань Івана Франка, брош. 1 г., опр. 1 г. 50 кр.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

V-тий Рік Коломия за 1 і 15 юлія 1894. 13 і 14 нр.

Виходить 1. і 15. д. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція
і Адміністрація
на Замковій ул.

Іще про „нову еру“ і консолідацію Русинів.

В 157 і 158 нрах „Дѣла“ (за 27 і 28 юлія с. р.) появилося „Отверте письмо — въ одвѣтъ многимъ“ д. Романчука. Се письмо, доповнене потому д. Романчуком кількома полемічними увагами в „Дѣлѣ“, визвало жваву полеміку і в руских і в польских дневниках. Особливо вдарили на д. Романчука, у „Дѣлѣ“, „Народній Часописі“, „Буковині“ (а ще перше і в „Правді“) самі сопартійники і недавні союзники его: Барвінский, Савчак, Вахнянин і др., доказуючи просто, що провідник народовскоі партіі, розбив еі, за підмогою радикалів, москвофілів і „підгірского атаманя“, то б то народовця Дра Олесніцкого і товаришів. Отся полеміка — доказ, що д. Романчук зачепив болючу справу і в саму пору. Придивимось і ми „письму“ д. Романчука, тим більше, що то-ж був головний стовп „новоі ери“ і вважає те „письмо“ за своє остатне політичне слово. До того-ж „письмо“ д. Романчука дає нам нагоду сказати дещо в загалі про теперішній стан і будущину руских партій, серед инчих галицких партій.

Д. Романчук сповідаєся і каєся за „нову еру“ всенародно, і мабуть через те не робить так, як повинен робити правовірний католик, сповідаючися сам-на-сам, перед священником, — то є не сповідаєся так повно і не каєся так щиро. Так він, — як уже замічено в Kurjerze Lwowskim, — згори бажає замкнути рот критиці „з усіх боків“, називаючи еі „напастями“ на свою особу і обіцяючи вкінці того наріканя росказати про свою „публичну діяльність“, благоразумно промовчує своє редаговане „Батьковщины“ від 1879 р. — першу і по нашому, найважніщу свою політичну діяльність — а починає своє оповідане аж від 1883 р. то є від тоді, як він став послом соймовим. Для того, щоби здобути для Русинів більше прав, д. Романчук поклав собі такий план послованя: покинути абстіненцію і пассівність, захвалювані москвофілами, а взятися за „позитивну і активну політику“, т. є. не тілько висказувати кривди й потреби рускоro народу, але й класти „конкретні жаданя въ конкретной формѣ“, та при тому „бути въ постулятахъ своихъ умѣркованымъ и оглядымъ“, „не дразнити Поляковъ“, хоть буцім то „не зрѣкаючися жадного зъ нашихъ правъ“. По думці д. Романчука, така політика звернула увагу правительства і Поляків, притягла до рускоі справи „деякі слабші або подальше стоячі елементы середъ Русиновъ“ і причинилася в части до того, що в 1889 р. руских послів було вибрано більше — очевидно, через попуск правительства і Поляків. Та помірковний план д. Романчука був розбитий зараз 1889 р. клюбом тих самих руских послів, що „мусѣли выступати острѣйше“ (найостріще, як знаємо, звістною інтерпеляцією про систематичне переслідуване Русинів усіх партій). „Черезъ те, — каже д. Романчук, — моє и нового рускоro клюбу вѣдношенье до нихъ (Поляків і правительства) стало

сильно напруженымъ". Отсе „сильне напруженє" та незгода москвофілів і народовців, поза соймом, спонукали по словам д. Романчука, „деякихъ народовцѣвъ, не-послѣвъ (читайте: Барвінского і др.), шукати по-за соймомъ, безъ моєи вѣдомости, порозумѣня зъ декотрыми польскими и правительственными сферами, а то тымъ бѣльше, що здавалося, мовъ бы правительство и верховодяче польске сторонництво вѣдносилися до народовцѣвъ ще неприхильнѣйше якъ до старо Русинѣвъ". Так почалася, по словам д. Романчука, „нова ера". Д. Романчук відносився до неї зразу скептично, та потім, щоби зломити сильне напруженє руского клюбу до Поляків і правительства і придобрити Поляків і верховодяче польске сторонництво до народовців — так виходить из новищого показу д. Романчука, — він, голова руского клюбу, потай клюбу „узнавъ за свѣй патріотичный обовязокъ не вѣдтягатися а зробити сей експеріментъ, навѣть (в додатку!) зъ пожертвованьемъ — въ случаю неудачѣ — моєи політичнои екзистенціи" (що тепер, — завважаємо, — д. Романчук не зовсім признає, хоть експеримент не вдався). Д. Романчук „рахував" тут досить хитро, та вийшло зовсім не те. Ті „рахунки" д. Романчука, з одного боку, і признапя невдачі „нової ери", такі цікаві, що ми їх перепечатуємо до-слова, на вічну память „новій ері".

„Межи Русинами, — міркував собі д. Романчук, — кипить партійна борба, на котрои близьке закѣнченье нема доброго выгляду; а тутъ подає ся намъ рука (щоби знищити ту боротьбу, а власне москвофільску і радикальну партію, з котрими народовці мусіли боротися!) Вѣдкинути ту руку — значить не тѣльке пропустити трафляючу ся Русинамъ нагоду (стати сервілістами уряду і Поляків), але оно могло-бъ и выкористати ся противъ насъ (читайте: против народовців). Сли акція удасть ся, що менѣ вкѣнци выдалось таки имовѣрнѣйшимъ, то зыскає на тѣмъ весь рускій нарѣдъ (тим, що зійде з опозиційного, напруженого становиска!!), а народовцѣ, що ей попровадили, притягнуть до себе всѣхъ щирыхъ та вырозумѣлыхъ Русинѣвъ. Сли акція не удасть ся черезъ невыконанье другою стороною умовы, тогды народовцѣ очевидно вертають назадъ на свою попередну позицію, маючи бодай ту користь, що тымчасомъ голосно и торжественно заманіфестували разъ на завсѣгды своє становище. Рахунокъ, здає ся менѣ, не бувъ такій злый, — але вѣнъ таки показавъ ся хибнымъ.

„Передовсѣмъ борба партійна розгорѣла — не зъ моєи вины — сильнѣйше, анѣжь я припускавъ. Але ще важнѣйше отсе: Зайшла очевидячки д р у г а евентуальнѣсть: умова не зѣстала выконана. Се признали въ роцѣ 1892 и сконстатували всѣ Русины, котрѣ брали участь въ акціи 1890 року, навѣть п. Барвѣньскій. Однакожь одна частина Русинѣвъ-народовцѣвъ, вправдѣ невелика, але при верху стояча, вѣдтакъ успокоилася, и коли мало прийти до повороту на попередну позицію вѣдпорну, они не тѣльке вѣдтягнули ся, але й станули рѣшучо при правительствѣ и правительственнѣй партіи польскѣй. Сего я въ такѣй мѣрѣ не надѣявъ ся, и въ тѣмъ я именно завѣвъ ся въ своѣмъ рахунку.

„Позѣстанье по дѣзнанѣмъ заводѣ при тыхъ, вѣдъ котрыхъ того заводу дѣзнало ся, я уважаю за дѣло сумне и шкѣдливе. Симъ нарушає ся достоинство народне, тратить ся поважанье и респектъ, та осмѣляє ся всякого обходити ся зъ нами безъ церемоніи, а въ народѣ ослабляє ся духа и силу вѣдпорну. Крѣмъ того держати зъ правительствомъ и верховодячимъ сторонництвомъ польскимъ при тѣй системѣ, яка противъ Русинѣвъ теперь заховує ся, значить немовь одобряти, санкціонувати ту систему. А система тая яспа для кождого, хто хоче видѣти. Намъ позваляють вправдѣ покищо позѣставати при нашѣй національности, але плекати ей дають намъ тѣльке въ рамахъ идеи державнои польскои, а не конституціи австрійскои; всякій же свобѣдный рухъ, розвѣй пѣсля нашои волѣ спиняє ся намъ бѣльше якъ коли небудь. До австрійского правительства оставлена намъ дорога тѣльке черезъ польскѣ ворота. Тому-то нинѣ й здобутокъ якій національный насъ такъ не тѣшить и не скрѣпляє, якъ передше, коли дѣстававъ ся намъ середъ иншихъ

обставинъ и не бувавъ такъ окуплюваный. Взагалѣ на кождôмъ кроцѣ пробиває ся тенденція — зробити насъ новôльными, уляглыми, а бодай немôчными. Заборола и твердинѣ нашî народнî намъ вôдбирають ся. Зависима наша интеліґенція свѣтска теророзуе ся такъ якъ нѣколи, зъ духовною робить ся те саме. Виднѣйшихъ нашихъ дѣятелѣвъ одныхъ приѣднано або звязано обмыслеными способами або случайными обставинами, другихъ обезсилено. Що не удавало ся давнѣйше, н. пр. въ 1888 або 1889 р., де пробовано рускихъ послôвъ стеоризувати або роздвоити, се въ значнôй мѣрѣ удало ся теперь.

„Яке-жь становиско супротивъ того займають нашî урядовцѣ? — Навѣть деякî справедливѣйшî Поляки вôдважились вытыкати правительству и верховодячому сторонництву польскому ихъ поступованье зъ Русинами, а тî нашî люде не тôлько на то не здобудуть ся, ино причиняють ся до утверджуваня шкôдливои фікціи о мнимôмъ полагодженю рускои справы та задоволенію рускаго народу, але ще й кидають ся на такихъ Русинôвъ, котрî смѣють ставати въ опозицію противъ неприязнои Русинамъ системы! Зрыває ся геть зъ традиціями народовства... Тî, що перше посла о. Тита Ковальского майже и за Русина не хотѣли узнати, нинѣ стоять въ сущности за таку саму політику якъ вôнъ. Тî, що лаяли рускихъ послôвъ рады державнои зъ 1873—1879 рр. за служенье правительству, нинѣ служать не тôлько правительству але й Полякамъ, а при тôмъ всѣмъ мають ще претенсію тягнути за собою суспôльнôсть! Цинізмъ, зъ якимъ неразъ боронить ся або й пропаґуе ся політика народного пониженя а нападаєся політика неподатлива, свѣдчить о глубокôй деморалізаціи, котра впрочôмъ не тôлько межи народовцями проявляє ся. Настаня такои деморалізаціи я нѣколи не припускавъ, — я покладавъ на твердшій характеръ Русинôвъ, — але що тота деморалізація стоить въ певнôй бодай посереднôй звязи зъ акцією 1890 р., длятого, и то зъ сего єдиного поводу, я тои акціи каю ся и зазначивъ се публично на зборахъ „Народнои Рады“.

„Коли я розмѣры лиха торôкъ побачивъ, я сказавъ: Волю бути простымъ роботникомъ въ независимôй громадцѣ, нѣжь якимъ атаманомъ, ступаючимъ такою дорогою. Я не мôгъ годити ся не зъ однымъ, що у насъ робило ся, н. пр. зô способомъ кандидованя и выбору п. Вахнянина въ Жовквѣ а ще бôльше п. Барвѣньского въ Бродахъ, бо-жь противъ першого обявилась выразно бôльшôсть того округа, противъ другого навѣть загалъ а спеціяльно и самî народовцѣ тамошнî. Я отягавъ ся однакъ зъ рѣшаньемъ справы нашои політики, бо припускавъ, — якъ и дѣйстно стало ся, — що люде нового курсу не пôддадуть ся бôльшости и наступить въ політицѣ розрывъ, котрый я радъ бувъ по можности стримати або хочь опôзнити. Але коли йшло очевидно до що разъ гôршого, кріза мусѣла разъ наступити.

„Повертаючи на давне становище, я мусѣвъ тымъ бôльше взяти ся и до консолідаціи Русинôвъ. Простый поворотъ до status quo ante, до попереднои чисто формальнои спôлки партій я не вважавъ и не вважаю анѣ можливымъ анѣ достаточнымъ: такій станъ вже тогды не мôгъ перешкодити вороговању партійному, а теперь мôгъ бы ще менше. Треба тѣснѣйшои и цирѣйшои звязи, котра може бути на-разѣ лише межи близшими собѣ елемептами, складаючими однакожь весь загалъ Русинôвъ а зъ полишеньемъ на боцѣ тôлько деякихъ крайностій. Тî-жь крайности повиннî бы зъ патріотичнаго почутя мати на стôлько абнеґаціи, щобъ справѣ консолідаціи не перешкаджали. На жаль, такъ не стало. Въ остатнôй сесіи сойму оба рускî клюбы вже готовî були злучити ся, однакъ аґітація п. Кулачковского сему перешкодила. Тогды сприяючî консолідаціи послы постановили скликати зъѣздъ мужѣвъ довѣря и перепровадити сполученье Русинôвъ на пôдставѣ того самого проєкту, котрый мавъ бути основою до сполученя клюбôвъ посольскихъ.

„Показало ся однакъ, що справа консолідаціи Русинôвъ, хотя о єи конечности пересвѣдченый весь загалъ рускій, має межи всѣми рускими партіями й завзятыхъ противникôвъ, котрî заатакували будь-то цѣлу акцію будь-то де-

котрй точки проєкту. Атаки тй суть того роду, що досыть ихъ привести, щобы ихъ тымъ самымъ вже й вѳдперти. Правительственнй народовцѣ кажуть: Акція угодова и проєктъ консолідаціи то капітуляція передъ москвофілами, вѳдданье имъ на поталу нашои національнои самостѳйности, вѳдступленье вѳдъ проґрамы зъ 24 падолиста 1890 р. А москвофілы и радикалы кажуть: Акція угодова то маневръ, маючій довести до капітуляціи сихъ обохъ партій передъ народовцями, а проєктъ консолідаціи то повторенье трохи иншими словами проґрамы зъ 24 падолиста 1890 р.!...

„Я при укладаню проєкту спѳльнои проґрамы, котра мала ще доповнити ся инструкцією переведеня ѳи въ практицѣ, дививъ ся не такъ на те, — котра партія маѳ въ нѣй свои засады бѳльше заступленй, якъ на те, що буде найбѳльше вѳдповѣдати интересамъ загалу Русинѳвъ и фактичнымъ обставинамъ, а зъ другои стороны уважавъ, щобы програма нѣкого не насилувала, нѣкому не накидувала противныхъ ѳму пересвѣдчень або прямованъ. Зъ тыхъ практичныхъ а не зъ партійныхъ взглядѳвъ выйшло, що проґрама ѳсть вправдѣ въ сущности народовска (бо атакованй въ нѣй слова „самостѳйный нарѳдъ славяньскій“ приходять и въ проґрамѣ „Народнои Рады“ зъ 1892 р., а слова о „вѣрѣ батькѳвъ“ суть и въ проґрамѣ руского клюбу парляментарного!), але въ нѣй взято взглядъ и на старо-Русинѳвъ и на радикалѳвъ. Именно вѳдъ першихъ проєктъ не жадаѳ, щобъ они мало-руску народнѳсть выразно признали за зовсѣмъ окрему вѳдъ велико-рускои, тѳлько щобы въ практицѣ давали розвивати ся нашому народови самостѳйно на ѳго власнѳй основѣ а не тягнули ѳго до обѳдиненія. Радикалы атакують все точку о вѣрѣ; однакожь она не вяже особистыхъ пересвѣдчень, а змыслъ ѳи въ сѣй проґрамѣ, якъ и въ моѣй деклярации въ соймѣ 1890 р., ѳсть такій: Не тыкаймо справъ релігійныхъ нашого народу, нехай вѳнъ лишить ся при своѣмъ status quo та не буде предметомъ аґітацій въ користь чи то латиньства чи православія. На такй точки обѣ партіи не тѳлько м о ж у т ь згодити ся, бо тымъ они ще не вѳдрѣкають ся своихъ спеціяльныхъ засадъ, але и м у с я т ь згодити ся, ѳсли взагалѣ о якѳйсь спѳльнѳй акціи въ рускѳй коаліціи може бути бесѣда а не маѳ на кождѳмъ кроцѣ оденъ дѣлати противъ другого. Жаданье декотрыхъ народовцѣвъ, щобы стара партія и радикалы по-просту приймили цѣлу проґраму народовцѣвъ и т ы м ъ способомъ заключила ся згода, ѳсть жаданьемъ повнои капітуляціи, якои жадна партія себе шануюча не приймаѳ а до котрои и въ сѣмъ случаю тй обѣ партіи не мають поводу.

„Скорѳй консолідаціи перешкодили на зъѣздѣ мужѣвъ довѣря старо-Русины (хотя перше три чи властиво навѣть чотири зъ ихъ послѳвъ и вызначнй люде зъ краю на мѳй проєктъ згодили ся), а въ мѣсяць пѳзнѣйше и коломыйскй радикалы, ураженй въ своѣй амбіціи тымъ, що зъ-помежи чотирохъ — о скѳлько знаю — тамошныхъ членѳвъ ихъ партіи лише два були запрошенй на зъѣздъ, хотя се пропорція для нихъ користнѣйша якъ у иншихъ партій. Оно сумно, що въ теперѣшнѳй важкѳй хвили грають ролю ще дрѳбнй мотивы партійнй та особистй, и що замѣсць глядѣти, якъ бы намъ всѣмъ разомъ стати сильнѣйшими въ оборонѣ спѳльного добра противъ спѳльныхъ противникѳвъ, кожда партія радше дивить ся, якъ бы ѣй выкористати ситуацію для себе хоть-бы зѳ шкодою для цѣлости. Найгѳрше на такѳмъ маневрованю може выйти стара партія. Се здаѳ ся певнымъ, що москвофільства, яке ѳсть середъ неи, и въ будучности нѣяке австрійске правительство не буде толѳрувати, якъ робило деколи въ минувшости, и що дальша борба партійна особливо на шкоду старои партіи мусить выйти. Длятого народовцѣ, якъ бы злорадо тѳлько партійнй интересы, а именно знищенье противника хотѣли мати на мысли, до чого довголѣтне поступованье старои партіи зъ ними давало бы имъ навѣть певный видъ управненя, могли бы бажати, щобы теперѣшный станъ тревавъ дальше. Але зъ другои стороны народовцѣ не можуть рахувати хоть-бы й на те, що всьо, що стратить стара партія, имъ дѳстане ся: тыми здобутками они мусѣли бы подѣлити ся. Накладъ шкѳльныхъ книжокъ,

вôднятый Ставропiґiи, хоть выразно бувъ обѣцяный, не зôставъ имъ даный — скôнчилось на друку, — а певне ще въ меншôй мѣрѣ бувъ бы имъ даный н. пр. Народный Дôмъ, якъ-бы его вôдобрано теперѣшнымъ посѣдателямъ. Радикалізмъ такожь не такъ розвиває ся, якъ его орґанізаторы передъ кôлькома роками сподѣвали ся. Молодѣжь, на котру они именно числили, доставляє имъ вже лишь малого приросту, а два товариства студентскй, котрй случайно въ ихъ руки дôстали ся, не можуть устояти ся черезъ недостатокъ членôвъ.

„Консолідаціи треба намъ вже и зъ виѣшныхъ причинъ, щобы не пробовано робити зъ нами ще якихъ маневрôвъ, якъ въ р. 1885 зъ заложеньемъ „Мира“, и щобы не уживано супротивъ насъ, якъ часто, вымôвки: Nie wiemy z kim mówić! Она и не єсть занадто трудна. Межи нами бôльшй рôзницѣ въ теоріяхъ якъ въ практицѣ. Радикалы въ теоріи не признають великои ваги національности, а въ практицѣ они таки добрй національны рускй. Стара партія не признає національнои самостôйности (мало)рускаго народу, а въ практицѣ она — окрôмъ не дуже многихъ выимокъ — таки по (мало)руски говорить, пише — хоть-бы и зъ-кепска — и дѣлає. Такъ, якъ теперь у насъ дѣло стоить, не може, не повинно на-дальше остати. Се фактъ, що насъ, нашь нарôдъ и его репрезентацію, за-для нашои безсильности и за-для уляглости однои частины, що разъ менше респектують и шанують. Отже на осягненье якихсь здобуткôвъ такихъ, котрыми мы хочь трошки могли бы придбати собѣ силы, о чôмъ де-хто у насъ маячить, нема теперь нѣ найменшихъ выглядôвъ. Ще въ Буковинѣ Русинамъ, мѣжь иншимъ и въ интересѣ тамошныхъ Нѣмцѣвъ та Полякôвъ, дадуть ся трохи крѣпити, въ Галичинѣ — нѣ. Тутъ щобы намъ стало лучше, треба власною роботою скрѣпити свою силу черезъ консолідацію, черезъ якъ найширшу орґанізацію на всѣхъ поляхъ, и здобути собѣ повагу черезъ независиме та достойне выступуванье, такъ щобы и потреба сповненя нашихъ жадань и слушнôсть тыхъ жадань та можнôсть сповненя ихъ мусѣли бути загально признанй. Коли ино зробимо те, що можемо и повинній-сьмо, выгляды нашй поправлять ся зовсѣмъ.

„Я до сеи роботы, якъ и до кождого иншого доброго дѣла народного, готовъ все приложити руку. Тôлько бажаю дуже, щобы на передъ выступили иншй мужѣ, котрй не зъужили ся ще такъ якъ я — upiór polityczny (така назва дôсталась менѣ зъ пôвъ-урядовои стороны), а я щобы мôгъ закôнчити свою політичну дѣяльнôсть такъ, якъ єи зачавъ, працюючи на давный ладъ и на давнôмъ скромнôмъ становиску. Впрочôмъ я у всѣмъ пôддаю ся воли загалу. Въ однôмъ тôлько не пôддавъ бы-мь ся: якъ бы менѣ за-для якихъ опортуністичныхъ взглядôвъ казано супротивъ якои небудь можнои сферы нагинати ся та пôддавати ся. Але и тогды я не стававъ бы противъ волѣ загалу, ино зложивъ бы вже теперь мандатъ посольскій и усунувъ ся зовсѣмъ вôдъ політики.“

Як бачимо, про загальну сітуацію, в яку поклала Русинів „нова ера“, — д. Романчук говорить досить ясно, і говорить власне те саме, що ми віщували в „Народі“, як тілько повстала „нова ера“, через що ми так завзято і виступили против неі. І за те ми удостоілися від органу д. Романчука і „новоі ери“ досить плоскоі лайки і таких назв, як: „деструктори“, „невеличка, але шкідна групка“, „зрадники рускоі національности“, „союзники російского деспотизму“ і т. п. „Дѣло“ с таким жаром кидалося на нас за поборюванє „новоі ери“, що ми були переконані, що редакція его робить те з глибокого переконаня. Аж недавно редакція призналася, що пішла в „нову еру“ **против своего переконаня**. Ми бачили, що майже те саме каже тепер про себе і д. Романчук. Та діло не в тім, а в тім, що д. Романчук дуже помиляєся, кажучи, що з „новоі ери“ тілько й шкоди для народовців, що дд. Барвінский, Вахнянин і тов. таки лишилися коло правительства і Поляків. Напротів: **загал** народовців зовсім не вернувся „назадъ на свою попередну позицію“, — як надіявся д. Романчук, і як раз тим, що вернулися, ніщо би бути вдоволеними бодай тим, що за „новоі ери“ народовці „голосно и торжественно

заманіфестували разъ на завсѣгды своє становиско", бо те становиско — політичне підданство правительству і Полякам. Загалу народовців — тих соток, що так горяче і голосно витали д. Романчука, як Мойсея „нової ери" — якось тепер не видно коло д. Романчука. Той загал виліз був за „нової ери" тілько на те, щоби скомпромітуватися і, або далі попасти в апатію чи роспуку, або... ще гірше. А між активними політиками народовскими настав рішучий розрив, або розбитє народовскої партії, як признають самі дд. Барвінскі, — дарма, що д. Романчук каже наівно: „я того не бачу".

Далі ми скажемо докладніще про той розрив між народовцями, а тепер докінчимо свою розмову про Романчука через те, що народовска опозіція все таки має єго за проводиря і навіть за програму.

Сам д. Романчук бажає, „щобы мôгъ закôнчити свою політичну дѣяльнôсть такъ, якъ єи зачавъ, працюючи на давный ладъ и на давнôмъ становиску". Прекрасне бажанє! Діяльність д. Романчука, яко редактора „Батькôвщины" була дуже шановна і користна для рускої справи, бо освідомляла наших селян (і то, завважаємо, майже в радикальнім дусі!) та підготовляла йіх до самостійної політичної акції. Як відомо, д. Романчук проміняв ту діяльність на щось зовсім противне — на „нову еру", котра всю надію клала на вищі, правлячі сфери та ще хиба на купку проводирів народовских, а на маси народу і єго інтереси не тілько махнула рукою, але навіть виступала против освідомлювання селян по вічах, для самостійної політики, ба просто кричала селянам: „вам, Івани, зася від політики! Здайтеся на нас, проводирів!" Таке можна читати в „Дѣлѣ" — органі д. Романчука, за „нової ери". Коли тепер д. Романчук кається тої антінародної політики і хоче бути для селян і загалу Русинів тим, чим був испершу, — то сему можна дуже й дуже порадуватися. Біда тілько, що того зовсім не видно з єго „письма" і всеї єго діяльности після відпеканя від „нової ери". Бо, в початках своєї політичної діяльности, у „Батькôвщинѣ", д. Романчук казав, що в політиці і в загалі в народній праці годі вважати на яку одну віру, чи обрядок, бо Русини держуться ріжних вір і обрядків, то треба йіх усіх допустити до тої праці і через те виключити відси справу віри, — а тепер д. Романчук, навіть ставши на оппозіційне становиско, тикає справу віри в програму спільної праці Русинів усіх партій і переконань релігійних, бо кладе в головну основу тої діяльности вірність уніі, — та ще й каже, буцім то змисл отсеї точки в єго програмі такий: „Не тыкаймо справъ религійныхъ нашого народу" — то б то і православного, і штундистів, і безконфесійників! А вже ж, — скажемо ми стилем Дра Ом. Огоновского, — д. Романчук мусить мати Русинів за великих дурнів, коли думає, що вони можуть єму повірити! Д. Романчук каже ще, що точку про віру він тому кладе в свою програму, щоби руский нарід не був „предметомъ аґітацій въ корысть чи то латиньства, чи православія". Тілько латинства і православія? А чого ж д. Романчук, недавно, в комісії для сконсолідованя Русинів, поклав від себе таке: „Хочемо дальше заховати нашу віру і обряд, причинившіся і причиняючіся також до хороненя нашої народности і будемо опиратися всякій аґітації против них з якої небудь стороны та заколочуваню мира релігійного"? Ясно, що тут цілено і в радикалів і не може бути сумніву, що ся точка поставлена для умиротвореня клерікальних елементів із москвофілів і народовців, що бажали би втягнути радикалів до „згоди" тілько для того, щоби спинити йіх практичну і теоретично-наукову діяльність у справах віри. І д. Романчук твердить, що єго точка про віру „не вяже особистыхъ пересвѣдчень" радикалів!! При чім же тут „початки" діяльности д. Романчука в „Батькôвщинѣ"?

Далі, в „Батькôвщинѣ" д. Романчука не було бесіди і про політичний сервілізм супротів Австрії, а тепер д. Романчук, навіть ставши на опозіційне становиско, тикає точку про вірність тому сервілізмови в політичну програму для всіх Русинів (може і російских?!) — і навіть тепер має за добре те, що загал народовців, за „нової ери" признався раз рішучо і до політичного сер-

вілізму, і жалується, що Русинам годі входити в прямі зносини с правительством, тілько через Поляків, каже, що тепер який національний здобуток „насъ такъ не тѣшитъ и не скрѣпляє, якъ передше, коли дбстававъ ся намъ середъ иншихъ обставинъ и не бувавъ такъ окуплюваный.“ Не вже-ж се тоді, як Русини були тілько віденьскими сервілістами против Поляків, за що й діставали иноді дещо від правительства?! Та що, — д. Романчук навіть „консолідації“ Русинів бажає для того, „щобы не ужито супротивъ насъ, якъ часто, вымовки: Nie wiemy z kim mówić!“ Ясно, що пріпціпи і цілі тих „консолідованих“ Русинів мусіли би бути такі, щоби з ними зараз міг говорити п. намістник іменем польскої шляхти і віденьского правительства. Чи не для того д. Романчук намагає показати, що точки в его теперішній примирительній програмі власне ті самі, що він поклав 1890 р. починаючи „нову еру?“ Чи не для того він так напирає на виключене від „згоди“ крайних елементів москвофільских і радикальних? В усякім разі д. Романчукови і тепер сего всего очивидячки дуже треба, але нехай же він не говорить, що вертає на своє первісне становиско редактора „Батькôвщины“, бо в „Батькôвщинѣ“ він був загалом різким ліберálом, а не „уміренним ліберálом“, яким став за „нової ери“ і яким остав-ся і доси!...

Чи-ж диво, що ми, радикали не могли пристати на „згоду“ Русинів на основі Романчуківскої програми — на основі заяв его формалістичних поглядів у справі національній, тісних і нетолерантних у справі релігії і малодушно сервілістичних у справах державних?! Чи не мусіли мя перешкодити такій „скорій консолідації“?! Адже-ж се була би капітуляція радикалів, та ще перед чимсь, що само по собі нічогісінько не варто для загалу Русинів! Ми розуміємо, що д. Романчук мусить сердитися за се на нас, але-ж негарно з его боку, що він бачить тут не пріпціпіальні, а особисті мотиви! *).

З показаного горі видно, що д. Романчук і доси вважає політику за кру-

*) Д. Романчук мав нагоду переконатися, що тим радикалам, котрих він тут має на

тню, за перехитрюване і своіх і чужих, — а така політика неминуче мусить провалюватися, вкупі з йіх авторами і тими, хто би здався на них. Ясно, що політична роля д. Романчука, яко провідника, навіть самих народовців, дійсно скінчилася, і що він не може служити програмою народовцям оппозіціоністам, а тим менче рускій оппозіції в загалі,— хоть у словах его в користь консолідації Русинів є богато симпатичного.

Погляньмо-ж на народовску оппозіцію, помимо д. Романчука.

Вище ми згадували про розрив між народовцями. Розділу чистих народовців на два табори, бажали здавна деякі наші товариші. По йіх думці, ті два табори повинни бути: рішучих ретроградів і рішучих поступовців. Такий розділ неминучий з огляду на грунти, на котрі здавна опиралися в своіх змаганях, дві течії серед народовців: маси народу і вищі сфери, — у нас, як відомо, чужі. Такий розділ тілько користний для українскої справи тим, що чистить при-

думці, про йіх особу не байдуже лиш на тілько, на кілько ходить про пріпціпи, про справу, заступлену особою. Ми в свій час піднесли справу запросин на зйізд мужів довірія тілько для історії і для характеристики самої згоди руских партій в дусі д. Романчука, з вилученьом радикальних „крайностів“, т. є. власне суті радикалізму та казали згори, що така згода мусить провалитися. Особисто ми були би радніщі, як би не потребували й думати про біжучу руску політику і, зевсім незапрошені на зйізд мужів довірія, пристали би на згоду Русинів і навіть на політичне верховенство д. Романчука без-условно, як би д. Романчук сам поклав таку програму, котру би ми могли прийняти і як би твердо єї держався. Отже говорінка д. Романчука, з того поводу, про „дрібні мотиви партійні і особисті“ зовсім невмістна. Невмістний і жарт его про те, що запрошени 2 „из 4 коломийских радикалів“ — пропорція „користніща, як у инчих партій“. Радикалів усего-на-всего запрошено тілько 2-х, а тимчасом коли брати тілько інтелігентів, то нас трохи більше, як 4 — і то все людей, розвитих політично не менче загалу запрошених москвофілів і народовців. Та в тім то й штука, що до радикалів належать уже й десятки й сотки селян, і вони майже всі розуміються на тій політиці, яку тепер хоче вести д. Романчук, т. є. на оппозіційній політиці може й ліпше ніж загал запрошених москвофілів і народовців, а може й ліпше ніж сам д. Романчук. Се ті селяне показали на вічах, тоді, як д. Романчук вів „ново-єрску“ політику...

хильників мас рускаго народу і українскоі справи в загалі від сервілістичних елементів та дає тим прихильникам тай самим масам народу віру в свої власні сили і енергію, потрібну для праці коло свого піддвигненя. Такий рішучий розділ, по нашому, користний і тим, що творить суперника першому напрямкови, і таким чином кладе під українску справу дві підоймі, з двох супротивних боків. Відси конкуренція — фактор необхідне потрібний в усякім розвитку.

Тепер, нарешті настав розрив серед народовців, — та чи зовсім такий, якого потрібно для українскоі справи? Про дд. Барвінских, Вахнянинів, Стоцких і т. и. ніщо богато говорити. То люде з ясною програмою: добиватися піддвигненя у нас українства за підмогою вищих сфер — Поляків і віденьского правительства; то люде консеквентні і рішучі. Чи є-ж те все у теперішних народовских опозіціоністів?

Отже, найперше — програма народовскоі опозіції! Народовскі опозіціоністи не в одно говорять про свою програму: то вони кажуть, що навернулися від „новоі ери“ до первісного народовства, — у котрого те-ж ніколи не було певноі і цільноі програми, навіть на письмі, — то вони покликуються на програму „Народноі Ради“ з 1892 р. то є програму з часів „ново-ерских“, котру признають і дд. Барвінскі, бо сами помагали укладати єі. Тих-же народовских програм за „новоі ери“ було оповіщено кілька, і то досить ріжних, так що коли народовскі опозіціоністи покликуються в загалі на писані народовскі програми, то власне не знати, якоі-ж програми вони гадають держатися рішучо? Зрештою, не будемо чіпатися писаних програм народовців, — бо вони всі паперові, — а возьмемо суть „первісного“ або „чистого“ народовства. Яка-ж та суть? Економічно, народовці ограничуються піддержанєм теперішньоі дрібноі мужицкоі власности, через деякі податкові і т. и. пільги, та дрібного домашнього промислу. Як вихід из того тісного круга, вони вказують тілько на купецтво і иноді ще фантазують про на діленє частини безземельних мужиків землею, на осібну власність. Ся фантазія — *suttum* народовского економічного радикалізму, — а треба додати, що сами мужики не охочі до неі, як показує між инчим практика Др. Окуневского в городенскім повіті. Ні про які основні аграрно-економічні переміни — народовці і не думають. Політично, народовці не йдуть далі вбільшеня числа послів від мужицких громад та безпосередних виборів по селах. Навіть загальне голосованє народовцям противне — і через те, що вони вважають маси народу за недозрілі, і через те, що від загального голосованя бояться переваги москвофілів і радикалів. Про инчі основні політичні переміни, відповідні таким-же соціально-економічним перемінам — у народовців ані думки. Нарешті, культурно, народовці, з огляду на маси народу, навіть не дійшли до границь нашого шкільного — і так, як звісно, нужденного — образованя, бо зітхають за часами піддантства школи попівству і в справі народноі просвіти стоять зовсім на церковнім, а власне попівско-кастовім становиску. Про просвіту народу в новіщім, позитивно-науковім напрямку — ані думки. В загалі у народовців нема певних соціальних і наукових прінціпів, ані ідей про кращі, людскі порядки в людскому житю, ані про кращий людский світогляд. Едина ідея у них — націоналізм, або з туманним, почасти навіть старосвіцким змістом, або і без змісту, тілько як форма *an und für sich*.

Що-ж тут нового против дд. Барвінских, і яка надія удержатися хоть против сих одних? Кого з народовців може одушевити опозіція без програми, або с такою програмою? Не треба бути великим пророком, щоби вгадати наперед що, при такому стані, Барвінскі мусять побідити, і не тілько тим одним, що йіх напрямок певне обіцяє народовцям карєру, — котра завше рішає у загалу, — а і тим, що тепер на боці дд. Барвінских більше українства, хоть формального, бо все-ж таки за йіх приводом уряд уводить українску мужицку мову з відповідною, фонетичною правописю, в усі школи й уряди в Галичині і на Буковині, чим усе таки формальне українство змагаєся, — тимчасом як народовска опозіція з д. Романчуком дер-

житься. в своіх органах і виданях для народу, т. зв. стімології і, числячи на добру злагоду з москвофілами, мусіла би виступати против побіди формального українства у нас, а бодай не помагати тій побіді... Що така народовска опозіція не в стані зворушити маси народу і згорнути їїх під свій прапор — про те ані думати.

Що таке народовство тепер уже повчасне і безсильне, — видно зі слів органу теперішньої народовскої опозіції, „Дѣла", котре ось-як поясновє те, що сказав вище про „консолідацію" Русинів д. Романчук:

„Тутъ не йде о хвилевй союзы сторонництвъ, *vom Fall zu Fall*, н. пр. до акцін выборчои и т. п. але о щось бôльше — зъ одной стороны о систематичне дѣланье всѣхъ Русинôвъ для свого пôднесеня у всѣхъ напрямахъ, отже и въ напрямѣ культурнôмъ, а зъ другои стороны о доведенье до такого стану, щобъ Русины на вне чи то супротивъ правительства чи Полякôвъ стояли яко одна цѣлôсть, и то така, зъ котрою кождый мусѣвъ бы числитися и єи респектувати". (при 166 і 167).

Значить, розвал народовскої партії, як і москвофільскої, і радикальної, і сотворенє нової рускої партії. С кого-ж має складатися та нова партія і на якій основі? Д. Романчук і „Дѣло" кажуть про те ясно тілько одно, а то: що для того треба полишити на боці „крайні елементи" партій: москвофільскої, радикальної і народовскої. На се один із органів крайних народовців „Буковина" завважує вірно, що коли тілько про те ходить, то та четверта партія руска мусіла би бути дуже мізерна, бо складали би єї „найслабші елєменти в тих партиях, на котрі і так ті партиї не могли ніколи на певно числити, а котрі звичайно становили лиш кайдани для кождої політичної акциї", тимчасом як власне „скрайні елєменти се найбільше сьвідомі і найбільше діяльні члени кождої партиї, котрі ніколи на таку консолідацію не пристануть" („Ще кілька слів про наше політичне баламуцтво", пр. 32).

Ми можемо собі краще здумати фізіономію тої нової рускої партії (і не тілько політичної, а і к у л ь т у р н о і!) — по реценті д. Романчука, „Дѣла" і „Галичанина" (що те-ж годиться на „згоду" в дусі Романчука, з полишенєм на боці „крайностів"), — коли скажемо конкретніше, що таке ті „крайности" в кождій из наших теперішних партій, при чому нам прийдеся трохи инакше роскласти ті партії. Отже в партіях українского напрямку тепер дві різкі „крайности": прихильники Барвінского і рушучі радикали. Перші з них бажають побіди свого українства в союзі з Поляками і віденьским правительством, другі бажають здемократизованя і з'европеізованя українства в союзі з радикальними і соціалістичними партіями цівілізованого світа. „Полишити" на боці обі сі „крайности" в новій рускій партії, значить зовсім виелімінувати з неї українску ідею. — „Крайність" серед австро-угорских старо Русинів — рішучі руссофіли. „Полишити" їїх, значить виелімінувати всеруску ідею. А се значить зречися спільности і з Українцями і з Великорусами в Росії, то б то ограничитися в справах національних австрійскими стовпами і відречися огромної маси своіх братів у Росії, без моральної і матеріальної підмоги котрих мабуть немислимий ніякий значніщий національний розвиток австро-угорских Русинів, навіть якби вони врешті добилися в Австрії належних собі прав. Але-ж у прихильників консолідації Русинів, у дусі д. Романчука, ще більше на думці инчі „крайности": економічно-соціальні, політичні і культурні. „Полишити" такі „крайности" радикальні, значить зовсім відрізатися від усякого дійсно поступового руху в цівілізованім світі, не мати за собою народу, ані надії на те, а з другого боку, втратити й надію на поміч від польскої шляхти і віденьского правительства. А се все значить: стати австро-рутенскою партією — без давної рації істнованя єї, то є без підпори віденьского правительства, против котрого ж нова партія мала би стояти в оппозиції! А в такім разі усе зводиться на бурсаччину і дячківщину і в формі, і в змісті.

Кому-ж заімпонує така „сконсолідована" оппозіція?! І се все придумуєся тоді, коли маси руского народу загортають не тілько ретроградні польскі еле-

менти, як провідники „Kółek rolniczych“ і т. и., але й соціально-революційні польскі елементи, соціалістичні, що вже пригорнули до себе зовсім руских ремісників по містах, а тепер обертаються і до руских селян, — і то все для того, — як сами вони кажуть виразно, — щоби і на Руси відбудувати „соціальну“ Польщу в давних границях. До того-ж иде й партія мазурских селян, котра те-ж дуже інтересує руских селян. Формально до того-ж мусить піти й рух, ведений Барвінскими, і дійсно може скінчитися ще більшою перемогою польского аристократичного елементу. А наші „мужі стану“ зо старших партій тим часом видумують формулки про національність, віру і т. и. як найтісніщі, як найменче інтересні тепер для кого небудь і думають ними підперти небо!

Схаменіться! Народовскої і „консолідованої“ опозиції треба, але-ж такої, котру би дійсно можна респектувати, і програма котроі могла би для народу руского стати і за програму галицкої соціально-демократичної партії. А то мусіла би бути програма: зовсім соціалістична для міст і аграрно-радикальна для сіл. Сим ми не хочемо сказати, щоби ви приставали до нашої радикальної партії, котра тепер справді не може вам заімпонувати. Наша партія справді не вбільшується інтелігентними людьми,— але сему винна тяжка служба в тій партії, а наш брат рутенець в загалі лінивий, не любить сповняти своіх обовязків тай не терпить ніяких твердих прінціпів, ніякої точности. Не кажемо ми, щоби й програма нашої партії була вже така, щоби ві не можна поправити. А все-ж таки головні прінціпи нашої партії і ві дотеперішна практика серед селян — можуть і мусять послужити за взір для инчих руских партій, як вже й послужили, по части, за взір для мазурскої і польскої соціалістичної партії. А може ви видумаєте ще радикальніщу програму і ще палкіще возьметеся працювати по ній, не признаючи нас — у добрий час! Тілько ж по тому, що ми бачили і бачимо серед т. зв. опозиції — ми не можемо мати найменчої надіі навіть на щось далеко смирніще, але певне. Не бачимо ми такого ані серед народовских, ані тим менче серед старо-руских опозиціоністів. А коли так, то сидіть ви собі кождий на своім дотеперішнім партійнім становиску, і не ринайтеся — не смішіть людей говорінкою про яку небудь опозіцію, бо вона пустісінька.

22 августа. **М. Павлик.**

Два учителі.

СПОМИНИ

М. Драгоманова.

II.

О. Ів. Стронін.

Щоб показати докладно, яку вагу мав для мене й товаришів моіх наш учитель історії Стронін, я мушу кинути оком на тих учителів моіх по історії, що були перед ним.

Під впливом свого батька, котрий любив читати историчні книги, я з малку интересувався історією і ще будучи учеником гадяцкого повітового вчилища, — переважно міщанскаго, — прочитав не мало історичних книг, в тім числі двічі „Историю Государства Россійскаго“ Карамзина. Але поступивши в полтавску гімназію (1853) в третій клас, я не найшов там страви для мого історієлюбства, хоч чутку про него принесли в гімназію з Гадяча моі земляки-товариші. Памятаю, що одного вечіра, коли я од батька, котрий ще не вспів виіхати, — вернувсь у гімназичний пансіон на ніч, то мене підхопили під руки якісь півстарші й повели на пів суріозно, на пів шуточно до старшого, ученика VII кл. Бекмана, котрий тільки що вернувсь з одпуску. (Потім Бекман хотів держати екзамін на магістра р. історії в Київі, але був заслапий в 1860 р. в губ. Вологодску по першому політичному ділу при Александрі II і скоро вмер з чахотки). Бекман спитав мене, чи правда, що я читав Карамзина „Историю“, і почав мене екзаменувати з фактів, а нарешті і з філософії історії, ставлячи такі напр. запити: кого я вважаю більшим чоловіком, Петра I, чи Наполеона? — на що я одповідав, що Петра, бо він дбав не тілько про війну, але й про просвіту свого народу. — Після того Бекман давав мені иноді читати книги, котрі брав із учительскої бібліотеки, між инчим романи Вальтер-Скотта, Іліаду, та Історію Греції Джілліса в рос. перекладі. В. Скотт тоді не дуже мене заінтере

чував (се сталось пізніще) а од Гомера й Джіл-ліса я зовсім погречився, впрочім більше на воякий лад: робив собі з паперу шлеми, копя з палок, котрі „метав“ на взгляд богорівних Пелідів і Атрідів.

В классах моє історієлюбство не мало поживи, — бо нас учив історії старого Востока молодий учитель Сорокин, (потім звісний як поліціян і реакціонер на директорстві в Немирові й Житомирі) по учебнику Смарагдова, по методу т. зв. „отъ селѣ и до селѣ“ без усяких розмов. Класси Сорокина проходили впрочім дуже весело, дякуючи манері вчителя: Він вскакував буквально як опарений у класс, кілька минут бігав по хаті, — потім сідав на катедрі й більше з неї не злазив. Як тілько він возсідав, — один з учеників ніс ему чернильницю й перо і тим часом приліпльовав до катедри узенький паперчик, на котрому написана була хронологія тих Діоків і Ціаксарів, котрі були на той урок задані. Потім Сорокин починав визивати учеників до катедри, на котрій кожний трошечки зручний і прочитував собі тих Діоків, сяк так зодягаючи їйх худеньким мясом по Смарагдову. Сорокин не бачив того кріз свої сині окуляри. Трудніще було, як Сорокин починав, з поводу відповіді визваного ученика, питати „въ разбивку“ учеників „на скамейкахъ“ та ще з усього курсу. Правда, дехто й для сего приготовляв биндочки паперів з хронологією, що держались в рукавах, або на колінах, — так поки одшукає вченик якого Сарданапала, Сорокин наскочить з запитом, — і зріже людину, вилає ослом і ще й поставить серед классу на коліна. Иноді таких колінопреклоненних набереся душ 10 і тоді один погляд на сю низку будив сміх в усьому классі й у них самих, та часто й на лиці учителя, котрий хотів дати собі найсуворіщий вигляд. В такі хвилі класс показував немов протест тим, що вченики скрипіли скамями, або й викрикували, нявкали, кукурікали, — через що низка колінопреклоненних вбільшувалась. Але вбільшувалась і веселість класу, надто тоді, коли вчитель кидав запити й колінопреклоненним. Під кінець року колінопреклоненіе виросло до великих розмірів, бо Сорокин якось замітив на катедрі хронологію, та почав ставити учеників на коліна на три-чотирі уроки на перед.

Була між нами легенда, буцім то Сорокин через те так „дурить“, що він обиждений тим, що він мусить вчити історію маленьким, — а що він еї зна чудово і що один раз, коли його послали в VI класс замість другого хорого вчителя, то він таку „лекцію прочитав“, що ученики не чули й дзвонка. Ми сій легенді вірили, — а все таки держали себе на уроках Сорокина так, як я росказав вище.

Моя репутація історика була причиною того, що товариші возложили на мене обовязок написання хронологій для катедри, а иноді й для рукавного вжитку. Дякуючи сему, я одповідав Сорокину без помилки про всяких Апріасів і Ціаксарів і на коліна попадав тільки за кукурікання, але раз на цілих два тиждні.

Як настали екзаміни, — то я мусив наготовити кілька хронологій з усего курса, котрі вченики брали в рукави, або клали в программи на той стіл, коло котрого сідали „обдумувати“ викликані ученики, поки один одповідав коло учительского стола. Чутка про таку функцію мою пішла по пансіону, — і я получив наказ виготовити такі хронології й для старших классів. Те я робив охоче раз через те, що здобував собі протекцію й трошки навіть повагу „старших“, котрі тоді били „маленьких“ ні за віщо, а вдруге через те, що се наповняло мій вільний час, котрого в мене було багато, бо більшу частину науки свого классу я знав ще з повітового вчилища. Така функція фабриканта хронологій зосталась зо мною років три, — аж до „нової ери“ в наших гімназіях, — і через це я зарані вивчив усі учебники Кайданова, (по котрому ще вчились старші класси), а потім Смарагдова, а надто визубрив хронологію так, що старші иноді бавились зо мною в таку гру: скажи німецких імператорів з кінця через одного, — з тим, що за кожну получиш по кулаку в спину, а як добре скажеш, то легеньку, — а иноді й нелегеньку „шльопку“ по потилиці з похвалою: „молодець, історик!“

В IV классі нам мусив викладати історію Греції й Рима старший учитель Стеблин-Каменский, або инакше Михайло Павлович, котрого имя говорилось у нас з пошаною. Він був звісний за „краснорѣчиваго“ в классах і гордого з директором і його підлизами. Гордость его пояснялась так: ему нічого не можуть зробити, бо в него брат інспектор училищ округу і прийіздить сюди ревізором. Говорили, що в вищих классах Мих. Павлович „чита лекції“ і нічого не боїться, — раз назвав навіть Екатерину II „б—дь“. Казали впрочім, що тепер Мих. Павлович чита лекції рідко і навіть часто зовсім не приходить у класи, бо напивається горілкою й хорує дома, а иноді приходить у класи на пів сонний, — але вже коли почне

„объяснять урокъ", то тільки слухай. В усякім разі такі чутки будили наш інтерес до нового для нас учителя, коли ми перейшли в IV класс од Серекина.

На ділі наші надії сповнились мало. Мих. Павлович часто пропускав уроки, — „объяснял" мало. Хіба те, що стояло в Смарагдова „в скобках". — напр. яблоко раздора, Энеевъ конь. — і при сему вчитель казав так: „треба се знати, — бо і в салоні можете почути такі терміни". Головна одміна Мих. П-ча од других учителів, — (окрім Полевича хіба, котрий був уже зовсім осібний чоловік), — була в тому, що він дивився з погордою на всю тодішню шкільну рутину: говорив ученикам: ви, — позволяв сказати ему перед уроком, що я сегодня не вивчив урока, — і питав ученика потім, — терпіть не міг „зубряжки" (слово в слово) і всієї з нею звязаної псіхології. Недай бог, — ученик скаже ему: я сбился! — Так набійтесь! одповість Мих. Павлович і так скривить губи, що ученик на місяць пристиженний. Великим лібералізмом було в Мих. Павловича те, що він не держав „списочка" учеників з одмітками („шерами" як у нас казали) в себе й у секреті, — а оддавав у кожному классі держати его особому вченикові, — і хоть він там і писав шери грецкими буквами, (чомусь не дальше *д*, так що 5 виражалось *д*) але всі знали, хто що „получив".

Впрочім за мій час Мих. Павл. не вспів поспитати всіх учеників за місяць навіть по одному разу. Мене спитав раз, якось похапцем і нічого не написав у „списочку", — а в місячній відомости поставив 3. В перший же урок товариші сказали ему, що сего мені мало, бо я історик і читаю історичні „сочиненія". Мих. П-вич спитав мене дещо, запитав, що я читав по Греції. Я назвав Джілліса, або як у нас звали его, Гілліса. — „Ну, Гілліс, это много: вы не удержите всего въ головѣ", — сказав М. П вич і сказав правду, бо діло було в VI досить грубих томах. Але що взяти коротшого, не сказав, — поправив мені 3 на 5 і більше, здається, мене ніколи не питав, а ставив регулярно в місячних відомостях 5. Впрочім де далі Мих. П-вич і ходити в класси став зовсім рідко. А я, не маючи ніякої ради, взяв на ново перечитати Джілліса і зовсім „сказився на греках", привернувши навіть до свого „казу" й де кого з товаришів, з котрими я багато попсував паличок в „перилах" на сходах і на пансіонских вікнах, вживаючи їх, як „метательныя копья". Скінчилось тим, що інспектор (німець) перед вакаціями поставив усі бракуючі палички на мій рахунок і стребував з мого батька щось рублів 3- 5, доказавши ему, що се за „метательныя копья" — à la дтеерие. Батько, почувши од мене, що винні тут Гомер Гнедіча та Джілліс, тільки засміявся. На вакаціях батько дав мені якусь римску історію, але в якомусь такому перекладі, — що я ві не міг читати, — а зостався при Гомері, з котрим ховався в сараї; там, залізши в коляску й набивши собі кеньші сухими сливами та вишнями, зайдав собі ними Пелідів і Атрідів. Се було тоді моє найвище „блаженство". Один раз, після сеансу такого блаженства почув я од повітового смотрителя вчилищ, нашого квартиранта, — що в Полтаві умер Мих. Павл. Стеблин, котрого знали й по повітах, бо він иноді правив должность директора. Приїхавши в Полтаву довідався я, що новим „старшим учителем історії" назначено нам Александра Івановича Строніна, переведенного до нас, здається, з Новгорода-Сіверского.

На перший раз новий учитель не зробив на нас осібного вражіня. Він немов примощувався до нового місця і як потім стало видно, не знав, як ему управитись з обовязковим учебником, страшно сухим і майже виключно военним. Стронін старався его оживити хоч почастними оповіданями. З таких памятаю одно — про рицарство, котре мене так зацікавило, що я пригадав Вальтер-Скотта і почав розшукувати по гімназії й по місту его романи в дуже лихих перекладах з французких перекладів. Зрештою треба сказати, що перший рік побуту в нас Строніна був дуже невигодний для всякої учебної праці. То був немов антракт між Николаєвскими й Олександровскими часами. Наш директор, котрий добре підходив до Миколаєвских порядків, — впрочім ще досить в мякій формі, коли порівняти его з другими, — поїхав більш ніж на пів року в Петербург шукати другої служби, — а правити дирекцією зостався інспектор німець, переведений до нас із за Дніпра, де, як була чутка, він був дуже лютий, але наскочив на те, що его один ученик побив, — а се в Миколаєвські часи вважалось за ганьбу „офицерскому благородству". У нас той інспектор був мякенький і тільки нудив нас своїми довгими намовами, — а не будив до себе ні страху, ні пошани, ні сімпатії. З виїздом директора всяка дісципліна страху у нас пропала, — а другої не було. Найгірше держали

себе середні класи, в тім числі й наш. Ми прості не ходили на уроки і проводили час у садку в пустотах. Ледви-ледви хто читав — беллетристику. Регулярно робили в одного Полевича, — „щоб его не обидити“, та як-так держались приличчю у Строніна. На мені особисто той чудний рік окупився тим, що я, будучи за рік усе таки „отличним“ учеником, то б то маючи в середньому виводі 4½, був зоставлений на другий рік у классі (5-ому) бо посварившись з учителем математики (поляк Гаєвский любив „острити“ над учениками, я одповідав) перестав учитись з его предмета й дістав на екзамені 1, а до того на екзамені з французького заступився за товариша, що одповідав передо мною і котрому учитель (бельгієць) сказав грубость, ніся чого весь час, поки я писав на дошці свій переклад з российского на французький, пройшов у воркотні учителя й моїх репліках. Неспокойний я написав в однім місці, замість французького il, латинске ille.

— A!! закричав учитель, — то ти не вмієш писати навіть il, — нема що далі розмовляти, — я ниню тобі 0. По правилам, хто „обрізувався“ не більше як з двох предметів, тому давали „передержку“ ніся вакацій, — але мені не дали, бо вчитель франц. мови доказував, що передержка дається тому, хто получив 1, а на 0 мов би то нема й передержки. Учитель математики, котрий правив должность інспектора, — піддержав его, — роспиеав мене чорно і з дисциплінарного боку, — і рада зоставила мене на другий рік у классі. Учитель математики навіть неприлично возвістив об тім товаришам моїм, пританцювуючи коло стола з „відомостями“ і приспівуючи:

„Современный человѣкъ
будетъ сидѣть въ 5-мъ классѣ цѣлый вѣкъ!“

А він мене прозвав „современнымъ человѣкомъ“ за те, що я читав на его уроках між инчими книгами „Современникъ“, котрий тоді не мав впрочім ще радікального напрямку, хоч в нему вже писав і Чернишевский, котрого стаття „Очерки Гоголевекаго періода русской литературы“ мені дуже подобалась трохи з годом. І коли я вийшов одповідати на екзамені з фізіки, — і попередній учитель мій, котрий був тепер ассістентом, сказав: а, вотъ хорошій ученикъ!“ то Гаєвский сказав: „а, вотъ увидите, какъ будетъ современный человѣкъ отвѣчать фізіку по Пушкину, по Лермонтову і по Современнику, — онъ уже отвѣчалъ такъ математику“. Але я, прийшовши до себе ніся катастрофи на алгебрі, — всі шість днів перед фізікою вчився безперестанно й одповів — на 5. — „А вотъ видите“, сказав ассістент. — „Странно, — одповів Гаєвский, — какъ это онъ въ Современникѣ изучилъ фізіку“.

Розказую я се все як тінь, на котрій показку образ Строніна, — розказую меж инчим і для того, щоб показати, яка власне була в нас дісціплінa шкільна і учебний авторитет до тих часів, коли б то „система Пирогова“ з такими учителями, як Стронін, — „зруйнувала до останку ту дісціплину і той авторитет“.

Вернувшись з вакацій я довідався од чиновника канцілярії гімназіяльної, що Стронін подав „особое мнѣніе“ об тім, щоб мені позволена була передержка, — та що те „мнѣніе“ не було послано, як мусило, в „округ“, — то б то куратору в Київ. Я був досить молодий і батько сказав мені, що б як мене не переведуть у VI кл., то щоб я не печалився, а тільки не опускався, та коли в мене буде вільний час од уроків, то щоб я не байдикував, а читав; та й про товариство попереднього 5 го класса батько чув не дуже добре, а в новому були в мене приятелі, досить інтеллігентні хлощі, — то ми й порішили, що може й ліпше буде мені зостатись на другий рік у V-му классі. Я так і сказав Строніну, котрий здибав мене в дворі гімназії і досить здержанно спитав мене, що я думаю робати, при чому не натякнув мені, що він подав за мене „особое мнѣніе“.

З того часу завязалось у мене з Строніним щось ближче. Він часто питав мене в классі, заставляючи повторити деякі его обясненія. На лихо тоді література історична в Россії була страшенно бідна, так що ученикам майже нічого було читати, окрім хіба „журналів“, де я одшукував переклади „Завоювання Перу й Мексики“ Прескота, „Історії Консульства та Імперії“ Швера і т. и. з 1855 р. в журналах почав показуватись „новий дух“. І у нас, в провінціальній громаді і серед учителів той дух було чутно. Дух той з початку ще не мав виразної соціально-політичної барви, але виявлявсь підняттєм інтеллектуальних інтересів, — моральних і літературних. Людім хотілось читати, думати, любити людей... І ми ученики здобували собі книжки й читали куцками, розмовляли про прочитане. Памятаю, більше всього ми зачитувались Гоголем, хоч повного видання его ніяк не могли здобути.

Раз прийшов учитель словесности, — мои-

ше ніж „посредственность“, — як називали ми єго, котрий був також і старшим надзирателем нашого пансіона, й спитав, чи не хоче хто абонуватись на книгу Куліша „Чорна Рада“. Кількох дали по 3 рублі, й незабаром получили по книзі, — котра впрочім великого інтересу не збудила. Скоро рознеслась у нас чутка, що сам автор був у Полтаві, а потім, що він видав повні твори Гоголя й другі книги, — й зложив їх на продаж у Строніна. Один товариш, котрий обігнав мене, перейшовши в VI класс, і на диво товариш, котрий був зовсім холодний до літератури, не вмів написати ніякого „сочиненія“, а любив возитись з математикою, шахматами й т. и. „головоломками“, — раз просить мене піти до Строніна й купити єму „Сочиненія и Переписку Гоголя“ за цілих 15 рублів, страшенні гроші для гимназиста.

— Ти, каже, ходиш на дім до Строніна, — то тобі можна се зробити.

А я до Строніна на дім не ходив, хоч страшенно того хотів і мене навіть обіцяв повести до него старший приятель мій, сопансіонер, ученик VII кл., котрий охоче розмовляв зі мною між вичим про річку Псьол, що текла од нашого городу до єго села в третьому повіті і в котру ми були обоє закохані. Через Псьол ми й звали один одного „водняк“ — на манер „земляк“. Так ось мій водняк од певного часу почав росказувати якісь чудні речі, — що мовляв оте, що описано в Гоголя та Щедрина, — котрого „Губернскіе Очерки“ почали міститись у „Русскомъ Вѣстнику“ Каткова, не повинно бути, — а мусить бути инакше. Що тепер у Россіі єсть люде, котрі рішуче хотять такої переміни, й на чолі їх стоїть царь Олександер, — але багато єсть, що держаться старого, як було за царя Миколая, — і що мовляв одні звуться Александровцы, а другі Николаєвцы. Після кількох таких розмов „водняк“ мене пита, — чи хочу я бути Олександровцем, чи Миколаєвцем. Я, звісно, захотів першого.

— Ну, а в Полтаві, питаю, єсть Олександровці?

— Є, каже, напр. у нас в гімназіі Строніи; єсть каже і в корпусі (кадетскім) між учителями.

— Ну, а між учениками? питаю я наівно.

— Є й між учениками, каже: ось я, В-ий і др.

В-ий мене довго інтрігував. То був хлопець досить вже зрослий, недворянского роду, котрий, скінчивши повітове вчилище, був навіть вже на службі у якомусь „присутствіи“, — а потім наш директор якось „открылъ“ єго, як любив він казати, й помістив у гімназіальний пансіон. Тут у вищих классах В-ого начальство рекомендовало репетитором до багатших учеників, до котрих В-ий став їздити й на вакації. В остатній раз В-ий познакомивсь з багатою родиною Кашністів, з котрих старший був „англоман“, — то б то ліберал і прихильник волі крестян. З дому Кашністів В-ий вивіз копію Кавказу Шевченка, з котрого раз при мені продеклямував:

Продаєм,
Або у карти програєм
Людей... не негрів, а таких
Таки хрещених, но простих...

Мене страшенно вразили сі слова, — але В-ий навіть не хотів мені росказати більше про Кавказ, — і я вже довідавсь дещо од мого водняка, котрий незабаром дав мені перечитати й Искандера (Герцена) „Письмо къ Александру II“, „Петербургъ и Москва“ і „Права русскаго народа“, — а також вірші (Лаврова, як тепер відомо):

Меня поставилъ богъ надъ русскою землею,
Сказалъ нашъ русскій царь, —

політична сатира на банкрутство Миколаєвскої системи серед Севастопольскої війни.

Не знаю напевне, звідки зайшли до мого водняка сі провесники нової доби, але я порішив, що се все мусить іти од Строніна, котрого я поставив у своїй думці головою „Александристів“ у Полтаві. Коли б, думав я, добратись мені до Строніна, — то я вже все взнаю, — і я вхопився за справу покупки Гоголя.

В найближчу неділю, взяв я 15 р. і пішов до Строніна, — але, увійшовши, так сконфузився, що ледви вспів росказати діло, дати гроші й узяти 5 грубих томів Кулішевого Гоголя й вибіг. Строніи, памятаю, вдержував мене з легка (в него в загалі дуже фаміліарної манери не було), — але я одговорився чимсь і втік, як дурень. — Ну, то зайдете коли другим разом, сказав Строніи, — в мене й другі книги єсть.

Не скоро я зважився зайти другим разом, — і по середині між двома візітами случилась у нас у пансіоні ціла революція за приводом В-ого і, я думаю, не без впливу Строніна. В-ий намовив пансіонских старших одректись од того, що в нас звалось „молодечество“, — то б то бити маленьких, виступати проти пансіонских порядків і грубити надзира-

телям. Ми поклали нічого сего не робити, але за те требувати справедливости й віжливости й од начальства.

Памятаю, що в перші дні, коли появилась у нас така добровільна дісципліна, котра доходила до того, що навіть звісні сполюбці встали по першому дзвонку й зараз же одяглись і появились „на молитву“, — то начальство не дуже то довольно було тим і дивилось на се з якимсь недовіром. Незабаром справа вияснилась, коли один надзиратель грубо вилаяв „маленького“ й коли В-ий од усіх старших заявив старшому надзирателю, що так і так мовляв: ми будемо держатись порядка, але требуємо, щоб і з нами поступали законно й віжливо. Старший надзиратель закусив губу, — помовчав і сказав: „я надѣюсь, что Вы, господа, сдержите свое обѣщаніе“. З того часу надзирателі помякшали, — а трохи пізніще, коли один, грізний і грубий педант німець під ряд наговорив грубостів кільком з маленьких учеників, то ми всім пансіоном осміяли его і, коли старший надзиратель прискочив пушити нас, то спокійно росказали ему діло й сказали, що манера того німця до того показалась нам чудна, що ми невольно засміялись. Німець більше не приходив на дежурство. Незабаром подібно ж був „укрощенъ“ і француз танцмацстер, котрий звик бити маленьких пансіонерів смичком і линійками й дерти за чуба. Танцмайстер зоставсь, але узяв собі манери більше відповідні знаменитій politesse française.

Інтересно, що учителі-консерватори прямо приписували такі наші „революції“ впливу Строніна через тих учеників, що ходили до него.

По весні я зайшов упять до Строніна, щоб узяти якусь книжку, котра була мені потрібна для якогось „сочиненія“. Я застав его за обідом. — Посидьте, каже він, трохи, поки я скінчу обід, — а щоб не скучно було, то тим часом прочитайте ось що“. І кладе передо мною невеличку книжку, роскриту на листку, на котрому написано по українскому П а н с ь к а в о л я. Я почав читати се маленьке оповіданє Марка Вовчка. Коли я дочитав до кінця, як дитина вмерла через панщину, я не знаю, що сталось зо мною. Піднімаю голову й бачу, що Стронін стоїть надо мною й дивиться на мене пильно, а я чую, що в мене сльози на очіх, і хочу те сховати.

— Не соромтесь, каже мені Стронін, — то золоті сльози, — і поцілував мене в лоб.

З того часу я запалав до него огнем дружби, — та й він мені одповідав дружбою, учительскою спершу, приятельскою до сивого волоса й до смерти.

(Конець буде).

Третій зїізд галицкої соціяльно-демократичної партії

відбувся в днях 12—15 августа с. р. у Львові. На черзі покладено: 1) Пресса, 2) Організація, 3) Право загального голосованя, 4) Вкороченє робучого дня на провінції, 5) Хлопска справа і 6) Наше становиско до демократичної партії.

Першого дня нарад, після отвореня конгресу Желязкевичем, вибрано чотирох президентів: Маньковского, Місьолка, Зінґера і Кокоряна та чотирох секретарів. Предложений бюром зїізду регулямін принято, з малими відмінами.

До участи в нарадах зголосилися делегати: з Кракова, Нового Сонча, Бялої, Остравскої Морави і Карвінского округа копалень угля, Перемишля, Стрия, Станіславова, Отинії, Калуша, Тернополя, Відня і Будапешту, нарешті зі Львова і Черновець. Делегати східно-галицкі репрезентували ріжномовні організації, напр. делегат из Черновець репрезентував Поляків, Русинів і Німців, делегати з инчих міст репрезетували Русинів, Поляків і Жидів з'єдинених в одні міскі організації. Делегати з Відня, Пешту і австрійского Шлезка репрезентували тамошні польскі організації. Окрім делегатів наповнили гімнастичну салю народної школи ім. Міцкевича, запрощені гості.

Після полагоди формальностів, вічові пішли спільно з зібраними товариствами, кілька тисячним походом, на Личаківский цвинтарь. На перед кождої політичної групи чи товариства несено вінки з дубового листя с червоними стяжками. На цвинтарі товпа, серед дощу, окружила памятник Болеслава Червєньского, творця польскої робітницкої пісні „Czerwony Sztandar“. Памятник из білого каменя в формі обеліска. На шпилі знак: на лірі дві стиснуті руці, молот і перо, в низу портрет Червєньского. На стопі обеліска напис: „Bolesław Czerwieński ur. 3. 4. 1851 zmarł 8. 4. 1888. Żyje wraz z pieśnią“. На цоколі вибито: „Autorowi Czerwonego sztandaru Polska Partja Socjalistyczna wszystkich trzech zaborów i Ameryki 1894“.

Іменем комітету будови памятника, віддав его в опіку партії й матери небіжчика, Желязкевич, після чого Маньковский, в промові підніс вагу робітницкої пісні і заслуги поета, чуючого спільно з робітницкою клясою, та заслуги, що поклав коло неї небіжчик.

Серед походу тілько поліційні комісарі здалека дбали про порядок. Поліційних жовнярів не було і комісарі провели похід тілько до брами цвинтаря, і сим двом обставинам треба

подякувати, що врочистість зо співом „Czerwonego sztandaru“ вийшла незвичайно поважна і супокійна. „Partja Robotnicza Socjalistyczna“ ишла з вінками осібно і промову сказав іменем ві Стурков, над могилою.

По обіді ишли наради до вечера. Репер из Кракова здавав справу з руху в західній Галичині і околицях Шлезка, де Поляки працюють у копальнях і гутах. Зборів публичних (фахових і партійних) було за рік 89, розвязано або заборонено 24, довірочних зборів 165, розвязано 7. Се число не зовсім точне, воно швидче низче, ніж за високе. Основано фахове товариство пекарів у Кракові з 200 членів, з філією в Тарнові, і філію віденьского товариства пильникарів у Кракові. Побіч товариства для образованя робітників основано у Кракові жидівске товариство „Bruiderlichkeit“ (Брацтво) для язикових колекш. У Бялій і Бельску Поляки належать до фахових союзів: робітників металюргічних і виробів из дерева. В фахові товариства організовані ще кравці й шевці у Кракові, залізно-дорожні робітники в Новім Сончи. Основуєся політичне товариство „Пролетаріят“, після того, як виграно рекурс за потверджене статутів.

Стрейки поодинокими варстатами були у шевців кілька рази, з малим успіхом; стрейк мулярів у маю 1893 не повівся зовсім, продержавшися 2 тижні, бо поліція дуже натискала на стрейкуючих; повною побідою скінчився стрейк пекарів, повівся стрейк робітників у фабриці свічок у Тарнові, упали-ж стрейки столярів у Бялій і таніцерів у Кракові.

Фонд працовий в минувшому році показав оборот 2716 г. 60 кр. а за 2 чвертьрічя 1894 р. 1722 г. 48 кр.; фонд агітаційний за рік від зїзду минувшого року оборот (доходи й видатки) 1111 г. 46 кр., фонд жертов 881 г. 22 кр.

Арештів було в 1893 р. осіб 23, що просиділи 180 день у вязниці. За скликуване зборів обжалувано 7, і з них тілько одного засуджено поліційно на 5 день арешту: за проступки кольпортажі друків у 19 процесах засуджено на кари 240 г. і 4 дні арешту, поліційних вироків на 50 г., до того прогнано из Кракова 2 краян і кількох заграничних.

В р. 1894 було 18 арештованих, що просиділи в слідстві 528 день; працових процесів 80 з вироками на 10 злр., поліція засудила в 8 случаях на 47 день за співане пісень, на 17 день за збиране складок, загалом за ті два вчинки на 342 дні поліційного арешту. Коцистинский из Будапешту доповняє, що товариство „Siła“ розвивается гарно, не вважаючи на те, що патріот п. Пояновский пильно дбав у поліції, щоби рознязати товариство, котре побіч істнуючого вже польского патріотичного, не повинно бути телеровано. Кокорян из Відня додає, що „Siła“ має 200 членів і що на всю віденьску Полонію тілько два інтелігенти займаються образованем робітників у товаристві. Др. Лесер розказує про остравскі відносини. Зінгер (говорить по моравски) поправляє високі, по его думці, цифри і твердить, що требаби польских робітників на Моравї перше вишколити у фахових товариствах, до котрих робітники приступають сміливіще і з більшим довірієм, і аж після того організувати йіх політично. Счалася коротка перепалка про первенство фахових і політичних організацій, і скінчилася думкою, що вони можуть ити параллельно. До зорганізованя польских робітників у Шлезку і Моравї помиг дуже маєвий стрейк за 8-годинний робучий час у копальнях. Ми заплатили трупами за виступ гірняків, та без того ми не мали би сегодня 5 тисяч членів. Товариство звеся „Прокоп“ (патрон гірняків).

Справоздане з руху в окрузі східно-галицкім дає Черский. Основане політичне товариство „Пролетаріат“ увійшло в жите і проявилося походом і публичними зборами. Таких зборів у Львові було довірочних 19, партійних і фахових 87; на провінції публичних 23, довірочних 37. Фонди організації такі: працовий (річний оборот) 1984 г. 91 кр., агітаційний 2841 г. 55 кр., видавничий 425 г. 92 кр., жертов руху 184 г. 24 кр., кошт будови памятника Червінського 226 г. (не зовсім поповнений) — за минувший рік від II-ого галицкого зїзду.

За тойже час було 15 арештів на провінції, 12 ревізій, слідчого арешту 1170 день (ані одного дня вироку), 4 процеси за кольпортаж (увільнені) і засуд поліційний на 7 день арешту і 20 г. кари. Великий процес за 1 мая ще. Організовано фахові товариства: робітників будівляних „Ogniwo“, столярів „Zgoda“ і торговців у Львові; основуються: шевске і пекарске. Основано й фахові товариства залізнодорожників у Львові і Станіславові. Инчих фахових товариств на провінції галицкій нема, окрім Буковини (в Черновцях) для робітників одіжі і деревлянних.

Заходом партії надруковано: „Czego chcą socjalni demokraci“ 5 тисяч примірників. „O kwestji społecznej“ Амічіса 1200 примірників, „Do pozbawionych praw“ 5000, Kalendarz robotniczy 3000 прим. По жидівски и жаргоні одна брошура 500 прим. „Krótka historja rozwoju partyi socyalistycznej w Galicyi“ 1500 прим. Окрім того розкинено кілька тисяч листів кельндза Сцєпенного і письмо „Do młodzieży“ — оба остатні друковані за границею.

Зі стрейків повівся зовсім стрейк будівляних робітників, упав стрейк жидівских пекарів і масарів через недостачу попередної організації і засобів до боротьби. Справоздане про пресу дав Френкель. „Nowy Robotnik“ друкуєся в 1300 примірників, остатним часом і кошти покриваються. Незабаром дійдемо до того, що видавництво даватиме звишку. Жаргонова газета „Arbeiter“ друкуєся в 500 примірників, „Naprzód“ (краківска газета) в 1600 прим. та розвиток агітації на Шлезку вимагає не тілько не в довгім часі більшого накладу, але й частіще виходячої газети. Кладе три внески: 1) перемін друтижневника „Naprzód“ на тижневник, по змозі, найшвидче, 2) основаня газети сатирично-політичної у Львові, як

патрійного органу, 3) ухвали подякувати виступаючому з редакції Гудецови. Сі внески зїзд ухвалив; внесок Мерклінгера, щоби видавати третій тижневник, Черского і Левенгерца, щоби N. Robotnik обговорював справи науково теоретичні, а „Naprzód“ займався бішучими партійними справами, зїзд не приняв.

Справу організації реферує Др. Лесер из Кракова.

Чималий наплив дешевого галицкого робітника до Шлезка і Моравы шкодив організації тих двох країн, а про те заряди тих партій не дбали зарадити лиху, щоби зорганізувати Поляків за підмогою краківскої організації. Язикові трудности при порозуміню с польскими робітниками тепер усунені, коли польскі бесідники дойіжджають до ревірів, де працюють Поляки. Референт годиться, щоби в фахових товариствах оставались і на далі Поляки. Язикову ріжницю не чути в тих запомогових товариствах так діймаючо, як серед політичної агітації. Тут бесіднка мусять добре розуміти для того, щоби агітація зробила своє. Кладе до принятя нарис організації, принятий після поправи комісії, такий: Організація Поляків на Шлезку і Моравї обпирається на заряді краківскої організації, що стикається при спільнім діланю из зарядами в Берні (Морава) і Цешині (Австрійскій Шлезк) Організацію чинять на місці мужі довірія, вибрані з польских робітників т. є. фахових і груп (по 300) гіряків.

Рубінштейн вносить, щоби заострити ухвалу, не позволяючу класти перешкоди і доводити до непріємних случаїв між робітниками християнскими і жидівскими. Зїзд покликався на ухвалу австрійского зїзду і додав, що не можна случаїв у краківскій „Sile“ звалювати на загал партійних членів.

Обговорювано справу політичної організації цеглярів с поза Кракова, де є поверх 2000 робітників, а Гудец доповняє справу про організацію так, щоби зїзд поручив закладати на провітції товариства, по потребі, чи фахові, чи просвітні, з оглядом на те, котрі були би користніщі для партії. Резолюцію в тім дусі принято.

При загальнім голосованю Др. Лесер обговорює відносини соціяльно-демократичної партії і доходить до того, що нерішучість правительства, явна неохота до уступок силує робітників покласти справу на вістрю меча. Супротів злої волі коаліційних партій ми присилувані до масового стрейку: идемо до него, не попятимося; знаком того повинно бути ревне збиране складок. Діаманд твердить напротів. У такім різіковнім і масовім ділі, складок і фондів у нас не сталоби. Там, де кладеся все на карту, годі думати про довгу боротьбу і призасобне стрейкуючих. Ми зважуємося на все, коли правительство не зробить уступок...

Резолюцію про масовий стрейк принято одноду шно.

Про вкороченє робучого дня на провінції до 10 годин референував Данек. Плачевні відносини політичної і фахової організації виходять из надто довгого робучого часу, що трівае від 14 до 18 годин. Промисловий закон боронить фабричних робітників, та зовсім полишає робітників у дрібнім і домашнім промислі довільности майстрів, що хотіли би в безконечність протягти робучий час. При браку всякої контролі, такі надужитя вичерпують сили провінціального робітника, що при низкім ступні освіти дається визискувати і чим раз більше загороджує собі дорогу до клясового усвідомленя і людского відниху. Кладе внесок, щоби і ти до запроводу, поки що, на провінції 10-годинного робучого дня. Зінгер противиться тому, бо згідно з межнародною програмою час 8-годинний повинен бути ціло наших прямовань. Там, де працюють 14—18 годин, час 10-годинний те-ж далекий від 8-годинного. Ото-ж для сумнівих користей, не посвячуймо програми. Принято внесок комісії: розвити як найширшу агітацію за вкороченєм робучого дня, усе маючи на оці найкоротший робучий день — 8-годинний.

В справі мужицкій референує Козакевич. Представивши проект програми „Мужицкого соціяльно-демократичного товариства“, обосновує потребу такої організації в краю зовсім хліборобскім, як Галичина. С цифрами доказує, що мужик пролетарізується, що він притиснутий великою власністю, незвичайними податками, лихварями, банками. Доказує доконечність скасованя приватної власности, котра у хлопа на грунті до 5 моргів — фікція. Дає приміри коллективної власности у Швіц і Урі у Швейцарії на доказ, що та форма посіданя можлива навіть при конкуренції приватної власности. Обосновує дальші кількацадять точок мінімальної програми і домагаєся, щоби комітети постаралися навязатя відносини с селянами, особливо мазурскими, котрих тепер на зїзді нема і спільно з ними предложили докладно оброблену програму слідуючому зїздови. В діскусії дуже цінні вказівки в справі агітації і ві перешкодах подає Др. Трильовскій с Коломиї, член рускої радикальної партії, запрошений як гість на зїзд. Каже він, що ідеал тої партії — те-ж коллективна власність, обперта на громаді яко першім ступню суспільного організму. Висказує своє вдоволенє, що соціяльно-демократична партія нарешті порозуміла доконечність організованя мужиків коло червоного прапора. Виробку остаточного пляну поручено обом організаціям.

Становиско соціяльно-демократичної партії до т. зв. демократичної обговорює Данинскій, як остатну точку дневного порядку. Висказує, що у нас нема нічого менче демократичного над людей из ріжних кляс народу, підпорядкованих під ту назву. Вона радше зливок людей перфідних, наскрізь урядових або слабих чесніщих, що не можуть опертися напорови згори. Органи тих партій, хоть на ріжні нути, співають ту саму пісню задавленя народу, поборюваня радикальних прямовань, боротьби на смерть из межнародним соціялізмом. Гниль по части перебирається і на молодіж, що

задумує працювати для хлопского народу. Пятнує поодинокі відтінки тих демократів (клерикальних, міщанских, хлопских) і характеризує поодинокі особи весело.

Зїзд прощає іменем чужих делегатів Кокорян і Маньковскій.

Зїзд сей мав велику вагу через прояснене справи організації на Шлезку і Мораві і початок діяльности серед хлопів, хоть поки що теоретичним поглядом на ту запутану справу.

14-ого вечір відбулися народні збори в ратуші, на котрих серед здвигу промовляли переважно чужі бесідники 1) за масовим стрейком і 2) за вкороченем робучого дня.

З численних листів і телеграм годі обминути привітного листу від 156 ляндверистів у зброї, листу из Болгарії з оригінальною строфою з „Czerwonego sztandaru", листу варшавских робітників, управи віденьскої соціалістичної партії та листу посла Пернерсторфера.

Наради тривали півчверта дня, два дні по 3 засідання до пізньої ночи.

Львів 19 августа 1894.

Я. К.

В доповнене до повищого справозданя нашого польского товариша даємо отсе згадану там „Програму хлопскої соціально-демократичної партії, поміщену в 225 прі „Kurj. Lwow".

„Відмінні умови праці й житя сільских робітників і властителів дрібних господарств, силують нас покласти домаганя, котрі в подробицях мусять ріжнитися від домагань міских робітників. А про ті ріжниці ми вважаємо себе составною частиною міжнародної соціяльно-демократичної партії і хочемо класти нашу будущину на ей основах.

„Признаємо, що земля, котра має годувати всіх, повинна бути спільною власністю, плоди землі повинні належати тим, чию працею були добуті. Тілько загарбанем, кривдою решти членів суспільности певні одиниці вспіли вікави привоїти собі землю на особисту власність. Земля, ставчи оброблюваною і годуючою під руками цілих поколінь хлопів, не може служити малій кунці людей для надбаня їм статків, тим часом як міліони сільского люду мруть из голоду або покидають рідну землю зо страху перед нуждою.

„Признаємо, що давна форма посіданя землі, що мали наші прабатьки, була краща від теперішнього способу держаня.

„Признаємо, що спільна власність давного опіля, котре на вжиток ділило землю громадам, була справедливіща і слушніща від теперішньої особистої власности, бо тоді земля годувала тілько тих, що потом своїм орошали рілю.

„Признаємо, що цілі маси робітників мусять бути приготовлені приймити думку спільної власности, бо власність дрібна, особиста, придбала собі чимало прихильників, що не розуміючи власної справи, вдоволяються пустим титулом „власности" і при тому їідять полову, тим часом як инчі забирають чисте зерно.

„Признаємо, що дрібними переміпами нам треба берегтися від повного запропащеня духа і приспособитися до здійсненя революційної думки: переміни особистої власности землі, на спільну, громадску, як остатної цілп наших прямовань.

„Отим-то домагаємося:

1. Щоби вся земля, ліси і луки були віддані сільским гуртам (gromadom) звязаним у громаду, на спільну власність і вжиток, а копальні гірничим спілкам, на спільну власність працюючим у них.

„Досягнене сеї остаточної цілп вважаємо залежним від здобутя власти пролетаріатом сільским і міським, через те домагаємося: права загального, безпосереднього, тайного вибору і вибираємости для всіх мешканців громади на представителів до законодательних тіл громади, повіту, краю і держави. В громаді: права класти внески і ухвалювати загалом мешканців у місцевих справах. — Волі слова, товариств і зборів, нічим не ограниченої. Скасованя сталого війска, загального узброєня люду і вправ его в місці замешканя фаховими учителями. Неограниченої волі переселеня і еміграції. Означеня права приналежности по громаді різдва. Права ловів кождому властителеви на его грунті. Всесторонного обдарованя народної школи в кождій громаді. Права вільного вибору для громади, учителя і духовного. Права вибору громадою суддів присяжних (ławników sędziowskich), котрі би спільно з коронним суддею судили спори цівільні і карні з проступків (przestępstw і przekroczeń), по австрійскому кодексу.

3. Домагаємося: Усуненя розділу між громадою і двірским обшаром. Накладаня податку по доходу швидко вгору поступаючого: скасованя податку від річей. Передачі спадку на спільну власність громади, як нема спадкоємців дітей або родичів; усуненя держави від спадкоємства. Відобраня для громади на спільну власність, духовних дібр, і нагороди за кождочасну духовну чинність, як нотарів або адвокатів, по тарифі услуг. Щоби державні добра стали власністю громад, і їіх експлоатація служила для покритя потреб краєвих шкіл, особливо хліборобских.

4. Нарешті домагаємося: Запроводу одної валюти, золотої. Скасованя охоронних мит на збіже. Перенятя державою хлопских гіпотечних довгів, с порукою на громадскій власности і правом пропаду в користь громади гіпотеки, коли довжник не здержить обовязків. Регуляції рік за помічю війска по півроковій служби. Убезпеки від фахових случаїв і слабости усіх працюючих на рілі, коштом громади. Вдержаня в кождій громаді громадского шпіхліра, дому старих, сиріт і підкинених".

Ми про сю програму тепер не скажемо богато; завважаємо тілько, що в богато дечому се — програма нашої радикальної партії, на котру так були кинулися провідники польскої соціалістичної партії за те, що вона обертаєся

до хлопів, котрі, мовляв, не варті ніяких поступових заходів. Нас радує, що польска соц. партія починає приходити до иншого переконання і бодай через рік виробить остаточно свою хлопску програму. Ред.

Етімологія і фонетика
в южнорускій літературі.

Коли б справді було доказано, що елементарні нещастя походять від пана бога, то ми могли б сміло сказати, що найтяжше елементарне нещасте, яке він зіслав на галицкоруску літературу, се суперечка — ні, боротьба о етімологію і фонетику. Від самого початку нашого літературного відродженя, від „Русалки“ Шашкевича, ба навіть іще швидше ведеся та боротьба з завзятем гіднім ліпшої справи а з безмірною шкодою для нашої літератури. Ідеї, форму внелову, стіль, мову, все ми занедбали за тою боротьбою о букви, немов мертвецким сном проспали европейский і словянский романтизм і реалізм і народництво, проспали розвій наук природничих, історичних і суспільних, щоби ще в 70-тих і 80-тих роках вблискувати заневпеннями о фікційности доісторичного чоловіка, о безпідставности дарвінізму, о неможливости і пагубности соціалізму та вважати „Сводні літописі“ верхом нашої історіографії.

Та не в тім іще головна біда сего спору. Біда в тім, що боротьба о етімологію і фонетику розбила нашу і так дуже малочисленну читаючу публіку на два ворожі табори, фанатичні і ексклюзівні один супротив другого. Етімологісти за ні за що в світі не стануть читати книжок ані газет друкованих фонетикою; фонетики відпачуються такожж монетою, хоч треба признати, що не так сістематично, не з таким завзятем і фанатизмом. На галицко-рускім грунті повстали нечаче дві нації, що стоять супротив себе на воєнній стопі і воюють усяким дозволеним і недозволеним оружем, з котрого ще найневиннійшою є взаїмна абстіненція, бо діло доходить до взаїмного обкидуваня себе болотом, до денунціацій, інтриг та напіштувань перед ріжними сферами. А о що ходить тим воюючим сторонам? О щось подобне, як тим воюючим партіям, що описані безсмертним пером Сервантеса: о те, чи осел кричить: і-а чи и-а? чи двоногий звір Homo insipiens називаєся по руски чоловік чи человѣкъ?

І ще не конець лихови. Війна та о осличий крик де далі все більше розпалюєся, приймає широкі розміри, остріїші форми. В 60-тих роках пок. о. Ничай вдовольнявся тим, що прилюдно палив фонетичні книжки (звісно, не свої, а чужі, котрі хто небудь позичив ему до читаня) або пускав їх з водою, а рівночасна „етімологічна“ публіцістика вдоволялася невинною брехнею, що всі „фонетики“ в ляцкі запроданці і тілько в хвилях особливого вищого вітхненя доходила до побожної легенди, що вони — чортівский виплід і прямі предтечі антихриста. Фонетики з разу трібували аргументувати, толкувати, вияснювати, та опісля бачучи, що ні на що не здалося, бо „етімологи“ їх аргументів не читають і не слухають, покинули теорію а взялися до діла практично. Треба тут признати заслугу Ол. Барвінского, котрий в укладаних ним читанках для внешої гімназіі перший впровадив фонетику в текеті хоч деяких писателів. Се підлило оливи до огню; по думці етімологів фонетика стала вже не тілько жерелом атеізму, соціалізму і т. і., але також розсадником усякої деморалізації. Та „фонетики“ не покидали раз принятої дороги і почали добиватися від уряду заведеня фонетичної правописі в школах і урядах. Історія сего заведеня звісна. Центральне правительство поручило се питанє спеціальній увазі краєвої Ради шкільної. Ся устроіла анкету в тій справі із педагогів Руснів, а коли ті значною більшістю подали голос за фонетикою, міністерство освіти прихилилося до сего рішеня.

Для етімологів се був страшенний удар. Порушено всі пружини, щоб убити справу в зароді: підношено голоси на вічах і в часописях, виведено до бою митрополіта і єпіскопів з грімкими протестами, ухвалено навіть виелати депутацію до самого цісаря, щоб витолкувати ему важність ъ, ѣ і ы для розвою рускої нації. Нічого не помогло, фонетика побідила, та боротьба не втихла, хоча, звісно, фонетики тепер стали на горі, а етімологам приходиться організувати хіба пасівне супротивленє та робити те, що колись робили фонетики, т. є. вдатися на дорогу наукових доказів і аргументацій. Одно і друге вони роблять по змозі. Отеж недавно в „Галичанині“ піднесено проект, щоб хоч ті рускі школи, котрі доси не мають публичного характеру, як дівочі пансіони, недопускали фонетики в свої стіни, а надто щоб батьки тих дітей, котрі мусять ходити до публичних, фонетикою заражених шкіл, приватно направляли школу причинену тими школами, дома навчаючи своїх дітей етімологічній правописі і — „рускій літературі“. Із сеї остатньої ради здавалосьби, що фонетична правопись у школах ео ipso касує науку рускої літератури, хоча власне рівночасно з сею радою ми прочитали звістку, що д. Барвінский по порученю ради шкільної викінчує підручник історії южнорускої літератури до кінця XVIII віку, призначений для ужитку гімназій.

Наукових і псевдонаукових аргументів, піднесених етімологами против фонетиці не стоїть розбирати докладно. Майже всі вони випливають із перозуміня фонетичного сістему писаня, при котрому основою є живе слово, а букви тілько формою его вираженя, коли тимчасом етімологи привикли виходити від букви і до неї підладжувати та прикроювати живе слово. Коли фонетик без ніякої запинки пише: сніп, снопа, то етімолог написавши „сніп“ за-

раз скаже: а, то консеквентно повинно бути „єніпа“!

Я бажавби звернути увагу тільки на дві точки в аргументації етімологів. Як головну основу свого упору при етімології вони висувають те, що за ними 1000-літня традиція історична, за нами повага св. Кирила і Методія, Нестора і т. д. Нічого не може бути смішнійшого для знаючого чоловіка над сей аргумент. Поминаємо вже те, що св. Кирил і Методій, коли справді вони видумали словянскі, кирильскі письмена, писали ними первісно фонетично і то так, що ми нині мусимо подивляти їх тонкий слух і добре чуте до ріжних звукових особностів словянскої мови, а згадаємо про те, що глаголиця, котрою писані найстарші звісні нам старословянскі памятники, як евангеліє зографске, глаголицкий руконис Клотца, руконисї Маріянский, Ассеманіянский і др. пише слова по принціпам фонетики, не розріжнює **я** від **ѣ** і виявляє богато прогріхів против того, що ми нині розуміємо під етімологією. В Кирильских рукописях, зладжених на Руси, вже від найдавнійших, від Остромірового евангелія находимо чимало особностів рускої, навіть спеціально южнорускої мови, значить, богато змін від строгої етімології на користь фонетики. В найкращих рукописях стрічаємо покладене **и** зам. **ѣ**, **ѣ** зам. **о**, **и** зам. **ы**, не говорячи вже про такі зовсім правильні граматично а з теперішньою нашою етімологією незгідні способи писаня, як **ы** по **к**, **г**, як **и** перед **є**, **я**, або о таких діалектових особностях, як заміна **ч** на **ц** і т. і. Можна сказати сміло, що вже в старій Руси етімологічна правопись була свого роду Eselsbrücke для переписувачів, віддаляючись чим раз більше від живої мови і спиняючи ей розвій, так що форми тої мови тільки де-де прориваліся в письмо, нарушуючи традиціональний, ніби етімологічний спосіб писаня. Що стара етімологія подекуди прямо фальшувала характер нашої старої мови, вводячи в наше письменство юси, т. є. знаки носових звуків, котрих в старорущині вже в ту пору, в XI і XII віці не було і котрих затим у нас не уживано майже ніколи правильно, се також звісне діло.

Чим далі будемо йти за історією старорускої письменства, тим більший стає сей розріз між писаним і живим словом, тим більший хаос бачимо в писаню слів, котрі в ріжних сторонах ріжно вимовлялися. Хоча проста, людова мова довгі віки була виключена від письменства, то про те дух людової мови проникав і стару, мертву церковно-словянщину. Тексти церковні, хоч писано ніби однаково, переписувано зовсім механічно і без змін, та вимовлювано ріжно; ще княжих часів, XIII або й XII в. сягають ріжниці між южноруским і північноруским вимовом. Ті ріжниці остаточно довели до того, що вже в XVI—XVII в. на Руси текст церковно-словянский (помимо болгарскої реформи, тзв. ісправленя книг) існував тілько на папері, а на ділі, в практиці церковній, в читаню і співі панували язики южноруский і північноруский, хоч і натягнені на мертві церковно-словянскі форми. Таким способом текст сімвола віри виголошували Южноруси по своїому: „Вірую во єдиного Отца вседержителя творца неба і землі“, а Сіевероруси: „Вєрую во єдінаво бога отца вседержітєля творца неба і землі“ і т. д. Коли ж від половини XVII в. южноруси пішли цівілізувати Північну Русь, то понесли з собою й свій вимовор старої церковщини, наробляючи тим нового хаосу і в правописи. Ниці южноруский вимовор церковщини заховався тілько в Галичині, закріпленій унієтскими видавництвами XVIII в., в котрих церковний текст служебника і молитов транскрібований був (для вжитку священників, що не знали кириловского письма) на латинскі букви. Ось проба церковного тексту із одного такого видання, що находиться в моїм посіданю: „Zastuplenyie y pokrow żyzny moiela, położych tia Bohorodytełnyce Diwo: ty mene okormy ko prystanyszczu twoiemu, błahych wynowniaia, wirnych utwerżdenyie, iedynaia wsepitaia“. Що з сего виходить? А виходить те, що та прославлена 1000-літня правописно-етімологічна традиція оказуєся мітом, фразою. Ніколи у нас не було такої традиції, особливо не було ві в тих часах, коли люде обходилися без граматик і не мали вображеня о новійших теоріях про словотвір і видотвір, а писали тілько так як чули або переписували те, що бачили. Справедливо можна би нашим етімологам сказати враз з Гетем:

Was ihr den Geist der Zeiten heisst,
Das ist im Grund der Herren eigner Geist.

Самі ви, читаючи старі рукописі, що кроку мусите поправляти старих писців, закидаєте їм неуцтво, незнане правил правописі, т. є. властиво незнане ваших правил, а потім з чистим серцем, щоб додати авторітету тим своїм правилам, віндікуєте для них 1000-літню традицію, котра на самім ділі на кождім кроці завдає їм брехню. Візьміть перше ліпше руске слово і прослідіть его писовню через протяг тої 1000-літньої традиції! Ось напр. чоловік. Ми находимо в старих памятниках форми: человѣкъ і человѣкъ, чьловѣкъ, чьловекъ і чьловек, чоловѣкъ і чоловекъ— а для відміни також чоловікъ і чоловік' або й чоловик. Інтересно знати, котра форма з тої традиції найліпше подобаєся нашим етімологам і головно, для чого одна форма подобаєся їм більше від другої? Як ліпше, етімологічніше писати: два чи дъва? вовк, вовк, волкъ, волк, вълкъ чи влъкъ? бдѣніє, бдѣніе, бъдѣніе, бденіе чи бъденіе? земний, земный, землный, земльний, земленый чи земелный? Таких „етімологічних“ питань можнаби навести тисячі. Майже кожде слово в протягу нашої 1000-літньої письменскої традиції переходило через довгий ряд форм правописних, котрі колись відповідали вимовори, а з часом, перестави відповідати ему, якийсь час держалися

в письменстві силою інерції, поки в кінці таки не були усунені.

Що до спеціальних святощів наших етімологів, ъ і ы, то ми мусимо сказати, що на них би власне менш усього слід їм покликатися. Тенденція до викидування ъ проявилася у нас дуже давно, в XIII і XIV віці. Істноване его ріа memoria зазначувано надстрочним значком, та часто обходженося й без того значка, особливо коли остатню перед ъ-ом букву переношено над стрічку і писано: **одинъ, добрыѵ, Хѵ̃** і т. і. Так само викидувано ъ без сліду по коротких союзах, котрі лучено в одно з слідуючим словом, н. пр. вдомѣ, сними, изшха, отработы, предчеловѣки і т. і. Щож до ы, то вже сам сей знак є неетімологічний, бо заступив у нас, під впливом болгаро-сербскої направи книг церковних в XIV—XV в. давне ъ. Є се затим властивість сербского діалекту, котрий уже в XIII в. затратив зовсім ъ і заступив твердий і мягкий знак одною буквою ь, так що там пишеся однаково і злость і человѣкь і рабь. В наслідок сего і старословянский знак ъ перемінено на ы, котре у нас, зовсім per nefas заступило місце твердого, грубого и. Та рівночасно в южнорускій мові відбулася інша еволюція: тверде, грубе и пропало окрім деяких місцевих говорів, так що ы в виговорі вже дуже давно мало таку саму вартість як и — відси й пішла безконечна путанина між сими двома знаками, що тягнеся через усю історію нашого письменства. Наші старі писателі та переписачі не могли собі дати ради з сим знаком. В найкращих рукописях находимо чы, книги і рибы, сыдяще, просыте і т. п. Пізнійші писателі нераз відкидали сей знак зовсім, як нпр. Яремецкий Білахевич у списанім ним 1743 р. хожденію Богородиці по мукам (Житє і Слово 1884, кн. IV і V). Значить, не побожне переховуваніе сеі азбучної святощі, а радше боротьба з нею є змістом нашої звиш 500-літньої літературної традиції.

Щож до нашої новійшої, народньої літератури, то ми можемо сміло сказати, що вона вироела на принціпі фонетичної писовні, що вона о скільки була народньою, о стільки була й фонетичною, що кожда реакція против фонетики до традиційного етімологічного хаосу була заразом реакцією против живої народньої мови і против живого змісту. Се „фонетичне лихо“ на Україні не почалось від Куліша, як кричать наші етімологи, а що найменше від Котляревского. Українці россійскі, привикши до россійскої мови і россійского виговору букв, писали по українски завсігди з оглядом на сей виговір, так як наші етімологи і доси при своіх „коренно-руских“ етімологічних правилах послугуються виговором польским. Оттим то пишучи по українски вони добирали букв не після правил етімології, а після правил россійскої фонетики, писали так, щоб при россійскому виголошуваню букв виходило вірно українске слово. Не маючи під рукою перших українских видань я наведу тілько проби з деяких троха пізнійших. Ось передомною Гребінчині „Малороссійскія приказки“ з р. 1836, значить, видане безспорно до-Кулішівске. Прошу наших етімологів полюбуватися етімологічною писовнею того Гребінки, котрого чейже не назвуть ігнорантом в справах мови і правописі вже хочби за кілька томів его писань на россійскій мові:

Лысычка подала у судъ таку бумагу:
Що бачыла вона, якъ попеластый вилъ
На паньській выныци пывъ якъ мошенныкъ [брагу,
Ивъ сино и овесъ и силь.

А ось харьківскій „Молодикъ“ із 1843 р., а в ньому факсіміле автографа Гр. Квітки, також не ігноранта в ділах правописі і мови (бо по думці наших етімологів усі фонетики — неуки і ігноранти). Прошу читати і підчеркувати „блуди“: „Дуже не добре дило брехати. Брехнею, кажуть люди, свитъ прійдешъ, та назадъ не вернешся“. А от текст іншого писателя, також не ігноранта в россійскій мові і правописі, М. Костомарова: „Разъ у осени панъ поихавъ на ловы, зъ нимъ було багато охотниківъ. Полювали вони — полювали цилый день и ничого не выполювали. Пристигла ихъ темная ничка“ (Молодикъ, т. II, 134). А ось іще виписка із пізнійшого, та також не Кулішівского виданя, із Южноруского зборника Метлинского (Харьків 1848):

Де недавно козак гомонив,
Його кінь тупотив;
Він на Ляха, Татар налітав,
Смерть и спис напускав;
Там по-степу тихо
Туман розлягаєтьсе,
А місяць з-за хмари
Погляне й ховаєтьсе. (стор. 23).

Варто тут пригадати, що писав тоді Метлинскій, університетскій професор і один із лішних знавців укр. мови, про укр. правопись. Сему питаню посвятив він осібну статейку, котру можна вважати першою пробою сістемізованя укр. фонетичної писовні. Схарактеризувавши у вступі два роди писовні: один, де „Каждый особенный звукъ выражается особенною, усвоенною ему буквою (сюди М. зачислює писовні грецку, римску, німецку, ческу і нову сербску) і другий, де „сколько можно удерживаются древнія, несогласныя съ выговоромъ буквы для указанія происхожденія словъ“ (писовні французка, англійска, россійска і стара сербска) М. ось що пише: „Кириллъ и Мефодій, просвѣтители племенъ словянскихъ, въ принятой и усовершенствованной ими грамотѣ старались имѣть и употреблять особые знаки для каждаго звука того языка, на которомъ писали. Нѣкоторые другіе словянскіе племена, удерживали, сколько можно, писанье Кирилла и Мефодія, или библейское и церковное, хотя оно и не согласовалось съ я-

зыкомъ и выговоромъ ихъ: такъ произошла разница между письмомъ и говоромъ языка напр. русскаго. Но какъ южный русскій языкъ ближе къ церковно-словянскому, то поэтому и выговоръ его ближе къ общепринятому правописанію церковно-словянскому". Замічу мимоходом, що ся остатня теорія Метлинского не оправдуєся новійшими язиковими дослідами: языки полуднево-, північно- і біло-руский більше менше однаково далекі від старого церковно-словянского, а властиво кождий з них де в чому близше підходить до него, ніж два другі, а де в чому відбігає дальше двох других. Цітуємо далі слова Метлинского:

„Правописаніе языка есть господствующій способъ писанья словъ его, принятый образованными людьми. Правописаніе въ этомъ смыслѣ еще не установилось въ южномъ русскомъ (малорусскомъ или украинскомъ, и червонорусскомъ или галицкомъ) языкѣ, потому, что 1) одни придерживаются крайности изображенія всѣхъ случайностей выговора мѣстнаго буквами по южнорусскому произношенію, которое разнообразно; 2) другіе слишкомъ дорожатъ кореннымі буквами и тѣмъ сбиваютъ недогадливаго читателя; 3) очень многіе, впрочемъ держатся средины, которая гораздо предпочтительнѣе крайностей, облегчая пониманье словъ и не затрудняя чтенія".

Далі Метлинский подрібно характеризує всі три роди писовні, виказуючи хиби двох перших, а промовляючи за третім, котрого він і сам придержувався. Інтересно, що першій, сказатиб, фонетичній писовні він закидав те, що вона „употребляетъ ы (испорченное изъ стариннаго ъі) вмѣсто и, безъ надобности, потому что и безъ того легко замѣтить, что и и ы произносятся въ южнорусскомъ одинаково, какъ чтото среднее между и, ы или правильнѣе э, ы великорусскимъ. Скорѣе можно бы выбросить неточное и некрасивое ы, тѣмъ болѣе, что оно почти не употреблялось въ старину" (стор. 10—11). Другій, сказатиб етімологічний спосіб писаня ось як характеризує Метлинский:

„Ежели писать придерживаясь коренныхъ буквъ во многихъ случаяхъ, подобно Максимовичу и нѣкоторымъ Червонорусамъ, то хотя глазъ и понятіе не сбиваются двусмысленнымъ видомъ словъ, но недогадливый чтецъ сбивается въ произношеніи многими буквами не такъ написанными, какъ произносятся (напр. бо̂съ зам. бі̂бъ, во̂нъ зам. ві̂нъ, слёзъ зам. слі̂зъ, дуброва зам. ді̂брова, добрыя зам. добрі̂и). Не лучше ли въ такихъ случаяхъ писать всегда одно одинаково произносимое й, означая знакомъ (^) и выговоръ его для читателя и пропускъ буквы для послѣдователя языка, предоставляя послѣднему легкій трудъ догадаться, какая именно буква пропущена" (стор. 13).

Дуже важний слідуючий устуи статі Метлинского, котрий ми виписуємо в цілости як свідоцтво тої, вище нами висказаної думки, що нова українска література від самого свого початку выросла на принціпі фонетичнім, основанім на приноровленю букв до виговору, а не на наломлюваню і фальшованю виговору для букв.

„Третій способъ писанья словъ, средній между случайностями выговора и чрезмѣрною заботливостію объ сохраненіи корней можно признать удобнѣйшимъ и наиболѣе принятымъ. Многіе старались осуществить его; но ближе всѣхъ подошелъ къ этой благоразумной срединѣ, къ этому сочетанію выговора и преданія незабвенный Котляревскій, особенно послѣ небольшаго усовершенствовавшаго его правописаніе дополненія, сдѣланнаго г. Срезневскимъ въ изданіи Наталки Полтавки. Этого правописанія придерживался я въ изданіи „Думокъ и пѣсень", приблизивъ его къ выговору въ немногихъ случаяхъ (зі̂лья вм. зелья, спаньня вм. спанья, питьтя вм. питья), и почти этого же придерживались всѣ участвовавшіе въ Молодикѣ. Притомъ же оно весьма близко къ прежнему правописанію Срезневскаго въ Запорожской Старинѣ, отличаясь только удержаніемъ буквы ѣ, къ правописанію Максимовича и нѣкоторыхъ Червонороссовъ (отличаясь только употребленіемъ й вм. измѣненныхъ на пего о, е, ы) и нѣсколько походитъ къ правописанію Бодянскаго (по удерживаемой буквѣ ѣ)".

Як бачимо, Метлинский, ідучи за слідами Котляревского, Бодянского, Срезневского і авторів „Молодика" був переконаний, що винайшов правопись середню між етімологією і фонетикою, а тимчасом щож він зробив? Викинув ъ, ы, ѣ, заступив коріпне о та е новою буквою й, викидаючи натомість і, котрим Куліш заступив й; таким способом „середня" правопись Метлинского була майже чисто фонетичною.

(Конець буде). **Ів. Франко.**

Біблія або Старий Заповіт.

(Стаття Моріса Верна; переклад Л. У.)

(Далі).

Книги Параліпоменон дають короткий звід давньої історії і початків життя нації в формі генеалогічних списків, потім коротко росповідають про долю Єрусалима і царства Іудейського до часів полону, звертаючи особливу увагу на справу культа. Се немов би вове видання давньої ізраельської історії, написане з погляду духовенства і попівства столичного. Книги Маккавеїв росказують про повстання Маккавеїв проти царя Антіоха Епіфана, що було в другому віці до нашої ери і закінчилось відновленням крайової держави, незалежної від чужинців. — 2. Книги Закону або Початків се ті, що звичайне ставляться завжді з самого початку Біблії. Їх називають Моісеєвими книгами або Пятикнижієм;

новітні люде уважають за краще долучати до них і книгу Ісуса Навіна, тоді се виходить твір в шести книгах або Шестикнижіє. Шестикнижіє описує дивну долю прадідів ізраельської нації, починаючи не тілько з патріархів Авраама, Ісаака та Іакова, але від самісінького початку світа і людей.

Се дає надзвичайно широку картину, бо Ізраель зьявляється центром і підвалиною всеї світової історії. Звідсі Боссюе має зробити тілько один крок, щоб дійти до плану Всесвітньої Історії. Шестикнижіє росказує надто докладно про те, як власне Ізраеліти вийшли з Египту під проводом Моісея, потім про їх пробування біля гори Сінаю, де Бог дав їм повний закон через сього самого Моісея, потім про завоювання краю хананьського Ісусом Навіном. З шести книг пьять віддані сій темі. Шестикнижіє отже есть епопея початків нації, а в неї вставлено повний збір законів громадских і обрядових. Се можна так звести в одно реченя: Як Бог дивно справдив обітницю, дану патріархові Авраамові, і дав його нащадкам в обладу край хананьський, щедрий і чудовий дарунок божий. 3. Властиві пророчі книги складаються з промов до люду, що говорили при певних обставинах святі промовці, речники божі, „пророки“. Сі промови розвиваються завжді на одну тему: народ ізраельський, покидаючи національного Бога для чужих богів, іде до своєї погибелі; про те ж Бог, по своєму милосердю, згодиться помилувати невеликий гурт і той гурт стане корінем нового Ізраеля. Новий Ізраель буде щастливий і славний за свою слухняність божим наказам, він побачить, як чужі народи приймуть його культ і його Бога. Коли ж розібрати кожну книгу окроме, то видно, що Ісаія, сучасник царя Езекії (друга половина VIII в. до нашої ери), віщує в першій частині своєї книги (гл. I–XXXIX), що царство Іудине витримає напад Ассірійців, а потім упаде перед нападом халдейським, але з надією на славне відродження, а в другій частині книги (гл. XL—LXVI) милосердя національного Бога визволяє народ божий з полону вавілоньського і поселяє його знову на землі Палестиньській; — ми бачимо, що Іеремія, сучасник царя Іосії і остатніх владарів іудейських (кінець VII в. і початок VI) старається вневнити своїх сучасників, що даремна буде всяка оборона проти халдеїв, слуг божої помсти, і що краще здатись на волю Божого Промислу, бо він напевне після часу искиту тяжкого підведе знову свій народ з руїни; — ми бачимо, що Езекіїл, що належить до першої половини VI в. (час полону), показує в минулому зруйнуванні Єрусалима і в полоні вавілоньському кару, що завдав національний Бог за різні проступки; але прощення настане, і пророк укладає вже плани для відбудування церкви, культу і народу на землі Палестиньській. Даніїл, віднесений теж до часів полону (VI в. до нашої ери) показує нам в цілому ряді образів-мрій долю жидівського народу аж до часу релігійних утисків Антіоха Епіфана, з яких народ має вийти вірним і переможцем. 12 малих пророків, кожний в своєму часі і в своєму околі, від VIII до V в., прикладають до сучасних їм зьявищ ті самі раціі, мішаючи картання з надією. — Книги поетичні і книги мудрости всі досить розмаіті. Книга Псалмів се збірник 150 поезій, взагалі коротких, релігійних гімнів і справжніх церковних співів; в заголовку більшої частини сих поезій стоять имення авторів, найчастіше Давидове. Іов се велична поема, в ній автор виступає проти ходячих ідей про справедливе розділення щастя й нещастя межи людьми по заслузі. Пісня Пісень се пісні про кохання, Плач Іеремії — елегії на руїну Єрусалима; до них можна зближити книгу Варуха, що має в собі різні релігійні научання. Книги мудрости складаються з Екклезіаста, книги Премудрости Ісуса сина Сірахова (Ecclesiastique) і книги Премудрости Соломона. Врешті можна зібрати до купи чотирі книги: Руф, Есфір, Товія і Юдіф, що росказують про різних людей, надто жінок, як вони через свою побожність та одвагу виходили з найтрудніщих положеннів і навіть визволяли жидівський народ з роспачливих обставин.

Класіфікація, яку ми тілько що вказали, здається найвигодніща при розборі різних книг; вона не ламає прийнятих звичок і дає такі групи, що їх лехко обійняти поглядом. Почавши з історичних книг можна собі одразу знайти грунт, на якому має розвиватись історія літератури. Все ж ми спогадаємо тут дуже дотепну і багато в чому добру класіфікацію прийняту д. Рейсом в його великій праці la Bible. Сей вчений розділив Старий Заповіт на сім частин: 1) Історія Ізраеля від завоювання Палестини до полону, що відповідає книгам Судей, Самуіла і Царств 2) Пророки поставлені в хронологічному порядку (окрім Даніїла та Іони); 3) Свята історія і Закон (Пятикнижіє та Ісуса Навіна); 4 Церковна літопись Єрусалимська, себ то книга Параліпоменон, Ездра й Неемія; 5 Поезія ліричка, що складається з Псалтиря, Плачу і Пісні Пісень; 6 Філософія релігійна і моральна, куди входять книга Іова, Притчі, Екклезіаст, Премудрости Іс. сина Сірахова, Премудрости Соломона, потім під спеціальною рубрікою моральних оповіданнів, Іона, Товія, врешті Варух; 8 вкінці література політична і полемічна, що складається з Руфі, 1 і 2 книги Маккавеів, Есфірі і Юдіфі.

II. Складання Біблії. — До якого часу, до яких обставин, до яких авторів можна віднести складання кожної книги біблейської, різних збірок або груп натуральних, визначених нами, врешті цілого збірника такого яким він дійшов до нас? На сі розмаіті питан-

ня давались і даються дуже неоднакові одповіді. Коли спитати традиції сінагоги, що була загально прийвята — окрім деяких подробиць, християньською Церквою, то ось картина різних похожень: Пятикнижіе, окрім 8 остатніх стіхів, де розказується смерть Моісея, есть твір Моісея; книга Ісуса Навіна, окрім 5 остатніх стіхів, де річ іде про смерть сього героя, есть твір Ісуса Навіна. Автор книги Судей пророк Самуіл; над книгами Самуіла працювали по черзі пророки Самуіл, Гад і Натан, над книгами Царств пророк Іеремія. — Книги Ісаії, Іереміі, Езекіїла, Даніїла і 12 малих пророків мають авторами тих людей, чиї ймення стоять в заголовку. Псальми походять від різних писателів, але по більшій части від царя Давида; царь Соломон есть автор Притч, Екклезіаста і Пісні Пісень; Іов як і Пятикнижіе походить від Моісея; Руф уважається додатком до книги Судей Самуіла; Плач Іереміі; Параліпоменон і Ездра твори Ездри, а книга Неемії твір Неемії; Есфір уважається працею великої сінагоги, ученого товариства часів Відбудування (Restauration). Лехко завважити, що ми залишили тут книги властиві тілько Біблії грецькій, в справі їх похожения панувала завжді чимала вільність присуду. Врешті загальний збір книг Старого Заповіту був упорядкований заходом Ездри, великого реставратора іудейства, в V в. до нашої ери.

З більшою частивою сих положеннів не згожується школа сучасної екзегетіки. Від ста літ було положено чимало праці спочатку в Німеччині, потім в Голландії, в Англії, у Франції на вияснення питання про положення і складання святих книг. Головний результат сих довгих і дрібязкових дослідів есть той, що тепер вже не можна уважати традіційних положеннів за справді наукові. Се положення емпірічні і практичні і можуть бути затримані лиш на стілько, на скілько їх потвержує дійсне зміст книг. Коли дослідити причини, чому традіція прийшла до різних своїх рішеннів, то побачимо таке: традіція вдовольнилась тим, що віднесла цілу серію Пятикнижія і книг історічних до того, хто виступає в них головною особою, а де такого чоловіка бракувало, то до якої иншої славутньої людини, яка стояла найблизше до певних подій. Пьять книг про Моісея, libri de Moyse, сталися libri Moysi, книги Моісееві; книга Ісуса Навіна зайнята росповідью діл сього героя і от вона зараз була вадана йому. Книга Судей не могла бути наданою жадному з людей, виведених в ній, тоді вибрано Самуіла, що настав безпосередно по остатньому з героїв, яких події росказані в книзі. Книги Самуіла, де пишеться про сього чоловіка а потім про Давида, уважається твором Самуіла в тій частині, де говориться про сучасні йому справи, а далі за авторів уважають його товаришів, що наступили по ньому, Гада й Натана, бо їх імення часто згадуються в книзі. Іеремія, великий співець смутку, що бачив руіну Єрусалима, має бути впорядчиком двох книг Царств; не забудьмо, що Жиди звуть всю оцю історічну серію першими пророками. В иних книгах имення авторів були по більшій части написані в тексті або в заголовку; традіція згодилась тим, що прийняла їх на віру. — Щоб оцінити безсторонно те, що дає традіція, коли вже ми дослідили, що сього не досить, не слід перш усього забувати, що традіційна теологія, чі то жидівська, чі то християньська, не має на меті власне навчати нас про походження і складання біблейських книг: вона найбільше славить і вихваляє їх святість, що робить їх джерелом для догматів і поживком для побожности. З сього погляду вона потвержує взагалі їх автентичність, не придаючи сьому слову дуже докладного значіння, і ставши на сьому, не завдає собі клопоту розбірати чисто літературні неґевности і суперечки, які можуть зьявитись з поводу її положеннів. Так вчинила найперше сінагога, так вчинила в свою чергу й Церква християньська, прийнявши, можна сказати, заплющивши очі, всі обьяснення, які були їй дані, не піддаючи їх під сувору провірку, вдовольняючись тією думкою, що сі обьяснення дають великий простор теологові, щоб построїти догмат або дати поживок побожности. Тут ми додамо, що різні громади релігійні де далі все виразніще признають літературній та історічній крітіці право вільно досліжувати складання і походження святих книг, аби тілько та крітіка не чіпала потрібної для них незалежности в справі догматів, моралі й культу.

Зібравши всі здобутки праці новітньої крітіки, можна поставити поруч списка традіційних давих зовсім иншу картину: Пятикнижіе: се зовсім не єсть праця єдиної людини і єдиного часу, воно зложене, чі зібране з писаннів різних часів і різних авторів. Теперь уже визначено дати сих різних писаннів і різні редакції, що провадили до теперешнього стану сього твору (пятикнижія), але крітіки не погодились межи собою, що до числа первістних документів, походження і порядку, в якому вони мусять бути, і що до змін вчинених над ними. Крітіки уважають, що сі писання ідуть одно по одному досить нерівно, від XII до V в. до нашої ери; увесь же твір був доведений зовсім до кінця тілько в сей остатній час (V в. може заходом Ездри). Автори різних документів і списків невідомі; книга, вся взагалі, єсть анонімний утвір. Книга Ісуса Навіна (Josue), кн. Суддів, Самуіла (2 перші книги Царств в нашому каноні кн. Царств,—се знов анонімні книги і неможливо вказати авторів їх. В них увійшли уривки давніх творів і кожен з тих уривків нераз був змінений та редагований. Кн. Іс. Наніна мусить бути наближена до Пятикнижія і його остання редакція, так як і Пятикнижія, належить до V в. до н. е; Судді і 1 та 2 книги Самуіла дійшли до теперешньої своєї форми в VIII або

в VII в., себто до вавілонського полону, книги Царств скінчені в часи вигнання. Редакція Ездри, Неемії і Параліпоменон мусить належати до невідомого письмовця, що жив може за два віка до н. е., у всякім разі в двох перших книгах доховались важні автентичні уривки споґадів тих людей, чиїм іменням названі сі книги. Що ж до властивих пророкуваннів, критична школа затримує багато традиційних вказаннів, власне у всьому, що належить до питання про автентичність Єремії, Єзекіла, Осії, Амоса, Міхея і т. н. Але кн. Ісаії ділять на дві частини; перша част. (гл. I–XXXIX) поряд з автентичними уривками має теж з пізніших часів багато уривків, приписаних в різні дальші роки; друга частина (гл. XL–LXVI) належить до часів вигнання, написана може двома віками пізніше Ісаії. Кн. Даніїла написана не в часи полону, а на чотирі віки пізніше, в часи Маккавеїв, се можна бачити з того, що їй відома боротьба Птолемеїв і Селевкідів і що в ній описано релігійне лихоліття жидів за Антіоха Епіфана. Кн. Іоіля та Іони написані в зовсім пізні часи; Захарію надають трьом різним авторам. Що до часу і автора Писаннів, то тут нема згоди з традицією. Псальми, взагалі, не можуть належати до тих людей, під чиїми йменнями вони стоять. Мало які з них раніші часів полону; більшість утворена в V, IV, III та II в. до н. е. Автори їх невідомі. — Ні Притчі, ні Пісня Пісень, ні Екклезіаст не суть творами Соломона; Притчі — се звід збірок складаних помалу і після вигнання; де хто стоїть за те, що Пісня Пісень єсть твір досить давній, писаний раніш вигнання; навпаки, Екклезіаст повстав у далеко пізніший час, за наслідників Александра. Іов, твір анонімний, зачисляється то до часів полону, то до часів відрождення. Наресті що до Руфі, Плачу, Єреміі і Есфірі згоди нема, але автентичними і гідними віри вони не признані. — Зводячи все до купи, позитивні школи в більшій частині не згідні з традицією. На місце докладних положеннів і ясно показаних авторів, вони становлять дати непевні, — частіше далеко пізніші і дуже часто признають твори анонімними.

На жаль, навіть і сі здобутки не можуть потішити нас певностю своєю, коли тільки приглянутись до них близче. Не тільки між окремими екзегетами панує досі чимала незгода, хоч усі вони запевняють, ніби йдуть слідом за загальними принціпами розъяснення та досліду, — власне у всьому, що належить до поважного питання про складання і походіння головних частин Пятикнижія, — але й загальні положення новітньої критики показуються условними, через те їх можна приймати тільки дуже обережно. Коли ж почнемо шукати, чого власне бракує сим здобуткам, щоб бути певними, то ось що завважимо: новітня екзегетика в своїх дослідах не вийшла від жадного певного і встановленого принціпу літературної та історичної критики. Вона робила все навпомацки показала, правда, поважними доказами, що неможливо триматись традиційних здобутків, про те не могла дати нам ясного поняття про обставини початку й складання окремих книг і цілих збірок, — на те не ставало в неї наукової основи. Хоч би напр. з Пятикнижієм, — при дослідах над ним дойдено хутко до скутку дуже ваговитого, але чисто негативного, себ то, що Моісей не був автором його; після сього ось уже сто літ, як провадиться справжня китаиська ломиголовка, — документи первістні і редакції пізніші наступають одні по других в протягу десяти віків, немов калейдоскоп, кожний письмовець зміняє відносини окремих шматків чисто самовправним способом, очевидячки піддаючись капризу або власному вподобанню. Тут не місце показувати, що в сій делікатній роботі цінування умов, при яких повстали біблейські книги, конечне потрібна суворіша і обережніша метода, така, щоб могла знайти собі признання у всякого, — хто тілько серьозно бажає здати собі справу про те, як склалися еврейські писання, які б не були його філософські та релігіозні вподобання. Коротко, школа критична зруйнувала давні дати й положення, не встановивши міцно нових кадрів для священної літератури.

Щоб осягти більш задовольняючого скутку і щоб він міг бути загально прийнятий, слід встановити звідки починати досліди, не починаючи з якого небудь туманного і мало відомого часу, куди можна зайти тілько по химерній дорозі власної фантазії, але тримаючись методи регрессівної, себ то визначаючи такий час, коли твори напевне були вже в такому стані, в якому вони дійшли до нас, потім вік за віком, відшукувати обставини, при яких вони могли складатись. Нагадаймо собі для сього головні риси історії жидівської. В 70 р. по н. е. нація жидівська падає вкупі з столичним містом перед натиском Тіта; Жиди та Християне забирають з собою і розносять по всьому світі свої святі книги, себто Біблію. За два віки раніше (друга половина II в. до н. е.), Жиди, пережившн панування Персів, а потім наслідників Александра, заложили за князів Маккавеїв незалежну державу. Можна пропустити, що Біблія, вже за тих часів, була складена в своїх головних рисах, надто в тому, що відноситься, з одного боку до Шестикнижія (кн. Моісеєві та Ie. Навіна), з другого боку, збір пророчих книг (кн. історичні і власне пророчі). Що до Писаннів таких різних між собою числом і складом виданнів Біблії, грецького і еврейського, — то не можна запевняти, що вони всі зьявились за сих часів, коло 150 р. до І. а тим менше, щоб вони були зведені в збірник. Отже починати досліди про повставання Біблії, по нашому, треба так: за 150 до н. е. Жиди мали і вважали за святі книги, дві головні частини Біблії, Закон Моісеєвий і книги історично-пророчі. Беріймося тепер дуже обережно до пунктів, що відносяться до сього подвійного збору. Закон

Моісеєвий безперечно був книгою „Закону“ для жидів другого віку до н. е. Отже сі Жиди показують характеристичні прикмети; вони виявляють риси гурту соціального, певної релігійної громади, що відбудувалась в Палестині вкінці VI, в V та IV в. до н. е. Давня історія Ізр. ділиться, як ми вже мали нагоду згадати, на два періоди, порізнені глибоким ровом: на період давніх царств, сливе від 1100 до 588 р. до І. Х. і період Відбудування (Restauration) від 536 до І. Х. до 70 по І. Х.), їх розділяє час вигнання або час полону вавілоньського. До полону — се держава політвчна, незалежна, з усіма органами властивими її устрою; після полону се щось наче „Церковна держава“, що доходить, через який час, до певної автономії, але вона головно основана на організації культу та попівського стану, якими вони були в Єрусалимі. Часи давніх держав дають нам загальну ідею „Держави“, часи Відбудування ідею „Церкви“. Ясно, що Закон, правила організації горожавьскої, громадськоі і релігійноі, які годились для одного, не могли підходити до другого. Коли б навіть „Закон“ давніх царств і пережив страшний перелом полону, то він би мусів бути зовсім перероблений для вжитку при зовсім иншому стані річей; так само, закон придатний в часи Відбудування, не може бути законом Ізраеля до вигнаньського часу. Коли Закон Моісеєвий списаний в нашому теперешньому Пятикн. есть той закон, в якому жиди II ст. до н. е. шукали приписів культу і поводіння, то зовсім натурально думати, що він есть твір часів Відбудування, бо до тих часів він придається зовсім, тим часом як ми бачимо моральну й матеріяльну неможливість запевняти, що звід законів, добрий при стані річей V, IV і III вв., міг бути зложений за скілька віків раніше, напр., в часи давніх царств. Отже ми встановимо, — звичайне не як річ доказану, безперечну, але як дуже имовірний здобуток, — що „Закон“ II в. списаний в Пятикн., есть, беручи в загалі, „Закон“ часів Відбудування, що, приходячись до обставин сього зовсім виразного періоду жидівськоі історії, він есть твором тих учених (книжників) часів Відб., що взяли на себе працю визначити новій жидівській державі, тільки що відродженій з попілу, приписи поводіння й релігії. Закони так звані Моісеєві заведені, як всякий памьятає, при полочі дивно щасливої літературної фікції, в епопею Ізраелітів, нащадків Авраама, вирваних національним божеством з неволі Египетськоі і осажених на землі Хананьській. Нема жадноі раціі думати, щоб ся чудова оправа була зроблена в иншій час, ніж оправлений в неї той закон. Епопея Початків, ся свята чі „золота“ легенда есть, таким способом, працею великих теологічних шкіл часів Відбудування, що взялися вславити найдавніше минуле нації, потішити її при неконечне славних сучасних обставинах видовиськом дивної божої ласки, що покривала її при нарожденні, — минуле ж давало надію на прийдешнє.

Придивімось до сього ближче. Кінець VI в. до н. е. і протяг V в., наскілько ми можемо знати їх з книг Ездри та Неемії, були дуже непридатні для давної затяжної роботи, ученого та літературного випрацювання, дрібьязкового укладання законів, яке ми бачимо в Пятикнижії. Се хіба тільки в початку 400 р. могли настати і почати свою працю ті великі школи істориків та законників, до яких ми відносимо сей утвір; тільки в той час, учені гурти могли знайти добрі умови для матерьяльноі і моральноі організації, конечне потрібної для такої роботи. Отже, беручи загально, тільки межи 400 і 250 р. до н. е. починається час, коли могло скластися Пятикн., або навіть Пятикн.-Іс.-Навін, себ-то Шестикнижіе. У всякім разі, дуже можливо, що богослови та законники, послуговались давнішними пробами, складаючи спільними силами сей єдиний в своїм роді монумент.. Новітня крітіка запевняла навіть, ніби вона одрізняла серію документів і може виділити їх з теперешнього зводу, вона відносить їх до різних часів і думає, що при помочі їх можна б проследити релігійну й соціальну еволюцію (розвиток) Ізраелітів від X в. до н. е. аж до V в. Можна думати, що на сьому основались великі іллюзії. Запевне, Пятикн. має в собі уривки писані різними авторами, однакові теми переказуються часто в чотирьох або пяти параллельних трохи одмінних списках, закони зьявляються немов в скількох виданнях з очевидними варьянтами (див. Пятикн.) але нам здається, сього ще не досить, аби признати истнування в одному збірнику книжок зовсім незалежного походіння, виражаючих державні стани не тільки зовсім різні, але, так сказать, супротивні між собою, ми рішучо виступаємо проти такого погляду. Як що традіція погрішила, обороняючи єдність авторства в творі, очевидно складеному спілкою скількох письмовців, то критичні школи погрішили в свою чергу, розриваючи безоглядно книги, так зв. Моісеєві, і не признаючи, що під довготями, аномаліями, варьянтами, повтореннями, яких багато в тих книгах, все таки криється міцна єдність думки й натхнення.

Раз ми досягли такого скутку, раз ми прийшли до того, щоб уважати Пятикн.-І.-Нав., — по вдатному виразу н. Рейсса, — за книгу святої історіі й Закону Ізраеля часів Відбудування, то нам здається законним шукати, чі нема там яких уривків з творів писаних раніш вигнання; але ми гадаємо, що, через брак рішучих доказів, треба бути надто обережним, визначаючи дати, що могли б нас перенести раптом з IV в VII в. се б то в час раніший полону. — Що до серіі (розділу) історично-пророчої, то ми тримаємось такого самого способу. Ми допускаємо, що збір сих книжок був складений, таким як ми його маємо, в 100 або 150 р. до н. е. Тоді ми питаємо себе, чі буде більш до правди подібно, коли відносити початок його до IV і III в., чі коли уважати його за твір початий, далеко давніше, в VIII, VII та VIв. Почнімо з книг історічних. Сі книгиж, я

то в них самих говориться, брали справу з давніх джерел, але росказували долю давніх царств доктринальним та догматичним способом, показуючи як Ізраель зопсував чудове положення і сам себе згубив, не послухавши божих наказів. Занепне учені часів Відбудування так і повинні були розуміти і викладати історію минулого. Трудно здумати, щоб ся цільна картина могла бути змальованою перед полоном або серед лихоліття та непевности, в часи полону мало вигодні для такої літературної праці, але дуже натурально виходить, коли приймати, що доховані політичні літописі могли бути основою, що се була робота учених шкіл, що докладали своїх думок до споґадів минулого, аби вивести з них науку вірности для вжитку сучасних людей. І тут теж видно, що авторів було скілька; улюблені теми трактуються раз-по-раз по черзі, але всхідна історіографія власне любить такий способ описання і було б дуже нерозумно бажати скласти собі при помочі сих варьянтів поняття про стан думок чі про характеристичні завдання зовсім різних фаз соціального й релігійного розвитку Ізраелітів. І тут знов тяжко помилилась новітня крітіка, надаючи надмірні значіння безперечним варьянтам і очевидним повторенням, — се виходило, як каже зарейньська приказка, — „за деревами лісу не бачити". — Зостається збір пророкуваннів, він есть красномовною іллюстрацією до історичних книг; тут моральна наука, докори, вразливі слова, погрози та обітниці не виводяться в кінці цілого ряду подій минулого, а показуються поруч з фактами, в кожному факті виставляється на позорище злочинство й гріх, і ухвалюється одважна та щира побожність. При сій справі знову здобутки критичної школи, згідні чі сперечні з традіцією, не можуть з'єднати собі великого довірья. Затримано Еремію, Езекіїла, Осію, Амоса. разом з чим розшарпано Ісаію й Захарію, офіровано Іоіля та Іону, а Даніїла віднесено до II в. до н. е.

Чі були для того які рішучі причини, чі виходило то з якого ясного пріпціпа, такого, щоб міг бути загально прийнятий? Не здається. Коли придивитись ближче, то емпіричний, умовний характер просто в вічі кидається. От як слід би обходитись з сим, що досі не студіювалось ще досить глибоко. Теми пророчої проповіді як раз ті самі, що й в Пятикнижії, або й в книгах Історичних. Та сама єдність натхнення. Сі писання можна лехко, принаймі що до сеї справи, уважати відповідними головним завданням часів Відб., отже вони, значить, твори часів Другої Церкви. Далі, в них видно три сталі риси: 1° книги пророчі скріз єднають неодмінно ідею кари або вигнання, що вони провіщають, до ідеї Відбудування, що має настати хутко потому, і все то таким способом, що трудно собі здумати, щоб вони не мали вже позад себе і полону і Відбудования; 2° ті самі книги займаються стало релігійною пропагандою межи иновірцями, завдання се булоб незрозумілим в VIII або VII вв. до н. е., чи то й в часи полону, — його можна допустить тілько в такий час, коли Ізраель знов оселений на Палестиньскій землі, спокійний за свій релігійний і громадський устрій, почав розглядатися з певностю на окружний світ; сі міссіонерські заходи, здається нам, не могли зьявитись раніше III в. до н. е., часу, коли новий склад всхідних країн за наслідників Александра одкрив сливе необмежені перспектіви жидівській пропаганді; 3° врешті ми нагадуємо, що пророчі книги виставляють стан релігії в часи до полону зовсім инакше, ніж показують де-які описання історичних книг; по ист. кн., Ізраель проходив періоди вірности й невірности, по пророчих же, се була непокірність стала, затята, сістематична. — Через сі причини і через де-які инші, ми гадаємо, що звід пророчих книжок слід уважать зложеним в часи Відбудування, дух сих часів як раз відбивається в творах. Инакше, по вашій думці, не можна умивнути сього виводу, як хіба здумати, що давні писання пророчі, раніші полону або сучастні йому, були в часи Відбудування так перероблені та переставлені, що зовсім спотворились. Але через причини, які не приходиться тут докладно виясняти, нам противний такий вивод, що грозить зменшити ціну творам, розриваючи їх до нескінченности і роблячи з них якісь шматочки замість творів широкого й живого духу. Пророчі книги, всі вкупі, мусять бути залічені до категорії, в яку вже заведено Даніїла, Іоіля та инші речі. Се речі псевдомінічні або псевдоепіграфічні; їх справжні автори послугувались здобутками книг історичних і укрились під именнями стародавніх людей; науку, що вони хотіли подати своїм сучасникам, вони подавали, єднаючи її до людей минулого, ставлячи тих людей, при помочі дуже вдатної фікції, в такі обставини, в яких вони ніби то жили колись, так що сі книги неначе перенеслись за кілька віків назад. Врешті се те саме, що зробили автори Пятикнижія, вкладаючи закон сінайський в уста Моісеєві, те саме, що зробили автори Псалмів, Притч, Екклез, П.-Пісней ставлячи ймення Давида та Соломона в заголовку своїх творів. В Даніїлі вся фікція признана; ми гадаємо, що дійде до признання її в Езек. Іерем., Ісаії та инш., хоч ми не сперечаємось зовсім проти тому, щоб допустити захованнє деяких історичних подій, або коротких реченнів, що могли бути завязком для справді творчої праці ученых Відб. Врешті се була б занадто делікатна робота, коли б хто схотів відновити докладно, а не то що більш менш вірно, обставини, при яких сі різні писання складались і порядок, в якому вони йшли одно по одному. — Обидва великі твори: Пятикн.-І.-Нав. і збір історично-пророчий виразно відбивають в собі завдання часів Відб. або Другої Церкви, запевне вони вже були у жидівських гуртів II в. до н. е., а з сього виходить, що їх треба уважати, — наскілько се мож-

ливо при нашому неповному знаттю тодішніх справ, — за твір часів перед IV і III вв. до н. е., беручи загально. — Що до збору Писаннів, то навряд щоб він був складений і впорядкований коло сіх часів. Ми навіть можемо заневнити, що він ще тоді не був таким, і до певної міри, стоїмо на тім, що він ніколи не був вкінець впорядкований, бо еврейська і грецька Біблії подають сі книги в зовсім одмінних списках і числі. Так третя частина Біблії зоставться одкритою в певному розумінні. Однак річ іде не про всі твори вкупі, а про окремі книги. Рішення подані ученими про дрібязкові питання можуть бути взагалі прийняті, треба тілько триматись загальних формул і не важитись заходити в часи давнші полону, ми гадаємо, що сього не слід було робити при дослідах про книги Руф, Іов і Пісня Пісень. Більша частина сих творів певне зложена в часи між IV і I віком до нашої ери.

(Далі буде).

Дещо про рух Русинок.

З городенского повіту пишуть нам:

„При кінці юля с. р. дістали ічтелігентні жінки городенского повіта ось-яке запрошенє: „Обовязки наші родинній и хатній звязують нас всегда въ вузшôмъ кругѣ дѣланя не позволяючи намъ далеко сягати поза свою хату тай своихъ рôдныхъ. Тиха праця въ своєй хатѣ и родинѣ се судьба жѣнки и мы вôдъ неѣ не лишъ усунути ся не хочемъ але єѣ радо пôддаємъ ся, а навѣть въ нѣй нашого щастя шукаємъ. — Та поручъ сеѣ працѣ, котра певно запрятує нашй найкрасшй сили, чути уже въ нашôмъ закутку голосы жѣночй, котрй домагаютъ ся хоть крихôтки ширшого простору для своєй думкй и працѣ, видно въ одномъ селѣ змаганя інтелігентной жѣнки до заопѣкованя ся дѣтьми, полишеними нашимъ народомъ зовсѣмъ без надзору, а навѣть безъ кусника хлѣба, видно въ другôмъ старанє ся дати въ руки убогимъ дѣвчатамъ сельскимъ заробокъ черезъ выроблюванє ручныхъ жѣночихъ робôтъ и поширанє промислу домашного, видно деинде науку въ школахъ и читальняхъ, зновъ въ нашôмъ селѣ збиранє пѣсень и приповѣдокъ народныхъ. — Ми бачучи то всё рѣшились снмъ разомъ лишъ зôбрати тіи сукромй голосы и тй природнй змагання інтелігентного нашого жіноцтва, щобъ не допустити, абы тіи щирй думки и змагання марно прогомонѣли, а противно злученими нашими хоть невеличкими силами до чогось доброго довели. Въ тôй цѣли, щобъ надъ тымъ всѣмъ порадитись и можливо Товариство жіноче для переведеня тыхъ цѣлей завязати; — запрощуємъ Васъ Вп. Панѣ на нараду, котра вôдбуде ся въ Городенцѣ дня 5 н. ст. серпня 1894 о 3 годинѣ зъ полудня въ канцелярій адвоката Вп. Дра Окуневского.

Юлія Карачевска, Антонѣна Козловска, Наталія Окуневска, Емилія Шухевичева“.

Та на жаль сей поклик зібрав на назначений день ледво дві десятки інтелігентних жінок. Нарада відбулася. Позаяк але на ню не допущено представителів поганої половини рода людского, то ми не можем подати точного справозданя з промов і порядку, а лиш то, о чім нам удалось з боку довідати. Головою збору вибрано д. Козловску, котра в довгій промові виклала значінє і потребу р. тов. жіночого в Городенці. По промовах ще кількох панъ, ухвалено скликати більший зїзд жінок інтелігентних город. повіта на день 16 н. ст. вересня с. р., в той спосіб, що кожда з присутних на сій нараді жінок взяла на себе обовязок, заанімувати своіх найблизших сусідок до приїзду на означений день і вступленя до товариства, котре власне ухвалено завязати. — Нарада відбувалася через три години. Позаяк не знаєм, ані який круг діланя буде мати се товариство, ані який статут, не можем поки що нічо більше сказати о нім, як лиш, що яке би воно там не було, то вежж дає явний доказ житя нашого жіноцтва і може колись витворити інституцію, котра буде правдивим хісном як жінок інтелігентних, так і неінтелігентних. Длятого шан. Ініціяторки не повинні боятися тяжкого початку товариства, бо майже кождий початок трудний“. Мущина.

Почали рухатися і буковинскі Русинки. Ось що пише в „Ділі“ д. Ольга Кобилянска про нове товариство руских жінок у Чернівцях: „Буковинскі Русинки обох таборів основували спільно товариство руских жінок, що має на цілі підпирати рускі сироти-дівчата, будити й скріпляти національну свідомість, ширити просвіту між жіноцтвом низчої верстви і в загалі організуватися на лад німецких жінок до практичних цілів; при тому здержувати (рускі) дівчата від переходу в чужі табори, подаючи їйм пристановок і нагоду до науки. Ц. к. намістництво потвердило сими днями статути згаданого товариства (181 ч. Діла — з 25 н. ст. августа с. р.) — і живемо надівю, що бодай в жіночих кругах не настане розлад, що наводить на Русь сумні наслідки, а ворогам нашим тілько успіхи. З огляду на чисто гуманну ціль покладаємося на правдиві, щирі серця і щиру волю. На скілько вона покажеся, побачимо“. Витаючи щиро нове товариство, та ще на Буковині, де Русини тілько що будяться зі сну, — ми завважаємо, що добра згода в товаристві залежатиме від основ і напрямку его, а власне від того, коли вони будуть щиро поступові, культурні, — инакше мусів би настати розлад навіть у справі національного усвідомлюваня, котре особливо на Буковині в обох партіях одно одному просто супротивне. Затим, як нам ни симпатичні цілі товариства: дбати про „менчу сестру“, а все-ж таки мусимо завважати, що до того треба й гуртови просвітительок іще й самим просвіщатися теоретично і практично, то добре було би як би

в товаристві ишло одно з одним, т. в. як би товариство мало бодай добру бібліотеку і читальню, до чого певне причинились би й рускі видавці і редакції. Зрештою, само товариство вже може пожертвувати на те частину запомоги (500 гул.) що пощастило ему дістати с краєвих фондів. **М. П.**

Словце філософу „Бесѣды".

Давненько вже треба було мені одповісти на замітку д. М-ого з поводу моєї рецензії на „Бесѣду" 1894 р., напечатану в N 10 „Бесѣды", — та все було ніколи. З рештою нам з д. М-им не до спіху.

Д. М-ій все сердиться на мене і через те ніяк не може наша розмова налагодитись на діловий тон. То він казав, буцім то мене „коробить" од статей незнайка д. Свистуна, — а тепер кида мені те, що я пишу далеко од Галичини, в „болгарскій Софіі" і що я „менторствую". Далеку Софію ми зоставимо на боці, як розмову зовсім пусту, а про „менторство" замітимо, що всякий, хто щось пише, — менторствує на певний лад. В такому менторстві не ма нічого лихого. А есть друге менторство, — напр. засудити увесь европейскій „Запад" перед премудрою Русью, — так се роблять сотрудники „Бесѣды", а не ми.

Ми не менторствуємо, — бо пишемо хоч иноді і різко, так з фактичною аргументацією, до котрої кличемо і противників. Але д. М-ій ніяк не подаєся на поле такої аргументації, — а збува спор або загальними фразами, або зовсім не йдучими до діла анекдотами, як напр. в остатнему разі про київского „брадобрѣя", або про львівску жидівку, котра назвала роман Достоевского „Братья Карамазовы" — „schauderhafte Geschichten aus dem russischen Leben".

Ми ніяк не розберемо, до чого сей анекдот, — тим паче, що жидівка не помилилась, та й не могла помилитись, — бо весь роман той зложений з пригод, котрих инакше назвати не можна. Не вже ж д. М-ій до того доводить свої поклони до всего „русскаго", що і Смердякова вважа за взорець всім народам?

Ми того не допускаємо і думаємо, що д. М-ій просто не зна, що сказати на ті точки, котрі ми поставили для дискусії в своїй рецензії. Ми показали там між иичим, що беллетристика самої „Бесѣды" не мав нічого спільного з „русскимъ романомъ", котрим так величаєся д. М-ій, нічого спільного ні по формі, ні по змісту, ні по ідеям. На сей наш суд д. М-ій не одповіда, — бо, думаємо, і одповісти не може, позаяк різниця характеру (про талант ми не говоримо) рутенскої беллетристики „Бесѣды" і „русского романа" кинеться в очі всякому, хто спосібний зрозуміти діло, — так що напр. редактор, котрий розумів щось в „русскому романѣ", не може напечатати в себе ні „Коробку", ні „Стефанію" і т. д.

Далі ми замітили, що слова про „историческо-народное направленіе" перш усего пусті, — бо в історії і в народніх думках есть усего, чого хочеш. Ось уже більше десятка років ми добиваємось од наших „историчних народників", — украйнофілів, як і москвофілів, щоб вони скільки небудь ясно сказали нам, що ми власне мусимо шанувати як „историчнонародні святощі", — в руководство нашій сложній роботі культурній, політичній і соціальній, — і ніякої ясної одповіді не получаємо.

Д. М-ій говорить нам лишень про віру і церкву. Про віру ми вже нераз говорили, що віра масси нашого народу скорше всего може бути названа богумильством і показували се науковими студіями над народною словесностю. Так що ж, — наші народники чи народовці всяких барв, — чи порадять нашій інтеллігенції заміннти навіть „Новый Завѣтъ" — „болгарскими баснями?" *) З поводу церкви ми нагадували, що в нашій людности есть люде всяких церков і безцерковники. Д. М-ій спомина тепер лишень галицких уніятів і буковинских православних, — та каже, що ріжниця ся нічого, бо і ті і другі звуть свою віру „русскою". Ми нагадаємо, що і українські баптисти (штундисти) звуть себе „рускими братчиками", — і спитаємо д. М-ого, котру ж хоч з сих трьох вір він признає за народню святощ? Коли одну, — то очевидно він скривдить другі, — коли всі, — то тим призна, що слова „историческо-народное направленіе" — пусті звуки.

В кінці д. М-ій пита нас: „развѣ между церковью и народностію съ одной стороны а „соціальными проблемами" и „гуманнымъ реализмомъ" съ другой существуютъ какія либо противурѣчія?" — Ми ж не казали про такі противурічія! — Ми тілько казали, що літературні і філософскі проби „Бесѣды" — „палямарско-кельнерская рутенщина". Як консеквентні вольнодумці і люде реального напрямку в історії, ми допускаємо волю всяких релігіозних думок і признаємо ролю, котру грають релігії в еволюції людского життя. Ми тільки не признаємо церков за щось обовязкове і бачимо, що цілий ряд людей служить поступу людскому і без релігій. До того в теперішньому житю передових народів ми бачимо такі напр. прояви: серед французских романістів появились католики, — але вони все ж зостаються реалістами по літературній манері, — окрізь в зах. Европі есть тепер всякі христіянскі соціалісти, — в Америці недавно одбувся „парламент релігій", конгрес, на котрому були духовні і свіцкі всяких христіянских конфессій, а також безконфессійні брацтва і жиди, магометанці, конфуціанці, буддісти, брамаісти і т. н. На сему конгресі говорилось про те, що всі віри мусять мати рівні права і що в усіх їх треба висунути на перший плян не

*) Д. Огоновскій, розбираючи наші „Чуд. Думки", — утік од сего питаня і замість віри почав говорити про справу латинскої азбуки!!

те, чим вони ріжняться (догмати і обряди) а те, в чім вони подібні — альтруїстичну мораль. Інтересно, що американскі католицкі епископи взяли участь в тому конгрессі за згодою Риму.

Ми самі думаємо, що для альтруїзму і моралі, як і для літератури і наук, — можна працювати і не маючи ніякої релігії, — але нічогісінько не маємо сказати в пріпціпі проти всіх вище згаданих проб помирити навіть старі релігії з цілями нової культури і громади.

Спитаємо тепер д. М-ого, де в галицких „историческихъ народниковъ", особливо школи „Бесѣды" єсть подібні проби? В літературі, ми бачили, що їх нема. Нема їх і в політиці! І там і там єсть лишень „паламарско-кельнерская рутенщина".

Д. М-ій проти нас виставля „дѣятельность Наумовича". Але пора вже або дати спокій Наумовичу, або критично розібрати єго „дѣятельность". Ми се пробовали ще в 1873 р. в „Вѣстникѣ Европы", а д. Павлик потім в своїй книзі про Читальні. В Наумовича була безспорна прихильність до „меншого брата" і він дещо для него робив, — але руководився він не стілько свідомим демократизмом, скільки націоналізмом, та ще й „историческаго направленія". А се „направленіе" завело єго од демосу до бояр і князів. Не маючи своїх бояр і князів у Галичині, Наумович почав шукати їх у Россіи — і заплутався в нетрах, затопив ложку народолюбивого меду бочкою дегтю, а нарешті звів свою роботу на нуль. Що тепер зосталось з передсмертної думки Наумовича переселяти галичан у Росію, коли сам уряд „рускаго православнаго царя" замкнув перед галицкою еміграцією двері Россіи? В чім тепер Наумович може служити приміром для молодших галичан?

Коли остатні справді захотять послужити „меншому брату", — то в руководство собі вони не знайдуть міцніших пріпціпів, як основи европейского радікалізму, котрі по своєму ширить і література російска, в тім числі і „русскій романъ".

М. Драгоманов.

Московский журнал

про украінский театр і украінску драматичну літературу.

В остатній книзі „Русской Мысли" (за іюль с. р.) розібрано „Збирныкъ творивъ К. П. Мирославскаго (Винникова)" (Одесса 1893). Містимо сей розбір у „Народі" в надії, що він може хоть трохи нарозумить і авторів, похожих на д. Мирославского — имъ же нѣсть числа! — і тих украінских патріотів, котрі ув-одно твердять, що в нашому „щиро-національному" розвитку „все обстоитъ благополучно". Нам нічого й додавати, що „Русская Мысль" не ворожа украінству.

„Зверхні умови, в котрих находяться украінске слово і сцена, — повідає редакція, — натурально, пощастили небажаному скількостному розросту украінских труп і драматичного репертуару. Украінский театр упав мало не до ремісла, украінских труп зложилося більше десятка, та в кождій из них побіч одного-двох талантів стоіть ціла груша посередностів, часто бездарностів, профануючих искуство, значінє театру в смислі культурно-виховавчому і унижаючих званє актора. Ліпший из украінских антрепренерів, д. Кропивніцкий, остатним часом роспустив свою трупу. В трупі Заньковецкої-Садовского, окрім самої Заньковецкої і д-ки Затиркевич, рішучо нема ні одного таланту. То само можна сказати і про решту труп. Очевидно, що скількостне розмноженє украінских труп вийшло на кошт якостного вменшеня талантів. Помогти тій біді можна тілько з'єдиненєм ліпших сил ув одну трупу під управою досвідного і непремінно ідейно-просвіченого антрепренера.

„В украінскому драматичному репертуарі замічаєся та ж сама проява — скількість на кошт якости. За виімкою дуже невеличкої скількости пєс, як н. пр. Не судилось д. Старицкого, Глитай д. Кропивніцкого, Наймички і Мартина Борулі д. Карпенка, Лимерівни д. Мирного, та старих пєс: Наталки-Полтавки Котляревского, Назара Стодолі Шевченка і Чорноморців Кухаренка, ні на чому остановитися.

„Бачиться нам, що ледви чи не кожда трупа має в своему составі свого-ж драматичного писателя; мабуть, і ся причина сприяє тому, що більшість новіцого украінского репертоару написана виключно для сцени і не видержує літературно-скусної критики. Окрім того, мало яка пєса обходиться без пяних сцен, без витягуваня на перше місце, часто видуманої, крайньої грубости народних звичаїв, цінізму і глупости. Все се вводить у блуд і „потішає" людей, незнакомих з украінскою народною масою, а для людей, знакомих з житєм і звичаями тої маси свідчить про брак у авторів ідейности, фантазіі і художественного творчества. Нам случилося протів таких уваг чути відповідь, що, мовляв, битове житє народу не обходиться без горівки. Алеж, раз, уживанє горівки і пяні сцени — не одно і то само; друге, і битове житє інтелігенції не обходиться без вина, та що би ми сказали, якби в пєсах из житя інтелігенції зустрітили таку перевагу пяних сцен, яку зустрічаємо в украінскому репертуарі? Можна і корисно показувати, нехай навіть і на сміх, хиби народної маси, та тілько тоді, коли вони дійсно хиби і коли, при тому, корінь тих хиб лежить у самій масі і не прищеплений їй зверхними умовами. Народна маса на Украіні позбавлена розумних суспільних розривок і бідна.

„Ось чому перевага в украінскому репертуарі пяних сцен і т. п. буцім то народних хиб показуєся нам глумом над народом, — глумом, що иде від того, що деякі панове

драматурги українских труп не можуть нічого бачити далі „свого носа“.

„Зразком таких глибоко темних авторів може служити д. Мирославский, книжочка котрого і викликала у нас сказані вище загальні уваги.

„Гірше ніж лубочне видане Творивъ д. Мирославского своєю зверхньою нехарністю зовсім відповідає внутрішньому змістови книжки. „Твори артиста Мирославского“ чинять Гайдамаки — історичні картини в 4 діях; Козаче серце, знов „історичні картинки“ в 3 діях; Гетьманци — ще „історичні картини“; Весели Полтавци — комедія; Замордованный Марко — оперетта; Максимъ Лобода — повість, і, нарешті, оповіданя Жиночи хитрощи і Бабське вийсько. Ось кілько „натворив“ д. Винникои. Богато, та краще булоби, як би, замість того многого, він написав мало, та с толком, або зовсім не писав. Якби в д. Винникові, т. є. в „артисті“ Мирославскому, можна було догадуватися присутности коли вже не історичного, то хоть якого-небудь людского знатя, то ми „твори“ его назвали би образою історії і здорового глузду. Доволі вказати на те, що у д. Мирославского польскі воєводи і „воєначальники“ ведуть розмови з українским гетманом Остряницею на великорускій мові... Більше про квигу д. Винникова говорити не варто. Він заявляє своє „разрѣшеніе всѣмъ желающимъ ставить его произведенія на сценѣ“; та ми переконані, що тим дозволом, окрім автора, ніхто не захоче користуватися, а ціна книжки — 1 р. 25 к. мабуть остереже публіку від набутя „історичних“ творів д. Винникова.“

Мужики і вистава.

Мужики наші живо займаються львівскою виставою і не без рації зовуть єї „панскою“. Вони переконані, що їм прийдеся за то заплатити додатками до податків. В сей спосіб вони платити не будуть, але меньше о способи! Ще перед виставою, як по селах збирали „етнографею“, то мужики криво дивилися на се та казали, що знов буде нова драчка. Якже їм пояснями, що львівскі Русини примішні до вистави і вони то пишуть за писанками, то селяне без обиняків ображували наших Львовян, кажучи, що так можна купити люльку як і Русина та що се будуть Русини „панскі“, а не „рускі“. От дісталося п. Шухевичови!

В цілій виставі мужики бачать собі лихо, а резонують в такий спосіб: „Ми посилаємо на виставу усяку уберію, писанки, худобу, але все що є найкраще: уберію святочну, писанки великоднішні і худобу що найгарнійшу. То як такого понасилають мужики на виставу а зі світа приходитимуть люде та будуть собі вповідати: алеж тут мужики маєтні, що файно вбирають ся, що худобу гарну кохають, а немальованих яєць і в рот не беруть! А з боку наші вороги лиш підморгують та сміються в кулак, що обдурили дурнів чи як там вже буде.... Від ради повітової прийшов наказ, що аби війти вбиралися у що мають найкраще та їхали на ту виставу. Світби між собі погадати: от . . . . . попідроблювали уберіи та прихвалюються, що от які ми добрі, як молоко! А то як коло ситого бичка стане гарно прибраний війт, так зараз інакше показує — пасує. Але яку ще вони штудерацію підобгали! На виставі війти правда були повбирані гарно, але в череві пусто. Отже пан маршалок, або другий сунє війтови десятку в долоню тай приказує, що от я за вас тепер памятаю, а ви за те мене при виборах не забудьте. Тай приходить війт у село та кого лиш здибле, то не може навповідатися, що за добрий той пан та що варт би го вибрати до Львова. Але послухайте дальше. Прийшлося, вони і цісаря просять на виставу. Та цісарь відписує, що не хоче їхати, каже: у вас мужики бідують, ледви податки платять, а я піду дивити ся на ваші вистави — сурдути і фабрики і у Відни маю. Яж вам нераз казав, що як дасте мужикам трету пайку своіх грунтів, то аж тогди до вас надійду.“ Тай післав заступника. Аже тоти мудрі! Посилають вони післів до цісаря тай кажуть, що вони трету пайку вже давно мужикам дали та що на виставі мужики лиш похожають богаті та можні а своім добром усю виставу закидали. Ой дали трету пайку, але на третину сапати! Отаке нас найшло с тою виставою — лиш наслухаємо, коли прийдуть нові податки“ (відай не помиляються, скажу від себе, хоча вистава їм такого зла не зробить)!

Дійшов до наших мужиків і славний zlot соколів і єго ще гірше мужики настрашилися. „Вже щоби було, було, кажуть, коби лиш Польщі не було, а то от ціла гармія польского війска“. З сего боку відай не буде біди нашим мужикам!

Такі то вісти ходять селами за виставу, а я лиш тому їіх описав, аби показати, як живий живе гадає, бо вистава для галицкого люду річ мертва, та який незлий пох селянин має. **Василь Ст.** — Ми с сими поглядами на виставу не зовсім годимося. Ред.

В справі наших непорозумінь з Українцями.

Один з чільніщих українских писателів пише нам:

„Ви розчинили трохи мої очі на справи галицько-рускога життя, бо доти я блукав у темряві. Та й як було не блукати — одно: через лихі обставини, в яких перебуваю; друге — через свою українську байдужість; трете — ... Старорускім брехням, що часом появляються на сторонах росийських реакціонних видавництв, я не вірив і не віритиму, навіть тоді, коли що-небудь походитиме на правду; взагалі я зважаю „твердих“ за ворогів; міні

чудно читати звістки про якусь „радикальну молодіж москалофильску“: „радикалів“, що зрікаються насамперед „народної“ мови, я не здужаю собі ніяк уявити; нехай їх лиха година бере отаких радикалів! Що тичеться народовців, то я вподражав їх „свічадом доброчинности“, високо ставив у своїй уяві, з великим болем перечитував про „нову еру“ і другі події... Мині здавалося, що в запалу бійки Ви може й побільшували вчин табору народовского, бо-ж самі кажете, що тій „ері“, як і инпим подіям, причастна гіретка народовців, а далеко не всі вони. Як би там ни було, по моїй думці, у радикалів може бути згода де в чому тільки з народовцями, а ніяк не з „москвофилами“, отим натовпом зрадників або ретроградів. Найбільше боліло моє серце за „Правду“: я знав, що то — орган кращне українолюбський, і та річ тільки радувала мене; з „Бібліографії“ Левицького я знав, що в ній працював (і не дуже давно) д. Франко, а то було для мене патентом на все, гідне пошани та бездоганности. Здається міні, що й д. Ом. Огоновського осуджено занадто; все-ж його праця вельми шановна помимо усяких хиб; д. Франко в „Зорі“ видав сприяючий суд, — тим дуже сумно було читати про „шарлатанство“ потім.— Що до Ваших власних писань, то мушу на швидку руч занримітити ось що: „Спомини“ д. Невестюка — річ дуже неприємна для чоловіка, добре обзнакомленого з дійсним станом зачеплених річей; зразу видно, що той добродій тільки черкнувся об ті речі, не вкоштувавши їх добре на своїх боках. Розправа д. Гр. Римара в „Хліборобі“ про законність істнуючого ладу якось не годиться з радикалізмом часописі (ст. 141)“.

Ми тепер відповімо тілько на дещо с того, що зачеплено в отсім листі. Молодих москвофілів ми назвали „радикальними“ в смислі крайніх руссофілів. Правда, ми зразу надіялися, що наші молоді руссофіли стануть дійсними радикалами, під упливом демократичної російскої літератури, т. є. обернуться до нашого демосу в его ж мові зо змістом радикальним, нашим, — та ми незабаром переконалися, що тим людім ходить тілько про форму російства, а про зміст їм або байдуже, або вони ханають просто ретроградства в російській літературі і російському житю. Скінчиться певне тим, що вони стануть у нас новорниками усякого російского ретроградства, в тім числі і самодержавія. А все ж таки ми ще надіємося від наших руссофілів одного добра — того, що вони поможуть убити в австро-угорській Руси всяку язикову середину між російською літературною і українською народною мовою, – рутенщину. Поки що, і до того їм далеко, хоть вони й говорити намагаються тілько по російски. Що-ж до народовців, то вони в загалі всі причастні „новій ері“ — одні тим, що ві робили, а другі тим, що на те дов го мовчали, а коли й стали говорити против „новоі ери“, то не поклали ніякої програми, що була би краща від ново-ерских народовских програм. Коли те буде і коли до того народовці-опозиціоністи стануть твердо на поступовіщому грунті, — ми певне перші протягнемо їм руку. М. П.

ПЕРЕПИСКА РЕДАКЦІЇ.

Д. Т. Ми рішучо стоімо на тім, що не можна бути сотрудником і „Народа“ та „Хлібороба“, і „Галичанина“ та „Бесѣды“ Мончаловского — і поки ми будемо вести редакцію „Н-да“ і „Х-ба“, у нас такого не буде — навіть псевдонімно, бо мусить же бути якась моральність, коли не писательска, то по крайній мірі партійна. До чистої справи треба чистих рук — і не тілько перед публікою, а і перед власною совістю. Опроче, ми стосуємо сеї до „Правди“.

Тов. „Славія“ у Празі. Вашій просьбі посилати Вам даремне „Народ“ ми, як бачите, вволили. Та звертаємо Вашу увагу на те, що „Народ“ виходить у малорускій, а не в російській мові. Отим то нам було би миліше получити від Вас просьбу в мові... ческій, котру ми знаємо і шануємо, аніж у російській, та ще й плохій. Ми, звісно, знаємо і шануємо і російску мову, та думаємо, що ві треба вживати тілько там, де инакше не розуміють. Тимчасом навіть у російскому літературному світі се буває рідко, так що ми напр. любісінько пишемо в російскі редакції по малоруски, і нас там розуміють. Не треба смішитися даремне.

БІБЛІОГРАФІЯ.

В Женеві друкуються, по російски, Листи Бакуніна до Герцена, Огарева і др. з передмовою і увагами М. Драгоманова. Видані тим же автором 1892 р. Листи Кавеліна і Тургенева до Герцена печатаються тепер у Cotta, в Штутгарді, по німецки, з додатком листів Ів. Аксакова і біографії М. Драгоманова. Там же будуть видані в свій час, по німецки, і листи Бакуніна. Поки що, суть Бакунінских листів із Сібірі подав Др. Борис Мінцес, товарищ Драгоманова по софійскому університету, у додатку до празкої газети „Bohemia“ (пр. 223 из 14 августа) п. з. Michael Bakunin u. seine unveröffentlichten Briefe aus Sibirien. — В Парижі почав виходити Dictionnaire des traditionalistes contemporaines (Словар сучасних фольклористів). У першому випуску поміщена м. і. біографія М. Драгоманова, з портретом. М. П.

Вийшла книжка п. з.

Рай і Поступ. Написав Михайло Драгоманов. Видане редакції „Народа“. Коломия, 1894. З друкарні М. Білоуса, Мала 8°, ст. 160. Ц. 25 кр.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиі.

V-тий Рік Коломия за 1 августа 1894. 15 нр.

Виходить 1. і 15 д. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція і Адміністрація на Замковій ул.

Етімологія і фонетика
в южнорускій літературі.

(Конець)

Інтересно, що й головний прихильник традиційної правописі на Україні, М. Максимович, на котрого так люблять покликатися наші етімологи, при встановленю своєї правописі виходив також від правописі Котляревского, котру вважав „менѣе другихъ затѣйливою, болѣе другихъ подходящею къ привычному и даже надлежащему правописанію Малороссійскому“ (Кіевлянинъ 1842, гл. Собравіе сочиненій, т. Ш, 315). Що в своїх правописних реформах Максимович на ділі так само як і Котляревский і Гулак і Квітка і Метлинский стояв на основі фонетичного пріпціпа, т. є. виходив від живої мови і єї потреб, а не від мертвої букви і тілько старався южноруску правописну традицію погодити з тими новими потребами, се дуже наглядно доказує єго цітована статя. І так правописі Котляревского він закидає брак знаку на „остре“ і (йі), котре він писав буквою й. Далі доказуючи, що Южноруси з давен давна вимовляли ѣ як і Максимович зовсім не вдаєся в виказуване того, де треба писати ѣ, але за те дає довжезний ряд примірів на те, що Южноруси писали ѣ зам. і в найріжнійших випадках в пику всякій етімології (напр. нашѣ у самого граматика Смотрицкого, Домѣвѣканъ, Червѣговъ, а у Галичан: Лозѣнскій, Могильвѣцкій, Соснѣцкій, в XVIII в. у козаків навіть Голѣцинъ зам. Голицынъ, далі вѣчныѣ, в Русалці Дністр. моѣ конѣ, нашѣ пѣснѣ і т. і.). Дуже цікаво, що Максимович похваляє Вагілевича за заведене букви у з знаком ˘ з гори для вираженя скороченого, слитного у в таких словах, як научились, на Украинѣ, хоча й противиться уживаню того у в укінченю глаголів: ходиу, робиу, де радить писати в (ор. сіт. 326—327). Варто затямити, що той самий прихильник традиції в правописі крім ô, ê (узятих із французкої азбуки) радив ще запровадити â (напр. в слові крâй, котре в укр. вимовляєся як крій, напр. крій дороги) і у з дашком (в словах дуброва, за-мужъ, що вимовляються як діброва, за-між, ор. сіт. 324). Як бачимо, дбане о те, щоб як мога вірнійше передати живу мову заставляло сего етімолога що крок робити виломи в єгож власній етімологічній сістемі. От тим то й не диво, що сістема єго, неконсеквентна і суперечна в собі, не принялася на Україні. Єї витиснула правопись Куліша, котрий тілько упростив фонетичну писовню Метлинского, а пізнійше, коли „Кулішівка“ в Россії урядом признана була неблагонадежною, замісць неї заведена була в тих немногих укр. друках, які пролазили крізь цензуру, чудернацка офіціальна фонетична правопись, котра казала укр. слова писати буквами з московским ситовором; була се метода, заведена ще 1819 р. в гімназиї Павловского, хоч трошечка упрощева в дусі Кулішівки.

Таким способом бачимо, що властивий пріпціп етімологічний, котрий можна б назвати підчиненем живого слова букві, з усеї Полудневої Руси удержався і держиться доси тілько в Галичині, т. є. там, де южноруска література власне найслабше розвилася, найменше видала творів справді цінних що до мови і що до змісту. І ще не досить тої оговорки. Етімологічний пріпціп ніколи не панував у Галичині неподільно. Всі талановитійші, живійші писателі або відкидали зовсім етімологію, або силувалися зломати єї мертві перегороди, в котрих не могли не бачити фальшованя живої мови на користь пустих і часто змінних та невироблених язиково-етімологічних доктрін, доки місця тих доктрін не заняла рівно безглузда, та вже й злонамірена політична тенденція. Нагадаємо, що Шашкевич задумав видати свій перший альманах „Зорю“ доволі радикальною фонетикою, як про се свідчить одинока памятка, що заховалася з матеріалів сего альманаха, Шашкевича стаєйка „О Запорожцьох і іх Сычи“. Нагадаємо далі, що правопись „Русалки Днѣстровоі“ зладжена Вагілевичем, була далеко більше фонетична ніж етімологічна (відкинено ъ, заведено у, викинено ы, неправильно ставлено ѣ, і, и

і т. і. напр. шоуковіѣ, доугий, пігнати кози, народнні і т. і. Ось маленька проба тої правописі:

Ой чи-ж я тобѣ,
Моя матинойко,
Не била вигіднейка?
Що ти мя даєш,
Ти мя силуєш,
А я ще молодейка,
Не дуже розумнейка?
Ой я тя даю,
Я тя силую
Зо своѣй головойки,
З люцкоѣ обмовойки (стор. 45—46).

Не диво, що завзятий етімолог Йосиф Левіцкий, критикуючи Русалку в своіх „Listach tyczących się pismiennictwa ruskiego w Galicyi“ (Перемишль 1843) головну часть своіх уваг посвятив критиці правописі, а скінчив свою книжечку ось якими словами: „Rząd ojcowski, który wspiera wszelkie umiejętności, nie przeszkodzi sprawiedliwym usiłowaniom narodu ruskiego. Dzięki więc niech będą Rządowi, który nie tylko na stosunki poletyczne (sic!), lecz i na niepotrzebne nowości baczne ma oko i Rusałce Dniestrowej rozszerzeć (sic!) się w tej formie, w jakiej z rąk triumviratu wyszła, nie pozwolił“ (стор. 24). Характерний обяв першоі реакції против фонетики в Галичині!

Та інтересно, що той сам Йосиф Левіцкий, що в 1843 р. дякував урядови за заборону Русалки з причини єі правописі, і сам 1837 р. зґедавився був до фонетичних інновацій, запроваджуючи латинске j і інші правописні „дивогляди“, ненависні нашим етімологам. Ось кілька рядків із єго вірші „Стихъ во честь jего Преосвященьству кѵръ Іоанну Снѣгурскому, біскупови Перемыскому... милостивѣйшому добродѣjови... у пóдножіја Jего Престола съ найбóльшимъ ушановањомъ сложенный“, виданоі в Перемишлі 1837 р.:

Вѣйте вѣтры дубровами,
Лугомъ, польjомъ и селами,
Вóтъ Бескида jажъ до всходу
Ко всѣмъ землямъ и народу,
Що оу насъ вы тутка зрѣли,
Щобъ сте красно выповѣли:
Же смиренный jесть Joанъ
Пастырь родомъ зъ Берестянъ.

Находимо в тій вірші ось які форми: jесть, Ставропігіањскои, сажнѣй, дiецiја, jе, жiје, меньшуjу, на воколо, карпатскiја горы, jейце, буськи слѣтѣлиэя, цимало.

Майже рівночасно з виданем „Listów“ Левіцкого почали деякі галицко-рускі писателі викидати ъ в своіх виданях для заощади місця. Початок дав тут Мох, про котрого тодіж зложена була приповідка:

Мох йор прогнав,
Йори не взяв,
Фтита лишив —
Бог би го вбив!

Ся злобна приповідка певно відноситься до виданоі Мохом 1849 „Справы в селѣ Клекотинѣ“ — бо в єго першім творі „Мотыль“ (Львовъ 1841) бачимо ъ задержане і прінціп етімологічний захований, хоча й находяться там такі „етімологіі“, як „въ лѣсѣ зеленькимъ“, „бігме“, „колимъ“ (зам. коли есми), „булъ“, „на нимъ“, „хлопц'овъ“ і т. і. Не ліпшої етімологіі держався й Осафат Кобринский у своіій гарній книжечці „Способъ борзо выучити читати“, виданій у Львові 1842. Чітаємо там „тотѣ чорнѣ знаки“, „самогласнѣ“, „переберчистѣ“, „кто на малымъ не пристає“, „ище“, „вздовжъ“, „подóбнѣ“, „вонъ“, „чѣмъ борше“.

Перші після Шашкевича вакинули ъ мабуть брати Головацкі в першій части Вѣнка, виданого в Відні 1846, за ними Скоморівский в перекладі Хомяківского Єрмака (1849) і др. Від 1849 почалися довгі спори про правопись в галицко-руских часописях. Справу правописі ставлено в тіснім звязку з питанем про саму мову; Лозінский, котрий ще в 1834 р. уживав латинских букв у своій книжці „Ruskoje wesile“, тепер, привернувшися до руских буки, радив уживати мови народньої і для неі також підгонювати стару етімологічну правопись. Сама редакція „Зорѣ Галицкои“ хиталася що до сего питаня, та по кількох роках переважили „старовіри“: побідила етімологія, та разом з нею й язикова та річева мертвеччина, якої у нас давно не було.

Тілько в початку 60-тих років, разом з відновленем народньої мови в літературі вприпає й фонетика. Товчок виходить із Черновець, де в кружку молодих вільнодумців таких як Кобилянский, Горбаль набирався руско-народного духа Федькович. Кобилянский радив приняти латинскі букви з ческою правописю, котра здобула собі місце у всесвітній науці. Ось кілька рядків з єго брошури „Slovo na slovo do redaktora „Slova“ (Чернівці 1861): „Koly tak z odnoji storony boimo sie Poliakiv i tym sposobom vidrubujemo sie wid nych bodaj literamy, kotri svjit pryjmyv, z druhoji storony vydžu cilkom ynace v movi: użyvajemo sliv poljskych, kotri silskyj colovik nezrozumije, użuvajemo navetj cużoji budivli zdanj, a to vse tomu, bosmo sie nenavcyly svejі movy“. Рівночасно з сим товчком, що крім правописі збептежив заскорузлу галицку парафіянщину ще й незвичайним радикалізмом думок суспільних, прийшли до Галичини українскі видання з російскої України, з Петербурга (видання Куліша, „Основа“), і вся поступовійша молодіж, покинувши мертвеччину мови і думок, обернулася також до фонетичної писовні. „Вечерницѣ“, „Нива“, „Мета“, „Русалка“, „Руська читальня“, далі „Правда“ — отсе були ті етапи, котрими йшла і розвивалася у нас фонетика; не цуралось єі й „Слово“ Дідицкого в перших роках єго істнованя. Та треба додати, що власне ті видавництва містять у собі все, що тоді видала живійшого галицко-руска література. Писателі і поети: Климкович, Заревич, Вол. Шашкевич, Партицкий, Навроцкий, Вахнянин, брати Бар-

вінскі, Лучаківский, Танячкевич, О. Левіцкий, збирачі народніх пісень М. Бучинскій, О. Стефановичъ, І. Білінскій, М. Царь, Т. Ревакович і цілий гурт других — се все фонетики! Та й у них цікаво слідити ріжнородні еволюції в думках політичних, суспільних і освітних: радикальним думкам відповідає чиста народня мова і фонетична правопись; коли ж думки тупіють, люде починають спекулювати на щось, вмотуватися в опортуністичну філософію, то й фонетика звільна замінюється етімологією, мова робиться пліхша і зміст відбігає від народнього житя. На примірах сего спеціфікувати не будемо; кождий може собі підібрати тих примірів більше ніж треба.

А яка ж була еволюція наших етімологів? Се-ж також не секрет! Етімологічна правопись мала з разу вязати нашу нар. мову з старорускою, а властиво з староцерковною, бо старорускої літератури, особливо южнорускої XVI—XVIII вв. наші етімологи або не знали, або пізнавши ві відносилися до неї з неменшою погордою, як і до новійшої нар. літератури, тілько що новійша була хлопска, простацка, а та старша була „ломана польскоруска“ (гл. думки о. Петрушевича висказані в ріжних місцях его „Сводной лѣтописи“ і в інших статях). Ми маємо під руками образчики, до чого вела ся доктріна; досить прочитати твори Осипа Левіцкого, у котрого радикальні порыви правописні і проблиски живої нар. мови дивовижно мішаються з церковщиною і польщиною. Та може найцікавійший примір ми бачимо на о. Ів. Озаркевичу (батькови), котрий в р. 1848 перероблював драми Котляревского, Квітки та Писаревского на покутскі відносини і покутску нар. мову і друкував деякі з них латинскими буквами, а опісля, перейшовши до кирилиці і традиційної правописі переклав Езопа і інші речі та писав вірші такою мертвою мовою і в такім мертвім дусі, що Вишеньский та Смотрицкий супроти него являються геть прогресівнійшими і під зглядом мови і під зглядом змісту. Ось для проби одна его вірша, котру тут переписую з автографу, заховуючи й правопись автора:

„Ассирійска Семірамісъ, бывшая царица,
Мужа можетъ нарещися зла мучительница.
Тая мужа не престаетъ о тое благаты,
Да изволитъ владѣніе ѣй на день отдаты,
Которое но єдинъ день мѣло оу ней быти.
И паки ся ко ѣй мужу имать возвратити.
Разумний царь не хощчаше тое повелѣти,
„Не довлѣетъ (рече) жено міромъ вамъ владѣти.
Вся дамъ, чего воспросиши, но не владѣніе,
Ибо оттоль раждается царю стидѣніе.
Но зла жена не престаетъ любезно словесы
Милѣйшимы оукаряты: Аще мы подасы
Имѣты власть въ моєй руцѣ токмо на єдинь [день,
Будеши цѣлъ насилия, правъ жены свободенъ.
И аще ся радовати тымъ мнѣ изволиши,
Смиренною во всемъ дѣлѣ присно мя оузриши.
И чтожъ творишъ царю Ніні? Боляръ призиваешъ,
При тыхъ женѣ владѣніе, корону вручаешъ,
Ибо только злая жена на тронѣ засѣла,
И тамо всѣхъ служащихъ ѣй и боляръ оузрѣла,
Беретъ скипетръ всвоя руки, на главу корону,
И изрече велѣніе скорое отъ трону:
Возьмѣте моего мужа, свяжѣтъ нозѣ, руцѣ,
Отсѣцѣте ему главу, да въ таковой муцѣ
Отдасть свое житіе! Слуги го поймаютъ
И лютое желаніе жены исъ польняютъ.
Таковыи злѣ жены и нынѣ бываютъ,
Ибо долгія власы разумъ имъ скрашчаютъ.

Та се був тілько один бік еволюції; другий бік вів куди інде. І ось в 50-тих роках роздаєся, а в 60-тих і далі зміцнюєся оклик: етімологічна правопись повинна вязати нас „съ прочимъ русскимъ міромъ“. Фонетика сталася сінонімом національного сепаратізму, та тим самим етімологи посередно (а дехто й виразно) признавлися до ідеї національної єдности Малорусів з Великорусами. В теоретичних розмовах про се питанє етімологи наші частенько закривалися тим, що мовляв в теорії наука ще не рішила, чи ті два племена є осібні народи, чи части, ріжновидности одного, чи малоруска мова супроти великорускої є самостійна, чи ні. Коли б діло лишилося на грунті теорії, то про се можна б зовсім не спорити. Але практичне приложенє сеї теорії мало деякі недогідности, щоби не сказати щось гіршого. Коли фонетика є сінонім сепаратизму, то етімологія є сінонім обєдиненя. А коли обєдиненє, то вже ж воно не може зупинитися на правописі. Правда, Дідицкий винайшов знамениту теорію „один язик а два виговори“ і на ній побудував свою неменше знамениту тезу „Въ одинъ часъ научиться Малорусину по великорусски“. Та теорія потерпіла „сромотное фьяско“, коли показалося, що й сам Дідицкий і за 30 літ не навчився по великоруски і завсігди писав каліченою мовою. І ось наші етімологи пустилися на посередню дорогу, почали з малоруского, церковного, польского і великоруского компонувати осібну мову, прибиваючи ві по мірі свого вміня чим раз більше до великоруского. Звісно, що така штучна мова не могла довести ні до чого крім темноти і фанатизму. В новій великорускій літературі починаючи від Гоголя наші етімологи духом почули тойже сепаратизм, те ж ненависне їм мужиколюбство, простацтво, неестетичність, котре закидали новійшим українским писателям. І для того говорячи про єдність „съ прочимъ русскимъ міромъ“ наші етімологи спинялися на Пушкіні й Лермонтові, а то воліли Лажечникова та Марлінского, Карамзина та Полевого, Хомякова, Погодина та Аксакових. Що девіз о єдности „съ русскимъ міромъ“ не ожив ані змісту ані форми нашої етімологічно-обєднительної літератури, се прекрасно показав М. Драгоманов, розбираючи нові річники „Бесѣды“ Мончаловского.

Таким то способом етімологічна доктріна на вид невинна, наукова, консервативна, до вела до витворення язикового і ідейного мака

ронізму та гібридізму, якому подібного дармо було б шукати в цілій Словянщині. Не даром Пипін іронізуючи назвав ві „особымъ славянскимъ языкомъ“! Та сей осібний язик мав усі прикмети гриба, що точить дерево: сам непродуктівний він не тілько відділював себе від живої южнорускої мови, але старався шкодити їй, плюгавити ві, зогиджувати в очах нетямущих. А з другого боку сам він не приставав до великорускої мови і нераз навіть застерігався против того, видаючи себе за южноруский. Таким способом виходили такі куріози, що коли твори Єроніма Аноніма у нас видавалися за писані на „общерусскомъ языкѣ“, в Россії треба їх було перекладати на россійщину.

Але сей макаронізм, оснований на цілім сістемі навмисних брехень і ненавмисних іллюзій, незнаня та самообманів, не міг довго простояти. Навіть найнедогадливійші почали розчовнувати, що два „етімологічні“ оклики: єдність з нашою 1000-літньою язиковою і правописною традицією і єдність з усім руским світом містить у собі богато нісенітниць і в додатку суперечні один з одним. Бо ані та 1000-літня традиція не є така одностайна, щоб можна було ві прямо продовжувати, ані та єдність руского світа не є така, щоб можна було на ній опертися обома ногами. Ріжниці між поодинокими частями того світа зазначилися занадто виразно, так що ніякий родійскій колос не міг звести їх у куну, стоячи одною ногою на однім, а другою на другім березі, треба було конче рішатися або на один або на другий беріг. І ось молодші, живійші з наших бувших етімологів рішилися пристати до великорускього берега, плюнути на малорущину, признати ві не вже як malum necessarium, але як неістнуючу або засуджену на швидку загибіль. Старші, консервативнійші відчахнулися від них і рішили лишаючися при етімології все таки стати на грунті живої южнорускої мови. З опортуністичних зглядів до сего табору побігла також значна часть фонетиків, котрі знов етімологію вважають за malum necessarium. Що ті мимовільні союзники-опортуністи не виплодили доси і не виплодять ніколи живої, оригінальної літератури, а тілько задруковують масу паперу публіцистикою та популярними брошурами (найлінші між ними звичайно приходиться переписувати з фонетики на етімологію!), се також легко зрозуміти.

Лишається нам іще сказати кілька слів о тім, з чого ми почали свою розмову, о урядовій реформі рускої правописи, о заведеню фонетики в школах і урядах. З боку чисто правничого правительству не можна тут робити ніякого закиду. Воно нікому не заборонює писати і друкувати такою правописю і мовою, яка ему до вподоби, а резервує те саме право й для себе: в друках, виданих его коштом воно до недавна уживало кирилиці і етімологи не протестували против того, хоча самі уживали граждянки. Тепер правительство, засягнувши опінії найкомпетентнійших руских язикознавців і педагогів рішилося ввести правопись фонетичну в шкільних і урядових друках — і на се ми мусимо признати ему повне право. Можна тут критикувати компетенцію анкети, відповідність фонетики на полі педагогічнім і т. п., але говорити про якийсь акт самоволі правительства нема підстави. Он німецке правительство виключило з німецких урядових і шкільних друків латинскі букви і урегулювало правопись — іноді досить кумедно — і ніхто не жалівся на безправе та самоволю.

Що річеві аргументи наших етімологів против уживаня фонетики в школах не видержують критики а іноді граничать зі злою волею (напр. крик о тім, що при помочи фонетики ширяться деморалізація, атеізм, соціалізм, та нігілізм), про се не будемо й говорити, бо для таких аргументів усякий неупереджений легко найде ціну. Ми згадаємо тілько про одно. В „Галичанинѣ“ нераз уже було сказано, що й „г. Ягичъ, первый въ мірѣ славистъ, открыто высказался противъ фонетики“, а запитаний мін. Гаучем о опінію був противний заведеню фонетики в руских шкільних друках. Яку опінію видав проф. Ягіч перед Гаучем про се діло ми не знаємо, та з гори мусимо сумніватися, щоб та опінія була рішучо противна фонетиці. До такого сумніву дає нам підставу та замітка про правопись, котру напечатав проф. Ягіч у своім „Archiv für slavische Philologie“. Може се придасться на що небудь, коли ми ad usum наших етімологів приведемо слова проф. Ягіча в оригіналі.

„Wenn mich jemand fragen sollte — писав проф. Ягіч перед роком — welche Orthographie sei die beste, so würde ich unbedenklich antworten: diejenige, die von den meisten befolgt wird. Nur nach diesem praktischen Gesichtspunkte muss die orthographische Frage behandelt werden. Nur ja keinen Principienstreit, der würde zu gar nichts führen, es gibt eben keine Orthographie, die in allen Punkten consequent wäre. **Ich bin für die phonetische Schreibweise** nicht etwa aus irgendwelchem Princip, sondern aus praktischen Rücksichten der uns, Serben und Kroaten nothwendigen Einigung, glaube aber, dass wir in dieser Richtung schon weit genug gegangen sind und über das von Vuk und Danicic Festgesetzte nicht hinauszugehen brauchen; ja der hohe Begriff einer Literatursprache würde nach meinem Dafürhalten hie und da eher eine Eindämmung als Erweiterung des phonetischen Princips befürworten (Тут проф. Ягіч указує примір ріжного писаня таких слів, як „братство“, котре дехто пише „bractvo“, інші „brastvo“, а він радить писати „bratstvo“). Die vollständige Einigkeit in der Orthographie ist am Ende auch nicht so nothwendig, wie vieles andere, was unserer Literatur noch abgeht“ (Archiv für slav. Philologie. 1893, Bd. XV, S. 407).

Ті слова проф. Ягіча вельми характерні і розумні, а з погляду на українску літературу вони від разу рішають справу на користь фонетики. За нею промовляють іменно два

найважнійші практичні згляди: конечність літературного і національного поєднаня галицких Русинів з Українцями, і те, що власне між пишучими руско-українскою мовоюколи не всі, то певно найчисленнійші і найважнійші писателі уживали і уживають фонетики. А брати в рахунок тих, котрі або не пишуть по українски або калічать свою рідну мову, щоб доказати ві неспосібність до літературного розвитку, здається, нема ніякого резону.

Ів. Франко.

Два учителі.

СПОМИНИ

М. Драгоманова.

II.

О. Ів. Стронін.

(Конець)

Почалось з того, що він мені дав оповідання М. Вовчка, а також „Граматку“ Куліша й повів з собою на проходку, розмовляючи про будущу волю кренаків та про народню освіту. В таких проходках ми проводили по кілька часу кожної неділі, — при чому один раз зійшлись з учителем історії в кад. корпусі Дмитром Пильчиковим, котрий став звісний потім, як спеціальний пропагавдіст украйнофільства й про котрого я росказав у І. вин. моіх автрорускіх спомнинів. Після того я став стрічатись з П. в книжному магазині Ч-ка й у цукерні біля неї, — і П. просто посвящав мене в досить радикальні думки без усякої спеціальної українскої барви. Раз завів мене Стронін і до „схоластиків“, як він називав один дом, в котрому квартирували доволі розумний учитель законовідства Вакуловский, — з котрим ми, як латинники, не мали звязків у классах, — новоприбувший наш учитель натуральної історії, Кізімовский, тілько що скінчивший курс, і учитель словесности в кад. корпусі Ілляшевич. Там читались газети й розмовлялось про чутки з Петербурга, між котрими найбільше були інтересні чутки про те, який вітер віє на справу кренацку, що вже була заченлена царем „секретно“. Особливо інтересні стали для мене візіти до схоластиків пізніще, коли в 1854 р. зібрались у Полтаві депутати од панства для нарад над справою кренацкою. Один з тих депутатів, Гамалія, був університетский товариш і приятель нашого натураліста й часто заходив до него й росказував про ходу кренацкої справи..

З тих візітів до схоластиків вийшла в мене, а далі й у других учеників приязнь до нашого натураліста, добрящого чоловіка, але не так то зручного педагога, — а приязнь та придавала охоту вчити й натуральну історію й читати натуралістичні книжки, що почали тоді виходити, — напр. Геологію Куторги, — праця нелегка. З рік після знакомства з К. довідавсь я і ще один мій приятель, з котрого потім вийшов досить учений натураліст, що К. на запити: „се допотопна животина?“ — одповіда гаряче: „яка допотопна, — ніякого потопа не було“. Ми переказали Стр., щоб він придержав К-ого й росказав ему, що такими одповідями він тілько наскочить на донос, — а що ліпше хай роскаже вченикам в сістемі прінціпи палеонтології, прі зоології, та прінціпи геології, прі мінералогії, — то вони просто забудуть такі слова, — як допотопний, післяпотопний. Стронін так і зробив.

Сей примір може показати, як під впливом Строніних, самі ученики в ті часи дивились на голу пропаганду звісних тенденцій у школі й може служити доказом, як можна було, маючи більше Строніних, а не гонючи іх із шкіл, обійтись без т. зв. „нігілізму“. У самого Строніна увесь курс був, коли хочете, пропагандою, — та чи й може бути инакше з гуманною наукою, починаючи од теології й кінчаючи історією? Усе діло тілько в тому, як ведеся та пропаганда. У Строніна вона не була ніколи голою, догматичною, ненауковою, непедагогічною. Курс IV і V-го класса проходив у него з меншою тенденційностю, ніж навіть в оффіціальних учебниках, — котрі тоді в Россії були досить республіканскі в грецкій і римскій історії (слідом за классичними джерелами) і антіпапнеткі в середній (слідом за німцями-гібелінами й протестантами) Тут Стронін, очевидно, мав ціль зацікавити хлопців картинами життя й драматизмом фактів. Ідеї проступали в него в курсі тілько в VI—VII классі, де викладалась історія нова, од Реформації. Але й тут ідея одягнута була в факти. Талант Строніна показувавсь у тому, що він переносив учеників у саму суть життя й інтересів кожної епохи, — і при тому, звісно, будив сімпатію до передового інтересу епохи, — так що ученики переживали боротьбу за волю індівідуальної совісти в періоді Реформації, за просвіту в XVIII ст., за політичну волю, автономію націй і демократію з соціальною справою з кінця XVIII ст. В XVIII ст., перед фр. революцією, Стронін викладав нам політичні

теорії Вольтера, Монтеске і Руссо, а в XIX., перед 1848 р., соціальні Оуена, С. Сімона, Фурре і др. При сему курс історії доводивсь до остатнього року, — так що ученик, скінчивши єго, міг собі орієнтоватись в тому, що кругом него на світі робилось. Так ми, кінчаючи курс по весні в 1859 р., — просто перейшли од лекцій до газет, в котрих тоді росказувалась справа італіанска, герої котроі знакомі були нам з классів.

Такий курс вівся досить подрібно з фактичного боку і параллельно класним урокам ішло читанє не тільки журналів, з котрих тоді радикальний „Современникъ“ і ліберальний „Р. Вѣстникъ“ давали чимало статів по новій історії, — але й книг, котрі тоді почали виходити доволі сістематично, — напр. „Историческая библіотека“ при „Современнику“, котра давала переклад „Історії XVIII ст. й першоі чверти XIX“ Шлоссера, — „Историки и публицисты новѣйшаго времени“ при „Отеч. Запискахъ“, де печатались переклади Прескота, — напр. переклади Маколея і т. д. Ні вивчування курсу Строніна, ні тим більше читанє історичних книг не було в нас працею пассівною. Починаючи з VII класса ми мусили, (не всі, а волонтери) по черзі робити замітки з лекцій Строніна, котрі другі товариші переписували, — а кілька тем з курсу навіть обробити самі й прочитати з катедри, замість учителя, котрий перед тим перечитував з автором єго лекцію й радив, як переробити. Окрім того Стронін заохочував учеників вчитись мовам західно-европейским. Памятаю, що раз у себе Стронін якось різко обірвав мене при кількох товаришах на якійсь ліберальній фразі, — так що мене те навіть уразило. Я виждав, поки товариші розійшлись, і спитав Строніна, що я сказав недоладного, що він мене так різнув?

— Нічого осібного, — але Ви говорите звичайні фрази дуже молодих людей, — се кров у Вас говорить, а не мозок. Прохолоне кров, вилетять і фрази.

— А чого ж треба, щоб не вилетіли?

— Треба доброго філософско-політичного вихованя, — а до него Ви навіть приступити не можете, коли не будете знати по крайній мірі двох, а то й трьох европейских мов. Ось тепер россійске письменство трохи оживилось, — але хто зна, чи на довго. Перед 1848 р. на моіх очах воно було почало оживлятись, — а потім цензура єго й придушила. Хто порукою, що впять не буде такого? А коли Вам буде приступне письменство французке, німецке та англійске, то Ви забезпечені: їх не задавить ніяка цензура“.

Вислухавши таке, я взяв тутже у Строніна Гізо Histoire des origines du gouvernement représentatif en Europe, бо французка мова у нас викладалась ще сяк-так, сносно, а дякуючи латині, я тим паче міг читати без великого труду французкі книжки. Німецку ж мову викладали нам один галицкий поляк та остзейский німець так, що діти німців у нас тільки забували по німецкому. Під імпульсом чисто літературним я було ще в першому році 5-ого класса хотів сам учитись по німецкому й обернувсь до вчителя-галичанина, котрий був у нас у пансіоні одним з дежурних надзирателів, щоб він мені дав яку літературну книжку німецку. Він мені дав томик Коцебу, де були Der Menschenhass und die Reue і Lustspiel am Fenster. Почав я з трагедії, — та вона скоро так мені огидла, що я не міг єі читати далі, — взяв кумедію, — і розібрати не міг, на що така дурниця робиться. Так я й держав сего Коцебу, не читаючи, поки трохи не згубив. Шіллера я взнав по россійским перекладам, між иншим Дон-Карлоса. Під впливом розмови Строніна, я здобув у одного товариша томик Шіллера драм і почав мучитись з лексіконом, аж поки таки не прочитав, — і потім уже на першім курсі в университеті, по намові Строніна, що треба вміти читати на европейских мовах хоч книги по своій спеціальности, — дочитував Шіллера та взяв Макса Дункера Geschichte des Alterthums. Подібно працювали й другі мої товариші, що ходили до Строніна.

Я не знаю, якої ж ще дужчої праці можна вимагати од хлопців по 16—18 років?

Може хто небудь знайде ненауковим і непедагогічним те, що Стронін посадив нас за книжки, спіймавши нас на інтересах політичних. Так хотів би я побачити в ті часи в Россії, коли в Севастополі розбита була Миколаевска сістема й коли фатально стала перед Россією потреба реформи, починаючи з волі крепаків, — живу людину без політичних інтересів. Та нехай инший хто „чистий педагог“ посадить учеників за половину такої праці, за яку посадив нас Стронін, — то буде з него.

Звісно, розмови Строніна з найблизчими до него учениками виходили й по за границі шкільної науки й навіть історичних монографій. Розмовляли ми й про „чисту політику“, — напр. читали „Полярную Звѣзду“ і „Колоколъ“

Герцена, котрого повну коллекцію привіз Стронін з Лондона, куди їздив літніми вакаціями 1858 р. і де був і в Герцена. Та се читанне було не для всіх, а тілько для кількох осібних приятелів С-на між нами, таких між ничим, котрі не могли наробити скандалу.

Треба сказати, що Стронін звертав увагу й на те, щоб ученики не брали на себе праці передовчасної для їх сил. Так напр. коли мені прийшлось росказувати на своїй лекції про історію Англії з кінця XVII ст. до к. XVIII ст. і я, добираючи до неї факти зі Шлоссера, хотів оглянути й літературний рух і між ничим зацікавився Локком і безпремінно хотів більше росказати про него й про філософскі методи, а також і про Адама Сміта, то Стронін обкоротив моі глаголи, і нізащо не дав мені читати бувших у него на свій час добре написаних лекцій філософіі професора Новіцкого. — Се все справи не для гімназіста, казав Стронін, — а для студента университету", — а мене спеціально навіть налякав: „Ви маєте охоту до філософствування; стережіться, щоб не впасти в абстракції без фактичної підстави". — Після того я покірно примирився з тим, що мені не дають читати лекцій Новіцкого.

Таким способом Стронін виробляв людей, звісно, з дуже радикальними тенденціями, але з досить високою культурою і з певною видержкою, — на спосіб англійский. Коли б таких учителів знайшлось у нас більше, та довше подержалась ліберальна система куратора Пирогова, котрий правив київским учебним округом лишень всего 2½ роки, то такого роду „англичан" на Україні булоб далеко більше, хоч і так далеко не безслідно пройшли ученики Строніна, для поступу України.

Тут я мушу сказати дещо про відносини Строніна до українских національних справ, там паче, що про се споминалось не раз в галицких газетах на некористь Строніна, як „космополіта" і навіть „москаля".

Коли я ще був у Полтаві (до кінця Апр. 1859 р.) тоді ще там українскі справи не ставились різко. Од самого Пильчикова я не чув нічого украйнофільского.*) Не так давно в некролозі Пильчикова, писанному его гарячим поклонником, я читав, що він ніколи не споминав про свою участь в Кир.-Мет. брацтві. Це, положимо, виходило з крайньої полохливости, котру П-в возводив у сістему, яка перейшла і до его послідователів. Але коло 1860 р. П-в досить голосно став викладати загальні украйнофільскі теорії. За мій час у Полтаві він того не робив. У самого Строніна, як я сказав, продавались видання Куліша, і він мені перший дав читати Марка Вовчка і Куліша „Эпилогъ къ Чорной Радѣ".

Обдумавши вже потім сістему Строніна, я зрозумів, що він цінив в українскій літературі те, що було в ній явно поступового, користуючись ним біля поступового ж в літературі російскій і західноєвропейских, незачинаючи передовчасно справи національні і чекаючи, поки національність українска сама заімпонує світові силою свого поступовства. Але незабаром національні тенденції стали ставатись украйнолюбцями, як і московскими славянофілами, (тоді ще сі напрямки не посварились) не тілько рішучо, а навіть аггресівно і до того деструктівно. В усему культурному життю на перший план виставлена була національність, котра до того була противуставлена людству, (або Европі, — в славянофілів, — европеізірованій Россіі в украйнофілів). Слово „космополіт" обернуто було в лайку. Всяка культура ненаціональна обявлена була лишень деморалізацією. До того требовалась національність не лишень у формі культури, але і в ідеях, — як і в московских славянофілів. Які се ідеі, — се було або неясно, або просто зводилось на „народню традіцію", то б то на реакцію. Украйнофіли признавали бідність українскої літературв, недостачу українскої школи, або офіціальні трудності ві закласти, — і говорили отверто, що поки не виробиться українска література, — то ліпше буде, коли українці нічого не будуть читати, — що коли не можна заложити українских школ, то ліпше нехай не буде на Україні ніяких, — або прибавляли инші, — церковнославянскі, бо украінофіли, як і моск. славянофіли, були по б. ч. клерікалами, і щирими і ради народовства.

Космополіти, не одкидаючи ваги національного грунту і національні форми цівілізації, все таки в прінціпі цівілізацію ставили вище національности і вважали утілітарно користнішою для народу, ніж традиції народні, між котрими есть багато архаічного і просто ретроградного. Сварки вбільшувались ще од того, що до націоналістів (українских, як і московскіх) присусіджувались люде, подібні до героя „Театральнаго Разъѣзда" Гоголя, „господина, нѣсколько равнодушнаго на счетъ литературы," — люде, котрі самі мало чому

*) Про Пильчикова я трохи росказав в „Австро-Руских споминах".

вчились, для котрих справи науки, літератури, політично-соціального поступу були в суті досить далекі, — і котрі звісно охочі були одкладати всі ті справи ad calendas graecas, коли по українському появляться „собственные Платоны и крѣпкіе разумомъ Невтоны," і т. д. Таким людім важчий був доступ в табор космополітів (окрім хиба де яквх бакуністів, противників „буржуазної науки" і т. и.) то вони й доси примазуються до націоналістів, — до славянофілів, українофілів і т. д. Не бракло їх в Київі і в Полтаві в 1859—1860 рр., — і вони то ославили Стронина „космополітом" в іхньому смислі слова, то б то противником українства, москалем, по теперішньому, обрусевтелем.

Я переказав подібні спори між українолюбцями і космополітами в Київі, в своєму оповіданю про київскі недільні школи, заложені в осени 1859 р. (Автороруські Спомини, I). Подібні спори піднялись тоді ж і в Полтаві, де те ж були недільні школи,—в котрих приняв гарячу участь Стронін. Як сказав я вже з поводу київских спорів, — спори сі були більше абстрактні, ніж реальні, — бо і українскі націоналісти читали самі і вчили в школах по московским книгам, не менше ніж космополіти, а космополіти вчили по українскому, не менше, ніж українофіли.*)

Тим часом Стронін (котрий дійсно, здаєся, родився од москаля, бувшого кренака, потім управителя кн. Юсупова, але родився в Полтавщині) не тілько ширив свідомо М. Вовчка (котрого ми розносили і по селам, як я се знаю, і по власним споминам) — але, коли заклались у Полтаві школи недільні, переробив на українске „Букварь" Золотова, зложений по „звуковому" способу „передвижних букв", — котрий був пущений в моду недільними школами і котрий переважував усякі старомодні букварі, в тім числі і українскі Куліша і Шевченка. Сей перший українский букварь, зроблений по раціональній методі, послужив не забаром як corpus delicti для того, щоб обвинувачувати Стронина „въ намѣреніи отдѣлить Малороссію отъ Россіи". — Але ми забігли трохи вперед. Вернемось в 1858—59 рр. і в гімназію.

Інтерес, розбуджений у нас Строніним до історії цівілізації ще вбільшив у нас інтерес і до літератури, в тім числі і латинскої. Сосо-

*) При нагоді скажу, що д. Огоновский. недавно цітуючи мої слова про се, — покалічив іх, чи навмисне, чи ні, — хай сам скаже.

біщі з нас налягали тим більше на Лівія і Горація, щоб скорше добратись у Полевича до генеральского чину і читанє Таціта, котрий притягав до себе і як ліберальний писатель. Привязь з новим учителем натуральної історії, при новій реалістичній філософії, котру проводив нам і Стронін, притягала нас і до студій натури: читаня книг, виробу гербаріїв, догляду в кабинеті мінералогічнім і т. д. Через се все наші остатні два курси в гімназії були повні досить інтелігентної роботи.

Кілька років пізніще можна було замітити, що в полтавскій молодіжі, котра прибувала в Київ в університет, начитанність трохи понизилась. Тут були загальні причини, в тім числі почасти те, що вже нові ідеї, котрі нам приходилось виробляти собі читанєм, розповсюдились і почали гуляти по головам, як щось готове, легке, — далі поверховно-утілітарний напрямок, базаровско-писаревский, котрий насувався до нас з Півночі, на решті початок „народничества", котре з погордою дивилось на „тонкости дворянской и буржуазной науки", а на решті і споріднене з ним питоме українофільство. Коріфеї українофільства полтавского, сам Пильчиков і Щелкен, учитель воєнного кадетского корпусу, не вчили у гімназії; другі зовсім не були учителями і не дуже то багато самі знали, то всі вони не могли руководити наукою і читанєм гімназістів, з котрими почали сходитись в недільних школах і на котрих хотіли мати вплив, притягаючи іх до своіх ідей. Розмови про національність почали одтягати молодіж од образованя, а клопоти про мову народню, над котрою гімназісти, звісно, не могли робити наукових студій, одсували на бік вивчуванє мов европейских, реакція ж проти „московскій цівізіляції" охолоджувала молодіж до читання російских книг, — а українских не було. Зрештою не забаром не стало в Полтаві ні Полевича, ні Строніна. Тілько ж усе таки один мій університетский товариш, котрому довелось учительствовати в кількох гимназіях київского округу, говорив менї, років через десяток після того, як я залишив Полтаву, що все таки він нігде не бачив по других гімназістах такого інтересу до інтеллектуальних справ, як у полтавских: manebant semper vestigia moricutis libertatis!

1859—1860 рр. можно вважати за апогей впливу Строніна в Полтаві. Той вплив вийшов за стіни гімназії. По думці Ілляшевича, кружок ліпших учителів гімназії, кад. корпуса і дівочого інституту (інтернату панянок) за-

ходився, щоб заложити в Полтаві дівочу гімназію, примір котрої тоді саме появився один в Ярославлі, на кошта Демидова. Полтавські учителі згодились 6 років учити в своїй дівочій гімназії безплатно, а гроші на инші видатки стали збирати приватними дорогами. Уряд дозволив те, а також, щоб будучі учителі дівочої гімназії виробили проект уставу ві. В сему виробі прийняв гарячу участь Стронін і при его працьовитости і ораторскому таланту, став першим в нарадах тих. Він же виступав, як делегат учителів гімназії перед начальством і товариством полтавским. Незабаром міністерство нар. просвіти переслало в ради учителів по всім гімназіям для обсуду „Проэктъ устава среднихъ и низшихъ учебныхъ заведеній". Уваги учителів, напечатані по тім в кількох спорих томах, можуть служити цікавим джерелом для знакомства з громадскою думкою в Росії в початку 60-х років. „Замѣчанія совѣта полтавской гімназіи" між нимн далеко не послідні, по сурьозности педагогічній, а також і по тенденції до автономізму. Між инчим там поставлена і потреба початку науки в нар. школах на народніх мовах, з тим щоб до російскої мови переходили постепенно.

Коли я на вакаціях 1860 р. росшитував Полевича про ті „Замѣчанія", той мені сказав, що все то майже робота Строніна. Незабаром, по тодішній моді, петербурского уряду, і городскі ради закликані були подати свої уваги про реформу городского статуту. Полтавский війт (голова) знайшов за найліпше обернутись до Строніна, і той поміг ему написати свої уваги в ліберальному напрямку. В осени 1859 р. одкрились в Полтаві школи недільні, потім субботні для жидів. Всі ті школи держались, як свого роду федерація, до котрої, окрім учителів, прилучались і люде з панства, урядників, купців і т. д., що сномагали школам грішми.*) Школи ті повели до видавництва учебників, до стосунків з школами і видавництвом по других сторонах. Нарешті школи повели до народніх публичних лекцій. Перші такі лекції в Россії були спробовані власне в Полтаві, задовго до петербурских лекцій в „Соляномъ Городкѣ". В сих лекціях перевенство належить Строніну, як по таланту викладу, так і по сістемі. Потім суть тих лекцій була печатана під назвою А. Іванова — „Расказы о землѣ и небѣ", „Р. о силахъ земныхъ", „Р. о жизни земной", „Р. о жизни человѣческой". Послідовательність їх іде по сістемі Конта і есть досить зручна проба короткої енціклопедії, а в остатній брошурці проба популярного викладу поступу в історії (Три з сих брошур перекладені на українске, — а остатня чомусь ні).

Поряд з лекціями для народа, кружком Строніна був задуманий і популярний театр любителів. Для початку був узятий „Ревизор" Гоголя. Се була прерозумна думка не одрізняти театру народнього од театру для інтеліґенції, а вибрати з остатнього те, що цілком зрозуміле простим людім і в той же час підніма в гору їх крітіку і в загалі думку. Простонародність полтавского театру мусіла виявлятись лишень тим, що ціни на місця були назначені дуже дешеві. Тілько і начальство не було дурне: губернатор, коли ему принесли для ухвали афішу спектаклю,—возстановив на ній панекі ціни, — і так знищив увесь замір полтавских просвітителів народу!

Така уся робота полтавского передового кружка не могла пройти в Росії без перешкод урядових. Особисті конфлікти загострили діло. Ще в 1858—59 акад. році случилась „історія" в кад. корпусі, де директор наговорив грубостів шановному учителеві, — проти чого ціла корпорація учительска пожалілась вищому урядові военних шкіл. З Петербурга приїздив по сему ділу урядник. Щоб спаралізувати цілком неправе діло директора корпусу, сей директор з губернатором Волковим придумали таке: губернатор доніс у Петербург, що між учителями кад. корпусу завелись „демагоги" і записав у число іх чотирьох видатніщих протестантів проти директора (Пильчиков не був записаний в те число) та для виду безсторонности додав і трьох учителів гімназіяльних, в тім числі Стронінa. Так получились сім (святе число!) „демагогів" у Полтаві.

Скоро потім появились в „Колоколѣ" Герцена корреспонденції про деякі незаконні вчинки Волкова, — і позаяк літом 1858 р. Стронін їздив за границю і був у Лондоні (і у Герцена, прибавимо ми) то ті корреспонденції були поставлені на рахунок Строніна. В осени 1859 р. в Полтаву приїздив царь. В Харькові губернатор Лужин нажалівся ему на студентів университету, з котрими в него вийшло кілька „історій" (див. в „Колоколѣ" т. р. „Грязь в Лужинъ і т. и.) і царь досить різко зробив виговор студен-

*) Між нимн гарячу участь взяла Ел. Ів. Милорадовичева, котра тоді прихилилась до ідей украйнофільских.

там у парадній залі університету. В Полтаві губернатор пожалівся цареві на гімназію, — і царь, прийшовши туди, сказав директору прилюдно: „я слышалъ, что у тебя учителя заражены демагогическимъ духомъ. Смотри за ними построже".

Я вже тоді був в Київі, в університеті, — де, дякуючи Бекману (котрого з Харькова вижив Лужин і котрий в Київі готовився до магістерства по історіі Росії) і недільним школам, познакомився з проф. р. історіі Павловим, найвидатніщим з між Київских ліберальних професорів. Получивши од молодших товаришів з Полтави звістки про те, що говорив там царь в гімназіі, я росказав про те Павлову. Незабаром царь прибув і в Київ, де шеф жандармів, кн. Долгорукий почав жалітись куратору Пирогову, — (до котрого ще царь був прихильний і котрого ненавиділа вся ретрорадна бюрократія в Росії) — що в Полтаві учителі, а надто Стронін дійшли до крайніх революційних ідей. Павлов же росказав Пирогову те, що він чув од мене про Волкова і Строніна, додавши, що він по вступним екзамінам в університеті бачить, як прекрасно приготовлені ученики Строніна по історіі. Пирогов сказав Павлову, щоб він послав до него кількох відомих єму студентів з полтавців. Павлов вибрав трьох, в тім числі і мене. Ми росказали Пирогову, що знали, про Строніна і других „демагогів" і про Волкова. Пирогов поіхав у Полтаву на ревізію. Там єму нажалілись на Строніна губернатор і архиерей. Пирогов сказав директору гімназіі, що він дума, для тиші, перевести Строніна в другу гімназію. Але потім, побувши на уроках Строніна і поговоривши з ним у себе, рішив зоставити єго до часу в Полтаві і навіть, щоб заявити нерезонність доносів Волкова, перед вищим урядом представив Строніна к новому року к награді орденом. А в Київі він сказав інспекторові всіх училищ округа Тулову, котрий знав Строніна і з котрим я сблизився через школи недільні, що Стронін одна з ліпшвх голов між педагогами округа і що він назначить єго на першу ваканцію директора гімвазіі, навіть минуючи інстанцію інспекторскоі служби. Так казав мені Тулов.

Тим часом у початку 1861 р. реакція звалила самого Пирогова з кураторства, — а в літі 1862 р. случились у Петербурзі пожари, котрі приписали „нігілістам" (слівце се саме пішло в моду, бо в Февр. 1862 р. появився роман Тургенева „Отцы и Дѣти") „Пожары, — какъ генералы Чичикова, пришлись къ стати" для реакціі, — як писав мені Стронін. Скрізь по Росіі пішла нагінка на „неблагонадежныхъ" і „злонамѣренныхъ". Волков представив свій список демагогів, — розширений. Строніна одставили, — потім, в купі з кількома другими, арештовали і одвезли в Петербурску кріпость.* В Петербурзі Строніна обвинувачували і в замірі поступити в легіон Гарібальді, і в замірі „отдѣлить Малороссію отъ Россіи", — нічого не допевнили, — та все таки вислали в Мезень Архангельскоі губернії, коло полярного кругу, — а звідти скоро перевели в Пінегу засідателем суду, а потім суддею в Шенкурск. Остатнє поясняється тим, що в Архангельскій губернії образованних чиновників нігде взяти, окрім з висланих, а до того ще тоді губернатором в Архангельску був порядний і ліберальний чоловік, кн. Гагарин, син важноі в Петербурзі особи (він був предсідателем комітету міністрів) котрого лишень держали далеко од Петербурга, бо він був жонатий на купецкій дочці, котра не мусила мати доступу до царского двору. Гагарин зібрав коло себе політичних висланців, котрих називав „comité du salut public" Архангельскоі губернії. Між ними видавався Чубінский по універсальности своіх адміністративних дотепностів. Стронін себе таким універсалістом не почував і одпрохався од комітету на спокійніще місце судді в Шенкурску, де мав вільного часу досить, щоб писати свої праці по теорії історії, які він тоді задумав, під уплівом Боккля і О. Конта.

Ті праці вийшли з 1869 р. трема книгами: „Исторія и методъ" — „Политика, какъ наука", — „Исторія общественности"; четвертоі

* Арештовано було тоді в Полтаві і кілько украйнофілів, — Щелкан, Лобода і пізніще д. Коніский. Щелкана вислано в Астр. губ., але скоро позволено єму було іхати за границю лічитись, та він скоро вмер. Лободу вислано, памятаєся, в Пермску губ., Коніского в Вологодеку, але скоро увільнено. Пильчикова не займали. Він умів якось жити в миру з начальством. Характерний анекдот про него росказував мені полт. гімн. катехит Думитрашко. В літу 1861 р. приіхав у Полтаву петерб. економист (потім член академіі наук) Безобразов для студій про знаменитий Іллінский ярмарок, — оселився в домі Думитрашка, познакомився з Пильчиковим і питав у него адрес Строніна. П-в сказав, що не зна. Про се Б-в сказав Д-ові. Сей, здибує Стр-на і взнає од того, що він все на старій квартирі і що П-в був у него зо 2 дні перед розмовою з Б-м.

(про вагу особистостів в історії) не дала дописати смертельна хороба автора. Багато б треба було говорити, щоб оцінити сі праці, про котрі я чимало наспорився в свій час з автором. В цілому їх можна назвати невдачними. Стронін думав писати свої праці, як позітівіст, — а тим часом всі звички єго думки виховались в старій ідеалістичній школі гегеліанства, та окрім того, одповідно тій школі, підобрав він собі і історічний матеріял, витолковував всі єго деталі. Тілько поряд з тим незвичайні теорітичні здібности автора, вкупі з позітівізмом, продиктовали єму масу гостроумніщих заміток, дедукцій, найдорогших для філософа історії,— і колиб праці Строніна були напечатані на якій небудь західно-европейскій мові, то в Европі було б оцінено, що вони вносять в науку. У Росії ж вони або не звернули на себе уваги, або були оцінені крітіками скорше неприязно, ніж прихильно (д. Михайловекий гаряче нападався на них) „Политика какъ наука" викликала дуже неприхильну рецензію і в гал. „Правді", продиктовану Пильчиковим, котрий винайшов в книзі Строніна, досить федераліс-тичній, московске украіно-жерство і т. д. Я попробував було оступитись за книгу ту, — та ред. „Правди" моєї замітки не напечатала.

В 1869 р. Стронін получив амністію, то б то право жити по всій Росії. Він мав наівну думку, що єму знову дадуть місце в гімназії, — і приїхав в Київ з тою цілю. Звісно, не дали. Єму прийшлось удержуватись роботою, котру давав єму знакомий, котрий служив при міністрі дорог, потім адвокатурою, на котру він получив право, як прослуживший в Арх. губ. по судам, почасти газетною літературою. Адвокатуру Стронін кинув незабаром, бо, казав він мені, з крімінальних процесів неможна прожити, а цівільні, не глядючи на реформу, все таки рішались більше за кулісами, ніж на суді, — а ходити за куліси Стр-ну було прикро. Він узяв місце мирового судді в Білорусі, потім предсідателя мир. зїзду в Люблині, а далі юрісконзульта при мініст. дорог і на остатку зроблений був членом ради того міністерства.*)

Міністр юстіції, гр. Пален, хоч сам реакціонер, сміявся, коли Стр. сказав єму, просючи місця по судам в 1871 р., — що він був висланий в Арх. губ. за „намфреніе отдѣлить Малороссію", — і предложив Стр-ну місце прокурора. Але Стр. не взяв прокурорского місця.*)

Остатні місця Строніна оплачувались добре, та не давали місця інтеллектуальним інтересам і незвичайним педагогічним здібностям Строніна.

В сі часи я бачився з ним тричі: двічі в Петербурзі, в 1870 р. і в 1874 р. і раз в Женеві в 1887 р. Коли мене вигнано було з професорства, Стронін випросив був мені місце мирового судді в Ц. Польскім з обіцянкою першої ваканції предсідателя, — та я не взяв сего місця, а поїхав за границю видавати „Громаду".

З того часу ми переписувались зо Строніним рідко, більше з поводу нових книг по соціології, котрі я єму посилав иноді. В 1887 р. Стр. приїхав у Швейцарію хорий на нерви, котрі лікарі веліли єму лічити пробуваньєм у горах і вандрівками. Нерви Стр. не були зовсім зруйновані. Єму важко було проживати самому між чужих, — і він не довго прожив у горах, а переїхав у Женеву, де жив коло мене, потім у Лозанну, де єго привітав тепло мій друг, проф. Герцен. В Лозанні прокинувся в Стр-ну педагог; він ходив у школи, а надто в гімназію, — директорові котрої так сподобались єго уваги, що він попрохав старого полтавекого учителя написали їх єму систематично. В сентябрі того року я з Строніним поїхали в кругову вандрівку по Італії на Турин, Мілан, Геную, Пізу, Рим, Неаполь, Флоренцію, Венецію. Кошта вандрівки (1000 фр. на двох) заплатив Стр-н, бо в мене не було сантіма зайвого, та я власне доглядав свого товариша і мусив зберегти єму час і кошта, показуючи єму в кожному місці найголовніще. Я од усего серця всилювався одплатити старому вчителеві за науку доглядом і почасти наукою, бо Італію я вивчав досить і люблю гаряче.

Багато поучуючих і щасливих хвиль про-

*) Коло того часу на службі в мін. дорог пробули між иичим також Куліш, Мордовцев і Чубінский.

*) Розмова гр. Палена з Строніним показує, як у Росії самі вищі урядники мало придають ціни обвинувачуваню в політичних винах. — За что Вы были сосланы? спитав гр. П. Стр-на. — За намѣреніе отдѣлить Малороссію отъ Россіи. — Что жъ Вы дѣйствительно имѣли такое намѣреніе? — Нимало. Это выдумалъ губернаторъ Волковъ. — Какой это Волковъ? — Тотъ, что теперь состоитъ въ совѣтѣ мин. внутр. дѣлъ. — А, этотъ красивый!... Такъ видите, — мы нуждаемся въ способныхъ силахъ въ прокуратурѣ. Хотите ли получить тамъ назначеніе? і т. д.

вели ми перед монументами і в музеях Італії та серед єї природи, — і я вдячний долі за те, що вона мені послала ту вандрівку. Надто я памятаю дві хвилі. Хоч я бував кілька разів і по довгу в Римі, але ніколи не був на святій горі, куди плебеї одходили од патріціїв. Стронін, котрого музеї часто втомлялн, настояв на тому, щоб таки поіхати на се місце, на котрому, як він казав, була підложена основа европейскої демократії. Ми поіхали. „Свята гора“ — се власне невисоке місце кілька кілометрів од Риму в гору по Тібру, котрий тут робить коліпце, — а воно обмежує місце, зовсім подібне до тих, де знаходяться городища на Україні. Такими городками були власне і Капітолій з Палатіном у Римі, — подібний городок хотіли собі заложити, окремо од Рима, плебеї на святій горі. Під горою стоїть маленька проста „trattoria“, куди, певно, forestieri (чужинці) рідко заходять, і де можна знайти лишень сир та дуже плебейске вино. Стронін, хоч досить делікатний на жолудок, як усі петербурці, непримінно хотів випити за плебеїв з хазяіном трактиріі і нашим візницею, — котрі показались уже обоє не ремлянами, хоч і плебеями. Хазяін ще щось знав про те, що таке monte sacro і плебеі, — а візниця неаполітавець і не мудрий, зовсім нічого про те не чув і мало росторопав в моіх росправах про колишню подію. Та ми, скити, од серця випили плебейского вина і поіли плебейского сиру на святій і для нас — історичній горі, хоч я, як гувернантка старого учителя і побоювався, щоб той пир єму не пошкодив. Обійшлось благополучно.

Покінчивши з Неаполем і Помпеєю, ми мусили вже вернутись у Рим. Стр. не хотів уже мішати вражінь, котрі раз лягли в єго душу, і хотів зараз же іхати на Флоренцію. Але зоставався лишень якийсь локальний поізд, котрий ішов лишень до якогось Орте. Тим часом вечеріло. Ми поіхали і пробули в Орте, де в силу знайшли якусь локанду, очевидно, збанкротовану через желізницю, сяктак переночували, але в ранці не знайшли ні в локанді, ні на станції навіть білої кави. Почтовий поізд на Флоренцію ішов лишень о 2-ій годині дня; треба було якось перебути. Я запримітив щось подібне до ліска над Тібром і предложив перебути час там, захопивши з собою хліба і вина. Прийшовши до річки і оглявувши лісок, гаі, гірки і т. и. ми опинились немов би то коло монастиря в Полтаві, над Ворсклою. На нас так і повіяло старовиною і Україною і ми обернули Орте в Орчик. Кілька годин просиділи ми там в гаю над Тібром, розмовляючи про Полтаву, згадали і спори полтавско-квівські про українство і космополотізм, згадали колишніх людей; дечому посміялись, — і переживши знову через 20 років наші українські почуття, між иичим як я читав у Строніна в перший раз М. Вовчка, встали все таки — космополітами і поіхали в город Данта і Галілея, рідний по своєму і для нас!

В Венеції ми попрощались з Стр-ном. Я поіхав у Женеву, а він у Петербург. Там він зараз здобув собі плевріт, котрий перейшов у чахотку, — і через рік я получив од мого учителя і друга лист з Криму про єго тяжку хоробу, а незабаром читав у газетах звістки про єго смерть і сухі, коротенькі некрологи. Лишень фелєтон в одній з південних газет російських, писаний одним з учеників Стр-на, був і довший і теплий, — та авторові було невільно в Росії росказати про Стр-на всю правду.....

М. Драгоманов

(Скінчено 3 авг. 1894, в Парижі).

Мессія чи Антихрист?

Голосні органи нашої старо-рускої партії зняли були чималий ковіт, оповіщаючи світови про наближене „отъ странъ серединной Руси“, спасителя Руси „запредѣльной“, то б то Австро-Угорскої — наближене нового журнала, посвяченого спеціяльно єї справам. На те заголосили не тілько певні польскі органи, але й деякі полохливі народовскі і то за почином американскої „Свободы“, бачучи в тім наперовім „ходоку“ свого супостата — Антихриста, що має знищити усю малорусчину. Ми, звісно, ані не ликували, вкупі с першими, ані не страхалися, вкупі з другими. Ми признавали деяку користь нового виданя, як нагайку на певні круги і певні відносиня у нас, бо знали, що та нагайка болюче битиме противника, хоть і буде в дуже слабких, морально, руках. Ми наперед знали слабі боки нового виданя, і через те були супокійні за малорусчину. І ми не помилилися, коли здобули і прочитали 1-ий випуск нового виданя. Ось єго заголовок: „Галицко-русскій Вѣстникъ. Ежемѣсячный историко-литературный и политическій журналъ. № 1. Августъ 1894 г. Годъ первый. С. Петербургъ. Редакторъ-Издатель В. С. Драгомирецкій (Галичанин). Вел. ⅛ ст. 123“.

З певного погляду, ніщо тай ніяк нам докладніще говорити про се видане. Доволі буде сказати, що видане, виходиче в центрі дес-

потичної Росії і видаване та піддержуване прихильниками тої Росії, береся вчити конституційну Австро-Угорщину, як їй не поступати з Русинами, і для того вже в першому випуску наводить річи, правду котрих годі заперетити. Як би далі „Галицко-русскій Вѣстникъ“ наводив тілько як найбільше фактів, котрих у нас не завше можна оповіщувати, — він зробив би своє, не вважаючи на те, хто він і для чого те робить. На лихо, зараз видно, що тут факти будуть оповіщувані пристрасно. Майже в усіх статях накладено вже надто чорних красок на Поляків, єзуітів і австрійске правительство, між иншим, приписуючи їм гріх великого дбаня про малорусчвну. Не обєктивно писано і про людей иншіх руских партій, окрім про д. Романчука (в статі „Галичина, какъ поприще польско-іезуитской пропаганды“). За те самими світлими красками змальовано єдаро-руску партію. До того факти з нашого житя в Австро-Угорщині подані односторонно. Вцілому ряді статей: **Скорбная лѣтопись Галицкой Руси.** I. Положеніе галицкорусской церкви; **Письма изъ Галиціи.** I. Галичина, какъ поприще польско-іезуитской пропаганды; **Политическое обозрѣніе.** I. Политическое положеніе Прикарпатской Руси і в иншіх, менчих статях австро-руских Русинів, раз-у-раз повторяються жалі, і твми самими словами, власне тілько на нагінки за „русскимъ языкомъ“, вірою і священством; про соціально-економічний стан маси народу є тілько невеличкий уступець у статі Росіянина Будиловича (ст. 14—15) тай то написаний тілько для доказу, як руйнує наших селян „западний“ капіталізм, фіскалізм і мілітарізм Австро-Угорщини — так, немовби на „востоці“, у Росії не було сего добра!! Тай то: усі такі статі, як і добра зразу статя „Національное движеніе на Угорской Руси“, — або підписані псевдонімами, як „Русскій Галичанинъ“, „во—во“, або зовсім не підписані. Се не свідчить про відвагу сотрудників „Вѣстника“ из австро-угорских Русинів, ані навіть про знанє наших законів. У нас, за фактичні статі про Австро-Угорщину, боятися нічого. В крайнім разі могли би авторів покласти перед суд, але сим справа тілько виграла би, бо на ті факти звернулаби увагу і австро угорска публика, тим більше, що їх завше можна доказати (у нас навіть закон кличе до того), а позаяк у нас усякі прасові справи підлежать судам присяжних, то автори певне були би оправдувані. Анонімі ж і псевдоніми, як заяці, не роблять політики. З усіх сотрудників из Австро-Угорщини, у одного д. Ю. А. Яворского стало відваги підписатися під своєю статею — „Очеркъ развитія галицко-русской литературы“ I. Про неї ми скажемо далі.

Тепер поглянемо на тенденції і ціль видання. І редакція, і сотрудники з Росіян підносять, що ціль „Г. р. Вѣстника“ — помогти духовому зближенню Російскоі і Австро-Угорскоі Руси. Против духового зближеня Русинів из Великорусами і ми не маємо нічого, тілько-ж те зближенє мусіло би бути дійсно духове — то є зближенє с передовими Великорусами і для передових духових цілів — свобідного розвитку Великорусів, Малорусів, як і всіх иншіх народностів Росії. На те ж, як відомо, треба в Росії найперше політичної волі, і тут австро-угорскі Русини дійсно могливби дечим послужити своїм рідним, чи первим братам у Росії. Та наш освободитель хоче зовсім не того. Він заявляє, що „русскій народъ“ у Росії — свобідний, самостійний, богатий і що єго духове добро — література — розвивалася і розвивається зовсім свобідно — не те, мовляв, що у вражій Австрії, під польско-єзуітским пановањем. Чи воно правда — про те найкраще би свитати самих найчільніщих російских писателів, давно замучених і тепер мучимих російскою цензурою і иншими „свобідними“ російскими порядками. Тай великорускій мужик міг би чимало сказати про свою „волю і „богацтво“. Та що тут толкувати, коли увесь цівілізований світ знає, яка то свобода і самостійність „русского народа“ у Росії! І редакція „Г. р. Вѣстника“ знає те добре, а все таки деклямує: „Какъ нѣкогда „братья катакомбъ“, древніе христіане, гонимые Римомъ, обращали взоры на Востокъ, такъ и галицко-русскій народъ неотступно взираетъ на независимую Русь. Въ ней онъ черпаетъ надежду на свое свѣтлое будущее; отъ нее онъ ждетъ духовнаго подкрѣпленія, защиты и сочувственнаго привѣта“. Люта наруга над рабом — „русскимъ народомъ“ у Росії! Опроче, політики „Галицкорусскаго Вѣстника“ розуміють під „русскимъ народомъ“ правительство та єго прихильників, ідеал котрих — самодержавна, одновірна і одномовна Росія. Усякі вільніщі погляди і прямованя, у них — центробіжні заходи новіщих „Чаадаєвців“, „малорусскихъ и великорусскихъ „сепаратвстовъ“, изъ школы гг. Кулиша и Драгоманова, Спасовича в Пыпина“ (ст. 14). Тай під „русскимъ народомъ“ Австро-Угорщини, ті політики розуміють не народні маси і не „слѣпцовъ“, подібних російским „Чаадаєвцям“ — не „младорусиновъ, ново-эристовъ и радикаловъ-соціалвстовъ“, а людей „болѣе зрѣлаго политическаго ума и болѣе независимаго патріотическаго чувства, вышедшихъ изъ школы Яхимовича и Петрушевича въ Галичинѣ, Духновича и Добрянскаго въ Угрін, Продана на Буковинѣ“ — то б то руссофілів. Правда, редакція і деякі сотрудники говорять про ненастанну стичність і брак ріжниці межи пограничними рускими селянами Галичини і Волинскоі та Подільскоі губернії, про „родную, русскую рѣчь“, захована в Австро-Угорщині тілько під сільскою стріхою, і спасшу руску народність, про увід тої річи в літературу, — але се для них тілько пусті звуки: вони не бачать тут іменно малорусчини, не признають їй розвитку, ані будущини. Малорусчина у них — „сепаратизм“, „польска інтріга“, котру треба звести зо світа. Воно й не дивно від літературних жандармів. Дивно трохи, що на

тім самім становиску стоїть і д. Ю. Яворский у своїй статі. Він ей кінчить так: „если взять во вниманіе, что возникновеніе и развитіе нашего сепаратизма—дѣло искуственное, что онъ держится главнымъ образомъ польской подмогой всякаго рода, то слѣдуетъ придти къ заключенію, что весь этотъ сепаратизмъ, не болѣе какъ злокачественный нарывъ на нашемъ народномъ тѣлѣ, который въ концѣ концовъ долженъ лопнуть и зажить безъ дурныхъ послѣдствій. Будемъ надѣяться, что это произойдетъ безъ чувствительнаго вреда для наболѣвшаго организма и завершится принятіемъ одного обще-литературнаго языка, который отъ нѣсколькихъ лѣтъ насчитываетъ уже немалое количество сторонниковъ среди лучшихъ галицко-русскихъ писателей".

Треба чималої порції цінізму, щоби написати першу половину сеї тіради, і чималої самонадії, щоби написати другу половину ей. Цінізм і шовінізм д. Яворского доходить до того, що, у него, і найбільші польскі писателі „не представляютъ собою ничего такого, взъ чего русскому народу слѣдовалобы учиться житейской мудрости и морали" (ст. 46). Що сказавби на се хоть Пушкін? А д. Яворский— „самый лучшій изъ лучшихъ галицко-русскихъ писателей", найпоступовіщий і найідейніщий из наших руссофілів!...

Ясно, що таке говориться без найменчої уваги на фактичний стан руского народу Австро-Угорщини, на его духовий розвиток, що не може ити инакше, як на его-ж мові, бо инчої, між тим і російскої, він не розуміє. І ті люде хотять спасати руский нарід Австро-Угорщини від „польско-єзуітскої" темряви! Та, де там. Вони заявляють виразно, що хотять спасти наш народ навіть від тої крихітки західної культури, що все-ж таки протискаєся до него в сякій-такій стичности его с цівілізованим світом. „Во всякомъ случаѣ, — пише філософ „Галицко-русскаго Вѣстника", д. А. Будилович, у своїй статі „О необходимости укрѣпленія духовныхъ связей Россіи съ Червонной Русью", — если мы даже откажемся отъ понятія о патріотизмѣ и станемъ на чисто реалистическую точку зрѣнія, по которой и въ политикѣ слѣдуетъ держаться данныхъ и законовъ природы — естественной и нравственной; если мы поэтому допустимъ политическія и вообще культурныя послѣдствія изъ факта тысячелѣтняго существованія многомилліоннаго Русскаго народа: то должны будемъ признать провиденціальную важность и того безспорнаго факта, что одна изъ старѣйшихъ вѣтвей этого народа до нынѣ удерживаетъ въ своихъ рукахъ обладаніе средними или русскими Карпатами, которые вслѣдствіе того являются до нынѣ естественнымъ бастіономъ русскаго племени на Западѣ и вмѣстѣ наступательнымъ базисомъ его въ культурной борьбѣ съ грандіозными силами Запада" (ст. 16).

Ну, „сили Запада" справді надто грандіозні, щоби з ними могли покінчити дд. Будиловичі. На те вони не найдуть доволі сильних полків ані в Росії, ані тим менче в Австро-Угорщині. Скорше всего, вони будуть відрізані від руского народу, котрий прийдеся вести „Чаадаєвцям" — що трохи скромніщі супротів „Западу" і при тому не цураються і російскої мови і літератури, і навіть краще знають ей і близчі йій, по духу, хоть і стоять на малорускому грунті. А грунт той твердій бодай доти, доки малоруский народ не знає инчої мови, окрім своєї. Тут ми зовсім супокійні: політики „Г. р. Вѣстника" не конкуренти дійсним прихильникам малорусчини. Вони конкуренти тілько Рутенцям, мову котрих вони не признають за „русску" мову. Вже в першому випуску „Г. р. Вѣстника", ми находимо, під рубрикою „Галицко-русскіе поэты", переклад из рутенского на російске вірші Ив. Гушалевича „Въ Карпаты", і далі такий же переклад оповіданя Вол. Хиляка (Іеровіма Анонїма) п. з. Гаврилко. Ми просто вдячні видавцям „Г. р. Вѣстника" за такий подвиг, бо він наглядно переконає просвічених Росіян про те, що як раз люде из школи Яхимовича, Петрушевича, Духновича, Добрянского і Продана, не вміють по російскому, ані тим менче по малорускому — що вони дійсно пишуть „на особомъ, несуществующемъ языкѣ". Подвиг той, надіємося, покаже просвіченим Росіянам і ріжницю між рутенскими і малорускими писателями Австро-Угорщини, коли тілько „Г. р. Вѣстникъ" даватиме переклади і творів Федьковича, Франка і др. а не стане тілько на руйнованю язикового доробку Рутенців. Поки що, ми скажемо, що в порівнаню до оповідань Федьковича і Франка, оповіданє Хиляка „Гаврилко" — просто карикатура сільского житя, окрім хиба одної Парасі, сільскої жартовливо-упертої дівчини, котру авторови досить пощастило намалювати.

Таким чином, заходи політиків „Г. р. Вѣстника" не знищать у нас малорусчини навіть формально, а піднесуть ей, бо поможуть убити усяку мертву язикову середину, а тоді стануть до лиця тілько: чиста російска і чиста малоруска мова. Про те, щоби заходи політиків „Г. р. Вѣстника" убили у нас малорусчину морально — ніщо й казати, бо тут малоруска література, хоть яка слаба, а все ж таки куди сильніща літератури рутенскої і псевдо-російскої, яку проповідують прихильники „Г. р. Вѣстника". Деякої переваги у нас російскої літератури над малорускою можна би боятися хиба в такім разі, якби наші руссофіли стали на поступовий і революційний грунт російскої літератури. Але тому не бути, і через те поступовій малорусчині тут нічогісінько боятися.

Виходить, що „Г. р. Вѣстнику" мессією не бути, але успіхів Антихриста супротів своїх Рутенців і чужих ворогів Австро-Угорскої Руси, ми ему бажаємо від душі.

Додамо іще, що цілі „Г. р. Вѣстника" не виключно політичні і псевдо-культурні. Є тут і дійсно культурні речі. Така статейка И. П.

Філевича „Нѣсколько словъ о значеніи Карпатъ для русской науки“. Автор уважає дослід карпатської території важним для пояснення початку Руси і вивченя теперішньої сумішки: руско-мадярської, руско-словенської і, руско-руминської, при чому підносить, що руско-польска сумішка вже трохи пояснена працями Поляка Коперніцкого, котрі доказують, „какіе неистощимые научные клады хранитъ въ себѣ карпатская территорія и по нынѣ“. Автор слушно каже під конець своєї статейки:

„Говорятъ, политическое положеніе не благопріятствуетъ русскимъ научнымъ изслѣдованіямъ на Карпатахъ. Это невозможно допустить! Политика политикой, а наука — наукой и, конечно, подобныя нелѣпыя предположенія могутъ допускать только тѣ, кто ни съ политикой, ни съ наукой ничего общаго не имѣетъ. Академіи Наукъ всѣхъ четырехъ народовъ не питаютъ другъ къ другу никакихъ враждебныхъ чувствъ, мѣняются изданіями и, конечно, получаютъ отъ того только пользу и удовольствіе, а если наши ученыя общества не слѣдуютъ примѣру академій, то объ этомъ только и можно сказать: это они не хорошо дѣлаютъ“. Автор прямо кличе учені російські товариства устроювати експедиції в Карпати для научних цілів і певен, що тут їім не буде важних перешкод. І ми думаємо, що таких перешкод не повинно бути навіть від урядів.

Опроче і політика „Г. р. Вѣстника“ і єго прихильників доволі смирна, бо навіть д. Будилович заявляє в своїй статі таке: „Что касается наиболѣе удобныхъ — по условіямъ переживаемаго нынѣ времени — формъ постепеннаго сближенія Руси Червонной съ Россіей, то, кажется, на первомъ планѣ должно при этомъ поставить разнообразные виды ихъ литературнаго общенія, ибо взаимодѣйствіе въ другихъ областяхъ, напримѣръ государственной, церковной, экономической, при крайней подозрительности галицкой и угорской (а буковинскої?!) администраціи — гражданской, военной и церковной, — представляется весьма затруднительнымъ, если не невозможнымъ“.

„Галицко русскій Вѣстникъ“ виходитиме по 3 части в місяць, за ціну 5 рублів у рік (навіть заграницю). Адрес редакції: С. Петербургъ, Гороховая ул. N-о 15.

М. Павлик.

П. намістник і рускі посли.

Ми в свій час нагадували про посольске справоздане п. Окуневского, що було 21 марта с. р. в Коломиї. Після того справозданя, виборець Порфірій Гладій, сурдутовий селянин из Березова заінтерпелював посла, чи то правда, що намістник заявив у соймі, що обійдеся без руских послів? П. Окуневский, кинувшися, з горяча відповів: „Так є, то правда і сумна правда, але я думаю, що руский нарід повинен напружити усі свої сили, щоби зломити ту буту польского шляхтича“ і, обертаючися до правительственного комісаря, п. Окуневский сказав: „Повторяю се іще раз перед паном комісарем і прошу єго, щоби те доніс п. намістникови“. При тому п. Окуневский виразив своє переконане, що „нарід руский піметить ту буту польского шляхтича“. Ми тоді скритикували сей виступ п. Окуневского, як не поважний, не витолкований основно зібраним селянам і, головно, розбивший народне віче, на котрім зібрані мали говорити про богато важних справ і між иичим про вибори в 1895 р. Іще різче осудив сей виступ у „Хліборобі“, селянин Іван Дорундяк, із голосу вічовиків-селян, с котрими єму довелося про те говорити і котрі привчені радикалами дорожити вічами, брати їіх поважно, навіть доторкаючи найдражливіщих справ. Д. Дорундяк додав іще, що теперішні рускі посли в соймі не варті оборони, бо вони пішли в „нову еру“ і в загалі не боронять, як слід, інтересів руского народу і ,значить, не є єго заступниками.

День 10 сентября с. р. значно підніс у гору той виступ п. Окуневского. Коломийске староство обернулося до ц. к, карного суду в Коломиї, і того дня п. Окуневский ставав перед судом як обжалуваний за пониженє п. намістника, „перекрученє“ єго слів у соймі та зазив руского народу до піметя. §. 300 к. з. по котрому обжалувано п. Окуневского, говорить тілько про проступок, из карою арешту 1—6 місяців і ,як політичний, належить у нас до юріздікції судів присяжних.

На суді, п. Окуневский держався достойно і супокійно, хоть і твердо, бо не тілько признав, що сказав інкріміновані слова, але і заявив, що і тепер не инакше зробивби, як би єго хто про те заінтерпелював. На свою оборону п. Окуневский подав, що то він укладав промову посла Гаморака, котрий дякував, іменем послів руских, маршалкови, соймови і намістникови. Памятаємо, що та промова вразила не нас одних своєю делікатністю і смирністю. І як раз після тої промови, намістник заявив, що лишиться при своїх пріяціпах з огляду на руский нарід, чи з рускими послами, чи без них. Ся заява намістника, по словам п. Окуневского, глибоко вразила руских послів, деякі з них аж почорніли, та годі було відповісти, бо намістник, своєю мовою оповістив замкненє сесії. Під вражінєм, що рускі посли лишні у соймі, п. Окуневский скликав своїх виборців і зробив найбільшу жертву, яку тілько міг — не доторкнувся тої справи, говорячи натомісць об'єктовно і з признанєм про инчі справи, порушені і полагоджені в соймі, критикуючи тілько признане панам, у радах шкільних, veto та переслідуване учителів-Русинів, як вони займаються народною освітою. Колиж виборець Гладій, зовсім ненадійно, заінтерпелював єго про справу намістника, п. Окуневский мусів: або оборонити п. намістника (як се зробив у раді державній п. Вахнянин), і тим самим доказати, що він — посол рабского народу, або

зробити з себе жертву. П. Окуненский вибрав остатне. Після знаменитої оборони Дра Евгенія Олесніцкого, котрий доказував, що п. Окуневкий тілько сповнив свій посольскій, конституційний обовязок, — присяжні оправдали п. Окуневского всіма 12 голосами. Численно зібрана в салі публіка, — по найбільшій частині Русини, — приняла сей вирок гучними оплесками тим більше, що між присяжними було 10 Поляків і 2 жиди, а ве було ані одного Русина. Після вироку, зібралися чільніші Русини усіх партій, признали оправденє п. Окуневского побідою Русинів, обовязалися поступати солідарно в оборонї конституційних прав і одноду шно підпирати кандидатуру п. Окуневского, в 1895 р. Осібно і з великим притиском піднесено одноду шний оправдуючий вирок судів присяжних, як доказ глибокого почутя горожанского серед Поляків і заявлено, що в такім напрямку Русини безусловно підуть с Поляками. На росправі, свідок п. Кудельскій, урядник староства, заявив, що п. Окуневский взивав і Поляків до пімсти на п. намістнику.

Після щасливого кінця виступу п. Окуневского, є надія, що рускі посли, як цілість, найдуть спосіб піднести сю справу в соймі, бо воно чудно, щоби один п. Окуневскій боронив чести усіх руских послів, та ще й по за соймом, наражаючися на ріжні прикрости, ба і процеси, тим часом як у соймі можна критикувати і п. намістника під захистом посольскої нетикальности. Ми і доси не можемо порозуміти, де були наші посли, коли п. намістник говорив таке про них і чому вони, і навіть сам п. Окуневскій, і звуком не запротестували против слів п. намістника? Щось таке неможливе ні в єднім парламентарнім тілі цівілізованого світа. Є також надія, що після сего процесу, бодай частина руских соймових послів постараються хоть підчас остатної сесії, перед кінцем своїх мандатів, стати дійсними заступниками свого народу, покинувши усі пусті спори так, щоби й намістник не міг їх так брати байдуже, і селяне не потребували публично писати, що наші посли не варті ничого. Нарешті, може ся пригода отворить очи і руским послам і загалови Русинів, та навчить їх, якої то солідарности треба Русинам — на яких основах...

Інтересно, що росправа против п. Окунеского відбулася як раз того самого дня і тих самих годин, коли цісар у Львові приймав депутації Русинів і з признанєм брав до відомости запевненя їх про лояльність руского народу для себе, его сімї і конституційної Австрійскої держави. Галицкі Русини обох старших партій приняли тепер цісаря особливо горяче, при чому „Галичанинъ“ і „Дѣло“ пішли немов на виперсдки. Ніколи в кантатах руских для цісаря не було такого страстно-ніжного тону. Автори текстів — між ними й один бувший радикал — заспівали лебедями, соколами і т. п. (слова ті стоять у текстах кантат) що готові пролити за цісаря і Австрію остатну каплю крови. При тому вони позичили собі виразів зі слова о Полку Игоря і народних пісень. Музики ми не чули, але й вона, як запевняють, чимало взяла из нашої народної музики, і се особливо треба сказати про кантату о. Остапа Ніжанковского — найспособнішого тепер нашого композитора в Галичині. Одну кантату змузиковав п. Вахнянин.

М. П.

Житє і Слово.

Книжка V. За Сентябрь і Октябрь.

Едіп Царь, трагедія Софокля 161—178 Із уст народа Б. Легенди: NN. 3—19 179—188 В. Казки: 3. Красносвіт 188—191 4. Щастє й нещастє 191—194 5. Чудесний хлопець 195—198; Літературні стремління гал. Русинів Ів. Заневича V. 198—204; Матеріали для історії віршів укр. М. Драгоманова 205—224; Із старих рукописів III Вандрівка Богородиці по пеклі 224—237; Основи суспільности, повість Ів. Франка 238—251; Старі хартії вільности М. Драгоманова 252—264; Про Румянцівський Музей у Москві Хв. Кримського 265—270; До історії гал. русь. селянства: IV. Про панщину коло Старого міста М. Зубрицького 271—273 V. Інтердікт в селі Куниві І. Фр. 273—277; Будда і Буддізм Л. Фера 278—295; Пісня про Роланда, перекл. В. Щурата 295—304; Статя про „Пісню про Роланда“ Гастона Парі 305—311; Критика і бібліографія XII. Фольклорні праці дра Ч. Зібрта 312—320. Нові книжки (Дзьвін П. О. Куліша) 321—322.

Редакція оповіщає:

„В році 1895 „Житє і Слово“ виходити буде в тім самім обемі і форматі, що й сего року. Так само й передплата лишає ся та сама, тілько для Росії ми найшли можливим установити передплату не 12, як доси, але 10 рублів річно; ціна поодинокої книжки для Росії лишаєся 2 рублі.

„Всіх, котрі доси зволили підпирати наше виданє передплатою, працями та присилкою матеріалів, просимо, щоб не забували про нас і далі а особливо щоб приєднували нам нових пренумерантів. Кінчачи перший рік видання з значним дефіцитом ми тілько в надії на численнійшу ніж доси передплату зважуємо ся видавати „Житє і Слово“ ще рік, уважаючи се потрібним для нашої науки і літератури. Надіємось, що й публіка признає сю потребу і оцінить наші змагання“.

Адрес редакції і адміністрації: Львів, ул. Глубока, 7.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

V-тий Рік Коломия за 15 августа 1894. 16 нр.

Виходить 1. і 15. н. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція і Адміністрація на Замковій ул.

Ще про „безвихідність“ українского соціалізму.

Ми доси не відповідали на зачіпки „Przedświtu — czasopisma społeczno-politycznego, organu Związku Zagranicznego socyalistów polskich“ — бо в зачіпках тих не було не тілько правди, а не було і елементарної приличности. Трохи не так зачепив нас, у 8 нр. „Przedświtu“ (за август с. р.) д. A. W. Розбираючи звісну брошуру д. О. П. „О безвыходности украинскаго соціализма въ Россіи“, що вийшла ще в 1891 р., — д. A. W. так каже про першу частину ѣі, то є про критику українского соціалізму: „Ta część zawiera dużo zdrowych myśli i czyta się z przyjemnością; szczególniej niektóre stronice, poświęcone krytyce mieszaniny chłopomanii i anarchizmu bakuninowskiego, która w Rosyi przez długi czas uchodziła za socyalizm, — są bardzo dobre. Autor wskazuje, w jaki sposób ów socyalizm rosyjski przedostał się, za pośrednictwem osławionego prof. Dragomanowa, do literatury ukraińskiej. Malując wpływ ukraińofilstwa zarówno na „Hromadę“ prof. D., jak i na teraźniejszych działaczy, autor zbija niejeden fałsz historyczny, który otrzymał wśród rusinów prawo obywatelstwa dzięki p. D., w rodzaju n. p. republikańskiego demokratyzmu Bogdana Chmielnickiego i kozaków zaporoskich, samodzielnego rozwoju literatury ukraińskiej w wieku XVIII i t. p.“

Хто знає, як критично д. Драгоманов відноситься до російского соціалізму, бакунінского анархізму, республіканізму Богдана Хмельницкого і запорозких козаків, і до всіх инчих —ізмів, що зайшли в українску літературу зовсім не через д. Драгоманова, а раніще него, — той зачудуєся нісенітницям д. О. П. і єго критика д. A. W. Ми не будемо богато спорити з д. A. W., а скажемо хиба тілько, що пора би вже хоть польским соціалістам перестати так згорда говорити про українску хлопоманію, бо се чисто шляхецка звичка. В хлопоманії д. Драгоманова нема нічогісінько такого, с чим би соціаліст не міг згодитися. То тілько любов до хлопа і підчеркуване конечности праці для него в соціально-радикальнім напрямку. Така „хлопоманія“ стала від недавна появлятися і серед чужих соціалістів: німецких, французких, а за ними і польских у Галичині. Що-ж до розвитку українскої літератури в XVIII ст. (чому тілько в XVIII ст.?) то роля д. Др-ва зводиться на те, що він вишукує і видає, с поясненями, початки народної українскої літератури в інтермедіях і віршах українских перед XIX ст., писаних більше або менче чистою українскою народною мовою. Про самостійність, чи несамостійність тих початків пора буде рішати аж тоді, як набереся доволі матеріалу. І тут д. A. W. може бути супокійний: д. Драгоманов розбирає такі справи з інтернаціонально-порівнавчого, а не з вузко-національного становиска. На перед про результат тих студій можна сказати хиба те, що початки народної українскої літератури мало залежали від літератури польскої (нова українска література XIX ст., як відомо, іще менче залежить від неї).

Далі, д. А. W. слушно чудується пропозиції д. О. П., щоби австро-угорські Русини відреклися мови свого народу і приняли російску. „Zwrot ten, — каже д. А. W. — nabiera tem większego znaczenia, iż broszura dedykowana jest II-mu zjazdowi ukraińskiej partyi radykalnej". Жаль, що д. А. W. не потрудився узнати, як думають про сю пропозіцію д О. П. усі, без вийнки, члени руско-украінскої радикальної партії, а то би він може і не написав про нас ось-якої тіради: „Zatem niech radykali rusińscy łączą się z reakcyjnymi moskalofilami, niech przez przyjęcie języka rosyjskiego na roścież wrota propagandzie carskiej otwierają. byle nie łączyć się z polakami, którzy „chcą zjeść ich narodowość". Брошура д. О. П. скритикована в „Народі — органі руско-украінскої радикальної партії", в 1 і 2 нрах за 1892 р. і, коли д. А. W. совісний чоловік, то він роскаже читателям „Przedświtu" суть тої критики. Ми ще попросимо его попрочитувати і все те, що у нас писано про руссофілів, коли він хоче говорити про наші відносини до них.

Д. А. W. в загалі симпатично і практично відноситься до істнованя украінскої мови й літератури, як способу пропаганди соціалізму на Украіні. Він каже: „Przyjęcie języka rosyjskiego uniemożebniłoby mu (украінекому соціалісту) propagandę socyalizmu w szerokiem słowa tego znaczeniu. Gdyż propaganda taka może być prowadzoną tylko w języku, zupełnie dla ludu przystępnym, i człowiek, któremu idzie o rezultaty praktyczne nie zaś o doktrynę, przedewszystkiem na to powinien zwrócić uwagę". Се вже величезний крок супротів „zagranicznych socyalistów polskich", котрі довго воювали против осібної украінскої організації для проповіді соціалізму на Украіні в украінскій мові, як і в загалі против плебейских мов (напр. жидівскої) в соціалізмі, і робили се як раз у спілціс такими-ж обрусителями, як д. О. П. — російскими соціалістами. Ми тямимо спори на сю тему в Женеві, в 1879—81 рр. між соціалістами з Росії. Російські соціалісти-революціонери не признавали Украінцям права писати по украінскому навіть про астрономію, і нам, украінским соціалістам „Громади" приходилося люто воювати з ними за права украінскої мови в літературі і з'устній пропаганді. Ся боротьба наша була подібна тій, яку приходилося вести з російскими соціалістами самому д. Драгоманову за політичну волю в Росії, потреби котрої вони не признавали. Польські соціалісти в Женеві, — ті самі, що потім основали „Przedświt", — завше піддержували російских соціалістів против нас, але незабаром і одні й другі були побиті, в названих справах, самим ходом соціалізму у нас і в цівілізованих країнах, і тепер люде, подібні до О. П. — „притча во языцѣхъ" навіть серед російских соціалістів.

Тілько-ж д. А. W. трохи чудно аргументує против російскої мови у нас.

„Przyjęcie tego języka, — каже він, — stanowiłoby wybudowanie muru między ludnością rusińską oraz polską, i uniemożliwiłoby socyalistom polskim wywieranie jakiegokolwiek wpływu na robotników rusińskich. Byłoby to bezwątpienia stratą niepowetowaną dla rusinów galicyjskich, gdyż polacy potrafili tam stworzyć stosunkowo poważny ruch socyalistyczny, z którym związek ułatwiłby socyalistom rusińskim robotę w znacznym stopniu. A na miejscu socyalistów polskich zjawiłyby się tem liczniej kreatury w rodzaju Olgi Hrabar i jej towarzyszy, stanowiące dotychczas właśnie najenergiczniejszych agitatorów moskwofilizmu. Wątpię, czyby socyalizm rusiński na tej zamianie zyskał".

Тут, майже що слово, то непорозуміне. Найголовніще: зовсім чудно бачити, як д. А. W., практичний чоловік, боіться запанованя в галицкій Руси російскої мови. Такі річи не треба брати на серіо. Мова, — не одіж, котру би можна переміняти так лехко не то масі народу, а і тим, що хочуть ві повести за собою. Поки руский нарід Австро-Угорщини переміннть свою мову, — певне будуть рішені самі основні соціальні і політичні справи у нас і в Росії. Ось чому заходи наших руссофілів — зовсім пропащі з огляду на маси народу і навіть з огляду на офіціальну Росію. Відпекуючися мови руских мас,—наші руссофіли просто роблять себе лишніми людьми в Австро-Угорскій Руси.

Та ми не розуміємо і того, що д. А. W. каже про мур межи рускою і польскою людністю. Коли д. А. W. дій-

сно ходить про українську мову в Галичині, то ми вкажемо ему на той сумний факт, що польські соціалісти, як і всі инчі польські діятелі, і доси не користуються тою мовою і навіть не знають і не розуміють ві, як слід. Навіть письмо руске мало хто з них знає. Се справді китайский мур межи рускою і польскою людністю, котрий пора би повалити. Почати-ж се можна найкраще так, щоби ті робітники-Русини, котрі доси польщилися і для котрих доволі було польскої мови, — почувалися Русинами, нагадували собі руску мову і оберталися в ній до маси руского народу, для котрого польска мова така-ж китайщина, як і російска. Що до впливу польских соціалістів на Русинів, то він доси був ніякий, тим більше, що вони не сказали нічого такого, чого би перед тим не сказали рускі соціалісти, в своїх виданях. Ми не знаємо ні одної польскої соціалістичної брошури, котру би рускі соціалісти вважали за потрібне перевести і видати для руского народу, тим часом як кілька українских брошур, соціалістичних і хлопоманских, було переведено на польске. Воно може буде инакше, коли польскі соціалісти на Руси вивчаться по руски і стануть складати брошури, більше застосовані до потреб руского народу.

Ми, українські радикали-соціалісти бажаємо союзу с польскими соціалістами. Ми се навіть практично доказали, коли помагали ширити соціалізм межи міськими робітниками Галичини, в польскій мові (від 1878 р. у „Ргасу“ і т. п.). Але-ж для того ми клали і кладемо одну умову, sine qua non: щоби польскі соціалісти покинули й думку — будувати свою Польщу на Руси. Тим часом, від недавна, провідники Галицкої Соціально-Демократичної Партії — „інтернаціоналісти“, — дуже стали підчеркувати відбудоване соціальної Польщі не тілько в Галичині, але і на Буковині. Можемо їх запевнити, що такі заходи тілько ослабляють соціалізм у Русинів і вбільшують запеклість наших руссофілів, котрі історичну Польщу гадають вибити в Руси клином історичної Руси (=Росії). Тай загал Русинів, неприхильних руссофільству, дуже вражався історичним патріотизмом польских соціалістів і демократів. Ось головна причина слабости соціально-радикального руху в Галичині. Зовсім не те булоби, якби бодай соціалісти польскі рішучо відреклися історичної Польщі. Але-ж для того треба радикальної реорганізації Галицкої Соціалістичної Партії, а власне основання українскої секції, де би панами були самі Русини. Тоді ані краєві, ані заграничні польскі соціалісти не зможуть говорити про Польщу на Руси, і тоді тілько й руско-українскі радикали зможуть щиро брататися с польскими соціалістами для піддвигнення своїх країн. Воно неминуче мусить дійти до основання в Галичині незалежної рускої соціалістичної партії. Тепер є ще тому перешкоди: українскі радикали-соціалісти одні займаються виключно мужиками, другі, — „молодші“, — не знають, куди їм приміститися, а загал Русинів инчих партій ще не прихилився до соціального становиска. Але довго так бути не може. Загал Русинів усіх партій таки вже переконаний про марність спорів, викликаних і піддержуваних провідниками старших партій — спорів обрядових, правописних, етнографічних. Правда, між Русинами, остатним часом, иде швидко діфєренціація: від народовців рішучо відділилися радикали, потім сервілісти; від старорускої партії відділяються руссофіли. Від літературного руссофільства можна ждати смерти старорускій партії, бодай літературної: та партія мусить приняти або російску, або чисту малоруску мову. Звісно, практичніщі люде ві прихиляться до малорусчини, а вкупі с тим може і до соціального становиска в справах руского народу. А народу того коло старорускої партії все таки й доси чимало. Народовці-поступовці мусять виховати тих мужиків, що в народовских товариствах, бо тепер у тих мужиків нема ніякого політичного ідеалу; народовці-поступовці мусять стати на радикальне становиско, коли не хочуть опинитися без народу і потонути в морі нового народовского сервілізму. „Молодші“ радикали мусять обернутися до руских робітників по містах, коли не хочуть липитися без діла, а всі дійсні прихильники народу з ин-

чих руских партій мусять обернутися до мужиків, як старші радикали і в такім самім дусі, бо инчого нема, окрім хиба руссофільского, або полонофільского, с котрих остатний ненавистний усім Русинам, окрім „Правдян“ а перший не може розвиватися через непрактичність (що до мови) і брак цівільної відваги у наших руссофілів. Таким чином, серед Русинів неминуче иде і до консолідації кращих елементів — на полі соціальнім. А позаяк у нас найбільша частина Русинів — пролетарії, а вищих своїх кляс нема, — то консолідація та в дусі соціальнім має певний грунт. І щиріщі Русини инчих партій мусять нарешті ступити на той грунт і мусять вивісити радикально-соціалістичний стяг, коли не хочуть, щоби рускі робітники і рускі селяне пішли в польский соціалізм, чи в історичну Польщу. С того боку, небезпеченство для Русинів далеко грізніще, ніж би хто думав. Коли-ж Русини зорганізуються на соціальнім грунті, — їм нічого буде боятися польских соціалістів і польских хлопоманів, напротів, вони зможуть сміливо дружити з ними для поборювання польского і російского консерватизму.

І от ми бажали би, щоби і Русини инчих партій, і польскі соціалісти рішучо висказалися в сій справі. Що ж до д. A. W. то ми ще цікаві знати, як він думає про українску мову в російскій Україні, то б то: в якій мові людім из вищих тамошних верстов обертатися до українского народу — у російскій, чи українскій, чи може польскій? Відповідь на се питане рішилаби і про ролю людей из польских вищих верстов на Україні — яку їм грати супротів українского народу, а вкупі с тим і про історичну Польщу.

М. Павлик.

Біблія або Старий Заповіт.

(Статя Моріса Верна; переклад Л. У.)

(Далі)

III. Біблія і література гебрейска. — Коли поставити питання, маючи на меті властиву історію літератури: як приходиться Біблія до давньої еврейскої літератури? треба відповісти: Біблія есть збір книг, що зібрали жидівські теологи до християнских часів для науки релігійної й моральної своїх сучасників, щоб дати ім прописи культу і життя громадского. Ми знаємо давню еврейску літературу тілько но Бібліі, але ж Біблія не есть еврейска література. Се есть вибір з творів тої літератури, вибір, зроблений в певний час і для спеціальної мети. Здумаймо собі, що кому небудь з сучасних нам людей доручено зложити для вжитку своїх земляків книгу для потреби релігійної, для науки моральної і поради, користуючись для сього літературною продукцією Франції за остатні віки, та людина, що возьме на себе се завдання почне з того, що одкине при перегляді все світське, театральні песи, нерелігійну поезію, політичну історію і т. п. Треба уявити собі, mutatis mutandis, що подібним способом робили свою працю учені жидівські, і в скутку тої праці утворився збір біблійний. Здумаймо собі, що вони могли мати бібліотеку зложену з усіх творів їх земляків, запевне вони одкинули все, що було невідповідне їх меті. Знов же, коли вони хотіли затримати деякі твори і завести їх в святий збір задля їх великої релігійної вартости, вони могли зауважати, що при зміні обставин твори ті теж мусять бути зміненими, пролагоженими до сучасних догматів благочестя. З сього погляду Біблія здається нам вибором з давньої жидівської літератури, вибором, пристосованим до виразної мети, що мали збірачі, — до научання релігійного й морального. Сі збірачі, як ми тілько що бачили, могли належати до III і II вв., що до Пятикн., Іс.-Нав. і збору історично-пророчого, а що до Писаня, то десь коло християнської ери. До якої міри при помочі книг бібл. можна зложити хоч уривками історію літератури жидівської, се питання здіймалося часто і на ріжні способи. Між тими, що подавали найоригінальніщі відповіді і найбільш варті уваги, ми спогадаємо п. Рейса (Reuss.)

Сей учений, користуючись остатними здобутками крітіки, пробує зробити нарис головних фаз літературного розвитку в евреїв, признаючи при тому, що книжки релігійного змісту, єдині, які дійшли до нас, очевидно являють собою тілько один бік інтеллектуальної роботи давних Ізраелітів. Літературні продукції, що складають біблію, можна поділити на чотирі періоди: 1. період героїчний, що займає час від початків нації, чи то завоювання країни ханаанської до Давидового завоювання Єрусалиму; 2. період — пророчий, що починається за Давида і кінчається

в час халдейського завоювання Іудиного царства; 3. період — церковний, що йде від полону, чі вигнання Вавилонського до повстання Маккавеїв; 4. період — „книжників“ (scribes), останній, що займає часи дінастії гасмонейської і кінчається Тітовим зруйнованням Єрусалиму (70 р. по І. Х.). Епоха героічна, се та, коли сталі встанови, потрібні для нації осілої і певної в собі, виробляються серед заметні і невиразности первістних відносин поміж гуртами. Жадної довгої продукції літературної; всього скілька співів, от як пісня Дебори та плач Давидовий на смерть Саула та Іонатана, що дійшли до нас, спогади блискучих подій та надзвичайних справ; далі скілька порізнених показів на релігійні одправи та на громадські встанови, се можна бачити, не вважаючи на пізніщі переробки. Епоха пророча, се епоха сталого державного устрою. Релігійні думки доходять повного зросту і дають літературу, пройняту пророчим духом. Скрізь видно пророчу руку, і в державних справах і в книжних. Тоді зьявляються один по одному головні документи, що ввійшли в зміст нашого Пятикн., писання ягвістичне або пророче, що росказує історію патріархів і долю жидівського народу від його початків аж до покорення хананського краю, великі збірники промов пророків Ісаії, Іереміі, Езекіїла, Амоса, Осії, Міхея і т. и.; закони пройняті пророчим духом, себ то Второзаконіє; врешті історія ізраелітів від завоювання (книги Суддів, Самуіла, (I, II часть Царств) писана і сужена з погляду пророчого. Після повороту з вигнання Вавілонського, зьявляється новий дух, дух церковний, дух попівский (prêtre). Життя національне, де всяк відповідав за себе, породило пророка, людину діла і слова живого, невільничий і залежний устрій невеличкої єрусалимекої іудейскої провінції сприяв зростові культа, розвитку дрібних його приписів без високої моральної вартости. Тоді зьявляється церковний кодекс або писання слогіста, третій великий документ, що увійшов у зміст Пятикнижія (два попередні документи — ягвістове писання і Второзаконіє), він становить грунт так званого Моіссевого закону і займає більшу частиву теперішніх книг Ісхода, Левіт і Чисел: Кодекс церковний есть справжній підручник церковних одправ і разом з тим в ньому є багато приписів горожанських і громадських. Трохи пізніще виходить в світ Літопись (Параліп., Ездра, Неемія) де нац. історія переказується з погляду культа і його одправ. — Потім, коли сі тексти були впорядковані і звичай надав ім авторітет святих книг, починається ера коментаторів, екзегетів, книжників (scribes), що займаються поясненням та впорядкуванням товмачення канонічних книг, але зміст сих книг вже не піддають дискусії.

Се план вражаючий; шкода тілько, що коли приглянутись до нього ближче, то видно, що він більш здається вдатним, ніж справді есть. Так, з чотирьох періодів, поданих п. Рейссом, два, перший і остатній, не мають позітівного значення. Справді, уривки, що сей учений відносить до періоду, названого у нього героічним, не складаються з цілих книг дохованих до наших часів, але з коротких уступів і то неневних. Говорячи матеріяльно, тут нема з чого зложити позітівну главу історії літератури. Сю саму увагу можна зробити і про четверту книгу, де пишеться про епоху книжників та комментаторів. Щоб сей розділ мав основу, треба, щоб там була література екзегетіки та парафрази; але ж сам п. Рейсс залічує туди книги самого палкого натхнення, самої проймаючої набожности, Даніїла і Псалмів. — Зостаються два головні розділи, один з них належить до епохи пророчої, або часу давніх царств жидівських, другий до епохи церковної, або часу другого храма. Чи можна ж впорядкувати хронологічно біблійні книги в сих границях і доказати, що кожна з них вийшла просто з обставин життя, що кожна відбивав дух і завдання різних окол і різних віків? Чи можна хоч визначити досить виразно те, що можна б назвати часом складання різних творів, щоб з сього вивести принціп классіфікації не емпірічний, а справді генетичний і раціональний? Се дуже непевно. Навіть та ріжниця, яку хотять встановити між творами, що ніби то походять від пророчого духу і тими, де начеб то видно церковний настрій, навіть ся ріжниця не може бути загально прийнята: сі твори раз у раз сплітаються межи собою так, що їх можна одрізнити тілько наспільним способом, витягаючи їх з творів складаних чи збіраних, що дійшли до нас. Власне так роблять, коли беруть окроме документ ягвістичний, яко твір IX або VIII в. до н. е.; але ся нібито книга повстала тілько при помочі хірургічної операції, коли розрізали Пятикн. на шматки більш чи менш великі, а потім з тих шматків сточили книгу, що давно зникла з світа. Те саме ми скажемо й про Второз., хоч крітікам здалось, що вони знайшли навіть дату і початок підвалини релігій-

ного і літературного зросту давнього іудейства. Але можливо, що тут помилились, відносячи сей уступ до часу Іосії, а тоді все риштування новітньої крітики падає. Подібну думку можна прикласти й до пророчих писаннів, як от Ісаії та Захарії, що поділені між різними віками та околами без жадної видимої раціі.

Таку саму пробу скласти давню історію літератури жидівської неразробили инші вчені трохи в иншій формі. Сі вчені, — з них Ренан, (найвидатніщий в французькій мові і запевне найдотепніщий), — говорять нам про стародавні поезії, де одбились великі діла минулого, де лунають події національного початку. І вже з десятого в. до н. е. сі співи мали бути зібрані в один збірник, названий книгою Праведного або Війн Єгови (Яве). З них, на жаль, дійшло до нас всього скілька уривків. В царстві Ізраеля, або десяти колін, зьявляється в VIII або в IX в. до н. е. книга призначена разом і для подання законів і до звеличення предків нації, надто Іосіфа, героя північних колін (документи ягвіста); Іудине коліно і Єрусалим відповідають на те подібним же твором, що ми знаходимо в історичній частині документа елогіста і в Десяти заповідях (Decalogue). В VII в. Єрусалим видає повний збір законів, Второзаконіє; врешті, після полону складається, знов у Єрусалимі, рітуал культу (правична частина елог. докум.) Прилучіть до сього книги історичні і пророчі, старанно порізнені і ви могтимете скласти цілу главу історії давньої літератури Сходу. Як ми тілько що вказували з поводу гіпотези п. Рейсса, такі гадки дають іллюзію здобутків і скутків позитивних, але перед суворим переглядом встоять не можуть. Приписування книг чи уривків з книг біблійних до віків, обставин і людей, що були раніш полону, се справа занадто непевна і не може становити міцної підвалини для історії літератури.

Встановімо ж тут принціпи такі, щоб з ними можна було скласти при помочі Біблії історію давньої літератури жидівскої, звичайне, тілько почастно. — Що таке історія літератури взагалі, напр. історія літератури французької, італьянської, іспанської, англійської або й гредької та римської?

Се студії над серією творів, по більшій части безперечне автентичних, добре відомого походіння. Твори анонімні або непевного походіння зьявляються тілько виключно і неминуча непевність в тому, що до них відноситься, зовсім не заважає цілому викладові. Шкода, що сього не можна сказати про історію літератури жидівскої старого заповіту. Що в иншому місці загальне, те зьявляється тут виключним; тілько твори дуже пізних часів мають певні дати, їх авторів і обставини складання можна ще пробувати визначити. Ось правила та уваги, про які, здається нам, не слід забувати при сій справі, памятаючи ті особливі та делікатні обставини, що склалися через наше неповне знаття відносин творів до часів і авторів. — 1. література жидівска не має документів епіграфічних або памятників з каміню й металу, по яких ми могли б напевне дібратись до часів раніще вавілонского полону. Ми маємо моавітский напис царя Мези, що відносять до першої половини IX в. до н. е. і напис Сілое, часів Езекії. Сього, запевне, досить, аби утвердити нас в думці, що вже за часів давніх царств були елементи культури, потрібні для нарождення літератури, але ж се ще зовсім не дає нам способу відносити з певностю цілі книги або уривки з них до таких стародавніх часів. — 2. Література жидівска є, беручи загально, література анонімна. Автори різних книг зникають до певної міри перед своїми сюжетами.

Справді, ні Пятикнижіє, ні збір книг історичних не мають іменів авторів. Ми бачили, як радила тому традіція, надаючи твір головним особам, що виступають там, Мойсеєві, Ісусу Навінові (Josué), Самуїлові і т. п. — 3. Але признання сього наводить нас на ще поважнішу увагу. Там, де зьявляються імення авторів, як от у властивих пророків і в деяких Писаннях, то се треба уважати за псевдоніми або псевдоепіграфи. Оця псевдоепіграфія в давній літературі жидівскій і єї значіння були доказані скілька літ тому назад і, здається, що їй прийдеться давати місце щораз більше. Перше було признано, що даремне було уважати авторами тих людей, яких імення стоять в заголовку таких книг, як Апокаліпси Еноха, Ездри, Варуха, псалми Соломона, книги другого канону, Мудрости і Варуха, потім книги канонічні, Екклезіаста, Пісня Пісень, Притчі, Псалми, Даниїла, Плач, книги Ісаії і Захарії в великій частині, книги Іоіля та Іони. Теж саме і з частиною законів Пятикнижія, власне Второзаконія, де Мойсей ніби говорить сам. Так врешті встановлено, що література жидівска коло християнских часів і раніщих віків дуже широко вживала літературного звичаю псевдонімату, щоб віддати під захист ста-

родавніх славутніх іменнів науку моральну й релігійну, подану для сучасних людей. Тепер повинність критики питати себе при кожному творі біблійному, де виставлено в заголовку яке ймення: Чи не есть се скуток літературної вигадки? Коли зміст книжки не відповідає часові виставленого автора, то нема чого відступати перед признанням псевдопімату і ми одважуємось, розширити те, що було сказано про Даніїла, тай прикласти сей погляд до всього збору пророчого. — 4. Часи Відбудування відділяються від часів давніх царств такою межою, що подібна до безодні. Старий Ізраель, одірваний од рідної землі, вертається в неї немов чудом якимсь, і два віки смертельної непевности та лихоліття одділяють час Осії (кінець VII в.) від того часу, коли відроджений нарід жидівский може знову взятись до довгої праці (коло 400 року). Отже допускаючи можливість, що або великі уривки, або й цілі книги могли доховатись через сі два розділяючі віки, затриматись цілими серед різних небезпечностів, що загрожували ім, — ми все таки думаємо, що треба уважати за трудну річ таке затримання в цілости серед різних перешкод. Ми вже зауважили вище, що соціяльне життя жидів так глибоко змінилось через той крізіс, що книжки служби церковної і науки моральної, придатні для давніх часів, мусіли прийняти чимало змін, щоб прилагодитись до нових обставин. Одно тілько, що слід, на нашу думку, признати роботою зробленою раніще полону, се скелет давньої історії, як ми вже сказали; та надзвичайно міцна підвалина, на якій збудовано історичні книги, мусіла бути взята з літописів, що потім затратились, коли збір Судей і Царств був уже зовсім впорядкований ученими часів Відбудування. — 5. Духові еврейскому годиться признати силу творчу в більшій мірі ніж се досі чинилось. Письмовці жидівські мають великий хист до того, щоб „іллюструвати“ яку ідею, щоб доказати на особах, конкретно, моральні ідеї. Коли вони хотять звеличити храм єрусалимский яко єдину святиню, люблену Богом, вони здумують йому прототіп, створений біля самого Сіная, раніще, ніж Ізраеліти дійшли до землі Ханаана і, щоб надати ідеї ще більш ваги, вони здумують рухомий храм, надзвичайно мудро обміркований. Коли хотять показати, що чужі нації нічого не варті проти народу, самим небом обраного за сина, вони росказують, як потужна держава єгипетска по слову провідці народу еврейского терпить цілий ряд униженнів, так званих „кар египетских“, і підводять сі події дуже зручно до зьявищ властивих долині Ніла, врешті як епілог до сеї боротьби гордого владиря і бога росказується погибель війска єгипетского в хвилях Червоного моря. Коли вони хотять навчити народ жидівский невірити чужинцям і боронити свою віру від пропаганди і прикладу инших народів, вони видумують різню Ісуса Навіна, росказують, як Палестина була в скілька днів очищена від всіх своїх первісних мешканців, і стала вільним полем, де Ізраеліти мали оселитись і розвиватись по волі. Ми могли б навести й більше таких прикладів. З них ми виносимо, що в загалі даремне досі непризнавано духові еврейскому епічних здібностей і правдиво творчого дарования. — 6. Гляньмо в саму середину справи. Жидівский дух літературний, як взагалі дух східний, де в чому одмінний від західного. У нас зазвичай одна ідея повинна виражатись тілько один раз в творі доброго стілю; коли нам подають різні версії якої моральної чи релігійної науки, поетичного мотіву, історичного факту, то ми вибіраємо ту версію, яка нам здається найбільш укінченою, і відкидаємо инші. Жиди, як і всі східні люде, навпаки затримують поруч різні росповіді того самого факту. В кінці пропілого віку критика зауважила в Біблії сей літературний феномен і трохи помилилася з поводу його, коли говорила про суперечности там, де слід було просто признати різні варьянти на спільній основі. Коротше, література жидівска не така унітарна як наша. Так в Шестикнижії, сій справжній епопеї, кожний раз коли зачінається поважна подія, потоп, призвання Авраама, історія Якова, вихід з Египту, закон Сінайский, ми стрічаємо в традіційному тексті слід скількох авторів, що розвивали сі поважні теми, немов параллельним способом, а остатній впорядчик більш чи менш затримав працю кожного з них. Отже на тому засновали теорію, що ми вважаємо не добре встановленою. Де инші бачать брак дотепности, якусь немічь творчу в рисах, що росходяться різно, там, на нашу думку, є занадто багато сили, надмірне багатство. Еврей, думали ті теоретики, найчастіще вдовольнялись сточуванням до купи давніх народніх переказів, часом позичених у сусідних народів, потім записуванням історичних спогадів прикрашених з упливом часу. Так мали повстати Пятикнижіє і книги історичні, компілятивні твори, що збільшувались мов кулі з снігу через постійні додатки

та переробки підчас семи чи восьми віків. Творчість духа жидівского показувалась ніби тільки в Пророках, Псалмах та кн. Іова. Ми гадаємо, що такі погляди мусять зникнути, коли розібрати краще біблійні книги, і ми уважаємо, що творча сила дійшла до найвищого, найпишнішого розвитку в творах жидівскої літератури, що доховались до наших часів.

Так, по нашому, література жидівска, така, як ми ві знаємо з Біблії, есть література пізніща від часів полону. Традіція уважала, що Біблія прийняла остатню викінчену форму за часу Ездри, ми ж покладаємо збір ві в тих віках, що йшли гараз після сього реформатора, себ-то в IV, III, II і I до н. е. Ми гадаємо, що раніше полону мусіли бути літературні твори, окрім памятників епіграфічних, exvoto, напр., що мусіли знаходитись в святинях, обряди церковні, що могли бути написані на камьяних або металевих таблицях при дверях головних храмів. В ті часи мусіли напевне складатися пісні кохання, військові, набожні; ми думаємо, що до нас жадна з них не дійшла і що такі співи, як пісня Дебори, благословення Якова і Мойсея, плач Давида на смерть Іонафана все то складання пізних часів, а тілько автори їх брали теми з історичних оповіданнів. Чи був власне перед полоном писаний збір законів? Ніщо сього не доказує, хоч досі вказувано не мало уступів, що ніби мають в собі уривки того збору законів, а власне Второзаконіє і книга Союза (Исх. XX—XXIII; Исх. XXXIV). Безперечно були літописці, що впорядковували літописі державні і їх твір, дохований в часи полону, почастно увійшов у книги Царств. — Ми думаєм, що властива історія літератури жидівскої починається коло 400 р.; при строї соціальному і релігійному запевненому, учені, богослови, пророки збираються в учені гурти. Таке згромадження, — традіція жидівска назвала єго „Велика сінагога“ або „Велика спілка“, — приложило свою працю до остатнього впорядкування кодексу та історії минулого. IV і III вв. здаються як раз вигодними для такої роботи; се взагалі час миру для такої спілки жидівскої і разом з тим час постійного і живого єднання зо Сходом і Заходом, з Середземним Морем і Египтом, теж і з долинами Тігру та Евфрату. Закон встановлено і заведено в чудову оправу сповісі початків, але, як уже сказано, з сею плутаниною, з варьянтами, подвоєннями, з тією вільностю способів, властивою східному духові. Історія національна теж переробленa і скрізь виставлена як наука моральна. Потім сю історію оживлено, давши життя пророкам, що спогадуються в ній, при помочі сміливої фікції, в уста Ісаії, Єремії, Єзекіїла вкладено, відповідно обставинам їх життя, промови, що вони повинні були говорити до своїх сучасників. Ті самі навчання, ті самі картини вертаються по шість, по сім раз в різних формах як в Пятикн. і зборі історичнім. Як було вище сказано, сей потрійний безсмертний твір: Пятикнижіє, збір історичний і збір пророчий мусів бути укінченим, окрім незначних переробок, в 150 р. до н. е.; але ми не маємо нічого, що помогло б нам спробувати встановити певніщу дату, треба памятати, що і ті, які ми даємо, теж непевні й гіпотетичні. — Не вдовольнившись працею в потрійному напрямі над законом, історією і иншими промовами, літературна діяльність іудейска бралася ще й до инших річей. За чотири остатні віки до н. е. виростають твори досліду й філософії моральної, то гордої й пишної, то змисленної і чулої, Іов, Притчі, і в часи Гасмонеїв, або римскої влади, Екклезіаст, кн. Ісуса сина Сірахова і кн. Премудрости. Поезія кохання представлена в Пісні Пісень, де, здається, видно вплив розпещених звичаїв грецких. Поезія релігійна виражена в Псальмах, то в глибоких і чулих словах, то в холоднуватих церковних співах. Даніїл весь палає тугою від рел. переслідування Епіфана та від надій збуджених перемогами Маккавеїв. В кн. Ездри і Неемії автор досить пізнього часу (напевне II в. до н. е.) пробує відновити спогади Відбудування, послугуючись неповними переказами традіції. В той самий час збирають під назвою Параліпоменон, з дивним запалом до всього, що належить до організації культу, всю історію Ізраеля від початків до полону. Щастя, що се нове видання не було поставлене на місце давнього істор. збору, що єсть багато в чому далеко вищий від нього! Сей великий дар фантазії, що ми хвалили, породив ще один дивно оригінальний паросток літературної композіції, роман, або моральне оповідання, що розповідає долю якої родини, чи то долю народу, як от Руф і Товія або знов Естер і Юдіф.

Ось картина літератури жидівскої і ві зросту, яку, здається нам, можна визначити при помочи Біблії.

(Конець буде).

Сучасна хроніка.

(Виставa. Русини і Поляки. Зїзди і торжества. Віче мазурске).

Львівска виставa доходить уже до кінця; про характер еї а навіть про фінансові і економічні здобутки вже тепер не може бути й спору, та про те загал Русинів і доси не може якось зоріентуватися, як дивитися на неї, а навіть між радикалами проявилися деякі суперечні погляди. Коли одні займали супротив вистави становище прихильне і де в чому причинювалися до еї помноженя та піднесеня, другі виступали негативно і готові були демонструвати против неї всякими способами.

Причину сего дивного факту треба вбачати не в слабім оріентаційнім дарі Русинів, а в тих ріжнородних течіях, котрі причепилися до вистави і скомплікували еї, затемнили суть діла, ярко і різко підносячи до горн одні боки вистави, котрі дехто міг би вважати декораційними, а ховаючи в тіни інші, більше реальні і насущні. Яко такому, що досить близько придивлявся виставовій роботі а по троха й сам брав у пій участь, нехай мині вільно буде сказати кілька слів про те, що діялось у Львові підчас сего літа.

В виставі львівскій, як і у всякій другій, треба добре розріжнювати два боки діла: загально-культурний і спеціально національний та патріотичний. З природи річи перший з них є головний, переважає над другим, є немов фундаментом а то й зрубом будинку, над котрим можна покласти сякий чи такий дах. І хоча той дах буде помальований не знати якою яркою фарбою, то про те кождий тямущий знає, що головна вага будинку — фундамент і зруб, і після них буде оцінювати его вартість.

Що дах львівскої вистави був помальований дуже яркими національно-польскими фарбами, сего ніхто не може заперечити. Сама фірма еї була якась дуалістична: коли треба, еї називано краєвою, а в інших разах польскою, костюшківскою, ювілейною. Помимо ніби краєвого характеру до участи в виставі були запрошені і фактично допущені всі Поляки з територій давної Польщі, ба навіть із за океану, з Америки. По мірі можности дірекція старалася в ріжних павілонах представляти прямо і здобутки культурні не Галичини, не галицких Поляків, але цілої польскої нації; що правда, не всюди се було можливо, але досить повно і сістематично се зроблено нпр. у відділі штуки.

Чи можна се брати за зле Полякам? Наша москвофільска преса не залишила вдарити на них і за се, та нам здаєся, що зовсім несправедливо. Раз ми признаємо слушність і легальність національного почутя у себе, то не можемо відмовляти его слушности й другим. Адже ж і Русинам у тім скромнім рускім павілоні, котрий вони виставили, ніхто не заборонював вибігти поза границі Галичини і похвалитися літературними та цівілізаційними здобутками всеї руско-українскої нації. По троха се й зроблено, даючи нпр. коллекцію портретів і видань Шевченка, коллекцію музичних інструментів, в тім числі й задніпрянских. Що се не зроблено в більшій мірі, що не показано бодай головних творів укр. літератури і штуки, не зібрано хоч тих памяток історичних, які можна було в Галичині зібрати а які свідчать про національне жите Южної Руси від віків, — се певно не є вина польских аранжерів вистави. В відділі етнографічнім, однокім, де Русин міг на рівних умовинах конкурувати з Поляком, показалася блискуча перевага рускої старанности, праці та запопадливости і відділ сей, котрий обік відділу штуки був найбільше притягаючою частиною вистави і викликував однодушні похвали знавців, заманіфестував найкраще спосібність, богацтво фантазії, смак артистичний та цівілізаційні традиції руского простолюдя і викликав навіть ремонстрації серед польских шовіністів з поза вистави. Певна річ, на нехіть дірекції виставової проти Русинів, на недопускане кого небудь до вистави, на роблене якихось трудностів з національних причин Русини не можуть жалуватися. Тілько що Русини не дуже тиснулися на виставу. Нещасні політичні обставини породжені новою ерою внесли такий розлад, таку масу недовіря і неохоти між провінціональних Русинів, що ще перед уложенем пляну вистави оклик кинений москвофілами о політичнім і польско-національнім характері виставі обернув усіх Русинів против неї і знеохотив весь загал Русинів з провінції до еї обсилання. На спеціальних виставах, нпр. садівницких, пчільничих, рільничих і т. і. ми видали вироби многих руских людей, котрі одержували найліпші надгороди і похвали, а тепер, на „краєву“ виставу не показалися. Так само не найшовся чоловік, котрий би міг був порушити руских ремесників та промисловців, спонукати їіх до спільного виступленя яко Русини; тілько опісля побачили ми, що скрізь по польских павільонах находяться гарні вироби Русинів. Тіль-

ко невеличка купка тих Русинів угрупувалася довкола вистави ремісницкого товариства „Зоря“, і опять можна сказати, що хоч і як ех improviso та прихапцем зроблена була вистава їх виробів, то все ж таки і вона не зробила Русинам встиду. Не те було би, коли б між Русинами був перед виставою один дух і ясний погляд на те, що польский патріотизм і шовінізм — одна річ, а вистава, тай ще під фірмою краєвою — друга річ, що можна твердо і ріжучо виступати против будованя історичної Польщі на рускій земли, та проте поступати з Поляками рука об руку на полі культури, науки і розвою, тим більше, що дані політичні обставини прямо примушують нас до того. Абстіненція в таких справах ніколи не виходить на добре. От Німці в Чехії не те, що Русини в Галичині, а що виграли своєю абстіненцією від пражскої вистави? Вистава удалася світло і власне тілько зміцнила Чехів, піднявши у них високо почутє своєї сили і солідарности та докинувши ще пару головень до того огню, що яриться між обома народами.

Тенденції, з котрими Русини не можуть симпатизувати, проявилися не так у самій виставі, в ей устроєню (навіть панорама Рацлавиць — таке діло, в котрім обік артистичної вартости наскрізь симпатична й ідея — повстанє мужицтва против чужого найізду), — скілько в тих незлічимих „wycieczkach“ сільских дітей з повітів, в гостинах ріжних достойників і зїздах ріжних спеціалістів та виголошених з того поводу тостах і промовах, — значить у річах досить посторонніх самій виставі і таких, при котрих проявила свій характер не вистава, а польска суспільність, столична і провінціональна. Що побіч добрих боків тої суспільности, таких як почутє солідарности, енергічне змаганє до задуманої цілн, зручне використуванє обставин і т. і. проявились щедрою мірою й погані ей боки — склонність до широкої фрази і бляги замісць настоящого діла, характерна польска зарозумілість і нетолеранція і т. і. — за се винувати виставу нема ніякої причини, а радше треба б їй подякувати, що вказала нам нашого національного супірника таким яким він є дійсно. Русини, котрі пильно приднялися всім отим зїздам, відбули таку лекцію політичного і національного досвіду, що певно не швидко ві забудуть і мали б непростимий гріх, як би ві не використали.

В тих потоках краснорічія, що розливалися підчас літа з виставового узгіря по Львові і по цілім краю, замітне одно явище: мовчанка о історичній Польщи. Пригадаймо собі 60-ті і 70-ті роки! Коли б тоді який бесідник-патріот в своїй промові осмілився був не згадати про Polskę od morza do morza, про непремінну війну з Москвою, а то й про „żelazne słupy Bolesława“, то був би по думці загалу дуже ухибив против патріотизму. Тепер усіх сих фраз ми не чули. Навіть звісна „молитва“ д. Плятона Костецкого

Во імя Отца і Сина,
То наша молитва:
Яко Тройца, так єдина
Польща, Русь і Литва —

навіть ся потіха польских ідеалістів люблинскої унії не знаю, чи була хоч раз цітована в незлічимих промовах і тостах, а сам ві автор підчас бенкету „сибіраків“ в нетверезім виді вилляв отих самих „сибіраків“, що бігали воювати за его політичний ідеал — голотою. Еге-ж, ідеали історичної Польщі хоч не вимерли, та поблідли значно, уступаючи місця ідеалам Польщі національної. Участники зїзду літератів і журналістів польских в салі ратушевій повитали оплесками мої слова о тім, що люблинску унію пора здати в архів яко угоду панів з панами, а коли на будуще маємо думати о якій угоді польско-рускій, то се мусить бути союз польских і рускнх мужиків та загалом робучих людей, а в такім разі союз сей мусить бути будований зовсім на нових основах. Оплескували ті слова в тім самім ратуши, де ще 1884 р. кандидатура Реваковича до сойму упала через відступленє від него ріжних „демократів“ польских головно за те, що в „Kurjerze Lwowskim“ унія люблинска названа була „тілько документом історичним“.

Із усіх виставових зїздів найбільше значінє для нас мало віче селян мазурских, скликане і устроєне заходом редакції „Przyjaciela Ludu“. Віче се випало з многих поглядів світло. Народу зїхалося зо дві тисячі і ми мали нагоду пізнати найінтелігентнійших і найталановитійших представників селянства польского в Галичині. Були тут між іншими Бойко, війт з Грембошова, звісний талановитий писатель популярний, далі Шавр, в котрім ми пізнали дуже доброго бесідника, Сквара, брати Поточки, Шарек, Вуйцік і довгий ряд інших. Загалом можна сказати, що зібралось тут саме чоло хлопскої інтелігенції з західної Галичини, і коли порівнати сю масу з масою наших звичайних вічовиків, то бачимо, що справді есть де-

яка ріжниця між рускими і польскими селянами з погляду на ступінь цівілізації.

Цікаве те, що я замітив уже і в Кракові, що польскі мужики-вічовики великі патріоти польскі. Фразами про Польщу, ві будуще піддвигнене і ві славу найшвидше їіх розігріеш. Правда, вони переважно люде письменні і викормлені польскою популярною літературою, котра в $^{9}/_{10}$ є патріотична. От тим то патріотичний ідеал переважної части тих мужиків досить неясний; до Австрії вони прихильні трохи чи не більше ще як до Польщі. Яснійші ідеали мають хіба люде більш освічені та очитані в роді Бойка, в котрого писанях досить ясно пробивається ідеал Польщі хлопскої, без панів та шляхти.

Те, що так часто говорять про клерикалізм мазурских мужиків, після досвіду львівского віча видаєся мині пересадним. Правда, отверто виступити против своіх ксьондзів вони не осмілюються, але тайком іде боротьба між селянами і духовенством лат., змагаєся пехіть і недовірє в міру того, як серед селян змагаєся рух самостійний і з виразними політичними цілями, а духовенство чим раз більше рішучо стає против него а на бік шляхти, котра бажала би той рух здусити і задержати селянство в своіх повивачах. Навіть одинокий священник, що пустився на хлопского агітатора і дуже остро виступав против шляхти і висшого духовенства, кс. Стояловский, по недовгій пробі стрітився у селян з недовірєм і зістав навіть виключений із хлопского сторонництва, в котрім він бажав бути spiritus movens. Великий агітаторский талант кс. Стояловского показався і на остатнім львівскім вічу. Хоча запрошений на віче як звичайний участник, він про те силою своєі індівідуальности відіграв на вічу роль господаря, впорядчика, генерального бесідника, провідника, інформатора. Всюди він був, усюди говорив, научав, агітував, так що властиві аранжери віча іноли мов зовсім не істнували, а майже завсігди маліли перед ним. І хоча кс. Стояловский у своіх промовах усюди старався достроітися до загального демократично-радикального духа, який панував на вічу і не псувати гармонії, то все таки єго безконечно довгі промови, хоч оживлені юмором і дотепом і вислухувані з приємністю, пошкодили цілости віча тим, що забрали богато часу, так що деякі точки порядку дневного мусіли бути пропущені, а при остатній точці (внески селян) всі присутні так уже були потомлені, що хіба десятий міг слідити за ходом промов і нарад.

З боку висших верстов і ц. к. властей віче стрічало не мало перешкод. По повітах агітували против него ради повітові а властиво шляхтичі, котрі там позасідали і поздобували собі звісним способом посольскі мандати, а тепер бояться всякого незалежного хлопского руху, щоб не стратити своіх становищ. Не обійшлось без трудностів і перепон і у Львові. Та найбільшу прикрість зробили вічу функціонери поліції, котрі не позволили піддати під голосованє внесок д. Вислоуха, одинокий внесок, котрий міг би був мати безпосередне політичне значінє. Д. Вислоух виступив на вічу з рефератом про теперішній стан справи людовоі в Галичині і закінчив свій реферат внеском, щоби віче вибрало центральний селянский комітет виборчий з 15 членів. В часі виборів комітет сей мав би доповнитися ще делегатами по 2 з кождого повіту і таким способом переводити вибори з курії селянскої. На вибір сего комітету функціонер поліції не позволив і остаточно стало на тім, що виконанє сего внеску поручено президії віча. Се була велика помилке, бо президія віча була тілом однодневним, котре по закритю віча перестало істнувати. Чи воно зробило що небудь для виконання внеску д. Вислоуха, про се ми не знаємо.

І ми, рускі радикали, взяли участь в тім вічу. — „Народна Воля“ вислала свого делегата, Ів. Сандуляка з Карлова, котрий був вибраний на вічу одним із віцепрезідентів, промовляв кілька разів по руски (при повитаню віча, в справі закона ловецкого і реформи виборчої) і здобув собі своім виступленєм, своіми промовами і своім тактовним захованєм загальну симпатію серед польскых селян. Другий наш товариш др. Трильовский зі Снятина прислав телеграму, витаючи віче і бажаючи єму успіху. В кінці пишучий отсі слова упрошений був аранжерами віча, щоб на пляцу виставі, в галі музичній, виголосив селянам відчит о виставі. Відчит сей, котрому селяне прислухувалися з великою увагою, підносив культурне значінє виставі а закінчився загальними увагами про те, що то таке поступ між людьми і окриком „Най жие поступ!“ Крім того забирав я голос підчас дієкусії над реформою закона виборчого, звертаючи увагу польскых селян на ті способи, якими радикали рускі і інші сторонництва добиваються тоі реформи (петиції, ухвали зборів і віч і демонстрації перед парламентом).

Ів. Франко.

Бельгійска робітницка партія перед виборами.

Мабуть ніхто не може сумніватись про велику вагу, яку мають для кождої справді поступової і правдиво демократичної партії, програми і пляни практичної роботи других покревних духом партій в інших краях. З тої причини подаєм тут за віденьскою „Arbeiter Zeitung“ статю про становище бельгійскої робітницкої партії в виду предстоячих виборів і про програму, з якою вона думає при сій способности виступити.

Недавний (в липню с. р.) надзвичайний конгрес бельгійскої партії робітничої постановив конечно залишити при предстоячих виборах всяке спільне поступованє з буржуазійними партіями. — Перед кількома місяцями склонювався еще дехто до того, щоби зі взглядів тактичних заключити в декотрих округах з поступовцями що до виборів компроміс, а конгрес, що відбувався на великдень в Карельон постановив — правда що лиш незначною більшістю — що належить місцевим організаціям полишити, як мають поступати в сім ділі.

Виглядн на побіду соціяльної партії суть іменно в великих містах як Брукселя, Літтіх, Антверпія і ін. досить слабі, а то в наслідок подвійного (плюрального) права голосованя, яке признано посідаючим клясам. Правительство клерикальне уміло дуже добре через зручне установленє виборчих округів (полученє міст з сельскими повітами) забезпечити для клерикальної партії як найкорисніші виглядн. Таким чином заходить небезпеченство, що напр. Брукселя, Літтіх і другі більші міста впадуть цілком в руки клерикалів. З тої причини були поступовці дуже склонні до заключеня виборчого компромісу з партією робітницкою. Та евентуальність есть однак тепер цілком виключена, а бельгійска партія робітницка предприймає тепер виборчу боротьбу цілком самостійно.

У всіх виборчих округах, де має та партія надію на успіх — поставить вона своїх власних кандидатів. Конгрес постановив, що кождий член партії, котрому предложать кандидатуру — мусить ві приймити, без взгляду на се чи буде вона дотичити его власного округа виборчого, чи ні. Кожда відозва виборча має містити на вступі слідуючу принціпіальну заяву:

„Богацтво і средства продукційні суть загальним уділом людскости і мусять знову стати власністю загалу.

„Господарку капіталістичну з сим ідеалом погодити годі.

„Для осягненя тої цілі і заразом для цілковитого висвободженя кляси робучої потреба доконче істнуючі класи знести, а теперішний лад суспільний перемінити основно через усуспільненє землі і средств продукційних.

„До сеї цілі треба прямувати при помочи всіх средств які має кляса робуча до своєї розпорядимости, іменно-же через політичну агітацію“.

На внесенє Серві-го принято слідуючу резолюцію:

„В справі виборів до парляменту в жовтни 1894 конгрес постановляє от що:

1. Товариства окружні (Fédérations régionales) партії робітницкої зобовязуються пізнанє наших найблизших жадань, котрі програма виборча ставляє — ширити підчас виборів між народом, не занедбуючи однак притім і пропаганди для максімальних принціпів партії, і не скриваючи ні одного пункту програми.

2. Кандидати, котрі програму конгресів в Брукселі (1893) і Карельоні вповні признають — зобовязуються також зі своєї сторони програму виборчу оголосити, а на случай вибору старатися о его переведенє. В тій цілі мають вони використувати право парляментарної ініціативи, вносити одже проекти законів, і доводити до дискусії і голосованя над ними. Вони мають надто використувати кожду способність для обговорюваня жадань в програмі поставлених“.

Крім того постановлено:

„Секції партії не сміють входити в ніякі аліанси з політичними групами, котрих програма не годиться з тими коллективістичними принціпами, що стоять на вступі програми робітницкої партії“.

„Кождий посол партії робітницкої буде четвертину своїх дієт платити до агітаційного фонду партії. Рада генеральна партії має уважати на стисле держанєся програми, як також і на се, щоби відпоручники партії в парляменті свої обовязки стисло виконували“.

Всі ті постанови приймив конгрес з рідкою однодушностею. Лише в справі пропорціонального права вибору панувала ріжниця поглядів. Відпоручники робітників гірничих з Борінаж заявились против сему системови виборчому, але мимо того, принято его всіми

голосами проти 6 до виборчої програми. Програма та звучить тепер ось як:

1. Загальне право голосования для кождого почавши від 21 р. життя. Заступництво пропорціональне. Референдум і ініціатива. Амнестія засуджених і увязнених за політичні справи.

2. Безплатна і свіцка наука на усіх ступенях. Обовязкова наука елементарна і удержане школярів на публичний кошт. Зрівнане становища учителів громадских з державними.

4. Свобода і самостійність громад.

4. а) Знесенє армії сталої; яко фаза переходова: знесенє конекрипції і заступництва, і переміна армії в узброєний народ.

4. б) Розділ церкви від держави. Переміна фільозофічних і релігійних тіл в правничі особи (personification civile).

5. Признанє кождому громадянинови права на науку, суд і командованє в своїй материній бесіді.

6. Устроєнє міністерства праці. Інспекція праці. Вибір інспекторів і інспекторок.

7. Наданє промисловим і сельско-господарским синдикатам права правничих осіб. Ревізія найновішого закона в справі кас запомогових.

8. Законне унормованє праці дітей, жінок і мужчин. Мінімум заробітної плати. Однака плата за однаку роботу так для мужчин як і для женщин. Осьмогодинний максімальний день робучній.

9) Переміна запомоги для убогих на обезпеченє всіх горожан на случай хороби, безробітя, старости і смерти. Яко перехід: зорганізованє асекурації на час старости для робітників.

10. Обовязкове обезпеченє против нещасливим случаям на кошта предпрівмці. Закони спеціальні в справі нещасливих случаїв підчас праці.

11. Знесенє всякого цла ввозового і податей на доконечні средства поживи. Прогресивне оподатковане доходів, спадщин і даровизн між живучими. Знесенє податку за ліценції (droit de licence).

12. Переміна банку національного на інститут беззисковних пожичок (à pr x de revient) для сільского господарства, промислу і гандлю. Его організація державою, так для осіб приватних, як і для робітничих спілок.

13. Підвисенє плати для низших публичних урядників і робітників. Унормованє авансу і признанє робітникам, учителям і урядникам держави і громади права коаліції.

Зрівнане робітників і урядників гандльових з робітниками і урядниками промисловими, особенно що до права коаліції і судів промислових.

Признанє всім публичним учителям, урядникам і робітникам права до свобідного заявлюваня своїх політичних, соціальних і фільозофічних поглядів.

14. Перехід великих предпрівмств в посіданє загалу, особенно копалень, средств комунікаційних і т. д. Монополь для фабрикації алькоголю і для продукцій шкідливих для здоровля.

15. Устроєнє комнат для сельского господарства (comices agricoles), зложених з поземельних властителів, державців і робітників, вибраних загальним голосованем. Заданєм їх буде: установлювати довгість часу праці, мінімальну плату, час мінімальний для держав (браня в політе) з правом для державця установляти ще коротші терміни, — далі: установляти винагороджене за меліорації для уступаючих державців, і висоту державного чиншу.

16. Організація безплатної лікарскої помочи по селах.

17. Закладанє сельских товариств продукційних за грошевою підмогою публичної власти.

18. Забранє в посіданє великих дібр (чи держава має забрати? — Ув. Ред.) і пускане тихже в політе з особенним увзглядненем епізлок сельских робітників.

19. Реформа права пользованя. Признанє селянинови права убивати в кождій порі року звірята ушкоджуючі его засіви.

20. Знесенє привілею великих власностів земских, як і браня в застав збіжа на пни.

21. Убезпеченє через провінції і контрубезпеченє через державу на случай зарази на товар, хоріб ростинних, граду, повени і т. д.

22. Політика кольоніяльна. Посли вибрані при помочи партії робітницкої, мають відмовити всякої підмоги для такої політики кольоніальної, котрої цілею або наслідком булоб використуване так званих „низших“ народів або рас. Вони мають аж до нового рішеня відмовити всякої субвенції для „вільної держави Конго“ і радити, щоби основне і безсторонне слідство вияснило тамошні відносини. Від вислідків сего слідства буде залежати дальше становище роб. партії в сім ділі.

23. Вибір всіх судіів через нарід. Безплатна поміч правна. Винагороджене шкоди для жертв судейских помилок.

Так одже боротьба виборча в Бельгії буде мати чисто соціалістичний характер; вона буде клясовою борбою між пролєтаріатом а буржуазією. Понеже соціалістична партія по селах ще сорозмірно слабо утвердилася, то і не може в найблизшій будучности сподіватись там великих успіхів. Певним єсть лише вибір соц. кандидатів в центрах промислових і тут ужне партія всьої своєї сили, щоби здобути для себе як найбільше політичної сили.

Агітація виборча вже в повнім розгарі. Сотки тисячів брошур і летучих листків розширюються по цілім краю. Бельгійські товариства продукційні дали раді генеральній партії значні средства грошеві в розпорядимість. — Бельгійські робітники будуть мати в виборчій боротьбі симпатії всього міжнароднього пролєтаріату за собою, і нема сумніву, що ім в наслідок їх енергії і взірцевої організації удасться позискати в сій державі як найбільше необмеженого капіталізму, поважне і могуче становище. Побіда соціалізму в Бельгії буде заразом побідою межинародного пролєтаріату і длятого ми, що живемо в подібних відносинах як товариші бельгійські, кличемо до них: Вперед! до борби і до побіди!

Подав **Др. Кирило Трильовский.**

Споминки В. Короленка про Чернишевского.

„Воспоминавія о Н. Г. Чернышевскомъ В. Короленко. Съ портретомъ Н. Г. Чернышевскаго". Такий заголовок тілько що вийшовшого 14-ого випуску видань „Фонда Вольной Русской Прессы въ Лондонѣ". Споминки сі були написані ще 1891 р. і гектографовані, а тепер перепечатані з гектографованого примірника. Вони дуже цікаві і з огляду на автора їх, — звісного російского беллетриста, те-ж потерпівшого від рос. правительства, — і ще більше з огляду на самого Чернишевского, хоть і роблять дуже сумне враженє. Автор тілько перевертає чутку про Чернишевского, немов би він був збожеволів на довго перед смертю. На підставі слів осіб, що пробували з Чернишевским, і свого особистого знакомства з нвм, д. Короленко констатує, що Чернишевский був при повнім умі завше і до самої смерти; єго не покидав навіть писательский талант. Між инчим він імпровізував, перед товаришами неволі, цілі романи. Зміст одного з них п. з. „Не для всѣхъ", поданий д. Короленком, такий: два приятелі влюбляються в одну дівчину і вона любить обох, бо один одного доповняє і прикмети їх такі, що вона без них не може істнувати. От вони врешті й устроюють собі житє в трох, та аж ув Америці, бо навіть в Англії їх за те переслідують. Д. Короленко сумнівається, чи Чернишевский брав такі річи на серіо, — він на заслану особливо визначався хитрим сміхованством до того, що треба було добре вважати, щоби розібрати, чи він каже правду, чи жартує. Навіть імпровізуючи свої повісти і т. и. Чернишевский ошукував товаришів, чинячися, що їх вичитує из зошитів — чистісіньких. І що до поглядів та переконань, Чернишевский лишився той самий, що був на волі, але власне через те він так відбився від пізнішого житя у Росії, що робив вражінє чоловіка, котрий пробудився після 100-літньої спячки і опинився між сучасними людьми, — зовсім чужими єму. Д. Короленко доказує се наглядно, малюючи свою стрічу з Чернишевским, — 1889 р. в Саратові, і від слів Чернишевского дрож пробігає по тілу і в серці встає щось таке против порядків, що замучили живим ту велику духову силу Россії, — що годі єго й назвати. А тут, і портрет Чернишевского: изгорблений, з землистим цвітом лиця — недужий смертельною хоробою, — жовтою лихорадкою, — захопленою в жаркій Астрахані, — після холодного сібірского клімату, — і він намагає грати ролю чоловіка молодого, веселого....

Але-ж таки в розмовах Чернишевского з Королевком і єго жівкою, Явдохою Семенівною є й дещо цікаве. „А Толстымъ увлекаетесь? — спитав він, лукаво дивлячись на Явдоху Семенівну. Превосходный писатель. — Явдоха Семенівна сказала свою думку і спитала про єго дійсні відносини до остатних творів Толстого.

Тоді Чернишевский вивяв хустину і висморкався.

— Что, хорошо? спитав він на велике ваше диво. Хорошо я сморкаюсь? Такъ себѣ, не правда-ли? Если-бъ у васъ кто спросилъ: хорошо Чернышевскій сморкается, вы бы отвѣтили: безъ всякихъ манеръ, да и гдѣ-же какому то бурсаку имѣть хорошія манеры. А что, если бы я вдругъ представилъ неопровержимыя доказательства, что я не бурсакъ, а герцогъ и получалъ самое настоящее герцогское воспи

таніе. Вотъ тогда бы вы тотчасъ-же подумали: А—а. Нѣтъ, съ, это онъ не плохо высморкался, это и есть настоящая, самая рѣдкостная герцогская манера.... Вѣрно?" „Пожалуй". „Ну вотъ тоже и съ Толстымъ. Если-бъ другой написалъ то, что онъ пишетъ въ послѣднее время, ни въ одной редакціи не напечатали бы. Сказали бы: глупо и неграмотно... Да! у него вѣдь рукописи ужасно неграмотныя: выправитъ корректоръ граматическія ошибки, подпишутъ графъ Толстой, всѣ и ахаютъ. Ахъ Толстой, великій романистъ! Не можетъ быть, чтобы была глупость. Это только необычно и геніально! По графски сморкается!"...

Духові прояви у Чернишевского за час его засланя, всеж таки доказуютъ незвичайну силу его духа, — ничі не видержували і частини тих мук, які ему прийшлося витерпіти. Чернишевский не любив говорити про причини своєі висилки. „Богъ ихъ знаетъ, — казав він. — Можетъ быть имъ и извѣстно, за что сослали, а я не знаю". Він не жалувався на свою долю і ніхто не бачив его сумним. Тілько раз, у Нерчинску товариші бачили, як він заплакав. „Ми сиділи з ним на дворі, — росказував д. Короленку один из нвх, — коли принесли Чернишевскому листи і журнали. Чернишевскій надів окуляри, отворив книгу, перевертав у ній листки, і се книга виховзнулася ему з рук, він устав і швидко пішов до себе. В очах у него ми завважали сльози. Отворивши книгу, ми найшли там звісний вірш Некрасова. Ми з делікатности не обзивалися до него про сю справу, він теж не счинав тої розмови, але в загальних розсудах після того проривалася иноді нота особливої горечі". Для галицких наших читателів завважаємо, що то була книга „Современника" из 1866 р. — місячника, котрий видавав звісний російский поет Некрасов і в котрім Чернишевский був головним сотрудником, до самого арешту, в 1864 р. Після вистрілу Каракозова в царя, Некрасов, котрий в загалі визначався слабим характером, написав вірш, де кликав царя против соціалістів словами: „измѣны не терпи!" А перше Некрасов кликав молодіж російску: „Иди въ народъ!" Було від чого заплакати Чернишевскому....

В засланю, Чернишевского шанували усі товариші недолі. Він був немов їх судя, що розбирав терпеливо усі їх сварки. З ним були Поляки, потім „каракозовці", та ще вислані за „недільні школи". Чернишевский держав ся від них на боці, бо то був чоловік, для котрого увесь інтерес — у писательстві. По запевненю д. Короленка, — Чернишевский сміявся над своіми пробами практичної революційної діяльности. Шанували Чернишевского і урядники й жандарми, котрі робили свою службу коло него і с котрими він поводився незвичайно делікатно і туманно. Та, найцікавіше, як до него відносилися прості люде Сібірі, де Чернишевского держали до 1884 р. (Після того его поселено в Астрахані, і врешті в Саратові, де він 1890 р. і вмер). Д. Короленко перше описує тих людей і їх сторони. „Важко уявити собі, — каже він, — що небудь мрачніще, сумніще і непринадніще, як приленска природа. Голі скали, иноді камінна стіна на десятки верст, і на верху, над вашою головою, тілько листовий ліс, та в ряди-годи хрести якутских могил. І так майже на три тисячі верст (поверх 400 миль). Російска людність Лени — се ямщики (візники), поселені тут из давна урядом і живучі у держави на пенсії.. Се свого роду зразок старинних ямів, якась почтова служба для державних цілів, серед дикої природи і пів-дикої місцевої людности, серед гіркої нужди. „Мы пеструю столбу караулимъ, — говорив мені з гірким жалем один из ямщиків своїм спорченим жаргоном, — „пеструю столбу, да сѣрый камень, да темную лѣсу". В сій фразі вилилося гірке житє російского мужика, зовсім утерявшого смисл істнованя. „Столбы для дому — бей въ камень, и паши (ори) камень и камень кушай... и слеза паша на камень этотъ падаетъ", — говорив инчий. Сі люде, що, як усі люде, все ждуть чогось і на щось надіються, — везли Чернишевского, коли его відсилали на Вілюй. Вони завважали, що того арештанта провожають з особливою увагою, і довго в юртах мужиків, що забувають рідну мову та бережуть споминки про далеку батьківщину, толкували про важного генерала, понавшого в опалу. За тим его привезли назад і знову з незвичайними передосторогами. В сентябрі 1884 р. і через кілька місяців після пройізду Чернишевского, мені прийшлося провести кілька годин на пустім острові Лени, в жданю поки пронесеся снігова туча. Ми росклали огонь из ямщиками і вони росказали нам про своє гірке житє.

— Вотъ развѣ отъ Чернышевскаго не будетъ-ли намъ чего? сказав один из них, задумано поправляючи огонь.

— Що таке? Від якого Чернишевского? здивувався я.

— Хиба ти не знаєш Чернишевского, Николая Гавриловича?

І він росказав мені ось що: „Чернишевский був у покійного царя важний генерал і найперший сенатор. От раз зізвав государь усіх сенаторів і каже: „Чую я, мовить, зле у мене в моєму царстві, людоньки дуже жалуються. Що скажете, як зробити ліпше? Ну, сенатори й кажуть: один се, другий те. Звісно вже, як завше заведено. А Чернишевский мовчить. От коли усі сказали, царь говорить: що-ж ти мовчиш, мій сенаторе Чернишевский? Говори і ти. Він і каже: все гарно, твої сенатори говорять і хитро, та все бач не те. А діло, батюшка государю, просте: дивись на нас, кілько на нас золота та срібла навішано, і чи багато ми працюємо? Та менче всіх. А котрі у тебе в государстві найбільше працюють, ті всі власне без сорочок. І все так иде на виворот. А краще зробити треба ось як: нам би менче богацтва, а решті народу вменчити тягарі". От учули се сенатори і осердились. Найстарший з них і каже: „Се, видно остатні часи настають, що вовк вовка їісти хоче". Та один за одним і забралися. І сидять за столом царь та Чернишевский. От царь і каже: ну, брате, робити нічого. Люблю я тебе дуже, а робити нічого, треба тебе в далекі місця заслати, бо с тобою з одним мені ділами не управитись". Заплакав, тай відправив Чернишевского у найгниліще місце, на Вілюй. А в Петербурзі остались у Чернишевского сім синів і всі виросли і всі стали генерали. І от прийшли вони до нового царя і кажуть: вели, государю вернути нашого родителя, бо єго й батько твій любив. Та тепер уже і не один він буде, — ми всі з ним сім генералів". Царь і вернув єго в Росію, тепер чей буде питати, як у Сібірі, в далеких місцях народ живе. Привіз я єго в чайці на станок, та як жандарми вийшли на беріг, я поклонився у пояс і кажу: „Николай Гаврилович! Бачив наше житечко? „Бачив, каже". Так закінчив оповідач, певний, що в відповіді Чернишевского був завдаток будущини і для них, покладених караулити „пеструю столбу да сѣрый камень". Я росказав сю легенду Чернишевскому. Він з добродушною іронією похитав головою і сказав: „А—а. Похоже на правду, именно похоже. Умные парни эти ямщики".

Так вінчить Короленко свої споминки. В початку він каже, що Чернишевский остатним часом сам писав свої споминки і переслав їіх близьким людям у Петербург. „Таким чином, — додає Короленко, — колись ми узнаємо подробиці єго справи, а також єго житя в Сібірі". Узнаємо! та не вериемо єго!.... Нещасний народе руский, коли ти проснешся і побачиш, що як раз ті царі, що в тебе стоять високим ідеалом людекости, і є головні кати найкращих твоіх синів і, сповняючи свою ролю, навіть не думають плакати над їіх долею.... **М. П.**

Найновіщі поезіі П. Куліша.

Про збірник поезій д. Куліша „Дзвін", що вийшов торік у Женеві находимо в V випуску „Житя і Слова" рецензію Ів. Франка. Рецензент наводить вірш д. Куліша п. з. „Чолом доземний мойій же таки знаній" (жінці єго, Ганні Барвінок) і кінчить так:

„Від часів Шевченка поезія українська не промовляла такою чудовою, енергічною мовою, яку отсе на старости літ віднайшов Куліш. За отсих кільканадцять субєктівних, ліричних та епічних пєс (гляди вельми інтересну казку про курку з курчатами) ми готові простити Кулішеви цілу купу єго псевдополітичного і псевдокультурного, непоетичного а то прямо несмачного блекотаня (напр. називане Хмельницького псом), котрим наповнена решта єго „Дзвона". А читаючи оті немногі тихі та гармонійні пєси подвійно жаль робиться автора, котрий затроює остатні дні свого житя такою дикою і безпредметною злостю замісць закінчити їіх такими гармонійними акордами, які він уміє видобувати зі своєі кобзи. Аджеж тою лайкою, котру він сипле на право і на ліво, він нікого не переконає про слушність своіх поглядів, коли не переконав нікого товстими томами своіх „Воссоединеній". Ми певні, що „Дзвін" єго залунав би широкою луною по всій Україні і по Словянщині, колиб автор помістив у нім сотню таких пєс, як наведена вище, і певно сто раз більше прислужив ся б і справі поступу культури на Україні, ніж тепер, коли мало хто й здобуде ся на терпливість, щоби крізь гущавину сухого доктринерства та гидкої лайки добрати ся до отих перлин нашого слова й нашої поезіі. В одній своій вірші „До Тараса на небеса" Куліш вкладає в уста Шевченкови слова:

О, найлюбійше той мене похвалить,
Хто дещо марне у печі попалить.

Ех, як би то сам Куліш послухав сеї своєі ради і ще за житя попалив такі свої речі, як Крашанку, Хуторну поезію, три чверті всього „Дзвона", цілу поему „Куліш у пеклі" враз з приписками до неї! Та мабуть не послухає."

Редакцію „Хлібороба" переняв на себе Др. С. Данилович. Адрес редакції і адміністрації від тепер: Коломия, Собеского ул. 58.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиї.

V-тий Рік Коломия за 1 сентября 1894. 17 нр.

Виходить 1. і 15 з. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція
і Адміністрація
на Замковій ул.

Л. Н. Толстой. Царство Божіе внутри васъ, или христіянство не какъ мистическое ученіе, а какъ новое жизнепониманіе.

Берлинъ. 1894, I—II. Изданіе Библіографическаго Бюро. Александровская улица, 2. I.

Л. П. Тойстой показав ще один добрий примір писателям російским, видавши свою книгу, в противність царській цензурі, за границею. Добре діло, зроблене знаменитим писателем, на сей раз тим ліпше, що ся нова книга єго — найліпша з тих релігійно-соціальних трактатів, які він написав в остатні роки. Сказавши се, ми зовсім не думаєм поділяти всіх думок Толстого. Мало того, — ми думаємо, що Толстой опирає найвірніщі свої думки на хистку основу і тим вслабля їх силу. — Мв сподіваємось, коли не допевнити такий суд наш, то хоч пояснити єго сею нашою рецензією, в котрій коротко намітимо сильні, по нашій думці, і слабі боки нового твору знаменитого писателя.

Властива ціль сего твору, головний клопіт єго показуєся в першому із початних заголовків в ній: „Ученіе Христа и общая воинская повинность". Найбільше говорить Толстой против війни і армій, котрі по єго вірному суду, тепер стали більше, ніж коли небудь, опорою нутрішньої громадскої нерівностя, а не струментом для оборони од чужинців. Далі, зовсім консеквентно, автор виступа проти сучасних держав, котрі опираються на армії, їх порядкують і т. и., — і на церкви і попівство, котрі посвящають війну і присягу воякцу і підданску, в противність явній заборонї евангельскій. Поряд з тим Толстой одкида основу особистої власности і признаєся до коллективізму, хоч на сій точці спиняєся не так багато. Свої думки Толстой говорить гарячою, різкою в простоті аргументацією, котра зрештою иноді слабує повторами, — і часами підпира ві картинами, достойними єго беллетристичного таланту, як напр. патретом того монаха, котрий давав мужикові книжки про вельки святощі, а на слова: „дайте ему русское евангеліе!" — відповів: „это имъ не идетъ!", як оповідання про рекрутский набор, дві „екзекуції" і др.

Опира Толстой свої думки на слова евангельскі „не протився злу" і т. д. і в загалі на т. зв. „Проповідь на горі". В початку своєї книги він приводить цітати з писателів і проповідників, котрі мали подібніж думки, — од Хельчицкого, чешского писателя XV ст., квакерів до ріжних англо-американских сектантів XIX ст.

Тільки ж з поводу квакерів ми завважаємо, що секта ся може вписуватись у християнскі почасти по недорозумінню, — бо в суті своїй се одна з сект, котрі вже виходять за границі христіянства. Квакери, правда, признають „Новий Завіт" за книгу богом вдухнуту, але поряд з тим признають, що дух божвй може просто говорити в душу людску і тепер, — то б то в суті, що людина своїм розумом може дійти до думок, не менше правдивих, як і ті, котрі написані в „Новому Завіті". В громадскі ідеї квакерів, вже од часів Пена, високоученого на свій час, увійшло стільки ж біблійного, теологичного демократизму, скільки й свіцкого, классичного лібералізму і англошотландского радикалізму XVII ст. Сам перший апостол квакерства, Фоке, хоч і малоучений, а не тілько думками своїми про духа божого в душі людскій виходив з рямок христіянства, але й усею своєю натурою був зовсім не християнин, — то б зовсім не індівідуаліст, котрий зна себе та бога, — а глибоко громадска людина. Він увесь свій вік путався в громадскі справи, говорив про громадскі кривди, — і приятелі єго, при первій змозі, заклали в Америці громаду — власне політичну громаду. — котра не ждала, поки прийде на землю Христос з царством божим, а попробувала осущити свої ідеали в певному громадскому порядку. Можна сказати, що коли квакери аргументували цітатами з біблії і евангелія, то лишень через те. що сучасна ім англо-шотландска протестантска громада навикла до таких цітат, але ті цітати часто лишень білими нитками пришиті були до

суті думок і цілів квакерів. Так сталось і з думкою квакерскою про безчоловічність і безбожність війни. Треба було знайти який текст в евангеліі в опору сеі, зовсім нової думки, — і квакери ухопились за слова: „не протився злу“, сказані в евангеліі зовсім без думки про війну або щось подібне. Так само баптисти і самі квакери на ті ж слова опирали таку нову думку, як віротерпимість! На ділі перші християне думали мало, або й зовсім не думали про громадскі справи, в тім числі і війну, — бо, окрім усього иншого, мало мали пригоди здибуватись з сею справою. Римска воєнна система не зачипала жидів, свого війска жиди вже не мали, а в часи повстаня жидівского 69—70 рр. християне вже виділились з жидів. Евангелія передають нам слова Івана Хрестителя, котрим, видимо, сімпатизували і евангелисти: Коли приходили до Івана солдати і питали єго, що їм робити? — то Іван одповідав їм: „не насильствуйте ні над ким і не обманюйте нікого, — а вдовільняйтесь вашою заплатою“ (Лука, III, 14), — а не казав їм: покиньте зовсім воякску службу. — Очевидно, що подібна думка зовсім не приходила в голову евангелистам. Коли з годом християнство розширилось серед римлян і здибалось практично зо справою армії, то мала часть християн з нехіттю дивилась на армію, як і на всяку громадску справу, — але більшість піддавалась римській воєнній системі, з пассівности, котру власне підпирала теорія „непротивліня“ і виразна заповідь евангельска з поводу податків: „отдавайте Цезарево Цезарю“. (К слову, Толстой противний і податкам, — чому ж він проти них не знайшов слова Христового?) Таких примірів, як св. Максиміліан, котрий не хотів зоставатись вояком, історія і легенда християнска дає не багато.

Легенда християнска говорить чимало про християн-вояків, про окремі особи, як св. Юрій, і про легіони, як Тебанский, як вони терпіли муки, — але не за те, щоб не хотіли бути вояками, а за те, що не хотіли сквернитись римскими обрядами перед ідолами. І се цілком натурально, бо головний, майже виключний клопіт християнина був клопіт про свою душу, про віру єі в бога, про виділіннє єі од світу з єго князем-діяволом, — а про громаду з єі порядками християнин думав найменше. Толстой клопочеться не тільки про неволю, а й про наймитів, — він у сій справі чистий соціаліст. Але коли апостоли здибались зо справою неволі, — то зовсім не думали проповідати проти неі в принціпі, а напроти того радили рабам служити панам і злим, очікуючи собі надгороди на небі і пішли в сій справі навіть назад проти закону жидівского.

Звісно, вже з принціпу деізму можна вивести і брацтво і всякі ліберальні і гуманні речі, — та для сего треба думаня трохи штучного, як для виводу нових громадских думок, подібних до квакерских і толстовских, зо старих святих книг, треба свого роду схоластики і навіть ретушовки.

Толстой робить таку ретушовку, прибавляючи своє словце до евангельских і говорючи: „не протився злу — насиліемъ“. Противліня проповідю він похваля і приводючи такі приміри, як той, де дама в вагоні стидила офицерів, котрі їхали на єкуцію мужиків, — і навіть требує, щоб християне казали в таких випадках: „нѣтъ, — этаго ми не позволимъ!“ (II, 121). — Хотіли б ми знати подрібніще: як не позволимо? — Се все власні додатки Толстого до науки евангельскої, — котра, повторяємо, зовсім не інтересовалась громадскими справами на землі, тим паче, що перші християне, як усі сучасні ім філософи, ждали з часу на час, що уся земля теперішня пропаде, напр. згорить, — і тоді вже настане якесь царство боже.

Коли не ретушує, то по своєму обертає Толстой і слова евангельскі про царство боже. Евангелисти власне дівились думками про се царство. Раз у них говориться про него справди те, що бере Толстой, — то б то, що царство боже — серед нас, людей. А в друге говориться про те, що царство боже наступить, коли Христос на хмарах прийде знову на землю, з ангелами, серед світовоі катастрофи і осудить одних на рай, а других на пекло. І остатнього роду текстів в евангеліях (а також і в других писаних апостолів) далеко більше, ніж першого роду. До того в усіх книгах нового завіту говориться про те, що катастрофа приходу царства божого прийде от-от, незабаром, раніще, ніж вимруть свідки проповіді Христа, або навіть раніще, ніж 12 учеників обійдуть Палестину. Перші християне жили власне з сею думкою (див. Листи апостола Павла, найстаріщі писаня християнскі), — так що навіть слова евангельскі про те, що ніхто не зна, коли прийде царство боже, треба вважати вже за пізніщі додатки, писані тоді, коли віра в скорість катастрофи вже холонула.

Толстой вибіра собі з евангелій слова такі, які єму подобаються. Він навіть сміється над словами про приход Христа з неба на хмарах для страшного суду, як сміється і над небом, вознесінням і т. п. (I, 115). Але що ж тоді стаєся з евангеліями, як з авторитетною книгою? Коли Толстому вільно так розсікати іх і вибирати з них, що єму треба, — то вільно і попам і др., котрих Толстой корить, що вони не розуміють власного смислу християнства.

Толстой не довольний і тим, як товмачать християнство „люде науки“! Він каже, що „люди науки считаютъ христіанствомъ только то, что исповѣдывали и исповѣдуютъ различныя церкви“ (I, 122). Тут Толстой чудним способом помиляється. „Люде науки“ вже давно всилюються вловити еволюцію думок і порядків у христіянскому світі і виразно розличають: а) думки Ісуса, b) думки апостолів (при чому показують незгоду між ними напрямку жидівского і космополітичного) і с) і науку церковну. Така ціль лежить в основі і праці Ренана, котру спомина і Толстой. Люде науки не тільки не тожсамлять думок Ісу-

ся з церковними, а напроти, ще з часів появи християнства, налягають на те, щоб показати між ними ріжницю. При тому новіщі люде науки по більшій части пересолюють річ на користь Ісуса, виставляючи єго, почасти, як і Толстой, дуже вже подібним до себе, підновляючи єго думки. Се робиться тим лекше, що документів, по котрим ми могли б собі точно представити образ Ісуса Назарейця, власне не ма, — бо старіщі християнскі писаня, Листи ап. Павла, говорять про Ісуса мало, а евангелія дуже піздні, (писані після 70 р. по Р. Хр.) тенденційні та й, видимо, підправлялись не раз ще в пізніщі часи. Звичайно Ісус виставляється в людей науки, занадто протестантом (безобрядовцем) і космополітом, — як і в Толстого, — на основі певних цітат із евангелій. Але ж в евангеліях єсть і другі місця, в котрих Ісус сповня обряди і являється досить жидівским націоналістом.

Ми думаємо, що така субєктивна ідеалізація Ісуса виставля нам всю еволюцію християнства в перші часи досить штучно і невірно. Так напр. всі нові історики християнства звертають увагу на незгоду між Павлом і єрусалимскою християнскою громадою в справі примусу прозелітів нежидів до жидівского обряду, а також на те, що довго в Палестині держалась громада християн жидівских обрядовців, — ебіонітів, — над котрою старшинували родичі Ісуса. Опираючись на безобрядові і космополітичні фрази в евангеліях та на оповіданя евангельскі про те, як родичі Ісуса не хвалили єго перших виступів, як пророка і як Ісус незхотів прийняти матері і братів, котрі прийшли до него в часи проповіді, — історики виставляють жидівску партію між першими християнами, — ебіонітів, за реакціонерів, котрі пішли назад против Ісуса, котрого б то думки вірніше зрозумів ап. Павло.

Ми думаємо, що така постанова справи псіхологічно невозможна — і вже через те історично невірна. Невозможно, щоб найближчі ученики Ісуса так скоро і до того забули єго науку, щоб одступитись од неї в таквх основних точках. Невозможно, щоб ті ученики прийняли собі в начальники родичів Ісуса, коли б ім відома була незгода іх з учителем і те, що той не хотів прийняти іх, сказавши: „хто мати моя і брати мої? — ось де (учениқв) мати моя і брати мої!“ Правдоподібніще те, що думки Ісуса ще багато задержували в себе обрядового і національного жидівского елементу і були близчі до думок ебіонітів, ніж до Павлових, — і що фрази евангельскі про родичів Ісуса написані власне під впливом Павлового напрямку, як реакція проти ебіонітів.

В усякім випадку дуже важко представити точно властиву проповідь Ісуса по такому непевному, нерівному і строкатому матеріалу, як евангелія, а через те і чудно бачити, коли такий чоловік, як Л. Толстой, опираєся ва Ісуса, — як на вищий авторитет. Ми власне не знаємо, що говорив Ісус, — а знаємо лишевь те, що за него і про него говорять евангелія. Сі ж остатні говорять багато такого, що одкида Толстой і що має в собі зерна і основу думок церковних, так антіпатичних Толстому. Так перше всего евангелія показують нам Ісуса чудотворцем далеко більше може, ніж моралістом. Толстой зовсім самовольно і штучно поясня примішку чудотворного елементу в християнство, тим, що як люде не зрозуміли науки Христа, то стали примішувати до него чудесне, і що почалось би таке з оповідавя книги Діів апостольских про єхід св. Духа (I, 78—79).

На ділі Ісус, на скілько можна говорити про єго індувідуальність, жив, як і всі єму сучасні люде, у світогляді найфантастичному, поввому віри в усякі чудеса, в усякі забобони, — „суевѣрія“, над котрими тепер сміється Толстой. До того, як видно з листів ап. Павла, спеціально християнска громада того часу була повна того, що ми тепер звемо неврозом, гістерією і т. и В такому осередку мусили случатись чудеса, подібні до тих, які і тепер робляться в Лурді, і складатись про них найфантастичніщі оповіданя. Перші християне вважались і чужими за чудотворців, — і певно Ісус, з самого початку свого, вважався за чудотворця та, мабуть, і сам себе почував таким. Се вже складало таку основу, на котрій мусила з часом натурально розростись віра в осібних, боговибраних людей, на котру оперлась з годом і ієрархія церковна. Вибір 12 учеників (12 — святе число в жидів) котрий, певно, зроблений був уже Ісусом, осібний вибір Петра, слова до 12-ти, що вкладають евангелія Ісусові, — ще міцніща основа для церковної ієрархії.

Всі сі чудеса, „суевѣрія“, зерно церковности, а до того зостатки старозаконної обрядовости і націоналізму жидівского, а також прояви негуманности, як напр. в чуді зо смоковницею, в притчі про таланти і т. и., нарешті знамените оповіданє про страшний суд з вічним пеклом і т. и., роблять тепер навіть евангелія книгою не так то придатною для просвіти народу, не глядючи на гуманні частини іх. Хто в силах точно розділити составні елементи евангелій, сказавши: отсе суть, Ісусова частива, а се — примішка, не Ісусова? І теперішній гуманіст, котрий схоче опирати свою проповідь на авторитет евангелій і Христа, мусить подумати про те, що чи не ліпше буде звернути ту проповідь просто на теперішні привички розуму і інстинкти серця, ніж послугуватись таким непевним матеріялом, як евангелія, не кажучи вже про инші книги Нового Завіту, як напр. Апокаліпсіс, котрий грав таку значну ролю в виробу християнского світогляду і котрий, вже по своєму ранньому написаню (коло 70 р. в усякім разі раніще евангелій) показує думки найближчих учеників Ісуса, мабуть, чи не вірніще, ніж евангелія.

Зважившн всі показані прикмети евангелія, цілком зрозумієш, як натурально мусила розростись в християн нова обрядність і ієрархія церковна і чому в протягу всіх середніх

віків, коли основи християнского світогляду панували без конкуренції, всякі секти безобрядовців-гуманістів зоставались у меншості, — а також і те, що коли в нові часи після реформації, — котра пішла скорше од листів ап. Павла, ніж од евангелій, почали помалу брати гору в просвічених людей безобрядно-гуманні думки, то се зробилось дякуючи не самому Новому Завіту, а й тій свіцко-філософскій культурі, котра почала сильно зростати з часів новонародження наук і умілостів. Вже антітрінітарії, нові бантисти, квакери і инші радикальні сектанти, котрих Толстой признає за своїх найближчих предків, — явились просто гібрідними істотами між тією новою свіцкою культурою і християнством. Та і сам Толстой спомина з сімпатією Сенеку. Вольтера, Герцена, — людей, котрих важко назвати християнами.

Подібно до того, як можна наівно сказати, що гуманні думки, які проповідує Толстой, склались у людей зовсім не під упливом самого християнства, а де в чому напроти него, — треба сподіватись, що вони до кінця перейдуть в житє по більшій части не залежно од християнства, навіть такого, яке собі виробив наш автор. Він признає Христа не богом, а людиною, і признає поступ в історії людства. Тілько він уявля собі поступ не таким, який він дійсно був, єсть і, певно, буде.

Толстой ділить поступ людства на три періоди „розуміня житя", додаючи, що їх тілько і може бути три: „Три жизнепониманія эти, — каже він, — слѣдующія: первое — личное или животное, второе — общественное, или языческое и третье — всемірное или божеское. По первому жизнепониманію жизнь человѣка заключается въ одной его личности; цѣль жизни — въ удовлетвореніи воли этой личности. По второму жизнепониманію жизнь человѣка заключается не въ его одной личности, а въ совокупностѣ и послѣдовательности личностей: въ племени, семьи, родѣ, государствѣ; цѣль жизни заключается въ удовлетвореніи воли этой совокупности личностей. По третьему жизнепониманію жизнь человѣка заключается и не въ совокупности и послѣдовательности личностей, а — въ началѣ и источникѣ жизни — въ Богѣ". (I, 126). Далі Толстой говорить, що третє, остатнє „жизнепониманіе" — дано Христом.

Ми не будемо спинятись на тому, що трійця Толстого пахне схоластикою, ні на неточности мови — „жизнь заключается", і т. д., — ні навіть на тому, що епітети для назви періодів Толстого грішать проти правила логики про те, що класіфікація мусить бути роблена по одному роду признаків. Ми звернемо увагу автора на те, що першого періода власне ніколи не було. — бо люде ніколи не жили окремими особами, а з самого початку жили племенами-родами, як і тепер живуть дикі, і з самого початку слухались племінно-родової коллективности і за ідеал собі поставляли жити для неї, — хоч, звісно, індівідуальний егоізм проявляв себе завше, як проявляється він і тепер. Власне в варьяціях зросту і розуміня індівідуалізму і аккомодації індівідуума і коллективности, котра все більше розширяється од рода до людства, і єсть прогрес громадскій. Прогрес той проявив себе рішуче в тому, що серед роду-племени встановилась індівідуалістична сімья, — далі в критичному аналізі звичаїв і законів державно-національних, аналізі, котрий в европейскій части людности проявив себе рішуче в грецко-римскій філософії, а надто стоіків, і котрий поставив над державно-національними звичаями і законами пригаданий вільним розумом раціональний закон, котрий звався ріжно: то людским, то світовим, то божим (хоч божими звались і закони традиційні, так що терминологія Толстого „всемірное или божеское" в суті своїй не точна.

Християнство не явилось і в сім крузі думок людских новиною, а вступило в него само, — але з другого боку, підпираючи вірою в єдиного бога - індівідуума і доктріною божого одкритя (откровенія) релігії, суть старих забобонів (суєвірія) повело фатально до церковности, а з нею до того, що індівідуальність людска, котру вже філософія почала увільняти од рабства національно-державного, була порабощена церкві, — аж поки виять новонародження наук у Европі не взялось продовжувати увільняючу роботу філософії. Сему увільненю особи европейскої людини од страшного рабства церковного помогли і почутя і інтереси національно-державні, котрі Толстой зве „язическими" і котрі в XVI—XVII ст. дійно були почасти ретроградством проти релігійного космополітизму середніх віків. Французкі „політики" XVI ст., котрі казали католикам і протестантам: „перестаньте різатись і, ради віри, накликувати на Францію іспанців-католиків і англичан-протестантів, бо ми всі — французи", — безспорно служили цілям людяности в часи Варфоломейских ночей, Ліг і т. и., — служили на ділі більше, ніж ті немногі, котрі говорили: „ми всі христіяне" і раніще, ніж ті, котрі говорили: „ми всі люде".

(Конець буде).

М. Драгоманов.

Хлопска посілість в Галичині

і новочасні суспільно-реформаторскі змаганя.

I.

Вже не раз і не два перешумів понад культурними краями гураган суспільної революції — не раз вже підносилися гнетені маси, щоб до тла збурити старі та несправедливі порядки, щоби з коренем вирвати гнетуче їх лихо, щоб привернути рівність між людьми. Найпліднійшою в наслідки, найяркійшими буквами записалася на картах історії велика французка революція 1789 року. Вона з усіх революцій найбільше знищила старого, принесла найбіль-

ше змін в житю народів. Ріки крови, що сливали з гільотин, мали — мов то море Египтян, затопити все те лихо, котре тілько віків гнетло людскість! Вона то обіцювала знищити дотеперішну неволю і нужду економічну мас, обіцяла завести раз на все рівність між людьми!

А чи сповнила обіцянку? Чи усунула неволю і визиск? Ні! Та французька революція, що тілько кровавого лиха накоіла для привернення рівности, не додержала слова! — Правда, скасовано давні привілеї, але лише на те, щоби зробити місце новим, усунено давну станову нерівність, щоби заступити ві новомодною — клясовою!

А маси народної черни — ті маси, що кровю своєю будували новий лад, що вони зискали? Вони вибороли собі почетний привілей праці. Почетний — бо матеріяльних користей привілей той не дає ім, бо користуватися цілим плодом своєї праці не дають ім нові „европейскі“ порядки. За те цілий тягар консумції звалився на плечі „старших братів“ національної родини! Вони то приняли на себе сей тяжкий патріотичний обовязок і в поті чола свого споживають всі національні богацтва, випродуковані „меншими братами“! Одні працюють, а другі споживають. Чиж не се той „суспільний поділ праці“, котрий „є условєм всякого поступу культурного“? „Всі не можуть бути рівними — мусять бути бідні і богаті, голодні і ситі“ — резонували учені поваги і так заспокоювали совість дармоідів. „Колиб не було гною, з котрого рослини тягнуть соки, не булоб гарних, пахущих цвітів — культури людскої“. І довго так в спокою наші beati possidentes, розумуючи, що прекрасний лад в нинішнім ладі суспільнім.

Але з'явилися „фалшиві пророки“ — пророки нової віри суспільної — учені упосліджених „менших братів“. „Нема ладу в нашім ладі суспільнім — заголосили вони — лад треба допервa завести. Такий лад очевидно, якого нам треба, який ми розуміємо. Такий лад, в котрім не ходивби голодним той, котрий оре, сіє і хліб робить; такий лад, в котрім не буде тинятися бездомним бурлакою той, котрий ставить панскі палати, — щоби мав чим прикрити спину той, котрий гне ві над ткацким варстатом, щоби затріюмфовав вже раз той сиятий небіщик, котрий стереже тепер брам раю, а котрий колисьто голосив, що „нероба не повинен їісти!“

Голос тих „підозрілих елементів“ не прогомонів безслідно мов пустий вітер понад чоловіцтвом. Зерно упало на добрий грунт. Неутомима підпольна робота „ворохобщиків“, зробила цілу кляcу промислових робітників, порядно невдоволеними з свого положеня — се перше. По друге — зуміла вона „вмовити“ в них, що недоля та ціле їх упосліджене, не є природною конечностію, а що вони суть виплівом нинішного і дочасного ладу суспільного. „Пророки“ ті доказали, що той нинішний лад не є незмінимий, і що з его зміною в дусі інтересів працюючої маси, зміниться ві положене.

Результат пропаганди згаданих думок був такий, що бездумні і з резігнацією на своіх плечах працюючі маси фабричного пролетаріяту, змінилися в усвідомлену, до певної хоч далекої цілі — та з фанатичною вірою побіди ідучу кляcу робітничу. Кляса та виступила на арені політичних борб, як партія соціяльно-демократична.

Цілю тої партії є вивлащене кляси приватних капіталістів з посіданих ними средств продукційних, то є землі, копалень і фабрик, і перенесене права власности тих річей, на державу. По переведеню сеї реформи не булоб в новій державі визискуваних і визискуючих, всі булиб державними урядниками — і між горожанами не булоб вже ріжниць економічних. В соціялістичній державі булиби нинішні пани зрівнані з прочими горожанами і мусіливб так як і другі, на хліб свій заробляти. Природна річ, що вони, будучи в першій лінії загроженими, перші виступили до борби з революційними змагавями партій робітничих. — Тількож нерівні сили виступили против себе. На кріпость, в котрій замкнулася мала жменя капіталістів, вирядив пролетарізуючий капіталізм несчислимі легіони пролетаріяту.

Більшість по стороні робітників. Завзятий бій ведеся вже досить довго — але чому не чути побідної пісні пролетаріяту? Чому стоіть як стояла твердиня капіталізму? Чому нема ще обіцаного нашими апостолами земного раю? Чому? — бо в справі тій має ще хтось третий слово — нажке слово! а той третий не був ще до тепер о думку спитаний. Справа згаданого спору не є так проста, як се на перший погляд видаєся. Се правда, що в згаданім спорі, безпосередно заінтересовані суть лише пролетарі-робітники та іх працьодавці. Та є певні суспільні елементи, котрі коли не безпосередно в предметі спору, то посередно, в его результаті, в змінах суспільних, які би він привів, суть заінтересовані. Елементом тим є так звана дрібна буржуазія, то є ремісники і хлопи.

Елементи ті суть органічними частями, і така глубока суспільна реформа змінилаби радикально іх положене. Кляса та — силою тепер істнуючої ординації виборчої посідає вже нині таку силу політичну, якої соціялістичний пролетаріят не скоро ще добєся. З тої то причини, буде всяка реформа в многих разах залежати від становиска, яке супротив неї займуть ті, межи великими капіталістами і пролетаріятом балянсуючі елементи.

До тепер — заховувався „менший брат“ від плуга пасивно при тій борбі пролетаріяту з капіталізмом. Що більше — він его комплєтно ігнорував. І справедливо... Бо щож могла его інтересувати борба о фабричний інспекторат, о підвисшене платні і скороченє часу праці фабричних робітників?! Але нині річ стоіть трохa інакше Нові програми соц. дем. партії, перестали вже вертітися виключно коло мате-

ріяльних інтересів пролетара. Поза границями Червоної Руси — там в европейских краях, розвилася соц. дем. партія в таку силу, котра їм дає вже можність впливати на законодавство і на розвій тих суспільних інституцій, котрим і хлоп підлягає. Чим більше кріпшає ся сила в суспільности, тим близший час зреалізованя ся остаточного ідеалу.

Позаяк хлоп переставби бути самостійним господарем, переставби бути властителем свого кавалка грунту — не може він довше мовчати! Кромі того, соц. демократія і безпосередно змушує хлопа заняти супротив неї якесь становиско. Позискавши іменно для себе з мійскої людности все те, що було до позисканя, вона переносить поволи поле своєї акції на села. Але хлоп — кажуть нам, — не дасть позискатися до жадної роботи, котра зміряє до перемінн нинішного суспільного ладу в загалі. А вже з жаданєм, щоб скасувати приватну посілість грунтову, то вже і не приступай до него. До таких змагань є він a priori ворожо успособлений. Що більше — кажуть, що хлоп не терпить в загалі жадних реформ, жадного поступу! Ненависть хлопа до реформи, здаєся найіть потверджувати історія. Прикрі досвіди з хлопами поробили вже всі антіфеодальні революції і революціонери. Чиж не звісні нам антіреволюційні бунти французских хлопів?! Чи не тому то так мізерно випали бюргерскі революції німецких країв, що хлоп сторонив а по части й ворожо відносився до них?!

В Галичині, на першу вість о польскім повстаню, вхопив руский і польский хлоп за ціп і косу, щоб примірно покарати ворохобників, що важилися піднята руку против цісаря — того батька утисненого народу! Наівні російскі революціонери, котрі глубоко були переконані в справедливість своєї справи та з дитинячою вірою в конечність побіди покидали школи, уряд, родину, — прибирали хлопский спосіб житя і розходилися між народом, голосячи єму соціялістичне евангеліє. Вони завзивали народ, щоби він піднісся і урядив царство боже на землі. Хлопи піднеслися фактично, лиш не на те, щоби пірвати власні кайдани, але щоби скувати апостола і — з поломаними ребрами передати єго царским посінакам до — дальшої кураціі. Ще й тепер є в цілій Европі тоті полки „найвірнійші“ і „найпевнійші“, котрі рекрутуються з чисто хлопских округів.

А галицкі хлопи, і хлопоманска інтеліґенція — Русини — як вони заховувалися в часах, коли міщане цілої Австрії виборювали кровю своєю ту канку свобід, котрими користуємося і ми — хлопский нарід? Політичне становиско, яке заняла інтеліґенція 1848 року, ціла наша тогдішна політична робота, була крайно ретроградною і для розвою нашого народу просто убійчою. Ми були тогди клясичним взором найгидкійшого сервілізму — упідляючого, собачого сервілізму! Ми — ославлені „Тирольці Всходу“, станули тогді по боці догасаючого деспотизму! Наші патріоти боронили умираючі політичні порядки середних віків — народови на шкоду, а собі на ганьбу!!

Опираючися на подібних фактах, фактах не видуманих, а взятих просто з недавної історії, потішаються нави тою надією, що хлоп не дасть пірватися новими, ультрареволюційними, соціялістично-комуністичними течіями. „Громадеку посілість грунтову, се зрозуміє він ще — але громадске господарованє на ній?! Хіба лише на пасовиских! Щоби вся земля сталася державною власностію, та щоби держава на ній господарила? о, сего він вже ніяк не пійме! Ідея державного коллектівізму є абсолютно непримирима з індівідуалістичним способом думаня хлопа. Хлоп і соціялізм суть понятя, котрі одно одного виключають!“

Теоріі тоі придержуються не лише оборонці нинішних приватно-капіталістичних порядків. Думали так до недавна пропагандисти соціялістичних теорій в промислових краях. Через те і відносилися вони до хлопа з крайною погордою, а навіть з ненавистею і бажали, щоб капіталізм знищив як найскорше ту „ретроградну армію, котра є найбільшою завадою побідного походу соц. демократичних робітників!“

Заки станемо розбирати істнуючі, або можливі соціяльні погляди рускога хлопа, мусимо познакомитися докладно з єго соціяльним положенєм. Які б не були теперішні погляди хлопа — він піде в той бік, куда пруть єго матеріяльні інтереси. Пізнавши докладно єго положенє, будемо могли тогди з всякою певностію судити, за якою він партією піде і чи для даної програми є в вас грунт, чи ні.

II.

Нинішний „самостійний стан“ хлопскій, утворено з панщинних хлопів в році 1848. В тім то році 14 цвітня, дарував ім цісарскій патент землю і увільнив від панщинних тягарів.

Коли возьмемо на увагу се, що та реформа зміряла передовсім до того, щоби ввкрутитися з хвилевого клопоту політичного, а іменно, щоби по перше — потягнути хлопів на свій бік против польских ребелянтів — а по друге, щоби утихомирити на хвилю хлопів, котрі вже ладилися робити небезпечнійшу від польскої, бо хлоиску революцію против панщинн, — був сей крок австрійскої власти державної, яко тако розумний. Та инакше винаде наш суд, коли поставимося на становиску тодішного правительства, котре так само як і нинішне, стояло на сторожи ладу суспільного, опираючогося на приватній власности грунтовій. Мудрість державна тої сили, котра уважає себе сторожем приватно-капіталістичних порядків, повинна видіти троха дальше, як по конець свого короткого носа. Вона в інтересі справи, котру заступає, повинна творити реформи, котрі і на будуче становилиби кріпку підвалину даного суспільного строю. Тимчасом з реформою тою, сотворено відразу і зароди

смерти нових порядків. Замість утворити, в власнім інтересі, кріпкий стан заможних хлопів, котрі, як се з досвіду знаємо, нахилюються більше до консерватизму, потворено самих кандидатів до торби жебрацкої. Австрійскі штатсмани пхнули самі цілу хлопску клясу в широко розявлену пащеку соціялізму!

Та пригляньмося близше тій спеціяльно австрійскій штатсманскій мудрости.

Згаданий цісарский патент поробив лише тих хлопів властителями, котрі в 1848 році грунта посідали. Безземельний пролетаріят недістав одже нічо! Дуже консервативний pater Калінка оцінює число безземельних і не наділених землею на пять шестих всеї сільскої людности. Чи се правда, неможу провірити, бо урядових дат непосідаєм. Кромі того утворила реформа 1848 р. *): „самостійних“ властителів, з котрих жаден не посідав повних 20 моргів — вчислені тут вже і неужитки — було в часі тої хлопскої „еманципації“, — 727.558. Вони творять 94·19 % всіх хлопских властителів посілости до 100 моргової! — а 90·78 % всіх галицких посілостий!! Так від біди „порядні“ хлопи, котрих посілости виносили аж (!) по 20 до 100 моргів маємо в часі реформи мізерних 64. 870 примірників. Се та славна середна посіліть, котра по думці многих теперішних реформатників, має бути тим найважнішим стовпом і фундаментом, на котрім держиться весь нарід, народність, віра, церков, держава, престол і т. д. і т. д.! Тота так „важна“ і многотитульна кляса, — дрожіть ворохобники! — стаповить в 1848 р. аж 8·17 % всіх хлопских, а 8·08 % всіх галицких посілостей грунтових! З 215.997 хлопских посілостий, не мала ні одна два морги. Всі посілости, котрих поверхність не виносила 5 моргів, а було іх 349.032, мали виживити, одіти і огріти 1.750.000 людей!

Дарованому коневи, не заглядають в зуби! воркне нам може пан шляхтич — пусти хлопа під стіл, то він пхає ся на стіл! Ой, не даронаний був сей кінь, а солоно заплачений, хоч заплата не належалася. Пани не купили собі хлопа за гроші, тож і не повинні були брати заплати за его увільненє. Історія віддала була хлопа в руки старшини перетворившоіся пізнійше в родову шляхту яко заплату за те, що вложила на них певні горожанскі обовязки, як напр. воєнну службу, державну адміністрацію, судовництво і т. и. За ті чинности, котрих хлоп не виконував, одержала шляхта привілеї феодальних панів. Виконуване тих горожанских обовязків, перейшло тепер на загал людности, на всіх новочасних горожан, одже і на хлопа. Він виконує іх або безпосередно, напр. служачи в війску, або посередно, платячи податки на кошта адміністрації суспільної, судівництво, школи і т. и. Хлоп був одже в праві, беручи на себе давнійші обовязки пана, жадати не лише звороту своєї до-феодальної личної свободи, але і тих грунтів, котрі перед викристалізованєм шляхоцкого стану, належали до хлопа, а іменно до громади. Шляхта повинна була звернути громадам всі грунти без заплати! Се булоб і сталось, колиб нарід сам собі був виборов свободу, а неодержав ві в дорозі ласки, яко дарунок від третої інтригуючої сили! Край сам — поминувши державу, заплатив за ту еманципацію хлопску, над 91 міліон, — за тих 91·9 на 100 хлопских посілостей, котрі тогди вже немогли вигодувати осілих на них родин!.

Така то була твоя „весна“, руский народе! За той презент, зроблений з нужди, за ту свободу „сконати під защитою законів“ упідлив ся ти, руский хлопе і ви рускі патріоти з 1848 року! За ту миску сочевиці — виджену і вилизану миску, продав ти власну волю політичну, боровся з революційними змаганями часу, котрі і тобі несли волю. Ти кував собі власні кайдани...

На згаданих реформах скінчилося пропамятне діло еманципаційне цісарского правительства. Не зроблено нічо такого, щоби сему, нагло увільненому хлопови — котрий не умів зорієнтувати ся серед нових суспільно-господарских конюнктур, запевнити посідане его посілости та уможливити ему як найкористнійшу експлоатацію его землі і волі. Хлопа полишено без поради і помочи. Не дано ему до рук жадного оружія до оборони перед натираючими на него з усіх боків ворогами, з котрих найбільший був движимий капітал, в руках жидівского лихвяра.

(Далі буде).

В. Будзиновский.

*) Докладнійші дані про всі справи відносячі ся до галицкого рільництва, знайде читатель в праці того самого автора: „Аграрні відносини Галичини“.

Сучасна хроніка.

(Вилізло шило з мішка. Ідея історичної Польщі і німецка реакція против неї. Наради зїзду „соціальних політиків“ у Відні і суспільне питанє серед селянства).

Мої слова в попередній хроніці про неакцентоване ідеї історичної Польщі на львівскій виставі були вже написані, коли нараз, уже під конець вистави і з такого боку, відки всего менше можна було сего надіятися, висказані були слова і думки, котрі боднули значну ложку дьогтю до бочки виставового меду. Між гістьми, що звиджували львівску виставу, був познаньский Поляк і посол до німецкого парламенту гр. Косцельский. Він був у Львові в часі гостини цісаря, був представлений цісареви, котрий знаючи, що Косцельский тішиться

особливою ласкою німецкого цісаря Вільгельма, поручив ему передати сему своє поздоровленє. Слова, якими висказав се цісар Франц Йосиф, були ріжно передавані в газетах і, розуміється, також ріжно коментовані. Се спонукало гр. Косцельского написати відкритий лист до редакції „Neue freie Presse“, в котрім він силкувався пояснити теперішнє положенє Поляків супроти тих держав, у котрих вони живуть. Треба знати, що гр. Косцельский серед прусских Поляків є головним репрезентантом тої (шляхотскої!) партії, котра хоче йти слідом галицких Грохольских та Станьчиків, що супроти давніх „ворохобних“ польских аспірацій проголосили оклик „Przy tobie, Najjaśniejszy Panie, stoimy i stać chcemy“ і приносячи для величі монархії численні жертви — звісно, не зі своєї, а з хлопскої кішені, голосуючи за підвишенєм усяких тягарів і підпираючи всяке правительство, сталися основателями теперішньої парламентарної сили Поляків у Австрії і зуміли для польскої шляхти виторговувати при кождій нагоді дуже гарні зрівки (пригадаємо викуп пропінації, новий податок горілчаний і т. і.). Лаври галицких Станьчиків засіли в голові декому з познаньскої шляхти, а особливо гр. Косцельскому, котрий уже кілька разів, голосуючи в парламенті згідно з волею цісаря а проти інтересів народа (за військовим будженом, за цлами і т. і.) здобув собі особливу ласку цісаря і у своїх земляків з'єднав собі іронічне перехрещенє свого прозвища з Косцельский на Адміральский за те, що цісар надав ему якийсь ордер, що звичайно дається тілько морякам, хоча гр. Косцельский з морем і мореходством не має нічого спільного.

Отже німецкі газети, коментуючи слова цісаря сказані до гр. Косцельского у Львові, пригадали також слова того самого гр. Косцельского сказані у Львові на однім бенкеті, в котрих граф-угодовець з радістю підносив почутє єдности польскої нації, що вилилося в часі вистави. Проговорив німецкий шовінізм. Як же се? Угодовість з правительством прусским і єдність польскої нації? Що тут є щире, чи угодовість, чи почутє єдности? Бо ж очевидно оба ті почутя не дадуться погодити, вони суперечні собі.

На сей визов відповів гр. Косцельский згаданим уже листом до „Neue freie Presse“. Лист був стілізований дуже дипломатично і власне для того нещасливо. Гр. Косцельский не мав відваги стати явно по однім ані по другім боці а тим менше не зумів нікого переконати, що суперечности між тими двома почутями нема, бо се було б вимагало явного відреченя від ідеї самостійної польскої держави. У всіх трех напрямах граф зробив по пару кроків і став на половині дороги. Він вірний підданий прусский і бажає Полякам під прусским берлом жити і розвиватися в рамах прускої держави, опираючись о прускє правительство і о ідеї поступові (тут гр. Косцельский для гарного слівця трошка збрехав, бо власне він і єго однодумці голосують завсігди з реакцією против поступових напрямів). Та про те прускі Поляки ніколи не можуть забути, що вони часть польскої нації, котра колись становила самостійну державу. Вони не можуть зречися солідарности з іншими частями тої нації в інших державах, але противно, хочуть і мусять брати все і всюди живу участь в їх духовім і національнім житю. Вони не хапаються відновлювати польску державу, хочуть бути вірними прускими підданими, але не можуть зречися надії, що колись настане такий час, що їм можна буде підновити ту державу, котра остаточно мусить лишитися ідеалом кождого Поляка, одинокою метою всеї культурної і національної праці всіх Поляків.

Отся заява наробила в цілій середній Европі богато шуму. На Косцельского вдарили з усіх боків, на самперед ударили німці, як прускі так і австрійскі. „Так ось вона, польска лояльність!“ — закричали вони. Се лояльність з заднімі цілями, лояльність, котру при нагоді можна виповісти, а котра остаточно є тілько використуваннем становища і засобів держав і інших народів для партикулярних польских цілей! Прямо в відповіди на слова Косцельского, цісар Вільгельм, обїжджаючи Поморє в Кролевці і Торуні з великим натиском підніс, що між підданими своїми не хоче знати нікого, тілько Прусаків, без ніяких оговорок і заперечень. Майже рівночасно старий і завзятий ворог Поляків кн. Бісмарк проголосив пару промов, у котрих з цілою силою і наметністю вдарив на Поляків, а особливо на польску шляхту, котру назвав найреакційнійшим елементом на світі і правдивою „партією перевороту“, небезпечнійшою для спокою европейского, ніж соціальдемократи і анархісти. Слова цісаря і Бісмарка широкою луною роздались по Німеччині, відживили давнє німецке словяножерство, скріпили того духа нетолеранції, котрий позваляє Німцям при широкій конституції і загальним голосованю держати прускіх та шлезких Поляків у якімось виємковім стані національ-

ного гнету та притиску. Не вдоволяючись витисненем польскої слови зо шкіл, з урядів, і з усего публичного життя навіть у щиро польских громадах і в спеціально-польских організаціях (напр. протоколи таких „Kółek rolniczych“, ті що предкладаються властям, мусять бути ведені по німецки!) Німці під виливом найновійших подій завязали „Всенімецкий звязок“ (Alldeutscher Bund), котрий прямо поставив собі метою витискати Поляків із усяких публичник і приватних становищ, не допускати їх до ніякого впливу в німецкій державі, а скріплювати німецкий елемент там, де він доси ще слабий супроти польского. Члени того звязку фабриканти та поміщики віддалюють польских урядників і робітників і заступають їх Німцями навіть зі стратою матеріяльною. Пруско-угодова політика гр. Коєцельского і тов. не могла дізнати швидшого і повнійшого фіаска!

Та не досить на тім. На Коєцельского з рівним завзятем ударили й польскі патріоти і демократи. Як то, — закричали вони, — гр. Коєцельский сміє від імени польскої нації говорити про згоду з тими правительствами, під котрими тепер живуть Поляки? Ну, нехай би ще Австрія і Німеччина, але Россія? Чи і російскі Поляки повинні йти за радою Коєцельского і смирно хилити голову під російску „угодовість“? І яким правом гр. Коєцельский сміє іменем польскої нації хоч на момент резігнувати з ідеї самостійної польскої держави, без котроі всі польскі змагання і праці не мають ніякого змислу? Інтересно, що в тім самім дусі і то ще виразнійше заговорив і шляхетский „Przegląd“ у Львові, письмо, що звичайно доволі брутально плювало на польскі реставраційні змагання остатніх 100 літ, починаючи від Костюшка а кінчачи 1863. роком. „Przegląd“ виразно заявив, що народ польский ніколи не може зречися аспірації до самостійного політичного життя і навіть зачеркнув тому житю досить широкі границі: ідея політичної Польщі в етнографічних границях по думці сего органа — нісенітниця. Етнографічна Польща повинна бути ядром будущої польскої держави, але основою ві величі і сили мусять бути провінції, „князівства литовскі і рускі“. Орган шляхетско-лакейский і тут видержав роль, з гори даючи до пізнання, що в будущій Польщі Литва і Русь мусять вдоволятися підрядним становищем супроти елементу польского. Не даром уся та історія випала в столітні роковини Рацлавиць і Мацейовиць, немов для задокументованя тої старої правди, що Поляки за тих 100 літ нічого не навчилися і нічого не забули. Бо й з боку „демократів“ і інших ще радикальнійших Поляків супроти сеі дикої заяви, супроти сего розпоряджуваня другими народами без запиту і згоди з їх боку не підняв ся ніякий розумний голос. Жаден Поляк не відважився холодно, критично і прямодушно заглянути в очи ідеї про будущу польску державу, і справу сю знов полишено в сфері мглистих фраз та фантастичних припущень, що очевидно мусять вийти тілько на ві шкоду.

Іншого рода „прокляту“ справу розбира інша компанія і також не могла дійти до ніяких позітівних рішень. При кінці сентября відбувся у Відні зїізд німецкого товариства „Verein für Socialpolitik“, заснованого перед кількома роками за почином заслуженого німецкого економіста Шмоллера. Два чи три засіданя віденьского зїізду посвячені були обговореню питаня про закон спадковий для селянства. Як звісно, в Европі, а спеціально в Німеччині і в Австрії від давна борються з собою два напрями в сьому праводавстві: один каже, щоб по смерти господаря-селянина его земля і господарство неподільно переходило на одного спадковця, а сей щоб був обовязаний сплатити інших членів родини, а другий допускає чи властиво признає обовязковим рівний поділ спадку між усіх членів родини. Ті два напрями боролися з собою й на віденьскім зїізді і з обох боків висказано було чимало дуже важних аргументів pro і contra, так що в кінці якесь однодушне рішене показалося прямо неможливим.

Я не думаю передавати тут подрібно весь хід рефератів (референтами берлінский проф. Тіль і австрійский поміщик др. Гайніш) ані дискусії, яка вивязалася по їх поводу, але передам тілько суть аргументів висказаних за неподільністю спадку з одного і за свободою поділів in natura з другого боку, а на кінці згадаю й ту промову, котра по мойій думці становить одинокий раціональний вихід із сего безконечника, та котра, на жаль, ніким із членів зїізду не була піддержана, а навіть ліберально-буржуазними газетами передана була дуже уривково і зовсім недостаточно.

За обовязковою неподільністю селянскої спадщини, принаймі в разі смерти без остатнього заповіту був перший референт Тіль. Він підніс конечність удержаня самостійного, не надто бідного і турботою о завтра не надто пригнетеного селянства як соціального фактора, вказуючи на те, що безоглядна вільність діленя

батьківщини веде до надмірного роздробленя селянских господарств, а се значить цілковите знівечене політичної сили селянства і перевалене ві на міста. Правда, головною метою старань реформаторских референт признав зменшене обдовженя селянскої посілости, та яку б тут раду могла дати неподільність спадків, сего не зумів сказати.

За неподільністю селянских господарств промовляв досить інтересними аргументами проф. Зерінг. Дрібна власність селянска не мусить упасти в конкуренції з великою. Противно, великі латіфундії даються удержати з користю тілько там, де мало людности. В північній Америці у східних штатах бачимо дрібну власність, а чим дальше на захід, тим частійше попадаються великі фільварки; з напливом людности, коли господарка може бути ведена інтенсівнійше, ті великі фільварки парцелюються. Рільне господарство змагає не до централізації, не до соціалістичної держави так як фабричний промисл, а власне до скріпленя індівідуалізму. семейних одиниць. Хлопскій власности грозять дві крайности: надмірне роздробленє на парцелі нездатні до веденя самостійного господарства і втопленє йіх у латіфундіях. Головним небезпеченством є однак сучасне, капіталістичне право приватної власности земли, котре не дбає о будучність і тривкість хлопского стану, але трактує землю так само, як усяке інше рухоме добро. (Як бачимо, в промові Зерінга помішані з собою — коли тілько вона вірно передана в газетах — зовсім суперечні прінціпи: власність хлопска розвивається в напрямі індівідуалізму, а закони основані на прінціпі індівідуалізму є найбільшою для неї небезпекою!)

Др. Маруссем із Парижа промовляв також за заведенем неподільних хлопских господарств, але тілько условно, коли б рівночасно достарчено хлопам дешевого кредиту і зорганізовано еміграцію лишніх робучих сил із краю.

Доволі кумедно боронив неподільности хлопских господарств інший Берлінець, проф. Гірке. Сучасна Німеччина дійшла до своєї сили головно через два крепкі і здорові елементи: німецкого хлопа і північно-німецкого юнкра. Оба ті елементи треба задержати й на далі. Право о неподільности само ще сего не зробить, але воно мусить бути основою дальшої роботи, воно не допустить до твореня сільского пролетаріату.

Не менше кумедно промовляв за неподільністю також австрійский посол і німецкий націонал Штайнвендер. Безгранична подільність спадщини провадить до ві задовженя і в кінці до ліцітацій, що витискають чим раз більше сільскої людности з грунту, обезлюднюють цілі долини в Альпах. Найперше мусимо дбати о націю, тілько в другій лінії о економічне і моральне вибразуване одиниць, а тілько на кінці о свободу, о скілько на неї позволяють економічні і політичні згляди. Коли буде треба в інтересі націі і культури ограничити свободу, то ми заведемо неподільність хлопских грунтів навіть против волі самих хлопів.

За свободою поділу селянских спадщин промовляв корреферент др. Гайніш. На підставі докладної знайомости відносин австрійского селянства показав він, що в Австрії є околиці, де панує неподільність спадщин (крайі Альп і Карсу) і другі, де панує рівний поділ (крайі Судетів і Карпат). І щож з того? Біда однакова тут і там, обдовженє однакове, пролетарізація поступає в однаковій мірі. Позітівної ради др. Гайніш не дав ніякої, а тілько остерігав перед тим, щоби праводавці не думали, що можна завести якусь правну встанову в роді неподільности спадщини, суперечну з правними послядами народа.

Широко промовляв за свободою поділів звісний проф. Луйо Брентано. Він доказував, що вільні поділи спадщини не мусять вести до надмірного роздробленя селянских господарств, бо напр. в Долішній Франконії, де вільні поділи істнують уже парусот літ, в остатнім часі дрібні господарства не то що не дрібніють, а по троха збільшуються і пересічний розмір такого господарства з 2·45 гектарів підріс на 3·98. Натомісць громади, де панує неподільність спадщини, найбільше обтяжені довгами. Треба також дбати о те, щоби й пролетарії, робітники могли з часом набути шматок грунту, а се буде неможливо, коли весь грунт увязнимо неподільністю. Слідячи за тим, відки походить той капітал, котрий позичають хлопи, я дійшов до того, що переважна часть йіх грунтів у Баварії обдовжена в мюнхенскім банку гіпотечнім, потім у побожних фундаціях зложених датками самих мужиків, а потім у своїх сусід мужиків. Подібні відносини бачимо в Тиролю. Чи на се що порадить закон о неподільности спадщини? Противно, при такім законі обдовженє ще зможеся, бо головний спадкоємець, щоби сплатити прочих членів родини, мусить затягати нову позичку. „Коли ми — мовив проф. Брентано — перед 22 літами завязували отсей звязок соціально-політичний, то сказали ми собі: на перших пляні наших змагань му-

сить стояти чоловік, а тілько потому его господарованє і для того назвали ми свій напрям етичною суспільною економією (ethische National-Oeconomie). Чи не зломимо нині сей свій прінціп, кладучи головну вагу на хлопске господарство, а не звертаючи уваги на самого хлопа. Щоб витворити естетичний образ цвитучого хлопского господарства ми готові засудити всю рідню того хлопа на нужду і біду, тай зовсім не дбаємо о те, відки той хлоп візьме гроші, щоби дати їм сплату зі спадщини". По думці проф. Брентано сему лиху зарадило б заведене убезпечень на житє, убезпечень не примусових, а добровільних, але з субвенцією державною, так, щоби по смерти убезпеченого премія ассекураційна вистарчила на сплату спадкових пайв.

Широко і основно промовляв за свободою поділів липский професор Бюхер. Яко хлопский син він звернув увагу на те, що одні бесідники занадто ідеалізують того хлопа, другі малюють его занадто чорно, а „хлоп є так само добрий і так само злий, як і ми всі, ті самі склонности й наметности кермують ним, те саме змаганє до ліпшого становища, а значить і до економічного та соціального поступу". Думка про заведенє неподільности господарств пливе з бажаня — спинити той поступ, стереотіпувати того „заможного" хлопа, якого тепер бачимо і котрий декому невтаємниченому в его житє з боку часом дуже подобався. Думка проф. Зерінга про те, що дрібна власність може з користю видержувати конкуренцію з великою, не видержує критики. Так само й роздробленє хлопскої власности не поступає так швидко, як тут дехто лякався, а що до обдовженя, то дрібна власність з самої природи своєї не може бути так сильно обдовжена як велика. При свободі поділів члени кождої генерації мусять ліквідувати всі довги. Коли вмре батько, діти діляться грунтом та поперед усего сплачують довги, бо коли розбивався цілість, то й гіпотечне єї обтяженє не може далі істнувати. Обдовженє землі певне є велике лихо і я готов би позволити на те, щоб правительства забороняли недосвідним мужикам затягати довги гіпотечні. Та ось перед кількома місяцями вийшла статистика, в котрій показано, що з усіх німецких околиць найбільше обдовжені — велика власність і неподільні хлопскі господарства.

Промовляли ще більш або менше рішучо за подільністю спадщин проф. Менгер, др. Ліхт і др., та ми поминемо їйх промови, бо до вище начеркнених аргументів вони не додали нічого нового. Згадаємо тут тілько промову дра Вітельсгефера з Відня, котрий заявив, що з цілої сеї дебати виніс таке вражінє, що для рішеня сеї справи нема ще готових наукових основ і що поперед усего треба би розпочати докладні досліди над тим, чи і в якій мірі оплачуєся у нас дрібне і велике господарство рільне, бо тілько тоді можна буде ставити для него якісь реальні цілі і ідеали.

Др. Феркауф, також Віденець звернув увагу на те, що питанє про хлопске право спадкове, се властиво боротьба між посідаючими. Але обік них є ще по селах голота, пролетаріат, о котрого положеню в цілій дебаті ніхто й не згадав. От у Каринтії в числі всіх вроджень по селах є 45 % дітей неслюбних, а то для того, що сільский пролетаріат не має можности женитися легально. Власне неподільність господарств доводить до того, що для половини людности женитьба стався неможливою; значить те, що мало „удержувати сімю", підкопує єї.

В кінці уваги гідною була промова дра Грюнберга про розвій австрійского права спадкового від часів Йосифа II., та власне з сею промовою, як я вже згадав вище, справоздавці газетярскі обійшлися по мачошиному, бо ледво згадали голословно, що др. Грюнберг закінчив свою промову таким внеском: „Одиноким способом удержаня мужицкого стану є організація спілкова, переведена в як найширшім розмірі. Тут я б не лякався ніякого розширеня компетенції правительственної, жадного ограниченя особистої свободи". Дуже жаль, що не можемо подати більше подробиць сего внеску, не можемо вказати, як др. Гр. представляє собі ту спілкову організацію. Читателі „Народа" пригадають собі, що й я ще в першім році сего видавництва підносив ту саму думку, радячи заснованє у нас фільварків, на котрих би господарювали хлопскі спілки. Звісно, моя думка між нашими рускими політиками не найшла прихильників (вони тоді як раз ладилися завести нову еру!), а в прасі рускій була навіть, яко подобає, висміяна, та все таки я переконаний, що в науці і в практичній політиці соціальній вона не тепер то в четвер мусить станути на дневнім порядку.

Іван Франко.

Російский писатель і українский народ.

Під таким заголовком находимо в 217 нрі сегорічного „Дѣла“ статю, котру перепечатуємо, як інтересну для наших читателів у Росії.

М. П.

„Між сучасними російскими писателями є оден цілком орігінальний. Майже ціле житє своє він їздить з одного кінця Росії в другий, знакомиться з мужиком-селянином, з фабричним зарібником, з переселенцем до Сибіру, з сектантом на Кавказі. В часі боротьби Сербів за свободу рідного краю, був він в Білграді, а після російско-турецкого мира плавав парівцем по Дунаю, цікавий знати, як то „братушки“ полагодять після війни свої внутрішні справи.

Письменник той, котрого знає не сама лиш інтелігенція, але й нарід, — що рідко лучаєся в Росії, — Гліб Успенский (тепер хорий), пише так само орігінально, як і живе. Маючи великий талант малювати картини житя, він не зладив з них одного великого образу, не написав ні одного великого обємом роману. Всі три томи єго творів повні ріжнородних „начерків“, „випадків“, котрі иноді автор збирає до куни під один спільний заголовок, але дійсного звязку між тими „начерками“ як раз стілько, скілько й між фотографіями втиснутими в оден альбум або між галицко-рускими політичними партіями.

Окрім того Гліб Успенский не вдовольняєся „чистою поезією“, але при кождім своїм творі говорить і про ті думки, котрі той твір породили або котрі він мусить викликати в голові читателя. Значить: він не тілько писатель белетрист, але й публіцист. Даючи яку небудь картину житя, він підпирає ві статистикою; говорячи про який небудь випадок, він наводить з часописей цілий ряд дописсй, щоби переконати читача о розповсюдненю тих фактів, отже і о потребі розмови про них. Правда, така мішанина публіцистики з чистою поезією векористна для самого писателя: зміняться часи, настануть інші обставини — і факти, котрими боліло серце писателя, будуть цікаві лиш історикови, — звичайного читателя вони вже не притягнуть до себе і він буде глядати іншої лектури. Забуте грозить більшій частині творів Г. Успенского, як і взагалі усякій публіцистиці. Писатель знає про се, писатель має талант, має здібність нарисувати картини, котрі би прожили довший час і... не хоче. Письменник жертвує собою сучасній суспільности і живе лиш для неї, зрікаючись власної слави в будучности.

Що-ж власне порушує писателя-поета бути публіцистом? чого шукає він в своїх подорожах по „широкой матушкѣ Россіи“? Порушує єго горе народне, темнота, деморалізація; глядає-ж він тих способів, котрі б могли зарадити лихови. Єму мало знати сучасні російскі хороби, не вдовольняєся він і тогді, коли артистично змалює їх в своїх творах — єго повне любови серце шукає засобів усунути ті хороби, знищити лихо, зруйнувати біду.

Гліб Успенский в своїх вандрівках по Росії мусів стикатися і з українским народом. Що ж він говорить про наш люд? які думки пересунулися в єго голові при тих стрічах? Ось єго власні слова:

„Їхав я — пише він — два місяці тому парівцем по одній українскій ріці, їхав просто так, подивитися на нарід. Про нарід в сім уступі мені говорити не приходиться, але не можу промовчати, що нігде у внутрішній Росії я не бачив так богато простих людей, котрі живуть або намагаються жити свідомо, заінтересованих моральними питанями, як власне на Україні. Штундисти, меноніти, молокане, баптисти — все се думає і живе або намагаєся жити по своєму; додайте до того особливости житя колоністів німецких, болгарских; додайте до того тисячі прочих, що йдуть у Київ, йідуть до Єрусалима; додайте Великорусів живучих в чужому краю, — і нігде, нігде у всій Росії ви не знайдете такого краю, де би народна душа виявилася в такій незвичайній ріжнобарвности і ріжнородности. А разом з тим нігде праса, як тутешня... Але мовчати, мовчати! Про се коли небудь іншим разом.“ (Сочиненія, том II, стор. 987).

Українці, як і всі Росіяне добре розуміють: на що то раптом стало потрібне те: „мовчати, мовчати!“ — рівно як і те, що того „іншого разу“ довго ще треба ждати...

Мусимо завважати, що Успенский родившись в Московщині і там бувши в школі, котра признає лиш „одинъ народъ“, певно нічого не знає про український рух; підозрівати в нім яку небудь тенденційну прихильність до українского народу не зважиться ні оден завзятійший москвофіл. Як бачите, факти беруть своє: „одинъ народъ“ і „нігде в Росії я не бачив“...

Серед сектантів-баптистів вразила Успенского „велика скількість гарних бажань, стре-

млень, щоб... питанє о бідних і богатих, о правих і винуватих, слабих і сильних — щоб всі ті питаня були рішені справедливо. От що було для мене дуже новим" каже Успенский стрічавшися перед тим з російскими „раскольниками" і докладно знаючи їх побут і думки, але тих питань о богатих і бідних мабуть між ними не помітив, бо інакше й не здались би вони єму „дуже новими". „Новим було те" — пише Успенский далі — що всі питаня отверто поставлені перед суспільністю, перед всіма — і старими, і молодими, до остатньої дитини. Не треба бути особливо уважним, щоби примітити, що не всі ті хороші бажаня здійстпені в їх (сектантскім) житю, але проби здійстненя їх, положені в основу морального вихованя, дуже хороші". (Сочиненія, том II, 879).

Є в творах Успенского ще одна стріча з українским народом. Від опису ві віє таким теплом, такою пошаною до нашого люду, що можна тілько дивуватися, як то Українці доси не використали з того свідоцтва безсторонного чоловіка про силу і здібність нашого мужика полагоджувати свої справи. На жаль, не можу передати тої сцени словами автора, бо не маю під рукою его творів. Перекажу, як памятаю.

Розбитий фізично, немощний від думок про народне руйноване, ночував Успенский в коршмі на Кубані. Коло нього купка якихсь інтернаціональних осіб вела розмову. Чути було лише: „рубль, копейка... нагрѣлъ... обдулъ" — розмова звичайна, дозволена і одобрена цензурою, розмова гидка, брудна і страшна, бо страшенно розповсюджена. Писатель страдав.. Нараз входить ціла товпа баб з дітьми і мішками, з розмовою і сміхом — товпа весела, велика, повна тієї чарівної краси, котру дає чоловікови житє серед природи. Від разу картина міняється: баби завоювали коршму. Інтернаціональні особи зникли. З усієї підлоги коршми зроблено одну велику постіль; більярд покрили подушками і положили туди дітей. Потрохи все затихає. Писатель хоче розпитати свою сусідку: відкіль вона, куди йде, але та занадто втомлена, щоб розмовляти. Гасять світло. Писатель виходить на воздух. А коло коршми цілий табор: люде і коні, воли й возп. Писатель розпитує.

Сі веселі, здорові, щасливі люде — переселенці. Вони з Чернигівщини. Там надто вже тісно стало, порішили виселитися. Післали своїх „мужів довіря" — ті й знайшли на Кубані дешеву, родючу землю з водою і лісом. Тепер вже земля куплена і хати поставлені (така умова була з властителем землі), приїдеш зараз і господарюй! жити є де. І гроші вони мають; земля в Чернигівщині дорога....

Треба знати, як звичайно відбуваються переселеня в Росії, щоб зрозуміти те щастє, яке почув Гліб Успенский. Переселенці, мужика. .. і не бідують - землю наперед купили, а не йдуть на оспіп, шукаючи „вільної землі", ідуть до певного, справді існуючого місця, а не до якоісь „Білої Арапії", не на „Амур-царство", яких ні в одній географії нема. Вони мають дозвіл на переселенє, їх не верне з дороги поліція і не вернуть ся вони самі назад, переконавшися, що вільної землі нема і що „Біла Арапія" існує лише в їх уяві; не вернуться обдерті, пошарпані, жебраючи дорогою, вкриваючи шлях власними кістками. І переселяються вони не куди-небудь у Азію, де зовсім інакші обставини житя, інакший клімат, де треба дорого заплатити за науку акліматизування перше, ніж зерно, кинуте у вередливу землю, дасть хліб. Навіть хати вже побудовані, гроші мають. Щось нечуване, щось неслихане!

Нам все те не дивно. Нарід наш сам творив свою історію, а не пани й царі; сам боровся з ворогами, а не посилано его на боротьбу. Дивно би було для нас навпаки те, коли б у нього самодільність і самопорадність були розвинені в меньшім степени ніж у Великорусів, котрі віками терпіли всілякий гніт.

Нічого й говорити, що вказуючи на кращі відзнаки нашого народу від его північного сусіда, я зовсім не хочу понизи великоруского народу. Я хочу лише сказати, що якими злими й не були б наші обставини, чи в сучасности чи в минувшині, наш народний грунт взагалі і мислячий і рухливий. Лише орачі того грунту... але — кінчаю словами Успенского: „мовчати, мовчати! про се коли небудь іншим разом"...

О. Білобородов.

Біблія або Старий Заповіт.

(Стаття Моріса Верна; переклад Л. У.)

(Далі).

IV. Характеристіка Біблії з релігійного і літературного погляду; її мова й стіль. — Ми не думаємо оцінювати тут Біблії з погляду догматичного. Різні Церкви — іудейська й християнська в своїх різних одмінах — уважають її за книгу натхненну

(inspiré), себто за таку книгу, де божа сила зібрала всі накази про доктрину й поводіння, про те, як людина мусить вірити й робити. Ми ж, тримаючись тут тільки погляду чисто історичного, мусимо признати що релігійна і моральна вартість Біблії есть непорівняна, бо ся книга, появлена на грунті малої іудейської країни, у народу без великої політичної ваги, написана за 20 або 22 вв. тому назад мовою невідомою західним народам, ся книга покорила всю Европу в перекладах на мову перш усього грецьку, потім латинську, потім німецьку, англійську, французьку, і вона затримала завойоване при собі, зоставшись святою книгою для всіх народів, що йдуть на чолі цівілізації. Ось фактична проба релігійної і моральної вартости Біблії. Учені жидівські потрапили дати ідеям всевлади і справедливости божої, принціпам щастя особистого, родинного й громадського таку вдатну форму, що вона за вісімнадцять вікін не втратила свого впливу. Навряд чі треба додавати, що ся вартість жадним способом не залежить від тих дат, які визначені для складання чі то укінченого збірника, чі то окремих книг; чі Пятикнижіє або Пророки будуть твором XIV і VIII вв., чі тілько III. в., до н. е., від сього не вменшиться значіння поданої в них моральної науки. — Дуже цікаво порівняти релігійну вартість Біблії з вартістю инших подібних утворів. В наш вік люде робили собі в сій справі чималі іллюзії під час великих одкриттів в Індії та Персії. Сподівано було знайти далеко багатші релігійні літературв більш згідні з духом „арійських“ націй. Сі фантазії минули. Всі порівняння Біблії з релігійними писаннями Індії, Персії, Китая, Ісламізму вийшли на користь Біблії. Вона надто добра тим, що складена в укінчений збір і не губиться в нескінченних та порізнених розправах. Сим вона зовсім надолужає ті хиби в композиції, що ми вказували в ній. Літературна вартість Біблії мусить бути поставлена якнайвище. Новітні великі літератури через те так дуже піддавались її впливу, що вона вражала заразом і розмаїтостю і повірностю справді классичною в вираженні своїх улюблених ідей. З Біблії можнаб скласти таку антологію, що могла б встояти проти всякої иншої. Згадаймо, між иншим, картину створення світу (Битія — I) величну по красномовности й простости, оповідання про гріхопаденіе (Бит. II. і III) де популярна форма єднається з тонким дослідом і з гіркою красномовностю, потім уступи з патріархальної епопеї, такі як виступ Авраама в обороні Содоми, посольство Елеазара до Месопотамії, вдячність Іосифова, розповідь про Египетські кари, сцени сінайські, деякі сторінки з Второзаконія, багато промов Ісаії та Іереміі, де мова то горда, то пройманча й чула. Черпайте з Іова, Псалмів, Руфі, Пісні Пісень, Еклезіаста і з книжок історичних, ви в них знайдете стілько скарбів, що вам трудно буде вибірати між ними. Біблія, в своїй цілости, є твір класичний, бо ті релегійні й моральні правди, що в ній вимовлені, зібрані там в короткі й вражаючі речення. Тілько сим ми не хочемо сказати, що святі письмовці завжді утримувались на однаково високому рівні морального натхнення і літературної вартости. Напр. Описання різні в Іс. Навіні і Числах показують прикрий дух фанатізму і національної виключности, так само і книга Есфірь.

Неможна сказати, щоб Пісня Пісень намовляла до чистих звичаїв, а Екклезіаст заохочував до одважного діла. В Псалмах є чимало холодних літаній; в Пятикн., Іс. Нав. і Літописі чимало самохвальних нагромаджень чисел і технічних дрібниць, в Езекіїла й Захарії темряви і уступів непевного смаку, в Іоіля багато холодної реторіки. Але ж власне тут можна сказати: ubi plura nitent, non ego paucis offendar maculis. Друга риса, що надає Біблії класичного характеру се цілковита натуральність, надзвичайна простість, через них досягаються найбільші ефекти. Люде часто на сьому помилялись, не дослідивши добре, і говорили, що се „прімітівність“, що сі твори зложені серед люду простого, ще дуже близького до натури. Се дуже омильна думка. Такі бездоганні твори, як Битія та Іов могли повстати тілько в часи найповнішого духовного розвитку, при помочі міцної науки та письменського хисту. На сих двох книгах найбільш основували омильні думки, бо в книгах сих шукали відбиття номадного та пастушого життя самих прадідів нації, не розуміючи того, що тілько чоловік культурний, справжній артіст міг намалювати сі чудові образи; врешті життя номадне, пастуше провадилось в Палестині до самих християнських часів в південній частині Іудеї на східному березі Іордана. — Врешті, щоб краще признати здібности Еврейського генія, ми цілком противимось тому розрізнанню Біблії, що ввели в моду критичні школи. Замість того, щоб приймати книжки такими, як вони дійшли до нас, признаючи при тому, що є причини бачити в них роботу не одного автора, —

їх розбивають і з сих уривків складають штучно книги, що повинні були бути, і дають сим книгам зовсім условне істнування. Забувається справжній твір, що есть теперь, що має історічну форму, для гіпотетичного і незапевненого складання. Такими способами можна позбавити довірья ті студії, що виключивши з них помилки в методі, дуже прислужилися нам до розуміння давньої жидівської літератури. Треба відкинути сі готові кадри, не годиться вважати часів Відбудування за „рабиньский" вік, нездольний до жадного натхнення, до нових і одважних літературних концепцій. Сей присуд оснований на чистому непорозумінні і може привести до найтяжчих помилок; він походить від неправдивої і ненависної думки про іудейство. Деякі християньські теологи обьявили, що відколи Біблія була скінчена, за часу Ездри, Жиди стратили божу ласку й натхнення і впали в якийсь духовний і моральний рахітізм. Се просто чистий обсуд. Ми мали поважані причини, щоб віднести до часів Відбудування збір книг, де сяє творчий геній літературний дуже вільний, поєднаний з непорівняним моральним натхненням. Знов же доказано, що починаючи з III. ст. до н. е., Жиди почали в греко-римському світі ту надзвичайну пропаганду, що проложила путь християнству і направила його течію. Отже пора вже зректися тії образливої і дурної характеристіки остатніх дохристиянських віків.

Мова Біблії есть еврейська, належить до сімьї так званих семітських мов, як от арабська, фінікійська та арамейська (сірійська). Наскільки ми можемо сягнути назад, ми вважаємо можливим ветановити, що ті народи, які заселяли південну частину Сірії (басейн Іордана) від XI в. до н. е. до часів полону: Ізраеліти, Моавіти, Аммоніти, Ідумеї, говорили на різних мовах дуже близьких між собою і невелика ріжниця мов не заважала племенам зноситись межи собою. В VI і V вв. політичні турботи здається кинули дейку зміну; давня еврейська зосталась мовою науковою, мовою учених і письмовців єрусалимських і такою вона зоставалась аж до часів християнскої ери; але народня мова де далі все більше піддавалася впливу сірійському або арамейському. Се до такого ступня, що в деяких найменш давніх писаннях Біблії є чимало сторінок написаних по арамейськи, їх називають недокладно халдейськими. Переміна давньої єврейської мови на арамейську в народньому вжитку стала помалу, а певне пішла хутко, починаючи с III в. до н. е., тілько сьому неможливо визначити докладно дати. Знов же й грецька мова хутко розпросторювалась і можна поставити питання, про книжки затрімані в грецькій коллекції (книги другого канону) чі не були вони написані одразу по грецьки. Принаймі еврейські орігінали сих книг зникли. — Певне більшість книг еврейських була написана письмом того тіпу, що звуть фінікійським або давнім еврейським; певне незадовго до християньства вони були переписані літерами квадратовими, що звуть вавілонськими, так вони й досі зостались. — Що до стілю біблейського, то ми тут ограничимось що найпотрібнішими увагами. Еврейська мова, при всій простоті ії сінтаксісу, надається з надзвичайною лехкістю до вираження найрозмаітніших ідей і почуваннів, і се було великою пересадою, коли ії уважали за негідну до вираження філософських ідей. Се мова з міцного й блискучого металу, по виразности й силі ії можна рівняти до латинської. — Тут не місце входити в питання, до якого ступня на основі лінгвістічних одмін різних книг можна визначити їх дату і походження сих книг. Сього крітерія надуживано занадто і вже доказано, що основи ті були не досить поважні. При тому було показано, що там, де здавалось, були архаізми, уважніше око мусіло допустить неологізми, скуток поступової арамаізації мови. Запевне, як би тілько можна було по яких показаннях взятих з самих книг, — а вже ми бачили при яких непевних здобутках ми зостались в сій справі, — розкласти їх на скілька віків, то можнаб спробувати зложити главу історії еврейської мови, порівнюючи їх стіль; але теперь сього неможна зробити. Можна тілько взагалі сказати, що великі збірники: Закон, кн. історічні і пророчі, написані классічною еврейською мовою, але що в деяких книгах розділу Kethoubim або Писаній пробивається видимо зростаючий вплив арамейських діалектів. — Так звані поетичні місця в Біблії заслугують особливої уваги. Вони стрічаються подекуди в Пятикнижії та в кн. історічних. Але книги пророчі, Іов, Псалми, Притчі, Пісня Пісень, всі вони єдине виключно поезії. Проте досі не могли визначити в них ні міри, ні стоп, ні риму; характерна риса поезії еврейської се паралелізм; себ то подвоєне вираження думки. Сей спосіб знаходить собі розмаіте приложення і письмовці біблейські осягають ним великих ефектів. Можна б сказати, що поезія еврейсь-

ка є скоріш витриманий мірний стіль, доведений часами до строфи. Ось скілька прикладів сього параллелізму:

1) Які хороші твої намети, Іакове!
2) Твої оселі, Ізраелю!
1) Вони простяглися неначе долини,
2) Неначе сиди над рікою, і т. и.
1) Повстань, Валак, і слухай,
2) Склони свій слух до мене, сину Сіпоровий!
1) Гілька вирасте з стовбура Іессеєвого,
2) Порость піде з коріння його. —
1) Хай згине день, коли вродився я
2) І ніч, що мовила: вродився син. —
1) Чому не вмер я в материнім лоні?
2) Чом не сконав, виходячи з утроби?
1) Слово твоє підіймало тремтячих,
2) Ти укріпляв коліна, що вгиналися;
1) Тепер прийшлось до тебе — ти ослаб!
2) Тепер ти влучений і ти збентежився! —
1) Коли Ізраель вийшов із Египту,
2) Коли віддалився від чужого народу Іакова дім,
1) Іуда став святинею його,
2) Ізраель був обладою його.
1) Побачило море й побігло віднього
2) Іордан повернувся назад;
1) Плигали гори немов барани,
2) Могили неначе ягнята.
1) Що тобі, море, чого ти біжиш,
2) І ти Іордане, чого відступаєш?... і т. и.

V. Текст і переклади Біблії. Її розширення. — Питання про історію і остатню встанову тексту еврейської Біблії (про грецьку Біблію див. трохи нижче) ще досі не розьяснились як слід. Ми скажемо тут якнайкоротше все головне про сю справу, поневолі тримаючись тільки можливих догадок. Найдальший пункт, якого можемо сягнути, принаймі думкою, се складання серії Іс.-Нав.-Пятикн. і книг історично пророчих коло 200 і 160 рр. до н. е. В ті часи сі книги мусіли бути написані на звоях (volumes) шкури виробленої для писання. Сі звої мали форму довгих стрічок (стяжок) поділених на сторінки вертікально, і читали їх навиваючи один кінець на палічку, розвиваючи в той час другий кінець. Звичаєм семітських мов, усі тексти були писані самими суголосними себ то без самоголосних, наголосів або знаків пунктуації. Думають навіть, що слова писались безроздільно, а се при браку самоголосних, щоб визначали вимову, давало часто привід до помилок. Що до Писаннів вони певне були написані на окремих звоях, вважаючи на час, коли були прийняті як книги навчання. Що до поділів заведених в сих текстах біблейських, то тут допускають розділи досить великі відповідні довгості уступів, що читались регулярно на зібраннях вірних. — Ось пункт початку праці над текстами Біблії еврейськоі: перші списки були зовсім добрі для прилюдного читання, бо звичай помагав одділяти слова і акцентувати іх, але пізніше повстали великі невигоди. Справді після страшного розгрому жидівськоі країни, школи жидівські, що цвіли в Тіверіаді, в Палестині і в Вавілонії, від V до X в. нашоі ери, завважили, що традиційний текст був не досить забезпечений від всякоі лихоі зміни. Текст сей дійшов до них певне з великими одмінами що поробились цілими віками, вони додали до нього цілу справу точок-самоголосних, знаків акцентуації і пунктуації і тим встановили надалі читання нерухомо. Можна думати, що ся робота, передана нам в рукописях і заведена вже від скількох віків в друк, дійшла до нас без великих змін. Історія тексту Біблії зводиться отже до сих двох головних положеннів: перше видання тексту було зложено коло двацяти віків тому назад при обставинах, що грозили всякою небезпечностю для книжок. Чі треба говорити про переписку, що конечне провадила до варіантів, про зіпсуття і зужиття манускріптів, зроблених з більш і менш міцного матерьялу і т. и. По десяти століттях учені встановлюють вкінець верейю найбільш поважану за іх часу, що потім стала справжнім textus receptus для новітньоі Европи. Отже автори сеі ревізіі чі рецензіі самі одрізняють те, що „написано", від того, як треба „читати" і признають що текст дійшов до них не без спотворення; вони відзначають теж багато трудностів в дрібницях і звертають увагу на непевні літери. —

(Конець буде)

Переписка Редакції.

Д. А. Z. Запевняємо Вас, що тепер ні один сотрудник „Народа" не бере участи в „Галичанинѣ" і „Бесѣдѣ" і що й далі того не буде, бо як би хто з тих, що тепер пишуть до „Народа" став писати в названих газетах, ми перестали би его праці містити в „Народі".

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиі.

V-тий Рік Коломия за 15 сентября 1894. 18 нр.

Виходить 1. і 15. з. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція і Адміністрація на Замковій ул.

Л. Н. Толстой. Царство Божіе внутри васъ, или христіянство не какъ мистическое ученіе, а какъ новое жизнепониманіе.

Берлинъ. 1894, I—II. Издавіе Библіографическаго Бюро. Александровская улица, 2. I.

(Конець).

Ми залишаємо любителям сістематики вилічувати, скілько періодів пройшло людство в свойому поступі і скілько ще мусить пройти, — для нас досить бачити в історії зріст коллективностей людскої і зріст аккомодації інтересів індівідуума і коллективности. Коли ми візьмемо з історії лишень справи політичні, котрі переважно має ва оці Толстой, в своій классіфікації періодів історії, то ми можемо сказати, що в історії очевидний зріст солідарізації людей од роду — племені до націй — держав і далі до людности. Зріст сей іде не лишень через самий прогресс інтеллекту і моралі, або через постепенну зміну „жизнепониманій", а й через зріст матеріальних інтересів, при чому поступу помагають навіть хижі інстінкти людей, бо люде все ж таки звірі, і те що ми звемо гуманностю, не єсть в них первісне, істотне, а вироста лишень помалу. Історія показує вам, що солідарізація національна выросла лишень поряд з тим, як роди-племена „примучувались" під державу династій — певних країн і в лішшому випадку під гегемонію певних країн, — і що способом вільної федерації і доси вдалось людім скласти лишень одну державну спілку—Швейцарію, та й та не обійшлась без підданих країн, якими були до недавна Ваадт, Тургау, Тессин і др. Історія показує нам, що завоювания египетскі, ассірійскі, вавилонскі, персидскі, греко-македонскі, римскі дали основу, на котрій зросли космополітичні думки старого світу, котрі увійшли і в христіянство. І в новіші часи завоювання европейців в Азії і торговельні інтереси, котрі доводять англичан до паскудного торгу опіумом, повели за собою знакомство христіян-европейців з Індією, Китаєм, Японією, — з їх цівілізацією, літературою, релігіями і т. и. А се повело до того, що християне европейці перестали пишатись своєю цівілізацією, як єдиною гарною, а нарешті справа повернулась і до того, що появляються напр. серед самих англичан індійскі гом-рулери, і можна сказати, що буде час, коли Індія возьме участь в рівноправній британскій федерації, котра, певно, прийме в себе і Північно-америк. Сполучені Держави і буде великим ступнем до всесвітньої федерації, якої бажає по своєму і Толстой, хоч дума, що до вселюдскої любови люде дійдуть лишень через християнске „жизнепониманіе"— любови до бога.

Зрештою треба сказати, що думки Толстого про вселюдску солідарність трохи плутаві, а єго думки про любов до бога трохи неяві. Він напр. признає, що любов дикого чоловіка до себе натуральна і ясна, — любов чоловіка громадского або „языческаго жизнепониманія" до племені, а далі до держави націі — вже йде де далі до більших абстракцій і через те все меньше натуральна, — „человѣчество же — не есть предметъ, а — только фикція" і через те любов до людства, по Толстому, не можлива. (I, 149—150). І та ж сама любов до людства і навіть до всего світа (органічного і неорганічного) стає у Толстого можливою, як тільки людина перше всвоїть „жизнепониманіе христіанское, божеское", полюбить бога.

Нам дивно, як можна виділяти ідею людства од других ідей громадянских. Толстой каже: „племя, семья, даже государство не выдуманы людьми, но образовались сами собою(?!) і т. д., — а людство б то щось инше. Але також само „образуется" помалу і людство, — і коли тепер ще воно не склалось, то так само, як в VII ст. не склалась була ще Англія, в XIV ст. Франція, а в XVIII ст. Германія і Італія. А що людство складаєся, не глядючи на ті неясности, про які говорить Толстой (I, 150 і д.) се очевидно. Тому помагають і люде Толстовского „жизнепониманія" і инші і увесь ход теперішньої цівілізації.

На скілько „божеское жизнепониманіе"

безпремінно веде до світової любви, се ще треба б Толстому доневнити, пояснивши докладніще свої думки про бога, котрі він не розвив у своїй книзі. Ми знаємо прихильників Толстого, котрі вважають его власне атеістом у звичайному смислу слова, то б то не признающим індівідуального бога, осібного од світу. Слова его, такі напр. як слідуючі, близькі до такого атеізму:

„Христіанское ученіе возвращаетъ человѣка къ первоначальному сознанію себя, но только не себя — животнаго, а себя — Бога, искры божіей, себя — сына божья, Бога такого же, какъ и Отецъ, но заключеннаго въ животную оболочку“ (I, 154). Коли б в таких словах хто небудь, вказуючи на слово „Отецъ“, і не знайшов рішучого атеізму, то в усякім разі слова сі — не христіянскі, бо нігде в евангеліях не ма того, щоб людина — син божий, була такаж сама, як і бог, була богом, як каже Толстой. Се его власна думка, котру лишень білими нитками можна пришити до евангелій. Ближче до евангелій стає Толстой, коли страхає сучасних людей, котрі не приймуть его гуманних думок, такими словами: „То ли ты дѣлаешь, что требуетъ отъ тебя Тотъ, кто послалъ тебя въ міръ и къ которому ты очень скоро вернешься“ (II, 223).

Остатні слова — справді в духу притчі про таланти, в котрій хазяін кара свого слугу тим, що запира его в місце „плачу і скриготу зубів“, — в духу картини страшного суду, з сі „вічним огнем, приготовленним для діавола і ангелів его“. Ніяка релігія не обходилась без подібного аду, а монотеістичні релігії фатально систематизували віру в ад і перенесли кримінальну систему адску і на землю, назначаючи і тут найбільші кари тим, хто не прийма їх приписів. І евангельский Христос грозив долею, гіршою, ніж доля Содоми і Гоморри тим, хто не прийме его апостолів. І тут нитка, котра фатально привязує евангелія, при всіх їх гуманних фразах, до негуманних Торквемадів. Треба б, щоб Толстой докладніще пояснив свої думки в сій точці, напр. хоч обидві, виписані вище цітати. В усякім же разі, ми мусимо сказати, що ми також мало боімось для гуманізму бога Л. Н. Толстого, як і демона Сократового, — бо певні в гуманности обох моралістів. Але, по сказанним зараз причинам, не можемо бути спокійними перед якою б то не було релігією, котра признає обективного, індівідуального бога, і думаємо, що тепер проповідь гуманізму вірніще буде не звязувати з такими релігіями, од котрих до церковности, так різко осужденної Толстим,—один лишень ступень.

Та на ділі космополітично-гуманна мораль, котру проповідує Толстой, тепер уже так отдалилась од тих релігій, що вона привязується до них тепер лишень білими нитками, насильством над текстами старих святих книг і такою дістіляцією старих образів бога, після котрої вони власне тратять свою обективну індівідуальність. Дослід дійсної, а не виду маної à priori історії поступу моральних ідей, безпремінно привів би і Толстого до такого погляду. Але на лихо Толстой сердиться на „людей науки“ і їх роботу і вважа можливим стати на якесь осібне місце між наукою і церковщиною і на ділі впада в гріхи остатньої перш усего тим, що зовсім фантастично малює дійсну еволюцію людства і трохи не одкида думку про его натуральний і постепенний прогрес.

Представляючи зовсім самовольно еволюцію людности в минулому, а не так, як була вона в дійсности, Толстой тратить і всяку реальну перспективу в погляді на теперішні громадскі порядки. По своїм громадским ідеалам він анархист, або ліпше напишемо анархист, як писали ще недавно прудоніанці, щоб отділити їх смисл слова анархія, то б то без-властє, од звичайного розуміня его слова, як безпорядок, — і як приходиться писати внять, щоб отділити анархизм Прудона од анархизму Кропоткина, Реклю, Моста, Ревашоля і ночних злодіїв, в роді Ортіца і т. и. Властиво всі новіщі політичні філософи суть ан-архистами, то б то признають за ціль громадского устрою добро індівідуума, а всякі коллективності тісніщі і вирші лишень за рямки і способи для того добра. Ріжняться ті філософи тепер лишень в детальних питанях. З точки добра індівідуума тепер критикується і минула еволюція громадских порядків і теперішні їх форми.

Отже Толстой огулом, без усякої перспективи і пропорції засуджує ті порядки і хоч і проговорюється иноді такими фразами, що „нигдѣ въ Европѣ нѣтъ такого деспотическаго правительства, какъ въ Россіи“ (I, 112—113), але в кінці підганя всі держави: і Турцію, і Росію, і Англію, і Америку (чомусь то Швейцарії Толстой не споміна) під одну міру. І бє Толстой в усіх теперішніх державах усе: не царів лишень і військо, але і парламент навіть з усім, про що в них говориться, напр. із гомрулем і з 8-годинним робітницким днем, а в громадах теперішніх усе, навіть робітницкі змови (I, 67). Се все, мовляв, коли не насильство, то пустяки. Сему всему противуставля Толстой свою бездержавність, як ідеал, а своє індівідуалістичне „не протився злу“, як спосіб дійти до него.

Тільки ж спинимось хоч на примірі ірландского „гомрули“. Толстой нераз говорить про неправду англійского панування в Ірландії, як і в загалі проти панування одної нації над другою. Нещасні ірланці пробували всякими способами добитись волі, а в куші і землі, — і противились злу, і не противились, а вмовляли англичан, що тим не слід давить їх; — наре шті наросло чимало гуманних англичан, котрі стали на боці ірланців. Що ім робить? Не вже ждати, поки остатній ландлорд і чиновник англійский встидиться свого стану в Ірландії і добровільно покине еї? Во истину, се було б просто смішно! От ірланскі і англійскі гомрулери і обернулись в парламент, котрий, будь-

що-будь, а все таки приблизно концентрує думку найбільшого числа англичан і ірланців, і поставили в нему справу гомруля, за котрим натурально йде і справа земельна. На перший раз гомрулери були побиті в парламенті, — на другій дістали більшість в палаті депутатів, на третій, або нехай на четвертий, на пятий, — переможуть і палату лордів. При сему гомрулерн, по крайній мірі парламентскі, нікого не вбили, а проводили свої думки словом, як і Христос і Толстой, — а Толстой і над ними знущаєся, як і над царем, Бісмарком, Солсбері і т. и.

І в самій Росії увільненя крепаків приготовила, звісно, проповідь Радищевих, Пушкиних, Шевченків, Герценів, Тургеневих і т. и., — та впять не вже ж треба було ждати, поки всі Собакевичі і Коробочки встидаються крепацтва і самі випустять на волю своіх Хведьок і Палажок? Не вже не натуральне і не добре діло те, що і „первый русскій дворянинъ", самодержавний царь Олександр II державним законом увільнив крепаків?

Діло в тім, що який би не був початок державам, які б не були іх неправди, — а все таки державні інституції стали тепер аккумуляторами і коллективної думки і волі, котра мусить же по крайній мірі касувати неправду, коли вона признана за таку, більшістю хоч найбільше освічених людей, коли не всеї державної людности. В державах вільних, таких як Швейцарія або Англія, така коллективна думка скорше може скупитись в парламентах, ніж в самодержавних монархіях, — а Толстой одним махом бє і парламенти і царів!

Бачите, він у загалі проти коллективної діяльности, за індівідуальну! В своіх насмішках над сторонниками коллективности Толстой однаково немилостивий і проти тих карєристів, котрі стоять „за поддержавіе индустріи" і проти тих, хто дума, що для милої і Толстому еманціпації робітників од капіталістів, мало одної христіянскої проповіді, а треба ще й „стачок" і законів про часи роботи і на решті всеевропейскої змови робітників. Несправедливість Толстого до тих, хто не йде сліпо за ним, доходить до того, що він не тілько обявля, що всі революції лишень убільшують зло, проти котрого направляються, та ще й твердить, буцім то сторонники коллективного противенства злу одкидають противенство індівідуума, хоч би і пассівне.

Візьмемо примір Англії в XVII ст. коли там случилось дві революції. Перша власне почалась з того, що 5 англичан воспротвились злу трохи на Толстовский спосіб, — об'явивши, що не будуть платити податків, назначених королем без парламента. Іх арестовала і почався „процес 5 джентльменів", — котрий збудив громаду, і діло дійшло до скликаня парламенту. Король все таки думав обійти парламент, — і діло дійшло до революції 1648 р., після котрої англичанам прийшлось робити ще одну революцію 1688 р. Чи можна по правді сказати, що зло в Англії всилилось після тих революцій? — Звісно, ні, — бо королівска самоволя там була обрізана на завше і між инчим не дано в руки королям права держати і вбільшувати до схочу ненавистну Толстому армію. І тепер будь що будь, а „правляші класси" Англії, навряд, щоб успіли завести в себе „общую воинскую повинность" равіше, ніж в усій Європі армії будуть перероблені в оборонні міліції, подібні до тієї, котру мають у себе Швейцарці, що зробили стілько революцій од 1308 до 1847 р.

Такому навчає нас реальна, а не фантастична історія! По минулому ми можемо судити і про теперішнє і гадати про будуще.

Про державні порядки ми можемо сказати, що тепер видно на землі приміри держав старого тіпу і нового, котрий дає нам основу точно гадати про будущу еволюцію держави. Так в самій Європі ми бачимо з одного боку деспотію російску, а з другого федеративну, демократичну республіку Швейцарску, котру Прудон уважав навіть за примір своєї ан-архії. Бачучи, що скрізь у Європі іде, навіть під політичною централізацією і при арості міжнародної економічної солідаризації, рух до адміністративної автономії громад і провінцій, ми можемо сподіватись, що всі держави колись приблизяться до швейцарского тіпу, при чому зріст просвіти і ініціативи чорноробних классів приводитиме в держави сего тіпу все більше і більше соціальної справедливости. Повна самостійність особи, повна ан-архія, звісно, зостанеться лишень ідеалом, але всі держави будуть близитись до сего ідеала.*)

Подібною ми можемо собі уявити і будущу

*) Толстой, говорючи про мораль проповіді на горі, признає, що осуществліня єї не можливе для всіх людей, але каже, що се ідеал, а не закон. Тим часом у політиці він рішуче засуджує всі державні форми, котрі не підходять до ан-архичного ідеалу. Тим часом слово ідеал скорше може прикластись до ан-архії, ніж до заповіді жити, як птиці небесні і лілії полеві. Ідеала справди осуществити не можна, а перестати „пеклуватись про завтрішний день" можна; — се спробовали осуществити ебіоніти і монахи і проба та, як звісно, показалась непридатною для людских громад. Проти ан-архичного, або на ділі федерального порядку не мають нічого в суті і соціалдемократи, котрих звали недавно державниками і централістами. Маркс і Енгельс кажуть, що соціалдемократична держава власне втратить свої державні (staatliche) функції і зоставить лишень громадскі (gesellschaftliche) при чому вже сама суть народньої держави приводить до адміністративної автономії. Що до міжнародньої солідаризації, то ми бачимо і тепер примір єї в усесвітній поштовій спілці, — при котрій всі держави виповияють спільні умови, а кожна сама догляда свою поштову адміністрацію. Так навіть найширша солідаризація можлива при адміністративно-політичній децентралізації.

еволюцію справи військовоі в формах реальних, а не фантастичних. Толстой помиляєся, коли бачить в формі загального військового обовязку саме лишень нечуване перше рабство воякке, з котрого можна вийти лишень через проповідь непротивліня. Се така форма війска, котра сама в собі носить зерно своєі смерти перш усего через те, ще вона підрізала існуване каста вояккоі і сблизила військо з мирними людьми. З годом інтереси і думки мирних людей мусять все більше проходити в військо і підрізувати війну. Вже і тепер проти війни ведеся аттака з двох кінців: з боку філантропів і з боку робітницких классів і ся аттака раніще, чи пізніще добєся цілі більше при помочі політичноі акції, ніж при помочи проповіді „не протився злу“. Вже і тепер думка про міжнародні суди зробила більше для миру, ніж всякі нонрезістенти, бо вона вже вберегла кілько разів европейців і американців од війни. Певно, по сій дорозі піде еволюція противувояцка.

По тому, що тепер дієся в сій справі в Европі, не треба бути фантастом, щоб ждати, що не так в далекім часі в усіх західноевропейских народів противувояцкий рух скасує армії, замінить іх оборонною міліцією в роді швейцарскоі і вся західня Европа обернеться в якусь федерацію, в котрій війни не буде. Возможно, що коли Росія ще довго зостанеся при теперішній державній формі, то Росія навіть поведе свою армію на Зах. Европу, або західні европейці принуждені будуть вдарити на Росію. Возможно, що напр. зостатки німецкого націоналізму доведуть при сему до якоі кривди для славян. Але се може бути лишень хвилевим ділом. Раніще, чи пізніще, Росія все таки мусить стати вільною державою і прилучитись до европейскоі федерації. Возможно, що ся федерація на перших порах буде і сама робити кривди азіатцям і африканцям, — але все таки европейска еволюція перенесеся і в Азію і в Африку, і там через просвіту і примір европейців впорядкуються свої сили, котрі вкоротять руки европейцям, а потім пристануть до европейскоі федерації. Певно, до того прольєся чимало крови, — так ві ще більше прольєся поки усі люде стануть Толстовцями. Остатне навряд можливо, — бо всі люде не можуть стати безстрастними резонерами і, будучи „звірами громадскими“, не можуть зректись коллективних способів діяльности.

Стільки ми мусимо сказати про новий твор Толстого. На решті ми бажаємо ёму як найбільшого ширеня в Росіи, — бо се найясніща з усіх морально-соціальних книг Толстого, найбільше доторкаюча громадскі справи, а в той же час найменше маюча хиб других подібних книг нашого автора: в ній мало самодовольно-нетерпимого тону (спеціально російско-панского, котрий доходить до maximum'а в писаннях московских славянофілів) нема чортовщини, котрою наповня Толстой свої популярні книжки, і мало виходок проти науки, котрі підривають звичайно і ті добрі зерна, які єсть в книгах Толстого.

На решті ми мусимо сказати ще одну увагу: ми не знаємо, серед яких власне людей у Росіи ширяться найбільше книги Толстого такі, як „Царство Божіе“. Иноді ми чуємо, що найбільше серед університетскоі молодіжі, котра звичайно в Росіи пожива „заборонену“ літературу. Дійсно ліпше б було, коли б такі книги ширились між тими, до котрих університетска наука не доходить. Молодіж же університетска мусіла б годуватись чим небудь більше одповідаючим новим способам думки і новим, міцніщим аргументам на підпору тим добрим цілям, котрі має Толстой.

18 авг. 1894.
Vaucresson.

М. Драгоманов.

Хлопска посілість в Галичині
і нозочасні суспільно-реформаторскі змаганя.

(Далі)

Побіч дінастіі, був іще другий елемент суспільний, именно родова шляхта — пани, котрому в власнім єго інтересі повинно було залежати на утвореню крішкого стану селянского, котрий, дорожачи с в о є ю в л а с н о ю власностію грунтовою, боронив би і іх власности, бо стоявби в оборонї інституції приватноі власности грунтовоі в загалі. Далековидність панів і добре зрозуміне інтересу власноі кляси вимагалаби, щоби вони забули на м о м е н т а н н і свої інтереси, та направили помилки цісарского правительства. Шляхта наша мала дуже добру оказію направити свої гріхи, котрі довели до політичноі загибели — перше Русь, а потім і Польщу. На таке щось і заносилося, — а именно в часі польских бунтів і совпадаючого з ними скасованя панщини цісарским правительством.

Хлопска кляса не одушевлялася дуже справою польских повстанців, бо з дотепершнього досвіду хлоп знав, що Польща, то сіноним єго неволі. Демократичні революційні елементи, хотячи позискати для польскоі революції народні маси, старалися намовити шляхту, щоби вона дала хлопови добровільно волю. І, о чудо, та довговікова грішниця навернулася, дарувала в 1848 році добровільно хлопови панщину, — але дарувала теоретично, бо до виконаня ухвали не прийшло. Нашій бідній шляхті все вітер в очи віе! Як раз в тій хвилі, коли безкористолюбивість, посвячене і політичний розум шляхти мав засіяти осліплюючим блеском, правительство австрійске потягнуло згаданим патентом, мов квачем, грубезний штрих по іх рахунку!

Так між нами говорячи, був сей антішляхоцкий маневр правительства нашим панам дуже а дуже на руку. Він виратував панів з великого клопоту. Пани булиб сяк чи так обіцянки своєі не виповнили. Цісарский патент зробив ім ту вигоду, що не потребували ломати даного слова — сальвував ім „гонор“. Він зробив також те, що легковірні увірили та до нині ще вірять в щирість демократизму тодішноі шляхти, що вину за невиконане постановленя шляхти та за лихе переведене реформи, звалюють до нині ще на „перфідію і нездарність“ австрійского правительства. Як в німця хоробу вмавляють, так і нас стараються переконати польскі „історики“ — а навіть крайно демократичні, о правдивости сеі історіі! — Ми однак, зовсім інакше дивимося на цілу ту справу. І не злоба, не дух Ґонти, що товчеся між нами, підсуває нам ті гайдамацкі думки. До сумнівів в щирість слів шляхти з 1848 року, управняє нас історія нашоі суспільности від 1848 року аж до тепер. Колиб пани були на серіо думали дарувати панщину, булиб по опублікованю цісарского патенту сказали до хлопа: „Співгорожане — братя наші! Осьде в руках моіх облігації, котрими ціла оподаткована людність заплатила мені за вашу волю. Я однак — яко шляхотний шляхтич, властитель незамараного лукавим егоізмом гербу, не такий... що торгує людьми! Наш становий сойм ухвалив вам дати волю ще раніще, ніж се цісар зробив! я додержую слова і виконуючи нашу ухвалу, кидаю отсі облігації в огонь! З ними най згорить память кривд, які ви від нас дізнавали. Тепер будемо жити, як рівні з рівними!“ — А чи зробили так наші пани? Місто в огонь, вкинули вони ті облігації в ненаситну пащеку біржи, спродали німецким жидикам, лиш не на те, щоби гроші в той спосіб узискані вложити в господарку, та побільшити національні богацтва, а на те, щоби стратити іх в Монако та на лоні паризких дівчат! Але не досить того. Шляхта кривдувала собі та ганьбила правительство за те, що за мало одержала за окровне іх середновічних привілеів. Відзивалися грімкі голоси обуреня на те, що правительство посміло відобрати панам безплатного робітника, що в той спосіб сіпнулося на іх право власности, іх приватне, віками усвячене право. А голоси ті походили від поважних репрезентантів суспільноі іерархіі, з котрими і цісарске правительство мусіло числитися.

Колиб щирий був той демократизм шляхти, булаб вона направила партацку роботу правительства, котре так скупо наділило хлопів землею. Булаб дала селянству більше землі. Щож місто того робили наші „великодушні“ пани? Вони напружували всі свої сили, щоби хлопови відкроіти ще о скілько можна з тоі посілости, котру він одержав на основі патенту з 1848 року! На тім пункті діялися у нас такі горендні річи, що я не відважуся навіть наводити фактів звісних мені з оповідань очевидців, щоб не закинено мені тенденційноі пересади. Обмежуся лиш на наведеню дечого з публичних документів. Ось скороченнй перевід з німецкого одного з них:

„Ваше ц. к. апостольске Величество!

„. . . . . Як довго тревало піддане тво і патримоніяльне судівництво було в руках панів, . . . були самовільні обриванья грунтів і заборона використувати ліси і пасовиска, на порядку дневнім. Та процедура тревав дальше, навіть по усуненю піддан ства. . . . Ті заплачені додатками до податків права . . . . бувають квестіоновані, або й зовсім цофані. . . . Через вкороченє наших прав погіршаєся положенє хлопів і цілий той стан стаєся жертвою біди і нужди . . . поступоване послів двох прочих курій в тій справі показує аж надто виразну тенденцію, що вони хочуть дальше іти по тій дорозі вкорочуваня прав бувших підданих . . . томуто ми рішили ту справу, котра для нас є питанем житя (Lebensfrage), віддати під охорону Вашого Величества.

„Нема майже ні одноі громади в Галичині, котра не мала би причини жалуватися на самовільне забиране грунтів і т. д. Незчислимі рекурси остають без жадних наслідків. . . . Нарід думав, що або старі устави суть скасовані, або що урядники суть сторонничі . . . . ся безовочна оборона власних прав, потребує недостижимих для хлопа коштів. . . . . Коли Ваше Величество не вступиться за нами, то витворяться для наших громад ще гірші і тяжші відносини, як ті, що були в часах неволі. Витвориться ще тяжша зависимість хлопів від давного пана, як давна панщина! Хлопи будуть мусіли здатися на ласку і недаску панів і робити все, що тим захочеся, щоби в той спосіб дістати дрова і уживати пасовиска. В тій формі привернулиб давні пани ті під данчі повинности, за котрі зістали вже раз так солоно відшкодовані!

„ . . . . . .

„ . . . . . .

„ . . . . . .

„Відень 11 мая 1861.

„Ваше ц. к. Ап. Величество!

„Напастовані безнастанними просьбами наших товаришів і жалобами як громад так

„і поодиноких властителів, ми змушені предло-„жити в як найможливійшій покорі... „яко доповнене до внесеного вже всепід-„даньчого предложеня в справі . . . і просити „о увзгляднене . . . і оборону . . . (слідує по-„вторене того, що було в першім меморіалі, „лише основнійше і з більшим натиском. Автор) „ . . . . Можливе, що деякі претенсії громад „суть пересадні, другі тенденційно представле-„ні, инші знов вже не до осягненя, всеж таки „основою тих жалоб мусить бути факти-„чне нарушене закона, край мусить від-„чувати загальний утиск — в противнім случаю „ніяк не може булоби зрозуміти так постоянних „і упертих жалоб майже всіх громад, як „вехідної так і західної Галичини. Се майже не „мислима річ, щоби ті загальні і постоянні „жалі, могла викликати агітація. Сеж вистав-„ляє громади на великі видатки на покутних „писарів, штемплі і кошти подорожей. . . При „нашій біді, булби се за великий видаток на „процесову манію . . . наш хлоп привик „до всякого утиску — видно, що теперішний „утиск сильно збільшився, коли він змушує „хлопа покидати дім, господарство, жінку і ді-„ти, не страхатися далекої дороги (per pedes „apostolorum), щоби знайти у свого цісара, „свого оборонця того права і оборони, якої „в краю знайти не годен. . . . .

„ . . . . Підписані просять заснетувати нові над-„тягаючі заборчо-грунтові процеси і всі комісії „покликані до сквітованя сервітутів, бо всі „норми, після котрих полагоджуються ті спра-„ви, і органи, котрі їх переводять, суть „такі, що боронений є сильний пан, а „визискований, бідний хлоп (слідує критика „всіх дотичних розпоряджень і поступоване „властей). . . . . .

„ . . . . . .

„До р. 1848 держано хлопів під курате-„лею. Без інгеренції політичних властей, не „могли вони ні в жадній своїй власній справі „зробити найменшого самостійного кроку; їх „трактовано як малолітків-дітей. Без унагляд-„неня і запевненя їх прав, без приготованя їх „до самостійности, „випущено“ їх нараз на во-„лю — оголошено їх повнолітними і дозріли-„ми. Се нагле увільнене, непостоянність дотич-„них постанов і несподівано введений новий „спосіб поступованя (справи ті перейшли з рук „властей політичних до суду), мусіло мати та-„кі природні наслідки, що давні піддані не „могли вжитися в ті нові зарядженя; хлопам, „котрі не знають ні читати ні писати, осталося „невияснене, а доси так часто змінюване „призначене властей, котрим підлягають їх „справи, ім осталося незвісне призначене сих „властей; чужі для них форми нових постанов „і незвісні наслідки недодержаня означених „преклюзівних термінів; немаючи фахових за-„ступників, звертаються до покутних писарів, „котрі лише визискують їх, а справу запуту-„ють. . . .

„ . . . Правительственні органи так „довго перетягали слідства — над жалобами, „що їх повносили хлопи, що наступало пере-„давнене і пан задержав собі легаль-„но те, що був нелегально загорнув.

„ . . . . . .

„Коли вже сам патент помагає зобовяза-„ним (панам), а для управнених (т. є. хлопів), „є шкідливий, то і поступоване льокальних ко-„місій є для управнених пагубне. Урядники, „котрим повірено переведене справ сервітуто-„вих, не суть також вільні від вини, „вони були причиною, що розвязане тої „справи в найбільшій части случаїв, випало „для громад так некористно і утя-„жливо. Голосу громад не увзгляднюю-„вано. Вони (урядники) використували тенден-„ційно непорадність хлопів, або хлопский „спосіб выражуваня мислей (!) н. пр. „віт сказав, що: ми, як хочемо брати дерево „з того ліса, мусимо „просити“ пана. Тогди „то урядник записував ліс яко власність „паньску, хоч добре знав, що се слово „про-„сити“ значить тілько, що „мельдувати“ — „як се вимагав патент з 1782 року, котрий „казав громадам оповідатися у пана, коли „хлопи хотіли користати з власного гро-„мадского ліса! Се було повідомленє, „в формі просьби.

„Найчастійше покликувано за свідків (в „тих спорах між паном і громадою) панску „службу (!) . . . . .

„В деяких місцевостях за право побиранья „дров дано хлопам (яко відшкодоване) річну „ренту в висоті 8½ „нових“, а в инших 35!!!

„ . . . . . .

„ . . . . . .

„ . . . . . .

„Відень 1. августа 1861.

Підписані між іншими

„Літвинович (епископ)

„Ковбасюк

„Віталіс і т. д.

„ . . . . . .

Габінетови передано 5 августа 1861

Посол соймовий хлоп Гурик виголосив в соймі краєвім 1893 р. слідуючу промову:

„Чия вина, що селянство знаходиться в та-кім положеню? Вину належиться приписати правительству і соймови, бо не лиш що правительство не боронило селянских прав, але ще помагало тим, котрі селян кривдили! Щоби се доказати, послухайте ласкаво:

„Патентом з 10 вересня 1782, надано бувшим домініям поліційний нагляд над громадскими лісами. Той поліційний нагляд знали бувші домінія і теперішні пани так повести, що всі громадскі ліси і пасовиска при переведеню сервітутів причислили собі на власність. Тим способом підкопали вони матеріяльне положене селян. Правительство при-

переведеню сервітутів не брало селян так у оборону, як се був его обовязок. Селяне боронили своіх грунтів, доказували раз у раз свідками, що від непамятних часів іх виключно уживають, але іх арештовано, приликувано військо і так подавлювано ті селянскі „бунти“, бо бунтом уважано оборону своіх прав!... Селяне пускалися в процеси, покінчившіся по довгих літах тим, що громадян визискано, посеквестровано, а худобу іх на ліцітаціях попродано, а лісів і пасовиск не віддано! В доказ правди, нехай послужать отсі факти:

„Громада Суботів в станіславівскім повіті, мала толоку. Сусідний дідич загадав часть толоки собі присвоіти. Коли селяне стали боронитися, призвано військо, котре усмирило й зовсім знищило громаду; жалоба за жалобою йшла до суду; людей арештовано, хоч вони доказали свідками з усіх сторін, що та земля була іх власностію від непамятних часів. Але правительство стояло по стороні пана, бо як кількадесять свідків переслухано, котрі в хосен селян зізнали, рішено переслухати кількох других свідків, панских слуг та одного жандарма і на основі іх зізнань, засуджено всіх перших свідків на кількамісячний арешт, котрий відсиділи в Станіславові, а комісар забрав 60 штук найліпшої худоби, та продав за три годпни в Рогатині на ліцітації за четверту часть ціни!

„В другій громаді того самого повіта, загадав пан забрати громадску землю попад 100 моргів. Коли селяне стали боронитися, спровадив пан з Тисьмениці ескадрону гузарів і щоби ім додати военного духа, не поскупив горівки. Гузари напали на селян, усіх повязали, всадили до арешту і так довго іх там у голоді тримали, доки вони не зреклися права до своєі власної землі! Коли же пізнійше селяне рішилися сю справу передати судови й двох повномочників до того вибрали, тоді перекуплений начальник громади приликав повномочників до себе, дав ім по 20 буків і загрозив, що если будуть громаду в суді боронити, самі зогниють в арешті! І таким способом повномочники громади, спасаючи своє житє, відступили від принятого на себе заступництва громади. А тепер простий факт: В селі Рибнім, мала громада пасовиско, на котрім був і ліс. Заказано ій там пасти худобу, а при переведеню сервітутів сказав інжинєр до громади: Żądam, byście mi dali krowę dojną. А коли громада корови не дала, то інжинєр сказав: No, to ja takiego znajdę, co mi ją da — і написавши письмо до двора, дістав дві корови і цілу фіру харчу, а за то віддав ліс і пасовиско в руки пана!“

Замалий закрій мові праці, щоби я тут наводив більше подібних фактів. Хто хоч троха вештався по наших селах, знав, що майже кожде село має повно подібних історій записаних в своіх устних анналах — а писані вони кровю і слезами! Справи се давні — а бесіда Гурика проголошена була перед кількапайцятьми місяцями. Повторили ві всі демократичні часописи, а нарід приняв симпатично. Чиж не доказує се, що справа „лісів і пасовиск“ до нині ще не стратила своєі актуальности?! Що рана, яку клясі хлопскій завдали правительство і пани, до нині ще не замкнулася і вічно кровавить?! Що страшно велика була кривда заподіяна хлопам, коли вони єі до нині ще не могли забути! В польско-нпских органах читаємо ще до нині ляменти приклонників „гармонії суспільної“ — що хлоп з nieufnością відноситься до пана, що ненависть до панів так глубоко закоренилась в его душі, як би ві ссав з материним молоком! Се доказує, що тою славословленою „еманципацією“ зроблено хлопови велику, не простиму кривду, що правительство і шляхта тяжко прогрішилися супротив суспільній справедливости!

До нині ще не скінчився той процес обезземелювання класи хлопскої, особливож в горах заселених на пів осілими а на пів номадизуючими народами, котрі живуть з ліса і пасовиск — полонин. Поминувши вже те, що ті пастирскі народи пасуть вже не свої, а лихварскі воли, звужають ім терен що раз більше. Діеся се почасти посередно — іменно через замикане панами доріг і стежок ведучих через панский ліс на хлопску полонину. Тую для хлопів дуже неприятну ситуацію використують пани яко средство репресійне при ріжних як господарских так і політичних справах. Кромі того відбирають хлопам і самі пасовиска безпосередно, а то на підставі ріжних письменних документів та мап, о котрих бідний хлоп до послідної хвилі не мав і найменшої гадки. З відтам, де батьки іх і діди пасли худобу без найменшої з чиєї небудь сторони перешкоди, проганяють іх нараз а худобу фантують і продають за безцін на покритє коштів справи і зробленої шкоди. Ще й в кримінал попадеся дехто, коли захочеся єму робити опозицію.

В спорах того рода, було право дуже ча-

сто по стороні хлопа, і він би міг певно виграти неодну справу, коли б умів тото своє право знайти. Але хлоп наш єго не знаходить. До адвоката найчастійше не удавався, бо він за дорогий, до того і се дуже часто не помагало, бо трафлялося таке, що той здраджував свого клієнта і справу запропашував! А чи хлопи могли самі боронити справи своєі перед судом, бачимо з фактів наведених в цитованій мною бесіді посла Гурика. Впрочім хлоп не розумівся на правних тонкостях і крутарствах. Не виконував майже ніколи правом приписаних формальностей і через те мусів програвати. Вихований без таких інституцій, як ц. к. суд, не удавався до суду, а сам собі робив справу, коли ж був сам обжалований за нарушенє мнимої панскої посілости, а котра в єго очах була єго власностію, ігнорував радикально всяке завізванє на „термін“. На „форлядунок“ спозирав рівнодушно, як чоловік, котрий винісся понад таку марну формалістику. Коли з присланого єму паперу не робив ужитку, то лише длятого, що хлопи наші в загалі не зужитковують записаного паперу. Найзвичайнійшою причиною ігнорованя судів, була наівна віра в єго „право“, на підставі котрого єму і через голову не прийшло, щоби якийсь там суд міг рішати о річи, котру він уважав за своєю. „Се моє — казав хлоп — і ніхто кромі цісаря не сміє мені сего забрати“. Сказав і не журився судовою розправою. Очевидно, що виходив на тім як найгірше, „єго“ землю віддано єго противникови, т. є. панови, а він сам мусів ще продати оден кавалок власного грунту, на те, щоб заплатити кошти, а другий кавалок на подорож до Відня. По програній справі, паломничали хлопи правильно до цісаря, щоби той рішав в цивільній справі.

Справа сервітутів, то вже найкляєвнійший доказ ненаситности і народолупства рицарів-землехапів. Єслиб історія лишила одну маленьку плямочку чистоти на замаранім історією гербовім щиті наших раубрітерів, — мусілаб вона щезнути, захляпана грязею сервітутових спорів. Хлопи наші мусіли провадити не менше як 32.000 сервітутових процесів, з котрих програли лише 30.000! Ті процеси випорожнили хлопскі скрині на більше як 15 міліонів зр.!

Хорошу ілюстрацію демократизму панского, подає нам також Навроцкий, в своій „Подвійній крейдці“. — Після права з 1869 р. мала грунтова посілість сама оподатковатися. (Selbstbesteuerung). Ради повітові спільно з державними властями повірили розсліджене чистого доходу з землі (котрий мав служити підставою при вимірюваню податків), 363 податникам. Між ними було 324, то є 90% (лише!) рішучих приклонників великої посілости. Приклонники хлопів, вже у купі з війтами і попами, були заступлені в тій комісії масою, числячою аж 39 мужа. Відношене 90:10, хоч відношенє простороней занятих обома групами властителів, рівнаєся як 43:57. Єсли пани мали 90 репрезентантів, то хлопи повинні їх були мати 115, тоє 11½ раз більше як мали, а єсли хлопам належалося лише 10 представителів, то пани не повинні їх були дістати більше як 8, тоє 11½ раз менше як дістали — Так вимагаліб правила всесвітної математики. Але пани наші не космополіти, вони мають свою національну науку — а в ній свою національно-панску математику! — Другу половину членів всіх тіл покликаних до виміру чистого грунтового доходу, іменовало правительство. Повеже „конституційне“ правительство все поступає так, як вимагає інтерес більшостей тіл репрезентацийних, а та більшість — бодай з Галичини і в Галичині, є панскою, було зовсім природно, що і в тім случаю, вибір правительства упав на людий, котрих симпатії були по стороні панів. — В результаті, річ так представляєся: В комісіях тих було 600 членів. Між ними було лише 24, тоє 4% хлопів і війтів. В рускій Галичині дістали хлопи лиш 2% репрезентантів. (8 на 407) Шляхотна шляхта, становила одже в сих тілах поражаючу більшість. „Перфідне“ правительство не булоб ій мішало в зреалізованю ії ультра-демократичних замірів. Шляхта могла тогди завстидати заборчий уряд, і так отаксовати дохід з землі, щоби після того доходу положені податки не руйнували хлопа, щоби лишилося єму бодай мінімальне мінімум екзистенції. Так ні, і в тій справі придержувалися пани традиції — звичаїв своїх батьків! При тій оцінці чистого доходу поступлено собі так, якби не мала, а велика посілість потребувала охорони, та ще й зроблено се на кошт малої. Чистий дохід катастральний з цілої панскої посілости подано о 3.053.000 зр. низше, якби се повинно було випасти при безсторонній оціненю. В той спосіб звалили пани з себе на посілість хлопску податку на річну суму 681000 зр! Се почавши від року 1881. Єсли скапіталізуємо ту річну, як каже Навроцкий, — контрибуцію, наложену на хлопа, дістанемо поважну суму 13 і ½ міліона зр.

Тепер повинна бути переведена нова — мабуть справедливійша оцінка чистого доходу з землі (ревізія катастру). В такім случаю, були б пани змушені платити грубо більше податків як до тепер. Тому то всі мірадайні нині політичні фактори Галичини політичним тероризмом, то є грозьбою опозиції, відстрашують центральне правительство від переведеня тої законної ревізії — і буде дальше, як доси бувало.

Дальшим тягаром, який хлоп поніс на користь панів, є спосіб в який скасовано один з середновічних привілєїв шляхти, то є пропінацію. Хлоп сам заплатив за се шляхті 13 і ½ міліона зр. — Щобим осліп на всі мої очи, оглух на всі вуха, если неділуся того, що будемо мусіли заплатити великій посілости індемнізацію за скасоване решти ві давних привілєїв, як за привілей патроноту, за розширене права виборчого. Сі привілеї суть також, подібно як їх грунтова посілість, приватною власністю панів, усвяченою віками і законом та приносять їм велике малеріяльні користи — А ми повинні знати, що тепер в світі гельтує засада: нічо за дармо!

По автономічним законам платить на всі автономічні потреби хлопека посілість більше як панска. А хтож робив ті закони? Чи і тут винна „інтрига“ центрального правительства? Чи в соймі і радах повітових сидить цісарска бюрократія, прислана з Відня? — Ні! більшість соймова, то наша шляхта, і вона сфабрикувала і дальше фабрикує всі ті наші „справедливі“ закони автономічні.

Чиж треба ще більше фактів на те, щоби в властивім світлі представити народолюбство шляхти з 1848 року, щоби здемаскувати ту облуду, котра прикривалася тогою обуреня на цісарске правительство за те, що воно посміло унеможливити шляхті зрезлізувати їх демократичні заміри?!!

(Далі буде)

В. Будзиновский.

Біблія або Старий Заповіт.

(Стаття Моріса Верна; переклад Л. У.)

(Конець).

Відомо, яких обставин вимагає новітня крітіка, щоб встановити знову давній текст; збірають манускріпти, переважно найдавніші, оцінюють варьянти і становлять головні з них поруч версії, яку вважають найбільш вартою признання. Отже матерьялів для такої роботи нам сливе зовсім бракує в Біблії, бо всі давні рукописі, раніші перегляду учених жидівських званих Массоретами, згинули і дійшов до нас тілько текст, що вони встановили скоріш способом традіційним, ніж справді критичним. Се тим більше шкода, бо текст біблейский зьявляє вам не одну трудність. Порівнюючи тілько деякі уступи, що дійшли до нас подвійними у самій Біблії, бачимо, що переписчики оберталися з текстами на диво вільно. Отже час взятися до критичного перегляду еврейського тексту, відзначаючи всі місця, де бракує тямку. Хотячи їх поправити, можна з повним правом ужити вільности при переміні самоголосних і знаків пунктуації, що виходять з часів массоретських; можна, в другій лінії, і з великим розмислом, зміняти поділення слів. і, в третій лінії, з найбільшою обережністю подавати зміни в суголосних. Позітивних показів для такої роботи бракує, бо нема рукописів, що зьявлялиб собою варьянти, а такі рукописі заневне були в домассоретські часи, але праця учених знищила їх, через те треба брати на підмогу давні переклади, грецький, латинський, сірійський, що були зроблені по виданнях, справді стародавніх, давніших від массоретського. Добре критичне видання Біблії — неможна сказати, щоб ся праця була виповнена досі як слід — мусить бути згідним з тілько що визначеними правилами. Ми додамо, що всі заразом тексти Біблейські можна уважати за досить добре доховані. — Звичайне розділення на глави і вірші (стіхи) не походить з дуже давнього часу; шкода, що воно було зроблено дуже неправильно, часом занадто лехковажно. Але, коли воно вже освячено звичаєм, то краще триматись його.

Все що відноситься до перекладів Біблії має великий інтерес, бо власне через переложеня на чужі мови святі книги жидівські росходились по греко-римському світі, а потім і по всьому світі. Завоювання Александра і встановa царств, що вийшли з його спадщини, ввели західну Азію в круг цівілізації грецької. І сами Жиди з дивною зважливостю прилучаються до сього руху; всі перегородки, що хтів установити вузький сепаратізм, були переступлені і перекинуті. Жидівські колоністи, що оселились в Египті в Александрії, забули навіть свою рідну мову; але ж вони держались своєї віри, батьківських звичаїв, і через те не могли обійтись без своїх святих книг. Звідси

повстала конечна потреба в перекладі Біблії на грецьку мову; можна собі здумати, що найперш був зроблений переклад Пятикн., потім перекладено потроху історичні й пророчі книги, врешті Писання. Сей переклад есть версія Семидесяти (Septante) або докладніше LXXII товмачів. Про се склалась легенда: сімдесят два вчені, зачинені в семидесяти двох окремих келіях, перекладали, кожний нарізно, але одночасне, святі книги; але як потім порівняли їх праці, то з дивом побачили, що всі семдесят два переклади були однакові що до літери. Чим же обьяснити такий факт, як не божим натхненням? Ближчі досліди однак показали, що грецький переклад, хоч і вартий похвали, але до нього треба відноситись дуже обережно. Не тілько через вплив певних філософських поглядів, що походили з грецької цівілізації, зміняли перекладачі багато уступів, але в роботі видно дуже часто сліди поспіху і неповне знаття мови первотвору. З деякими книжками дуже погано сбійшлись, деяких порядок дуже перестановлений; видно багато скорочennів, а надто додатків, що немають жадної автентичности. Наскілько можна судити, робота, що скінчилась встановленням версії LXX, або Грецької Біблії, могла бути почата коло 200 р., потім провадилась до християнської ери заходом цілого ряду осіб, неоднаково компетентних. Автори, як ми бачили, не вважають ні на порядок, ні на число книг, прийнятих в канон палестинських жидів; вони вводять туди скілька нових книг, часом великої вартости, за що ми маємо їм дякувати, сі нові твори є „книги другого канону Старого Заповіту". Переклад Семидесяти або Грецька Біблія грає чималу роль в історії релігійних ідей; дякуючи погреченим жидівським вченим, еврейська Біблія стала приступна для Заходу. Се „европейське" видання Біблії, здається, стало певного часу єдиним, яке знали культурні Жиди, через нього осталась в тіні еврейська Біблія. Власне версією LXX користуються Філон, Іосіф, писателі Нового Заповіту, не конче вважаючи на варьянти її проти оригіналу. — Сі варьянти та одміни LXX від тексту еврейського найчастіше походять з вини перекладачів, часами однак залежать, і то часто, ще й від того, що перекладачі мали у себе текст одмінний від нашого. Текст версії LXX на жаль дійшов до нас в дуже попсованому стані, а справді критичного видання сеї версії ми не маємо й досі, проте вона, незалежно від її великого історічного інтересу, есть дорогоцінним способом до поправки еврейського тексту.

Поруч з версією грецькою треба дати почесне місце версії латиньскій. Західна Европа, що говорила латиньскою мовою, хутко почула потребу в святих книгах на сій мові. Тоді була перекладена полатині версія LXX. Тілько важніші уривки сих давніх латиньских перекладів, відомі під Загальною назвою Vetus itala, доховались до наших часів; недавно у Франції опубліковано найцінніший з сих текстів Пятикнижіє Ліоньське. В кінці IV в. н. е., святий Іеронім задумав дати христиньському латиньскому світові Біблію поправнішу і перекладену просто з оріґіналу; він написав просто з еврейського той переклад, що потім став офіціальним під назвою Вульгати (Vulgata). В своєму загалі Вульгата є праця дуже варта уваги, дуже вдатна і при ній досі зосталась її висока вартість. Зроблена вона по еврейським текстам, раніщим массоретського перегляду, отже вона цінна тим, що свідчить про стан, в якому був текст в той час, і наводить нас на користні поправки традіційного тексту. Шкода тілько, що Церква латиньскої мови, для того, щоб не порвати з певними звичками, власне в тому, що відноситься до Псалтиря, перемішала у многих місцях текст Vetus itala з версією святого Іероніма. Дуже потрібно було б мати сей переклад чистим, таким, як він вийшов з рук свого автора. Ми зазначуємо тута, що численні цітати біблейські, які трапляються в отців церкви латиньскої й грецької, були порівнювані з Біблією, щоб побачити, якими текстами чі версіями вони користувались; се дуже користний спосіб для крітіки тексту хоч і не треба забувати, що багато сіх цітат могли бути зроблені на памьять і через те не можуть зовсім певно давати поняття про видання Біблії, що ужинались письмовцями. Відомо, що Вульгата затримує книги другого канону, властиві перекладові Семидесяти. — Є чимало давніх версій на східні мови, з них деякі дуже користні, щоб встановити, наскілько взагалі затримався в цілости традіційний текст і де в ньому недостачі, з сих перекладів ми згадаємо тут арамейські таргум, переклади, або скоріш перекази (вільні переклади), зроблені для вжитку вірних сінагоги, таких, яким традіційна мова стала мало зрозумілою, — переклад Сірійський, що має належати до II чі III в. н. е., — переклад коптський, для вжитку християн єгипетського похоженя, і переклад етіопський, що й досі тримається в Абіссінії, в нього з самого початку були прилучені дескілька книг невідомих навіть пере-

кладачам Семидесяти, таких, як книги Енохa і Юбілеїв, етіопський переклад вернув нам сі книги знову через багато віків після того як вони затратились.

В міру того, як християнство займало де далі все ширші круги, почувалась конечність дати різним народам святі книги на їх мовах. Можна б зложити цілі дуже цікаві глави історії літератури, як би дослідити різні форми, яких прибірала Біблія в нових діалектах. Після винайдення печатання, переклади почали множитись і росходитись в числі до тії пори небувалому. Потім настав поділ, що зробила Реформація, і протестанство з надзвичайним запалом почало старатись, щоб зробити Біблію приступною для всіх. У Франції, переклади на народню мову все множаться після реформації католицької й протестаньської. Католики прийняли головно переклад Сасі (Sacy), хоч, на жаль, він був зроблений не просто по оригіналах. Протестанти найбільше вживали женевський переклад, нераз виправлений, потім переклади Мартена та Остервальда, перекладам тим бракує часто доброго стілю і розуміння тексту. В новіші часи протестанти французької мови зробили дуже великий поступ перекладом Сегона (Segond) написаним мовою взагалі досить доброю і на підставі міцної екзегетіки. Як роботу жидівського походження, ми згадаємо Біблію Кагена (Cahen). Врешті Біблія Рейсса (Reuss) з примітками і вступними словами, не вважаючи на мову, часами не зовсім вдатну, есть книга великої ціни, єдина в своїм роді на французькій мові, бо в ній ми знаходимо поруч з перекладом основаним на дуже поважному знатті мови оригіналу, все найважніше з розъяснень, які зібрали за сто літ школи німецьких екзегетів. В Англії офіціальна Церква має свою версію, недавно переглянуту дуже старанно; протестаньська Німеччина хвалиться перекладом, що вийшов з під пера самого великого реформатора Лютера, вартість сього освяченого перекладу зостається і досі великою, так що в нього задумали внести тілько деякі лехкі поправки що до мови та ще такі, що потрібні при теперешньому кращому розумінні текстів. Німеччина має теж инші переклади, писані католиками й протестантами, з них ми згадаємо переклад De Wette, оснований на глибокому знатті оригіналу. Нема ні одної нації або групи християньської в Европі, яка б не мала своєї національної версії Біблії.

Діло пропаганди і вульгарізації Біблії набрало надто великої сили за наших часів через старання товариств, що звуться біблейськими, се добровільні спілки заложені найбільш в протестаньських краях, вони збірають дари для того, щоб видавати Біблію для всіх, в перекладах і за дешеву ціну. Найважніше з сих товариств есть Біблейське товариство британьське і чужоземне заложене 1804 р. Се англійське товариство переклало й надрукувало Біблію на 230 діалектах, де якими з сих діалектів не було ще ніколи досі писано; щоб дати поняття про надзвичайну працьовитість сего товариства, ось показ діалектів і мов для Европи центральної й східної: литовська, польска, верхне-вендська, нижне-вендська, чеська, венгерська, словіньська, руско-українська, верхне романьська, романьська енгадінська, пьемонтська, водська (vaudois), північно албаньська південно албаньська, румуньська, сербська, хорватська, західно болгарська, східно болгарська, естоньська Дорпатьська, естоньська Ревельська, лівонська, карельська, самоедська, калмицька, черемиська, чувашська, татарська, Кримська і т. п. Для самої Індії ми могли б навести тут з пьядесят мов або діалектів. Товариство не відступило перед трудністю перекласти Біблію на діалекти центральної і південної Африки. Як тілько міссіонери здобули словницю мови, перекладачі брались до роботи. Коли через скілька віків після нас, хто візьметься написати релігійну й інтелектуальну історію нашого віка, то розмаїті наслідки сіх енергічних заходів коло розширення Біблії будуть оцінені як найцікавіший факт. Може якому смілівому вченому попадуть в руки примірники Біблії на мові африканських негрів, і тоді йому може спаде на думку, що сі книги походять від туземців країни великих озер, від диких верхівля Конго або Ньянца. — Після сих показів про розширення Біблі в новому світі, наше завдання скінченно: ми думаємо, що дали громаді в точній і безсторонній формі звід відомостів конечне потрібних, щоб здати собі справу про зміст, складання, вартість і ширення Біблії. Кінчаючи, ми віддаємо ще раз честь сьому надзвичайному зборові, що есть джерелом віри і побожности для віруючого, а разом з тим невичерпаним колодязем розмаїтих прикладів і науки для історіка, філософа і літератора.

Дещо про перші збори Буковинского жіночого общества.

В неділю, дня 14. октобра с. р. відбулися перші збори „общества Руских женщин на Буковині“. Місце де мали ті збори відбутися, була призначена велика саля музичного тов. в Чернівцях. Но, позаяк згадана саля есть досить обширна, тому відбулися збори, задля малого числа прибувших гостей, в меншій сали музичного товариства. Всіх присутних начислилисьмо до 58 осіб. С того припадало 35 на женщини, між котрими були і старші дами, як і панночки, проче число становили мущини. Також бачилисьмо дами з других народностий. Іменно було кілька Німкинь, Волошок і одна Чешка. Оджеж як відтягнути число чужих дам від числа 35, то лишає ся досить мізерне число, котре припадалоби на наші рускі женщини на Буковині. Між присутними було кілька родин з провінції, а з приятностію треба сконстатувати, що між госпожами було кілька міщанок....

Позаяк прибувші женщини не оказували великої енергії, тож взяли присутні господинове аранжма в свої руки, і неначе з за паравана своїх жінок дирігували зборами...

Як раз о третій годині прибув правительственний комісар. Він, узрівши спору купку мущин, заявив, що се есть безправно, щоб на зборах женщин були присутні і мущини. Цікавий! хотів зістатися самий з красним полом!

В кінци дався він якось укоськати, бо наші дами стали йому пояснювати, що всі присутні мущини суть спомагательними членами їх общества... Присутний мир успокоївся, а за зеленим столом показали ся дві поважні дами. Старша стояла коло почетного місця і була певна, що зістане вибраною на предсідательку того збору. І не ошибнулася! Друга дама, пані Матковска представила ії — то є п. Калитовску — яко предсідательку збору. Розуміється, що ніхто з присутних неважився піднести против того свій протест.

Предсідателька збору представила зібраним правительственного комісара. Відтак уділила слово п. Матковскій. Тая запитала гостий, чи нежелають вони перечитаня статутів, однакож незаявив ніхто своєі цікавости тії послухати, тому-ж перейдено до дальшої точки.

Дальшою точкою була промова, а взглядно відчит п. Матковскої.

Бесіда була держана на чистій народній мові. Прелєгентка говорила с патосом, порываючо. Вона зазначила, що підвалиною кождого народу були і суть женщини. Тут приточила пані прелєгентка кілька „примірів з історії“. Говорила про грецкі Спартанки, про патріотичні женни міста Картаго, і про Германки. В кінци було сказано загально дещо про сьогочасне змаганє жіноцтва набути більшу просвіту і так хоть по части вирівняти мущинам.“ І чому-ж би ми Русинки, мали остатись по заді? — так кінчила п. прелєгентка свою на пів читану з шитків мову.

„Берім ся до діла, а незабаром будемо збирати плоди наших трудів і мозолів“. Відтак слідовала пазва, підчас котроі велася тихо нарада, котрі бя то пані вибрати до виділу. По павзі наступив вибір виділу.

Предсідателькою того общества вибрано пані Чеховску, містопредс. п. Матковску, за секретарку п-у Шкурган, за касієрку п-ну Ольгу Калитовску, за бібліотекарку п-у Ольгу Кобилянску. Крім того зістали вибрані до виділу п-і Калужняцка, п-і Калитовска, пані Дробот, п-і Боканьче, п-а Галіп і панна Великорска.

Потім слідував гарний відчит панни Кобилянскої „Про провідну ідею жіночого руху“ і про безвідрадне положенє замужних женщин середнього стану.

Про сей відчит здалобися написати дещо більше, но на жаль небуло в сали стенографів, що гірше, в сали небуло навіть вільного стола, на котрім можнаби було дещо докладно занотувати!

Сказати можемо лиш те, що він був вироблений старанно, обдумано і логічно а народня мова текла неначе чиста водиця в гірскім ручаю.

Відчит був переплітаний відповідними цитатами поетів, як Шевченка, Шекспіра і Гетого. Остаточно вже з самого заголовку можна собі представити почa-

сти, який міг бути зміст того відчиту.

По тім відчиті виступила опять п. Матковска з горячою промовою, в котрій старалася пояснити присутним ціль ново основавшого ся общества. „Головною нашою задачею есть назбирати як найбільше гроший, за що би могло ся відтак виховувати бідні рускі сироти“. — От щось в тім змислі почала бесідничка говорити. Сироти будуть приниматися рівно як гр. кат. так і гр. оріен. віроісповіданя, коб лиш були Русинками. Дівчата ті малиби побирати в тім будучім інституті науку крою і шитя. Також і просвіта немала-би бути полишеною.

Потім звернулася п. бесідничка до гр. к. міщанок і почала їм представляти, нехай вони нежахаються тут тепер присутних бородатих панотців, аджеж вони суть Русинамк, а не Волохами. Присутні кричали „славно“. Лишень незпати чи те „славно“ містило в собі іронію чи одушевленє.

Колиж пані бесідничка почала говорити, що і Німці ходять до польского костела, а преціиь не суть Поляками, перебив правительственний комісар ii мову словами: „Bitte! dies gehört nicht in den Bereich der Statuten“. (Прошу, се не належить до круга діланя статутів)!! Почувши такий зазив, змішила бесідничка свою тему бесіди і яла оповідати свою біографію. Хотяй це ще меньше належало „in den Bereich der Statuten“, но пан комісар непротивив ся тому, мабуть зацікавило його самого те оповідане. Біографія була перебивана на переміну то веселим сміхом то викриками „славно“ Змісту тої біографіі неподаю я навіть в загальних чертах, бо він був — можнаби сказати, гумористичною частею того збору, а по друге неналежить описанє того „in den Bereich“ сеї дописи.

Це була остатня промова на тім зборі.

Лишень ті дві дами, пані Матковска і панна Кобилянска, котрі були душею того збору, говорили на переміну, як це вже було повисше згадане. Всі прочі дами брали живу участь своім мовчанєм, і трималися мабуть засади: „qui tacet, consentire videtur“. (Хто мовчить, той, бачить ся, годиться).

По промові п. Матковскоі опустили всі салю, остався лиш був виділ на довірочній нараді. А коли схоче ся сказати дещо зовсім обективно про ті збори, тоді муситься сказати зовсім совістно без пристрасти, що вони носили на собі закраску всіх трох наших партій. Промови були держані на чистім народнім язиці; на зборах занимала перворядне місце панна Кобилянска, всім звісна самосвідома патріотка. Зміст денекотрих промов був наскрізь поступовий. Всі прочі пані, як і панни, о скілько менї відомо, незанималися ніколи політикою, і дуже мало знали, як і знають, про якісь там партіі.

В денекотрих с тих пань було і есть ще дуже слабе почутє, що вони суть Русинками. А що мене немало здивувало, коли довідав я ся, що вибрана пані предсідателька есть чистою Румункою, хиба що ii муж есть Русином. Що с того, коли діти іх, дівчата суть Румунками. Одна пані ораторка сказала патетично: „моі пані, не говорім більше в наших домах, ні по польски, ні по німецки, ні по волоски!“ Некажу імя тої пані, бо мовляв: nomina sunt odiosa;“ но я знаю докладно, що в тім домі не говорилося ніколи інакше, як по польски. Закраска партіі твердої, або так званої старо-рускоі“ виявлялася в тім, що від часу до часу було чути „господин“, рівнож як і через те, що при кінци салі сиділа кушка мущин, котрі заступали стару консервативну партію Буковинску.

Правда, ходить гутірка по місті, що протектором того общества має бути оден волоский барон, всім звістний агітатор, і через його старане дістало то общество, ще будучи в пеленках, 500 зл. на крижмо від виділу краєвого. Рівнож говорять, що тверді„ патріоти позбавлені свого остатного общества, то есть акад. тов. Буковина“ хочуть тепер за плечима жіночого общества провадити дальше свою пропаганду.....

Но чи те всьо есть правдою, незнаю! час мабуть поучить о нас тім найліпше.

Чернівці 16 октобра 1894.

Н. Іван Костецкий.

Сучасна хроніка.

(Русини в суді: Шухевич contra Луцик і др. К. Левіцкий contra Авдиковский і Гуляй).

В хвили коли се пишу, весь Львів, ба можна сміло сказати — вся галицка Русь не говорить ні о чім більше, як о тих неприємних, дехто каже прямо скандальних руских процесах, що відбулися в сих днях перед Львівским судом присяжних. Хоча процеси ті неполітичні — се треба зазначити з гори і рішучо, то все таки не можна заперечити, що в них мов денне світло в краплині води відбиває ся вся хаотичність, уся моральна ненормальність і дикість наших партійних відносин. Особливо другий із названих вище процесів показує, до якої путанини доходить діло тоді, коли партійний роздор істнує в лоні одної сімї і комплікує і без того не найкращі особисті відносини. В процесах тих виходить на верх богато таких дрібничок, котрі всі ми чуємо, від котрих усі терпимо, та до котрих від давна так привикли, що вважаємо їх чимось натуральним і звичайним фактом що треба тілько якогось менше звичайного факту, якогось конфлікту горячійших людей, щоб діло дійшло до скандалу. От тим то оба процеси, хоча, повторяю се ще раз, ходило в них тілько о особи і о честь особисту, мають все таки ширше, суспільне значінє і хроніктр „Народа“ не може полишити їх на боці.

Не богато прийде ся мині сказати про перший процес. Вийшов він із за краєвої вистави. Я вже згадував о тім, що часть рускої преси, іменно преса москвофільска була противна тій виставі. Можна сміло сказати, що в душі москвофіли були їй противні від початку не задля ві політичного, але власне задля ві культурного значіпя. Адже їх політика каже їм голосно перечити, що ніякого поступу в Галичині нема, що в краю все йде до гіршого, нічого не робить ся і всі інституції нічого не варті. Се вони й роблять, де можуть. Звісно, коли деякі не по розуму горячі польскі патріоти придали виставі політичний характер, зробили з неї ювілейну, Костюшківску, всепольску виставу, то для наших москвофілів явила ся вельми пожадана нагода — веліім гласом кричати против вистави, пускати о ній усякі сплетні, домагати ся ві замкненя і т. д.

Звісно, ми далеко не солідарні з усім тим, що робилося і говорило ся підчас вистави і зазначили вже в попередніх н-рах, що признаючи Полякам повне право змагати до регенераціі і скріпленя їх народности в ві дійсних границях, ми мусимо опирати ся ідеї польского панованя і верховодства в краях, де живуть і переважну більшість становлять і інші, непольскі народности. З сего погляду ми моглиби зрозуміти й прінціпіально негативне становище наших москвофілів супроти вистави, від коли ся вистава приняла характер всепольский і патріотично-політичний. Та тілько вже коли прінціп, то прінціп! А у наших москвофілів не так. З одного боку відмовляєся виставі значіня краєвої, остерігався Русинів, щоб не брали в ній участи, а з другого боку ві ся опять на ту виставу за те, що там служба ходить у польских формах, що написи польські, що друки і кореспонденціі від комітету виставового йдуть по польски. З одного боку домагає ся явно і виразно безпроволочного замкненя вистави, а з другого боку та сама анті-виставова редакція домагає ся у дірекціі вистави такого числа безплатних пернаменток, якого не мала жадна польска редакція З одного боку агітує ся за тим, щоб Русини не брали ніякої участи в виставі, а з другого боку бється всякими можливими і неможливими способами на тих Русинів, що взяли участь в виставі, бо ся іменно з того погляду, що їх мало, що Русь супроти Польщі виявить ся бідною, прищіпкою, прихвостнем Польщі, прислужницею польских плянів реставраційних і т. д.

Розуміється, що найбільше тут діставалося тому одинокому Русинови, котрий засідав у виставовім комітеті і з его порученя устроював етнографічну виставу, проф. В. Шухевичу. Редакція „Галичанина“ вже й сама не знала, яких ему дібрати епітетів. Він був і клоуном цирковим і комівояжером Костюшківскої ідеї і геростратом Руси, і лакеєм панським і бог зна ще чим подібним. В. Шухевич з разу полемізував у „Ділі“ з „Галичанином“, але коли той написав, що міг би виявити про него ріжні інші діла, та мовчить з огляду на его сімю, Шухевич — після власного зізнаня — перестав читати „Галичанина“ і всі дальші его напасти. Натомісць він зробив собі іншу сатісфакцію і на хресті, зладженім для вистави етнографічної, він казав вирізати слова: „Сей крестъ сооружилъ Іосифъ Марковъ во отпущеніе грѣховъ“. Осип Марков, як звісно, є властителем „Галичанина“. Нема що й говорити, що москвофіли побачили в тій написі страшенну провину: профанацію хреста, богохульство — і лайка пішла далі crescendo. В кінці д. Шухевичеви стало сего за богато і він позвав редактора,

„Галичанина“ д. Луцика до суду за зневагу чести.

Ходу розправи не будемо тут подавати. Редактор виперся, що статей інкримінованих не писав, а деяких навіть не читав перед друком. Напис на хресті редактор узнав зневагою а защитник прямо бачив у нім продовжене міжпартійної газетної полеміки. Д. Шухевич признав також, що укладаючи сей напис, хотів делікатно помститися на Маркові й покликувався на те, що митрополіт, котрий бачив сей хрест, не бачив у нім нічого оскорбляючого релігію. Як би д. Шухевич був не тілько пильним збирачем писанок, гердапів та топірців гуцульских, але також знавцем звичайів і поглядів людових, то був би знав, що виставлене при дорозі хреста „во отпущеніе грѣховъ“ уважався нашим народом не за жаден встид, але власне за діло богоугодне, за велику честь і заслугу. Конець кінців засуд випав такий, що судді присяглі признали д. Луцика невинним зневаги д. Шухевича, а тілько признали его вину в тім, що він перед друком не читав надісланих ему статей; за се трибунал і засудив его на кару 20 гульденів і кошта публікації того присуду в трьох газетах.

Звісно, сей присуд не вплине на злагодженє тону і способу полеміки в руских газетах, не запобіжить нападам на особи, „разоблаченіям“ особистих справ і свинств, воюванню підозрінями, інсінуаціями та доносами. Де до партійної зайлости припряжеся особиста безхарактерність та брак широкої освіти, там воно й не може бути інакше. О чім будуть писати ті люде, коли о ніякій поважній, реальній справі чи ти духового чи матеріального житя вони спорити не можуть і коли ті справи в головній мірі їх зовсім не інтересують? А ще коли у них є вроджена спосібність і палкий темперамент, то й виходить отся порода газетярів, котра затроює нині духову атмосферу галицкої Руси і на котру нема іншого ліку, як тілько відповідне перевихованє цілої публіки, щоб вона покинула читати проби пера таких писателів, покинула смакувати їх вуличний стиль без огляду на те, чи їй у ньому подаєся здорову страву, чи вуличне болото.

Другий процес, котрий стався правдивою cause célebre не тілько у Львові, але і в цілій Галичині, се процес виточений дром Костем Левіцким д. Орестови Авдиковскому, співробітникови „Галичанина“ і Ів. Гуляєви, директорови руского театру за зневагу его чести поповнену тим, що Авдиковский написав і напечатав у Gaz. Narodowej і в „Галичанині“ статейку, де закинув Костеви Левіцкому, що виданий ним (коштом наук. тов. ім. Шевченка) „Словар висловів правничих і адміністраційних“ не є его власною роботою, але опирається на рукописній праці пок. проф. Александра Огоновского, котру др. К. Л. по его смерти в загадковий спосіб собі присвоїв, а покористувавшись нею навіть не назвав імени покійника в передмові яко свого головного жерела. Щоби порозуміти, яка делікатна і немила була се справа, треба додати, що скаржили, свідчили pro і contra і сиділи на лаві оскаржених майже самі члени одної сімї, і то сімї, що від давна привикла вважати себе за першу галицко-руску сімю, за „фамілію“ kat'exochen, в котрої руках лежало і лежить доси ведене найважнійших народовецких інституцій, котра без сумніву немало зробила доброго і пожиточного, та рівночасно мусить приняти на себе й одвічальність за дуже много незробленого, занедбаного, скривленого та замятого. Др. Кость Левіцкий — зять проф. Омеляна Огоновского; оскаржений ним Орест Авдиковский — брат вдови по пок. Олександрі Огоновскім; головні свідки, що говорили на користь Костя Л., — проф. Омелян Огоновский, его жінка пані Фаліна Огоновска, брат проф. Омеляна проф. Петро Огоновский, другий зять проф. Омеляна др. Лев Павенцкий; головні свідки противної сторони: проф. Ілярий Огоновский, третій брат проф. Омеляна, дані Олександра Огоновска, вдова по пок. Олександрі Огоновскім, панна Галя Огоновска ві дочка. Додати ще треба, що другий оскаржений д. Гуляй був довголітним приятелем пок. Олександра Огоновского, і подекуди добродієм Костя Левіцкого, котрий по рекомендації проф. Олександра Огоновского ще яко студент університету провадив адміністрацію двох каменниць Гуляєвих у Львові, за що мав помешканє і 10 гульд. місячно і часто користувався особистими услугами Гуляя, що живучи у Відни визичав для него книжки потрібні ему до его праць. Додаймо врешті й те, що яко судовий знавець при оціненю самого Словаря дра К. Левіцкого і ступня его самостійности супроти правничих лекцій і праць пок. Ол. Огоновского фунгував проф. Олександер Барвінский — той сам, що творячи нову еру узискав при тім обіцянку більшого шанованя рускої мови в судах і урядах і для уможливленя сего обіцяв рішаючим сферам швидко видати термінологію юридичну руску, а опісля спонукав дра Костя до поспіху з опублі-

кованєм сего діла і сам своєю властю, яко голова тов. ім. Шевченка взяв друк сего діла на кошт сего товариства. Зміркувавши се все, легко зрозуміємо те незвичайне зацікавленє, яке збудила судова розправа в тім ділі.

Ми не будемо переповідати тут цілого ходу судової розправи, а звернемо увагу тілько на те, що досить натуральним ходом річи приватний жалобщик др. К. Левіцкий відіграв роль обжалуваного. Бо хоча закон о поступованю карнім кладе на обжалуваного за зневагу чести обовязок — вести доказ правди на ті закиди, які він зробив жалобщикови, то тут, як се кілька разів сконстатувала оборона, власне жалобщик узявся вести доказ неправди, кликав свідків, стягав ріжні папери і т. і., щоб доказати, що ніякого словаря пок. Огоновского не було, а принїмі, що він єго не мав і не уживав. Звісна річ, як трудно перевести такий доказ, навіть колиб закон єго допускав, особливо, коли властивого corpus delicti, нібито вкраденого словаря, нема. Натомісць оборона старалася доказати, що пок. Огоновский термінологією правничою здавна пильно занимався, а в остатніх роках житя пильно над нею працював і вже близький був викінченя сего діла. Рукопис мав бачити у него оскарженний Гуляй, котрий опісля мав бачити сей рукопис у дра К. Левіцкого; у него також мав бачити єго й др. Л. Павенцкий, хоча в своіх зізнанях при розправі він силувався як мога сей факт замаскувати і замняти.

Певна річ, беручи юрідічно, оскаржені не дали повного доказу вини дра К. Левіцкого. Та про те богато моментів виясненних розправою зложилося на те, що судді присяглі без ніякого сумніву булиб увільнили оскаржених від вини коли не одноголосно, то бодай більшістю голосів. Позаяк против дрови Левіцкому с єсі самої причини веде ся слідство дісціплінарне в палаті адвокатскій, а уневинняючий присуд в сій розправі значив би майже повне признанє єго власної вини, і буб би для него руіною екзістенції, для того др. К. Левіцкий признав відповідним не дожидати кінця розправи. В остатніх двох днях єго защитник 4 чи 5 разів ставив внесок на відроченє розправи, цітував в тій ціли ріжних свідків зі Снятина, Калуша, Перемишля, Синяви і т. і, а коли се все ні до чого не довело і коли трибунал на внесок оборони признав потрібним покликати на свідка проф. університету львівського дра Баляшіца, перед котрим пок. Огоновський два місяці перед смертю мав говорити, що чуючися близьким смерти працює що сил над викінченєм рускої термінології правничої, тоді др. К. Левіцкий постановив не дожидати сего свідка. Єго адвокат заявив єго іменем, що др. К. Левіцкий через увесь хід розправи одержав повну сатісфакцією, переконався, що оскаржені не мають против него ніяких доказів, але не бажаючи їх покараня він відступає від оскарженя. Після сего трибунал увільнив оскаржених від вини і засудив дра Клевіцкого на заплату коштів процесу. Чи такий конець розправи, з котроі др. К. Л. вийшов ніби як побідитель а ще до того й благородний чоловік, поможе єму щонебудь у палаті адвокатскій і в опінії публичній, котра не стілько задля самих річевих доказів, як радше задля нетактовного і кручкотворного веденя процесу з єго боку, сильно станула против него, сего не беремось рішяти. В усякім разі для політичної каріери дра К. Левіцкого сей процес певно стане великою перешкодою.

Іван Франко.

Як знають руске письмо на почтах галицких.

Лист до редактора „Народа“, даний у Львові 11/9 з виразною адресою: в Коломиі, пішов собі до Зашкова (12/9), потім до Крехова (13/9), до Жовкви (13/9), потім ще раз до Крехова і до Жовкви (7/10) і нарешті 6 окт. прийшов благополучно до Коломиі. Значить, вандрував собі майже місяць, і важна справа не була полагоджена. А ті Русини ще нарікають!

Вийшла книжка:

Рай і Поступ. Написав М. Драгоманов. Видане редакції „Народа“ Мала ⅛ ст. 160. Ціна екз. брошурованого 25 кр., переплетеного 35 кр. с пересилкою.

Етімологія і Фонетика в южнорускій літературі. Написав Др. Іван Франко. Коломия 1894. Ст. 32. Ц. 10 кр.

З 20 нрм. т. є. 7 н. ст. ноября с. р. „Народ“ опять переноситься до Львова, з оглядів партійних. Адрес редакції (і М. Павлика) буде: Львів, ул. Сокола 1.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик.** З друкарні М. Білоуса в Коломиі.

V-тий Рік Коломия за 1 октября 1894. 19 нр.

Виходить 1. і 15. д. кождого місяця і коштує за рік:
4 гульдени,
в Росію 8 рублів

НАРОД

руско-українска радикальна часопись.

Редакція і Адміністрація на Замковій ул.

Збори общ. ім. Качковского
і пару слів на увагу молодим москвофілам.

„Осенное солнце“ всміхалось до селян ожидаючи „начала собранія членов общ. Качк.“, але по відбутім „собранію“ мужики не могли всміхатись до себе з вдоволеня. З поданого понизше справоздання покажеся, чи справи обговорювані могли мужиків (а тих була більша половина на участвуючих до 400 голов*) Але аранжери — то прямо собі волосє дерли, бо почалась валити їх з аби-чого ліплена твердиня.

Д. Павлик на „Ювилею Ак. Кружка“, сказав, що нова ера „перерила руский гній до самого споду“. Так, нова ера показала наглядно, що стара Русь то драньсервілістична неменче угодовців**); такий виступ Антоневича на вічу $^2/_2$ 1892 зарізав одноцільність твердої партії, але тверда Русь ликувала, аж від вересків єї восторгу потріскали мури твердині. Так є: потріскали, бо „радикальні“ москвофіли грозили сецесією, а то по твердо-опозиційних листах д. Ю. Яворского в „Народі“ мало значінє. Та знаємо, що „русское дѣло“ (читай: плосколобіе юних стариків, кажучи словами В. Будзиновского) побідило і товариші Яворского взяли під себе хвіст. Перепросили вони старих, вмили руки від виступів в „радикально-оппозиціонномъ духѣ“ тай шубовсть в багно одноцільної „par excellence клерикальної партії“ (так назвала єї бл. п. Червоная Русь, коли грозила гравітацією до радикалів). Ну, що члени клерикальної партії вибили митрополита гнилими яйцями, то нічо, то консеквенція! При нагоді консолідаційної акції Др Король радив квестію об єдинстві народа відсунути в будучність, а тепер працювати над людом, вживаючи єго язика, розумієся (отже москвофільство маркувати мовчанкою, а стати українофілами?). Алеж та квестія то одинока перегорода між літературними партіями до угоди. Потім стало тихо в твердім таборі, аж собраніе общ. Качковского“ — перший обяв житя. І тепер власне виступила Ерінія і закричала: „Единая, недѣлимая партія“ двоіться, троіться і ділить ся на вні, бо de facto вона на внутр вже давно не-одноцільна! А справа мала ся так: Молоді москвофіли устами Алексевича зажадали, щоб до виділу „общ.“ вибрати одного єї представителя: Білорускоґо. Дуже оправданий постулят! Адже „Просвѣта“ так поступає собі, хоч вибираний академік тепер вже не репрезентує навіть відмінного напряму що до політичних ідей.

Але старі москвофіли грубо нетолєрантні і несправедливі. Та ба! а з кимже мали вони числитись?

Юні старики старим старикам до тепер накивали пальцем в чоботі, між тим коли молодий чоловік, свою ідею шануючи, повинен за неї постояти! Грімко опозіційних листів Яворского до „На-

*) Сю цифру подаєм за „Дѣлом“ Вона відав за велика. В полудне було людей з 200 і то дуже-а-дуже много не-членів цікавих, напр. школярів з книжками по 12-ій.

**) „Нова ера нас більше розбила ніж народовців“ слова Маркова. „Народ“ з 1893 р. ст. 148.

рода“ не злякались, бо їх автор сам змикитив, не видержавши погляду „красныхъ глазовъ радикальныхъ“.

Ну — коли так, то нікого не здивує, що старі старики з юними лехко справились. Статути „Друга“, товариства на місце Ак. Круж. намісництво другий раз відкинуло*) а всеж такой молоді без приюту, коли думають впливати рішаючо на партію твердих чи витворити колись окрему партію, повинні поставити конкретну програму, до еї осущеня конкретно стреміти, тепер своє ставовиско маніфестаціями і в журналістиці маркувати, бо інакше пропадуть (на чім нам не залежить дуже богато!) тим більше, що їх так мало, а нпр. такий Дудикевич, свіжо спечений почетний член „Общества“, вже не йде рука в руку з молодими против виділу, як се показалось на „собранію“, і бесіди росийскоі не вживає.

Тепер ще о самім собранію. Членів „Общества“ на папері було 5.357. За послідні 2 роки общество видало 19 книжок, але з того лиш „Новыи гроши“, „Слабости дѣтей“, „Лѣчебныи зеля і тымчасовоє увольненье отъ податковъ“ (в одній книжці) та „Хоробы домовыхъ птицъ“ щось варті, бо впрочім такі річи, як: Изъясненіе Божественной Литургіи, Избранніи житія святыхъ etc. друкували та відбирали хліб попам а „Кормъ душѣ“ на поручене „общ-а“ видав Дуда. На „собранію“ предкладав Др Дудикевич зміну статутів, котра мала на ціли затіснити звязь між філіями та центральним виділом, зменшити централізацію та самоволю, а вкінци людям таким а ła Дудикевич по провінції дати можність впливу на ядро руху і центр „общества“. Іменно до правлячих органів: виділу та загальних зборів докладав Др Дуд. в проекті „совіт“ зложений з виділових і предсідателів та секретарів всіх філій з місцем збору у Львові найменче 4 рази до року. Але тих змін не приняли збори так, як і виділ уступаючий (а виділ новий зложений з тих самих людей, що уступаючий знов їх відкине). Натомісць уступаючий виділ перепер зміну статутів, так що може уневажнити ухвали філій і закладати читальні (шпіхлерів і кас, о котрі інтерпелював д. Алексевич, виділ не хоче). Виділ не позволив філіям лишати собі більший процент від вкладок, як до тепер, чого добивався також Др Дудикевич.

Більша часть обрад оберталась коло фонетики (котрою виділ через ті 2 роки горячо занимався, бо аж до цісара відносився) та коло церковних обрядів і книг і всі присягли закладати школи навчаючі „неіспорученного русского язика“ та боротись до смерти за наше „славне Ъ“. Мужики, крім Гладія і Черняка (послідний жалувався на личні междуособиці і скупість „общ.“ на цілі просвітні) не промовляли, навіть не всі бесідники вживали язичія а Др Дудикевич нпр виріжнявся лиш татарским акцентом пр и́ н я т и і т. і. зрештою говорив по руски, і — більше нічо!

Скажемо ще лиш, що справозданє виділу о єго діяльности було друковане в „Галичанині“ перед „собраніем“ $^{18}/_{9}$, що виказався дуже а дуже лихий стан фінансовий „Общ.“ і що „Общ.“ за тих 2 роки зробило дуже а дуже мало і той закид зробив на зборах д. Алексевич.

При кінци свого справозданя заточив виділ против нам, радикалам свої тяжкі пушки. Але чим іх набив? Фразами! Фразами і своім... дотепом. Та того ми не бойімося, а скажемо твердим, що злишня для них булаб полеміка з радикалами, наколи б виділ мав що більше о своій діяльности сказати. А що зроблять прокляті радикали, котрі піднесли „новыи русскому человѣку чужіи гасла“, як заложать своє просвітне товариство „Поступ“, котрого статут пішов до намісництва — то покаже час. Виж, тверді, не забігайте попереду батька в пекло!

Денис Лукіянович.

---

*) 16 октября с. р. зібрані „молодци товариші“ прочитали на зборах в сали університецкій статут „Друга“ Було тих товаришів 10 (словами десять), а комісар 11-ий. Статут по руски писаний і по руски крім двох всі бесідували. Ті 2 домагались, аби статут списати по російски і вибрано з 3 людей зложену комісію, котра о язиці статута ще рішить. Де погубилась „сотка одномишленників“ Білоруского, про котрих він говорив на зборах общ. Качковского?...

Царско-рутенскі цензори у Петербурзі і йіх львівскі союзники.

Від д. Ю. Яворского ми получили ось яке „письмо въ редакцію“, с просьбою напечатати его:

„По случаю выхода перваго выпуска „Галицко-русскаго Вѣстника“ (Спб., Августъ 1894.) многія галицкія и нѣмецкія газеты коснулись тоже помѣщенной въ немъ за моею подписью статьи „Очеркъ развитія галицко-русской литературы“, направляя свои о ней замѣчанія и сужденія, конечно, по моему адресу. Такъ-же само посмотрѣли на дѣло и Вы, милостивый Государь, въ Вашей статьи „Мессія чи Антихрист?“ въ н-рѣ 15 „Народа“ с. г. и потому позвольте, что я обезпокою Васъ по этому случаю объясненіемъ цѣлаго дѣла, тѣмъ больше, что редакціи львовскихъ газетъ „Галичанина“ и „Бесѣды“ отказались напечатать его даже въ отдѣленіи „объявленій“. Къ сожалѣнію за вышеупомянутую статью я не могу принимать на себя никакой отвѣтственности, ни въ хорошемъ ни въ отрицательномъ смыслѣ, и то ни по какому иному поводу, какъ только потому, что статья та — не моя, такъ какъ не можно вѣдь считать собственностью автора статью, которая представляетъ только клочки и обрывки того, что онъ написалъ, плохо склеенные чужими дополненіями и вставками. А такая именно приватно-цензурная метаморфоза постигла мою статью, посланную мною въ свое время редакціи „Галицко-русскаго Вѣстника“, не смотря на то, что я какъ условіе sine qua non поставилъ ея неизмѣнность, съ чѣмъ, впрочемъ, редакція — въ письмѣ ко мнѣ отъ 9 іюня с. г. — вполнѣ согласилась.

„Во виду этого мнѣ приходится только пожалѣть, что редакція „Гал.-р.-В.“, выбрасывая изъ моей статьи $^2/_3$ ея части (все, что приходилось не по вкусу галицкимъ рутенцамъ и петербургскому „нѣнкоснимательству“ не устранила изъ подъ нея и моей подписи, на долю которой такимъ образомъ теперь вовсе незаслуженно падаетъ похмѣлье — изъ чужаго пира...

Примите и проч.

Черновцы, 1. октября 1894.

Ю. Яворскій.

Письмо д. Яворского дуже навчаюче. З него видно, як царскі рутенці у Петербурзі фабрикують оружє протів малорусчини і як львівскі рутенці „Галичанина“ і „Бесѣды“ помагають ім, покриваючи іх. Письмо се повинно дійсно протверезити загал наших старо-русинів на провінції, і особливо наших молодих руссофілів, — повинно показати ім, в якій „чесній компаніі“ ім приходиться бути — кому і чому служити. Повинно! та чи протверезить? — „ось закавика“!

М. П.

Хлопска посілість в Галичині

і новочасні суспільно-реформаторскі змаганя.

IV.

Коли станемо тепер студіювати поемансипаційну історію хлопскої посілости, будемо мали в першій лінії до сконстатованя незвичайно скоро поступаючий процес роздроблюваня ся хлопскої посілости і тенденцію до концентраціі посілостей великих.

Число посілостей, числячих менше як по 100 моргів, побільшило ся в протягу 34 літ (1857 до 1891) з 576.011 на 1.659.813. Число великих посілостей зменшилося 2·47 разів, коли число малих збільшилося 2·86 разів. Питанє тепер, чи рівнобіжно з прибільшенєм числа хлопских посілостей, збільшилася також і ціла поверхність всіх дрібних посілостей — то є, чи процес той відбуває ся на кошт поверхности великих — через іх парцеляцію, чи може на кошт поверхности пересічних дрібних посілостей, через іх дробленє?

Поверхність табулярної посілости зменшилася в протягу 25 літ (від 1866 до 1891), о 401.740 моргів, то є о 3% цілої поверхности краю. З того 2% є актом чисто адміністрацийної, а не економічної натури. Зменшенє великої посілости о 2% поверхности цілого краю, відбулося через заміну сервітутів за грунти. В той спосіб перейшло до кінця червня 1891 р. з посілости табулярної на рустикальну 277.289 моргів землі.

Кромі тої адміністрацийної парцеляції великої посілости маємо єще другу — з причин суспільно-економічних. Лихий і старосвіцкий спосіб господарованя премногих властителів

табулярних тіл (а іменно родової польскої шляхти), доводить їх до фінансової руїни, за котрою в слід іде перехід в „чужі руки“, або парцеляція. Як велика є та до нині розпарцельована просторонь давної домінікальної посілости, не можу сказати, бо дотична статвстика не повна і не точна.

Що до тої части парцеляції великої посілости, котру поводують причини чисто економічної натури, мушу зазначити, що вона не є доказом економічної вищости дрібної посілости: вона зовсім ще не доказує, що дрібнохлопский спосіб продукованя є економічнійший від велико-панского. Се не розвивається дрібна посілість, а розпадається часть (!) великої. До такого пояснення згаданої прояви спонукує нас головно те, що парцелі панскі дуже рідко коли набувають хлопи і то за гріш зароблений на дотеперішній їх посілости. Многі хлопи купують панскі парцелі за гроші зароблені по за господаркою на своїй власній земли, а звичайно за границею, напр. в американских копальнях. Часто закуповують парцелі люде, котрі до тепер не мали нічо спільного з рільництвом, як кущі, жиди-лихварі, або двірска служба.

Матеріял ілюструючий нам парцеляцію панских грунтів — хоч як він не повний — поучує нас, що побільшенєся цілої поверхности дрібної посілости є счезаючо мале, в порівнаню до розпарцельованих просторів великої посілоств. Ся обставина позволяє нам заключати з всякою рішучостію, що в руках панів сконцентровалося тількож просторони хлопских грунтів, кілько панскої земли перейшло дорогою парцеляції на клясу хлопску.

Позаяк зріст числа хлопских посілостей не стоїть в найменшім приближеню до зросту їх цілої поверхности, мусів зріст числа відбутися на кошта пересічної поверхности посілостей.

Причина сего, що хлопскі посілости так дробляться, лежить в браку мійскої фабричної індустрії в Галичині. В краях де та індустрія широко розвинена, тягне без — або малоземельний хлоп до міста і тут знаходить матеріяльну підставу биту. В галицкім же місті немає хлоп абсолютно чого шукати. Закон о волоцюгах дбає вже о тім, щоби хлоп сидів дома і непотрібно не рипався. Се є головною причиною надмірного, в порівнаню з иншими краями, переповненя галицких сел.

На 100 мешканців в загалі, було в році 1880 занятих при рільництві:

в Галичині 77·87
в Чехах 45·25
в Угорщині 26·74 (!)

В переважно рільничих округах, припадає в р. 1880 на 1 квадр. км. душ:

в цілій Галичині 99
в східній „ 104
в Угорщині „ 49
в Кроатії Славонії 45

Бачимо також, що наколи в краях розвинених промислово, людність рільнича зменшається при рівночаснім зрості великомійскої, в Галичині росте населене сел далеко скорійшим темпом, як населене міст. Позаяк хлоп наш немає пощо мандрувати до міста, а на дальшу еміграцію, напр. до Америки, не стає ему гроша, — мусить тота скоро розмножуюча ся маса лишатися дома. Позаяк знов положене нашого безземельного пролетара рівнається що найменше положеню бездомного бурлака-жебрака, старається кождий хлоп удержатися в посіданю бодай такого кусничка землі, який потрібний є до виставленя хати. З тої то причини ділить умираючий батько свою посілість на тілько частей, кілько дітей в него. Се довело до роздробленя хлопских посілостей на так абсурдно малі частини, котрі не допускають до жадної раціональної управи, не дають потрібного до життя родини доходу.

Нині припадає на одну пересічну рустикальну посілість 4·7792 моргів ріжних грунтів, між котрим є 3·0192 мр. рілі. Чистий дохід катастральний з такої пересічної хлопскої посілости виносить в Галичині 10 зр. 14½ кр. Дохід той з такої самої посілости в Низшій Австрії виносить 32 зр. 36·3 кр.

Щоби улекшити собі порівнуючу операцію, зредукуймо всі роди культури, котрі складаються на хлопску посілість, до одної спільної міри, котрою най буде найважнійший рід грунтів, хоч ріля. Позаяк чистий катастральний дохід з одного морга рілі, виносить 2·55 зр., а дохід цілої пересічної посілости хлопа виносить 10·14 зр., можемо приняти, що пересічна посілість галицкого хлопа виносить 3·978 моргів рілі (замість 4·78 мр. ріжнородної землі). Позаяк знов чистий дохід катастральний з 1 морга Н. Австрійскої рілі виносить 7·88 зр., рівнається пересічний галицкий хлоп-властитель такому хлопови в Н. Австрії, котрий має лише 1·286 моргів рілі. Колиб тепер пересічний хлоп в Н. Австрії мав таку велику посілість, як пересічний галицкий хлоп, то є колиб був властителем 3·978 рілі, мавби такі доходи, як галицкий хлоп — богач, що господарує на 12·292 моргах. То є мавби 3·09 раз більші доходи від доходів пересічного нашого хлопа!

Хоч як песимістично виглядають наведені цифри, то вони все ще представляють в пересаднім оптимістично-рожевім світлі матеріяльне положене наших хлопів. Мусимо взяти на увагу се, що в кождім майже селі маємо кілька „богачів“, що посідають 20 до 25 і до 50 а часом і 100 моргів, то через те мусить на решту 90 газдів випасти ще менше, як наша пересічна. Коли на пр. село якесь має 100 нумерів, то після нашого рахунку, має воно 397·8 моргів рілі. Коли в тім селі знаходяться два богачі, що мають по 50 моргів, один 30, а один 20, разом 150 моргів, випаде на решту то є 96 властителів моргів 247·8. Значить 96% властителів має пересічно лише по 2·57 моргів, то є півтора разів менше від нашої загальної пересічної.

Також випадалоб і о тім тямити, що не всі грунти, що зовуться рустикальними, нале-

жать фактично до хлопа. Лише недокладність урядової статистики не позволяє мені перевести на хлопскій посілости деяких, дуже значних коректур ампутаційних. Пересічна хлопска посілість виналаб еще меншою, колиб ми відтягнули від неї на пр. всі мійскі, та інші рустикальні а не хлопскі грунта. До сих не хлопских рустикальних грунтів належить також 119·293 моргів рілі, 23.840 мр. сіножатий, 2.414 мр. пасовиск, 3342 мр. ліса і 491 мр. огороду. Разом 149·383 мр. грунтів „ерекціональних". Ті грунта творять 1676 тіл господарских о пересічній поверхности 89 моргів. Се суть грунта лише гр. кат. парохій — Кілько рустикальних моргів належить до клиру латинского і вірменского не мав я еще нагоди обчислити. Як раз те, що в обрахунку нашім, ми не всилі відняти не хлопских рустикальних грунтів, є доказом, що пересічна, яку ми подаєм на хлопску посілість, не є тенденційно зменшена, що де факто більшість хлопских посілостей в Галичині числить еще менше моргів, як ми се подаєм. Доказом най буде округ скалатский, з котрого посідаєм докладнійшу статистику: В році 1882, маємо там 20.277 властителів. Посілости низше 5 моргові виносять 70% а посілости низше 3 моргові, 59% всіх хлопских посілостий. Вчислено вже тут і громадскі пасовиска, котрі не приносять майже ніяких доходів!

В 1852 році, коли Галичина посідала лише 793.970 хлопских посілостей, малисьмо вже 215.997 таких посілостей, що мали менше як по 2 морги. Кількож мусить бути таких посілостей тепер, коли число всіх рустикальних пос. потроїлося і виросло (до р. 1891) до висоти 1.618.422!

Для близшої їх характеристики сказати еще мушу, що ті хлопскі посілости не суть вже фактично хлопскі. Хлоп є лише правним, то є номінальним властителем свого грунту. Річ має ся так тому, що земля наша обтяжена є пополовині податком, а пополовині лихварскими чиншами.

Гіпотечне обтяженє рустикальної посілости виносило в році:

1868 — 465.513 зр.
1878 — 15.155.479 „
1888 — 43.523.542 „

З цілого обтяженя припадає на рік:

1868 — 0·32%
1888 — 13·57%

Ті цифри суть для нас доказом, що хлоп старих довгів не амортизує, а лиш що року додає до давних нові. Ясна річ, що колись довги ті виростуть по над вартість землі. Тогди то, земля перестане бути і номінальною его власностію. Що воно дієся і тепер по части, доказує нам статистика добровільних і примусових змін властителів. Статистика ліцитацій може нам також дати бодай в приближеню зріст довгів приватних хлопа, котрі суть не приступні для урядового статистика. А ті приватні довги становлять головну масу всіх довгів хлопских, бо кредит гіпотечний в дуже малій мірі є приступний хлопови, і довги гіпотечні суть лиш малесенькою частинкою загальних хлопских довгів.

Число публичних ліцитацій виносило в році за суму довгів:

1873 — 614 — 153.808 зр.
1874 — 1.026 — 289.851 „
від 1875 до 1884 — 23.649 — 7010.167 „

пересічно на рік 2.394·9 — 761.016·7 „

Пересічно річно — в періоді літ від 1884 до 1888, змінилися властителі через смерть властителя — на земли вартній 2.130.811 зр. З инших причин, а ними суть лихва і податки, змінилися властителі грунтів о вартости 7.331.410 зр!

Зі згаданого чистого доходу, з тих мізерних 10 зр. 14½ кр. мусить наш властитель хлоп, в першій лініі „віддати цісареви, що цісарске". Грунтовий податок, вкупі з найрізнійшими додатками, виносить 50%, чистого доходу — то є як раз половину. Професор економії у Львові п. Гломбіньский згадує в своїх викладах (1893.), о 191 громадах, котрі платять податків більше, як 100% чистого катастрального доходу. По заплаченю податку грунтового з додатками, лишаєся хлопови 5·7 зр. а по оплаченю податку домовоклясового (найменше 1·64 зр.), 4 зр. і 6 кр.! Ті гроші мають вистарчити ему на оплату „Фіскусови за опізнену заплату податків, кошта екзекуції, попа, суд, адвоката, нотара, асекурацію, школу, церков, громаду, та всяку іншу „автономію", і т. д. і т. д.

А лихвяр — той галицкий пейсатий лихвяр! О, его не збудешся дурничкою. Приватний кредит, а особливо хлопский не знає границь в процентах. 50 до 100% — то уміркований процент. Звичайно бере жид 400 або 500% Вищий процент, так нпр. 1000 і 1800%, не належить також до незвичайностей. Сегорічні процеси лихварскі, доказали сего. Проценти ті платять майже кождий хлоп, бо рідко котрий не потребує ратувати лихваря. Если не жичить гроші на те, щоб заплатити податок, позичає збіже, хліб або картофлі, щоб не умерти з голоду. Позаяк фактичним властителем землі є той, котрий побирає дохід з неї, уважаю за властителя землі нашого хлопа державу і лихваря, бо тоті діляться ві доходами. Хлоп є лише номінальним властителем рустикальної землі!

Він є попросту адміністратором грунтів належачих до спілки — держава = лихвяр. Де хто міг би в обчисленях моіх доказати тенденційний песимізм через те, що я взяв за основу обчислень дохід „катастральний", котрий має бути грубо менший від фактичного. — Для того попробую щастя з другими, реальнійшими цифрами! Після виказів міністерства рільництва, виносила вартість всеї продукції рільничої в році 1884, 374.048.507 зр. Відтак зменшаєся вартість продукції з року на рік і в році 1889 рівнаєся лише 233.599.396 золотим р. В році 1884 одержав рільник за морга пересічно 48·095 зр.

В році 1889 вже лише 30·17 зр. Єслиб одже в р. 1889 пересічний наш хлоп, котрий має 4·7792 мр. землі, виніс був на торг все то, що его земля тогди зродила, бувби одержав 144·188 зр. Додаймо до того кілька зр. доходу з худоби і пець, одержимо більше менше 150 зр. Закиве мені може хто, що я за низько оцінив послідну позицію хлопских доходів. На те відповім, що моя цифра є пересічною, і єслі у якого хлопа дохід той є фактично більший, треба его в нашім обрахунку зменшити, для покриття браку заходячого там, де подібні доходи не істнують. По друге — дохід, який хлоп має з худоби, був вже раз почислений в рубриці доходу з грунту. Солому, сіно і траву з пасовиск хлоп не продає, одже і не має з сіножатей, пасовиск а в части і з рілі, безпосереднього доходу грошевого. Позаяк однак ми мимо того подали той дохід при згаданих категоріях управи, мусимо в рахунку нашім зменшити о відповідну часть — фактичний дохід з худоби. В противнім случаю бувби дохід сей два рази почислений.

Сей торговий дохід, є доходом з пересічної, хоч хлопскої і панскої рілі. Доказано однак, що дохід з грунту хлопского є о 25% менший від доходу з грунту панского, се з причини „гіршої господарки хлопскої". З тої то причини, випадає нам від тої пересічної 150 зр. відтягнути що найменше 20%, а дістанемо дохід пересічної хлопскої посілости в Галичині. — Він рівнається 120 зр. Від того требаби тепер відтягнути кошта управи. До тих коштів належать також кошта удержаня робітника, котрим на хлопскій посілости є родина властителя — А чи 120 зр. вистарчать на удержанє тої родини? Дохід (brutto) з пересічної хлопскої посілости не вистарчає навіть на удержанє робітника, не дає тілько, що потрібне на покритє коштів управи! Галицка хлопска посілість не дає жадного чистого доходу. Чистий дохід то самі мінуси, то векслі виставлені нейсатому! Щоби вижившити родину, щоби заплатити податок, мусить хлоп заробляти поза господарством на власній посілости, або задовжуватися. Найчастійше одно і друге!

Отсе тота приватна посілість грунтова, котру кажуть хлопам боронити від атаків комуністичних реформаторів. Хлоп має боронити тоту власність, котра належить до него лише номінально, котра є для него лише жерелом безконечних тягарів. Він має розпинатися в оборонї тої власности, котру він утікаючи за російску границю покидав добровільно, без ніякої соціялістичвої агітації.

Соціялдемократникв, котрі вірять в неминучу пролетаризацію всеї дрібної буржуазії, одже і хлопів, — тягнуть з тої теорії ось такі консеквенції:

„Коли вже пролетаризує їх з желізною конечностію сам поступ сковомічний, випадає нам помагати історії, прискорювати сей процес. Чим скорше зміниться кляса хлопска в безземельний пролетаріят, тим скорше вибе капіталізмови его послідна година. Одже пролетаризуймо хлопа! Всякий, що стає в оборонї хлопскої приватної посілости, вертає в зад колесо поступу, і є подлим ретроградом". Другі знов люде, в котрих, що правда, менше розуму, але більше „серця", стоять на противнім становиску і боронять хлопску посілість. Теоретичні представителї обох сторін прибирають міну ученых і зрілых політиків, та сперечаються з завзятем, з піною на устах о се, чи для добра хлопских мас, для спасенія людскости потрібна пролетарізація чи ні. Соціалістичні доктринери поглядами своїми на хлопску справу, не імпонують мені ані троха, але ще смішнійшими видаються мені аргументи противників пролетаризації. Вони суть також доктринерами, але доктринерами небезпечнійшими від попередних. Ті абсолютні противники всякої пролетарізації, що не знаходять слів обуреня на таку „диковину марксистів" забувають, що більшість галицких хлопів-властителів булиб над міру щасливі, єслиб іх хто „покарав" долею хочби галицкого пролетаразецера.

Сліпі одні, сліпі другі. Ви панове соціальдемократники не бачите, що в нас, — кромі панів, нема кого вже пролетаризувати.

А ви другі! — когож ви хочете боронити від пролетарізації — чи може панів?! Оборонці дрібно-хлопскої посілости прийшли за пізно на світ — найменше о сотку літ! Цілий той спір, хочби він мав позір учености, буде лише переливанем з пустого в порожне — тур і ретур. Спорити о тім, чи користно або не користно зробити се, що вже без нас зроблено, є єсли не глупо, то що найменше не практично. De mortuis nihil nisi bene. Єслиж вже конче хочемо занятися згаданим предметом, то спорім о тім, чи булоби користно, а єсли так, чи се в людскій силі відреставрувати ту дрібну хлопску посілість. З сего можуть бодай вийти якісь практичні сказівки для інтересованих кляс, або соціальних реформаторів.

Нинішнього нашого хлопа можемо безкарно назвати безземельним, бо та земля, котра до него номінально належить, его не годує. Наш хлоп „властитель" живе з тої самої праці, з якої живе безземельний пролетар-наймит. Ціла кляса галицких дрібних властителів грунтових, є одною великою клясою наймитів, котра змушена заробляти на панских латіфундіях. Заробляти на себе, на податки і на процента лихварскі! Ей відношенє до пана є таке саме, як відношенє мійского пролетара до мійских капіталістів, з тою ріжницею, що положенє матеріяльне мійского пролетаріяту безусловно ліпше, як положенє хлопів-властителів. Принціпіяльні противники пролетаризації в Галичині, крушать копії в оборонї халупників! Тих халупників, що становлять мало що не половину нашої дрібної посілости і, котрі мусять працювати в наймах за те, щоби заплатити державі домово-клясовий податок, сей чинш за право мешканя в своїм власнім хліві!

V.

Коли вже дійшлисьмо до заключеня, що головною основою екзистенції нашого хлопа суть его зарібки на чужій земли, мусимо в дальших наших розслідах зійти на нову дорогу, студію о матеріяльнім положеню хлопа мусимо просто змінити на студію о рільничім пролетаріяті. Тепер мусимо застановитися над сим, чи галицкий хлоп потрафить поза своєю посілостю заробити тілько, кілько потрібно на достаточне удержане его і его родини? Сталу роботу, через цілий рік, може знайти лише мала дуже часть хлопів, яко служба дворека або яко фабричні робітники в тих околицях, де вони знаходяться. Одинокими майже заведенями фабричними суть у нас горальні. Вони однак вдовольняються так малим персоналом, що не мають найменшого впливу на поліпшене матеріяльного положеня маси хлопскої. Промисл нафтовий, зрубуване і плавлене дерев та тартаки запотребовують вже більше рук. Промисл той однак затрудняє більше чужих робітників (головно Німців і Італіян) як наших. Всякий предприемець волить рутинованих вже, хоч дорожших чужих робітників, як приучувати доперва нашого неповоротного хлопа. Властиві фабрики знаходимо доперва в польскій части Галичини і то аж на самій західній граници. Фабрики ієта Бяла, дають роботу великому числу робітників-хлопів. Вони працюють в фабриці 4 або 5 днів в тижни. Решту днів посвячують роботам на власнім, сільскім господарстві. Колія привозить їх до фабрики в понеділок і просто відтам, не пускаючи їх до міста, відвозить в четвер або пятницю домів.

Хлопи прочого цілого краю не суть так щасливі Фабрик у нас нема, і вони мусять вдоволятися працею на панских ланах. Платня рільного робітника є в ріжних порах року ріжна. Залежить вона також від того, як густо в даній околици заселена рустикальна посілість, і від стосунку тої посілости до обшарів домінікальної. В деяких околицях, де переважають лятіфундія, а хлопска людність не надто густа, заробляє робітник мущина в часі жнив 50—80 кр., а навіть і гульдена на день. При тім однак занедбує дуже часто власне жниво і через те зменшає дохід з власної землі. По кількох днях минули жнива і він заробляє денно не більше як 30 до 40 кр. Місяць по жнивах то і по 30 кр. не заробить. Коли збіже вимолочено і картофлі викопано, розпочинає хлоп свій, від віків практикований девятьмісячний урльоп. Для него нема вже заробку — аж знов за рік. Тепер вже може їхати собі на свіжий воздух до Мерану, або до Монако — програвати заробленні гріш! Платня жіночого робітника є звичайно о 25—30% низша, як платня мущини. Пересічна платня баби є 10 до 15 кр. дневно.

Які доходи, таке й житє нашого хлопа. Палата чи хлів, в котрім мешкає, ліплена з глини і соломи. Паркетів нема. Дим продирає ся на волю всякими можливими щілинами, бо комин, то рідкість. На закопчених стінах кілька богомазів та феци старих Modenwelтів. Вікна мозаікові — бо поскладані з шклінних черепів, запачкані та закрашені мухами, а так крішко вмуровані в стіну, що якби який авантурник-гігієніст роззухвалився відчинити его, щоби борони боже випустити гнилий, а напустити свіжий воздух, тоби ему сей злобний замір абсолютно не удався. Нерозважний той гігієніст випустив би може троха „повітра“, але з ним разом втіклоби і дороге тепло, органічне, анімальне тепло, що повстає через процеси фізіологічні, відбуваючіся в організмі хлопа. Давнійше брав собі хлоп паливо з громадского ліса. Тепер, пішовби за то в „Іванову“, бо давнійші ліси громадскі, тепер панска, приватна власність. Тепер припадає на цілу рустикальну посілість 570.259 моргів ліса, (т. є. 16·21%), На одну пересічну р. посілість, припадає 0·352 мр. Ліси ті суть ще до того зле доглядані і не дають відповідних своєму обшарови користей. Ті ліси мають дати чотирьом міліонам хлопів дрова на будинки і паливо! 3.541 галицких громад не посідає жадного ліса, хіба ті верби, що дрімають при дорогах! Хлопи наші радять собі в зимі в той спосіб, що продукують власне анімальне тепло і не випускають его більше з хати. Коли хлоп ще на стілько щасливий, що посідає дріб або худобу, то і воно служить ему за опаловий матеріял. Самі органічні, живі, звірячі печи! Ми ж знаємо, що кромі блох і вошей, мешкають в хлопскім сальоні кури, телята а навіть і корови! Історія одної пари чобіт, одного кожуха на цілу родину занадто звісна нашим читателям, щоб я їх ще тут мучив описуваним хлопскої гардероби!

А яка парадна їйда — та „здорова проста“ їйда нашого szczęśliwego wieśniaka! Всякий з нас знає, що найбільші марципани, як найліпші картофлі, морква, а часом молоко і тісто, не ідуть на стіл застелений скатертію, а в корито пацят, — щоби ті росли, розвивалися і товстіли на потіху — не жолудка хлопского, — а „фіскуса“ і всепожираючого лихвяра! Сам хлоп зайідається перебраними картофлями, картофлями і ще раз картофлями. Більший спеціял — щось ніби тісточко міцуха, то разовий чорний хліб, о імпонуючім тягарі гатунковім, а так компактний і твердий, що міг би займати перше місце в скалі твердости мінерала. В біднійших сторонах „любується“ нарід в хлібі печеним з вівсяних круп і полови. Молоко, сир, масло та яйці, їсть хлоп тогди, коли ему пощаститься помимо найстараннійших розпитувань — не знайти на них купця. Инші страви, котрі він часами пожирає в неможливо великих скількостях, задурюють лише чувство голоду, а не дають організмови найменшої поживи, не відреставровують тканин тіла, знищених працею і житєм. Коли хлоп калатне собі миску пісної капусти, або огірків, річи складаючіся з целюльози і води, зробить своєму організмови як раз таку прислугу, якби зїв

аркуш паперу, або кавалок онучки і попив квартою води!

Від мяса відвик наш хлоп зовсім. Він нюхає єго лише раз в рік — т. є. на великдень. Се є однак скорше випливом хлопских ритуальних приписів як переєвідченя о потребі мясної поживи. Як хлоп відвик від мяса, свідчить оповіданє одного лікаря холєричного. Той лікар оповідав мені, що коли давано родинам, де зайшов випадок холєри, гроші на мясо, стояв в хаті над карком тих людей грізний жандарм так довго, доки хлоп сего мяса не зварив і в єго присутности не зїв! В противнім случаю купив собі хлоп за ті гроші всьо можливе, а лише не мясо. Се ж не був великдень! Оден писатель справедливо замічає, що приправленє страв і спосіб живленя ся нашого хлопа є такий, як у дикарів середпої Африки.

Наслідком такого негигієнічного а нуждою обусловленого способу житя є страшна фізична дегенерація нашого хлопства. Така дегенерація, яку мож було видіти в центрах великої індустрії в тих часах, коли ще було ще охоронноробітничих законів. Дегенерація та маніфестується незвичайно великою смертельностію дітей, величезним процентом непридатних до військової служби, дуже слабою відпорністю на всякі інфекційні хороби, моральним і умственим отупінєм, фізичною лінею і малою витревалостію в праці. „Галицкий хлоп їсть за половину, а робить за чверть чоловіка“ сказав оден великий чоловік до малих інтересів — та він грубо помилився. Хлоп ваш робить за чверть, але їсть хіба найбільше за пів чверти чоловіка, очевидно тогди, єсли всгляпемо на увагу не скількість спожитої страви, а ві якість.

„Стопа житя“ нашого мужика зійшла вже низше лінії демаркаційної, котра означує найнижшу границю потреб фізіольогічних чоловіка. Стопа та не підноситься так як у пролетаріяту мійского, а паде що раз низше. Условія житя стають для него що день прикрійші. Безнастанне, з рапідною скоростію поступаюче дробленє грунтів, робить дрібну продукцію на малих, вузких пасочках землі абсолютно неможливою. Мала хлопска посілість зійшла вже в Галичині на агрономічний абсурд. Людність хлопска росте. Росте число рук шукаючих праці, а тої праці чим раз менше. Глупота економічна панів, ратувала до тепер хлопа. Тепер вже і пани стають мудрійші (для себе). Наслідники збанкрутованих пра-панів, т. є. польскої шляхти, зачинають продуковати по новочасному. Вони вводять найновійші уліпшеня технічні. Господарка в добрах такого німця Альбрехта — а має він в Галичині 80.000 моргів — перемінена просто на новочасну фабрику. Паровий плуг поре єго землю! Другі пани ідуть за єго приміром. Парова машина випихає з рільництва ручну роботу хлопа. До веденя машини, приймають чужого, вправленого робітника, бо наш з нею ще не обізнався. В той спосіб тратить хлоп головне жерело своїх доходів.

Так дальше бути не може! — залунало від краю до краю. Довше не видержимо — заголосив вещасливий нарід і рушив лавою за кордон. „Треба щось зробити для народа — треба єго економічно піднести“ — дявкає публіцистика всяких можливих партій і відтінків. Партійні і правительственні §§ починають грозити аграрвими реформами. Ба, навіть австрійске правительство „думає над тим“, щоби зробити крок — малий малесенькві крок поза програмову фразеольогію, і поставило в парламенті і чотирох краєвих соймах конкретні (sic, sic!) проекти аграрних реформ, що мають управильнити так власностні реформи, як і господарку на грунтах дрібної посілости.

(Далі буде)

В. Будзиновский.

Не в пору патос*).

Читаючи початок статі д. Будзиновского „Хлопска посілість в Галичині“ в ч. 17 „Народа“ я крім інших подробиць, котрі видалися

*) Стоючи на становиску свобідного обміну думок, поміщаю єю увагу т. Франка, та мушу завважати, що в головному я з нею не годжуся. По моєму, нема сумніву, що Русини, підпираючи австрійский уряд підчас революції 1848—49, упідлилися, помогли побідити реакції і тим викопали гріб для власної свободи. Ревну сего треба, впрочому, приписати більше рускій „інтелігенції“ в „Головній Р. Раді“, котра, як агент правительства, просто терорізувала мужиків, навіть уговкуючи їх виступи против панів за грунти, а то й просто боронючи економічні інтереси панів, як то робило і правительство. Таким чином руский нарід, своєю поведевцією підчас революції, стратив дуже богато не тілько політично, а і економічно. Се, впрочім можна би брати супокійно, як усякі історичні події, коли б не те, що фатальний крок Русинів из 1848 р. (зрештою підготовлений усею нашою історією під Австрією) і доси мститься ва рускім народі, між иншим перешкаджаючи єму поглянути критично на верхи нашого правительства. Як глибоко кориниться в Русинах той австрійский сервілізм, видно найкраще з недавної оди одного бувшого радикала (!!) верхови правительства, де він просто зве Австрію „раєм“ для Русинів. А ми ж бачимо, що Русини тут мають менче прав, ніж який-небудь инший нарід. Нарешті ми мусимо сказати, що справа революції 1848—1849 рр. в Австро-Угорскій Руси дуже сложна і доси мало висліджена, а через те в суді про неї треба бути осторожному. Се ми прикладаємо і до д. Будзиновского, котрому ми те ж побажаємо більше уваги на факти і терміни історичні. Звісно, свобідна дискусія може тут бути тілько користна.

М. П.

міні не зовсім точними та про котрі може буде в „Народі“ бесіда іншим разом, зупинився на однім чисто ліричнім уступі на стор. 261. Приведу єго тут цілком, бо він досить добре характеризує автора і з нним разом доволі значне число писателів, котрі в своїх писанях люблять виходити не від конкретних фактів і дійсних людей, а від доктрін і абстракційних категорій.

Розказавши про те, як у 1848 р. галицкі хлопи були увільнені від панщини д. Будзиновский кличе патетично: „Така то була твоя весна, руский народе! За той презент, зроблений з нужди, за ту свободу „сконати під защитою законів“ упідлився ти руский хлопе і ви рускі патріоти з 1848 року! За ту миску сочевиці — виджену і вилизану миску продав ти власну волю політичну, боровся з революційними змаганями часу, котрі і тобі несли волю. Ти кував собі власні кайдани“.

В тих лірічних вибухах д. Будзиновского міститься єго суд над рускими мужиками з р. 1848, суд строгий і несправедливий. Здається, що історія 1848 р. не є єму звісна так докладно, як би се було потрібно при видаваню такого строгого суду. Що знесенє панщини було „презентом зробленим з нужди“, се ще не є ніяка біда. Така вже вдача людей, що навіть їісти не будуть без „нужди“, ба навіть царство небесне, після слів євангеліі „нуждно єсть и только нуждници восхищають єго“.

Само знесенє панщини видаєся д. Будзиновскому річею дуже мало вартою, „вилизаною мискою сочевиці“. Видно, що єму неясне є те, чим була панщина для народа і які глибокі зміни вова зробила в єго житю. Він дивиться тілько на аграрні відносини, на те, що пролетаріат сільский не дістав землі, що значна часть господарств уже тоді не могла вижити селянских родин, що на них сиділи. Певна річ, се були хиби того великого історичного акту, та вони не повинні заслонювати перед нами єго добрих боків. Та головна точка, про котру я хотів сказати кілька слів, міститься в тих словах Будзиновского, де він каже, що руский хлоп у Галичині упідлився за сей дарунок, продаючи свою волю політичну, борючись з революційними змаганями, котрі і єму несли волю. Я абсолютно не розумію, на які факти натякає д. Будзиновский в тих словах. Доки істнувала панщина, головним інтересом рускога хлопа, єго економічного, духовного і національного поступу було знесенє панщини. Від кого він міг надіятися знесеня панщини? Або від поміщиків-шляхти польскої, або від цісаря. Шляхті польскій він не вірив, знаючи, що вона коли навіть показувала єму в далекій перспективі се увільненє, то чинила се завсігди з тою reservatio mentalis, що сей мужик в відплату за те повинен швидше чи пізнійше пролити свою кров за відбудованє польскої держави. Ну, а сего руский мужик не хотів, у будущій Польщі не бачив свого інтересу, своєї волі. З другого боку обіцювали єму увільненє від панщини цісарскі чиновники, жадаючи від него в заміну за се вірности цісареви супроти польских ворохобників. Вправді шляхта аргументувала — дуже часто навіть буками, — що панщина, то приватна власність і цісар не може єї дарувати, але коли остаточно цісар таки се зробив, то руский мужик таки мусів у тім цісарскім патенті побачити саму поступову, саму революційну (в порівнаню до попередніх відносин) постанову, яку тілько затямила Австрія. І народ руский з великим запалом і з подякою приняв сю постанову, не дбаючи про те, чи вона була дана з нужди, чи добровільно. Чи се було яке упідленє?

Так ні, не се! Д Будзиновский каже, що Русини упідлились опісля, борючися за се з революційними змаганями, котрі несли їім волю. Інтересно б знати, з якими то змаганями такими свободолюбними боролися тоді Русини? Лишаю на боці австрійску армію, в котрій 1848 і 1849 билися Русини під Радецким у Італіі а під Шліком в Угорщині, бо тяжко жадати від вояків, щоб вони були перейшли чи то набік Італіянців, чи на бік Угрів. А які інші були тоді в Австріі революційні змаганя, котрим противилися Русини? Поперед усего, звісно, польскі. Що Поляки 1848 р. хотіли в Галичині викликати повстанє против Австріі і робили для него значні приготованя, що для неї цілі мали послужити народові гвардії, народові ради і інші організаціі, се для мене не підлягає ніякому сумнівови. Рух руский, бомбардованє Львова і оголошенє стану облоги в Галичині не допустили до вибуху. Та коли б ми запитали д. Будзиновского, чи тим упідлилися Русини, що не стали тоді по боці Поляків, чи польскі патріотично-реставраційні змаганя несли для Русинів волю, то надіємось, що й сам він відповів би нам, що ні. Чи може мали Русини так дуже сімпатізувати з угорским повстанєм, так само ексклюзівно національним як і польске?

Що Угри не бажали нести Русинам ніякої волі особливо в Галичині, на котру вони на-

падали як розбійники, се чень також признає д. Будзиновский. Якими сімпатіями тішився серед нашого народа Кошут і піднята ним війна, се видно хочби з народних пісень, зібраних і опублікованих мною в „Житю і Слові“. Та може з віденьскою октябрскою революцією повинні були сімпатізувати Русини? Може тим вони упідлились, що разом з Чехами та Хорватами стояли за цісаря і против сеї революції? Справді, революція та велася під гучними ліберальними окликами, але яка була ві ціль? Здається, нині вже не секрет, що се була боротьба великонімецкої ідеї зі словянством на австрійскім грунті, боротьба буржуазії з людовими елементами. Дінастія австрійска, хоч сама німецка, мусіла тоді стати против тих пангерманских змагань, мусіла надто опертися на хлопах против міщанству. Що Русини разом з другими Словянами станули по боці дінастії, се по моїй думці не було ніяке упідлене, але здоровий і вірний інстінкт, котрий підшептав їйм, що від противного боку помимо шумних фраз про волю мусять ожидати далеко тяжшого визиску і безправя. Вже одно те, що на чолі повстанців віденьских стояли деякі проводирі польского повстаня (Бем), не могло наповнити Русинів особливим набоженством до справи, котра там велася. Що словянскі і хлопскі елементи в ту пору не найшлися на висоті положеня, що боронячи дінастію вони не вміли виторгувати від неї ніяких уступок на свою користь, се друге діло, се справді велика хиба, велика історична помилка. Та на бідних, темних Русинів і тут ніхто не кине каменем, хто поміркує, що в тім самім таборі стояли такі широкі та ясні уми, як Паляцкий, Рігер і др. і також не зуміли запобігти наступаючій політичній реакції. Раз на завсігди повинен би собі затямити д. Будзиновский, що революціям тодішним — і італіянскій і угорскій і польскій і німецкій не ходило о ніяку особливу волю мас народніх, а о відірваня певних територій від Австрії, о здійсненя певних ідеалів національно-політичних. Міряти таку революцію міркою великої революції французкої або хочби революцій французких і німецких 1848 р., се свідчить тілько про шабльоновий спосіб мисленя і незнаня або невідповідне оцінюваня дійсних фактів. А без того й оцінка наших аграрних відносин і історичного розвою ледви чи буде вірною.

Ів. Франко.

Товариство руских жінок на Буковині.

У 13 і 14 нрах „Народа“ ми привитали щиро новозасноване „Товариство руских жінок на Буковині“, а у 18 нрі помістили допись д. Івана Костецкого про засновні збори того товариства, що відбулися в Чернівцях 14-ого октября с. р. Не потребуємо і додавати, що, не вважаючи на деякі критичні уваги тої допису, ми ані думали міняти нашу сімпатію на ворожню до того товариства. Власне тепер нам приходиться висказати наше сожаліне по поводу того, як приняли назване товариство новоерскі органи: „Буковина“, „Народна Часопись“ і „Правда“. Натомісць мусимо піднести достойну поведенцію з товариством „Дѣла“, „Галичанина“, „Православной Буковины“ і инчих газет обох напрямків — руссофільского і малорускаго. Сі остатні газети привитали те товариство щиро, хоть кожда з них і знає, що воно не приписано і не хоче бути приписано ні до якої партії, а хоче спільними силами жінок обох партій підносити просвіту і культуру Русинок на Буковині. Власне між-партійне, або, як кажуть, понад-партійне становиско товариства хвалять названі газети обох партій, і нам бачиться, що се одна з міцніщих точок для спільної праці Русинів обох напрямків. Дійсно, треба би хиба не мати розуму, щоби хотіти втягнути в нашу партійну боротьбу товариство, котрого ціль: „піднесене культури в загалі, і особливо піднесене просвіти межи жінками рускої народности на Буковині, далі піддержка сиріт і бідних дівчат і піднесене домашнього промислу“. Ся ціль не має нічого спільного з нашими партійними спорами, бо суть діла — культура і просвіта, мусить бути загальна, вселюдска, одна для всіх Русинів, як і для всіх людей, що мають яку-небудь претенсію до поступу. Ишло би тілько про спеціальну завдачу товариства, яко рускаго товариства. Тай тут, ми думаємо, сварки в товаристві не повинно бути. Основательки згори надали товариству характер „між-партійний“, в нім є і „старо-Русинки“ і „Украінки“ і вони обопільно терпляться і шануються. Ми думаємо, що так повинно бути і на далі. Нам бачиться, що прихильниці старо-рускаго напрямку, яко розумні люде, не стануть перечити тому, що найліпший спосіб просвіти руских дівчаток і навіть дозрілих руских жінок на Буковині — мусить бути та мова, якою говорить

рускій нарід на Буковині. Про красоту і натуральність тої мови ніщо толкувати тому, хто знає рускі простонародні пісні (особливо жіночі) та оповіданя на Буковині; мова тих пісень і оповідань далеко краща, ніж у Галичині, де вона попсована польщиною. Ся мова мусить бути тай є товариською мовою членів жіночого товариства на Буковині. Вона ж мусить бути і просвітною мовою товариства, коли воно стане що видавати для просвіти Русинок на Буковині. Сим, на разі, певне вдоволяться і Українки в тім товаристві. Само собою розуміеся, що се не виключає того, що члени товариства можуть знати і російску мову і російску літературу, як знають мову німецку і румунску. Ми навіть радимо членам добре знати російску мову і літературу, — тоді вони побачуть, як непохожа та мова на той жаргон, якого вживають наші ніби „русскіе“ і якого по части вжило і само товариство в своіх статутах, (вкажемо напр. на те, що слово порядочный по російски значить порядний, ordentlich, а не звичайний; слово основательный значить — gründlich, а не член-основатель і т. д.). Против знаня російскої мови і літератури в товаристві, не повинні мати нічого і Українки, та власне по тому самому праву всім товаришкам треба знати і українску мову і літературу, то б то, значить, в товаристві треба зовсім инакше відноситися до малорусчини, ніж роблять мужчини старорускої партіі, — треба толеранціі, треба дійсної культурности товаришок з огляду на все, що є дійсно культурного в малорускій мові і літературі. Доси ознакою культурности товариства є, окрім его між-партійности, ще й те, що воно виключає і обрядові справи: в товаристві є і православні, і уніятки, і навіть виділ товариства вибрано по половині — з одних і других. Ми бажали би горяче, щоби товариство задержало такий, дійсно культурний і просвітний характер.

Супротів напастей „Буковини“, „Народної Часописі“ і „Правди“ ми можемо подати з певного жерела ось що:

„Головною ініціаторкою товариства є пані Матковска; вона ніби числиться до старої партіі, але є дуже а дуже толерантна жінка. Пані Матковска і панна Ольга Кобилянска („Українка“) подали собі руки, щоби зібрати всіх Русинок буковинских та, основавши товариство, хоронити наших дівчат та дітей бідніщої кляси головно від румунізаціі, котрій западають чим раз то сильніще. Політичні погляди не мали відгравати в товаристві ніякої ролі; ініціаторки мали зовсім практичні цілі на оці. Умова була така, що наколи буде більше т. зв. „Українок“, то будуть вони провадити справи товариства, а коли більше „твердих“, то тіі. Основательки хотіли, а власне хочуть і тепер учити діти по руски та історіі, котрої тут не учать по школах, учити кравецтва і т. п.

„Коли прийшло до засіданя, то окрім Ольги Кобилянскої, не явилася ані одна Українка, а взісто того появився Вам певно звісний грубий допис у „Буковині“, в котрому незвісний автор тото жіноче товариство представив у такім світлі, що аж встидно за такого „Русина і патріота“. Нема сумніву, що причина того, що з Українок не явився ніхто, лежить в махінаціях наших „мягких“ патріотів — спасибі ім за те! Вони тут дійсно не бачуть нічого иншого, жадної щиroї волі, лише рублі і рублі. Не знати, чи перепудились якоісь Москви тут у Чернівцях, де Русини, з одного боку, румунізуються, з другого німчаться, з третього польщаться? чи перепудилися двох „ее“, що поступили собі так погано?! Тутейші народовці боялись, що жіноче товариство буде спроваджати книжки до науки для дітей, із Москви! Нехай не бояться...

„Наколи би жінок було в товаристві богато, вони не потребували б до мужчин „тулитись“. „Буковина“ розкричалась, що запомога, котру получило товариство — румунска! Та нехай буде собі і хінска, а діло в тім, що гроші тоті не підуть на румунских дітей, лише на наших рускиx. Румуни хотять ся з нами вже помирити, що б не дати завоюватись Полякам і Жидам, котрі ростуть тут, немов на дріжджах. Злучившись з ними, ми не потребуєм ім зараз підлягати... Поганий поступок „Буковини“ є найкращий примір того, як сліпий фанатизм може вбити в людині усі благородніщі почутя... Коли се товариство перебере з часом може і характер „твердих“, то най Українці не нарікають, бо все могло дуже а дуже гарно розвиватися і то дійсно на користь рускогo народа, — та вони поспішились зараз якесь брудне клиймо прибити тому всему“.

До сих звісток ми мусимо додати деякі свої уваги. Найперше — про згоду товариства з Румунами. Як в усякій згоді, так і в згоді рускогo жіночого товариства из румунским не може бути нічого злого тілько в такім разі, коли та згода буде основана: 1) на повній толеранціі, або краще на обопільнім признаню національних прав обох сторін, 2) на однакім змаганю до культурности і просвіти як Русинок, так і Румунок і 3) на виступах против Поляків і Жидів тілько в точках, незгідних

з двома першими точками. Нам ніщо толкувати черновецким Русинкам про те, що доля жінок буковинских: Русинок, Румунок, Польок і Жидівок однаковісінька, бо всі вони однаковісінько темні, безправні і нещасні. Ба, хто знає, чи загал жінок румунских і особливо жидівских на Буковині не нещастніщий від загалу Русинок. Почисліть, кілько то їїх пропадає, тілом і душею, в самих Чернівцях і по всіх більших містах Галичини, Австрії ба цілого світа—в домах забави і роспусти! Вже-ж не з гаразду вони ідуть туди. Отже зібрати в одну громаду, або в союз громад, усіх кандидаток на такі жалю гідні жертви теперішних суспільних відносин, освідомити їх і повести до боротьби за їх людекі права — се, бачиться, та велика завдача, перед котрою повинен заніміти усякий шовінізм національний і котра повинна злучити в одно усіх щирих інтелігентних жінок, готових душі і голови свої положити в боротьбі за права і ліпшу долю своїх менчих сестер, тай себе самих. Коли Русинки і Румунки те розуміють і чують, то ні одна з них не дасться мущинам відстрашити чим-небудь від доброго діла, а тим менче сама увійде в партійні інтереси буковинских мущин. А національній справі такі жінки послужать сами про себе, бо в загально-людских культурних інтересах містяться і слушні національні інтереси. Адже-ж,—повторяємо,—у розумної буковинскої Русинки чейже найдеся тілько толку в голові, щоби порозуміти, що просвіту між загалом людей можна і треба ширити в тій мові, якою той загал говорить і яку найкраще розуміє.

Ми думаємо, що всі Русини повинни усіми силами піддержати нове товариство, коли тілько в них є хоть капка людского почутя.

Дійсним членом товариства може бути кожда жінка, що обовяжеся діяти в дусі статутів товариства і платити в рік 2 злр. Мущини можуть бути тілько членами спомагаючими (1 зр. у рік), основателями (25 злр. нараз або в 5 ратах), почетними і кореспондентами, нарешті добродіями (коли жертвують на товариство більше). До наведеної цілі товариства мають вести отсі способи: представлюване родителям, посилати свої діти правильно до школи; уділюване стіпендій, премій і инчих матеріальних запомог; розширюване або видаване книжок, газет для цілей товариства; основуване народних шкіл, курсів для дорослих дівчат і курсів для домашного промислу; збиране моделів для него; аранжоване виставок і базарів домашного промислу і розділюване премій за ліпші роботи; посередництво в продажі виробів домашного промислу; петіції, адреси і бібліотеки.

Як бачите, круг діланя нового товариства ще досить скромний, але дуже добре буде, коли воно, на разі, сповнить хоть частину того.

В справах товариства можна обертатися до д. Марії Матковскої в Чернівцях, Семинарска ул. 5. (Подаємо сей адрес, бо адресу товариства не знаємо). **М. П.**

Дещо про ідею жіночого руху.

Відчит Ольги Кобилянскої на зборах товариства руских жінок на Буковині.

З огляду на першу точку статутів нашого новозаложеного товариства, котра говорить і о ширеню просвіти меже жіноцтвом, позволю собі прочитати зібраному високоповажаному товариству коротеньку свою розвідку про так званий „жіночій рух“, а іменно про его провідну ідею.

Не сумніваюся, що велика часть зібраних от тут гостей знає добре ідею жіночого руху, однак і не повинноби нас то дивувати, колиб трафилася і така душа, котраб і не знала о ній богато. Не кождий має спосібність віддаватися науці, слідати розвій і нові ідеї суспільности, — в причини того не входжу — бо кождий знає як ему живеся в его обставинах і чого може здобути або ні. Тому то поділюся з дрібненькою отсею працею щиро з своїми посестрами.

Позаяк велике число людей, як мужчин так женщин утримує, що ідея жіночого руху або ідея еманципації жінки полягає в тім, щоби не виходити зовсім за муж, прибирати манєрв мужчин, ходити з обстриженим волосьом, з паличкою в руках, курити папіроску, їздити верхом і, як одна жінка раз висловилась „ходити у фраках“, — то хочу довести, що, противно, що ідея „емавципації жінок“ або ідея „жіночого руху“ є власне тою ідеєю, котра доказує, що сучасне положене жінки середної верствн, а головно жінки незамужвої, є сумне, є гідне звернення уваги всіх мислячих умів, гуманних серць обох полів, і бажає щиро поліпшіня жіночої долі. Говорити мині нині широко про сумні сторони долі жіночої — годі: приложу лише для схарактеризованя ей непевности пару слів нашого поета Шевченка:

„Вітер в гаю нагинає лозу і тополю,
Лама дуби, котить полем — перекотиполе.
— Так і доля. того ломить, того нагинає,
Мене... котить і, де спинить, і сама
[не знає!

І дійсно! Чиж не є знамя доли жіночої — непевність? Коли в родині

з'явиться синок — родичі тішуться, коли з'явиться дівчина — сумують. Чому то так? Чому воно, сиротятко, принесе вже малесеньким життьом своїм сум з собою? — Воно тому так, що доля его не певна. А непевна — тим, що не знати, чи здобуде собі чоловіка, котрий мавби статись ві кормильцем і заступником вітця і матері, чи ні. Горе тій, котрій не удалося здобути того!..

„Учися ,синку", — кажуть синови родичі, — „абись мав раз свій кусник хліба, абись був раз собі паном". А їй що кажуть? Їй не кажуть того. Їй ще кажуть, щоб училася красні рухи мати, щоб була гарною, граціозною, уміла подобатись... Адже від того, від подобаня зависять ві доля, ві щастє! Коли чого небудь учиться, то завсігди переважно тому, щоби в „товаристві добре зарепрезентуватися"! Адже по ню прийде той, котрий учиться на то, щоб мав раз свій кусник хліба, та був собі паном! Так, по ню прийде той пан і він подасть їй хліба! Їй не треба самій учитись і про то клопотатися, — вона прийде вже на готове!...

Горе тій, котрій не вдасться здобути... того пана! Окрім того, що останеся без кормильця, без товариша і оборонця — тратить вона в теперішнім устрою суспільнім і вартість і значінє, бо і яким значінем тішиться тепер незамужна жінка?... Що представляє вона? „Стара панна", се нічо ні більше ні менше, як ціль ріжнородних дотепів, як тягар родинний!

І так щоб тому запобігчи, щоб незамужна жінка не була і дальше тим „посміховиском людскім" і тягаром родинним, збудилася ідея руху жіночого, себ то ідея, щоб поліпшити долю жіноцтва незамужного, а і жіноцтва взагалі — верстви середньої.

Die Zeit ist eine Sphinx, welche sich in den Abgrund stürtzt, wenn ihre Räthsel gelöst sind (Час то сфінкс, що кидаєся у пропасть, коли розвязано ві завдачі) каже десь німецкий поет Гейне.

Хоть я і не задумую того пристосовувати до ідеї жіночого руху, а ще менше до самої жінки, хотяй ві нераз називали сфінксом або уважають якимось „potpourri" ріжних противобіжних чувств, то приложу се одначе до шумних пересудних ідеалістично-романтичних фраз, котрими воюють противники ідеї жіночого руху, говорячи, що женщина істнує лише на то, щоб статись матерію і жінкою, і що їй окрім того не треба нічого більше.

Фрази тії, — то також сфінкс, хоть для мислячих умів не загадка. Вони пережилися вже і можуть спокійно кинутись у пропасть. До тих, котрі до заникненя їх відносяться опозиційно і котрі думають, що жінці до життя дійсно не треба нічого більше, крім вийти за між, позволю собі сим разом звернутися з немногими словами і сказати, що вище заявлені фрази пережилися дійсно, і відповідне ім місце не 19 столітє, а тихий кутичок в пропасти коло сфінксів минувших періодів, і що женщина побіч своєї, природою назначеної задачі стати жінкою і матерію, посідає і надане тою самою природою право — бути і собі самій цілею, именно в тім змислі, як буває собі цілею мужчина, а то „учитись, щоб мати раз свій кусник хліба і бути собі паном, — доки не рішиться взяти на себе обовязків — статись мужем і вітцем...

Вводячи жінку в життє, природа не каже: „ось ти, і ти жінка того, або того чоловіка!" Ні, природа каже лише: „ось ти і жий!" Так каже вона і до чоловіка.

Природа журиться лише своїми вимогами, именно механічними жизненними вимогами. О ідеальні вимоги, не творячи їх, не журиться вона. Отже ростинне, дійсне життє є підставою в житю людини. Під „людиною" розуміємо і жінку, не лиш чоловіка, — иншими словами: і жінка мусить мати свій кусник хліба, щоб жила! Задля того свого сутя, себ то істнованя (Dasein) домагаєся вона необмеженого права, як его на примір і мужчина яко людина уживає. Вона его домагаєся на підставі людянности, індівідуальної свободи, поваги людскої і справедливости!

Не домагаєся вона того права яко дарунку ласки, бо як і приходить вона до того домагатися дарунків ласки? Адже природа, вводячи ві в життє, говорила до неї то само, що і до чоловіка: „ось ти — і жий!"

Кому не звісно як мужчина узброєний до борби о істнованє? Хтоб не відчував і не знав того? Комуб осталося незвісно як вихованє і закони кождого віку і усюди подавали ему помічну руку?

Вміcто того жінка! Чим узброєно ві, щоб дати їй можливість заспокоїти в першій лінії вимоги природи, а далі, щоб могла бути і собі сама цілею? Чим узброєна вона до борби о істнованє, що здїлалося для неї, щоб дати їй жити, як не перечить, не забороняє того природа: жити після своїх здібностей, своєї сили і своїх вимаганьь!... Їй лише одно не заборонявся, в неї лише одна збруя в житю, а то: сльози, сльози і ще раз сльози!

О, не кажіть, що чоловік о ню дбає, має о ню дбати! Не обманюйте себе самих і не ганьбіть природи, начеб вона систематично приводила неповнолітних неудачників на світ і вкладала труди о них лише виключно в руки мужчин! Вона казала до жінки, як казала і до чоловіка, і до пташки, і до рослин: „ось ти, і жий!"

Жити! Се гарна річ, кому припала „добра доля" і хто має щастє бути в добрих обставинах. Хто має родичів, що дбають, хто має доброго, щирого товариша-мужа, — та як жити тій сиротині, котра осталась без родичів, не посідаючи ні маєтку, котрий тепер надає властиву вартість людині, не посідає краси, ні инших новабних прикметів, котріб чинили ві уймаючою і придбали їй мужа! Як жити тій сиротині? питаю я. Як жити їй життєм пов-

ним, а то після ві сили, ві здатностей, вимог, потреб, — коли вона пхнута вихованем своїм лиш на одну дорогу, а то лиш на одніську дорогу подружя, в котре увійти їй не удалося, а поза котрим дорога для неї замкнена, загороджена, і вона полишена крайній нужді, вижидає хліба, ласки, і кориться — корвться нераз аж до упадку! Адже і в ві груди уклав Бог серце з чувством, а може і дуже горяче, щире серце, може і вона сталаб доброю сердечною жінкою, товаришкою мужа? Адже ві з маленьку виховували лише на то, виключно на то! Як жити тій сиротині? питаю ще раз.

А таких сиротят, безталанних жінок є тисячі і тисячі на світі!

І як думаєте, високоповажані посестри, чи не подати тим бідним, немов на посміховиско полишеним существам помічну руку? не постаратися і для них о кусник хліба, а властиво о можливість, щоб вони могли придбати его собі самі, щоб наука і праця стали для них цілею і заступили ім то, чого не осягнули, заступили мужа і родину! Адже і вони хтілиби в житю мати якусь утіху, якесь задоволенє!

Отже стремліне то, щоб забезпечити жінкам долю на випадок, колиб не вийшли за муж, — бо завирати подруже тяжко і мужчині в теперішних часах, хоть він і має кусник хліба для себе — стремліне то звеся рухом жіночим, або еманципацією жінок.

То-ж не лякатися нам тих слів і не уявляти собі під ними якого там антихриста або лихого демона, що хоче пірвати наші жінки і пхнути на дорогу сміховиска і бездорожя! Ні, се слова невинні і безпечні, і не нанесуть жінкам нашим ні сорому, ні горя!

В краях, де освіта і культура стоять високо, як в Німеччині, Англії, Франції і навіть Росії, жінки не лякаються вже тих слів: вони порозуміли їх ессенцію, і боряться горячо, щоб забезпечити собі долю так, як забезпечують ві собі мущини, т. є. їх батьки, мужі і братя! А батьки, мужі і братя їх підпирають їх, уступаються за їх долею і боряться по сойми і в думах державних, і ступають чим раз то вперед, вперед!

Мущини тоті знають, що жінка, котра узброєна фаховим образованем, котра година своїми власними силами заробити на себе, становить сама собою велику силу, година стати ім підпорою, наколиб і ім забракло здоровля і сили до борби о істнованє! година повести тоді і сама дітей своїх до цілн, не угинаючись під вагою нужди так, як угинаються тепер бідні удовиці-матері, щоб випровадити діточок своїх „у люде“; година виробляти з них тверді, крінкі, чисті характери, сильні немов льви! А теперішні часи вимагають таких характерів.

Глубокі уми зрозуміли вартість такої жінки і тому і Гете казав вже: „Учіте і виховуйте доньок ваших так, щоб могли своїм дітям і вітця застушити“.

А як думають у нас о тім стремліню? Як витають у нас рух жіночий? Як заховуємось ми, Русинки в тім руху, котрий ширить ся в цілій Европі невинно? Та не відповім я на то ніяким словом. Нехай кожда з нас жінок відповість сама собі.

На сей темат моглаб я довго говорити, та, щоби не умучити слухачок моіх, відповім лише на закиди противників жіночого руху. Вони кажуть, що жінка не здібна до іншої праці, окрім праці домашної, що вона носить на собі вже з природи клиймо ділетантства, що в ві учинках оказувся недостаток сили і т. д. і т. д.

Та річ мається інакше.

Вводячи жінку в житє, природа не питала: „Чи се мущина чи жінка, щоб мені наділити їх відповідними здібностями“? Ні — природа казала лише: „осъ ти — і жий!“ І тому скажу, що недостаточність тая, брак сили духовної не лежить в жінці яко людині вже з природи, а походить вона і виробляється з систематично ограниченого виховання, яке получає вона вже від колиски, котре вихованє звертає більше увагу на розвій ві чутя, а ніж на духовні здібности, характер і силу фізичну, і заглушає, таким чином, всі інші голоси в еї душі. Що однак жінка—людина, так само як і мущина, і вимоги природи в неї такі самі, як і в него, і вона муситься з тої причини під тими самими варунками, як і він, виховувати до борби о істнованє, а узброївшися наукою, знанем законів, знанем ріжних галузей праці, зможе і сама боротись о житейські средства, а то все не завадить їй статися цирою любячою подругою чоловіка і матерію дітям.

І так, високоповажані сестри моі, скупляймося, лучімся, працюймо над еобою всіми силами! Не цураймося найбідвіщої сиротини. Берімося до ріжнородної праці, щоб могли стати на власних силах в житю, щоб могли статися гординею наших батьків, братів, мужів, і стати підпорою нашому народови, підвалиною нашої нації, і щоб вона могла славитись своїм жіноцтвом, як своїм найкрасшим цвітом.

Просвіщаймося, щоб представити якусь силу, щоб не давались вічно і вічно доптати, корити, щоб доля наша не була вічно доля служебниці-жебрачки! Бо чиж нема в Русинках жадної сили, чи нема в них наклонів до чогось великого, могучого, а лише наклони до терпіня, услуги і покори?! Та ні! В нас мусить бути сила, мусить бути будучність, — лише звернімось самі до себе та спамятаймось, що Господь Бог наділив нас тими самими здатностями, як і других, і що ми лише доси спали.

Не правдаж, дорогі сестри моі, що ми доси лише спали, і що в нас є сила?

Тим, котримби думки моі видалися за-

сміливі і за новомодні, пригадаю слова великого поета англійского, а то Шекспіра:

Erfüllen wir, was Sitte stets begehrt,
So bleibt der Staub des Alters unversehrt;
Wenn Irrthum aufgehäuft zu Bergeshöh'n,
Kann siegend Wahrheit nimmermehr besteh'n!

(„Коріолан“)

Кілька слів в справі наших будьби то клєрикалів.

Отсе четвертий йде рік, як появились між пан-отчиками нашими деякі ревнителі, котрі й загадали приняться за реформу духовенства нашого. Воно безперечно, що реформа ся була на часі, бож духовники наші за щиро перейнялись сим, десь з місяця роздобутим переєвідченєм, що вони урядники державні, котрі, наколи не можуть вже держатись стисло урядових годин, то урядоване своє повинні обчисляти стисло після скількости за треби церковні получених шустяк в. А вжеж мусіло воно прийти до того, що здоровий хлопский розум порозумів се і, відповідно тому став глядіти для себе куда інше помочі тої, яку попи наші вже з висоти свого покликаня народови нести винні. На півчверта тисячів попів наших не знаю, чи знайшов би пятьдесять людей, котріб понимали своє заданє; навіть і деякі чесні і горячі патріоти-попи уважали за відповідне не то вже самим нічо не робити, але і спиняли змаганя самого селянства. Звісно, за готовим хлібом і за теплою печею не трудно було політикувати язиком, за хлопскі гроші не трудно було на зборах і „собраніяхъ“ звати себе дічами-патріотами.

Та знайшлись деякі, котрих чи мало вразила ся обставина, що повага пан-отців звелась на ніщо, тож і задумали вони реформу всього того. Знайшлись і другі, котрі глянули у внутро морального образованя духовників наших, і знайшли там не велику радість. Знайшлись і треті, котрі стали порівнувати уровень образованя попів наших з уровенем образованя не то вже кєьондзів католиків поляків і німців, але новітнійших попів православних, і показалося, що образованє се стоїть низше критики. Не голословна се заява. Взявши на бік кількох чільнійших попів, всі другі не витримають критики одного з найменше дотепних молодих Василіян-Єзуітів, а часто-густо дають-ся по соборчиках чути такі горенда теологічні, що і розібрати їх годі. Словом, показалось, що машина попсувалась і здалабся реформа.

О реформу не тяжко, і справді духовники наші реформуються. Товариство апостола Павла, реколекції, „Душпастырь“, соборчики, а по части і місії, се способи до переведеня реформи. Літ чотири йде діло реформаторів в перід, от се і пора вглянути в роботу і придивитись єі овочам. А вперід, хто реформатори тоті? чи уровень їх понятій стоїть вище реформоватися маючих? Ні, отсе людоньки може троха і чільнійші, може не брак ім доброї волі і охоти, та за те брак ім було пізнаня того, що і як робити. Вони добачували хибу, та не пізнали всего, не знайшли і ліку на ню. Вони не змогли зрозуміти сего, що не кожде духовенство мусить бути зреформоване на взір польского, або і німецкого; вони знали і о тім, що Рим, найдальше ідучий в реформаторских замірах, не жадає цілком, щоби реформа духовенства оплачувалася коштом приголомшених в духовенстві чувств народних. Вони гляділи лиш вніщним оком, з одної сторони поставили на вагу нашого священника, мало образованого, о невеличкій повазі в церкві і поза церквою, а з другої сторони елегантного, отертого в світі, очитаного і в ширших верствах, (не кажу о народі простім) заживаючого бодай уданої почести, патра латинского. І рефлексія кінчена: тогді буде добре, коли і наш піп таким буде. А вже об тім, що їх взір совершенства далеко не совершенний, вони і не дбали; не дбали і про те, що духовники наші сеж діти, хоть і збаламучені, того самого люду, котрий неотвертостію брідить ся, що тому реформа подібна не вдіє нічого. І на сім стануло. Отсе, як нераз бачити можна парібка сельского, що у місті прибере на себе драньтє панске і виглядає, як опудало справдешнє: так і виглядають нового крою приклонники реформаторских змагань. В неодному душа рвеся до чогось путьнього. На конференціях рад би і порадитись, загрітись по при других, та біда, для попів руских настав тепер час розумованя над тим, що з роду-віку не чули: над сензуалізмом, реалізмом і т. др.

Духовники наші діждались того, що тягаються десятки миль, щоби почути конференцій або реколекцій, даваних молодим Василіянином. Люде доєвідчені слухають говорінє молодика, котрий звичайно крім знаємости застарілої філософії схоластичної, теології і кухенної латини, не вміє більше нічого, ба не

вміє стілько, скілько уміє хлопак по четверій клясі гімназії. І ще дякують єму за науку!...

От хотяби і то! „Душпастырь“ помішує філософічні статі о. Філяся Василіянина. Не входжу в інтелєктуальну вартість самого автора, але примічаю лиш тото, що панібний автор не думає часами і свого однісенького словечка додати. Старі заплісніли підручники Єзуітскої методи, San Severino, Liberatore і другі, нераз і не завдасть собі труду совістно перевести і тому виходять нісенітниці, а пан-отці наші виславляють автора під небо, — чому? бо се Василіянин і реформатор.

Про що свідчить се? Правда, воно по части доводить до цілі, численні інновації в богослуженях церковних, безпотрібні додатки, місії, користь котрих дуже проблєматична, все то овочі реформи, тай на тім конець. Забіги реформаторскі, протеговані Юром, а взглядно по правді лиш митрополітою, поощрувані Єзуітами, підпоможені правительством і „народовим жондом“ роблять своє, бодай на вні цівілізують духовенство наше і все глубше і глубше стараються впоіти в нього, що поза церквою кінчиться поле їх діяльности.

Таку реформу Єзуітску історія нашої церкви знає уже. Тілько, що тогді були попи такой цілком наівні, а все таки при помочи целібату, реколєкцій і вічного присвящуваняся дійшли до того, що нарід зненавидів їх цілковито, аж прийшлось ім убиратись з України. А всеж були се люде з народу. А якіж плоди може принести теперішна реформа? Вже і тепер викликала вона фалянгу лизунів і локаїв панских, — пишучий се знає майже всіх передовців попівскої реформи, ні один з них не бере ні крайцарь менше за треби, хлопи платять і за реколєкції і збори. Целібат зробить решту.

Правда, воно може для розвитку національного не дуже і шкода; реформа не має ні найменшого впливу на нарід, а впливи, спонукані новостями в церкві, параліжуються впливами добрими та все таки жаль тілько образованих людей, що стають по стороні реформи. Та і між ними не жаль тих, що стали гіпокритами, як ось сей пан-отець, що чванився своїм поступовим безвірством, а нині, хоч і не скоро перестане ще прислугуватись Юрови, накликує сивоголових стариків до аскетизму, а жаль бідаків, що, собі добре бажаючи, влізли в таке. І між самими реформаторами є такі, та вина іх, що не вміють розличити зла від доброго. А жаль і молодежі тої, що палке нераз серце і добру волю вносить в мури семінарії, а під новійшими впливами вийде з неї великим неужитком. Добру волю повернуть куда инше, стараня о славу народа звернуть на стараня буцім о „хвалу божу“, жажду науки звернуть на поле відлогом лежаче і мертве, з людей спосібних зроблять машини. Але ж попи латинскі мають в собі непоборимую дозу патріотизму, ненавидять все що руске і з ненависти тої суть покровителями реформи, а наші будуть апостолами „згоди обрядів і народностей“, а в добрій вірі будуть цілувати руки своїх добродіїв.

Чи всі духовники годяться на таку реформу? Знатна лиш меншість, но прочі мусять тихо сидіти, а прийде на котрого з них хвиля, що треба ласки панскої, то і приступає до новітного табора. За участь в реколєкціях дається увільненя від конкурсу, за уряджене місії пеллерінку, і т. др. Будучність реформи забезпечена, духовенство руске на дорозі „єдино-спасительній“.

Чи за тоті чотири роки появилось бодай діло самостайне? Ні, навіть і „Посланникъ“ пише нісенітниці гірші як перше. „Душпастырь“ загадує реформоватись.

Щож люд на се? Єму байдуже! Він платить своє, тай годі. Але чи довго се буде?

Щож інтелігенція світска? І ій байдуже, опроче і вона реформується в своїм роді.

Що скаже колись історія?

На закінчене подаємо репертуар питань, котрі трактувати має конференція попів олеского повіта: Бог в світі, Бог в історії, Бог в штуці, Бог в науці, Бог в винайденях, Релігія в господарстві, Вірити і знати, Віра і свобода, Церков і цівілізація (темат задачі для V кл. пр. ав.). Церков і поступ (поступ? цівілізація?) Релігія матеріалізму, атеізму. Чи єсть свобідна воля, чи ні, Сензуалізм, Реалізм, Позитивізм, Ідеалізм, Схоластицизм, Ренесанс, Містицизм, Спіритизм, Клясицизм, Меркантилізм, Фізіократизм, Вільна торговля і Митове ограниченє, Коллективізм, індівідуалізм, Комунізм, Соціялізм, Рівноуправленє жіноцтва, Радикалізм. — Авторови, д. Танячкевичови спасибі за ясний, твердий і систематичний уклад і добір. Вже пізнати, що се не що-будь. Але ще би ся одно здало: Нарід голодний, голий, босий, гнетений, мусить платити і за те, щоби о. Танячкевич думав об тім, яка звязь релігії атізму з митовим ограниченєм...

Клерикал.

Помилка. В статі М. Драгоманова про Толстого, у 17 нрі. ст. 257, І. кол. 2 рядок зверху замість: христіянства має бути протестанства.

Видає й відповідає за редакцію **Михайло Павлик** З друкарні М. Білоуса в Коломиї.